

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

JÓZSEF NÁDOR ÉLETE

ÍRTA

DOMANOVSKY SÁNDOR

I

MÁSODIK RÉSZ
BUDAPEST, 1944

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

FONTES HISTORIAE HUNGARICAE AEVI RECENTIORIS

JÓZSEF NÁDOR

ÉLETE ÉS IRATAI

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ELSŐ KÖTET

MÁSODIK RÉSZ

BUDAPEST

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

1944.

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

JÓZSEF NÁDOR

ÉLETE

ÍRTA

DOMANOWSZKY SÁNDOR

ELSŐ KÖTET

MÁSODIK RÉSZ

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1944.

JÓZSEF NÁDOR.

WEISS DÁVID RÉZMETSZETE.

A BIZALMATLANSÁG ÚJABB FÖLSZÍTÁSA.

Az a harc, amely egyrészlől a császár öccsei: Károly, József, János és Rainer főhercegek, másrészlől az uralkodó bizalmas tanácsadói közt 1805-ben elmérgesedett, a monarchiára gyászos következményekkel járt. A miniszterek elhitették Ferencel, hogy testvéreit félrevezetik, hogy a békepárt érveit éteves alapon épültek s így Mack elbizakodottsága és pártfogójának felületessége és felelőtlensége a csapások hosszú láncolatát zúdították a gyenge ítéletű császárra és szerencsétlen országaira. Napóleon megmutatta Macknak, hogyan kell hadsereget vezetni és ez a nagyszájú hős egyheti harc után seregével letette a fegyvert. Ulmnál elveszett a sereg és fölszerelése. Napóleon megszállta Bécset. Nemsokára a Csehországban újjászervezett sereg is kemény küzdelem után Austerlitznél csatát veszített s az oroszok vádaskodva elvonultak. Csak a hadjárat után tűnt ki, mennyire nem volt az állam a háborúra fölkészülve. A nép nyögte a megszállók nyomását, minduntalan kivetett sarcaikat, önkényeskedésüket és kihívó viselkedésüket. A pozsonyi béke három hónappal az ellenségeskedés megindulása után (dec. 27.) megalázta az uralkodót és megtépázta országait. Az összes itáliai birtokok elvesztek és velük együtt elveszett a dalmát tengerpart, Tirol Bajorország birtokába került, — amelytől néhány év előtt még az osztrákok követeltek területátengedést —, s az elveszett 1000 négyszögmór föld és 3,000.000 lakosa kárpótlásául Ferenc csak Salzburgot és Berchtesgadent kapta meg, azt a területet, amellyel három évvel előbb öccsét, Ferdinándot, Toszkánáért kárpóolták.

A területi veszteség és a 40 milliós hadisarc a monarchia tekintélyét erősen megtépázta, de a keserves vesszőfutásnak korántsem volt még vége. Napóleon késedelmeskedett csapatainak kivonásával és folytonos új követeléseivel és fenyegetései-

vel minduntalan ismét olyan helyzeteket teremtett, amelyekben sohasem lehetett tudni, nem indulnak-e meg újra az ellenségeskedések. Károly főherceg hónapokon át haditerveken dolgozott, a francia megrohanás kivédésére, ámbar semmi reménye sem volt arra, hogy megtépett erőivel képes lenne ellenállni. Először azért fenyegetőzött Napoleon, mert Ferenc Würzburgba, amellyel Ferdinándot, kielégítették, némi kis katonaságot küldött. Alig vonta vissza ezeket, a franciák szabad átvonulást követeltek osztrák területen át Dalmáciába. Ferenc császár már beleegyezett volna ebbe is, csak szerződésben nem akarta kötelezni magát, Napoleon azonban kieroszakolta a formális szerződést is. E megalázó tárgyalások után történt, hogy Ghiselieri osztrák generális Cattarót — amelyet a béke az olasz királysághoz csatolt — átadta az ott megjelent orosz hajóhadnak. Áprilistól augusztusig húzódott el a tárgyalás ebben a kínos ügyben és ismételten jutott olyan pontra, hogy az ellenségeskedések újravételétől kellett tartani. Ferenc elfogatta Ghiselierit és vizsgálatot indított ellene, de a franciák azt kívánták, hogy Ferenc saját seregeivel űzze ki Cattaróból az oroszokat és hogy zárja el a kikötőt az oroszok és az angolok elől. Hogy elkerüljék az összeütközést, Károly főherceg tanácsára a császár május 12-én levelet intézett Napóleonhoz. Ennek jó hatása volt és a bécsi udvar tárgyalásba bocsátkozott. Pétervárral, amely azonban húzta a döntést, mert Cattarót jó zálognak tekintette a béketárgyalások idejére. Fitt halála után, amikor Anglia részéről is új tárgyalások indultak meg Napóleonnal, Sándor cár haragja csillapítóban volt, ő maga is küldött követet Párizsba s hajlandó volt Cattarót visszaadni. Így Ausztria megmentése érdekében az orosz követ megegyezett Napóleonnal az átadásról.¹

Abból, hogy Napoleon akkor a hűrt különböző ürügek alatt mindig újra és újra túlfeszítette, világossá vált, hogy Ferenc minden beleszólását a birodalmi ügyekbe lehetetlenné fogja tenni. A birodalmi gyűlést az ő védeneci irányították, és Ausztriára a pozsonyi béke után már csak teherterhel volt a szentbirodalmi korona, amely csak újabb konfliktusokba vagy

¹ A. Beer: *Zehn Jahre*, 209—233. 1; Wertheimer: *Ausztria és Magyarország a X I X . század első tizedében*. II. 137—166. 1.

megaláztatásokba sodorhatta. Ezt Bécsben annyira érezték, hogy foglalkoztak is azzal a gondolattal, nem volna-e jobb a császárnak önként lemondania. A birodalmi ügyek új vezetője, Stadion Fülöp gróf is úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a római birodalmi korona értéktelenné lett az osztrák császárra nézve, aki ezt a hatalmát a változott körülmények közt már nem érvényesíthette. 1806 júliusában azonban még úgy gondolkozott, hogy a lemondással nem kell sietni, s azt remélte, hogy azt majd még ellenszolgáltatás gyanánt lehet latbavetni. Ezzel azonban elkésett, mert augusztus elsején Napoleon két jegyzéket nyújtott át Ferencnek: az egyikben azt követelte, hogy augusztus 10-ig tegye le a szentbirodalmi császári címet, a másikban, hogy ismerje el Nápoly királyául Napóleon öccsét, Józsefet. Talleyrand előzőleg megegyezett Oroszországgal és Napoleon vezetése alatt a birodalom védelmére létrehozta a délnémet fejedelmek rajnai szövetségét. Ausztria tehát kénytelen volt ezt a megaláztatást is eltűrni, és a német birodalom fölbomlott. Augusztus 10-ón Metternich Párizsban átadta Ferenc osztrák császár augusztus 6-áról kelt nyilatkozatát, amelyben kijelentette, hogy kötelékeit a német birodalommal felbontottnak tekinti és a német császári méltóságot leteszi."

Szétüllesztett sereggel, a finansziális bukás örvényének szélén, az osztrák császárság siralmas helyzetben volt. Napoleon most Poroszország ellen fordult s a pattanásig feszült helyzetben Poroszország is, de főképen Anglia és Oroszország mindent elkövettek, hogy Ferencet ismét belerántsák a Napoleon elleni harcba. Poroszország elvézése mindenestre nagy csapás lett volna Ausztriára, de sem az új császárság belső viszonyai nem voltak olyanok, hogy a küzdelembe beleavatkozhatott volna, sem a berlini udvar tartózkodó viselkedése az előző évben nem nyújtott alapot arra, hogy Ausztria, mindent kockáztatva, beleavatkozzék a viszályba. Károly főherceg nyíltan megmondta, hogy az a monarchia végét jelentené. A francia külpolitika mindazonáltal olyan kihívóan viselkedett Bécsben, hogy sohasem

² Srbik: *Das österreichische Kaisertum ..und das Ende des Heiligen Römischen Reichs.* (Arch. f. Politik u. Geschichte, 1927.) 317—332. 1. — Beer: *Zehn Jahre*, 228—232. 1., Wertheimer id. mti, II. 167—179. 1.

lehetett tudni, különösen a nagy porosz vereségek (október közepe) után, nem fogják-e Ferenc császárt belekényszeríteni a harcba?

Az 1805-i hadjárat után tehát Ausztriára, de Magyarországra is igen válságos idők szakadtak. A külső helyzet teljes bizonytalansága, a nagy verseny az ellenfelek közt, hogy Ferencet belevonják a kitörőfélben levő új háborúba, avagy távolhartsák tőle, a belső rend zavarai, különösen az ellátás nehézségei és a nélkülözések, valamint a papírpénz hitelének teljes megingása a társadalom széthúzó erőit fölszabadították. A felvilágosodás, a forradalom és a reakció már-már összesimuló eszméáramlatai ismét határozottabban elkülönültek egymástól, szervezkedtek és az aktivitásukat veszített szélsőségek ismét mozgolódni kezdtek.

Erélyes kézzel ennek akkor könnyen elejét lehetett volna venni, hiszen az elkeseredés mégis csak a megszálló franciák ellen volt legjobban kiélezve. De tapasztalataik alapján éppen azok nem bíztak az erélyes rendszabályokban, alak legalkalmasabbak lettek volna ezek megvalósításában közreműködni és akikben erre meg is volt az akarat. A nádor már 1805. november 25-én rezignáltéin értesítette Károly főherceget: „A zavar és a következetlenség rendkívül nagyok, ezért megyek tovább a magam egyenes útján és intézkedem a saját elgondolásom szerint, amely a te helyesléseidet is megnyorte, a nélkül, hogy az annyira elkésve érkező rendelkezésekhez igazodnék.”³ Károly főherceg pedig 30-án, e sorokra válaszolva, kifejezte, mennyire óhajtaná, ha a császár Budára jönne „egyetlen megmaradt serege közelébe, egyetlen megmaradt országába, amelyre még számíthat“, „itt — úgy folytatta — vezethetne bennünket, tudná, hogyan állnak dolgai és mi tudnók, mihez igazodjunk. De azok a gonosz emberek, akik félrevezetik, sose fogják megengedni, hogy ő a mi közelünkbe oda jöjjön, ahol meghallhatja az igazságot. Amíg ezeket el nem távolítsák, nem fognak a dolgok jobbra fordulni“. Elsősorban a franciák rendezését tartotta halaszthatatlannul szükségesnek, amihez „határozott akarat és vaskoponya

³ *Iratok*, II. 415. 1.

kell“, de épp ebben nem bízott: „ilyenben egyáltalán nem bízom, som a császár, sem miniszterei részéről“.⁴

A nádor Ferenc császárnak bevonulása alkalmából Bécsbe kifejezte szerencsekívánatait. Az örömben, amellyel fogadták, a nádor vigaszt látott a sokféle szerencsétlenség után, amely azt a boldog meggyőződést keltheti, hogy alattvalói felismerik fáradozásait a közjó érdekében. Majd így folytatta: „Felséged, amióta tisztelegni szerencsém volt, minisztériumában némi változtatásokat eszközölt, de ne vegye Felséged tőlem rossz néven az őszinteséget, Felségednek meg kell változtatnia az ügyvitel menetét is. Az ügyintézés teljesen elakadt, 3—4 éves iratok fekszenek érintetlenül, és ha valami el is intéződik, a kivitelben nincs elég erély, az elintézésben semmi rendszeres összefüggés.“ A rendkívüli csapások után, amelyeket a monarchia elszenvedett, a hitel hiánya és a járványveszély mellett, amelyek nap-nap után pusztulással fenyegetnek, csak rendkívüli, szinte azt mondhatnám, erőszakos eszközök, a közigazgatásnak végső megfeszítése hozhatják meg a mentést. Most még lehet ilyeneket igénybe vonni. Felséged országai a nyugalom első örömeit élik. Még borzalommal emlékeznek az ellenség jelenlétére, sok olyat elnéznének tehát, ami különben nehezükre esnék, ha meg volnának győződve, hogy a jövőben hosszabb csendet szereznek nekik. Később a nagyobb változtatások, az élesebb eszközök csak elégedetlenséget szítanának és sokkal kevesebb eredménnyel járnának. Az állam még közel áll a pusztuláshoz, Felséged még megmentheti, és meg lehet győződve, hogy minden hű alattvalója örömmel fog segédkezni Felségednek a cél elérésében, bármily, szigorúaknak is tessenek kezdetben ez intézkedések.“⁵

Ez a figyelmeztetés nem volt az egyetlen a pusztában elhangzó szó. Evek óta sokan hangoztatták. Károly főherceg 1801. és 1802. évi előterjesztései után 1803-ban különösen János főherceg vette át a szót és nyújtott be memorandumokat, kevés eredménnyel. Amikor a nádor 1805. november 8-án az országgyűlés berekesztése után beszélgetést folytatott a császárral, az a történetek után arról beszélt neki, hogy szélesebb hatáskört

⁴ *Iratok*, II. 216—217. 1.

⁵ *Iratok*, II. 464. 1.

akar biztosítani a kormányhatóságoknak, tanult szakemberekből államminisztériumot akar szervezni és az államtanácsot föloszlatni. Ugyanakkor a nádort fölszólította, hogy dolgozzon ki számára egy közigazgatási tervezetet. A tervek azonban, amelyeket akkor említett, nem az ő gondolatai voltak. Azokat már Baldacci államtanácsos szuggerálta neki, aki a régi tanácsadók fejvesztésekor lett a császár bizalmasává s már korábban, majd később is mindig ilyen értelemben foglalt állást.

A személyi változások azonban nem sokat jelentettek. Ha Colloredo kabinetminiszter, Cobenzl külügyminiszter, Stahl államtanácsos és Lamberti főszárnysegéd távoztak is az uralkodó mellől, helyükbe azok kerültek, akik ugyanannak a szellemnek képviselői voltak, elsősorban is Baldacci, aki átvette Colloredo után a kabineti referálást, tehát az uralkodó legközvetlenebb tanácsadója lett, és Kutschena János ezredes, az új főszárnysegéd. Kettejük között politikai tekintetben Baldaccinak volt helyzetéből kifolyólag is nagyobb befolyása; egyénisége is magasan fölötte állott Ivutscheráénak. Ferenc császárt Kronos és Wertheimer egybehangzóan úgy jellemezték, hogy alapjellegvonása a bizalmatlanság volt, hogy önmagában sem bízott.⁶ Ez a bizalmatlanság az ítélet hiányából fakadt. Sem a maga, sem mások cselekedeteinek következményeit nem ismerte föl. Nem volt meg a képessége az érvek áttekintésére. Csak azokat az érveket látta, amelyeket pillanatnyilag eléje terjesztettek. Ezért nem szerette a konferenciákat, amelyeken a felhozott érvek és ellenérvek közt nem tudott eligazodni. Ezért kötötte magát „meggyőződéssel” olyan gyakran ellentétes elhatározásokhoz. A korzikai családból származó Baldacci Antal báró nagyon éleseszű, nagy munkabírású, alapos és komoly tisztviselő és kormányférfiú volt, rendkívüli tehetséggel és különösen megvesztegető rábeszélőképességgel. Lenyűgöző erővel tudta úgy előadni az ügyeket, hogy a véleményével ellentétes nézetek nevetségessé néztek, a neki tetszők átütő erővel érvényesültek. Előadványai egyszerű, világos áttekintésben törtek a kitűzött

⁶ Wertheimer id. mű I. 8—13. 1.; Kronos: *Zur geschichte Österreichs im Zeitalter der französischen Kriege und der Restauration. 1792—1816.* (Gotha, 1886.) 56. 1.

cél felé, amelyet ritka ékesszólással vitt diadalra. Olyan egyéniség volt, akit képességei egyenesen kijelöltek arra, hogy uralkodjék a gyenge, de hatalmának érvényesítésére ritka féltékenységgel örökdő, mindenünnen illetéktelen beavatkozást szimatoló császár fölött. Egy megingathatatlan alapelve volt Ferencnek. Féltékenyen örökdőtt felségjogai és személyes kormányzata fölött és ezen az alapon leküzdhetetlen ellenszennvel viseltetett minden forradalmisággal, sőt ezen túlmenően minden alkotmányos törekvéssel és a korszellem minden megnyilvánulásával szemben.⁷ Ezzel teljesen harmóniában volt Baldacci korzikai szenvedélyessége, makacs akarata, uralomvágya és hajlamossága az önkényre. Amikor a nagy összeomlásban, síró-rívó tanácsosok tehetetlensége közepett ez az erős férfiú a császár mellé sodródott, néhány nap alatt nyert ügye volt. Két hét sem telt el és a császár már az ő nézeteit hangoztatta a közigazgatás és a kormányzat reformjáról.

A főhercegek örömmel fogadták Colloredo bukását. Amikor Károly 1805. december 24-ikén maga is hozzájárult Cobenzl, Stahl, Lamberti eltávolításához, és az ügyek élére Stadion Fiilöp gróf jutott, a főhercegellenes párt befolyásának megtörésére lehetett gondolni. Károly főherceg örömmel értesítette a fordulatról a nádort, de keserőséggel panaszkodta el, hogy nap-nap után hiába tesz szóval és írásban előterjesztéseket az ügyvitel megváltoztatására, a császár nincs meggyőződve annak szükségéről, és ha időnként néha igazat is ad neki, ez nem fakad meggyőződésből. Abból, hogy a franciákat zsarolásaik miatt gyűlölik, azt következteti, hogy ez vele és a régi kormányzattal szemben megnyilatkozó szeretet, hogy az emberek a régi rendet várják vissza. Az ellenkező bebizonyítására irányuló minden igyekezete hatástalan maradt a hízelgők beállításával szemben és fogadtatása Bécsben csak megerősítette ebben a hitében. A sürgetések új rend bevezetésére tehát hatástalanul hangoztak el. A császár egész idejét azzal vesztegette el, hogy elmaradt iratokat intézzen, és azt hitte, eleget tett azzal, hogy a külföldön gabonavásárlásokat rendelt el és több szakértőtől tervezeteket kórt a pénzügyek orvoslására. „Meg vagyok győ-

⁷ Krones id. mű, 27. l.

zódve — írta Károly főherceg —, hogy az ügyek ezentúl még sokkal rosszabbul fognak menni, mint ezelőtt. Változtatás helyett folyó ügyeket intéznek és hamarosan be fog következni a monarchia fölbomlása.“ Már Stadion is úgy nyilatkozott előtte, hogy a lemondás gondolatával foglalkozik, mert a fennálló ügyvitel mellett hasznosat nem lehet végezni. Károly főherceg tehát hívta a nádort, jöjjön Bécsbe, hogy együttes kísérlet tegyenek, „ha már a monarchia vesztét föltartóztatni nem tudják is, legalább elodázzák azt“. Ezt szükségesnek tartotta, hogy Isten és a világ előtt mocsoktalanul állhassanak meg.⁸ Ez a levél a nádor egy három nappal korábbi levelét keresztezte, amelyben ő is azt hangoztatta, hogy csak személyi változások történtek és hogy a dolgok illetén állása mellett szinte minden reményét elvesztette, hogy még van menekvés.”

A főhercegek csakhamar fölismerték Baldacci szerepét a császár körül. Különösen két panaszuk volt ellene: hogy Baldaccin akadnak meg összes terveik a monarchia kormányzatának újjászervezésére, és hogy előterjesztéseiket rosszindulatúlag terjeszti a császár elé s befolyásuk kiküszöbölésére törekszik. 1807-től kezdve nyílttá lett a harc közöttük. De közvetlenül a franciák kivonulása után Károly főherceg már rájött arra, hogy neki tulajdonítandó az az intézkedés, amely a hadügyet különböző vezetők alatt kívánta szervezni, ami a főherceget már akkor arra indította, hogy ez ellen keményen föllépjen, sőt lemondásával fenyegetőzzék.¹⁰

A nádor a sok fontos és sürgős elvi jelentőségű kérdés: az örökös tartományok részére sürgetett mindenféle termény- és élelmiszerszállítási, a pénzügy javítására Magyarországgal szemben emelt igény s a katonaság elszállásolásának ügye mellett csak 1806 júliusában jutott hozzá, hogy előterjessze még 1805 novemberében ígért tervezetét az államkormányzat átalakításáról. Az indokolásban abból indult ki, hogy összehasonlította az 1795-i állapotokat a fennállókkal és a 11 éves időszak romlását állította a császár elé, megkockáztatva azt az állítást,

⁸ *Iratok*, II. 434—436. 1.

⁹ *Iratok*, II. 433. 1.

¹⁰ Wertheimer id. mű, II. 2—4. I.

BALDACCI ANTAL BÁRÓ.

WALLNER A. KŐRAJZA.

hogy a franciák császára mily nagy eréllyel és feltartóztathatatlanul siet célja felé, az orosz cár is hatalmas lépésekkel halad előre, hogy birodalma kultúráját emelje, csak Ausztria várja tétlenül pusztulását. A legfontosabbnak azt tartotta, hogy a felsőbb hatóságok ügykörének egy jelentékeny része az alsóbbakra háríttassók és a felsőbbek így megszabaduljanak az aprólékos munkától, hogy erejüket a lényeges kérdéseknek és az irányelvek megszabásának szentelhessék. Végigvette az alsófokú hatóságok, az országosak és az udvari legfelső hatóságok szervezetét, kiemelve, hogy Magyarországon és Erdélyben ebben a tekintetben annyiban még jobb a helyzet, hogy az alsófokú hatóságok nincsenek annyira megfosztva az önálló elintézés jogától, mint Ausztriában, ahol minden a legfelsőbb fórumig megy föl. Külön tárgyalta, az államtanács, a kabinetiroda és az uralkodó ügykörét is. Az államtanács nagy baja szerinte, hogy minden udvari és országos hatóság fölterjesztése a császárhoz ezen a tanácson megy át, és hogy az ügyet az uralkodónak az az államtanácsos referálja, aki eredetileg is előadója volt, akinek tehát módjában van az ellenvéleményekkel szemben a saját véleményét diadalra juttatni, amivel az ügyek körözése az államtanácsosok között elveszti értelmét. Ez ügyek nagy részét tehát az udvari és országos hatóságok illetékességi körébe akarta utaltatni. A kabinetirodának kizárólag irodai ügykört szánt, az uralkodónak — hogy komolyabban foglalkozhassék a külügyekkel, a katonai és pénzügyekkel —, csak a rendszeres kidolgozások, az utasítások, a változtatások és a nagyobb kiadások dolgában kívánta fenntartani a döntést, hogy olvasásra, a maga művelésére és országai beutazására is maradjon ideje s így abban, amivel foglalkozik, komolyan elmélyedhessen.¹¹ Ez az emlékirat azonban nem nyert formális elintéztést, a reformot Baldacci dolgozta ki s a császár az ő javaslatai értelmében döntött 1806. december 30-án. Az ellenszenv a Baldacci-rendszer ellen tulajdonképen ezután fejlődött ki és vont be a harcba Károly és József főhercegeken kívül János és különösen Rainer főherceget is. A hatásköri összeütközések köztük és az állam-

¹¹*Iratok*, II. 495—524. 1.

tanács közt mind gyakoribbá lettek, illetve az elintézések ódiuma a kabinetre, tehát Baldacci személyőre háramlóit.

Magyarországot illetőleg a régi Izdenczy-kor súrlódásai újultok föl. Izdenczy tulajdonképen már 1801 óta csak részben látta el ügykörét és azt Somogyi János vette át. így Izdenczy lassanként egészen elvesztette a szót, és a könnyebbség a magyar ügyek intézésében éppen azóta következett be, amióta Somogyi vette át. a magyar referátumot.. Somogyi is konzervatív volt. sőt bizonyos fokig a reakció híve, de jó alkotmányos érzésű magyar ember, aki ha a felségjogok tekintetében az udvarhoz hajlott is, azért a rendek jogait sem volt hajlandó föladni és különösen nem Magyarország különállását a monarchián belül. Ámbár a nádor 1805-iki működeiében ő is többet kifogásolt, az ország jogait nem engedte és éppen ebben a viharos évben figyelmeztette a királyt egyik votumában: „Felsőged nem mint osztrák császár, hanem mint magyar király bírja Magyarországot. Magyarország nincs kapcsolatban más birodalommal, éppoly kevéssé más nemzetekkel, hanem megvan a saját alkotmánya és egyedül királyától, vagyis Felsőgedtől függ; és végre Magyarország ugyan a Pragmatica Sanctio értelmében az egész monarchia állagához tartozik, de azért mégsem kormányozható a többi örökös tartományok módjára.”¹²

Az a könnyebbség azonban, amely Somogyi hivataloskodásával az alkotmányosságra bekövetkezett, Baldacci kabineti referátumával megint egészen eltűnt. Amióta ő vette át az államtanács irányítását, ismét sűrűn hangzanak el támadások az alkotmányos kormányzat s az országgyűlések ellen. Baldacci értette a módját, hogyan terelhetők a dolgok ebbe az irányba. Alig egy-két hónappal azután, hogy az 1805. évi országgyűlés törvényt hozott a titkos följelentések ellen, olyan följelentésáradat és kémkedés indult meg, amely fölveszi a versenyt a Martinovics-összeesküvés utáni idővel. Ez évben az államtanács Magyarországra vonatkozó iratainak nagyobbik része ezekkel foglalkozik s az akták legjelentékenyebb része a rendőrminiszter, gróf Sumeraw jelentése. De a háttérből őt is Baldacci irányítja, aki nagy élvezettel terjeszti a császár elé Magyarországról

¹² 1806. szept. 6. Közölve: Wertheimer id. mű, II. 75. 1.

élénk színekkel festett rémképeit. Ferenc császár tehát akkor, amikor a világpolitikai helyzet a legválságosabb, amikor a pénzügyi szanálás már nem halasztható, a hadsereg újjászervezése pedig a legnagyobb gondot igényli, megint visszaesik az állam pénztét haszontalanul fecsérlő, megbízhatatlan titkos konfidensei igazgató jelentéseinek buzgó olvasásába.

Az egész mozgalom természetesen az 1805-iki háborús eseményekhez és a nádor akkori működéséhez kapcsolódik. Még meg sem kötötték a békét, megindul az áskálódás azokkal a legfelsőbb rezolúciókkal, amelyek kibocsátására a királyt ráveszik. Egyidejűleg megmozdulnak a nádorral szemben a belső elégületlenek is, Izdenczy szövetségesei, akik azt remélik az új fordulattól, hogy ismét az ő csillaguk van felkelőben. 1806-ban két följelentés is foglalkoztatja az államtanácsot, a nádor bűneit sorolva föl. Az első, névtelen, Mednyánszky báró helytartótanácsostól származik és Somogyi referálja.¹³ Minthogy komolyabb eredménye nem volt, augusztusban, a legforróbb külpolitikai harc idején, egy újabb érkezik Majláth György jogügyi igazgatótól. összes vádjával egész gondolatmenetében és minden oldalvágásával annyira egyezik ez a Mednyánszky-féle beadvánnyal, hogy szinte a másolatának tekinthető. Mindenesetre annak fölhasználásával készült. Ez nem az államtanács elé került, hanem egyenesen a kabinetbe és Baldacci Stadiont kérte föl véleményadásra, a cél tehát az volt, hogy Stadiont használják föl a nádor ellen, avagy legalább is nála is elvesseék a bizalmatlanság és a gyanú magvait a nádorral szemben.¹⁴

Mindkét emlékirat megbotráncozott azon a „tétlen közömbösségen“, amely a budai központi kormányzat részéről a háború alatt megnyilatkozott, holott példátlan lelkesedéshez voltak szokva és a király iránti különös szeretethez és ragaszkodáshoz. Kifogásolták a dunai megyékben a törvényesen elrendelt inszurrekció elhalasztását, Pálffy lovelezőscet és azt, hogy éppen akkor, amikor Károly főherceg seregével érkezőben volt, nem ellentállásra, hanem csak menekülésre és futásra gondoltak. Ezt a „Nationalsenator“-oknak tudták be, az 1790-i szélsőséges

¹³ *Iratok*, II. 447—457. 1.

¹⁴ *Iratok*, II. 588—595. 1.

ellenzéki tervekhez kapcsolva azokat a jelenségeket, amelyek ellen kifakadtak. „A rosszérzelműek maroknyi csoportjáról“ beszéltek, akik 15 éve leplezve keverik a mérget és Magyarországnak a monarchiától való elszakítására vagy legalább is a felségjogok megszorítására törekednek. Ezek az „alkotmányos szörnyetegek“ a király jogait el akarják különíteni az országéitól. Ők fogalmazták 1790-ben a koronázási hitlevelet, hozták a 19. törvénycikket a szabad megajánlás ellen és dolgozták ki a regnikoláris deputációk munkálatait. Ők tűntek ki az 1802. és 1805. évi országgyűléseken. Vezetőjük Vay József, aki — mert a jó szelleműek sem csoportosulási lehetőséget nem találtak, sem az elnökség részéről támogatásban nem részesültek, — a rendek fölratáival befolyást akart szerezni a hadseregbe és a hadügyre, és ki akarta ragadni a király kezéből a hadüzenet és a békekötés jogát. Ez a nemzeti tanács lépett működésbe a felségjogok megsértésével 1805-ben Vay mellett. Ide számították Haller Józsefet, Péchy Imrét, Balogh Tétért, Majthényi Lászlót és Bezeródj Imrét. Bűnük 1805-ben a magyar nyelvről és a titkos följelentések ellen hozott cikkelyek. 15 év óta ezek a „tervezők“, ezek a „protestáns pártoskodók“ intézik az országgyűléseket és öt év óta élvezik a nádor támogatását is. Az ő rovásukra írták a kancellária „feloszlátását“. A nádor tanácsadói közül ebben bűnösnek tartották Szapáry János gróf főudvarmestert, aki a lányát a halálraitélt Verseghyvel taníttatja magyar nyelvre, és Beckers József gróf főszárnysegédet, akinek külföldi — Mednyánszky szerint illuminátus — kapcsolatait vetették szemére. Kikeltek a helytartótanácsnál uralkodó erköcs-telenség és vallástalanság ellen, a pesti és budai lakosság zülése, az ifjúság zabolátlansága, a kártyaszennyvedély ellen, a vezető férfiak közül az öreg Szentiványi országbíró, Scmszey perszonális, Brunszvik gróf tárnokmester, Barkóczy Ferenc gróf pestmegyei adminisztrátor személye ellen. Óvást emeltek az országgyűlés összehívása ellen, az ellenzék munkájában pedig még külső befolyás érvényesülését is föltételezték.

Ezek a jelentések igen kényes helyzetbe hozták azokat az urakat, akiknek véleményezésre kiadattak. Somogyi különösen kellemetlenül volt érintve, hiszen a magyar nyelvet illó-

lőleg ő több engedményt javasolt, mint amennyit az országgyűlés kért, és akkor meg is nyerte a király hozzájárulását. Nem az ő hibája volt, ha ez a cikkely nem az ő szövegezésében került a törvénykönyvbe. Erről most is ugyanazt mondta el, mint a cikkely referálásakor, valamivel szerényebb hangon. Mint Zala megye főispánja az inszurrekcionál is érdekelve volt. Hivatkozott tehát arra, hogy olyan általános fölkelést írtak ki, amelyen eddig még nem volt, s ha ennek nem volt meg az eredménye, nem a rendeken múlt, hanem az eseményeken. Megmagyarázta, hogy a határszéli megyékben a hozott intézkedés azt jelentette, hogy a fölkelés szervezését úgy készítsék elő, mintha egyáltalán nem is kelnének föl. Zalában nyolc nap alatt bármikor össze lehetett volna gyűjteni a fölkelőket. Vallotta, hogy a főherceg legjobb tudása és meggyőződése szerint cselekedett, törhetetlen hűséggel, hogy a felségjogokat e tekintetben semmiféle csorba nem érle. Csak annyiban bírálta a nádor ténykedését, hogy felvetette a kérdést, nem lett volna-e jobb a megyék fölkelőit más belső megyékhez átutalni? Barkóczy adminisztrátorságát, Péchy Imre jelölését helytartótanácsosságra és a hadjárat idejére összehívott tanácsot azonban ő is elítélte, valamint a kancellária működésének felfüggesztését. Úgy beszélt erről a fordulatról — valamint a semlegesség gondolatáról —, mint amely az egész országban megütközést keltett, s amelyek a nádor tekintélyén erős csorbát ütöttek. Hozá-
fűzte még ezekhez azt a hírt is, hogy az ellenség közeledtekor a helytartótanács fölsozlatását is tervezte és „konferenciaminisztériumával“ Debrecenbe akart visszavonulni, valószínűleg, hogy a kálvinisták hűségében keressen menedéket. Javasolta, hogy a király kérje be tőle azt a levelet, amelyet Beckersnek Davousthoz kellett volna közvetítenie. A javasolt személyi változtatásokkal szemben azonban óvatosságot ajánlott, ámbár azt is elmondta, hogy országbírói, tárnokmesteri és kamaraelnöki méltóságokra kiket tartana alkalmasoknak.¹⁵

¹⁵ Ugyanezt a megjegyzést már korábban, az inszurrekció felsozlatására vonatkozó leiratokról mondott véleményében is megtette, ahol azonban határozottabban állította, hogy az ellenség gyors előnyomulása következtében nőm lehetett mást tenni. *Iratok*, II. 463. 1.

Óvatosabban nyilatkozott Stadion gróf. Hivatkozott arra, hogy a magyar viszonyokat nem ismeri eléggé. Személyi kérdésekben a jelentéstevő Majláthot. elfogult pártembernek tekintette. Nem adott hitelt annak az állításnak sem, hogy az utóbbi idők balfogásait egyedül a protestáns Vay-párt befolyásának lehetne fölróni. És még ha azok a bel- és külföldön ismert, tiszteletnek örvendő férfiak annyira a király ellen volnának is, akkor is okosabbnak ítélte, hogy megnyerjék őket, semmint hogy kizárassanak az ügyek viteléből. Ha ezt tennék, akkor politikai elégületlenségüket még személyi sérelmük is fokozná. Majláth tehát elutasító választ kapott iratára.¹⁶

A hajsza azonban nem állt meg ezeknél a rosszul sikerült kísérleteknél. Magyarországon akkor már több megfigyelő állt munkában és ezek rendszeres jelentéseket küldöttek Bécsbe. Márciusban ezek a tudósítások egyszerre megszakadtak. 13-án Sumeraw báró rendőrminiszter a császár elé terjesztette Ley rendőrségi főigazgató erről szóló jelentését, és javaslatot tett, hogy küldjenek ki valakit annak megvizsgálására, mi okozza a levelek elmaradását.¹⁷ Ferenc hozzá is járult ehhez az intézkedéshez, de Sumeraw már egy hét múlva jelentette, hogy a kiszemelt egyének nem alkalmasak a föladat megoldására, és abban az esetben — ami fölötte valószínű —, hogy a levelek fölbontása a nádor rendeletére történik, nem is végezhetnek semmit. A sifrkabinet egy emberét kívánta tehát Magyarországra küldeni és a titkos levelezés lebonyolítására új módokat terjesztett elő.^{11*} Ez után az eset után három hónapig nem foglalkoztatták a császárt hasonló kérdésekkel. Június 9-én került azután a császár elé az egyik magyarországi konfidens, Markovich, két szenzációt keltő leleplezése május 20-ról és június 5-ről.¹⁹

A Magyarországra kiküldött megfigyelők, úgy látszik, valami utasítást kaptak, hogy figyeljék meg a Bécsben időző

¹⁶ *Iratok*, II. 595—596. 1.

¹⁷ Kab. A. 765/1806.

¹⁸ Kab. A. 795/1806. «... in (Iom Falié nichts wirken könne, wenn, wie es höchstwahrscheinlich ist, die Oeffnung der Briefe auf Anordnung des Palatins geschehe.»

¹⁹ Kab. A. 1087/1806. Valószínűleg Markovich Ferenc, a 34. sz. gyalogezred főhadnagya.

Antoine François Andreossi tábornok magyarországi kirándulásait. A gyanú Bécsben május közepén irányulhatott Napóleon e bizalmasára. Május 24-én a bécsi rendőrség már jelentést tett megfigyeléséről. Ebben felsorolta, hogy kikkel érintkezett a tábornok: Galliot bárónóval, Arnstein bankár feleségével, Kagenhelm és Fostetich grófnókkal, továbbá Friess gróffal. A jelentésben azonban a legnevezetesebb az, hogy Andréossi egy kocsiszt küldött levéllel Gánserndorfba, ahol Pálffy József gróf emberei vártak reá. A kocsis nem hozott választ és erre Andreossi személyesen ment ki.²⁰ Az erre vonatkozó adatokat juttathatták el a Pozsonyban működő Markovich konfidenshez, aki már május 20-án elindult ezen a nyomon és másnap elküldte jelentését Bécsbe.²¹

Markovich Pálffy Józsefnő grófnő károlyfalusi birtokára sietette ott sikerült megtudnia, hogy Andréossin kívül egy másik francia is járt a grófnónél, Fournier. Fournier már 15-én megérkezett és megvárta, amíg a tábornok 19-én szintén odajött. A grófnő akkor Pálffy Lipót tábornokhoz ment Stomfára, ahonnan mindjárt vissza is tért. Markovich követte őt és látta, amint Fourniervol együtt jöttek ki a kastélyból. Utánuk hajtott Pozsonyba s megállapította, hogy a Grassalkovieh palotába mentek. Egy szolga okkor azt beszélte Markovichnak, hogy Grassalkovich herceg Fournier-val már régebben bizalmas lábon állt, és ha ez hozzá jön, mindenki elől eltitkoltatja magát. Ez a szolga összehozta Markovichot Fournier két barátjával, két lengyel származású francia tiszttel, Jarzynskival és Gawronskival.

Azóta Mankovichot egészen lefoglalta Andréossi és Fournier jártának-keltének megfigyelése. A pozsonyi Grassalkovieh palota, a stomfai és a malackai kastély, a vöröskői Pálffy-vár, Viczay Mihály gróf hédervári, Grassalkovich herceg gödöllői kastélya közt utazgatott ide-oda, hogy megállapítsa, ki mikor és hol járt, mit csinált és kivel találkozott, kitől kapott és kinek küldött leveleket. Szerette aláhúzni az éjjeli megbeszéléseket, azt, hogy a házigazda, ha Andréossi vagy Fournier nála járt,

²⁰ Kab. A. 1087/1806. Arnstein Mihály József báró bankár (üzlete a Kohlmarkton), Pries János Móric gróf előkelő kereskedő (Breuner-strasse).

²¹ Ezt a kérdést bővebben tárgyaltam a *Bécsi Történeti Intézet Évkönyvében*, 1932. 220—258. l.

mást nem fogadott, vagy bezárkózott. A legjobb útbaigazítója a pozsonyi Grassalkovich kastély bőbeszédű portása volt, további jelentéseiben azonban a legnagyobb szerep Jarzynskival kötött barátságának jutott. Az ő beszédeivel igazolta, hogy Fournier és az alája rendelt francia, lengyel, olasz és német ágensek politikai küldetésben járnak, tőle tudta meg, hogy hol fordultak meg és hová iparkodnak. Ilyes adatok voltak azokban a jelentésekben, amelyeket Markovich küldözgetett s amelyeket Sumeraw miniszter és Baldacci lelkiismeretesen jelentettek a császárnak. A kastélyokban történekről szóló híreket, a ki- s bejárókról szóló adatokat a vendéglátók vagy az emisszáriusok jól megfizetett szolgálótól szerezte. Ilyen úton jutott ahhoz a Pálffy grófnőhöz címzett levélhez, amelyben egy Andréossinak szóló írás is volt. Ezt is Jarzynskitől kapta. Ez utóbbiból az tűnt ki, hogy a franciák az egész Ijengyelországban és a török tartományokban zavarokat akarnak földélni. Magyarországról — úgy látszik — semmi szó sem volt benne, de Sumeraw báró rendőrminiszter, amikor a jelentést a császárhoz továbbította, hozzáfűzte, világos, hogy Magyarországon is hasonló üzelme- ket akarnak indítani.²²

Utóbb Fournier-nak egy elfogott iratát, illetve annak másolatát küldte be Markovich, amelyet rejtelmessé tett a benne előforduló, akkor meglehetősen divatban lévő sok titkos jel és a sok álnév, ami azonban alig tartalmazott pozitívumot. Csak arról szólt, hogy hat hónap előtt Fournier nem hitte volna, hogy annyi eredményt tudnak elérni, hogy azonban a munka legnehezebb része még előttük áll, de ha azt elvégezik, meg fogják mutatni, hogy olyan emberek, akik semmi veszedelemtől sem riadnak vissza.²³

Markovichnak ezután a császár utasítására Bártfára kellett utaznia,²⁴ ahová július 30-án el is indult. Augusztus 8-án írt jelentésében²⁵ azonban azt mondta, hogy ott jelenlétével csak

²² Kab. A. 1103/1806.

²³ Kab. A. 1186/1806.

²⁴ Kab. A. 1176/1806. Július 23-án először Béésbe rendelték bővebb jelentéstételre, azután pénzzel ellátva Kassára és Bártfára küldték Jarzynskiék után.

²⁵ Kab. A. 1126/1806.

árthatott volna és ezért, minek előtt te még tudomást vehettek volna érkeztéről, tovább utazott. Így Jarzynski nyomán Pestre került és belecsöppent Fournier embereinek egy gödöllői összejövételébe, amelyet két bizalmasával figyeltetett meg.

Amíg Markovich Pozsonytól távol volt, Matthias Ferenc József bécsi rendőrségi irodatisztnek kellett a pozsonyi gyanúsítottakat figyelőmmel kísérsenie.²⁰ Matthias Pozsonyban július 13-án kezdte meg megfigyeléseit. Ezen a napon érkezett meg a Konstantinápolyba küldött francia követ, François Horace Bastien Sebastiani gróf, akinél mindjárt megjelentek Fournier, Chavroni, Bartolotti, Siagian és Garnier emisszáriusok. 14-én Sebastiani Siagianival és Bartolottival felkereste Andréossit Malackán, ahol az be is mutatta őt Pálffy grófnőnek. Matthias jelentéseiben azonban más is volt. Ő is megyei közgyűlésekről is küldött híradást. Megírta, hogy azokon nagyon élesen kifakadtak az osztrák papírpénz ellen, kárhoztatták az adósságokat és a pénzügyi igazgatást, hogy egyesek elég vakmerőek voltak azt állítani, hogy Ausztria nem kerülheti el az államcsődöt. Ezzel szemben hazájuk jogos vagyonát úgy akarják felhasználni, hogy az országban bányászott arany és ezüst csak az ország javára és ne idegen állam adósságainak törlesztésére legyen fordítható. Ez valósággal közhangulattá lett. Még 15—16 éves diákok is ezekről a tárgyakról vitakoznak és arról bőséinek, hogy Magyarország a most uralkodó király halála után külön királyt fog kapni és ezt és amazt a tartományt fogja megszerezni.

Egy másik írásban közölte, hogy Fournier lakását is átvizsgálta.²⁷ Azt jelentette, hogy a már korábban megejtett hasonló vizsgálat óta az ott talált lepecsételt csomagok és a kofferben talált készpénz eltűntek. A lepecsételt csomagról azt a véleményt nyilvánította, hogy azokban köriratok voltak, amelyeket a társaság tagjainak küldhettek el. Legfeltűnőbb jelentésének az a része volt, hogy az emisszáriusok hirtelen határozták el elutazásukat, amelyről 24 órával korábban még szó sem volt, úgyhogy szennyesüket is mosatlanul visszahozat-

²⁶ Őt a császár július 23-án küldte ki erre a célra. Kab. A. 1176/1806.

²⁷ Kab. A. 1188/1806.

ták a mosónótól. Garnier szolgájának elbeszélése alapján közölte, hogy közülük senki sem fogja egyhamar újra fölkeresni ezt a vidéket, minthogy csak azért hívták őket ide össze, hogy jelentéseiket megtegyék és újabb utasításokat kapjanak. A konfidenseknek itt már nem akadt munkájuk.²⁸

Pálffy grófnő július 19-én reggel elutazott Leitomislbe, nővérének, Wallenstein grófnőnek látogatására. Hogy ennek az utazásnak a háttérében mi állott, nehéz volna megállapítani. Schosulan Mihály udvari fogalmazó már július 14-én jelentette Sumeraw bárónak, hogy Andréossi és Pálffy Józsefné grófnő közt feszültség állott be, aminek oka állítólagos féltékenykedés volt.²⁹ Markovich első jelentése még nem is feküdt a császár előtt, amikor valószínűleg az Andréossal szemben emelkedő gyanú hatása alatt már május 30-án Lerchenheim személyében megfigyelőt küldtek Bártfafürdőre.³⁰ Ez akkor nagyon felkapott fürdőhely volt, amelyet igen sok lengyel is felkeresett; a lengyelek és franciák kapcsolatai miatt azt remélték, hogy itt fog-nak leghamarább valamelyes nyomra bukkanni. Amikor azután Markovich jelentései beérkeztek, Ferenc kiadta az utasítást, hogy gondoskodjanak kémkedésre alkalmas egyénekről.³¹ Markovich mellett az udvar egyelőre Lerchenheimre és Zarembára, a sifrkabinet alkalmazottjára volt utalva. Mindkettőjüket elküldték Pestre, de Zarembe csak azt tudta megállapítani, hogy Fournier és- egy Travailleux nevű francia építész Grassalkovich herceggel érintkeztek, ugyanezt jelentette. Fournier-ről úgy tudták, hogy el fogja kísérni a herceget franciaországi útjára. Gawronskiéknak egyáltalán nem jutott nyomára. Ellenben igen kedvezőnek festette a magyar nemzet hangulatát az uralkodóval szemben. Mint más megfigyelők ebben a korban, Zarembe is azt jelentette, hogy Magyarországon mindenki csak azon panaszkodik, hogy bár az uralkodó több bizalommal lenne a nemzet iránt

²⁷ «... so wären, Gottlob, unsere Geschäfte an hiesigen Platz glück'ich beendigt.»

²⁸ Kab. A. 1188/1806. «Den sicheren Vernehmen nach soll eine Spannung zwischen Andréossi und der Gräfin Pálffy herrschen, welche sich auf eine Eifersucht gründet.»

²⁹ Kab. A. 963/1806.

³⁰ Kab. A. 1087/1806.

és ne mellőzné az országot olyan feltűnően.³² Ezek a jelentések érthetetlenek voltak Sumerow és Baldacci előtt. Az utóbbi Zarembára inog is jegyezte, hogy nem elég éleselméjű és nincs megfigyelőképessége,³³ miért is jelentéseinek nem lehet hitelt adni. Lerchenheim tudósításait is tartalmatlanoknak találták, s ezért a császárral olyan legfelsőbb elhatározást küldettek neki, amely kioktatta őt feladatairól.³⁴

A figyelem tehát az udvarnál egészen más természetű hírek és jelentések felé fordult. Augusztus első napjaiban Baldaei Sumeraw bárónak egy július 30-án hozzáérkezett jelentését terjesztette a király elé. Ez a jelentés egy Locatelli grófot támogatót abban a törekvésében, hogy császári szolgálatba lépjen. Locatelli elmondta, hogy az olasz alkirály előtt kifejezte azt a reményét, hogy Ferenc császár szolgálatába állhat, amire Louis Joseph Brême belügyminiszter oda nyilatkozott, „que l’univers bientôt n’aurait qu’un seul maître.“ Elmondta azt is, hogy Napoléon parancsára a velencei állam különböző részeiben szabadkőműves páholyokat szerveztek, amelyek a milánói Napoléon és Joséphine anya páholy okkal állanak összeköttetésben, s hogy ezekben a jelszó egy egyetemes monarchia alapítása. Locatelli szerint ezek a páholyok időről-időre emisszáriusokat küldenek Magyarországra és Lengyelországra, akik azután titkos utasítások szerint működnek a katonaság és a hivatalnokok körében. Azt is hozzátette, hogy tudomása szerint ilyen emisszárius Bécsben is van és az említett országokat már beutazta. Sumeraw báró is meg volt győződve arról, hogy Franciaország a páholyok segítségével titkos rendőrséget és propaganda szervezetet alakított magának, és hogy ennek hatása erősen érezhető. Rámutatott azonkívül azokra a jelenségekre, amelyekben a Magyarországra gyakorolt hatást vélte felfedezni: röpiratokra, Napoléon dicsőítésére írt versekre, a magyar katolikus papság szimpátiáira Napoléon iránt, mióta az a katolikus vallási szertartásokat ismét visszaállította stb.³⁵

³² Kab. A. 1149/1806. és 982/1806.

³³ Kab. A. 892/1806.

³⁴ Kab. A. 1130/1806.

³⁵ Kab. A. 1137/1806.

Baldacci ennek az előterjesztésnek az alapján már azt javasolta a császárnak, hogy Locatelli adatait közölje Stadion gróf külügyminiszterrel is, mert ezek az azóta Magyarországon felfedezett üzemekkel összhangban állanak. Azt kívánta azonkívül, hogy kutassanak abban az irányban, nem áll-e fenn levelezés a páholyok és az emisszáriusok között? Napokon világhatalmi terveinek rémét tehát szintén felhasználták a császár bizalmatlanságának felfokozására. A magyarországi megfigyelések ügye azonban még a Locatelli-féle terv előtt került Stadion gróf elé, aki július 20-án tett előterjesztést a császárnak a magyarországi megfigyelések tárgyában. Az ő kívánságára rendelte magához Ferenc Markovicht Pozsonyból szóbeli jelentés-tételre. Innen kellett volna Kassára és Bártfára indulnia Tarzyskiók kikémlelésére. Pozsony és Malacka további megfigyelésére az ő helyére Matthias rendőrhivatalnokot küldték le. Pestre és Budára Carlovitz Frigyes báró nyugalmazott őrnagyot rendelték, Braulik udvari fogalmazót pedig Sopron, Kőszeg, Szombathely, Székesfehérvár és Győr városokba indították el az ottani emisszáriusok felkutatására. Melléjük segítőtársakul még megbízható tiszteket kívántak beosztani a bécsi helyőrség tagjai közül s kiválogatásukat Weissenwolf Miklós gróf brigadérosra bízták.³⁶

Matthias jelentései megadták az alapot a további eljárás-hoz. Ő nemcsak az idegen befolyásra vonatkozó megfigyeléseit vette bele jelentéseibe, hanem ezeket az udvar mentalitásának megfelelő szellemben összekapcsolta más értesítésekkel is. Közülük Sumeraw és Baldacci figyelmét magára vonta a megyegyűlések éles állásfoglalása a bankjegyek elértéktelenedésével szemben s az iskolás diákok körében terjedő olyas nyilatkozatok, hogy Ferenc halála után Magyarországnak külön királyt kell kapnia. Sumeraw július 23-án egy jelentésében az Andróossi-féle államellenes kapcsolatokról és összejöveletekről, a június végén tartott megyegyűléseken a kormányzat ellen irányuló törekvésekről és Magyarországnak mint önnálló királyságnak a monarchiától való elszakadásáról tett jelentést.³⁷ Baldacci

³⁶ Kab. A. 1176/1806.

³⁷ Kab. A. 1184/1806.

szokatlan gyorsasággal még július 24-én előterjesztette ezt a jelentést Ferencnek és olyan legfelsőbb elhatározási tervezetet terjesztett elő, amely megállapította, hogy az idegen befolyás a közhangulatra már nagyon erősen érezhetővé válik s arra az aggodalomra ad okot, hogy a félrevezetettek száma hétről-hétre szaporodik és egyesek mindenféle ígéretések következtében bűnbe eshetnének.³⁸ Ezért szükségesnek tartotta a kettőzött elővigyázatosságot és felszólította Sumerawt, hogy Sadion külügyminiszterrel együtt tegyék megfontolás tárgyává, nem kellene-e Fournier-t, ha a dolog feltűnés nélkül történhetik, elfogni, Bécsbe vitetni, papírjait és poggyászát lefoglalni s őt hathatós eszközökkel arra kényszeríteni, nevezze meg a többi emisszáriust és az üzemek belföldi résztvevőit. Figyelmeztette azonban a rendőrminisztert, hogy a pénzügyek okvetlenül szükségessé teszik magyar országgyűlés összehívását, amelynek eredménye nagyrészt a hangulattól függ. Ennek következtében minden olyan tervnek teljes erőiből kell dolgozni, amely a közvélemény megromlására, vagy esetleg belső megosztásra vezethetne.³⁹

Egy nappal később Sumeraw már új jelentésben válaszolt a császár parancsára.⁴⁰ Tájékoztatta a kiküldöttek beosztásáról, majd kifejtette, hogy mennyire hiányoznak a rendőri ellenőrző szolgálatra alkalmas egyének és mennyire szükséges ilyeneknek kiképzéséről gondoskodni, mert a rendőrségi személyzet

³⁸ «Indessen, da die fremden Machinationen immer weiter um sich greifen, da ihre Einwirkung auf die öffentliche Stimmung nur gar zu fühlbar wird und da die bisher gemachten Entdeckungen die Besorgnis erregen, dass sich die Zahl der Verführten von Woche zu Woche vermehren, und manche durch Vorspielung aller Art zu Verbrechern werden dürften, die vielleicht itzt noch gerettet werden können, so entsteht wohl billig die Frage, ob nicht statt blosser Verdopplung der Wachsamkeit ernstlichere Vorkehrungen zu treffen die Nothwendigkeit erheische?»

³⁹ «Damit Sie aber bei Erstattung desselben Rücksicht nicht übergehen, die Ihnen bisher nicht bekannt sein konnten, die aber von sehr wesentlichem Belange sind, so mache Ich Ihnen weiters bloss zu Ihrer beiderseitigen Privatnotiz zu wissen, dass die Lage der Staatsfinanzen die baldige Abhaltung eines Landtages unumgänglich erheischt, dass der erwünschte Ausschlag desselben gossenteils von der Stimmung der Gemüther abhängt, und dass es also meine Pflicht, für das Ganze zu sorgen, itzt, mehr als jemals fordert, Planen aus allen Kräften entgegenzuarbeiten, die vorzüglich auf Sohwähung der Gesamtkräfte durch Verderbnng der öffentlichen Opinion und durch Aufwiegelung zu inneren Scissionen hinauslaufen.»

⁴⁰ Kab. A. 1188/1806.

ezekre a feladatokra nem alkalmas. Ajánlotta, hogy kémszolgálatra vállalkozó tisztek kijelölésére a magyarországi csapatok főparancsnokával, Alvinczy báró tábornaggyal, és a bánnal is tárgyaljanak. — Fournier elfogatását és iratainak lefoglalását azonban sem Stadion, sem Sumeraw nem tartották célszerűnek. Félték tőle, hogy a magyar hatóságok közbejöttével az akadályokba ütközhetnék és feltűnést kelthetne, ami csak előmozdíthatná a francia terveket; de az egyelőre gyűjtött bizonyítékokat sem tartották még elég nyomósaknak. Sumeraw tehát ismét újabb megfigyelőik kiküldését javasolta.

Baldaccit láthatólag bántotta, hogy Stadion és Sumeraw Fournier elfogatását illetőleg nóm osztották nézeteit, és hosszú rezolúció-tervezetet szerkesztett Sumeraw fölterjesztésére. Ennek a legfelsőbb elhatározásnak lett a következménye a két miniszter augusztus 2-2-i közös fölterjesztése. Utasításul a kiküldendőeknek, ez összegezte a felmerült gyanús jelenségeket, valamint, hogy kik volnának azok a személyiségek, akiknek szereplését meg kellene figyelni. Augusztus második felében, amikor már a Grassalkovich hercegi pár hosszabb időre elutazott, amikor néhány hétre Pálffy grófnő is elhagyta az országot és Matthias jelentése szerint az emisszáriusok is eltávoztak, ennek az intézkedésnek meglehetősen eső után köpönyeg jellege volt.

A kiküldött megfigyelők közül a legtöbb és legalaposabb jelentéseket, közel húsz darabot, Braulik Károly udvari fogalmazó küldte be.⁴¹ Öt már Markovich első jelentései után útnak indították Pozsonyba és a Dunántúlra, ahol megyéről-megyéro járva fölkereste a nevezetesebb gócpontokat és városokat, majd a Szerémségből Pesten át tért vissza. Az ország legnagyobb részét ő utazta be. Megfigyelő társai közül egyiknek jelentései sem hasonlíthatók az övéihez.⁴²

⁴¹ Braulik jelentései Kab. A. 1806. a következő számok alatt: 1149., 1186., 1203., 1226., 1355., 1368., 1376., 1387., 1397., 1441., 1444. és 1517.

⁴² Egyéb jelentések: Lerchenheim Kab. A. 1806.: 1190., 1293. és 1320.; Pielilhofer Kab. A. 1806: 1525. és 1558.; Wolfskehl Korosztály báró generális Kab. A. 1268/1806.; Seliustok Emánuel báró vezérőrnagy Kab. A. 1309/1806.; Persa krakkói rendőrőrnök Kab. A. 1376/1806.; Carlovitz Frigyes báró őrnagy Kab. A. 1806: 1362., 1368., 1578. és 1595.; Markovich Kab. A. 1806: 1374., 1387. és 1563.; Soeberg báró Kab. A. 1287/1806.; Roschek Kab. A. 1268/1806.; Vlatkovich Kab. A. 1445/1806.

Som ő, sem a többi kiküldött azonban sehol sem akadt francia emisszáriusokra vagy gyanús idegenekre. Vidéki városokban ezek igen könnyen feltűnhettek s nagyon könnyen lehetett volna ellenőrizni őket. Zalából és Vasból is, ahol Braulik a legrosszabbnak találta a hangulatot, az egyedüli helyről, ahol egyesekben némi hajlamot talált Napóleon irányában, azt jelentette, hogy emisszárius nincs a vidéken.⁴³ Baranyáról kiemelte, hogy olyan jó a hangulat, ha esetleg valami emisszárius valakit meg is nyert volna, az titkolja nézeteit, hogy jakobinusnak ne nézzék. Emisszáriust azonban itt sem talált.⁴⁴ Sopronból is csak azt tudta jelenteni, hogy hisznek francia emisszáriusokban s azt tartják róluk, hogy működésüket a Dalmáciában állomásozó francia seregek részére történő marhavásárlással leplezik, de meg vannak győződve, hogy ilyenek csak a Tiszavidéken fordulnak meg.⁴⁵ Ennek a sejtésnek viszont ellentmondott Wolfskehl Keresztély báró generális, nagyváradi parancsnok jelentése, aki egész határozottan kijelentette, hogy Nagyvárad vidékén semmiféle idegenek nem jártak.⁴⁶ A legérdekesebb azonban, hogy Braulik június 20-át megelőzőleg Pozsonyban nem akadt Andréossi nyomára.⁴⁷

A hangulat Magyarországon egyáltalán nem volt akkor franciabarát. Legfeljebb egyes előkelőkről, akik az udvarral ellentétbe kerültek, lehetett azt állítani, hogy Napóleon felé hajlanak. Braulik már június 20-án azt jelentette, hogy a nagy tömegekben a francia barátságnek halvány jeleit sem találta.⁴⁸ Pest megyében az volt a benyomása, hogy valósággal gyűlölik őket és bizonyos fokig félnek tőlük.⁴⁹ Baranyában a gyűlölet annyira

⁴³ Kab. A. 1203/1806. aug. 1.

⁴⁴ Kab. A. 1226/1806. júl. 26.

⁴⁵ Kab. A. 1186/1806. júl. 23.

⁴⁶ Kab. A. 1268/1806. aug. 11. Nem talált ilyeneket a Tisza vidékén Seebeig báró sem. aki Szolnok, Debrecen és Nagybánya vidékét utazta be. Kab. A 1287/1806.

⁴⁷ Kab. A. 1149/1806.

⁴⁸ «... Dennoch habé ich bishor auch nicht, die leisoste Spur oiner V'orliobo für die Franzosen un tér dóm grosson Haufen, dór am Ende doeh immer entschlioklot, gelunden.» Kab. A. 1149/1806.

⁴⁹ «... die Rücksichtswerthern und bei weitoin zahlreichsten Bewohner dós grosson Testór Comitae hasson wahrhaft die Franzosen, fürchten sich abor auch mit gewissem Schrecken.» Kab. A. 1149/1806. jún. 26.

ment, hogy a régebben ott letelepedett emigránsokkal és abbéi szemben, akik néhány özvegyasszony jószágvezetői vagy lelki gondozói, minden érintkezést kerültek.⁶⁰ Borsodban, ahol nagyon ellenzéki hangulatot talált, megjegyezte, hogy ehhez a hangulathoz semmiféle francia vagy más idegen befolyás nem járult hozzá; ellenkezőleg, a lakosság franciaellenes.⁵¹ Hasonló hangulatot talált a Felvidéken is.⁶² Csak Szombathelyen hallott olyan hangokat, hogy Napoleon intézkedéseitől a jövő generációra hasznot várnak, hogy az utolsó háborúban Magyarországgal kímélettel bánt, amiből arra következtetnek, hogy bizonyos tervei vannak vele, amelyeket kardcsapás nélkül meg is valósíthat. De már Szombathely vidékén s a közelfekvő városokban is, úgy a városi lakosság, mint a parasztok franciaellenesek voltak és rosszalásukat fejezték ki a fölött, hogy 1805-ben az inszurrekciót ott nem állították föl.⁶¹ Braulik szerint Bonapartét konzul korában, amikor a konzuli alkotmánnyal az alkotmánynak legalább látszatát megadta a franciáknak, ugyan nagyon tisztelték, újabban azonban uralomvágyó deszpotának tekintik s az alkotmányukra féltékeny magyarok attól félnek, hogy rabszolgaságba hajthatná őket.⁵¹

⁵⁰ «... sie den Hass gegen die Franzosen und den Bonaparte nicht verleugnen und selbst einige französische Emigranten und Abbés, welche bei einigen hiesigen verwitweten Damen gleichsam die Stolle der Intendants do la maison, oder Aumôniers vertreten, aus ihren Zirkeln dämmen.» Kab. A. 1226/1806. aug. 1.

⁵¹ «Dieso unangenehme Stimmung soie jedoch ganz ohne französischen oder selbst fremden Einfluss. Vielmehr herrsche wieder das Franzos. Gouvernement abneigung in der Masse, in welchen der des Grundherrlichen Zwanges bei zunehmenden Wohlstände müde Unterthan im vorigen Jahre auf die Annäherung der Feinde Hofnungen stützte.» Kab. A. 1444/1806.

⁵² Kab. A. 1517/1806. nov. 19.

⁵³ «... in dem von seinem Umwälzungen, die nun zwar manchen Wehe bringen, Wohl für die kommende Generation erwartet, man sagte mit Selbstgenügsamkeit, dass Bonaparte im letzten Krieg Ungarn mit Schonung behandelte, erklärte dieses als eine gute Vorbedeutung und glaubt, dass ihm ein Projekt auf Ungarn, dass er wohl habe, ohne Schwertstreich gelingen dürfte.» Kab. A. 1203/1806. júl 26.

⁵⁴ «Ehedem als Bonaparte Consul durch seine Constitution den Franzosen einen Schein von Freiheit liess, sei er von den Ungarn geachtet worden, nun aber werde er als herrschsüchtiger Despote angesehen und der auf seine constitutioneilen Rechte eifersüchtige Ungar fürchtet durch ihn ein Sklave zu werden.» Kab. A. 1376/1806. szept. 28.

Szeptember végén is úgy írt Pestről, hogy Bonapartét és a franciákat illetőleg egységes a közvélemény. Mindenki gyűlöli és megaláztatását kívánja.⁵⁵

Hasonló értelemben írt Lerchenheim is. Nincs felvilágosított magyar, pedig ilyenek ezerszám vannak, akit ne hatna, át az a meggyőződés, hogy Napóleon kiváló tulajdonságait elnyomja uralomvágya, s hogy ezeket az emberiség kárára használja fel.⁵⁶ Ő tudósít Barkóczy grófról is, aki jelen volt Párizsban Napóleon koronázásán és a francia felvilágosodásnak őszinte híve, aki azonban a francia kormányzattól valósággal irtózik.⁵⁷

Ha a kiküldöttek mégis kedvezőtlen hangulatról és néhol rossz szellemről számoltak is be, ezt nem lehetett a francia emisszáriusok munkájának tulajdonítani. Braulik nem volt magyarbarát. Mint az udvari körök általában és különösen Baldacci, ő is rossz szemmel nézte az 1805-1 országgyűlésnek a magyar nyelv tárgyában alkotott törvényét, s örömmel jegyezte fel, ha ezzel szemben valahol ellenszenvet tapasztalt. Ilyet említ a felvidék tót lakossága körében,⁵⁸ vagy a nyugati határszél németei közt, hozzáfűzve saját véleményét, hogy ez a törvény egészen ellentétes azzal a Mária Terézia kora óta alkalmazott politikai alapelvvel, hogy a magyarokat lassanként kivetkőzhessék nemzeti szokásaikból.⁵⁹ Baranyában örömmel állapította meg a német és szerb lakosságról, hogy a tősgyökeres magyart kevésre becsülik és kárhoztatják a magyar nyelvre vonatkozó törvényt.⁶⁰ Szlavóniában, a Szerémségben és a katonai

⁵⁵ «In Ansehung Bonapartes und der Franzosen ist hier gleichsam eine Stimme. Alles hasset ihn, alles wünscht Ueberwindung der Letzteren und Demüthigung des Erstem.» Kab. A. 1376/1806. szept. 28.

⁵⁶ Es gibt keinen aufgeklärten Ungarn — und deren findet man tau-gende, — der nicht von der Ueberzeugung durchdrungen wäre, dass Napoleon seine grossen Eigenschaften der Herrschuebt schlachtet und zum Unglück der Menschheit missbraucht.» Kab. A. 1293/1806. aug. 29.

⁵⁷ «... gegen das französische Gouvernement einen wahren Abscheu mitgebracht...» u. ott.

⁵⁸ Kab. A. 1517/1806.

⁵⁹ «... ganz gegen dem seit dom Anfänge der Regierung Maria Theresia befolgten warhaft politischen Grundsatz, die Ungarn nach und nach von allen Nationalgewohnheiten obzubringen, welche dieselben gegen den Rad der Monarchie isolieren.» Kab. A. 1149/1806. jún. 20.

⁶⁰ Kab. A. 1226/1806. aug. 1.

határörvidéken pedig arra figyelmeztetett, hogy a gyűlölet a tősgyökeres magyarsággal szemben az udvarnak segítségére válhat, ha a magyarok esetleg vállalkoznának valamire.⁶¹ De ugyanez a Braulik, amidőn Pestről hírt ad arról, mennyire örülnek annak a tervnek, hogy a király beutazni szándékozik az országot, ebben csalhatatlan bizonyítékát látja annak a ragaszkodásnak az uralkodó iránt, amely a magyarnak jellemében rejlő nemzeti sajtásága.⁶² Majdnem mindenünnen azt jelentik, hogy a lakosság nagy zöme az urolkodónak „innig ergeben“,⁶³ ha akadnak is egyes raisonneurök a nemesek, a hivatalnokok és a diákok soraiban. Amidőn Borsod ellenzéki hangulatáról számol be, kénytelen megjegyezni, hogy ennek okai a rossz közigazgatási intézkedések és az ércpénz hiánya.⁶⁴

Lerchenheim is kutatta az elégtelenség okait s arra az eredményre jutott, hogy a magyar nemzetnek szinte egyetlen hibája a bizalmatlanságra való hajlam — amire régidőktől fogva elég okot adtak neki —, amit azonban a magyarok túlzásba visznek. Rémlátók mindenben, ami az udvarra és az alkotmányra vonatkozik, s általában mindig azt hiszik, hogy az udvar (ha nem erőszakosan) közvetve valami előnyt akar elérni az alkotmánnyal szemben. Ezt a megjegyzést azonban megtoldja azzal, hogy viszont senkit sem lehet nyílt őszinteséggel könnyebben megnyerni, mint a magyart.⁶⁵

Pichlhofer is jónak találta a közszellemet a királyra s kiemelte, hogy a kritika sohasem vele szemben, hanem a miniszterek ellen érvényesül, akiket nagyrészt rossz tanácsadóknak

⁶¹ Kab. A. 1226/1806. aug. 4.

⁶² „Ein untrüglicher Beweiss wahrer Anhänglichkeit für den Monarchen, ein Nationalzug im Charakter der Ungarn.“ Kab. A. 1149/1806. jón. 20.

⁶³ Braulik Kab. A. 1226/1806. aug. 11.; Lerchenheim 1190/1806. jül. 18.; Pichlhofer 1252/1806. aug. 18.

⁶⁴ Kab. A. 1144/1806.

⁶⁵ „Beinahe das einzige Gebrechen der ungarischen Nation ist der Hang zum Misstrauen, wozu man derselben zwar seit geraumen Jahren viele Ursache gegeben, — welches aber die Ungarn auch wieder übertreiben. Sie sind Gespenster-Scher in Bezug auf den Hof und die Konstitution und glauben im Durchschnitte immer, dass jener über diose (wo es nicht durch Gewalt geht) indirekte etwas gewinnen will, hingegen ist auch niemand mehr als die II ^{Ungarn} durch offenerzige Behandlung zu gewinnen.“ Kuh. A. 1293/1806. aug. 31.

tartanak, s akik mellett a császári katonaság is kielezi az ellentéteket kihívó viselkedésével, amely miatt elfordulnak tőle.⁶⁶

Aktuálisan, az adott pillanatban az elégtelenséget főképpen a papírpénz elértéktelenedése okozta. Valahány jelentés, ez a panasz valamilyen formában mindig fölmerül. Amikor Braulik dunántúli útjára indul, éppen rohamosan hanyatlik a papírpénz értéke. Ezzel együtt jár, hogy az ércpénz eltűnik a forgalomból. A zsidókkal szemben hangzik el a legtöbb panasz, hogy összevásárolják és a forgalomból kivonják az ércpénzt.⁶⁷ Mellettük ugyanez a vád a Délvidéken a rácokkal szemben.⁶⁸ Mentői délebbre jut Braulik, annál nagyobb az ércpénz hiány. Sopron vidékére a bécsi kereskedők még csak hoztak, ez azonban a távolabbi megyékbe nem jutott el. Ezért egyes megyék külön ércpénz szállítmányokat akartak kérni a kormánytól. Fejérmegyei jelentésében elmondja Braulik, hogy egy paraszt a piacon 4 forintot kért egy bárányért. Egy szenátor kifakadt a magas ár miatt, amire a paraszt azt mondta: „fizessen az úr húszasokkal“. A szenátor azt válaszolta, hogy otthon van még két húszasa, mire a paraszt hajlandó volt a bárányt a két húszasért odaadni.⁶⁹

A legaktuálisabb, legélesebben érzett baj mellett azonban ott voltak a régi bajok is. A jelentéstevők egyhangúan számolnak be arról, hogy a magyarság szerint Magyarországot elhanyagolják. A lakosság azt a kívánságát nyilvánítja, hogy a király jöjjön Magyarországra és évenként bizonyos időt itt⁷⁰

⁶⁶ „Die Gesinnungen der Hungarn gegen Sne Majestät den Kaiser sind allgemein ganz gut in Rücksicht seiner Person, denn alle widrige Ereignisse, Einrichtungen und Dispositionen schreibt man den Ministern zu, die man theils für Menschen von schlechten Herzen, übelgesinnt- gegen Sno Majestät und gegen die österreichische Monarchie, theils auch von zu wenigen Kenntnissen hält... Das kaiserliche Militär wird sehr gering geschätzt und vielmehr verachtet, besonders wegen dem Betragen der Offiziere, die eich bei jeder Gelegenheit Freiheiten herausnehmen, die ihnen nicht zustehen und wodurch sich der Hungar gekrankt und beleidiget findet.“ Kab. A. 1252/1806. aug. 18.

⁶⁷ Kab. A. 1806: 1149., 1186., 1190. különösen 1203. és 1126.

⁶⁸ Kab. A. 1226/1806. aug. 7.

⁶⁹ Kab. A. 1149/1806. júl. 2.

⁷⁰ Kab. A. 1149/1806. jún. 20.; 1222/1806. aug. 11.; Pichlhofer 1252/1806. aug. 18.

töltsön. Braulik még Sopronban jegyezte fel.⁷¹ Lerchenheim Bártfafürdón sokat beszélt Haller József gróffal, akiről azt mondja, hogy az uralkodónak és a hazának „wahrhaft ergeben“, „und eben darum kein Schmeichler“. De Haller is azon panaszkodik, hogy az országot elhanyagolják. Barkóczy ugyancsak Lerchenheim előtt annak a véleményének ad kifejezést, hogy Magyarország tízszerte többet érne a császárnak, ha egyedül csak azt bírná, mert az udvar akkor többet foglalkoznék vele és nem mostohagyermeknek tekintené.⁷² Így érthető, hogy amikor hírek terjedtek el arról, hogy a monarchiát felosztanák a császár és testvérei között, Magyarországon ezt a lehetőséget szerencsének tekintették, ámbar Lerchenheim megállapítása szerint nincs egy gondolkozó magyar ember sem, aki ne volna meggyőződve arról, hogy a magyar alkotmány csak Habsburg-uralkodó alatt tartható fenn.⁷³ A jelentések nyomában a császár elhatározta, hogy az országgyűlés előtt magyar földön hosszabb utazást fog tenni.⁷⁴ Ennek híre hamar elterjedt és mindenütt nagy örömet keltett.

Az ország elhanyagolását azonban nemcsak abban látták, hogy az uralkodó nem látogat el soha oda, hanem különösképen a harmincad és a vámrendszer igazságtalanságait hangoztatták,⁷⁵ a magyar ipar elnyomását⁷⁶ és különböző panaszokat a katonasággal, különösen annak ellátásával kapcsolatosan.⁷⁷ A legrosszabb szellemet Szombathelyen találta Braulik, ahol a

⁷¹ Kab. A. 1186/1806. júl. 23.

⁷² „Ungarn würde für unsern Kaiser zehnmal mehr sein, wenn Er es allein hätte, der Hof würde sich damit mehr oocupieren, und es nicht mehr für ein Stiefkind ansehen.“ Kab. A. 1293/1806. aug. 29.

⁷³ „... den es gibt keinen denkenden Ungarn, der nicht überzeugt wäre, dass nur unter den österreichischen Menarchen die Verfassung könne aufrecht erhalten bleiben.“ U. ott.

⁷⁴ Kab. A. 1177/1806. „Die wechselseitige Bereisung Meiner Erblande entspricht Meinen eigenen Wünschen und Ich soho sie selbst als einen Theil Meiner Regentenpflichte an. Wenn also bisher , der Wunsch der Ungarischen Nazion demungcachtet nicht erfüllt worden ist, lag die Ursache nicht in meinem Willen, sondern in Hindernissen, die durch die Zeitumstände herbeigeführt worden sind.“

⁷⁵ Kab. A. 1203/1806. júl. 26. és 1226/1806. aug. 1.

⁷⁶ Kab. A. 1252/1806. aug. 10.

⁷⁷ Kab. A. 1186/1806. júl. 23.

megyei hivatalnokok, nemesek és polgárok kávéházi társaságokban gyülekeztek össze és kritizálták a kormányzatot, még a királyt is. Aufklärista társaság volt ez, amely gyűlölte a főnemességet, a paraszt sorsán javítani akart, de a vámügyi és pénzügyi intézkedéseket is kárhóztatta. Braulik azt mondta ezekről a társaságokról, hogy bennük tovább él a régi titkos társaságok szelleme.⁷⁸

De a pénzügyekkel kapcsolatosan nemcsak Szombathelyen alakult ki intranszigiens álláspont. Akkor már mindenfelé beszéltek róla, hogy nagy áldozatokra lesz szükség a pénz értékének megmentésére. A szombathelyiek határozottan azon a véleményen voltak, hogy a pénzügyi operációhoz Magyarország nem nyújthat segítő kezet.⁷⁹ Máshonnan is azt jelentették, hogy Magyarország nem ismeri el törvényesnek a papírpénzt, amelyet nem törvénnyel léptettek életbe, s ennek következtében nem érzi magát kötelezve arra, hogy megmentéséhez hozzájáruljon.⁸⁰ Gyakori volt az a keserű panasz is, hogy Magyarországról kiviszik az itt termelt aranyat és ezüstöt s helyette papírpénzzel árasztják el az országot. Ebből az a követelés alakult ki, hogy a magyarországi aranyat és ezüstöt magyar célokra használják fel s a nemesércet ne engedjék ki a határon.⁸¹ Az ellenzéki szellemből azonban nem mindenütt fakadt hasonló szűkkeblűség. Egyes megyékben már arról is beszéltek, hogy milyen összegekkel járulhatna hozzá Magyarország a pénzügyek szanálásához.⁸² Zala megyéről pedig azt jelentette Braulik, hogy a megyegyűlés az állítandó katonák számát duplájára emelte a fölötti örömeiben, hogy az 1805-i országgyűlésen a magyar nyelvre vonatkozó törvényt sikerült elfogadtatni.⁸³

A jelentések tehát tulajdonképpen nem adtak okot semmi aggodalomra, sőt bizonyos fokig kételyeket támasztottak Maékovich korábbi jelentéseivel szemben. Braulik október

⁷⁸ Kab. A. 1203/1806. júl. 26.

⁷⁹ U. ott.

⁸⁰ Kab. A. 1186/1806. júl. 23., 1444/1806.

⁸¹ Kab. A. 1186/1806. júl. 23., 1203/1806. júl. 26., 1444/1806.

⁸² Kab. A. 1368/1806. szept. 24.

⁸³ Kab. A. 1203/1606. júl. 27.

12-én még Gödöllő vidékéről is kedvező jelentést küldött.⁸⁴ Minthogy a Jarzynski nyomába kiküldött Markovi eh azóta hírt sem adott magáról, Braulik jelentése fölkeltette azt a gyanút, hogy Markovich legalább is igen erősen túlzott. Ezt erősítette meg Schustek Emánuel báró vezérőrnagy szeptember 9-i jelentése is. A magyarországi megfigyelésekbe elejétől fogva be akarták vonni a katonaságot is. Minthogy azonban a Bécsben állomásozó két ezred tisztikarában nem találtak a kémszolgálatra alkalmas egyéneket, az uralkodó magához hívatta a Pozsony melletti Bazinban állomásozó Schustek tábornokot, aki mint a Liechtenstein-huszárok brigád ér oso vállalta, hogy tisztikarából megfelelő embereket fog válogatni ennek a feladatnak az ellátására. Szeptember 9-én ő maga is jelentést küldött a pozsonyi hangulatról. A város megfigyelésére Gyurkovich alezredest rendelte ki, míg Meskó József báró ezredes a megyei közgyűlések látogatására kapott megbízást. A vidéket a tábornok maga kísérte szemmel. Jelentésében megírta, hogy sok alkalma volt őszinte szavakat hallani, de arrafelé sehol sincs rossz hangulat.⁸⁵ Az udvarnál nagy meglepetést keltett ez a megnyugtató hír arról a helyről, ahol a baj főfőszkét sejtették. Braulik gödöllői jelentése a másik veszedelmes pontról hasonló szellemben még inkább fölfokozta a gyanút Markovich szavahihetőségével szemben.⁸⁶

Az udvar még azokról a magyar ellenzéki vezérférfiakról is kedvező jelentést kapott, akiknek rossz gondolkodásától leginkább tartott. Az országgyűlés előkészítése kapcsán a nádor

⁸⁴ Kab. A. 1397/1806. De Braulik mér okt. 12-i jelentésében azt írta: „dass ich auf keinen französischen Emissair gestossen bin, ist wahrlich nicht der Fehler meiner Bemühungen und Nachforschungen, ich fand ungeachtet meiner sorgsamten Nachfragen keine stättige Spur dieser Leute, und ich muss denken, dass sie nur bei jenen wenigen ungarischen Notabein Eingang haben, dio zu Conspiration aufgelegt sind und die wohl in Bartfeld, wo sie allem Anschein nach mit den unzufriedenen Polen zusammengekommen sind, werden aufgezeichnet worden sein.“ Kab. A. 1226/1806.

⁸⁵ Kab. A. 1397/1806.

⁸⁶ „Das Resulal der in der Gegend von Gödelo vorgehohinenon Erhebungen kann der Verdacht, welchen das sonderbare Benehmen des Markovich gegen die Richtigkeit seiner früheren Angaben erreget, nur noch vermehren und es lässt beinahe schon für gewiss annehmen, dass er sich wenigstens Uebortreibungen habe zu Schulden kommen lassen.“

ajánlatára Bécsbe hívták a vezető politikusok egy csoportját. Sumeraw báró ebből az alkalomból utasítást kapott a császártól, hogy közülök Haller József grófot, Orczy László bárót, Bezerédj Ignácot, és Vay Józsefet figyeltesse meg bécsi tartózkodásuk alatt. A rendőrség nemcsak azt kutatta, hogy kivel érintkeznek és mit beszélnek, hanem a hozzájuk címzett és az általuk írt leveleket is felbontotta. Ennek alapján Schosulan Mihály udvari fogalmazó azt jelentette, hogy bécsi társaságuk, egész viselkedésük és nyilatkozataik annyira nem kétértelműek, hogy az uralkodó iránti hűségük egyáltalában nem lehet kérdéses. Levelezésük semmi olyant nem tartalmazott, ami egyikük vagy másikuk gondolkodására árnyat vethetne.⁸⁷

Föltűnt az is, hogy a kiküldött megfigyelők közül éppen attól a kettőtől, akiktől a legfontosabb felvilágosításokat várták, a Fournier és Jarzynski nyomában utazó Markovichtól és a tulajdonképen Pest vidékének megfigyelésére kirendelt Carlovitz Frigyes báró nyugalmazott őrnagytól semmiféle hír sem érkezett. Carlovitz már hetek óta volt úton, de mély hallgatásba burkolózott, úgyhogy végre is a császár szeptember közepén Braulikut küldte felkeresésére.⁸⁸ Végre a báró hosszú beszámolót adott, amelynek lényegét abban foglalta össze, hogy a magyar főnemesség titokzatos és bizalmatlan viselkedéséből biztosan arra következtet, hogy titkon nagyjelentőségű célok megvalósításával foglalkozik, mert az olyan országban, ahol két hatalom (király és rendek) működik egymás mellett, az ilyen viszályt-keltő nyugtalanság rendesen megvan. Ennek az állításnak a bizonyítására az 1805-i országgyűlés november 5-i tárgyalásaiból két elaborátumot csatolt, amelyek katonai ügyekre vonatkoztak, és felhívta az uralkodó figyelmét, hogy az azokban aláhúzott helyek, főképen „a Pragmatica Sanctio életbeléptetése”¹ kifejezés nagyjelentőségű, különösen, mert jogosan kelti azt a gyanút, hogy hasonló kifejezéseket csak akkor lehet leírni, ha valami erőszakot terveznek és azt már előzetes összeesküvéssel előkészítették. Mellékelte a Wiener Zeitung egy régi cikkét is, amely Pálffy Lipót gróf Davoust marsallal való ismeretes levél-

⁸⁷ *I r a t o k* . II. 616. 1.

⁸⁸ Kab. A. 1312/1806.

váltását tartalmazta, s ebből azt a következtetést vonta le, hogy Pozsony megye és más, Morvaország, Ausztria és Stájerország határán lévő megyék a franciákkal közelebbi egyetértésben éltek és élnek még mindig. Emisszáriusokról, francia összeköttetések-ről persze ő sem tudott semmit sem jelenteni, de még csak a beutazott vidékek hangulatáról sem közölt semmi komolyat.⁸⁹

Ugyanebben a szellemben voltak tartva most már egymás-után következő további jelentései is. A „Pragmatica Sanctio életbeléptetése“ kifejezésre ismét visszatért, s azt tette fel, hogy ezeket a szavakat Grassalkovich herceg megelőző párizsi útján tanulta. Azt állította, hogy a rendek bizalmatlanok a magyar alkotmánnyal szemben, mert jól tudják, hogy az uralkodóház azt nem veheti figyelembe, és azért független országnak kezdi nevezni Magyarországot és a francia emisszáriusok szellemében új alkotmánytervezeten dolgoznak. Mint különösen veszedelmes embereket Vay Józsefet, Bezerédj Ignácot, Orczy Lászlót, Péchy Imrét és Majthényi Lászlót nevezte meg, akikről remélte, hogy bécsi látogatásuk alkalmával lelepleztettek.⁹⁰

Még decemberi jelentései is csak gyanúsításokat tartalmaztak minden pozitív adat nélkül. Megvádolta Lovász Zsigmond trieszti kormányzót, hogy kétmillió forintnyi vagyont gyűjtött, hasonlóképpen Aczél István udvari tanácsost és sok más, közöttük Magyarország katonai parancsnokát, Alvinczy József báró tábor-szernagyot és Gyulai Ignác gróf horvát bánt.⁹¹ Ez már Baldaccit, is kihozta sodrából. Bemutatva a jelentést a királynak, megbotráncozva utalt arra, hogy Carlovitz tehetségtelennek mondja Aczél, az a Carlovitz, aki alig tud írni, és akinek olyan férfiak tehetségéről, mint amilyen Aczél, egyáltalán nyilatkozni sem volna szabad. Alvinczy és Gyulai bán meggyanúsítását pedig gyermekes könnyelműségnek bélyegezte. Ezután a jelentés után — igaz, hogy csak négyhónapi késedelemmel — Baldacci már azt javasolta a császárnak, hívja vissza Carlovitzot, amire Ferenc úgy határozott, hogy az őrnagyot visszarendelte s egy-

⁸⁹ Kab. A. 1362/1806. szept. 16.

⁹⁰ Kab. A. 1362/1806. szept. 24. és 1368/1806.

⁹¹ Kab. A. 1578/1806. és 15&5/1806.

ben kimondta, hogy máskor ne adjanak neki bizalmas megbízatást.⁹²

Hasonló kudarcot vallott az udvar Markovichsal is. Az ő jelentése Carlovitzéval egyidejűleg érkezett be. Elmondotta benne, hogy mennyire megnyerte Jarzynski őszinte barátságát, mennyire kezére jár állítólagos marhavásárlásaiban, úgyhogy azokból, ha tényleg végrehajtaná őket, igen nagy hasznot húzhatna. A jelentés a bcsszarábiai, a Dnyoszter felső folyása mellett fekvő Chotin közeléből egy kis faluból kelt, ahol Jarzynskival akkor útjuk fáradalmait pihenték ki. A jelentés szerint Markovichnak minden igyekezete, hogy Jarzynskiből magyarországi küldetésének okát kivegye, teljesen hiábavaló volt. Egy este mégis boszorgatós közben Markovich felajánlotta neki, nagy hálálkodások közben, szolgálatait Magyarországon. A lengyel erre állítólag hirtelen bizalmi rohamában mindent elmondott. Kijelentette, hogy ámbár mint katona francia szolgálatban áll, azért nem köteles ármányos ügyekben magát bandita módjára titkon folhasználtatni. Elmondta, hogy Franciaország fél Ausztriának még jelentékeny erejétől s arra törekszik, hogy az osztrák államot teljesen feloszlassa; ezért a legaljasabb eszközöket használja fel, hogy megakadályozza, vagy legalább megnehezítse a birodalom erőhöz jutását, hogy Franciarszág barátai, különösen Bajorország ellen fel ne léphessen. Meg akarják nyerni elsősorban a két ország nemességét, mely ha egységesen lép fel, jelentékeny eredményeket érhet el. Ezért különösen élesen festették az uralmon levő kormány gyengeségét, a rossz közigazgatást, a hivatalnokok haszonlesését és önzését. Ráterelték a figyelmet a pénzügyek rossz állására s azt bizonyították, hogy csak rendkívüli új adókkal és más súlyos terhekkal lehet a már majdnem elkerülhetetlen államcsődöt elhárítani. Eleven színekkel festették, milyen veszedelem fenyegeti azokat, akik állami kötvények vagy papírpénz birtokában vannak. Arra biztatták a magyarokat, hogy terményeiket ne szállítsák papírpénzért Ausztriának, hanem csak pengőpénzért, hogy követel-

⁹² Kab. A. 1595/1806. Sumeraw a jelentést dec. 12-én terjesztette föl, Baldacci azonban csak április 12-én mutatta be Ferenc császárnak. A rezolúció ápr. 28-án kelt.

jók a szabad kivitelt Trieszten és Fiúmén át, és ne engedjék ki az országból aranyukat és ezüstjüket. Ne engedjék kivinni a nemesi felkelést az ország határain kívül, hanem törekedjenek arra, hogy külön haditanácsot, kapjanak. Ne szavazzanak meg szubszídiumot az államadósság törlesztésére. Az ország csak saját nagyságára nézzen, gyűjtse erőit, hogy független és nagyságához mért birodalmat alkothasson, amiben Franciaország támogatni fogja. Azzal bíztatták az embereket, hogy Ferenc le?z az utolsó Habsburg-király Magyarország trónján, ha csak a nemzet nem emeli trónjára a király valamelyik testvérét. A francia kormány állítólag ebben az irányban működött már 1805 májusában is. Akkor Magyarország legnagyobb részét francia tiszték térképezték és magyar hazafiak segítségével a pozsonyi Vörös Ökör szállodában elkészítettek az ország katonai leírását. Az országgyűlés alatt is Murát írásbelikig tárgyalt magyar mágnásokkal. Ezek alapján Jarzynski kijelentette, hogy lelkiismerete tiltja, hogy ilyen ügybe Marko-vichot belevonja.

Markovich akkor — elbeszélése szerint — figyelmeztette Jarzynskit, hogy Pesten egyszer úgy nyilatkozott előtte, hogy egyetlen komoly lépéssel az egész ügyet összezúzhatná. Erre a megjegyzésre Jarzynski beavatta Markovichot abba is, hogy ehhez a társaság összes tagjait váratlanul el kellene fogatni és egyideig fogságban tartani, amit azért nem tud keresztülvinni, mert az oláh pópa, aki vállalkoznék rá, 100 aranyat kér minden személy után s a társaság 17 személyből áll, ennyi pénz azonban nem áll rendelkezésére. így tehát nem gördíthet akadályt a dolgok menete elé, legfeljebb arra törekedhetik, hogy egészségi ürügy alatt a francia kormány rendelje vissza ezredéhez.⁹³

Ezzel a jelentéssel az udvar nem volt megelégedve. Amic Markovich úgy adott elő, mintha az a francia emisszáriusok feladata lett volna, megfelelt ugyan az ország hangulatának, de azt Bécsben is alig hitték, hogy akár a magyar panaszok, akár a magyar tervek az emisszáriusok működése kapcsán keltek volna szárnyra. Markovichnak az volt a feladata, hogy a franciák iratait kézrekerítse. Méltán rossz néven vehették tehát, hogy Markovich például a galíciai osztrák hatóságokat nem érte-

⁹³ Kab. A. 1374/1806.

sította utazásaikról és semmit sem tett elfogásukra. Baldacci azt is szemére vetette, hogy elsősorban Fournior-t kellett volna figyelemmel kísérnie, de e helyett mindig csak Jarzynskival volt, s hogy egyedül Jarzynski nyilatkozataira és sejtésekre szorítkozva, olyan jelentést küldött, amelynek hitelére nincs semmi bizonyíték, és amely nem szolgáltat biztos támaszpontokat további rendszabályokra. Javaslatára tehát a király utasította a rendőrminisztert, ítélje meg, vájjon Markovichnak ilyen fontos dolgokban hitelt lehet-e adni — minthogy az ügy egyedül az ő előadására van alapítva —, vagy nem kellene-e az ő ellenőrzésére és legalább a főadatok igazolására Wurruser Keresztély grófot, a galíciai gubernium alelnökét felszólítani, hogy küldjön ki egy megbízható egyént Markovich megfigyelésére és egyben tegye meg a szükséges lépéseket az irányban, hogy a török határon átmenő utasokat s az arra irányuló levelezést ellenőrizze, mert ezen az úton talán rövidesen fontosabb felvilágosításokat lehetne szerezni.

Bármennyire felkeltette azonban Markovich jelentése az udvari körök bizalmatlanságát, két irányban mégis tovább akartak kutatni: hogy Pozsonyban a Vörös ökörnél tényleg megtörténtek-e az állítólagos összejövetelek és hogy Erdélyben vannak-o francia omiszáriusok. Ez utóbbi kérdésben Bánffy György gróf gubernátortól kértek fölvilágosítást.⁸⁴

A Markovichcsal szemben megnyilvánult bizalmatlanságot újabb jelentései még csak fokozták. Október 26-án további két hónapra ismét 7000 forintot kért az udvartól. Ez Sumerawnak is annyira gyanús volt, hogy visszahívását javasolta. Baldacci csatlakozott véleményéhez. Annak az aggályának adott kifejezést, hogy Jarzynski már rég belelátott Markovich kártyáiba és bolondítja őt, vagy pedig talán mind a ketten összejártszanak, hogy kormányaikat megszarolják. Sőt azt sem tartotta lehetetlennek, hogy adatainak kétharmada puszta mese, amelyet azért talált ki, hogy újabb pénzüsszegeket csaljon ki az udvartól.⁹⁵

Néhány nappal utóbb megint érkezett tőle jelentés. Ebben már azt jelentette, hogy Jarzynski szolgáljának segítségével,

⁸⁴ U. ott, expedálva október 10.

⁹⁵ Kab. A. 1464/1806.

akinek 100 arany jutalmat ígért ezért, megszerzi a lengyel papírjait. A 7000 forint erre a célra kell neki. Hírt adott még arról, hogy Fournier-t Chotin és Oborovo közt lelőtték, hogy az emisszáriusoknak most már csak egy csekély része maradt vissza Besszarábia északi részében az oroszok megfigyelésére, míg a többiek Nagy-Lengyelországba és Szerbiába mennek, ahonnan később majd valószínűleg ismét visszatérnek Magyarországra.⁹⁶ Ez a jelentés azonban már nem segített Markovichon, ámbár december 5-én Sumeraw egy újabb csomagot küldött be tőle, amelyben a Jarzynskitől szerzett iratok voltak: öt francia levél jelentéktelen tartalommal, csupa általánosság, és egy sifres irat, valószínűleg orosz vagy lengyel nyelven, amelynek megfejtéséhez semmiféle kulcs sem állott rendelkezésre. Baldaeci úgy ítélte, hogy Markovich nagyon fölcsigázta a várakozást túlzott híreivel, csak hogy sok pénzt kapjon. Ennek következtében továbbra is visszahívását kívánta, amit a király december 11-én el is rendelt.⁹⁷ Valami része lehetett ebben annak a jelentésnek is, amely időközben Wurmsertől jött, hogy az oroszok november 26-án megszállták a török Chotin várát, és hogy Markovich Jarzynski szolgájának segítségével a sebesült Fournier-t el akarja nekik árulni.⁹⁸

Az összeesküvés nagy garral megindított ügye ezzel véget ért. Az ítéletet fölötte ugyanaz a Baldacci mondotta ki, aki augusztus havában annyira erőszakoltan nagy esetet akart csinálni belőle. Amikor később Carlovitz visszahívását javasolta, indokai közt felemlítette, hogy fehér asztal melletti beszélgetésekre Magyarországon nem lehet különösebb súlyt vetni, mert a fehér asztal mellett többnyire nagyon szabad hang uralkodik és a szélsőséges kijelentések sokszor nem egyebek, mint rosszul alkalmazott tréfa vagy feltűnési viszketeg, vagy esetleg csak a bor hatása. Beismerte, hogy fölötte veszedelmes valakivel szemben a rossz szellem gyanúját ébreszteni, ha nem adják meg egyben az okokat, amelyekre a gyanú alapítható.⁸⁹

⁸⁸ Kab. A. 1469/1806.

⁸⁷ Kab. A. 1563/1806.

⁸⁸ Kab. A. 1576/1806.

⁸⁹ Kab. A. 1578/1806.

Október közepe óta a politikai helyzet is megváltozott. Október 14-én Napoleon a jénai és auerstädti kettős ütközetben megsemmisítette Poroszország hatalmát. Poroszbarát politikáról már szó sem lehetett, még arról sem, hogy az osztrák udvar Franciaországgal szemben barátságtalan lépésre határozza el magát. De Baldaccinál talán nem ez volt az irányadó. Ő és politikai elvtársai ebben az időben főképpen a magyar országgyűlés összehívását akarták megakadályozni. Carlovitz jelentésével kapcsolatosan, hogy a magyar rendek maguk sem bíznak alkotmányuk megmaradásában, keserűen panaszkodott, hogy igen jelentékeny személyiségek úgy tüntetik fel őt, mint Magyarország főellenségét, aki a királyt állandóan az alkotmány felbontására ösztönzi, holott őfelsége előtt eléggé ismeretes, hogy államtanácsi vótumaiban éppúgy, mint más alkalmakkor is, mindig azt a határozott véleményt nyilvánította, hogy az „alkotmányos utat mindig pontosan meg kell tartani, amíg egyáltalában van remény ezen az úton azt a célt elérni, amelyet a monarchia java és fennmaradása előírnak“.¹⁰⁰

Ez az önigazolás azonban már november 29-én történt. Akkor Baldacci már nem akadályozhatta meg az országgyűlés összehívását, sőt a király, éppen a francia aknamunka eredményeitől félve, mentői korábban óhajtotta volna a diéta megnyitását. Ferenc a novemberi terminus mellett volt, a szeptember közepén Pécsbe hívott magyar urak e helyett a következő év tavaszát hozták javaslatba. Az uralkodó azonban a tanácskozás lezajlása után, szeptember 19-én még egy legfelsőbb kézirattal fordult a nádorhoz, amelyben fölszólította őt, hogy a legszigorúbb titoktartás kötelezettsége mellett tegyen említést a Pécsbe hívott uraknak a francia aknamunkáról és kérdezze meg őket,

¹⁰⁰ „Es ist sonderbar, dass... es... einige sehr bedeutende Personen gibt, die mich, wie ich von sicherer Hand vernehme, als denjenigen Erzfeind Ungarns verschreien, der Euer Majestät unaufhörlich zur Umwälzung der ung. Konstitution rathe; wo es Allerhöchstdoncnselben doch gar zu gut bekannt ist, dass ich in staatsrätlichen votis sowohl, als bei anderen Gelegenheiten immer die entschiedene Meinung äusserte „man müsse den konstitutionellen Weg so lange unverrückt einhalten, als nur immer eine Aussicht übrig bleibt, auf diesem Weg jene Zwecke zu erreichen, welche das Wohl und die Existenz der Monarchie verzeichnen.“ Kab. A. 1517/1806.

hogy ezek közt a körülmények között is tanácsosnak és célra-vezetőnek tartják-e halasztó indítványuk fönntartását?

Hivatalosan a nádor is akkor értesült először erről az ügyről. Az uralkodó ugyan három hónappal korábban célzásokat tett reá, de érdemlegesen nem hozta szóba. Most azonban kifejtette, hogy már egy idő óta különösen Magyarországon idegen emisszáriusokra bukkant, akik keserű kritikával, hamis remények keltésével és más ármányokkal a hangulatot a kormány ellen felszítják és az egységet aláássák. Elmondta azt is, hogy e machinációk megfigyelése meggyőzte őt, hogy azok nem voltak eredménytelenek, és hogy olyan egyének is befonatták magukat ezekbe a mesterséges szövevényekbe, akiktől azt sohasem várta volna. Azt ugyan nem tudták megállapítani, hogy mennyire haladtak előre ezek az ármányok, de abból, amit tényleg megállapítottak, azt lehet következtetni, hogy jelentékeny számú emisszárius működik, s mentői inkább kitolják az országgyűlés időpontját, annál inkább fognak érvényesülni a káros idegen hatások.¹⁰¹

A nádor nem tett eleget a király kívánságának. Már csak azért sem, mert félt, hogy az ügyet nőm lehet titokban tartani. Félt azonban attól is, hogy a legfelsőbb kézirat tartalma bizalmatlanságot fog kelteni a rendekben. Félt, hogy azok, akiknek szólni fog az ügyről, látva, hogy az puszta sejtéseken és vádakon alapszik, de hogy semmi irányban nem jutottak biztos eredményekre, a legnehezebb körülmények közt is tanúsított hűségükre fognak hivatkozni és kérni fogják a gyanúsítottak megnevezését s a vádat, amelyeket velük szemben emeltek. Abból, hogy a király három hónap előtti célozgatásai óta semmit sem szólt, azt következtette, hogy az udvarnak közelebbi adatai nincsenek is. Ilyen körülmények közt pedig ilyen kéréssel szemben a király kénytelen lett volna a vádat vagy visszavonni, vagy részletezni, ami mindenképen csak tekintélyének rovására ment volna. Ezért csak az új országbírónak, Ürményi Józsefnek és Brunszvik József gróf perszónálisnak tett róla említést, ők is helyeselték a nádor eljárását és ismerni óhajtották volna az adatokat, hogy alapos ítéletet mondhassanak. Különben pedig

¹⁰¹ *I r a t o k* , II. 622. 1.

az volt a véleményük, hogy az országgyűlésen szoba-kerülő tárgyak olyan nagy fontosságúak s a jó eredmény annyira függ az ajánlott időpont megtartásától, hogy az emisszáriusok működésének káros hatása, amely csak kevesekre és jelentéktelen emberekre terjedhetett ki, ezzel szemben nem tekinthető számbavehetőnek. Véleményükhöz a nádor annál inkább hozzájárult, mert ő som hitte, hogy amikor Napoleon tervei már nyilvánvalóvá lettek, emisszáriusai meg tudják bontani a kölcsönös bizalmat. Nem tartotta lehetségesnek, hogy sokan legyenek, akik megtévesztették magukat, és hogy ezek a nagy többséggel szemben árthatnának a közjónak; sokkal meggondolandóbbnak tartotta azonban azt a kedvezőtlen hatást, amelyet a törvénnyel ellentétes kormányintézkedések s a szomszédos tartományok lakosainak szóbeszédei és nyilatkozatai gyakorolhatnak a kölcsönös megértésre.¹⁰²

Arról, hogy a nádor az egész ügyről hogyan gondolkozott, csak ez az egy fölterjesztése tájékoztat. Ha azonban a császár három hónappal korábban már célozgatott a francia aknamunkára, akkor ennek röviddel Markovich jelentésének befutása után kellett történnie. Ha nem tartotta szükségesnek, hogy az ügyben akkor valamit elrendeljen, vagy hogy nézeteit írásban fejtsse ki a császár előtt, bizonyára már akkor is úgy gondolkozott, mint szeptemberi fölterjesztésében. A helyzetet tehát ő ítélte meg helyesen.

Korántsem lehet azt állítani, hogy Magyarországon ne lettek volna egyes franciabarátok. A francia forradalmi eszméknek is akadtak itt hívei, azonban csak szórványosan. Még ritkábbak lehettek azok, akik Napoleon zsenialitását bámulva, talán hittek benne, hogy az ő uralma alatt a nemzeti törekvések s az alkotmányos élet több megértésre találnának. Túlfűtött temperamentum, csapongó fantázia és csökkent ítélőképesség mindentűt előfordulnak. Az ilyenek azonban a ritka kivételek közé tartoztak. Sem hangadó politikusokról, sem a tömegről nem lehetett azt állítani, hogy a franciákhoz hajlanának. Ilyen körülmények közt tehát nem volt érdemes az ügynek olyan nagy jelentőséget tulajdonítani és felfedésére akkora fáradságot fordítani, olyan

¹⁰² *I r a t o k* , 623—627. 1.

időpontban, amikor a megfigyelő konfidens is már lezártnak tekintette azt.

Azok, akiknek neveit az ügybe belebonyolították, tulajdonképpen két körhöz tartoztak. A Pálffy grófokkal Andréossit a Pálffy József gróf magyar kancelláriai tanácsos feleségével való flörtje hozta össze. Pálffy Lipót a Davoustval folytatott levelezés miatt hadbíróági tárgyalás alatt állott. Valószínű tehát, hogy francia részről is iparkodott olyan adatokat beszerezni, amelyeket felhasználhatott igazolásul. Pálffy Károly és Rudolf grófok neve csak úgy került bele a dologba, hogy Andréossi megfordult vöröskői várakban s állítólag ott is folytatott, tanácskozást. Rájuk azonban az udvari körök sem gyanakodtak, hiszen Pálffy Károly gróf pozsonyi örökös főispán a magyar udvarmesteri méltóságot, töltötte be, aranygyapjas vitéz és a Szent István-rend kancellárja volt, tehát az uralkodó bizalmasai közé tartozott.

Inkább kelthette fel a gyanút a másik társaság. A fiatal Grassalkovich herceg könnyelmű és meggondolatlan ember hírében állott. Esterházy Ferenc gróf mosoni főispán és Viczay Mihály gróf sógorai voltak. A jelentésekben előforduló Forgách gróf, valószínűleg Antal, szintén a herceg egyik nővérét bírta nőül; az anyja is Grassalkovich-lány volt. Hozzájuk kell sorolni Illésházy István gróf trencsényi és lipóti főispánt, akit radikális ellenzéki nézetei miatt mindig bizonyos gyanúval kísérték. Ehhez a társasághoz tartozott továbbá az a tábornok is, akiről a jelentések azt állították, hogy a gödöllői tárgyalásokon résztvett. Ez a már 16 év óta Pozsonyban nyugalomban élő ftoth vezérőrnagy volt, akinek unokahúga egy Illésházy gróf felesége volt és ezen a réven tartozott a herceg bizalmas társaságához.¹⁰³ Mindez tehát azt bizonyítja, hogy a francia összeköttetésekkel gyanúsítottak két család legszűkebb körére szorítkoztak.

Napóleon a porosz hadjáratot megelőzőleg természetesen kénytelen volt a szomszédos országok eseményeit figyelemmel kísérni. Az itt működő franciáknak tehát valószínűleg a kém-

¹⁰³ Kab. A. 1558/1806. V. ö. Závodszy:

A G r a s s a l k o v i c h o k . (Turul, 1931.)

kedés, a megfigyelés volt a főfeladatuk: vajjon nem történnek-e itt háborús előkészületek? Napóleon Poroszország után szövetségeseivel, Oroszországgal akart leszámolni. Ez lehetett az indoka a francia emisszáriusok hirtelen elrendelésének; az orosz-török konfliktus pedig annak, hogy újabb gyors elhatározással Nagy-Lengyelországba és Szerbiába irányította a kiküldötteket. Hogy e mellett az elsőrendű feladat mellett az emisszáriusoknak arra is utasításuk lehetett, hogy a közhangulatot Franciaország érdekében és lehetőleg a megfigyelt országok belső erejének megbénítására befolyásolják, az valószínű. Ennek azonban, tekintve az akkor nálunk Napóleonnal szemben már fönnálló ellenszenvet, nagyobb sikere nem lehetett.

Baldacciék akkori bécsi politikájának gyűjtőpontjában a Gesamtmonarchie állott, melynek kedvéért az akkori szomorú helyzetben is, amikor mindent: vér- és pénzáldozatot, élelmiszert és nemesércet Magyarországtól vártak, mégis a legfontosabb föladatnak ennek az országnak a béklyóbaverését tartották, provokálását olyan rendszabályokkal, amelyek hitük szerint módot, nyújthattak volna az alkotmány félretolására és egyben a magyar nemzeti érdek teljes mellőzésére.

Az európai hatalmak akkor különös figyelemmel kísérték Bécset. Napóleon engesztelhetetlen ellenfelének, Angliának követe, Sir Róbert Adair is gondosan mérlegelte a lehetőségeket, hogy az elkeseredett harcban mit várhat még a Habsburgmonarchiától. Adair nagyon jól tudta, hogy ha Ausztria most beavatkoznék a viszályba, ez volna utolsó háborúja s annak szerencsétlen kimenetele az osztrák ház teljes bukását idézhetné föl,¹⁰⁴ de azért nem mondott le arról, hogy erejét mégis fölhasználják. És ezt a gondolkodását osztotta Gentz Frigyes is, a Napoleon-ellenes publicistikának ez a temperamentumos vezére, aki 1806. augusztus 4-én, Johannes Müllerhez írt levelében a nagy svájci gondolkodót így vigasztalta: „Én most tervet dolgozok ki egy új osztrák monarchiáról. A császárnak méltósággal kell le-

¹⁰² Adair bécsi küldetésének emlékeit külön kötetben dolgozta föl. Sir Robert Adair: *Historical Memoir of a Mission to the Court of Vienna in 1806.* (London, 1844.)

tennie a birodalmi kormányzást. Bécs székvárosi jellegének meg kell szűnnie, a nemet államokat melléktartományoknak, határvidéknek kell tekinteni, a kormány székhelyét messze Magyarország belsejében kell felütni, ez ország részére új alkotmányt kell kidolgozni. Magyarország, Csehország, Galícia és a megmaradó német területek birtokában még az egész világ ellen is meg lehet állani, ha akarnak. Fiúmét és Triestet minden áron meg kell menteni vagy visszahódítani, különben ennek az államnak nem marad vízi közlekedése. Minden egyéb bővében van. A határokat a természet segítségével és némi művészettel úgy megerősíthetik, hogy az ördög és az ő légiói sem hatolhatnak be. Ha ezt követik, akkor Porosz- és Németország nemsokára segítségért könyöröghetnek ennél a monarchiánál. Poroszország helyzete összehasonlíthatatlanul rosszabb. De — persze — ha a Grabentól, a Prátertől, Laxenburgtól és a Rédoute-tól nem akarnak elválni, akkor minden elveszett.¹⁰⁵ Ez a gondolat Adairt is megragadta,¹⁰⁸ de akik a napóleoni rend megdöntésétől várták az üdvöt s a Habsburg-birodalomba vetették reményeiket, látták, hogy azt a politikát, amelyet az udvar űzött, a külső hatalmi erők, főképp azonban a belső erőviszonyok változásának igényei szerint gyökeresen meg kell változtatni, és a jövőt elsősorban az elhanyagolt Magyarországra építeni, ők bizonyára, nem az osztrák császári címmel oldották volna meg a hatalmi kérdést a francia császárság megteremtése után.

¹⁰⁵ „Ich werde jetzt einen Plan zur Stiftung einer neuen österreichischen Monarchie ausarbeiten. Der Kaiser muss das Reichsregiment mit Würde niederlegen; Wien muss aufhören Residenz zu sein; die deutschen Staaten als Nebenländer, Grenzprovinzen betrachtet; der Sitz der Regierung tief in Ungarn aufgeschlagen; eine neue Constitution für dieses Land; mit Ungarn, Böhmen, Gallizien und was von Deutschland blieb, behauptet man sich noch gegen die Welt, wenn man will; Fiume und Triest müssen um jeden Preis gerettet werden oder wieder erobert, sonst hat dieser Staat keine Wasserkommunikation; alles Uobrige in grösster Fülle, und die Grenzen durch Natur und einige Kunst so zu befestigen, dass der Teufel und seine Legionen nicht eindringen können. Wenn dieses befolgt wird, so sollen Preussen und Deutschland zeitig genug bei dieser Monarchie um Hilfe flohen. Die Lage Preussens ist unendlich misslicher. Aber freilich wenn man sich vom Graben, vom Prater, von Lachsenburg, von der Redoute nicht trennen will, so ist alles verloren.“ *Briefwechsel zwischen Gentz und Johannes Müller.* (Gustav Schlesier. Mannheim, 1840.) 244—245. 1.

¹⁰⁶ 01. Th. Perthes: *Politische Zustände und Personen in Deutschland zur Zeit der französischen Herrschaft.* (Gotha, 1869.) II. 357. 1.

1804-ben azonban csak Cobenzl Fülöp grófnak jutott eszébe, hogy ha Ferenc függetleníteni akarja magát a német-római koronától, akkor a legmegfelelőbb a Magyarország és Galícia császárának címe, mert akkor császársága monarchiájának egy igen tekintélye; a szentbirodalomtól független részén alapult volna, mint cseh király ellenben tagja maradt volna a választófejedelmi, mint osztrák főherceg a fejedelmi testületnek.¹⁰⁷ De Bécsben az osztrák tradícióhoz ragaszkodtak, amely éppen olyan megcsontosodott volt, akárcsak a magyar rendiség privilégiumainak védelmében. Ez alatt a mentalitás alatt nemcsak Magyarország jogos igényei szenvedtek, ez bénította meg a külső erő kifejtést is.

Különös volt azonban a bécsi kormánykörök új agresszivitásában annak kimondottan nádorelles éle, amely egyrészt pedig meg akarta rontani a nádor hitelét a nemzet előtt. Akadályt gördítettek például a szolnoki csatorna előmunkálatai elé. Ennek a tervnek fölülvizsgálására az államtanács először Sohemmerl kormányfőtanácsost szemelte ki, majd e föladatot Pacassi báró vízépítési elöljáróra akarta bízni. Ugarte gróf főkancellár azonban nem adta ki a megbízást, mert Pacassi elutazását a hivatali ügyek intézése szempontjából károsnak tartotta.¹⁰⁸ Végre az államtanács megkérdezte Pacassit, van-e 2—3 heti ideje a terep tanulmányozására.¹⁰⁹ Erre kiderült, hogy szemleútjának nincs akadály, meg is adták neki a megbízást,¹¹⁰ de elutazását Bécsben mégis megghiúsították.¹¹¹ Amikor Gross útépítési igazgató bevonásával a magyarországi úthálózat terve elkészült, ebben a kérdésben is elakadt a további munka. Ez a magyar kancelláriánál feneklett meg a módozatokon, ahogy Gross a munkaerőt elő akarta teremteni. Végre is kimondta az államtanács, hogy ez az ügy még nem érett meg.¹¹² Elakadt a nádor minden sürgetése ellenére Pest szépítésének ügye is.¹¹³ A gazdasági kérdésekben is

¹⁰⁷ 1804. jún. 18. Cobenzl Flilöp Cobenzl Lajosnak. St. A. Frankreich. — Srbik: *Das österreichische Kaisertum und das Ende des Heiligen Römischen Reichs.* (Aioh. f. Politik u. Goseliidhte, VIII. 1927.) 157. 1.

¹⁰⁸ *Iratok*, II. 43. 1.
St. R. 997/1806.

¹⁰⁹ St. R. 1849/1806.

¹¹⁰ *Iratok*, III. 841. 1.

¹¹¹ St. R. 1806: 825., 1883., 1888., 4725.

¹¹² *Iratok*, II. 105. 1.

a nádor javaslatai ellen dolgoztak. Ferenc király kérdése elől, hogy hogyan áll a magyar borok átvitelének kérdése Ausztriában, Egger államtanácsos azzal tért ki, hogy nem tudja megállapítani, hogy a magyaroktól fölpanaszolt szokás hogyan keletkezett, s ezért hosszabb kutatásra van szükség, de a magyar borszállítás Stájerországon át is korlátozva van.¹¹⁴ A jó terméskilátások s a búza áresésének hírére ugyan az államtanácsban is az volt a vélemény, hogy idegen pénz szerzése érdekében a külföldre a kivített Ausztrián át is meg kell engedni, de a határozatot Schittlersberg államtanácsos javaslatára úgy fogalmazták, hogy a kiviteli vámot pozsonyi mérőnként 40 krajcárral fölemelik s ezt a pénzt idegen pénznemben követelik.¹¹⁵ Még élesebben kiütközött ez az irányzatosság, amikor Erdődy János gróf horvát bán mellé betegsége miatt báni helytartót akartak kinevezni. A nádor ellenezte ezt, mert csak az igazságszolgáltatásban kellett helyettesítésről gondoskodni, ezt pedig elvégezhette a ranglegidősebb ülnök.¹¹⁶ Közben meghallt a bán és a nádor hármás jelölést terjesztett elő,¹¹⁷ de a császár ennek bevéjárása nélkül, vagy talán a nádori előterjesztés mellőzésével, mást nevezett ki Gyulai Ignác gróf altábornagy személyében.¹¹⁸ Ez olyan sértő volt, hogy a nádor kifejezte neheztelését. Hangoztatta, hogy tekintélyére nagyon káros az az eljárás, hogy tőle véleményt kérnek, de ennek beérkezését meg sem várva, más-kép intézkednek. Kifejtette azt is, hogy ez a választás mennyire szerencsétlen, mert, a báni méltóság jelentősége nem katonai, hanem politikai és bírói teendőkön van. Gyulai azonban nem tudja a hivatalos latin nyelvet, mint nem odavaló nem ismeri az ország törvényeit és igazgatását, fizetékiegészítés nélkül nem fog megállhatni és el lehet készülvé, hogy ellenségesen fogadják. Fiatal-sága ellen is kifogást emelt, mert a bán esetleg kénytelen lesz az országgyűlésen elnökölni, ezt pedig nem egy tudást és érdemeket szerzett úr sérelmesnek fogja tartani.¹¹⁹

¹¹⁴ St. R. 883/1806.

¹¹⁵ St. R. 2896/1806.

¹¹⁶ *Iratok*, II. 474—476. 1.

¹¹⁷ *Iratok*, II. 479—482. 1.

¹¹⁸ *Iratok*, II. 483—485. 1.

¹¹⁹ *Iratok*, II. 485—487. 1.

Júniusban azután a nádor emlékeztetett az országgyűlés összehívásának szükségességére.¹²⁰ A király hozzájárult a javaslathoz, amelyet a pénzügyek rendezése ügyis múlhatatlanul szükségessé tett. A nádor ezzel kapcsolatban kérte a királyt, nevezze ki a hétszemélyes táblához Almásy Ignác kancelláriai tanácsost, oki az 1802. és 1805. évi országgyűlések alkalmából tapintatlan szövegezésekkel többször bajt okozott. Almásy már korábban kérte is oda kinevezését — az országgyűlési referátum készítését pedig a nádor Aczél István nádori ítélőmesterre kívánta bízni.¹²¹ Ez július 11-én meg is történt és Almásy érdemei elismerésül egyben a titkos tanácsosi címet is megkapta. Négy nappal később a király visszavonta Almásy szeptemviri kinevezését, azzal az indokolással, hogy Almásy azt egészségi állapotára hivatkozva nem fogadta el. Így Almásy megmaradt a kancelláriánál, de titkos tanácsosi címmel.¹²² Az ügy illetén fordulatában benne volt Baldacci keze, aki e napokban a beérkezett konfidensjelentések kapcsán kiélezte a nádor elleni vádakát és figyelmeztette az uralkodót, hogy az általa javasolt áthelyezési és kinevezési javaslatokat vegye szigorú vizsgálat alá és kérje ki megbízható, elfogulatlan és szakértő emberek tanácsát.¹²³ A nádort ez a fordulat teljesen elkéséztette. Július 23-án igen keményhangú levélben szemére is vetette Ferenc királynak. Nyíltan megírta, hogy elutazása alkalmával Bécsben többen megjósolták neki, hogy távollétét ennek a változásnak megakadályozására fogják fölhasználni. Nem hitt ezeknek a szavaknak, ám bár már ismételtlen került hasonló helyzetbe, ha a király valamit szóbelileg megígért neki.¹²⁴ Csak csalódása és a következmények,

¹²⁰ *Iratok*, II. 548—555. 1.

¹²¹ *Iratok*, II. 479. és 5C2. 1., ahol Almásy beismeri, hogy ezt a méltóságot korábban tényleg kérte.

¹²² *Iratok*, II. 562. 1.

¹²³ *Iratok*, II. 576. 1.

¹²⁴ „.... mir mehrere in Wienn vor meiner Abreise vorhersagten, dass man nehmlich meine Abwesenheit benützen würde, um Euer Majestät von Ihrem vorigen Entschlüsse abzubringen. Obgleich ich mich schon einigemale in einem ähnlichen Falle bey mündlich mir von Euer Majestät ertheilten Versicherungen befunden, so war meine Ehrfurcht von Euer Majestät Person, mein Zutrauen in Ihr Wort zu gross, als dass ich ähnlichen Gedanken hätte Platz geben können ...“ *Iratok*, II. 563. 1.

ha a király nem orvosolná az esetet, indították arra, hogy hivatalos értesülés előtt levelét rendkívüli alkalom felhasználásával elindítsa. Felhívta a császár figyelmét arra, hogy ez a hír megnyit ronthat a király hitelén és az ő tekintélyén. A király országgyűlést akar tartani, nagy áldozatokat kór a rendektől és ugyanakkor egy csapással lerontja tekintélyét, megbénítja hatását, mert mindenkinek azt kell hinnie, hogy nem ő, hanem mások bírják korlátlan bizalmát. „Hogy fogok — írja — ilyen hittel szemben érveimmel fölléphetni, hogyan fogom a rendeket véleményemnek megnyerni.“ A személye iránti tisztelet is szenved az ilyen ellentmondó, változékony intézkedések hatása alatt, és minden ígéreteibe vetett bizalomnak meg kell semmisülnie. „Bocsásson meg Felsőged, ha ilyen őszintén beszélek, de becsületemben mélyen meg vagyok sértve, tisztem és hírem teljesen kompromittálva van, és ha Felsőged nem kegyeskedik Almásy Ignácot a kancelláriától továbbra is elmozdítani, ez engem csak arra a szomorú meggyőződésre vihet, hogy sem Felsőgednek, sem az országnak hasznos szolgálatot már nem tehetek.“ Ha tehát a király nem maradnia meg Almásy eltávolítása mellett, tisztét a király lábaihoz teszi, „inkább most, amikor még minden csendes és bárki más könnyebben töltheti be helyemet, mint később, amikor új háború kitörése, vagy talán belső zavarok megakadályoznának abban, hogy tisztességgel távozzam“. Nagy szolgálatoakat remélt tenni a királynak s azért nehezen határozná el magát a lemondásra. Ezt a szót csak nehéz szívvel ejti ki abban a meggyőződésben, hogy képtelen tovább szolgálni.¹²⁵

Két nappal később még egy levélben tette szavá ezt az ügyet. Közben ugyanis részletes hírek érkeztek az esetről, hogy Almásy milyen indokolással élt, miért nem akart Pestre menni. Ezekben a nádor újabb bizonyítékát látta annak, hogy milyen „hű és ragaszkodó szolga“. Azzal, hogy visszahelyezése elől nem tért ki, lerontotta a király tekintélyét, vizsályt szított két testvér között, nagyon fontos időpontban megrontotta a közhangulatot és kényszerítette Magyarország nádorát, hogy a közvélemény előtt hírhedt kancelláriai tanácsossal harcba szálljon és lesse, vajjon nem kell-e előtte meghátrálnia és tisztét elhagy-

¹²⁵ *Iratok*, II. 562—564. 1.

nia. „Ennyire vitte a dolgokat egyetlen ember önérzete és Felsőged lágy szíve“ — írta bátyjának és azzal végezte levelét, hogy nyugodtan várja a király elhatározását, ha azonban az késne, vagy nem volna határozott, Bécsbe fog sietni, hogy a császár szájából hallja akarátát.¹²⁶

A nádor tiltakozó levelére nem Ferenc adta meg a választ. A levelet Baldacci referálta a császárnak és megírta a legfelsőbb elhatározás tervezetét is, amelyet Ferenc július 26-án írt alá. Ebben Ferenc közölte a nádorral, hogy előterjesztése alkalmából elég okot látott javaslatának elfogadására, minthogy azonban Almásy kijelentette, hogy áthelyezését büntetésnek tekintené és kénytelen volna lemondani, nem tehetette ki őt a gyanúnak, hogy kegyvesztett lett. Csodálkozását fejezte ki, hogy rendelkezése egy pontjának — amely igazságérzetét sértette — megváltoztatása miatt a nádor indítatva érzi magát olyan heves tiltakozásra, amely a közöttük fennálló viszonyba ütközik, és arra, hogy lemondással fenyegetőzzék. Abban a reményben tehát, hogy higgadt megfontolással rá fog jönni kívánságának jogtalanságára, érveinek gyengeségére és némely kifejezésének illetlenségére, figyelmeztetni akarja néhány megjegyzésre és szempontra. Az országban tudhatják, hogy követelte az országgyűlési referátum elvételét Almásytól, de nem gondolhatnak arra, hogy teljes eltávolítását kérte, már azért sem, mert a kancelláriára nem terjed ki a nádor hatásköre. Ha a közönség mégis tudomást szerzett volna arról, hogy kérte áthelyezését a hétszemélyes táblához, ez csak a szolgálati szabályokba ütköző indiszkréció árán történhetett. Különben sem lehet káros hatással a nádor tekintélyére, ha Almásyt az adott viszonyok közt, amikor több tanácsos betegsége következtében az ügymenet a kancelláriában elakadt, meghagyta állásában. Ugyanakkor Aczélt kinevezte, az országgyűlési referátumot másra bízta és ezt továbbra is fenntartja. Ha a nádor a történetektől a király tekintélyét félti, akkor egy újabb változtatást kívánni fölötte sajátságos. Sokszor volt már kénytelen elhatározásokat megváltoztatni, de alattvalói sohasem láttak ebben határozatlanságot vagy szőszegést. Hogy azonban egy olyan kívánságot, amelyet a nádor előterjesztett.

¹²⁸ *Iratok*, II. 568. 1.

teljesítsen, sem királyi méltóságával, sem lelkiismeretével nem tartja összeegyeztethetőnek. „Ehhez a szabatos és megváltoztathatatlan elhatározásomhoz — így zárul a rezolúció — csak azt kell hozzáfűznöm, bármily viszonyok jöjjenek is, az a boldog tudat fog nekem támaszt és erőt adni a kitartásra ebben a példa nélkül álló korszakban, hogy soha nem tettem mást, mint ami a gondviselés által jogaromra bízott népek igaz javát szolgálja. És még ha, minden várakozás ellenére is királtságom különböző részeiben kedvezőtlen hangulat kerekednék fölül, és rosszakaratúnknak sikerülne azt, ami csak a korviszonyoknak és olyan szerencsétlenségeknek következménye, amelyeket emberi akarat el nem háríthat, a kormányzat visszas intézkedései következményeiként föltüntetni, nem fogok habozni, hogy összegyűjtsem a nemzetet, élére álljak és szokott őszinteségemmel föltárjam előtte a bajnak, amely az államot nyomja, okait, gyors és gyökeres orvoslása szükségét és a legcélszerűbb eszközöket, amelyek megjavítását szolgálják. Sokkal többször voltam tanúja személyem iránti szíves ragaszkodásának, egyenes gondolkodásának és józan megítélésének, semhogy ne várnám bizalommal legerősebb közreműködését az egésznek megmentésében, ami minden egyesnek is szíven kell hogy feküdjék.“¹²⁷

Baldacci ebben is remekelt. Megadta a lehetőséget az ügy békés megoldására, az országgyűlési referátumnak más kézre adásával és a befejező mondatban kifejezett bizalomnyilvánítással. De a lényegben fönntartotta Almásy visszatartását a kancelláriánál. Kitűnően használta ki a nádor cgy-kót élesebb kifejezését, nem mulasztotta el az alkalmat néhány oldalvágásra és ügyesen szőtte bele a rezolúcióba azt a kijelentést, hogy a kormányzás elveitől nincs eltérés, mégis olyan formában, amelyből kitűnt, hogy el van határozva az alkotmányos fonna fenntartására, a nélkül, hogy ezt *expressis verbis* kifejezte volna.

Az ügy azonban nem zárult le ezzel. Ferenc a nádor második levelének vétele után mégis írt személyesen is néhány sort öccsének. „Szomorúságomat — írta — leveleidnek vétele után elképzelheted, hogy ilyet okoztál nekem, szívesen elnézném, ha szolgálatot teszek veled az államnak. Viselkedésedet ebben az

¹²⁷ *Iratok*, II. 565-567. 1.

ügyben, mint alattvalóét, mint szolgálát és mint testvérét semmikép som helyeselhetem. Az első levél után azt reméltem, hogy a történetet első felhevülésedben és fájdalomdadban tetted. Hogy hihessom ezt a második levél után, amelyet bizonyos idővel az első után írtál? Nem marad tehát egyéb hátra, mint hogy határozottan megmondjam neked: számítok rá, hogy még éretten megfontolod, hogy a továbbiakban mit szándékozol cselekedni, és ha azután is megmaradsz elhatározásodnál, hogy tisztedet leteszed, ezt olyan módon fogod tenni, amely megfelel kötelességeidnek velem és az állammal szemben. Egyébként beadványodra (Note) megkapod elhatározásomat, amelyet bizalmas kézzel írtam, hogy a dolog időnek előtte ne jusson nyilvánosságra. Ebből meg fogod érteni akaratomat.“¹²⁸ Néhány nap múlva a nádor Bécsben volt s az ügy személyes kimagyarázással ért véget. A hír azonban hamar elterjedt. A kinevezés és visszavonása, a nádorhoz intézett hivatalos leirat hivatalos úton ment és titokban nem maradhatott, sőt igen nagy hullámokat vert. Wolfskehl báró, aki Nagyváradon kémlelte akkor a hangulatot, onnan azt jelentette augusztus 11-én, hogy az eset általában fájdalmas hatást váltott ki, és hogy Almásy visszahelyezését a nádor és az ország megsértésének tekintik. „Azzal vádolják — írta —, hogy a köztisztületben álló nádort az udvar előtt szégyenletesen meg-rágalmazta, hogy ő Bonaparte bécsi tartózkodása idején azon munkálkodott, hogy magának szerezze meg Magyarország trónját, ámbár a főherceg éppen abban az időben a legnagyobb odaadást tanúsította az uralkodó iránt, valamint a legtisztább szeretetet sorsverte bátyja iránt, és mégis ezt a rágalmazót (így nevezik őt) még nagyobb kitüntetéssel és kegyel alkalmazták a kancelláriánál, ami általános elkeseredést okoz.“ Sumeraw rendőrminiszter is már augusztus 3-án azt jelentette a császárnak, hogy még császár-hű gondolkodású, tekintélyes német alattvalók körében is sajnálkozást keltett az ügy, és hogy ők is kedvezőtlen hatását várják az országgyűlésre.¹²⁹

A nádor helyzete nehéz volt. Ha elhagyja magas pozícióját, maga rombolta volna le mindazt, amit tizenegy éven át annyi

¹²⁸ *Iratok*, II. 569. 1.

¹²⁹ U. ott.

fáradtsággal fölépített, éppen abban a pillanatban, amikor megszerezte az uralkodó hozzájárulását az országgyűlés összehívására. Ez törekvéseinek — mondhatjuk: küzdelmei eredményének — teljes feladása lett volna. Baldacci is belátta, hogy az országgyűlést illetőleg nincs már lehetőség a visszakozásra, és mint-hogy — úgy látszik — főképp ezért küzdött, föladta a harcot úgy ebben, mint a kudarcba fült emisszárius hajszában is.

A nádor még június havában — úgy, amint, 1801-ben is tette — újabb hangulatjelentéssel fordult Ferenc császárhoz.¹³⁰ Ez még komolyabb munkálat volt. Meglátszik rajta, hogy rendszeres utazásai az ország különböző részeiben mennyire kimélyítették ismereteit a helyi viszonyokban. Már nemcsak jogi kategóriák szerint vette sorra a különböző társadalmi rétegeket, hanem rámutatott ezeken belül is a néha egészen különböző, sőt ellentétes fejlődésre, a különbség okát is föltárva. Megint összehasonlít: az utolsó idők hangulatromlásáról számol be és az orvoslás módjait fürkészi. Kitűnő társadalmi rajz ez az akkori szellemről: a háború és a papírpénzpolitika demoralizáló hatásáról. (Nála is ugyanazok a momentumok szerepelnek indítóokok gyanánt, amelyeket a Braulik és Wolfskehl-féle jelentések is fölsoroltak.) Ő persze nincs meglepve a nemzet királyhűségétől, mint a konfidensek, akik azt hitték, hogy lázadásra készülő országba jönnek, de nem is nézi oly felszínesen a viszonyokat, mint ezek a tájékozatlan, kutató-fürkésző, gyanú és csodálat közt hánykódó emberek, akiknek nem volt meg a képességük, hogy — a túlságosan szembezőkőkön kívül — a bajok érzelmi oldalát is megértsék. Mint 1801-ben, most is a köznemességgel foglalkozik legbehatóbban, a nemzet gerincével, szellemiségének kifejezőjével és irányítójával. Ezzel kapcsolatban a vélemények elágazásának s az elharapódzó pártoskodásnak okát ő is abban látja, hogy 1805-ben az inszurrekció nem léphetett működésbe. Azt mondja, hogy nemzeti becsületükre lealáznak tekintették, hogy nem szállhattak szembe az ellenséggel, hogy nem űzhették ki fegyveres kézzel az országból és az örökös tartományokból. Csak egy kisebb, belátóbb rész értette meg, hogy vakmerőség lett

¹³⁰ *Iratok*, II. 5:4—548. 1.

volna a szükséges felszerelés híján az ellenséget kihívni, mert ez a mohácsi csatához hasonló következményekkel járhatott volna. A türelmetlenekhez csatlakozott azonban a háború után a főnemesség egy része, „amely csak neve és ruhája szerint magyar és az országon kívül él, épp az a részük, amely a veszély idején leginkább veszítette el bátorságát és csüggeteg intézkedéseket pártolt, most azonban honfitársainak viselkedését kifogásolja”.¹³¹ A középnemességtől azonban véleményének megoszlása után sem tartott. Bízott benne, hogy hangulatát könnyen meg lehet javítani, mert minden alkotmányváltozás káros lehetne kiváltságaira. Vele szemben az alsó nemességet eltompultnak festette, mert tönkre tették az ismételt inszurrekció terhei. Ez nemességét már nem is tartja előnynek, és szívesen lemondana kiváltságairól, ha ezzel a nemesi terhektől is szabadulhatna.¹³² Még rosszabb volt véleménye a külföldön nevelkedett főurakról, akikből kiveszett a hazafiság s akiket a pénzromlás spekulációkba és nyerészkedésbe vitt bele, ami az udvartól is elszakította őket, úgyhogy alkotmány változás esetén irányítójuk csak önérdékük volna.¹³³ A polgárság sokat áldozott, az udvar kívánságainak is buzgó támogatója volt, de a pénzromlás tönkretette, nagyrésze elhagyta iparát és spekulációval és ázsiotázssal foglalkozik, erkölceiben megromlott, amit a bűnügyi adatok is igazolnak. Így lezülve ennek az osztálynak nagyrésze esetleges államfölfordulást még örömmel is fogadna.¹³⁴ Kivételt csak a szepesieknél állapított meg, akik nem estek áldozatul a kor fényűző törekvéseinek — a nagy papírpénztömeg következményeinek, — hanem megmaradtak derék egyszerűségükben.¹³⁵ Ugyanez az eset a jászoknál és kánoknál; náluk találta az egész országban a legjobb hangulatot.¹³⁶ Egészen ellenkezőket mond a hajdúkról és a horvát banderialistákról,¹³⁷ akik alig tudják a megélhetéshez szüksé-

¹³¹ *Iratok*, II. 534. 1.

¹³² *Iratok*, II. 535. 1.

¹³³ *Iratok*, II. 530—532. 1.

¹³⁴ *Iratok*, II. 535—537. 1.

¹³⁵ *Iratok*, II. 537. 1.

¹³⁶ *Iratok*, II. 537. 1.

¹³⁷ *Iratok*, II. 538—539. és 540. 1.

geseket megkeresni. A parasztságot vidékenként nagyon különbözönek festi az értékesítési lehetőségek és földesuraik bánásmódja szerint. Általában sokat szenvednek a rossz földesurak méltatlan bánásmódja mellett a gyakori katonai és sószállításoktól, a katonaság ellátásától, a *cassa domestica* sok helyütt helytelen kezelésétől, mert e terhekben egyáltalán nincsenek tekintettel az árak hallatlan emelkedésére. Legrosszabb a helyzet a Tisza vidékén, jó a Bánságban és a Dunántúlon Győrtől délre.¹³⁸ Kiemete azonban, hogy nemcsak Magyarországon van ilyen kedvezőtlen hangulat, megvan az az örökös tartományokban is, ha az eltérő viszonyoknak megfelelően másképp nyilatkozik is meg. Az alapokat a pénz hitelének és az igazgatásnak megromlásában jelölte meg.¹³⁹

Június 18-án ezt a fölterjesztést egy másik követte a pénzügyek rendezéséről. Rámutatott arra a feszültségre, amelyet az állandó nagy áremelkedés előidéz, az államháztartás bukásának veszélyére, az igazgatásba vetett bizalom megingására, és — bár a pénzügyhöz nem ért és nincs tájékozva a szükséges adatokról — mégis gyökeres orvoslást kért és előadta gondolatait, hogy Magyarország ezt a műveletet hogyan támogathatná. Egy névtelen emlékiratot is küldött föl, ő maga a legjobb megoldásnak az egyszeri vagyoadót tekintette, amelyet papírpénzben kellene lefizetni három részletben, egy év alatt, s amely már az első részlet fizetésekor nagy könnyebbséget hozhatna és megjavíthatná a hangulatot. Úgy tudta, hogy a forgalomban lévő papírpénz összege 250—300 millió. Az osztrák örökös tartományok vagyonát 3000 millióra becsülve, 5%-os adónál is 150 millió folyna be, a forgalomban lévő papírpénz felének, esetleg $\frac{3}{5}$ részének értéke. Magyarországon és Erdélyben azonban vagyonkataszter nincs s a vagyoadó törvénybe ütközik. Itt tehát a hozzájárulás összegét vagy országgyűléstől kell kérni, vagy köriratokkal a helyi hatóságokat föl-szólítani. Az utóbbit, ami nem törvényes eljárás és sok kifogásra adhat okot, nem ajánlotta, nem is várt tőle 5 milliónál többet, amit a közép- és kismemesség és a polgárság adna össze. Ország-

¹³⁸ *Iratok*, II. 540—542. 1.

¹³⁹ *Iratok*, II. 544. 1.

gyűlés összehívását javasolta tehát leghamarabb 1807 tavaszára, mert a közszellem és a pénzügyi helyzet megjavítása előtt az összehívást nem tartotta volna célszerűnek. Magyarország hozzájárulását a szanaláshoz pedig vagy egy állandó amortizációs alap felállításával, vagy az államháztartás kiadásaihoz való évenkénti néhány milliós állandó hozzájárulással gondolta megoldhatónak.¹⁴⁰

Július 24-én a király már közölte is, hogy november 16-ra az országgyűlést össze akarja hívni, és hogy mit kívánna azon tárgyaltatni.¹⁴¹ Július 31-én ez az Almásy eset lezajlása után volt — a nádor már eléje is terjesztette részletes javaslatát.¹⁴² Első tárgyként a papírpénz csökkentését vette föl, amelyről már előző felterjesztésében kifejtette véleményét. A további tárgyak a honvédelemre vonatkoztak. A király végre hajlandó volt kitűzni az inszurrekció szabályozását és a nádor azt javasolta, hogy e tekintetben hagyja a kezdeményezést a rendekre, mert ha ő lépne föl javaslattal, ez elhúzná a vitát. Figyelmeztetett arra is, ha ezt az intézményt az osztrák katonaságba akarnák olvasztani vagy reá a haditanács hatáskörét bármi tekintetben kiterjeszteni, ez az egész szabályozást megghiúsítaná. Nem voltak reményei arra sem, hogy a magyar ezredek kiegészítésének kötelezettségét a rendek továbbra is vállalják, és hogy a kontribúció emeléséhez hajlandók lennének hozzájárulni. Ezek olyan javaslatok — írta —, hogy vagy mindenáron keresztül kell őket vinni, vagy inkább föl sem venni a tárgysorra. Minthogy pedig a király azt a reményét fejezte ki, hogy⁷ ez alkalommal gravámenek nem fognak előfordulni, felvilágosította őt arról, hogy az 1802-ben az országgyűlésen szóbahozott sérelmek sem nyertek még elintézését, és arra iparkodott, hogy a hangulat megjavítása érdekében a király a nevezetesebbeket közülük még az országgyűlés összeülése előtt orvosolja. A kellő előkészítés érdekében azonban kérte az összehívás időpontjának 1807 márciusára kitolását. Augusztus 4-én már arra is javaslatot tett, kik volnának azok az urak, akiket az előkészítő megbeszélésre meg kellene hívni — köztük

¹⁴⁰ *Iratok*, II. 548—555. 1.

¹⁴¹ *Iratok*, II. 555—556. 1.

¹⁴² *Iratok*, II. 570—581. 1.

Vay József, Balogh Péter, Péchy Imre, Majthényi László és Orczy László báró.¹⁴³ Akkor kísérelte meg emlékiratával Majláth György gróf, hogy az országgyűlést meghiúsítsa, de ez már sikertelen maradt.

Hogy milyen viszonyok közt jutott a király orrá az elhatározásra, arra legyen elég annyit megemlíteni, hogy éppen július második felét nagyon feszült külpolitikai légkör jellemezte. Akkor vettek hírt Bécsben a rajnai szövetség megalakulásáról, ami olyan elszigetelést jelentett, hogy Ferenc császár ugyanazon a napon, amikor értesítette a nádort, hogy hajlandó az országgyűlést összehívni, Károly főherceget is utasította, hogy a csehországi és belsőausztriai katonai parancsnokságokat, lássa el a kellő utasításokkal, ha a franciák átlépnek a Iratért. Másnap a magyar kancellár is parancsot kapott, hogy készítse el az inszurrekció szabályozásának tervét.¹⁴⁴ A nádor már augusztus 6-án beszámolt arról, hogy esetleges francia megrohanás kivédésére Magyarországon milyen rendszabályok szükségesek.¹⁴⁵ Ez ugyanazon a napon történt, amelyen Ferenc császár aláírta lemondását a német-római császárságról. A légkör azonban továbbra is feszült maradt. Napóleon diplomáciáját újabban úgy jellemezték, hogy szakítani akart a külügyi politika hagyományaival és a felmerülő kérdéseket a diplomaták nélkül, az ő kapcsolásukkal akarta megoldani. Ez kétségtelenül szellemes megállapítás, de a lényeg nem a diplomaták nélküli diplomácia volt, hanem a megfélemlítés és az erőszakos fellépés, amit azonban mégis csak a diplomaták készítettek elő, amikor az erőszakos föllépés végrehajtására a pillanatnyi akcióhoz Franciaország hátát más oldalak felé fedezték. A lényeg a Napóleon—Talleyrand-féle külpolitikában a rövid lejáratra kötött megállapodás volt, illetve az a szokás, hogy amikor valami megállapodás a további tervek végrehajtása szempontjából fölöslegessé vagy veszélyez övé vált, felbontásához mindig megtalálta az ürügyet. 1806-ban — a szerzett tapasztalatok szerint — sem a pozsonyi béke, sem Ferenc lemondása a német-római koroná-

¹⁴³ *Iratok*, II. 586—587. 1.

¹⁴⁴ *Iratok*, II. 570. 1.

¹⁴⁵ *Iratok*, II. 596—599. 1.

ról már nem nyújtott biztonságérzést, és bármennyire óhajtották is a bókét és rettegték az újabb összeütközéstől, mégis mindig abban a tudatban éltek, hogy a bekövetkező fordulat egyedül Napóleon akaratától függ. A jénai ütközetben Napóleon október 14-én Poroszországot is — volt szövetségesét Ausztria ellen — leverte, ami a monarchiában csak a veszély fokozódásának érzetét kelthette. A folyamatban lévő csendes előkészületekről tehát a nádor november 6-án újabb jelentést tett.¹⁴⁶ Háborús előkészület és az országgyűlés előmunkálatai így párhuzamosan haladtak és neheztedek a nádor vállaira.

A kilátások egyik irányban sem jogosítottak sok reményre. A lakosság belefáradt a hosszú háborús korszakba, békét óhajtott, és duzzogott a háborús gazdálkodás visszásságai és nyomasztó terhei ellen. Magyarországon — ebben egészen igaza volt a nádornak — az előző évek egységes szelleme megbomlott. Az a nemzeti érzés, amely a Martinovics-összeesküvés után egy csekély töredék kivételével a lakosság csoportjait megfontolt, az elhamarkodott lépéseket kerülő, de erős nemzeti politikában fogta össze, különböző irányokra szakadt szét. A nemzeti óhajások megvalósításának megnövekedett lehetőségei vérmérséklet és műveltségi fok szerint különböző perspektívákat tártak föl az emberek előtt, az egyik szélsőségtől, amely Napóleontól és a forradalmi stílustól és rendszertől való félelmében kizárólag az ellen fordult, a másik szélsőségig, amely — nem ok nélkül — a kényszerhelyzetet tekintette az általános hón óhajtott nemzeti célok elérésére az egyetlen lehetőségnek. Ezek között kellett a nádornak közvetíteni. Gondolkodására jellemző az, amit a királynak a sérelmi politikáról előterjesztett: „Egyáltalán nem értem — írta —, hogy az olyan fejedelemnek, mint Felsőged, aki annyira iparkodik alattvalóinak boldogulását előmozdítani, miért kelljen várnia arra, hogy ezek óhajtásaikat országgyűlésen előadják, és miért teljesítse ez utóbbiakat csak annyiban, amennyiben a rendek ugyanakkor az ő szándékainak eleget tesznek. Ha e kívánságok méltányosak, akkor az alattvalók java — amely nélkül fejedelem nem állhat meg — megköveteli, hogy felszólíthatlanul is teljesítsék őket, amint a trón tudomására jut-

¹⁴⁶ *Iratok*, II. 627—630. 1.

nak; viszont, ha a fejedelem szándékai jogosak, az ország javának és alkotmányának megfelelőek, akkor a rendek hozzájárulása ezekhez se függjön bizonyos előnyök elvárásától, hanem történjék a kormány szándékainak bölcsességébe és őszinteségébe, és az előterjesztett óhajodé közhasznú voltába vetett meggyőződés alapján.¹⁴⁷ Nagyon bölcs mondás volt ez, kemény ítélet a sórehni politika visszasságai fölött és a fölött a kormányzati rendszer fölött, amely ezt a politikát kiváltotta. Az adott viszonyok közt azonban kevés remény volt arra, hogy a hagyományos kölcsönös bizalmatlanság éppen ebben a zavaros válságban legyen kiküszöbölhető.

¹⁴⁷ *Iratok*, II. 578. 1.

AZ 1807. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS.

Az országgyűlés kiírásának elhatározása után a király minden eddigi szokással ellentétben beleegyezett abba, hogy az előkészítés első lépéseként összehívják a rendék vezető tekintélyeit s a nádor előre is tanácskozzék velük a gyűlés munkarendjéről. Ez a tanácskozás ez alkalommal Bécsben folyt le, szeptember 15-én. A megbeszélések eredményeként a nádor jelentette a királynak, hogy ámbár az államháztartás megsegítésének szükségességét mindenki belátja, mégis ez a tárgy már újszerűségénél fogva is sok kényes kérdés fölvetésére és sok panasza fog alkalmat adni. Számottevő megajánlás csak úgy volna várható, ha a kormányzat meg tudná győzni a rendeket arról, hogy a hozandó áldozattal komoly eredményt fognak elérni. A kormánynak tehát bizalmat kell ébresztenie maga iránt takarékossgal és a papírpénz bevonása körül elért eredménnyel. Az inszurrekció szabályozását örömmel vennék, ha az mai alkotmányos kereteiben maradna meg, a szabályozás módját illetőleg azonban nagyon eltérők a vélemények. Minthogy fel-támadhat a felelem, hogy ez jelentékenyen megerhelhetné a nemességet, ez pedig a rendeket tartózkodásra ösztönözhetné a pénzáldozatok és a hadkiegészítés kérdéseiben, a nádor inkább azt ajánlotta, küldjenek ki regnikoláris deputációt e kérdés meg-vitatására, amely javaslatot készítene a következő országgyűlésre. Ezzel kapcsolatban fölvetette azt a kérdést, hogy az államra nézve az adott pillanatban e két tárgy közül melyik a fontosabb? Úgy vélte, ha a béke biztosítva van, akkor a pénz-ügyi bajokat kellene elsősorban orvosolni, ha ellenben háborúra van kilátás, akkor a pénzkérdések elhanyagolása árán is a ka-tonai problémák volnának minden vonatkozásban megoldandók. Az előbbi esetben az inszurrekció szabályozását nem venné napirendre, s ha a rendek vetnék föl ezt a kérdést, regnikoláris

deputációt küldetne ki annak előkészítésére. A hadkiegészítés tárgyában határozott ellenszenvet tapasztalt a kapituláció rendszerrel szemben. Úgy gondolta tehát, ha meg lehetne oldani a hadkiegészítés kérdését toborzással, az esetben ezt a tárgyat érinteni sem kellene a prepozíciókban. Ellenkező esetben arra kellene törekedni, hogy a rendeket meggyőzzék a kapituláció hasznos voltáról. Végre a kontribúció dolgában különösen a deperditák ügyét látta akadálynak és ezért kívánta ezzel kapcsolatban a katonai ellátás újabb szabályozását, a regulamentáris árak megváltoztatását, a deperditák jobb elosztását, valamint jobb kezelési rendszer bevezetését a megyei házi pénztáraknál.¹

A vagylagos beállításnak volt egy nagy gyengéje: a külpolitikai helyzet bizonytalansága, főképp, hogy az elhatározás nem a monarchiától függött, mert az események bármikor megkezdéseket hozhattak. Újabb küzdelemre azonban csak rendezett pénzügyi helyzetben lehetett a siker reményével fölkészülni. Ezen a téren máris helyrehozhatatlan volt az a mulasztás, hogy a lunevillei béke óta eltelt időt szinte tétlenül elszalasztották, a lakosságra igen súlyos terheket róttak, a nélkül, hogy ennek bármi látható eredménye lett volna, sőt a pénz értéke állandóan romlott s a drágulás mind erősebb iramban haladt előre. Zinzendorf az örökös tartományokban az adóemelésből befolyt összeget évi 10 millióra becsülte, az új adókból a lunevillei bóko óta befolyt jövedelmet 24 millióra.² A romlás erős irama mégis 1802 óta indult meg. Akkor már a közönség előtt sem lehetett titkolni a bajt, 1802-ben Ferenc császár tehát tervet kért a papírpénz apasztására.³ Az orvoslást illetőleg a vélemények erősen eltértek egymástól. A közigazdák, az államtanácsban különösen Stahl államtanácsos, a devalvációban látták a gyökeres megoldás eszközét. Őket hathatósan támogatta Raincr főherceg, aki a császárt gyakrabban helyettesítette az államügyek vezetésében. Zichy Károly gróf kamaraelnök azonban minden gyökeres intézkedést ellenezett, az inflációt dicsőí-

¹ *Iratuk*, II. 606—615. l.

² Beer: *Die Finanzen österreichs im XIX. Jahrhundert.* (Prag, 1877.)

³ Beer: *Die Finanzen*, 10. l.

tette, mint olyan eszközt, amely az életnek ad tápot s a lakosság megerősödését is előmozdítja. Őt támogatta Károly főherceg is, aki katonai reformterveinek sorsát féltette a radikális megoldástól. A kiküldött bizottság tagjainak nagyobbik része nem volt szakember. Zichy is csak a gyakorlatban szerzett némi tapasztalatot; elvi megalapozottság nélkül s a kérdés megoldásának módozataiban is tájékozatlanul körömszakadtáig védelmezte nézeteit. Olyan nevetséges tervek merültek fel, amelyek 25 millió hitel felvételével vélték a szanalást megoldhatónak, amikor 337 millió volt a forgalomban lévő papírpénz mennyisége.⁴ A végre elfogadott amortizációs alap fölállítását Ferenc csak 1805 elején, több mint egy évi késedelem után hagyta jóvá.⁵ Az egyetlen szerencse az volt, hogy az 1805-i háború költségeit fedezték az angol segélypónzek, a béke után tehát mindössze 40 millióval emelkedett a papírpénz mennyisége. A háború után azonban az átadott területekről özönével áramlott vissza a bankó, benn az országban pedig nehezen folytak be az adók.“ így a konvenció? pénz kurzusa, bankókban 1805 végén már 149, 1806 elején 160 volt.

A devalváció ellenzői különböző adóemelésekkel és adópótlékokkal, valamint vagyonadó kivetésével akarták a bajt enyhíteni. Ilyenek már voltak is érvényben a vámoknál, a a dohánynál, egyes élelmiszereknél; megadóztatták azonkívül a luxusállatokat. Mindez azonban csak Ausztriára volt alkalmazható. A hitelügyi bizottságnak ez okozta a legnagyobb gondot. Hogy a papírpénz Magyarországon nem volt érvényben és itt alkotmányellenesen csak II. József 1785-i rendeletével került forgalomba, azt nem vette figyelembe. De a magyar rendeknek is szemükre lehetett vetni, hogy II. József rendszerének megszűntetőse után a papírpénzzel szemben nem tudtak eredményt elérni. A pénz kérdésében föllépésük eleve kilátástalan volt, mert a papírpénzt akkor már nem tudták mivel helyettesíteni, és mert kívánságaik, amelyeket kereskedelmi javasla-

⁴ Beer: *Die Finanzen*, 11. 1.

⁵ Beer: *Die Finanzen*, 13. 1

⁶ Beer: *Die Finanzen*, 11. cs 16—18.]; Stiassny, Paul: *Dér österreichische Staatsbankerott von 1811.* (Wien—Lcipzig, 1912.) 27—28. 1., Raudnitz, Josef: *Das österreichische Staatspapiergeld.* (Wien, 1917.) 39. 1.

taikba foglaltak, ezekkel együtt elutasítottak. Bármily határozottan léptek is föl gazdasági kívánságaikkal 1790-ben, nem érezték azoknak a közjogiakkal egyenlő jelentőségét, de alkotmányos formák tekintetében is kedvezőtlen helyzetben voltak, mert a múltban elhanyagolták e téren a kezdeményezést, és így a gyakorlatban minden pénz- és vámügy királyi felségjogként kezeltetett. Alkotmányos jogokra, különösen tételes törvényre tehát a rendek nem hivatkozhattak, csak az új államfilozófiai elvek alapján fejtegethették ebbeli igényeiket. E tekintetben tehát a tényleges helyzet volt az irányadó s a bécsi hitelügyi bizottság joggal helyezkedhetett arra az álláspontra, hogy a pénz leromlásának következményeit nem akarja kizárólag Ausztriára hárítani. Ha a papírpénz az osztrák kormány hibás politikájának rovására volt is írható, nem lehetett tagadni, hogy elszaporodása a monarchia védelmével függött össze, és hogy a Pragmatica Sanctio Magyarországot kötelezte a közös védelemre.

Amikor tehát a pozsonyi béke után a hitelügyi bizottság ismét foglalkozni kezdett az orvoslás kérdésével, a legsúlyosabb kérdés éppen az volt, hogyan lehet olyan módot találni, amely mellett a teher viselése Ausztria és Magyarország közt népeségük vagy gazdasági erejük arányában oszlanék meg. A Magyarország iránt jóindulatú Zinzendorf Károly gróf államminiszter is nagyon méltánytalannak tartotta, hogy Magyarország és Erdély ne működjék közre a szükséges eszközök előteremtésében és az orvoslás minden terhe kizárólag az örökös tartományokat sújtsa. Nemcsak abból a szempontból volt tehát a devalváció híve, hogy az oldja meg a bajt a leggyökeresebben, hanem azért is, mert a különböző országok és társadalmi rétegek közt ez adta meg a lehetőséget a teher legméltányosabb elosztására. E mellett szólott volna az is, hogy alkotmányos tekintetben is a legkevesebb harccal és ellenállással lett volna megoldható. Zinzendorf úgy gondolta, hogy a devalválással a papírpénz 1796-i mennyiségére, 40—50 millióra lehetett volna leszállítani.⁷ Ezzel szemben Barbicr javaslata 150—200 millióval csökkentette volna a bankók átlagát. Ez az akkori álta-

⁷ Bevr: *Die Finanzen*, 14—15. és 17—18. 1.; Kaudnitz id. mű, 39. 1.

lános hit szorult a forgalomban lévő papírmennyiségnek a fele lett volna. A csökkentéshez szükséges összeget Barbier Ausztriában vagyoadóval kívánta megszerezni, Magyarországtól és Erdélytől szubszídium alakjában.⁸ Hogy ez csak félrendszer szabály lett volna, kitűnik abból, hogy 1806 elején a forgalomban lévő papírpénz mennyisége már 264,572.000 forint, 1807 elején pedig 792,732.000 forint,⁹ tehát az új terhek a meglévő, nem kamatozó adósságnak még csak negyedrészt sem törlesztették volna. A bizottság azonban még ennyire radikális javaslatról is visszariadt és megelégedett a kávé, kakaó és cukor fogyasztási adójának fölemelésével. A papírpénz kivonását úgy gondolta el, hogy évente 6 millió rézpénzt hoznak forgalomba s ezzel törlesztik a kivont bankjegyeket. Hogy ezzel a papírinfláció helyett rézinflációt vezetnek be, azzal csak Zinzendorf volt tisztában.¹⁰ Pedig ez a rózinfláció már tényleg meg is volt. 1800 óta a váltópénzt könnyebb kamatláb szerint verték, a régi jó rézpénz bevonásával új címleteket bocsátottak ki, amelyek hitelüket gyorsan elvesztették, a közönség azokat nem akarta elfogadni, de népszerűtlenségük mellett is hamar eltűntek a forgalomból.¹¹

Ausztriában is köztudomásúak voltak ezek a jelenségek, de még nagyobb bajokat és elégedetlenséget okoztak a pénzszűkében lévő Magyarországon. Az innen jövő hangulatjelentésekben azonban nem ezek a jelenségek érdekelték Sumeraw rendőrminisztert és Baldaccit, pedig a komolyabb megfigyelők elég gyakran tértek ki éppen a papírpénz értéktelenségére, a rézpénzre és hiányára. Hogy ebből azulán politikum is fejlődött, az csak természetes volt. Hiszen Zinzendorf elég hangosan hirdette, hogy a monarchia Európában az egyetlen, amelynek számottevő arany- és ezüstbányái vannak és mégis arra a szégyenletes sorsra van kárhóztatva, hogy örök időnkig csak papírt és nyomorult rézpénzt hozzon forgalomba.¹²

⁸ Beer: *Die Finanzen*, 16. 1.

⁹ Beer: *Die Finanzen*, 8. 1.

¹⁰ Beer: *Die Finanzen*, 16—17. 1.

¹¹ Schwartner: *Statistik des Königreichs Ungern*. I. 385—389. 1.; Raudnifcz id. mfi, 49. es 51—56. 1.; Stiassny id. mű, 24. 1.

¹² Wertheimer id. mfi, II. 8. 1.. Zinzendorf 1806. fetor. 28.-I votumából az államtanácsban.

Ha már a rendeknek kevés reális alapjuk volt erélyesebb föllépésre a papírpénzzel szemben, ezen a ponton sokkal konkrétebb panaszokkal léphettek föl. A monarchia nemesércének jelentékeny részét a magyarországi bányák szolgáltatták. Ha az utóbbi időben az arany- és ezüst termelés korántsem is volt már olyan jelentős, mint a XIV—XV. századokban, mégis nagy sérelem volt, hogy a nemesfémmonopóliumot nemcsak hogy nem az ország javára használták föl, hanem hogy a nemesércet külföldre vitték ki, az egész bányáügy igazgatása osztrák hatóság alatt állott és nem magyar jövedelemként könyveltetett el, sőt az igen jelentős magyar rézbányászat termelését is a rézinfláció megindítása óta Ausztriába irányították, a magyar iparosok ellenben még a magános bányavállalatoktól sem szerezhettek elég rézet, aminek következtében a rézre szoruló iparágak egészen elsorvadtak. Ennek a sérelemnek az orvoslását a király ugyan már 1802-ben megígérte, de az ígélet még mindig nem volt végrehajtva,¹³ sőt az az 1790-ben tett ígélet, hogy a magyar bányákat, a magyar kamara alá fogják rendelni — ámbár ezt a középponti kormányhatóságok is letárgyalták —, még eldöntetlenül feküdt Ferenc király előtt.¹⁴ A kormányzat messzelátó tervei a magyar rézzel, és a réz pénzzel űzött, a magyar közönségre káros manipulációk tehát természetesen fölkeltek az ellenszenvet a bányáügynek kizárólag csak az összmonarchia érdekeinek szolgálatába állítása ellen. A kivitt ezüst és aranyiadig — akkor, amikor a forgalomban alig lehetett már ezüst húszast találni és 1800 óta már papír 1 és 2 forintosokat bocsátottak ki — ellenállhatatlanul megérlelte azt a meggyőződést, hogy az idegen adminisztráció olyan kincset von el az országtól, amellyel az saját finaciális bajait orvosolni tudná. Előrelátható volt tehát, hogy a pénzügyi baj tárgyalása nem fog símán lefolyni. Hogy képzelhették azt Bécsben, hogy annyi sikertelen félrendsabály után Magyarországon higgyenek abban, hogy a kormány meg tudja oldani ezt a nehéz kérdést? Egy-egy tájékozatlan konfidens meg lehetett botránkozva azon, ha azt „merték mondani“, hogy az államháztartás nem kerülheti el

¹³ *Iratok*, II. 601. 1.

¹⁴ *Iratok*, I. 611—614. 1. és II. 604. 1.

a bukást, de az ügyekről csak félig-meddig tájékozott államférfiak, még akkor is, ha abban a meggyőződésben éltek, hogy csak 250—300 millió bankó van forgalomban, elfogulatlanul aligha kívánhatták, hogy Magyarországon ne gondoljanak híres arany- és ezüstbányáikra és ne vessék fel azt a kérdést, miért nem használják föl ezt a kincset a baj megszüntetésére? A kormány csak újabb bizonyítékot szolgáltatott tanácsalanságáról azzal, hogy ámbár az uralkodó már 1806 novemberére akarta az országgyűlést összehívni, és a halasztás 1807 április elejére éppen azért történt, hogy legyen idő a hangulat megjavítására, az októberben életbeléptetett új rendszabályok után nemcsak semmiféle eredményt sem tudott fölmutatni, s a papírpénz értéke rohamosabban esett, mint valaha, de még csak azzal sem tudott tisztába jönni, hogyan fogalmazza meg kívánságait az országgyűléssel szemben.

Közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtt, márciusban készült el végre a hitelügyi bizottság javaslata, hogy mit kellene a rendektől az államháztartás rendbehozása érdekében kérni. Ez a kívánságokat három pontban foglalta össze: 1. a katonaság ellátására szolgáló kontribúció fölemelése évi *IV*₂—2 millió forinttal; 2. az évi deficit megszüntetésére szolgáló külön összeg; és 3. jelentékeny összegű hozzájárulás a nem kamatozó államadósság, vagyis a papírpénz törlesztésére. A nádor március 28-án kénytelen volt újra kifejteni, amit már ismételtlen elmondott, hogy ezt a három kérdést így egymás mellett nem lehet a rendek elé terjeszteni.¹⁵ Mindenekelőtt kifogásolta azt az elfogult beállítást, ahogy a bizottság fejtegetésének bevezető részében szembeállította a nagy áldozatot, amelyet az örökös tartományok az államháztartás és a hadsereg céljaira hoznak, Magyarország jelentéktelen hozzájárulásával. Kiemelte, hogy ez az érvelés nem veszi figyelembe, hogy Magyarország is viseli az indirekt. adókat, nincs tekintettel a természetbeni katonai ellátásra és a háziadóra, amelyek összege fölülmúlja a kontribúciót, és amely egyenlőtlen eloszlásával sokkal nyomasztóbb, mint a hasonló osztrák terhek, és végre figyelmen kívül hagyja azt is, hogy a magyar hatóságoknak nagy követeléseik állnak

¹⁵ *Iratok*, II. 673—684. 1.

fenn a kincstárral szemben adózóik javára, amelyeket már hosszabb ideje nem elégítenek ki. Kívánta tehát ez élesen elfogult beállítás letompítását. Ez a szerencsétlen indokolás — mondotta — különben is csak az első kívánság alátámasztására való, amelynek elfogadására legtöbb a valószínűség, mert ez a kívánság sem nem új, sem nem szokatlan.

Komolyabb aggályai a másik két pontra vonatkozólag voltak. Ezeket szubszídiumként kérik, hivatkozva, hogy 1805-ben az országgyűlésen ilyet nem kívántak, s a mostani kérés az utolsó háborúban teljesített rendkívüli kiadások s az azóta Csehországban a semlegesség védelmére föllállított sereg költségére szolgál. Az indokok és a kívánságok közt nem látott kellő kapcsolatot s figyelmeztetett arra, hogy a premisszák kellő következtetés nélkül elvesztik hatóságukat; azt óhajtotta volna tehát, hogy a kormány fedje föl őszintén a fennálló bajt és nevezze meg határozottan a kidolgozott tervet, amely szerint az orvoslást végre akarja hajtani, mert e nélkül a rendek azt fogják hinni, hogy nincs tervük, az őszinteség hiányából pedig — hogy egy szóval som említik az államháztartás nagy baját —, azt a következtetést fogják levonni, hogy a bajok orvosolhatatlanok. Csak a baj őszinte föltárásától, azoknak a módoknak nyílt, tárgyalásától, amelyekkel segíteni akarnak, várt komoly eredményt és áldozatkészséget a rendek részéről is. Ennek a nyilvánosságnak csak az lehet az akadálya, ha nem ismerik a baj nagyságát, vagy nincs tervük a megoldásra. Ez esetben azonban nincs értelmé, hogy a rendekhez forduljanak, mert ilyen kívánsággal csak egyszer lehet előállani. Az évi deficit fedezésére külön összeg kérését különösen nem tartotta célszerűnek, mert ez csak a bajnak fokozatos növekedésével járna és mert az ilyen rendszabály nem keltene bizalmat a rendekben és nem sarkalná őket áldozatkészségre. Ha ellenben azt látnák, hogy komoly terv szerint a baj gyökeres megoldásáról van szó, akkor nemcsak fölöslegüket, hanem tőkéjük egy részét is rászánák, csak hogy az állandó bajnak végét vessék. A két utolsó kívánság egymás mellett azonban — írta — azt a gyanút kelti, hogy a pénzt csak a deficit fedezésére fogják fordítani s ez kiteszi a javaslatot

ZICHY KÁROLY GRÓF.

MATIK Q. RÉZMETSZETE.

annak a veszedelemnek, hogy esetleg teljesen el is utasítják. Kontribúcióemelést, a deficit, fedezését és az államadósság átvételét egymással nem tartotta keresztülvihetőnek, ezért határozott állásfoglalást kórt. Vagy hivatkoznak arra, hogy az 1806. augusztus 20-i rendelettel életbeléptetett adópótlékok nem elegendők és a deficit 2—3 évi fedezésére kérnek egyszeri összeget, vagy a nem kamatozó államadósság törlesztéséhez kívánnak jelentékeny hozzájárulást, amely más célra nem volna fölhasználható. Ezt adják elő a rendeknek emlékiratban, amelyet az okok feltárásával vezessenek be s amelyben az orvoslás módját is kifejtjenék. Csak ez utóbbi eljárástól várt komoly sikert, 20—25 milliós hozzájárulást, amit az ország teherbíró képességével és szükségletével arányban álló összegnek tartott.

A nádor fölterjesztését kiadták Zichy Károly gróf kamaraelnöknek, aki ellenezte a helyzet és az orvoslási terv fölfedését egyrésztől, mert így ezek bel- és külföldön nyilvánosságra kerülhetnének, ami káros lenne, másrésztől, mert alkalmat adna a rendeknek, hogy beleavatkozzanak a pénzügyigazgatásba, ami nem egyeztethető össze a felségjogokkal. Ragaszkodott tehát korábban szerkesztett javaslatához, amelynek segítségével a nádorral és az országgyűlésnek egy e célra kiküldött bizottságával meg lehetne értetni a kontribúció emelésének és a rendkívüli pénzsegélynek szükségét.¹⁶

Ez az irat, amely már az államtanácsban volt körözés alatt, foglalkozott a katonai kiadások emelkedésével és az osztrák adóterheket is ismertette. Részletesen kifejtette, hogy a magyar ezredek fenntartása — a béke beálltával eszközlendő minden takarékoság dacára — évi 2 millió forinttal (40%), vagy legalább 1¹/_o millióval fog emelkedni. Hivatkozott arra, hogy Magyarország közvetlenül a háborútól nem szenvedett és terményeiért az örökös tartományoktól jelentékeny összegeket kapott, tehát fizetőképessége nőtt. A kamatozó és nem kamatozó államadósság törlesztésére az 1806. augusztus 20-i pátenssel elrendelt adópótlékokkal együtt az örökös tartományok 155,280.000 forintot fizetnek. Magyarországból (beleértve a Bánságot is) 20,850.000 forint folyt

¹⁶ *Iratok*, II. 684—686. 1.

be posta-, só- és vámilletékekből, Erdélyből ugyanezen a címen 1,772.000 frt. Mindezt az örökös tartományokban tervezett 75,000.000 forintos kényszerkölcsönrel (összesen 253 millió) a papírpénz apasztására akarták fordítani, azonban a porosz háború miatt a semlegesség megóvására a cseh határon föllállított sereg 104,000.000 forintba került, amiért is a kényszerkölcsönt nem vették igénybe és az adók emelésével és Vá százalékos vagyonadóval enyhítették a szükségét. A magyar király tehát ennek megfelelően az ország rendítől szubszídiumot kór, amit annál inkább megtehet, mert az elmúlt évben csak inszurrokiót kért, úgyszólván ez a szubszídium a múlt háborúban elmaradtnak pótlásaként tekinthető. Különben is az inszurrekciót fel sem állították, vagy egyes megyék csak rövid ideig viselték e terhek. Kéri tehát a szubszídiumot a már folyósított kiadásoknak és a további védelem szükségleteinek fedezésére. Magyarország lakosságának száma és terményei szempontjából — számítása szerint — a monarchia harmada; ha a rendkívüli terhek ráeső részét magára venné, felét fizetné annak az összegnek, amely az örökös tartományokat sújtja, 155 millióval szemben Erdéllyel együtt 77½ milliót. Ebből $\frac{1}{5}$ esnék Erdélyre, maradna tehát Magyarországra 62 millió. Leszámítva ebből Magyarország posta-, só- és bányajövedelmét, 20,850.000 forintot, kerek számban 40,000.000 volna megajánlandó. Úgy tüntette föl a helyzetet, hogy Magyarország a háborúban jelentékenyen gyarapodott és főképp a császár gondoskodásának köszönheti, hogy Európában a háború semmi más országot nem kímélt meg annyira, mint Magyarországot. Zichy tehát, — aki kimondott szavához a végsőkig ragaszkodott és minden ellenmondást türelmetlenül visszautasított —, ebben az esetben is megmaradt korábbi álláspontján. Végeredményben azonban ez az irat csodálatos következetlenséggel eltért indokolásának érveitől és a megajánlandó összeget a nádor javaslatának alsó határával egyenlően állapította meg. Indokul erre a teher egyenlőtlen elosztását hozta föl és azt, hogy az alkotmány értelmében fogyasztási adó nem vehető ki. 20 millióban kérte tehát a szubszídium megállapítását, ennek törlesztését is 2—3—4 év alatt engedte volna meg és harmadát terményben vette volna át. Fölhaszná-

lása tekintetében pedig azt az engedményt tette, hogy az első évben ez összegnek csak a negyedét hajtánák be a rendkívüli katonai kiadásokra, a többit, pedig a rendkívüli állapotok megszűntével a pénzügyi szanalásra fordítánák.

Semmi sem igazolhatta volna jobban a nádornak azt a gyanúját, hogy a kormány nem látja a baj okait, még kevésbbé azt, hogy azon milyen módon lehet segíteni, mint éppen Zichynek ez a tervezete. Fejtegetéseiből kitűnt, hogy a négyéven át 5 millióban megállapított összeg semmire sem jó és szét fog forgácsolódni, a nélkül, hogy a papírpénz hitelét visszaállítaná. Az államtanács pénzügyi szakértői, akik elé ez a tervezet került, nagy hévvel szálltak vele vitába. Schittlersberg kifogásolta, hogy Zichy nem állapítja meg azt a bankómennyiséget, amelynek kivonása a forgalomból mulhatatlanul szükséges. Ezt 300 millióra becsülte s ezért alacsonynak tartotta a Magyarországgal szemben támasztott igényt, alacsonynak főképp az örökös tartományok egyenes és közvetett adóival szemben, amelyeket Magyarországon nem szednek, alacsonynak azok miatt a csapások miatt is, amelyeket az örökös tartományok az utolsó években elszenvedtek. Föl akarta tehát emelni a kontribúciót, 1½ millióval, hasonló-képen emelni akarta a posta-, só- és vámilletékeket és azonfölül 50 milliót kért szubszídiumként.¹⁷

Zichy tervezete tehát abból a szempontból is rosszul sikerült, hogy ismét elindította a Magyarországgal szemben támasztható igények dagadó lavináját. Schittlersbergnél is élesebben támadta Zichyt Chotek gróf. Szemére vetette, hogy már régen nem foglalkozott az orvoslással, hogy erre külön föl kellett szólítani. De főképpen élesen fakadt ki az irat második része ellen. Kíérezte belőle, hogy ebben a magyar szól honfitársaihoz, hogy szembeszökő feszélyezettséggel (sichtbare Schüchternheit) került az összeütközést nemzetével. Így nem szólhat a kamaraelnök — írta — és különösen nem a mostani. Fölháborodva utasította vissza a „nevetségesen csekély“ kívánságot. Magyarország — azt mondta — nem harmada a monarchiának, hanem területe szerint is fele, gazdagságra annál is több. Elvárhatják tehát tőle, hogy az örökös tartományok az utolsó 20 év alatt

¹⁷ *Iratok*, II. 686. 1.

túlfeszített terheinek elhárítására nemzeti vagyonának arányai-
ban segítségére siet, nem 20, nem is 50, hanem 85, vagy legalább
75 millióval, amelynek egyharmada 3%-os kényszerkölcsön
útján volna megszerezhető.

Élesen fordult Zichy ellen Zinzendorf gróf is. Diadalmasan
állapította meg, hogy a kamaraelnök bevallja, hogy a papírpénz
értékének felére esett le, hogy tehát az uralkodó csak felét kapja
azoknak a jövedelmeknek, amelyek a kimutatásokban szerepel-
nek. Valószínűnek tartja, hogy a sok emelés dacára is való ér-
tékben kevesebb folyik be, mint a pénzromlás előtti időben. Föl-
vetette tehát a kérdést, alkalmas-e ez az időpont — amikor a
papírpénz szörnyű sebességgel rohan megsemmisülése felé —
arra, hogy az örökös tartományokat olyan rendkívüli terhekkel
sújtsák. Ez a teher az ő számítása szerint a lunevillei béke óta
Ausztriában 68,403.267 frt., Magyarországé Erdéllyel együtt (az
illetékemelések erdélyi összege nélkül) 6,603.410 frt. Minden
emelés előtt tehát, amely csak értéktelen papírpénzben folyik
be, szükségesnek tartotta a pénzügy rendezését. A cél az álla-
mot „aus seiner gegenwärtigen Nullität und Entkräftung“ ki-
emelni és rövidesen odavinni, hogy belsőleg megszilárdulva,
szomszédainak kedvét igazságtalan háborúk megindításától el-
vegye. Ezt a javaslat nem mozdítja elő. A forgalomban lévő
papírpénzt teljesen meg kell szüntetni. Bölcs és világos okfej-
téssel rá kell venni az országgyűlést, hogy ennek az egyetlen
célravezető eljárásnak keresztülviteléhez és az államadóságnak
fundált, kamatozó adóssággá átalakításához bőséges részesedés-
sel járuljon hozzá. A művelet végrehajtása alatt Magyarországtól
kamatokra és az új kötvények tőkétörlesztésére évi 8—10
milliót kívánt kérni, törlesztés után évi 4—5 milliót. A papírpénzt
ily módon 6—8 hónap alatt ki lehetne vonni a forgalomból. Ez
volt az egyetlen hang, amely alapján megegyezett a magyar fel-
fogással és a nádor javaslatával, ámbár ez alkalommal Zinzen-
dorf is eléggé barátságtalan hűrokat pengetett Magyarországgal
szemben. Erdély beszámításával Magyarország lélekszámát a
monarchia lélekszámának $\frac{3}{5}$ részére becsülte.¹⁸

¹⁸ *Iratok*, II. 687—689. 1.

Kolowrat Lipót gróf, a vezető államminiszter Schittlersberg mellé állott. Ferenc császár tehát az ő javaslatát hagyta jóvá.¹⁹ Már javában folyt az országgyűlés, amikor május 6-án Budán meg egy konferenciát tartottak ebben a kérdésben, amelyen a király elnöke alatt Zichy kamaraelnök, Stadion külügyminiszter, Barbier pénzügyi előadó, Majláth miniszter, Somogyi, Schittlersberg és Bedekovics államtanácsosok vettek részt. Ezen elhatározták, hogy a kontribúciónak 1½ millió forintnyi emelését kérik. Ha a deperditák terhének csökkentésére a rendek szükségesnek tartanak az adózók megsegítését, a 1½ millió felüli többlet egyedül csak ez utóbbi célra volna fordítandó. E mellett a pénz hitelének helyreállítására szubszídiumot is kértek. Ezt az ausztriai vagyonadó megfelelőjének tervezték. Azt kívánták tehát, hogy a szubszídium minden egyes alattvaló vagyonállaga 3%-ának feleljen meg, amit három évi részletben lehetne törleszteni.²⁰ A nádornak tehát semmit sem sikerült elérnie a pénzügyi javaslatok terén, pedig az a körülmény, amelyre az országgyűlés meghirdetése előtt ismételtén utalt, hogy akkorára az időközben elrendelt rendszabályok jó hatásai is meg fogják könnyíteni a helyzetet, egyáltalán nem vált be. A meghirdetés óta eltelt félév alatt a papírpénz mennyisége többet emelkedett, mint a megelőző katasztrófális évben egész év alatt. A kormány iránti bizalom helyett tehát csak nagyobb bizalmatlanság harapódzott el.

Szerencsétlen volt a kormány állásfoglalása a katonai kérdésben is. Hiányzott belőle az, amit a nádor mindig olyan hangsúlyozottan sürgetett, hogy az udvar tegye kívánságait elfogadhatóvá, öltöztesse őket olyan köntösbe, amely megnyerné a rendek tetszését, vagy legalább is megkönnyebbítené beleegyezésüket a javasolt intézkedésekbe. Ez alkalommal különben is azon a nézeten volt, hogy vagy a finánciális reformot kell minden erővel keresztülhajtani, vagy a katonait. A külpolitika alakulása és a, belső fejlődés is a felé a következtetés felé terelték gondolkodását, hogy a hadügy másodsorba fog szorulni. Néhány nappal az előtt a fölterjesztés előtt, amelyben a pénzügyi kérdésben

¹⁹ *Iratok*, II. 689. 1.

²⁰ *Iratok*, II. 689—691. 1.

kért utasítást és fejtette ki saját felfogását, hasonlóképpen kért ilyen útbaigazítást a katonai kérdésekben is. Ez egészen rövid fölterjesztés volt, amelyben szubjektív véleményt csak annyiban nyilvánított, hogy e tárgyat illetőleg semmi olyat nem szabad szóbahozni vagy éppen vita tárgyává tenni, ami a hadban álló feleknél az állam szándékaira nézve gyanút ébreszthetne és az államot kompromittálhatná.²¹

A símulást a nemzeti hagyományokhoz és a rendi gondolkodáshoz a nádor korábban úgy gondolta el, hogy a nemesi fölkelést jól gyakorlott és felszerelt, a változott viszonyok közt is jól használható, tekintélyes alakulattá változtassa át, amely mintegy kiegyenlítené azt a sokat felhánytorgatott különbséget, amely úgy a katonaság számarányában, mint a fenntartási költségekben is Magyarország és Ausztria között fennáll. Az inszurrekció, amelyet a nádor előző hadbahívásai alkalmával nem ok nélkül megszeretett, 40.000 főt állíthatott ki,²² ami a különbséget, kiegyenlítette volna; s ennek a seregnek a felszerelési költsége is a nemességet terhelte. Ausztria lakossága 13,672.778 főnyi volt, s ez az 1806-i csökkent békelétszám mellett 192.717 főnyi katonaságot állított, esett tehát 70 lakosra egy katona, ezzel szemben Magyarország lakossága az 1805-i összeírás szerint 7,555.920 fő volt a nemesek nélkül, a magyar ezredek létszáma pedig az 1806-i csökkentés után 55.703 fő, esett tehát 135 főre egy katona. Ebben a beállításban Magyarország félannyit állított, amennyit az ausztriai kulcs szerint állítania kellett volna. Ha azonban az inszurrekció mint használható alakulat ehhez hozzászámíthatott volna, a 95.000 főnyi fegyveres elem már 81 nem nemes lakos után jelentett volna egy katonát. Sőt, ha 1806-ban az 1802-ben 64.000 főben megállapított magyar katonai létszámot 8000 emberrel nem csökkentették volna, 72 nem nemes lakosra esett volna egy katona. Ez már nem jelentett volna említésre méltó különbséget. Csakhogy a kormány 1806-ban a magyar ezredeknél is végrehajtotta az apasztást, hogy egy évvel később újabb jelentékeny emelési tervvel álljon elő.²³

²¹ *Iratok*, II. 669. 1.

²² 1805-ben az őaszlótszám 20.239 volt.

²³ *Iratok*, II. 668. cs 670. 1.

Az 1805. évi inszurrekció azonban a nádor hitét is meg-ingatta, hogy célszerű-e a felkelés szervezésének ez a módja? Azok a szomorú tapasztalatok, amelyeket 1805-ben a főszerelés körül tett, hogy a haditanács a nemesi felkelés számára egyáltalában nem gondoskodott fegyverekről és lőszerrel, csak rozszant régi pisztolyokat, ruházatban is csak csákót tudott adni és a kiegészítéshez szükséges tüzéségről és műszaki csapatokról sem akart, gondoskodni, terelték arra a véleményre, hogy ennél a kérdésnél a kezdeményezést a rendekre kellene hagyni és az esetre is a tervet egy regnikoláris deputációval kidolgoztatni. Föl-ismerte azt a veszélyt, hogy ha a háborús időszak ismételtlen szükségessé teszi az inszurrekció hadbahívását, az a szegényebb nemességet teljes anyagi romlásba fogja dönteni. De a hadviselés átalakulásának más következményei is voltak. Látta a felszerelés bajain kívül, hogy szervezeti szempontból is jelentékeny akadályok állanak fön. Ha a nemesi fölkelés állandó gyakorlatokat folytat és a sorkatonasággal egyenlő elbánás alá kerül, akkor alig kerülhető el, hogy a haditanácstól függésbe jusson. Károly főherceg is, akkor mint generalisszimusz, hátaozottan kifejezte azt a kívánságát, hogy minden formális különállás mellett az újraszabályozott nemesi had is az ő rendelkezése alatt álljon. Az osztrák álláspont az inszurrekcióval szemben tehát eltolódott. 1790-ben a Lajtán túl irtóztak az inszurrekció gondolatától, abban a hitben, hogy az — mint az 1790-ben fölállított megyei bandériumokról vélték — könnyen szolgálhatna elszakadási törekvéseket. Ezt a balhitet ugyan jórészt elhallgattatták közben lezajlott hadbaszállásai, de a hadviselés teljes átalakulása a fönálló szervezetben ugyanakkor nagyrészt megfosztotta az inszurrekciót értékétől. Meggyökerezett az a nézet, hogy csak a jólszervezett és begyakorolt, összeműködéshez szokott hadsereg tudja igazán megállni helyét, és hogy a diadal kivívásában oroszlánrésze van a hadsereg szellemének; ezek a tulajdonságok pedig nem várhatók el alkalmi alakulásoktól. E tekintetben Károly főherceg eredetileg az ellen az intézmény ellen is élesen állást foglalt, amely utóbb jelentékenyen hozzájárult a monarchia erőgyarapodásához. Ez az intézmény a Landwehr. 1800-ban

éppen ő adta a példát ehhez a népfölkeléshez. Akkor a cseh lakosság az ő nevére elnevezett légiót szervezett.²⁴ 1806-ban Pergen gróf előterjesztést tett, hogy ezt az azóta feledésbement intézményt fejlesszék ki az egész monarchiában. Akkor Károly főherceg a leghatározottabban ellenezte ezt a tervet, azzal az indokolással, hogy nem tökéletlenül begyakorolt tömegekre van szükség. Elismerte ezek használhatóságát különösen hegyes vidéken, ahol a természeti adottságok a gyakorlatlanabb milícia gyengéit kiegyenlítik, de ezek kedvéért a gyakorlott, minőségileg helytálló sereget nem akarta elhanyagolni, mert attól félt, hogy az ilyen polgárórság nagy tömegei el fogják terelni a figyelmet a hadsereg komoly derékalakulatairól és ezért békeidőben azok számbeli leszállításának kívánságát fogják fölvetni.⁵² Később egyik bizalmasának, Grünne Fülöp gróf altábornagynak rábeszélésére mégis beleegyezett a javaslat tárgyalásába. Az ellentétes vélemények egyelőre élesen vitatták ezt a kérdést és a Landwehr csak 1808 júniusában lépett életbe. Ahogy megvalósították, állandó tartalékot jelentett. Minden gyalogezred mellett 2 tartalékszázadot állítottak föl 600—700 főnyi létszámmal. Ezek legénységét az első évben 4, a továbbiakban évenként 3 heti kiképzésben részesítették, illetve gyakorlatoztatták. Ez a képzés a rendes szolgálatnak mintegy előiskolája lett. Háború esetére ezekre az alakulatokra hárult a tartományi szolgálat ellátása, ami jelentékenyen emelte a harcbavethető állomány számát és biztosította a veszteségek pótlását is.²⁰ Ez az akkor tárgyalás alatt álló gondolat is az inszurrekció átszervezésének elszietése ellen szólt. Látni akarták, hogy ez az osztrák intézmény mivé fog kialakulni s esetleg mit lehet fölhasználni belőle az inszurrekció átszervezésénél?

Az inszurrekció kérdése helyett tehát megint a hadkiegészítés és az újonclétszámemelés lépett előtérbe. Károly főherceg éppen azért, mert az alkalmi alakulatok harckészségétől a megváltozott hadszervezeti viszonyok közt nem sokat várt, inkább

²⁴ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 161—170. 1.

²⁵ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 400. 1.

²⁶ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 401—403. 1.; Angeli: *Erzherzog Carl von österreich als Feldherr und Heeresorganisationsator*, V. 212—215. 1.

a rendes katonaság számának emelését és létszámontartását tartotta szükségesnek. Az inszurrekciót a középkori hűbéri rend idejémtúlta maradványának nevezte, de éppen olyan avult és a hadsereg szellemére kedvezőtlen körülménynek tekintette a z életfogytiglani szolgálatot, amely a toborzás és katonafogdosás vérlázító szokásával elijeszt a katonai szolgálattól és népszerűlenné teszi azt. Bármilyen ellenséges hangulattal találkozott is felsőbb katonai körökben, a császár közvetlen környezetében és a magyar rendeknél a kapitulációs rendszer, a főherceg el volt határozva, hogy azt már a katonai szolgálat megbecsülése és népszerűsítése érdekében is fenn kell tartani. Ebben a tekintetben súlyos érve volt, hogy az avult toborzási renddel nem lehet titokban fölkészülni a fenyegető veszedelem ellen. Ezek a kérdések azonban nem állottak előtérben; a Mack-féle rendszer összeomlása után a főherceg sokféle sürgős átszervezési kérdéssel volt elfoglalva és az összehívandó országgyűléssel szemben álláspontját elég későn, 1807. február 17-én és április 10-én előterjesztett emlékiratban szegezte le. Az elsőben általánosságban foglalt állást az inszurrekció és a toborzások ellen. Hangsúlyozta, hogy az inszurrekciók, amelyeknek nincs meg az idejük a megalakulásra és begyakorlásukra, nem fogják az ellenséget megverni, sem a királyságot megmenteni. Ez nem a jóakaraton és a bátorság hiányán fordul meg, hanem a hadviselés új módján, az operációk gyorsaságán. E tekintetben többet várt egy békeidőben szervezett milíciától, amely azonban szintén nem felelt meg teljesen a katonai céloknak; az inszurrekció szabályozása helyett tehát szívesebben látta volna a nemesi fölkelési kötelezettség megváltását. Egyebekben az új összeírás számadatait használta föl annak bizonyítására, hogy a rendes sorozás Magyarországon nem ütközik semmi nehézségbe. A három évre megszavazott és azután megszűnő kiegészítés kötelezettsége ellen tiltakozott. Az ezredek szakadatlan létszámontartását elengedhetetlennek tartotta; az országgyűlésnek — szerinte csak az lehet a föladata, hogy a királlyal a csapatlétszám fölött határozzon. Az 1806-ban sor alá állítandó 336.623 férfi s a nemesi szolgálat címén fölmentett 110.085 ember bőségesen megadja a módot a kiegészítésre. Háború

esetén az 1802-ben megajánlott 12.000 fő helyett 24.000 főt kért.²⁷

Az április 10-i elaborátum körülbelül ugyanezt tartalmazta, öt pontban határozva meg a teendőket: 1. hadkiegészítés békeidőben, 2. fölemelt háborús létszám, 3. népösszeírás, 4. kapituláció és 5. inszurrekció. Az első két pontra vonatkozólag lényegében ugyanazt fejtegette, mint a februári előterjesztésben. A népösszeírás félmilliónyi szaporodást mutatott ki, az 1802-ben megajánlott 64.000 főnyi állag tehát nem nagy. Az osztrák örökös tartományokkal szemben — szerinte — majdnem meg egyezel' annyi lakosra (135: 70) esik egy katona. Időközben leszállították a létszámot 56.000-re, háború esetére azonban fönn kell tartani azt a lehetőséget., hogy a magyar ezredek 64.000 emberrel indulhassanak meg, s a kivonulók helyére újabb 12.000 embert kell állítani, ezen fölül pedig a nőm kombattáns elemekről is gondoskodni. A békelétszám tekintetében nem fogadható el többé olyan formula, amely nem vállalja a további kiegészítést záros időn túl. Az uralkodó tárgyalhat ugyan háromévenként a létszámról, de nem arról, hogy a kiegészítést megadják-e vagy sem. A rendes katonaállítás érdekében tehát szükséges az óvenkinti népösszeírás. Kapituláció nélkül azonban nem bízott a rendes újoncállításban. Hivatkozott különösen arra, hogy 1796-ban, amikor az újoncnak megígérték, hogy háború után hazabocsátják őket, hamarosan 50.000 újoncot kaptak. Akkor megmutatkozott az „indoles gentis“. A már életbeléptetett kapiulációs rendszer miatt kapitulánsok mellé újra életfogytiglan szolgálókat állítani már nem lehet; de azok sem tarthatók tovább vissza, akik kapitulációs szolgálatukról írást kaptak. De ha a magyar ezredeknél az évi pótlás 10.000 fő volna, akkor is csak 770 főre esnék egy újonc. Végül az inszurrekció átalakítását csak az osztrák tartalékszázadok mintájára tartotta lehetségesnek, a tartalékosok évi 6 hetes gyakorlatozásával. Ezt meghagyta volna a nádor felügyelete és parancsnoksága alatt, a tartalékszázadok legénységét azonban szervesen bele kívánta illeszteni az ezrekbe.²⁸

²⁷ *Iratok*, II. 667—668. 1.

²⁸ *Iratok*, II. 669—671. 1.

Ez a kívánság az 1802. évvel szemben igen mérsékeli volt. A főherceg azt is elismerte, hogy a 13. gyalogezred áthárítása Erdélyre méltányos.²⁹ Békelétszámban a rendek által 1802. évi elfogadottnál lényegesen kisebbel is megelégedett volna. A háború esetén állítandó 12.000 újonc sem jelentett változást az 1802-i kívánalmakkal szemben, sőt a kivonulás 64.000 fővel is már -az akkori megajánlásnak megfelelő volt. A kívánság lényege tehát csakis az állandó létszámontartás és a kapitulációs rend elfogadása. De ebben a tekintetben buzgó magyar munkatársa, Alvinczy József báró tábornoszernagy sem értett egészen egyet vele. Főkép a kapitulációért nem lelkesedett és azt állította, hogy azóta a jobbágy nem látja már a katonaságban azt az eszközt, amellyel kiemelkedhetik jobbágyi sorsából. Úgy vélte, hogy a kapituláció óta épp ezért kevesebben törekszenek önként a katonasághoz. A katonák gyakori szabadságolása és elbocsátása is szerinte nem tett jó hatást az önkéntes jelentkezésekre. A szabadságoltak közt azóta az a szokás kapott lábra, hogy behívásuknak nem engedelmeskednek. A legkáro-sabban azonban szerinte az hatott, hogy a sorozottaknak megengedték, hogy pónzen megváltsák magukat, vagy helyettest állítsanak. Ez az intézkedés a kapitulánsok további szolgálatra jelentkezésére hatott vissza károsan, mert azok most gazdag parasztok fiai helyett vállalnak további helyettesítő szolgálatot. Ezeken a bajokon úgy szeretett volna segíteni, hogy a 18. életévüket elérték ne válthassák meg magukat, nagy tömegekből tehát sorshúzással állapítsák meg a bevonulókat. Csak a polgári igazgatásban alkalmazottakat kívánta fölmenteni, de ezektől hadmentességi díj szedését javasolta. A kapitulánsok zsoldját pedig, ha újra szegődnek, napi 1 krajcárral, harmadik elszegődőskor napi 2 krajcárral kívánta emelni. Inszurrekció helyett azonban ő is szívesebben látott volna tartalékmilíciát, amely a nádor főparancsnoksága és a kerületi generálisok alatt végzi a fegyvergyakorlatokat, de a szolgálatot és fegyelmet illetőleg az egész hadseregével azonos módon vezetőndő.³⁰

²⁹ *Iratok*, TI. 668. 1.

³⁰ *Iratok*, II. 671—673. 1.

A további megkérdezettek közt az udvari felfogás tükröződik két magyar kormányférfiú: Zichy Károly gróf kamaraelnök és Majláth József gróf állam- és konferenciaminiszter véleményében. Ezekben a miniszter mellett a magyar főúr is megszólal. Mint udvari emberek, mindketten az inszurrekció szabályozása ellen voltak. Zichy különösen finánciális szempontból, mert félt a gyakorlatokkal és a külön vezérkarral járó új költségektől, de a hadsereg egységét is féltette a külön igazgatástól és a maguk választotta tisztektől. Veszély idején meggondolandónak tartotta az ilyen szervezetet, amelyet semmi esetre sem tartott fölhasználhatónak az országhatárokon kívül. Majláth ezt a veszedelmet még élénkebben festette. Ő még azt is kiemelte, hogy az inszurrekció sem a generalisszimusz, sem a haditanács alá nem rendelhető. Milíciává átalakítását annál inkább elleanzte, mert abba nem nemeseket is föl kellene venni s így két külön hadsereg keletkeznék, amelyek a belső békére jelentenének veszedelmet. Az átszervezés mellett tehát csak az új országbíró, Ürményi József emelt szót. Ő is óva intett attól, hogy a haditanács alá rendeljék a nemesi fölkelést s a keresztülvitel módjára föl hívta a figyelmet Nádasdy gróf és Splényi báró generálisok 1796-i tervére. Majláth a kapitulációnak és a sorozásnak is határozott ellenzője volt. Szerinte az a rendek többsége előtt is népszerűtlen és az évenkinti sorozással a nép körében is elégtelenséget keltett. Zichy viszont még akkor is fenn akarta tartani a sorozást, ha a kapitulációs rendet elejtenék — valószínűleg a toborzási felpénz miatt. Csak Ürményi nézte humanitárius szempontból a kérdést és nem akarta eltörölni a kapitulációt, csak megszüntetni a vele kapcsolatos visszaéléseket. Az ő álláspontja a két reakcionárius miniszterével szemben a fölvilágosult magyar államférfiúé.³¹

A régi inszurrekciónak elégtelenségét akkor már a rendi álláspont belátóbb tagjai is fölismerték. Az ellenzék tulajdonképeni elismert vezérének, Vay Józsefnek testvére, Vay Miklós generális is dolgozott ki egy tervet a nemesi fölkelés átszervezéséről. Ebben ő is hangoztatta, hogy az inszurrekció a legjobb

³¹ L. Ürményi votumát, *Iratok*, II. 582—583. 1.; Zichyét u. ott, II. 584—585. 1. és Majláthét, II. 585—586. 1.

és a legelszántabb akarat mellett is a fegyverhasználatban gyakorlatlan, mert csupa újoncból áll, a sietségben csak hiányosan felszerelt, lovai is rosszul válogatottak és kifejtésekhez nem kellőképpen betanítottak, — döntő ütközetre tehát alkalmatlan, úgyhogy diadalmas ellenféllel szemben csak az ellenséges sereg nyugtalanítására, élelmezésének akadályozására és más hasonló műveletekre használható. Ezért ő is — aki tapasztalatból jól ismerte az inszurgenseket — azt tervezte, hogy a fölkelő nemesek rendes katonai alakulatokba osztassanak be s így háború esetén mindenki tisztában legyen a reá háruló föladattal. 50.000 főben kívánta meghatározni az inszurrekciót. Ezekhez 100.000 újoncot csatolt volna, a tartalékot pedig 150.000 emberben határozta meg. Ez az alakulat így erősen az akkori osztrák mintához simulva külön magyar hadsereget alkotott volna. Tervét benyújtotta a királynak; hogy nagyobb publicitást nem nyert, azt bizonyítja, hogy nem nyerte meg Ferenc császár tetszését.³²

Károly főherceg különben már az országgyűlési tárgyalások folyamán, május 4-én bővebb kidolgozásban is átnyújtotta a királynak a fentebb említett két előterjesztésében foglaltaknak bővebb kifejtését is, amelyet latin fordításban — bizonyára a rendek meggyőzésére — ki is nyomattak.³³ A nádor javaslatait és intéseit tehát a katonai kérdésekben sem követték. Mindig szemére vetették a magyar rendeknek elmaradt gondolkodásukat, de a racionalizmus göggyével éppolyan mereven ragaszkodtak saját gondolatsorukhoz és még akkor sem találták meg a simulást a nemzeti mentalitáshoz, amikor az egyes pontokban előnyökkel, kívánságaik akadálytalan elfogadásával kecsegtetett. Az, hogy a rendekkel közölték az előző évi létszámcsökkenést és a csökkentett létszámmal szemben új emelést kértek, rövidlátó balfogás volt, amikor 63.264 ember meg volt szavazva s az elbocsátottakat a kapitulációs rendszer szerint szabadságoltak-

³² *Plan zur Regulirung einer hang. adelichen Insurrection.* 1807. Privatbibl. fasc. 54.

³³ *Relatio Celsitudinis Suae Caesareae Domini Archiducis Caroli Generalissimi ad Maiestatem Suam Sacratissimam Imperatorem Franciscum I. Regem Hungáriáé Apostolicum.* Budáé, die 5. Maii MDCCCVII. 72. 1.; német fordításban kiadva *Erzh. Carl, ion Österreich ausgewählte Schriften*, VI. 246—279.

nak lehetett tekinteni, akiket királyi szóval egyszerűen bármikor be lehetett hívni.

A rendek véleményével szemben azonban a kapitulációs rendszer a nép körében nem lehetett olyan gyűlölt, amilyenek Alvinczy is föltűntette, bár a rendek mindig arra hivatkoztak, hogy a kényszerű sorozás nem felel meg a nemzet jellemének. Az új rendnek bizonyára voltak nehézségei, a parasztság is bizonyos fokig új nyomást láthatott benne, de ha különösen a megváltások és helyettesállítások tekintetében új visszaélések támadtak is, az előnyök, amelyeket a sorozás biztosított, messze túlszárnyalták a hátrányokat. Szociális szempontból a kapituláció nagy haladás volt, és Alvinczy egyoldalúan és kevés szociális érzékkel ítélte meg a kérdést, amikor szemére vetette a kapitulációnak, hogy megsemmisítette a toborzásnak és az életfogytiglani szolgálatnak azt a vonzó hatását, hogy a toborzottak megszabadultak a jobbágysorsától. A földesurak bizonyára nem kis részben azért voltak a kapituláció ellen, mert az évtizedes könnyű katonaelet után féltek a visszatérőknek nemcsak dologtalanságától, hanem a szellemtől is, amelyet a parasztság körében terjeszteni fognak.

1801 óta a nádor nemcsak arra figyelmeztette az udvart minden országgyűléssel kapcsolatban, hogy a hangulatot elő kell készíteni, de sarkalatos kívánsága volt, hogy az országgyűlés összehívása előtt a függőben lévő sérelmek közül legalább néhány fontosabbat a király előre is elintézzzen és így teljesítésükkel feloldja a hangulat feszültségét.³⁴ Ebben majdnem mindenki egyetértett vele: Károly főherceg,³⁵ Zichy és Majláth grófok,³⁰ és különösen az országbíró.³⁷ A kancellária már 1806 szeptemberében föl is terjesztette a függőben lévő sérelmek ügyét. A fölterjesztéssel a nádor nem értett egyet. Kifogásolta, hogy a kancellária azokat az ügyeket is elintéztetteknek tekinti, amelyekről van ugyan legfelsőbb elhatározás, az azonban még nincs végrehajtva, vagy amelyeket a le ormány hatóságok letár-

³⁴ V. ö. Ürményi véleményét, *Iratok*, II. 582. 1.

³⁵ *Iratok*, II. 583. 1.

³⁶ *Iratok*, II. 584—586. 1.

³⁷ *Iratok*, II. 582. 1.

gyaltak ugyan, de amelyekben az uralkodó még nem döntött végérvényesen. Végeredményben különösen a következők teljesítését kérte: 1. Zengg város kivételét a katonai igazgatás alól, 2. a kereskedelmi sérelmek 1802-ben megígért orvoslását, különösen a dohánybevéltásra és a gabonaneműek kivételének föl-szabadítására, 3. a bányakamara beolvasztását a magyar kamarába és végre 4. Fiume visszacsatolásának szintén régóta vajúdo ügyének elintézését.³⁸

Ebben a részben jelentékeny támaszt is kapott Ürményi országbíróban, aki épp ezidőben még mint galíciai helytartó fejtette ki a császárnak a magyar alkotmányosság értelmét.³⁹ Magyarország alkotmányának is — írta — az a célja, mint minden jól berendezett államénak, hogy a külső és belső biztonságot, a rendet és az erkölcsöt fönntartsa. Ehhez mindenkinek hozzá kell járulnia a tőle telhetővel, alkotmányos módon és az alkotmányos szabadságok megsértése nélkül. A külső biztonságot illetőleg az ország kötelezettségének bizonyos viszonylatban kell állania az uralkodóház más országainak kötelezettségeivel, mert ezek ugyanazon fő alatti egyesülésnek (Unionsakt) tekintendők, amely a közös külső biztonságot, s ezzel mind-egyiknek saját alkotmányát, jogait és tulajdonát fenntartja és erősíti. Az egyes országok azonban a segédeszközöket különbözökép, saját viszonyaiknak megfelelően adják. Ennek a viszonynak előföltétele az egyenlő elbánás az egyes országokkal szemben jólétük, kereskedelmük és pénzforgalmuk tekintetében. Éppen azért — teszi hozzá az aktuális áremelkedésre utalva — ki kell küszöbölni minden balvéleményt és alaptalan előítéletet (alle pnaeiudica und ungegründete Vorurtheile), és máskép sem lehet a pénz véletlen földuzzadásából az állandósuló jólét állapotára következtetni.⁴⁰ Ezt a drágulást, amelyet Károly főherceg is, főkép és elsősorban azonban Zichy gróf kanuaraelnök Magyarország gyors vagyonosodásának bizonyítékául tekintett, Majláth József is múltó jelenségnek tartotta, amelynek megszűn-

³⁸ *Iratok*, II. 600—605. 1., 1806. szept. 16.

³⁹ 1806. aug. 29. *Iratok*, II. 582. 1.

⁴⁰ *Iratok*, II. 582. 1.

tével a főnnálló kontribúció ugyan elég lesz, de viszont az adózó teherbíróképessége visszaesésével kell számolni.⁴¹

Az udvart tehát elég sok oldalról figyelmeztették, hogy a nádor javaslatait a hangulat előkészítésére vegye figyelembe, és hogy a szerencsétlen infláció következtében beállott pillanatnyi — de fenn nem tartható — pénzbőséget ne vegye a magyar gazdasági helyzet komoly megjavulásának; az idő azonban múlt és a sérelmek orvoslása tekintetében mégsem történt semmi. Ellenkezőleg, újabb elégtelenséget keltett az országban, hogy Ferenc király 1806 őszén a só árát ismét mázsánként 2 frt. 30 kr.-ral — az 1802. évi emelés 1 frt. 06 kr. volt — emelte. A megyék fölriratokban tiltakoztak ez ellen a rendelkezés ellen, s a kancellária azt javasolta, hogy a király ne válaszoljon fölterjesztéseikre, hanem adja ki az iratokat a nádornak, hogy a téves nézeteket igazítsa helyre és gondoskodják arról, hogy ezt a tárgyat az országgyűlésen szóba ne hozzák. A nádor akkor — másfél hónappal az országgyűlés összeállése előtt — egyenesen megmondta, hogy „nagyon nehéz a közvéleményt irányítani és azt kedvező útra terelni, amikor a külső körülmények kedvezőtlenek és az idő is hiányzik hozzá“. Elmondta, mit javasolt a megelőző nyáron, de hogy minderről a király még nem határozott. Most már nincs elég idő a kellő előkészítésre, a sérelmek orvoslásának is még az összehívás előtt kellett volna megtörténnie, nincs tehát már más mód, mint a meggyőzést az országgyűlési tárgyalások folyamára halasztani. Kifejezte azonban azt az aggályát is, hogy „ez az országgyűlés Ferenc korának egyik legviharosabb diétája lesz s káros következményeit csak a legnagyobb bölcseséggel és következetességgel lehet majd elhárítani“.⁴²

Nemcsak a királyi prepozíciók kerültek tehát olyan formában a diéta elé, amely a rendek gondolkozásával és hagyományaival ellenkezett, hanem abban az irányban sem történt semmi, hogy a rendeket kedvezően hangolják régen sürgetett sérelmeik előzetes orvoslásával. Ez utóbbi tekintetben a felelősség a kabinetet terhelte, amely úgy intézte az ügyeket, hogy a nádor

⁴¹ *Iratok*, II. 584—585. 1.

⁴² *Iratok*, II. 658—661. 1.

előterjesztéseire választ sem kapott, ámbar azok, akiknek írásait véleményezésre kiadták, helyeselték nézeteit és pártolták javaslatait. Még a katonai és a pénzügyi kérdésekben is új fölterjesztésekkel kellett a királyhoz fordulnia az országgyűlést közvetlenül megelőző napokban, úgyhogy amikor a rendek már gyülekeztek, még mindig nem tudta, milyen irányban vesse latba befolyását, s a rezolúciókat csak az országgyűlés megnyitása után kapta meg.

Május 3-án még egy utolsó kísérletet tett. A terméskilátások igen jóknak mutatkoztak, az előző évi termésből még jelentékeny fölöslegek voltak raktáron, s az árak az infláció növekvése dacára igen erősen estek; a nádor tehát a gabonaneműek kivitelének fölszabadítását kérte. Ehhez Ferenc király május 7-én hozzá is járult, de Zichy gróf kamaraelnök május 10-én azt a kérdést vetette föl, hogy ez a szabad kivitel jelenti-e az örökös tartományokon való átvitelt is, ami Baldaccit arra indította, hogy a királynak a megadott engedély visszavonását javasolja, mert a termés sikerét senki sem jósolhatja meg előre, és mert azok a remények, hogy ez kedvezően hangolhatná a rendeket, még sohasem váltak be. A visszavonást ugyan nem érts el, de az átvitel eltiltását az örökös tartományokon át mégis sikerült keresztülvinnie.⁴²

Ilyen előzmények után nyílt meg április 10-én a magyar országgyűlés és lépett új szakaszába a kulisszák mögött a nádor és Baldacci elkeseredett küzdelme. A két fél közt az utóbbi volt kedvezőbb helyzetben, mint a király korlátlan befolyásolója. Mindaz, ami a megelőző időkben az ő nevéhez fűződött, javaslatai konkrét kérdések elintézésére és epés vagdalkozásai minden magyar érdek, ügy és gondolat ellen, minden alapvető gazdasági kívánsággal és nemzeti törekvéssel, valamint minden alkotmányos megnyilvánulással szemben följosítanak, arra a kérdésre, vajjon az a szerep, amelyet a nádor előkészítő munkájának elgáncsolásában kifejtett, nem arra irányult-e, hogy az országgyűlés kompromittálásával a magyar alkotmányos életnek véget vessen? E mellett szól a francia emisszáriusok nyomában megindí-

⁴³ *Iratok*, II. 692—693. 1.

tott hajsza kudarca után az az újabb kísérlete is, hogy az országgyűlés ellen fölizgassa az udvarban a kedélyeket.

Korábbi országgyűléseken is voltak a kormánynak megfigyelői. Így vett részt az országgyűlésen 1802-ben Alvinczy tábornagy, mint Károly főherceg hadügyminiszter megbízottja. Így tudósította már akkor is Drevenyák Ferenc szomolnoki bányatanácsos a bécsi udvari kamarát. 1807-ben azonban nagy előkészületeket tettek a rendek megfigyelésére és az ügyet a rendőrminiszter, Sumeraw báró kezébe tették le. Az első lépést a megfigyelők kiküldésére Zichy Károly gróf kamaraelnök tette meg. Március 16-án fölvetette a kérdést, ne küldjön-e a kamara a diétára tudósítót? Ezt a király elutasította. Egyidejűleg azonban az államtanács is tárgyalás alá vette, nem kellene-e bányügyi szakértőnek Drevenyákot újra kiküldeni? Minthogy Ferenc megmaradt elutasító álláspontján, a bányügyi tanácsost Kautitz-Rittberg Domonkos herceg, Colloredo János gróf, Mitrovsky Károly és Vécsey János bárók képviselőjeként juttatták be az országgyűlésre. Jelentéseit Raldacci minden más megfigyelőé fölé helyezte, mert a vezető egyéniségeket személyesen ismerte s velük jó kapcsolatot tartott fenn. A rendőrminiszter viszont Radichovich Ferenc pesti ügyvédet, a belga származású Leurs nyugdíjas tisztviselőt, Fröscher községi nyugdíjas tisztviselőt és az 1806-i küldetésekből ismert Carlovitz báró őrnagyot és Braulik udvari titkárt hozta javaslatba. konfidensekül.⁴⁴ Baldacci nem volt elragadtatva a kiválasztottaktól. Fontosnak tartotta ugyan, hogy a kávéházakat és a vendéglőket is ellenőrizték, de olyan jelentésteveket óhajtott volna, akik a kerületi ülésekre is be tudnak jutni. Figyelmeztetett, hogy a kiküldötteknek semmiesetre sem szabad a rendőrség nevében eljárniok és hogy leveleiket is közvetve, egy külön kiküldött kezén keresztül juttassák illetékes helyre.⁴⁵ Így az ajánlottak közül Radichovich⁴⁶ és Leurs⁴⁷ kaptak megbízást, ez utóbbi még Csapó Imre ügyvédet nyerte meg hasonló célra, aki Festetich József és János grófok követeként vett részt a dié-

⁴⁴ *Iratok*, II. 724—725. 1.

⁴⁵ *Iratok*, II. 725-727. 1.

⁴⁶ Jelentései ebből az évből Privatbibl. fasc. 46.

⁴⁷ Jelentései Privatbibl. fasc. 46.

tán.⁴⁸ Jelentéseiket Sumeraw rendőrminiszter terjesztette föl és mindig Baldacci referálta a királynak. Legszívesebben Drevo-nyák jelentéseivel⁴⁹ foglalkozott, aki többnyire állítólagos névtelenek hozzá intézett sorait mellékelte és kommentálta. E fogadott konfidenseken kívül Mednyánszky János báró helytartótanácsos is sűrűn küldözgette vádaskodó iratait.⁵⁰ Tudósítasaikat Ferenc király nagy becsben tartotta és „magánkönyvtárában“ tartotta őket vissza, hogy bármikor rendelkezésére álljanak. E titkos jelentőkön kívül Zichy Károly gróf kamaraelnök,⁵¹ Károly főherceg részére pedig Alvinczy tábornagy is küldött tudósításokat.⁵²

Még meg sem nyílt az országgyűlés, csak a követek gyülekeztek, amikor a konfidensek legügyesebbike, Leurs már munkába lépett. Minden szóbeszédet fölszedett, Mednyánszky vádjai a nádor ellen is eljutottak hozzá: a kancellária „felosztatása“, a Szapáry—Verseghy-eset stb. Kítűnő színezésével figyelmet tudott kelteni. Sok szóbeszéd és sok nem a tárgyra vonatkozó beszámoló és elmélkedés mellett azonban kétségtelenül jó információkat is küldött. Április első napjaiban már beszámolt arról, hogy a követek nagy méltatlankodással tárgyalják, hogy a király még nem orvosolta gravameneiket, hogy nem szerelik őt — nem személye, hanem felségjogai miatt — és hogy durva és illetlen hangon beszélnek ezekről. A királyi méltóságot az angol királyéval állítják párhuzamba és panaszkodnak, hogy jelentékeny független jövedelmei miatt nem köthető úgy meg, mint az angol király. Ezért azt tervezik, hogy mindaddig nem szavazzák meg kívánságait, amíg a sérelmeket nem orvosolja, és a jövőben minden országgyűlés elején — úgy, ahogy az Angliában kormányváltáskor szokás — vitát akarnak folytatni az ország állapotáról. Fenyegetőznek, hogy ez az országgyűlés hosszú és jelentős lesz, amiből a nádor azt következtette, hogy nem

⁴⁸ Jelentései Privatbibl. fasc. 49. és 53.

⁴⁹ Jelentései Privatbibl. fasc. 47., 50. és Varia fasc. 1.

⁵⁰ Privatbibl. fasc. 40.

⁵¹ Privatbibl. fasc. 46.

⁵² Privatbibl. fasc. 51.

annyira viharos ülések fogják jellemezni a diétát, mint inkább a rendszeres előkészítés, amelynek részleteiről csak az utolsó pillanatban fogják értesíteni híveiket. A vezetés — szerinte — néhány hazafias alispán kezében volt, akik a csúszó-mászó mágusok és főispánok kezéből ki fogják ragadni az irányítást. A kívánságokról is tájékoztatta az udvart. Követelni fogják a só árának leszállítását mázsánkénti 8 firt-ról 6-ra, a papírpénz bevonását, terményeik szabad kivitelét, a gyarmatáruk közvetlen behozatalát az adriai kikötőkből, követelni fogják, hogy a birodalmi minisztérium felerészben magyar miniszterekből és magyar udvari tanácsosokból állíttassák össze. Ettől remélik, hogy nem fogják őket a német tartományok alá rendelni, sem idegen háborúba vinni. Azt állította, hogy az insurrekciót a király költségén állított nemzeti seregnek tervezik, amelyet ellene fordíthatnak, s hogy tiltakoznak minden államadósság átvétele ellen. A hadsereg részére még azt sem akarják megadni, amit 1802-ben megszavaztak, ellenben katonai iskolát és fegyvertárat követelnek Magyarország részére. Az altkor elhalt Orczy László bárót általánosan siratják, mert ő volt az, aki a nádort a magyar nemzeti céloknak megnyerte, és mert nincs, aki őt ebben pótolhatná. Meg akarják tehát venni az Orczy-kertet és a nádornak ajándékozni, hogy magukhoz kössék őt. Egy másik hír szerint a fizkusszal akarják megvétetni a Bretzenheim birtokokat és azokat a nádornak följajnlani. Arról is hírt adott, hogy Zichy gróf kamaraelnök azt állította volna, hogy a király érdekelve van a magas árak fenntartásában és nem fogja őket leszállítani, som a papírpénzt kevesbíteni.⁵³

Ilyen értesülései voltak Ferencnek, amikor április 9-én az országgyűlés megalakult és másnap a király személyesen megnyitotta. Az érdemleges tárgyalások azután a hó végére maradtak. Április 13-án meghalt a császárné, Mária Terézia és az április 18-i ülés egyedül a gyásznak volt szentelve. Április 28-án azonban a dunai kerület benyújtotta javaslatát a királyi prepozíciókra adandó válaszra. Ámbár ez a tervezet mérsékelt hangú volt, mindjárt felszínre hozta a nagy ellentéteket. A ki-

⁵³ Leura jelentései ápr. 5. és 8-ról és néhány keletnélküli jelentés. Privatbibl. fasc. 46.; v. ö. Wertheimer Ede: *Az 1807-ik évi magyar országgyűlés.* (Századok, 1896.) 293—309. cs 394—412. 1.

rályi prepozíciók öt pontban foglalták össze a teendőket. Kívánták: 1. a hadsereg állandó létszámontartásának rendezését; 2. a katonaság eltartására a kontribúció fölemelését; 3. az insurrekció szabályozását olyan módon, hogy az állandó milíciává váljék; 4. segítséget kértek az államhitei megszilárdítására; és 5. néhány igazságszolgáltatási ügy rendezését tervezték.⁵⁴ Hiányzott azonban a prepozíciókból annak a kérdésnek a rendezése, amelyet már 1790 óta oly nagy hévvel sürgettek: a kereskedelem, a vám és a kivitel ügye. Pedig Pécsben a nádor ismételt sürgetéseiből, a helytartótanács és a kancellária fölterjesztéseiből és a konfidensek jelentéseiből igen jól tudják, hogy a király ismételt ígéretei után a rendek éppen ezért a tárgyért nagy nyomatokkal fognak sikra szállni. Tizenöt évi sürgetésüknek még annyi eredményét sem látták, hogy a gabonaneműek szabad kivitelét elérhették volna. Mindig csak a vér- és pénzáldozat: a katonaság és az adó megszavazása érdekelte az udvart, s amikor ezekben rendszerint többet erőszakoltak ki, mint amennyit a rendek adni óhajtottak, akkor a gazdasági ügyeknek és a regnikoláris deputációk nagyjelentőségű munkálatainak tárgyalását a következő országgyűlésre halasztották. Ferenc uralma alatt ez már négyszer ismétlődött meg, ami egészen aláásta a királyi szóhitelet. A megyék tehát utasításaikban azt kívánták követeltől, hogy a királyi prepozíciókkal párhuzamosan vegyék elő az orvoslatlan sérelmeket is és a prepozíciókban foglalt kívánalmakat csak akkor szavazzák meg, ha a sérelmek orvoslását is el tudják érni.

Az április 28-i ülésen ez a törekvés nyilatkozott meg. Egyesek igen keményen hangoztatták hozzászólásaikban, hogy a prepozíciók teljesítésének nagy akadálya a sérelmek változatlan főnnállása, hogy amíg ezek az akadályok nem hárulnak el, nem lehet a prepozíciókban foglalt kívánásokat teljesíteni. Kívánták tehát a királyi és a rendi kívánások együttes (junctim et simul) tárgyalását, s e tekintetben az 1559. és 1662. országgyűlések példájára hivatkoztak.⁵⁵

Már ekkor nyolc pontban szövegezték meg álláspontjukat.

1. Minthogy minden baj okát a háborúban látták, kérték a

⁵⁴ *Acta Cumiliorum 1807.*, 9—17. 1.

⁵⁵ *Diarium Comitiorum 1807.*, 24—30. 1.

királyt, ne engedje magát békés szándékaitól eltéríteni. 2. Az államhitelem megingását a töméntelen papírpénz és a rossz váltópénz rovására írták s ezért a pillanatnyi, csak a tünetek orvoslására törekvő ideiglenes eszközök alkalmazása helyett oly rendszabályokat kívántak, amelyek gyökerében orvosolnák a bajt. Magyarországon azzal akarták enyhíteni a pénzsűkét, hogy a magyar korona jogán visszaszerzett Galícia és Lodomeria felé a vám éppúgy megszűnjék, amint ahogy az Erdély felé is megszűnt; az örökös tartományok felé pedig, ha nem lehetne is egészen eltörölni a vámot, legalább is az 1625 előtti teljes viszonyosság visszaállítását követelték, hogy a különböző elbánás az ország erőinek kifejlődését ne akadályozza. 3. A bányában főlpanaszolták, hogy még a magántermelők is az ércpénz szaporítása érdekében minden kibányászott ércet a régi áron és papírpénzfizetés ellenében a kincstárnak tartoznak átadni, ami üzemek elsorvadására vezet. Kérték tehát, hagyják meg a bányaművelőknek a szokásos részt a kibányászott ércből, hogy ezt üzemük felvirágoztatására fordíthassák. 4. Kérték, helyezze vissza a király a magyar bányákat a magyar kamara alá, érvényesítse az arany és az ezüst kivitelének tilalmát és a pénzverésre vonatkozó régi törvényeket, és hogy szüntesse meg a korábbi értékének hatszorosára emelt súlyú ércpénzt. A réz-infláció mellett a papírpénz ellen is szót emeltek, annak csökkentését, illetve bevonását kérték, amihez készek voltak segítséget is adni, ha azok a törvények, amelyek arra vonatkoznak, hogy az ország hozzájárulása nélkül nem fognak háborút indítani, megtartatnának. 5. Készeknek nyilatkoztak arra, hogy az inszurrekció szabályozásáról és a nemzeti katonai nevelésről gondoskodjanak. 6. Csak a hadkiegészítés 1802-ben elfogadott rendjét nem voltak hajlandók tovább fenntartani, de erre nézve ia kijelentették, hogy a kiegészítésnek valamely más módjáról fognak tanácskozni. A kapitulációt határozottan a lakosság erejével, a törvényes renddel és a nép jellemével összeegyeztethetetlennek mondták. 7. A kontribúció kérdésének rendezése előtt viszont tárgyalás alá akarták venni a katonai regulámon társ is ellátás kérdését és a só árának országgyűlésen kívül történt emelését, amely a szegénységet és az állattenyésztés érdekeit

sérti. 8. Végül pedig a regnikoláris munkálatokat is, — amelyek már 1791 óta halasztódnak —, tárgyalni kívánták.⁵⁶

Ezzel a felirati tervezettel a rendek is meghatározták álláspontjukat. A pontok — az utolsó kivétellel mind szoros kapcsolatban álltak a papír- és rézinfláció ügyével, az adózó teherbírásával és az országot sújtó pénzsűkével. Csak a hadüzenet joga került bele némileg erőszakoltan a tervbe, bár ez is — minthogy a gazdasági bajokat is ú háborúból vezették le — szorosan ehhez a kérdéskomplexumhoz tartozónak volt föltüntetve. A katonai kérdésekben kétségtelenül elfogultak voltak, ellenszenvük a kapituláció ellen a fejlődés perspektívájában ma jogosulatlanak látszik, de éppen ebben a kérdésben sok aulikus gondolkodású férfiú és sok katona is osztozott véleményükben. Némi sikert tehát leginkább ezen a téren remélhettek. Annál kilátástalanabbnak látszott a küzdelem a gazdasági téren. A magyar kereskedelem szabadsága, a magyar gazdasági ügyek önálló igazgatása és a papírpénz kérdésében az udvar álláspontja szilárdan le volt rögzítve. Az aulikus magyar urak is e tekintetben az udvarral tartottak, s a magyar ügyre nézve nagyon káros volt, hogy a kamaraelnök, aki e pillanatban ezt a politikát képviselte, Zichy Károly gróf, magyar ember, az 1795-ben kegyvesztetté lett országbíró volt.

A fölirati tervezet alig nyújtott kilátást arra, hogy az ellentétes véleményeket át lehessen hidalni, az országgyűlés akkori szervezete mellett mégis fönnállottak bizonyos lehetőségek a kompromisszumra. Ez a szervezet, ahogy azt Ürményi már két évtizeddel korábban kifejtette, inkább szervezetlenségnek volt nevezhető. A tárgyalások az alsó táblán folytak, nagyrészt a közönség, a nem országgyűlési tagok hangos részvételével: tetszés és nemtetszés nyilvánításával. Ez könnyen tolt a szélsőséges irányba az ellenzék, amennyiben kedvezett a feltűnési viszketegnek, a népszerűséghajhászásnak és sokszor juttatott tapshoz olyanokat is, akik belső értékük szerint azt meg nem érdemelték. Hogy ezen a réven a rend nem borult föl egészen, az kétségtelenül a nemzeti elemek tömörülésének és cél-

⁵⁷ *Acta 1807.*, 17—23. 1.; Wertheimer id. mű (Századok, 1896.), 300—301. 1.

tudatos cselekvésének volt köszönhető. Az ő vezetésükkel még a nyilvános ülés előtt a kerületi ülésekben megtörtént az eszmék tisztázása. Leurs fején találta a szöveget, amikor azt jelentette, hogy az országgyűlést a tehetséges alispánok vezetik. Amióta a szabadkőművesség elvesztette jelentőségét, néhány korábbi vezérférfiú is alispáni állásba került. A legkiemelkedőbb vezetőjük kétségtelenül Vay József volt. II. Lipót nagytehetségű, de kétszínű, elkeseredett, gonosz férfiúnak jellemezte, aki az Orczyakkal résztvett a berlini komplottnak és a protestáns megyék bandériumaival, a jászokkal és a hajdúkkal ki akarta vinni az ország függetlenségét.⁵⁷ Fejlődésére kitűnő hatással volt két hasonlóképpen tehetséges testvére: István, a református nevelésügy nagy vezetője, és különösen Miklós generális, aki kiváló műszaki képzettségével sok gyakorlati újításnak és tervnek volt tevékeny, élénk kezdeményezője. Az 1790/91. évi országgyűlésnek ő volt a legjelentékenyebb vezérszónoka. Ezért gyűlölték őt a bécsi kormányférfiak. Izdenczy a református párt fejének nevezte. Utóbb az udvar besúgóí azt állították, hogy ő a nádor legveszedelmesebb tanácsadója. Mednyánszky báró és akik az ő nyomain jártak, „Palatinalrat“-nak csúfolták. 1790-i szereplésével szemben a későbbi országgyűléseken már erősen lehangadt, inkább szervezője a nagy harcoknak, aki az előkészítésben működik, ha kell, közvetít, ha kell, döntő szavával siet egy-egy gondolat segítségére, de óv a szertelenségektől s a nádornak is szívesen áll rendelkezésére információival. Ebben az időben már ritkán ragadja el vérmérséklete, de lankadatlan kitartással, jól megfontolt terv szerint dolgozik a nemzeti ügy előmozdításán. Mellette Lónyay Gábor zempléni, Péchy János sárosi, Péchy Imre bihari, Lánczy József tornai, Balogh János komáromi, Prileszky Károly trencsényi, Halácsy László honfi és Nómethszoghy István mosoni első alispánok és néhány táblabíró: Perényi Zsigmond, Máriássy István, Halasy Márton, Almásy Alajos, Felsőbüki Nagy Pál, Bezerédj Ignác és Majthónyi László az ellenzék kiemelkedő emberei. Mint szónok, érvelésének átütő erejével is, 1807-ben Felsőbüki Nagy Tál a legjelentékenyebb, aki ezen az országgyűlésen tűnt föl. Radichovich konfi-

⁵⁷ Mályusz Elemér: *Sándor Lipót nádor iratai*, 440. 1.

dens ezt az ellenzékét nevezi „Landespartei“-nek, a kormány támogatóival (Staatspartei) szemben. Pártról azonban aligha lehet akkor beszélni. Még kevésbé, mint a megelőző időkben. A nádornak nagyon igaza volt 1806-ban írt hangulatjelentésében, amikor rámutatott a szellemi szétforgácsolódásra. Az idők bajai hozták ezt magukkal s a problémák, amelyeket fölvetettek. A nemzeti és az aulikus csoport kebelén belül is sokféleképpen ágaztak el a nézetek a felmerülő kérdések szerint. Még Vay Józseffel is megtörtént, hogy közbekiáltásokkal megzavarták beszédét. A vezetés tehát különösen az alsó táblán nagyon nehéz volt. És bárhogy előkészítették is a kerületi ülések az ügyeket, az alsó tábla plenáris ülésén még azok sem tartották magukat a kerületi határozathoz, akik meghozatalában résztvettek.

Az udvari pártnak is megvannak az eszközei a saját mérsékeltebb álláspontjának érvényesítésére. Nagy támasza elsősorban a felső tábla, amely többnyire már letompított formában kapja a feliratok szövegeit, de rendszeren azok további enyhítésére törekszik. Így megindul az üzenetváltás, amely minden esetben, ha a felső tábla változtatást akar, alkalmat ad az alsó táblán a vita egész anyagának fölújítására. Ilyenkor folynak le ott a leghevesebb ülések, mert a felső tábla üzenetei már csak a tábla teljes ülésein tárgyalhatók, a kerületi ülések tehát nem vezethetik le az izgalmakat. A mérséklet szolgálatában állanak a két tábla elegendő ülései (mixta) is, amelyek az alsó tábla higadtabb elemeinek erejét is meg szokták növelni, tehát különösen alkalmasak voltak a mérséklet felülkerekedésére. Ha egy tárgy kidolgozásánál különösen féltek a szélsőségektől, iparkodtak azt a két tábla tagjaiból alakított országos bizottság, mixta deputatio elé utalni, ahol a főrendek hozzászólásai és szavazatai már az első fogalmazásnál mérsékeltebb formákhoz segítettek. A bizottsági munkálat azonban csak javaslat volt, amely tulajdonképpen diétális tárgyalásra először az alsó táblára került, amely a javaslatot gyökeresen felforgathatta. Alsó tábla és felső tábla tehát két különböző szellemet képviseltek. A köztük folyó üzenetváltás álláspontjuk írásbeli leszögezésével történt. Ezek az üzenetváltások néha egy-egy kérdésben elég sok-

szor ismétlődtek, míg el lehetett érni a megegyezést. A felső tábla bizonyos nyomást gyakorolhatott az alsótáblára, viszont c tekintetben maga sem volt valami kedvező helyzetben, mert kötve volt az alsó tábla kezdeményezéseihez. Ez a szervezet tehát sok lehetőséget adott a politikai játékra. Ürmónyi 1785-ben elég világosan rámutatott e szervezet hibáira. Bármily udvarias formában történtek is az üzenetváltások, a többszöri ide-oda küldés szenvedélyességet váltott ki, és nem volt szabály, amely a huzavonának korlátokat szabhatott volna. De a kerületi ülések is, habár a szokásban már teljes szankciót nyertek, zavarták a tárgyalás menetét, mert, a bevett szokás szerint az előadói tiszt a királyi tábla tagjait illette, s a kerületi ülések részéről előterjesztett javaslatokat is a vita után a királyi tábla valamelyik tagja szövegezte meg. A kerületi javaslat, a tábla hivatalos szövege, a felső tábla módosításai és a nyomukban járó üzenetváltások sok időt igényeltek. Ennél is nagyobb baj volt azonban a tárgyalás módjának csekély megkötöttsége, amely a követeket is fegyelmetlenségre szoktatta és sok akadályt gördített az ügyek gyorsabb elintézése elé. Az udvarban különösen ez keltett ellenszenvet az országgyűléssel szemben.

Ez alkalommal is az alsó tábla első üzenete a főrendekhez csak április 28-án ment el,⁵⁸ de csak újabb üzenetváltás után, április 30-án került a fölirat elküldésére a sor.⁵⁰ A felső tábla a nyolc pontot, az egész érvelést, hogy mit akarnak a prepozíciókkal kapcsolatban előadni, kihagyatta, úgyhogy a föliratban az országgyűlés készségét fejezte ki, hogy a prepozíciókban foglaltakat tárgyalás alá veszi, hangoztatva azonban azt is, hogy tárgyalni fogják azokat a kérdéseket is, amelyek a prepozíciókkal összefüggenek, hogy elháríthassák az akadályokat, amelyekbe a közjó ütközik. A király hozzájárulása ehhez már május 1-én megérkezett.⁵⁹ Az udvari és a rendi álláspont áthidalhatatlannak látszó nagy ellentéte dacára is lehetővé vált tehát a további tárgyalás. Ez azonban csak fegyverszünet volt és mindkét fél ragaszkodott nézeteihez és céljaihoz.

⁵³ *Diarium 1807.*, 43. l., *Acta 1807.*, 17—23. l.

⁵⁹ *Diarium 1807.*, 43-55. l., *Acta 1807.*, 26—27. l.

⁶⁰ *Acta 1807.*, 28—29. l.

A prepozíciók és akadályaik tárgyalásának módjában erős véleményeltérés mutatkozott. A döntés mégis abban az irányban történt, hogy mixta deputációt küldenek ki, amely a rendeli első üzenetében foglalt pontok alapján tárgyalja majd a fölmerült, panaszokat és akadályokat, a nélkül, hogy javaslatával a rendék kezét a továbbiakban megkötné, úgyhogy munkájuk alapján az országgyűlés szabadon fog ebben a kérdésben tárgyalni.⁶¹ A főrendek ehhez a tárgyaláshoz azt jegyezték meg, hogy az akadályok mellett az előmozdító tényezőket is be kell vonni a megvitatásba és a munkát úgy irányítani, hogy állást foglalhassanak a prepozíciók dolgában is.⁶² Ezt azonban a rendek hevesen támadták és a deputáció kiküldésével szemben azt óhajtották, hogy a főrendek vegyék tárgyalás alá az április 28-i fölirattervezetet és nyilatkozzanak arról, hogy abból mit fogadnak el és mi ellen van kifogásuk.⁶³ Az erre a felhívásra adott válaszból azután kitűnt, hogy a felső tábla lényegében egyetért az alsótábla pontjaival, az eltérések inkább csak a formára, illetve a kifejezésekre nézve állanak fenn. Egy pontban volt csak érdemleges felfogásbeli különbség. A főrendek hangsúlyozták, hogy az ország védelmének kielégítőnek kell lennie, kifejezték tehát azt a reményüket, hogy a rendek a hadseregnek olyan kiegészítési módjáról kívánnak gondoskodni, amely az elkerülhetetlen szükségnek mindenben megfelelő. A kereskedelmet illető pontra vonatkozólag javasolták, hogy vegyék elő az 1802. évi országgyűlés munkálatát, az államhitel kérdésénél pedig az orvoslás módjára is ki akartak térni.⁶⁴ Így a megegyezés a két tábla közt hamar létrejött és május 12-én már kiküldték a deputációkat úgy a sérelmek, mint a királyi prepozíciókra adandó válasz megszövegezésére. Csak Szentiványi János, Bars vármegye követe tiltakozott az ellen, hogy a prepozíciókra adandó válasz bizottságban dolgoztassák ki.⁶⁵ Május 20-án a fölirat már

⁶¹ *Diarium 1807.*, 56—63. 1., *Acta 1807.*, 30. 1.

⁶² *Acta 1807.*, 31. 1.

⁶³ *Diarium 1807.*, 64—69. 1., *Acta 1807.*, 32. 1.

⁶⁴ *Acta 1807.*, 33—35. 1.

⁶⁵ *Diarium 1807.*, 84—86. 1.

a táblák elé került és néhány stiláris változtatás után május 23-án már föl is terjesztették a királyhoz.⁶⁶

Ámbár a fölírat a hangot illetőleg mindenben betartotta a köteles tisztelet és illem szabályait, igen kemény kritikát gyakorolt a kormányzat gazdasági és pénzpolitikája fölött. Beláták, hogy amikor a király az államhitei megsegítésére rendkívüli segítséget kér tőlük,⁶⁷ ez mindnyájuk fennmaradását szolgálja, készeknek is nyilatkoztak értékeik egy részét feláldozni.⁶⁸ Éltek tehát az engedelemmel, hogy az akadályokat és segítőeszközöket végleges intézkedésük előtt előterjesszék. A baj főokául a bankócédulákat jelöltök meg, amelyek az ország hozzájárulása nélkül kerültek forgalomba, a nélkül, hogy azokért kezesiséget vállalták volna. A háború alatt szerfeletti megsokasodásuk miatt az ércpénz eltűnt a forgalomból s a bankók értéke a köz nagy kárára leszállott. Az az aggodalmuk, hogy ezzel szemben minden segítségük csak múló és elégtelen, hogy nem kíséri olyan gazdálkodás, amely az ország gazdag ércbányái révén a nemzet vagyonosodásának gyarapítását lehetővé teszi. A jövedelemgyarapodás érdekében kérték tehát Galícia felé a vám megszüntetését, az örökös tartományok felé — ha ott a közbülső vám mindjárt el nem törülhető — a viszonság visszaállítását, a külső országok felé pedig a vámnak olyatén rendezését, amely a közjó gyarapodásának nincs ártalmára. Hivatkozva 1802. évi kérésükre, utaltak arra, hogy 1751 óta, a harmincadrendszer a magyarok munkás iparkodásának béklyójává fejlődött. Az 1790 óta megnövekedett termelés eredményével — ha a kereskedés az 1791: 10. t.-c. értelmében megszabadulna akadályaitól — remélik, hogy kivitelük a bankócédulák jelentékeny részét visszaszívatja s így hitelük meg fog szilárdulni, — ha az ország ércbányáinak termelését orré fordítják. Fölpanaszolták azonban, hogy a bányászoknak magas áron, bankóval kell fedezniük megélhetésüket, mert a kibányászott érc egész tömegét majdnem a régi áron és nagyobb részében bankócédulák ellenében kény-

⁶⁶ *Diarium 1807.*, 89—99. 1.

⁶⁷ „... vidimus b. banc Maiestatis Vcstrae intentionem nostrae salutis indissolubili nexu iunctam esse.“ *Acta 1807.*, 48. 1.

⁶⁸ „... pro sa'ute publica partem fortunarum nostrarum offerre paratos nos esse declaramus.“ *Acta 1807.*, 49. 1.

telenek átengedni a kincstárnak. Ezért a bányászat visszafejlődik, a kisebb hasznú bányák művelése megáll. Jobbágyi bizalommal kérték tehát a királyt, veresse pénzzé az urbura, a magánbirtokosoknak biztosított külön részesedés s a pénzverés címén a királyt illető rész levonása után fönmaradó aranyat és ezüstöt, és ebből fizesse ércpénzzel a bányászokat és a beszolgáltatott ércért a bányatulajdonosokat. Ettől várták a bányászat fellendülését, a jó pénz forgalombajöttét, ami az elrejtett összegeket is elő fogja csalni. Kérték a bányaugynek a magyar kamara alá rendelését, az arany és ezüst kivitelének eltiltását, teljes értékű pénz verését, az ezekre vonatkozó törvények megtartását. Kérték a rossz órcpénz verésének megszüntetését is — mert ez értékének hatodára süllyedt —, különösen a 15 és 30 krajcárosokét, majd hogy az 1, 3 és 6 krajcárosokat legalább a II. Lipót-korabeli láb szerint verjék. Kérték a pénzverés régi rendjének visszaállítását és ennek érdekében a primási szék betöltését, s az olyan intézkedések visszavonását, amelyek bizonyos királyi jövedelmeket csak teljes értékű konvenciók pénzben vagy — ha váltópénzben fizetnek — annak nóvertóken alul számításával rendelnek beszedni, ezzel is rontva a pénz hitelét. A só árának országgyűlésen kívül történt emelése ellen azonban nem léptek föl semmi kéréssel, csak éppen megemlítették.⁶⁹

Ez a fölirat szerkesztésében sokkal szerencsésebb volt, mint az április 28-án előterjesztett tervezet, ámbár annak minden lényeges részét magában foglalta, olyan beállításban, amelyet alig lehetett kifogásolni — hiszen csak tényeket és általánosan ismert gazdasági elveket sorakoztatott föl, hogy kéréseivel a szanalás útjából a legfeltűnőbb akadályokat elháríthassa. Az udvar nem ebből a szempontból nézte a dolgot. Ferenc a rendőr-miniszter előterjesztéseiben már a kerületi ülések kifakadásairól is értesült. Egyelőre még csak Leurs tüzelt erősebben, nagy szónoklatokat tartva a rendek szemtelenségéről és a felségjogok korlátozásáról.⁷⁰ Arról senki sem beszélt, hogy mennyivel fejlődtek volna jobban a dolgok, ha hallgattak volna a nádor előterjesztéseire és pl. a kereskedelemre, a rézüzelmek orvoslására

⁶⁹ *Acta 1807.*, 47—67. 1.

⁷⁰ Néhány még áprilisi és keletnélküli jelentésében Privatbibl. fasc. 46.

és a bányakamarának a magyar kamara alá rendelkezésre vonatkozó javaslatait teljesítettek volna. Akkor az szép fejedelmi gesztus lett volna, így keserűen, kényszerből kellett a rendek kívánságait teljesíteni. A felíratra adott rezolúcióban a király csak egy kérésnél hivatkozhatott arra, hogy azt már megadta. Ezt is a nádor május 3-i fölterjesztésének köszönhette. Akkor az első királyi válasz után figyelmeztette a nádor a királyt a gabonakivitel fölszabadítására, amelyet már közel egy évtizede annyiszor tett szavá. A rendek már az új fölíratot tárgyalták, amikor ez a kérdés Zichy Károly gróf közbelépésére, Baldacci kedvezőtlen referátuma után elintézésre került, de nem az eredeti alakban, hanem megszorított értelmezéssel.⁷¹ A bányáügynek a magyar kamara alá rendelkezését ötévi ígérgetés után rendelte el. A 15 és 30 krajcárosok bevonását is kilátásba helyezte, hivatkozva — nem éppen szerencsés kapcsolatban — arra, hogy azok verését a törvényhozás panaszaira, hogy nincs rézpénz, rendelte el. A bányászat fellendítése érdekében már csak a rendek javaslatainál kevésbé hatékony kedvezményekről szólt.⁷² Az egész leirat ebben az alakban szánalmas visszavonulás volt azzal a hanggal szemben, amelyet, a császár tanácsadói már az országgyűlés idején e kérdésekben tartott konferenciákon használtak.

Tulajdonképpen azonban ez a leirat még nem volt a felíratban érintettekre adott érdemleges válasz. Csak azért kapott az országgyűlés egyelőre ily hamar készült leíratot, hogy a rendeket a katonai kérdések elintézésére szólítsák fel, s ezek érdekében használták azt a megértő hangot a rendekkel szemben, amely egyáltalán nem felelt meg annak a fölfogásnak, amely a tárgyalásokról az udvarban uralkodott. Károly főherceg már május lü-án panaszkodott János főhercegnek, hogy Budán „minden rosszul megy, a nádor és néhány fickó mindent elrontanak — és a császár itt szánalmas szerepet játszik“.⁷³ Még meg sem volt

⁷¹ *Iratok*, II. 692—C93. 1.

⁷² A május 28-i leirat: *Acta 1807.*, 58—60. 1.

⁷³ Károly főherceg János főhercegnek máj. 16. János fhg. lt. Grácban, *Lebensbeschreibung* 975. mell. János főherceg nagyon jól megértette a rendek törekvéseit, hogy sérelmeiket a prepozíciók előtt akarják elővenni és azt is látta, hogy ez az udvar korábbi elhibázott politikájának következménye. *Iratok*, II. 731. 1.

szerkesztve a felirat, amikor Baldacci a kapott konfidens-jelentések alapján félreverte a harangot és megkezdte az izgatást a rendek ellen, az országgyűlés feloszlításának gondolatát is megpendítve. Május 18-i referátumának az volt az alaphangja, hogy a tárgyalások abban a szellemben folynak, amelytől ő mindig tartott, ámár azok, akiknek jobban kellett volna tájékozva lenniük, ennek ellenkezőjét állították. Ez a megjegyzés a nádor ellen irányult, elég mala fide, mert a nádor állandóan hangoztatta, hogy nehéz országgyűlés várható és éppen ezért sürgétt megfelelő előkészítést, s amikor ez irányban semmi sem történt, mind pesszimiztikusabban ítélte meg az elkövetkezendő tárgyalásokat. Baldacci mélyebb távlatba akarta állítani a fejleményeket. II. Józsefre és a francia forradalomra ment vissza.

II. József rendszere szerinte eleinte visszatetszést keltett azokban a kevesekben, akik ma jól érzik magukat. Az arisztokratikus elvek bukása, az abszolutizmus fölülkerekedése, a rendi jogok megszorítása azt a törekvést keltette, hogy ki kell védeni minden beavatkozást a rendi privilégiumokba. Az 1790-es visszahatás minden nemzeti jellegét tehát letagadta. Rátérve az 1805-i háborúra, kijelentette, hogy születésük és méltóságaik révén előkelő férfiak egyszerre hangosan kezdtek ítélni, hogy óvatosabb eljárással könnyen el lehetett volna kerülni a háborút. Támadták a kormányt és a király tanácsosait. Biztosnak kellett magát éreznie, hogy a király az átéltek után sincs annak tudatában, milyen könnyelműen és készületlenül vitték őt a háborúba. Ebben a helyzetben az 1805. évi országgyűlés összeülését is kifogásolta, ámár azzal az Almásy okozta incidensen kívül semmi nehézség sem volt. Az ő beállítása szerint azonban ez megszavazta ugyan az inszurrekciót, de meghozta a magyar nyelvről alkotott törvényt, amelynek nagy gyalázatáról (grosse Schandlichkeit) más alkalomra ígérte kifakadásait. Ehhez járult a nádor teljhatalmú kormányzása, a magyar kancellária „feloszlátása“, az inszurrekció szüneteltetése, Pálffy botrányos levélváltása. Akkor lettek hangosak a birtokaikon ülő nemesek és kezdtek vakmerően, szemtelenül bírálni a kormányzatot. Elérkezettnek látták az időt, hogy megtegyék a döntő lépést a felségjogok megszorítására. Az az állítása, hogy minden a nádor

javaslatai szerint történt a kancellária és az államtanács véleménye ellenére, egyenes meghamisítása volt a tényeknek, nemcsak abból a szempontból, hogy ezek is az országgyűlés mellett voltak, hanem, hogy a nádor minden javaslatát az előkészítésre éppen ő gáncsolta el. Még a terminus kitolását is fölrotta a nádornak, mintha ez még meg is rontotta volna a hangulatot. Leurs kifejezését használva föl az alispánok komplottjáról beszélt. Az előzetes tanácskozások bűnéül rötta föl, hogy a föliratot nemcsak a kerületi táblák, hanem a rendek is elfogadták és olyan jogokat vontak kétségbe, amelyek nélkül kormány fenn nem állhat és a belső és külső biztonságot fenn nem tarthatják. Ezért erélyes eszközöket kívánt, s ha azoknak nincs eredményük, inkább az országgyűlés fölöszlatását, semmint a rendi hatalomnak további kiterjesztését.⁷⁴

Még élesebb volt május 30-i előterjesztése a konfidensjelentések egy újabb csoportja kapcsán. Ez is a nádor ellen volt kiélezve s azzal az állítással kezdődött, hogy az előkészítésben majdnem minden a nádor javaslatai szerint történt.⁷⁵ Célja az volt, hogy mindenekelőtt a katonai propozíciókat kell letárgyalhatni. Amit a kereskedelemről mondott, a legvakmerőbben elferdítette a tényállást. Az osztrák vámrendszerről azt állította, hogy az Európa egyik legliberálisabb rendszere, hogy nagyrészt csak a bejövő árut sújtja, mert a bevétel a nemzet vagyonosodásának kárára van. Azt állította, hogy a magyar áruk kivitele a külföldre éppen olyan kedvezmények mellett történik, mint az osztrákoké; csak azoknak az anyagoknak kivitelét akadályozzák vagy tiltják meg, amelyeknek nyers kivitele minden észszerűség ellen van, de hogy ez sem lehet Magyarországnak kárára, mert az örökös tartományokba akkor is szabad a kivitelük. Különös rosszindulatot látott abban, hogy éppen Galícia felé akarják a vámvonalat megszüntetni és ezzel ezt a tartományt is ki akarják játszani az örökös tartományok ellen. Az Ausztriával szemben kívánt viszonyosságra azt mondta, hogy az ilyen kívánság minden méltányosságérzet és józan belátás

⁷⁴ *Iratok*, II. 727—729. 1.

⁷⁵ „... fast alles nach den Ratschlägen derjenigen geschehen ist, von denen man es hätte vermuthen sollen, dass sie die Mittel, welche am sichersten zum Ziele führen, genau kennen müssen.“ *Iratok*, II. 717. 1.

híján van. Még élesebben fakadt ki az ellen, hogy a rendek a harmincadügyre is ki akarják terjeszteni befolyásukat, ámbar a Finanzhofstelle is elismerte, hogy ezt az ügyet csak 1751 óta vonták el az országgyűléstől. Különösen fölháborodott, hogy Magyarország éppen olyan időpontban panaszodik kereskedelmének elnyomásáról, amikor húszévi időközben terményeinek értéke megkétszereződött, sőt megháromszorozódott és az ország „hatalatlan jólétre“ (unerhörter Wohlstand) tett szert, elhallgatva természetesen, hogy a kereskedelmi kívánságokat éppen 16 év óta sürgetik, és hogy az árak megnövekedése és a hallatlan jólét csak a papírpénz elértéktelenedésének következménye. Nagy hátrányok és veszedelmek nélkül egyetlen pontban sem tartotta megengedhetőnek az engedékenységet. A rendeket a prepozíciók tárgyalására akarta rászorítani, és kijelentette, ha ennek eredménye nem volna, az engedékenységben tovább menni nem lehet.⁷⁶

Ugyanakkor az országgyűlési napló kinyomatása ellen is támadást intéztek. Baldacci, mikor megtudta Bedekovich jelentéséből, hogy ez a szokás 1790-ben jött divatba, megjegyezte hozzá, hogy ez akkor történt „wo der Ragoczysche Geist wieder aufzuleben begann“.⁷⁷ Pedig a napló csak a tárgyalás eredményeit, az érveket és ellenérveket foglalta össze, beszédeket nem tartalmazott, sőt. a szónokok és javaslattevők neveit sem írhatta ki, csak azt említhette meg, hogy melyik megye követte tett bizonyos nyilatkozatot. A fölirat és a benne megbolygatott kérdések tehát mind szélesebb körben kavarták föl a hullámokat. A május 28-i leirat után minden megtörtént, hogy a királyt ridegebb álláspont elfogadására bírják. Azonban épp a hivatalos tényezők: nemcsak magyar, hanem központi kormányhatóságok kollegiális tárgyalás után is kénytelenek voltak elismerni a rendi érvek legalább nagy részének helytálló voltát.

Az országgyűlés tárgyalásaival egyidejűleg az udvari kereskedelmi bizottság is foglalkozott a magyar kereskedelem kérdésével. A bizottság jegyzőkönyvét a pénzügyminisztérium véleményezésével a király május 6-án küldte le a nádornak. A nádor

⁷⁶ *Iratok*, II. 717—722. 1.

⁷⁷ *Iratok*, II. 722. 1.

az országgyűlési felirat elkészülte után, május 24-én adta át erre vonatkozó megjegyzéseit.

A kereskedelmi bizottság öt főtételt szögezett le megállapításában: 1. Magyarország a monarchia egy része és a többi örökös tartománnyal szoros kapcsolatban van. A végcélnak mindig az egésznek javához kell igazodnia és az egyes rész érdekének háttérbe kell szorulnia, ha az állam egésze ilyen áldozatot kíván.⁷⁸ 2. Valamely állam fölöslege életfenntartási szükségletekben nem vihető ki a külföldre olyan államnál, mint a monarchia, amely több országból áll, ha ezzel az egyesült államok egyikének szükségletén segíteni lehet, és a monarchia egyik részének szükségével szemben háttérbe kell szorulnia annak a nagyobb haszonnak, amelyet a másik rész terményeinek kedvezőbb elhelyezésével elérhetne.⁷⁹ 3. A magyarországi terményeknek nem adható meg a vámmentes bevitel a német örökös tartományokba, mert ezeknek több teherrel sújtott termelői nem tartathatnák a versenyt amannak alkotmánya következtében nagyobb előnyöket élvező lakosaival szemben, mert ezzel az örökös tartományok leghasznosabb osztályát biztos pusztulásnak tennék ki.⁸⁰ 4. A nem éppen az életfenntartáshoz szükséges, hanem az ipart szolgáló terményeket is az egész monarchiára. nézve úgy lehet legjobban értékesíteni, ha magában a monarchiában dolgozzák fel őket, s az állami igazgatás föladata, hogy a nyersterményeket kiviteli tilalmakkal és vámokkal a belső ipar részére mindaddig megtartsa, amíg fölöslegük nem olyan bőséges, hogy belső földolgozásuk már lehetetlen, vagy különös körülmények nem teremtenek olyan helyzetet, hogy a földolgozatlan nyersanyag külföldre eladása az államnak nagyobb hasznot biztosít, mint a belső földolgozás.⁸¹ 5. Ezzel szemben Magyarország kereskedelme a külfölddel — amennyiben az nincs kárára az egész monarchiának — minden módon támogatást érdemel, és éppen ezért Magyarország és a többi örökös tartomány közt vámrendszer tekintetében nem szabad különbséget tenni.⁸²

⁷⁸ *Iratok*, II. 696. 1.

⁷⁹ *Iratok*, II. 697. 1.

⁸⁰ *Iratok*, II. 698. 1.

⁸¹ *Iratok*, II. 700. 1.

⁸² *Iratok*, II. 702. 1.

A kereskedelmi bizottság pontjaival szemben a nádor mindenekelőtt leszögezte a főszempontokat, melyek e kérdés tárgyalásánál vezetik. Abból indult ki, hogy a monarchiát már fizikai fekvése is akadályozza aktív kereskedelme kifejlesztésében. Ehhez járulnak még a politikai viszonyok, a papírpénz nagytömege, a kedvezőtlen váltóéi folyam s a külföldről jövő áru drágulása. Mindez lefojtja kereskedelmét és idegen pénzben érzékeny hiányokat okoz. A nemzeti jövedelemnek ebben a pangásában megfelelő kivitellel kell szert tenni idegen pénzre. Magyarország, amelynek ipara és kultúrája még szunnyad, az örökös tartományokkal szemben sokkal alkalmasabb, hogy nyersterményei ellenében pénzt szerezzen az államnak. A magyar kereskedelemnek nyújtott kedvezmények nem is lehetnek károsak a monarchiára, mert azok az ipari termelést is föllendítenék s a különböző áruk árát. egyensúlyba hoznák. Ezzel az igények növekednének s az ipari termékekre fönnálló behozatali tilalom következtében a magyar piac felvevőképessége éppen abban a termelési ágban növekednék. Magyarország nyersterményei jobbak a német tartományokénál, do nincs ipara, kereskedelmi szelleme és tőkéje, amiért is az örökös tartományok jelentékeny haszonnal helyezhetik el itt iparcikkeiket. Ez a viszony olyan szorosan összefüzi a monarchia két részét, hogy további korlátozásokra nincs szükség. A kölcsönös testvéri kötelék legszigorúbb méltányosságának szabályaiból következik — minthogy Magyarország a beviteli tilalom következtében egészen az osztrák ipar terméneire van utalva és ezért nagy összegeket fizet el oda, az örökös tartományok azonban más országokból is beszerezhetik nyersáruikat —, hogy nyersterményei kereskedelmét ne nagyon korlátozzák, hanem adják meg neki a lehetőségei, hogy szabad kivitellel helyreállíthassa az egyensúlyt.⁸³

Taglalva azután a kereskedelmi bizottság alapelveit, az első teljes egészében elfogadta. A második elvet is elfogadta, megjegyezve, hogy Magyarország sohasem tagadná meg, hogy a nagyobb hasznot az örökös tartományok érdekeinek föláldozza, de annak a hiánynak vagy szükségnek, amelyért ezt az áldozatot meghozza, igazán szorongatónak kell lennie; akkor is ez az

⁸³ *Iratok*, II. 694—696. 1.

áldozat csak bizonyos korlátozással lehetséges. Drágulás, magas árak a monarchia egyik részében még nem elég ok a magyar kivitel eltiltására vagy megszorítására. Magyarországra, amelynek a közlekedési viszonyai kedvezőtlenek és amelynek alig van kivitele részére közvetlen kiútja, ez különösen fontos. Ezekre alapította, amit már annyiszor hangoztatott hasonló fölterjesztésekben, hogy ha Magyarország iparát és kultúráját nem akarják az állam egészének »agy kárára elnyomni, akkor nagy szükségek rendkívüli eseteitől eltekintve szabad kivitelét akadályozni és kereskedelmét, folytonos ingadozásoknak kitenni nem szabad. A harmadik alapelv tárgyalásánál mindenekelőtt azt emeli ki, hogy a közbülső vámvonal megszüntetése azért kívánatos, mert ezzel a nyersanyagok árait szabályozzák — minden tekintet nélkül a magyar termelés költségeire —, és mert ezek a vámok az örökös tartományok fogyasztóit és gyárosait is terhelik. Ezt a rendelkezést tehát igazán az összességnek a java követeli. Elismerte, hogy átmenetileg egyeseknek ez nehézségeket okozna, de az uralkodónak sokféle eszköze van, hogy rajtuk segítsen. Ha pedig az állami jövedelmekben beálló kiesés miatt ezt egyelőre nem tudnák elrendelni, legalább a vámtételek méltányos megváltoztatása érdekében foglalt állást. Azzal a negyedik elvvel, hogy a vámpolitikának biztosítania kell a nyersterményeket a belső ipar részére, azt szegezte szembe, hogy az nem egészen alkalmazható a fennálló magyar viszonyokra. Ez az iparra sem kedvező és méltánytalan monopóliumot teremtene. Ezt az érvt csak arra az esetre ismerte el helytállónak, ha nem drágulás, hanem csak igazi hiány idején rendelnék el a kiviteli tilalmat, ha a magyar terményeket ugyanazon elvek szerint bírálják el, mint az osztrákokat, és ha viszont azokat a terményeket, amelyeket az örökös tartományok nem tudnak földolgozni, vagy amelyeknek külföldre eladásából nagyobb haszon érne az államot, mint ha belföldön dolgoztatnának föl, a vámok leszállításával és más eszközökkel előmozdítanák. Az osztrák vásárlóknak akkor is megmarad a rövidebb útból következő olcsóbb szállítás előnye és az, hogy iparcikkeiket úgyis Magyarországra szállítják. Ez tehát eléggé indokolja, hogy a magyar nyersárak az osztrák határon ne

vámoltassanak el, vagy legalább is ugyanolyan elvek szerint kezeltessenek, mint az osztrák áruk.⁸⁴

A nádor a közbülső vám eltörlését annál inkább is pártolta, mert a nagyobb pénzforgalomtól az adózók nagyobb teherbíró-képességet remélte és azt is, hogy ezen a címen ellenértéket lehetno elérni a rendektől a kincstár részére. Utalt arra, hogy 1751-ig a rendeknek befolyásuk volt a vámügyre, és hogy a magyar hatóságok bevonása e kérdés rendezésébe a méltányos és állandó vámrendszerbe vetett hitet erősítené meg. Sőt hivatkozott arra is, hogy a király 1802-ben már el is rendelte, hogy a kereskedelmi deputáció munkálataiban Magyarország érdekeinek képviselőjében a kancellária egy udvari tanácsosa is résztvegyen, azonban e deputáció időközben történt feloszlata ismét megszüntette ezt a magyar ingerenciát. Figyelmeztette az uralkodót a magyar szarvasmarhatenyésztés erős visszaesésére és arra, hogy az egész érdekeinek elve alapján meg kell szüntetni azokat a különleges jogokat, amelyeket egyes tartományoknak a területükön át. történő magyar borszállításoknál engedélyeztek, és fejtegetései végén ismét aláhúzta, hogy a magyar kereskedelem már azért is különösebben rászorul a támogatásra, mert sok hasonlóképen termékeny és részben a művelés alacsonyabb fokán álló ország környezi, mert nincsen elég állandó jellegű belső közlekedése és mert terményei kivitelére sokkal kevesebb és nehezebben használható kiútja van, mint az örökös tartományoknak.⁸⁵

Ez alkalommal a nádor véleményével párhuzamosan a helytartótanács kollegiális tárgyalás alapján szintén kifejtette a saját nézeteit a kereskedelmi bizottság munkálatáról s a részletekben a nádor nagyrészt csak erre a helytartótanácsi munkálatra hivatkozott. Végre tehát olyan stádiumba került a magyar külkereskedelem és vámügy kérdése, hogy az összes illetékes tényezők megnyilatkozhattak. És ezek a megnyilatkozások a a rendek fölvetette kérdésekre elég kedvezőek voltak. Legbátor-
talanabb a magyar kancellária volt az általánosan hangoztatott kívánságok támogatásában. Ott Pálffy Károly gróf kancellár

⁸⁴ *Iratok*, II. 696—709. 1.

⁸⁵ *Iratok*, II. 703—710. 1.

helyett Erdődy József gróf alkancellár intézte az ügyeket, s az előadó tanácsosok sorában 1790 óta történt változások a nemzeti ügyre nem voltak éppen kedvezőek. Ürményi József és Pászthory Sándor szelleme helyett az egészen aulikus álláspontra átállott Almásy Ignác túlzott felségjogvédelme érezte hatását. Annál feltűnőbb volt a Finanzhofstelle, a pénzügyminisztérium véleménye. Ez ugyan nem tartotta összeegyeztethetőnek a német tartományok érdekeivel s a felségjogokkal a korlátlanul szabad magyar kereskedelmet, de mégis szükségesnek ítélte, hogy a király kijelentse, hogy amennyiben a magyar termények kivitele nincs kárára az állam javának, azt nemcsak nem fogják korlátozni, hanem fokozatosan még meg is könnyítik, valamint, hogy Magyarország e tekintetben nem fog mostohább elbánásban részesülni, mint az örökös tartományok. Hajlandó volt a vámok új megállapításánál méltányos figyelemben részesíteni a magyar termelést, Magyarországon külön lerakóhelyeket berendezni, habár az a kijelentése, hogy Magyarországnak gyárai nagy számánál fogva nincs oka az osztrák ipar monopóliumától félni — nem tett tanúságot elfogulatlanságról.

A királyi prepozíciók elintézése elé gördülő akadályok elhárítására fölterjesztett fölirat érdemleges elintézését az udvarban egyáltalán nem tartották sürgősnek. Ámbár a magyar kereskedelem kérdéstömegéről a rendeken kívül már a kereskedelmi bizottság, a magyar kancellária, a Finanzhofstelle, a magyar helytartótanács és a nádor is kifejtették véleményüket, ezeket a véleményeket — elég későn, július havában — még az államtanács elé vitték.⁸⁶ Ez akkor már új szervezetében, illetőleg inkább csak egy részében kicserélt személyzettel működött. A referátumot a magyar ügyek Somogyi mellé adott második referense, a nagy munkabírású horvát Bedekovics Szerafin Ferenc készítette, aki a rendek kívánságát ugyan egyrészt nem tartotta összeegyeztethetőnek sem a német tartományok érdekeivel, sem a felségjogokkal, és Magyarország önállóságát is rosszindulatúan említette, de azért nagyrésztben mégis a legtöbb pontot illetőleg a kéréseket indokoltaknak, a kért megoldásokat, ha szűkebb keretekben is, megadandóknak tartotta. Lojalitását

⁸⁶ *Iratok*, II. 710—715. 1.

főképen azzal iparkodott bizonyítani, hogy a magyar érdekek mellett az osztrák érdekek ugyanolyan elfogulatlan védelmezőjének szerepében lépett föl, a magyar borkivitel osztrák akadályainak határozott megszüntetése mellett például ugyanolyan határozottan állást foglalt a mellett is, hogy viszont a magyar bornak Ausztriában kedvezmények ne adassanak. Véleményéhez az államtanács tagjainak nagyrésze hozzájárult: Schittlersberg, Somogyi, Ratschky, Grohmann. A szabad kereskedelem nagy védelmezője, Zinzendorf gróf örömmel hangoztatta azt a meggyőződését, „hogy csak a vámrendszerben alkalmazott szabadelvű intézkedések emelhetik Magyarországon és egyben fokozatosan — és pedig nem hosszú időszakon belül — a német tartományokban is a művelődést a legmagasabb fokra“. Hivatkozott arra, hogy már az 1773-i vámintézkedések alkalmával fölvette a harcot az egyenlő vámelbánás ellen felhozott öt érv cáfolására. E jóindulata mellett azonban rámutatott arra a veszedelemre is, hogy az 1806. augusztus 20-án Magyarország részére adott pátens az osztrák örökös tartományokat azzal fenyegeti, hogy a papírpénz egész terhe egyoldalúan rájuk szakad.⁸⁷

Legfeltűnőbb Chorinsky Ignác Károly gróf votuma volt, aki azzal kezdte véleményét: „Nem átalom kijelenteni, hogy a magyar rendeknek a magyar kereskedelemre vonatkozó kérései föltétien teljesítését nemcsak Magyarországra, hanem az egész osztrák államra nagyon hasznóhozónak tartom.“ Feltétlenül elismerte azt a tételt is, hogy Magyarország, mint a Pragmática Sandáéval az osztrák tartományokkal fölbonthatatlanul összekapcsolt állam, a monarchia másik részének kedvéért háttérbe nem szorítható. „Politikailag is nagyon szükségesnek tartom — mondotta —, hogy az ilyen, Magyarország hátrányára váló egyenlőtlenségeket megszüntessék, mert az állam megerősödése nagyrésztben függ attól, hogy részei a legszorosabban kapcsolódnak össze és amennyire csak lehet, egyenlő és kölcsönös érdekek fűzzék őket egymáshoz.“ Ezt a magyarokkal szemben, akik különben is legnehezebben értik meg, hogy egy nagyobb birodalom részét, tartományát alkotják, különösen fontosnak tartotta. Állást foglalt az ellen, hogy a közbülső vám eszköz

⁸⁷ *Iratok*, II. 714—715. 1.

lehetne a papság és nemesség adómentességéből előálló hiány kiegyenlítésére, mert nem azokat sújtja, akiket kellene. Kifejezést adott annak a meggyőződésének, hogy éppen az előterjesztett rendi kívánások teljesítése fogja megszüntetni az egyes országok adóterhének egyenlőtlenségét, és ez fogja Magyarország jövedelmét az osztrák tartományokéhoz hasonló szintre emelni. Hivatkozott a lengyelországi fejleményekre is. Azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a szabad kereskedelem a földművelést és a nyersanyagok feldolgozását föllendíti s így Magyarország is kénytelen lesz a többi európai állam példáját követni, a nemesség le fog mondani adómentességéről s a rendek sem fogják ügyüket a királyétól elválasztani, hanem az ország alkotmánya sértetlen fönntartásával — mint egyenrangú testvérállam — készségesen fogja az egésznek közös céljait előmozdítani. Kifejezte azt is, hogy a nádorral az öt alapelvet illetőleg teljesen egyetért.⁸⁸

Két votáns meleg pártolása mellett tehát öten bizonyos korlátozásokkal kívántak a rendek kéréseinek eleget tenni. Utolsónak az öreg Kolowrat gróf írta votumát a körözünyre: „Amíg a magyarországi és a többi tartományok földbirtokosai közt olyan nagy különbségek állanak fön, lehetetlen Magyarország kereskedelmét és vámügyét ugyanazokban a kedvezményekben részesíteni, mint a német államokét.”⁸⁹

Bedekovich ezek alapján fogalmazta meg a legfelsőbb elhatározást, amely azt ígérte, hogy a magyar kereskedelem szabadságát és a magyar nyerstermények szabad kivitelét — amennyiben az nem ütközik bele az állam érdekeibe, nemcsak hogy nem fogják akadályozni, hanem fokozatosan meg is könnyítik és semmikép sem fogják e tekintetben Magyarországot a többi tartománnyal szemben kedvezőtlenebb elbánásban részesíteni. Ígérte a rezolúció azt is, hogy új vámszabály kidolgozásánál a magyar termelésre tekintettel lesznek, hogy Magyarországon külön elvámolási helyeket fognak berendezni, hogy vámváltoztatások alkalmával a király a nádor, a helytartótanács és a kancellária véleményét ki fogja kérni, hogy a gabonakivitel

⁸⁸ *Iratok*, II. 713—714. 1.

⁸⁹ *Iratok*, II. 715. 1.

illetőleg ugyanazokat az elveket fogják alkalmazni, mint a német tartományokban, és ha kiviteli tilalomra kerülne a sor, azt a magyar kormányhatóság megkérdezésével fogják életbe léptetni. A szarvasmarha kivitelét ugyan az adott pillanatban nem lehet fölszabadítani, de az állatkivitelben szintén megígérték ugyanazon elvek alkalmazását, mint Ausztriában. A bort illetőleg a rezolúcióterv a magyar borkereskedelmet bénító intézkedések és az erre vonatkozó privilégiumok megszüntetésének álláspontján volt. Enyhítéseket ígért az ipar részére szállított nyersárunknál, de fenntartotta a gyapjú fölemelt vámját s a nyersbőrök kiviteli tilalmát. Könnyítést ígért végre a kivitel után visszafizetendő fogyasztási adó kezelésében és a gubacs-kivitelben.

Ámbár az utolsó votum, Kolowraté, augusztus 3-ról kelt, a rezolúció csak egy hónappal később, szeptember 4-én került elindításra. Pontjain a király sajátkezűleg egész sor változtatást eszközölt, amelyek mind kedvezőtlen értelemben változtatták meg az államtanács javaslatát. Az új vámtarifa kidolgozására vonatkozó pontnál azzal a javaslattal szemben, hogy a magyar terményekre tekintettel lesznek, hozzáfűzte, „amennyiben ez többi örökös tartományom hátránya nélkül lehetséges“. A magyar vámhelyek föllállítását teljesen megtagadta. Vámváltoztatásoknál nem a nádor, a helytartótanács és a kancellária, hanem csak magyar szakértő tisztviselők megkérdezését ígerte. Az állatkivitelnél a sertésre is azt a megszorítást alkalmazta, hogy azt csak addig engedi meg, amíg a belső fogyasztásban hiány nem mutatkozik, a borkivitelnél, hogy a már fennálló könnyítések megmaradhatnak, és hogy a dunai szállításhoz ne kelljen osztrák bort is kivinni. Az ipari nyersanyagok kivitelének könnyítésénél megígerte, hogy ezeket a hamuzsírra és szódára is alkalmazza, de az egész pontot megszorította azzal: „amennyiben az az igaz kereskedelmi elvek szerint a belföldi ipar kára nélkül történhetik“. A gubacsot illetőleg pedig elrendelte, hogy ez az eredmény nem közzendő a rendekkel és azt majd úgy intézik, hogy amennyiben a belső szükségén fölül fölsőleg marad, annak kivitelét a lehetőség szerint meg fogják en-

gedni⁹⁶ Kétségtelen, hogy ezek a változtatások annyi hivatalos tényező ellenkező véleményével szemben Baldacci befolyásának voltak tulajdoníthatók.

A május 28-i királyi leirattal lezárult az országgyűlés első szakasza. A királyi leirat azzal, hogy fölhívta a rendeket a katonai prepozíciók tárgyalására, de főképp, hogy a kereskedelmi kérdésben az érdemleges válasszal adós maradt, nagy elkeseredést váltott ki. Eddig nemcsak a kormányzat férfiúi, az irányadó fő méltóságok, mint különösen Ürményi József országbíró, Semsey András perszonális, meg Brunsvik József gróf tárnokmester csitították a hangoskodókat és fojtották vissza a nem parlamentáris formában megnyilatkozó véleménynyilvánításokat és fölpanaszolásokat, hanem igen sokan a hazafias párt emberei közül is, akik már 1790-ben megtanulták, hogy a heveskedés és az illem szabályainak megsértése milyen veszedelmes következményekkel jár. Balogh Péter ugyan a felsőtáblán foglalt helyet, de a korábbi hangosak közt, mint csitító, nagy szerepet játszott Rhédey Lajos, azonkívül sok főúr is, akik korábban inkább vonzódtak az ellenzékhez, így például Széchenyi Eerenc gróf, vagy Haller József gróf, az egykori tartományi hadbiztonsági igazgató, aki személyes sérelmeit is félretette. Az alsótáblán a mérséklésben nagy része volt Majthényi Lászlónak, Hont vármegye követének, a legnagyobb szolgálatokat azonban gerinces mérsékletével Vay József tette a nemzetnek. Mindezeknek az uraknak a helyzete a május 28-i leirat után igen kényessé vált. A rakoncátlan elemek igazoltnak látták megalkuvást nem ismerő és a formákat kevésbevevő, nyers támadási modorukat. Az országgyűlésnek szomorú szakasza következett, amikor a nemzeti kívánságok föltétien elutasítására hivatkozó szélsőséges népszerűséghajászók vették át a szót, akik a karzat tapsait és vivátozását élvezve, sokszor ragadtatták magukat féktelenségre. A rusztikus környezet, amelyből jöttek, a vármegyei élet szőkébb látóköre, a mélyebb tapasztalatok hiánya nagy kerékkötője volt önkritikájuknak. Külföldet nem láttak, keveset olvastak, tehát sokkal egyszerűbbeknek ítélték a dolgo-

⁹⁰ *Iratok*, II. 722—724. 1.

kát, mint azok valójában voltak. Távolról sem jutott eszükbe, hogy oktalan beszédeikkel és harcmodorukkal mennyire azoknak a malmára hajtják a vizet, akik a király környezetében a magyar alkotmányosság megszüntetésén és ezzel együtt a nemzeti érdekek elfojtásán dolgoztak.

Így került a nádor és azok, akik az ő törekvéseit- becsületesen támogatták, a legjobb hazafiak, mint Vay József is, a legferdőbb helyzetbe, amelyből az egyik oldalon a szimplekszek korlátoltsága és elvakultsága, a másikon a ravaszok rosszindulatú áskálódása áldásos működésüket szinte lehetetlenné tették. A helyzet abból a szempontból is veszedelmessé vált, hogy az országgyűlés munkaképtelenségére szolgáltatott bizonyítékokat. A lényegét illetően — a katonai kérdésektől eltekintve — alig volt különbség a fölfogásban. A katonai kérdések viszont a kard élén álló világpolitikai helyzetben sem halasztást, sem lekicsinylést nem tűrtek. Szűkkeblűség semmiképen sem volt a helyén. A magyar kereskedelem életbevágó kérdéseiről senkit sem kellett meggyőzni. A hadseregtől pedig az áldozatot sem maradiságból, sem taktikai okokból megtagadni nem lehetett. Azt állítani, hogy az ország 7 és $\frac{1}{2}$ millió lakosa mellett nem bírja el évi 12.000 újonc állítását és legfeljebb 8000-et lehet megszavazni, minden belátó ember előtt nevetséges volt. Az általános vagyondézsma megajánlásánál a nem hasznot hajtó vagyontárgyakat, mint csak mulatságot szolgáló épületeket, ékszereket és luxusállatokat a dézsma alól kivonni, olyan ferde kívánságnak tűnt fel, amely csekélyszámú érdekelt félnek kedves lehetett, de annyira beleütközött a szükséges áldozatkészség követelményébe, hogy csak ellenszenvet válthatott ki különösen alsóbb és szegényebb rétegekből. A szónoklatok tehát lehettek hatásosak és a közhangulatban visszhangot keltők, de nem vitték előbbre a kibontakozást. Az időpazarlás és az üres szófecsérlés vádja alól az akkori rendek tehát nem menthetők fel, főképen nem az alól, hogy a magyar alkotmányosság ádáz ellenségeinek kítűnő érveket szolgáltatottak az alkotmányos formák mellőzésére.

A szélsőségek lármás módszere mellett a mérsékeltbbek aránylag kedvezőtlen körülmények közt kénytelenek voltak a viharzás ellankadását kivárni. A kerületi üléseken a mérsékelt-

többek alig jutottak szóhoz. Nekik csak a tábla teljes ülésén volt reményük sikerre. A kerületi ülésen, ha el is értek valami enyhítést, megtörtént, hogy a következő ülésen visszatértek a már elintézett kérdésre, határozatukat ismét megváltoztatták, néha eldöntött-fogalmazásokat több egymásután következő ülésben fokról fokra ridegebb és elfogadhatatlanabb formába öltöztettek. Különösen viharosak voltak a vegyes kerületi ülések, amelyeken a korszerű életfelfogáshoz szokott dunaiak nagyon éles ellentétbe kerültek a makacs és maradi tiszaiakkal. Végeredményben az alsó tábla mindig enyhített a kerületi ülések előterjesztésein. Ott megbecsülték a higgadt mérsékletet s a kötöttebb formák, az elnökség nagyobb hatalma rendesebb mederben tudta tartani a tárgyalásokat. A főrendeknél pedig további mérséklések voltak várhatók és különösen a szövegnek illőbb formába való öntése. A nádor elég türelemmel nézte e viharokat. Bizonyára ő is úgy gondolkodott, mint a francia Lezay, mikor ezt a nagyhangú forrongást biztonsági szelepnek minősítette,⁹¹ amely a feszültséget levezeti. Leveleiben a császárhoz nem egyszer nyugtatta meg Ferencet, hogy majd a tábla plénumában, vagy ha ott nem, a felső táblán úgylis változtatnak a kedvezőtlen határozaton, s ha e részben nem is érte el mindig azt, amit óhajtott volna, a föliratok csiszolása a kerületi üléstől a felső tábláéig mindig elég lényeges változásokat eredményezett.

A május 28-i leirat után külsőleg is jelentékenyen módosult a kép. Ferenc király azonban abban a reményben jött Budára, hogy jelenléte gyorsítani fogja a tárgyalásokat és sok akadályt is elhárít. Ez a remény nem vált be. A budai és pesti élet azonban őt nem elégítette ki. Mária Terézia császárné mellett ugyan nagyon megszokta, hogy a társadalmi ünnepektől visszavonultan, szűk családi körben töltötte napjait, de Buda mégis kevés szórakozást nyújtott. Ezt még sokkal erősebben érezték az udvari személyzet emberei, akik türelmetlenül várták visszatérésüket a császárvárosba. Ellenük a lakosságnak is sok panasza volt. Kifogásolták fölényeskedő, lenéző modorukat. A király és a nádor személyzete közt is fejlődött bizonyos feszültség. Amikor tehát a király a május 28-i leirat után elhatározta

⁹¹ V. ö. I. 363. l.

visszautazását, Budán és Pesten az udvar távozását bizonyos megkönnyebbedéssel fogadták. A nádorra azonban ez új terhet jelentett. Ettől kezdve ő is kénytelen volt az uralkodót a tárgyalás menetéről és eredményéről írásban informálni. Június 6-tól sűrűn követik egymást erre vonatkozó tudósításai személyes levelezésük keretében, amely ugyan egyoldalúvá vált, mert a király csak igen kivételes esetekben válaszolt.

A leiratot ugyan már május 29-én fölolvasták, de hozzászólások először a június 5-i kerületi ülésen történtek. Itt tört ki a vihar. Vay József akkor nagyon komolyan figyelmeztette a rendeket a következőkre, amelyek nézeteik élesebb szembe fordulásából adódhatnának, de ennek kevés eredménye volt. A különleges segély megajánlása mellett csak 23 megye, a papság és a városok — 3 város kivételével — szavaztak; 20 megye és 3 város ellene volt, 9 megye szavazata kiesett képviselőik ellentétes állásfoglalásának következtében. A kisebbség azonban kijelentette, hogy álláspontját a plénumban is fönntartja.⁹² Június 6-án elhatározták a szubszídiumot azzal, hogy kéréseiket ez alkalomból, mint feltételeket, újra felsorolják, de a dunaiak a föltételhez kötést elleneztek.⁹³ Azután konferenciákon és 10-én kerületi ülésben vitatkoztak. A szubszídium kivetési kulcsa körül nagyon eltértek a vélemények. Még rosszabb volt a hangulat az újoncmegajánlás kérdésében. Csak 8000 embert akartak megajánlani.⁹⁴ A szubszídium feltételekhez kötését ugyan Vay javaslatára elejtették, de a 11-i kerületi ülésen a toborzás új szervezetével kapcsolatban nagy lelkesedéssel beszéltek arról, hogy vissza kell követelni a német ezredekben szolgáló magyar újoncokai, hogy a magyar ezredeknel be kell vezetni a magyar nyelvet, hogy ki kell eszközölni a magyar ezredeknel a honfiak aránylagos előléptetését és magyar ezredtulajdonosokra ruházatukat.⁹⁵ A június 12-i kerületi ülés azonban ismét visszaállította a szubszídiumok föltételhez kötését, ami a nádor közbenjárásának eredménytelenségét jelentette.⁹⁶ A június 15-i ülés nagyon

⁹² *Iratok*, II. 730—731. 1.

⁹³ *Iratok*. II. 732. 1.

⁹⁴ *Iratok*, II. 733. 1.

⁹⁵ Zichy gróf jelentőse jún. 11. Privatbibl. fasc. 46.

⁹⁶ *Iratok*, II. 735. 1., Zichy gr. jelentése jún. 12. Privatbibl. fasc. 46.

viharos volt, pedig a nádor 16-ára a felső tábla ülését is kitűzte, hogy ezzel a már köthete húzódó tárgyalásokat, amelyeknek semmi eredményük sem volt, siettesse. 16-án reggel még az alsó tábla ülése előtt is tartottak kerületi ülést. A nádor végre is a perszonális útján tudtára adta az alsótáblának, hogy 17-érc a felső táblát ismét összehívta.⁹⁷ Június 17-én reggel Drevenyák bányatanácsos értesítette a nádort, hogy a mérsékeltek a kerületi ülés üzenetterve ellen föl akarnak lépni, és utasítást kér, hogy azt mindjárt megtegyék-e, vagy várják meg a felsőtábla választát? A nádor azt óhajtotta, hogy mindjárt lépjenek föl, amire Szentiványi János báró, Rhédey Lajos szatmári, Majthényi László honti követ, Ghiczy József perszonális ítélmester, Petkovics Lajos horvátországi ítélmester, Buzsán Alajos horvát, követ és Király József esztergomi kanonok föl is szólaltak.⁹⁸ Végre a június 22-én, 23-án és 24-én tartott tanácskozásokon a rendek elkészültek üzeneteikkel. Közben már 19-én Borsod megye követei kijelentették, hogy a szubszídiumnak föltétel nélküli megajánlása beleütközik utasításukba.⁹⁹ Hasonló kijelentések történtek, újabb utasításokra hivatkozva, Sáros, Pozsony, Heves, Trenosén, Liptó és Zólyom megyék követei részéről.¹⁰⁰ A hadkiegészítés kérdésében a rendek teljesen a kapitulációs rendszer ellen fordultak. Akik mellette foglaltak állást, azok is 15 éves kapitulációt javasoltak, a szélsőségesek azonban úgy nyilatkoztak, hogy a kapitulációt még említeni sem szabad, és élesen kifogásolták, hogy magyar újoncokat német ezrekhez visznek át.¹⁰¹

Amint a helyzet az országgyűlésen mind feszültebb lett, éppen úgy kiéleződött Bécsben is. Leurs június 18-i jelentésében arról tudósította az udvart, hogy a nádor titkos rendőrséget tart fenn. Ámbár a rendőrség tervezésére a bécsi rendőrminisztérium vezetésével tartott értekezleten éppen egy ilyen, a nádor közvetlen vezetése alatt álló közvetlen szervezetet, ajánlottak, az, amiről Leurs tudósított, kevésbé nevezhető rendőri szerve-

⁹⁷ *Iratok*. II. 736. 1., Zichy gr. jun. 16. Privatbibl. fasc. 46.

⁹⁸ Drevenyák jelentése jún. 17. Privatbibl. fase. 47.

⁹⁹ *Diarium 1807.*, 130. 1.

¹⁰⁰ *Diarium 1807.*, 169. és 172. 1.

¹⁰¹ Alvinczy jelentése jun. 16. Privatbibl. fase. 51.

zetnek. A jelentős szerint az intézmény két oszlopa Schedius Lajos pesti egyetemi tanár, aki állítólag közreműködött a nádor német elaborátumai kidolgozásában, és Miller Jakab Ferdinánd, az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója volt, aki diplomáciai és politikai emlékiratainak szerkesztésében segédkezett volna. Ez utóbbi hatását látta Leurs különösen abban, hogy a nádor a magyar nyelv terjesztésének ügyét felkarolta. Mellettük a pesti állapotokról Boráros városbíró, a budaiakról Pavianovich városkapitány és Wurmshörger városi hadnagy tájékoztatták — Leurs szerint — a nádort, a hivatalnoki karról Boross helytartótanácsi udvari tanácsos, „a nagy világról“ — valószínűleg a katonai ügyekről — Wimpfen báró altábornagy, a magyarországi katonai főparancsnok, a nemesség és a tőkések gáláns ügyeiről Bockers gróf főszárnysegéd, a polgárságról Heppe építésügyi igazgató és bizalmas munkatársa, Hevne adjunktus.¹⁴² Ez tehát aligha jelent valamelyes szervezetet, inkább azt, hogy a nádor bizonyos ügyek hivatalos vezetőivel ügykörükről és az alájuk rendeltokről rendszeres jelentéseket kapott, vagy hogy szükség esetén megkérdezte őket. Ezt bizonyítja különösen az, hogy Leurs szerint Wimpfen báró ebben hivatali elődjének, Barco Vince báró lovassági tábornoknak nyomdokaiba lépett. Bizalmasabb jellege csak Bockers gróf, Boross és Heppe jelentéseinek lehetett, bár ők is állásukból kifolyólag juthattak ilyen megbízatáshoz. Schedius és Miller pedig az emlékiratokhoz bizonyára csak az anyag összegyűjtésében és kézhezadásában segítettek a nádornak, akinek fölterjesztési stílus tekintetében is egészen egyéni irányát tükrözik, és felépítésükben is egyéni vonásokat tüntetnek föl.

Baldacci Leurs jelentéseihez még csak azt jegyezte meg, hogy eddig még nem volt alkalom ez intézmény üdvös hatását látni és hogy nagyon rossz volna, ha a nádor ilyen berendezését eltitkolná és azt inkább saját kíváncsiságának kielégítésére használná föl, semmint a szolgálat érdekében.¹⁰³ Néhány nappal utóbb azonban újra visszatért erre a tárgyra és azon

¹⁰² V. ö. *Iratok*. II. 738—739. 1.

¹⁰³ Leurs jelentése jún. 11. Privatbibl. fasc. 46.; Kab. A. 534—1379/1807.; *Iratok*, II. 738. 1.

elmélkedett, hogyan lehetne róla bizonyítékokat szerezni. Lehetségesnek tartotta, hogy a nádor ezt a berendezést egyenesen le fogja tagadni, vagy bevallása esetén is el fogja kenni és igaz föladatát elleplezni. Ajánlotta tehát a császárnak, hogy beszélgetés közben hozza szóba az ügyet öccse előtt vagy tegyen előtte figyelmeztető kijelentéseket. Ha tagadó választ kapna, az az ügyet fölötte gyanússá tenné. Addig is ajánlotta, bízzák meg Leursöt további kutatással és rendeljék el a megnevezettek levelezésének ellenőrzését. Július 12-én Ferenc Baldacci újabb kérdezősködésére kijelentette, hogy a nádor nem szólt neki az állítólagos rendőrségről, és elrendelte a rendőrség állítólagos tagjai levelezésének ellenőrzését.¹⁰⁴

A nádor június 17-től minden nap tartatott ülést a felső táblán és ennek köszönhető, hogy végre az alsó tábla üzenetei úgy a rendkívüli segély megajánlása, valamint a magyar ezredek kiegészítése tárgyában június 24-én megérkeztek. Az előbbinek lényege az volt, hogy az ingatlan vagyon utáni tiszta jövedelemnek hatodrészt (16.33%), az ingók értékének pedig 1%-át ajánlották meg. Ámbár a megajánlás formájára s a behajtás módjára még voltak vitára okot adó eltérések, sokkal nehezebbnek ígérkezett a katonaság kiegészítése. Minthogy a rendek kétségbevonták, hogy a lakosság elbírja a nagyobbszámú évi újoncot, a nádor erről a tárgyról külön munkálatot dolgozott ki, hogy e tétel ellenkezőjét bizonyítsa, s azt az országgyűlés tagjai közt terjesztette. Az üzenet beérkezése utáni napokon a nádor konferenciákat tartatott a főrendekkel, amelyek 25-én és 26-án lényeges változtatásokat határoztak el. Megszövegezésüket a nádor ítélmesterére, Melczer Lászlóra bízta.¹⁰⁵ 27-én a felső tábla ülése is csekély változtatásokkal hozzájárult az előző két napon elhatározott módosításokhoz. Ülés után Ürményi országbírónál összejöttek Széchenyi Ferenc gróf, Haller József gróf, Révay Fái báró és Balogh Péter, hogy a továbbiakról tanácskozzanak, majd 29-én a nádornál volt konferencia, ahol abban egyeztek meg, hogy a rendek által megajánlott 8000 újoncon felül 10.000

¹⁰⁴ Kab. A. 534—1434/1807.; *Iratok*. II. 739. 1.

¹⁰⁵ *Iratok*, II. 741. 1., Zichy gr. jelentése jún. 25. és 26. Privatbibl. fasc. 46., Drevenyákó jún. 26. Privatbibl. fasc. 47.

főt ajánlanak meg a kapitulánsok leváltására, és hogy a rendkívüli segílyt nem engedik föltételekhez kötni.¹⁰⁶

Ezek után történt, hogy a nádor megkapta a király június 27-én kelt néhánysoros levelét. Elküldésére az adott alkalmat, hogy Zichy gróf kamaraelnök tervezetet nyújtott be Ferencnek, hogy a szubszídiumot milyen százalékos kulcsokkal lehetne számítani, hogy megfelelő segítségre tegyenek szert. Elgondolása szerint a, vagyon jövedelmének $\frac{2}{r}$ részét (40%) kellett volna beszoigáltatni négy év alatt egyenlő évi részletekben, míg azok, akiknek csak jövedelmük van, 20%-ot fizettek volna hasonlóképp négy év alatt.¹⁰⁷ Zichy kérte, hogy ezt a tervet a császár juttassa el a nádorhoz is. Ezzel kapcsolatban a király kifejezte rosszallását az országgyűléssel szemben, „hogy ott minden rosszul megy“, hogy az újoncok megajánlása körül történtek „valóságos botrány“, és hogy abban az esetben, ha a szubszídiumot föltételekhez kötnék, kénytelen volna azt visszautasítani. Fölszólította tehát: „Ha a monarchia, valamint az én és a te becsületed és javad szíveden fekszik, tedd meg a lehető, hogy ezeket az ügyeket megfelelő vágányra tereld“.¹⁰⁸ A nádor mindjárt, válaszolt is, hogy a fölirattervezetet a felső tábla még levelének megérkezése előtt kívánságának megfelelően módosította. A Zichy-féle szubszídiumtervezetre azonban megjegyezte, hogy az uralkodó úgyis tudja az okokat, amelyek miatt a rendek szükkeblüek és reményét fejezte ki, hogy a felső tábla több olyan változtatást fog ezen a javaslaton eszközölni, amely az összeget emelni fogja, de jelentette azt is, hogy magán a felső táblán is sokan vannak, akik inkább megszorítanák a szubszídiumot, sem-hogy fölemelnék.¹⁰⁹

Haldacci ezt a választ is iparkodott a nádor ellen fordítani. Ámbár a főherceg válaszában határozottan megírta, hogy „semmiesetre sem egyezik bele“ föltételekhez kötött megajánlásba, diadalmasan állapította meg, hogy a föliratot a nádor sem tartja a nemzet becsületével összeférőnek. Leiratot javasolt

¹⁰⁶ Zichy gr. jún. 27. és 29. Privatbibl. fasc. 46.

¹⁰⁷ Náadori titk. lt. Ext.raser. Diact. 1807. 24. sz.

¹⁰⁸ *Iratok*, II. 740—741. 1.

¹⁰⁹ *Iratok*, II. 748. 1.

tehát, amely a megajánlás formáját az összegénél is fontosabbnak nyilvánította és kijelentette, hogy a király a feltételeket visszautasítaná és újra meghagyta a nádornak, hogy semmi fáradságtól se riadjon vissza s a rendeket határozottan ilyen irányban vezesse. Hogy Baldacci ehhez az irathoz a király aláírását megszerezze, ráíratta Somogyival és Stadionnal, hogy ők is. egyetértőnek javaslatával,¹¹⁰ ámbár ezek az urak nem tudtak a megelőző levélváltásról, tehát azt sem sejtették, hogy a tervezett. leirat mennyire sértő a nádorra.

Ezzel egyidejűleg újabb jelentések érkeztek az országgyűlésről Leurstól, aki június 30-án följújtotta a nádor megnyerésére indított mozgalom hírét. Az Orczy-kert megszerzésére állítólag Vay gyűjtést indított, de ez utóbb abbamaradt, az egyik vélemény szerint, mert a király letiltotta, a másik szerint, mert a mágnások tiltakoztak az ellen, hogy valamelyik főhercegnek az alattvalók ajándékot ajánljanak föl. Így azután Vay ezeket a tételeket magyar színház alapítására szeretné fordítani.¹¹¹ Baldacci ezeket is a nádor és Vay ellen kiélezve, államfelforgató tervekként referálta.

Egyelőre az országgyűlés tárgyalásai nem a megjósolt merderben haladtak. A felső tábla június 30-i ülésén a nádor döntésre vitte a szubszídium ügyét. Ürményi országbíró olvasta föl a választervezetet, amelyet kisebb simítások után mindjárt le is küldtek az alsó táblának. Ez azonban Balogh János komáromi alispán javaslatára nem akart a válasszal érdemlegesen foglalkozni, míg a felső tábla üzenetük minden pontjára nem válaszol. A felső tábla további tanácskozásai folyamán megváltoztatták a felirattervezet sértő kifejezéseit. A badkiegészítő kapesán a nádor hatásos beszédet mondott. Utalt a külpolitikai helyzetre, a kapitulánsok vágyára, hogy végre leszerelhessenek, elégtelenségükre, hogy ebbeli reményeik már két ízben meghiúsultak, s a 8000 újonc mellett külön ajánlotta a kapitulánsok pótlását is. A beszéd hatása alatt a felső tábla elhatározta, hogy a hadkiegészítés 1802-ben elfogadott módját még

¹¹⁰ *Iratok*, II. 743—745. 1.

¹¹¹ Leurs, jún. 30. Privatbibl. fasc. 46.

három évre meghosszabbítja.¹¹² Ez a beszéd különös körülmények közt született. A nádor július 2-án nyíltan megírta a királynak, hogy az előzetes konferenciákon a kompletációnak ezt a módját nem helyeselte, mert előre látta, hogy azt az alsótábla nem fogja elfogadni, csak azért egyezett bele, hogy ne lehessen azt mondani, hogy a kiegészítés ügyében akárcsak egy eszközt is elmulasztott volna. Általában aggodalommal szemlélte a kiélesedő viszonyt a két tábla között.¹¹³ július 2-án tehát egy társaságot hívott magához, főrendeket és rendeket, hogy megbeszéljék, miként lehetne a táblák közti ellentétet áthidalni. 2-án Széchenyi Ferencnél volt hasonló megbeszélés, amelyen Brunszvik gróf tárnokmester, Semsey perszonális, Haller József gróf, Illésházy István gróf és Révay Pál vettek részt.¹¹⁴ A nádor elegyes ülést tervezett, ám bár a királynak megvallotta, hogy a mágnások közt is sokan titkon ellene foglalnak állást.¹¹⁵

Július 3-a és 7-e közt a rendek ismét kerületi üléseken, a főrendek konferenciákon tárgyaltak, amelyeket Széchenyinél és Illésházyznál tartottak. Az alsó tábla azt kérte, hogy még egyszer felsorolhassa az első föliratában felsorakoztatott akadályokat. Azt állították, hogy az megnyugtatón a kedélyeket. A felső tábla a királyi ígéretbe helyezett bizalom álláspontjára helyezkedett. A nádor pedig a perszonálisnak írt, hogy a király feltételekhez kötött szubszídiumot nem fogadhat el. Az alsó tábla az újonc-kérdésben is a 8000 újonchoz ragaszkodott s a legvérmesebbek sem reméltek 10.000 embernél többet.¹¹⁵ A július 8-án, 9-én és 10-én tartott üléseken ugyan az alsó tábla enyhítette a feliratot, de a hadkiegészítésnél Vay József is azt hangoztatta, hogy a hatósági sorozás elől Magyarországon örök időkre el kell zárni az utat, az újoncszámot pedig csak 10.000-ben állapították meg.¹¹⁷

¹¹² *Acta 1807.*, 83—85.], *Diarium 1807.*, 179—181.]; gr. Zichy jún. 30. Privatbibl. 46.; Alvinczy jún. 30. Privatbibl. fasc. 55.; Drovenyák jún. 30. Privatbibl. fasc. 46.

¹¹³ *Iratok*, II. 747—748. 1.

¹¹⁴ Zichy gr. júl. 3. Privatbibl. fasc. 46.

¹¹⁵ *Iratok*, II. 749. 1.

¹¹⁶ G-r. Zichy júl. 4. és 5. Privatbibl. fasc. 46.; Drovenyák júl. 4. & 5. Privatbibl. fasc. 47.

¹¹⁷ *Diarium 1807.*, 183—218. 1.; Zichy gr. júl. 8., 9. és 10. Privatbibl. fasc. 46.

Ezt az élén álló helyzetet, amelyben a nádor olyan erélyesen állott ki a király óhajtásai mellett, Baldacci szerette volna fölhasználni valamilyen döntő lépésre. Dicsérte a nádor erélyét, amelyet beszédével mutatott, de a nádor aggodalmait a kompletáció ügyében úgy iparkodott ellene fordítani, hogy balfogásával olyan irányba terelte ezt az ügyet, amelytől semmi jó sem várható.¹¹⁸ Két nappal később ugyancsak Leurs egy jelentőse kapcsán — amelyben ez azt állította, hogy a főrendek a nádortól a taktika megváltoztatását követelték, hogy Ürményi országbíró is feszült viszonyban volna vele, a főbaj azonban, hogy Vay játssza mellette mindenben a miniszterelnök (Premier-Minister) szerepét¹¹⁹ — éppen ezt a pontot élezte ki, hogy az esetleges javulás Vay befolyása alatt aligha remélhető.¹²⁰ Július 9-én már kijelentette, hogy csak az a remény tartja vissza a nádorhoz intézendő komoly hangú kézirat javaslatától, hogy a főherceg végre mégis erélyes eszközökhöz fog nyúlni.¹²¹

Július 11-én a felső tábla ismét összeülhetett, hogy az alsó táblától érkezett üzenetet tárgyalja. Ott ismét a nádor ragadta meg a szót. Kijelentette, hogy nem hiszi ugyan, hogy a rendek a saját javukat szolgáló megajánlást föltételekhez akarnák kötni, minthogy azonban nem királyi ígéretet vagy fogadást (assecuracionem seu sponsionem regiam), hanem a királyi ígéret teljesítését (implementum sponsionis regiae) fogadták el a megajánlás alapjául és minden pontnál hangoztatták is a királyba vetett bizalmukat, minden félreértést annál gondosabban kerülni kell, mert különben előrelátható, hogy őfelsége a nem illő beszédet nem fogja jó néven venni és ennek kedvezőtlen következményei lehetnének. Újra figyelmeztetett a kapitulánsok pótlására, mert különben a király nem tudja megtartani szavát a kapitulánsokkal szemben. 12.000 újonc megajánlását tartotta tehát szükségesnek. Rendszeresség kedvéért azt. a kérdést szerette volna legelőször dűlőre vinni, hogy a rendek milyen rendszer szerint kívánják a kiegészítést megoldani. Ha a kapitulációt nem akarják, akkor mindenekelőtt az ellene szóló érveket kellett volna

¹¹⁸ Kab. A. 534—1421/1807.

¹¹⁹ Leurs júl. 2. Privatbibl. fasc. 46.

¹²⁰ Kab. A. 534—1445/1807.

¹²¹ Kab. A. 562/1807., *Iratok*, II. 751. 1.

összeállítaniok, de ezt nem tették meg, ami elnyújtotta a tárgyalást és megnehezítette a határozathozatalt. Annak az erőnek, amelyet az uralkodónak a belső rend és a külső biztonság megőrzésére rendelkezésére bocsátanak, mindenekelőtt elegendőnek és hatékonynak kell lennie. A toborzást tehát már azért sem tarthatja megfelelőnek, mert eredménye bizonytalan. A teher egyonletes megosztásával is ellentétben állana, ha azokat a vidékeket, ahol a nép harciasabb, erősebben sújtják, és azokat, ahol a toborzásnak alig van sikere, megkímélnék. A hatósági sor alá állítás nem érinti a törvényes immunitásokat. A katonaaállítás sehol sem felel meg a nép hajlamának, különösen nem a katona fennálló szükös ellátása mellett, de alig van európai ország, amely még nem tért át erre a rendszerre. Szembezállt azzal az állítással, hogy a sorozás leszállította volna a bátorságot. Az előfordult visszaélések a törvényhatóságok erőszakosságából és a sorozatok szabálytalanságaiból eredtek s az 1802. szabályzat betartásával nem történhettek volna meg. Rendes sorozásnál kevesebben mentesíthetnék magukat; az emberanyag a tapasztalatok szerint elégségesnek bizonyult. Rendes újoncállításra kívánt tehát. Abban a meggyőződésben, hogy a toborzás még a toborzópenz fölemelésével sem fog megfelelő eredménnyel járni, a további szükséglet megszervezésére a következő három évre az állításkötelesek sorozását ajánlotta, mert a honvédelem szempontjából is ez felelne meg leginkább az alkotmány szellemének s a kiegészítés som volna a véletlen bizonytalanságának kitéve.¹²²

Július 16-án és 17-én igen heves ülések folytak. A rendek nem akartak belenyugodni a megajánlás feltételek nélküli megadásába, sem abba, hogy aki akar, a megajánlásnál magasabb szubszídiumot is adhasson. Az alsó táblán olyan éles volt a vita, hogy Semsey perszonális, mint elnök, a vele egy véleményen lévőkkel jegyzőkönyvbe vétette tiltakozásukat a rendek álláspontjával szemben.¹²³ A felső táblán ezen a napon Ürményi országbíró, Szányi Ferenc rozsnyói püspök, gróf Zichy Károly és gróf Széchenyi Ferenc szólottak a föltételes megajánlás ellen.

¹²² Alvinczy júl. 14. Privatbibl. fasc. 51.

¹²³ *Diarium 1807.*, 232. 1.

Utánuk Vay Miklós generális beszélt, a fölveket papírról olvasva föl. Törvénycikkre hivatkozva azt állította, hogy önkéntes szubszídiumot adni nem lehet, hogy az önkéntes szubszídium fölajánlása káros az államra, mert országos szubszídium esetén az ilyen önkéntes fölajánlok kevesebb terhet viselhetnek. A Lajosok Franciaországát hozta föl példának, ahol a hivatalok venalitása terjedt el s azt az aggodalmát fejezte ki, hogy az önkéntes szubszídium Magyarországon is hasonló rendszernek egyengethetné az utat. Beszéde heves ellentmondásokat váltott ki. Többen is fölállottak, hogy válaszoljanak, de a szót a nádor ragadta meg. Kifejtette, hogy az utóbbi napokban sokat vitatott 1791: 19. t.-c. nem tartalmaz egyebet, mint hogy országgyűlésen kívül szubszídiumot nem lehet kérni. Magános megajánlásokról ebbon a törvénycikkben semmi sincs, és nincs is európai ország, ahol a királynak közcélokra ne lehetne valamit fölajánlani. Mint-hogy az ilyen gyanúsítások a nemzet méltóságát is lealázzák, azt javasolta, hogy a felső tábla küldje vissza az alsónak üzenetét azzal a közléssel, hogy már meghozott határozatához ragaszkodik. Ezt nagy lelkesedéssel el is fogadták, de a rendek körében az eset még inkább fölkorbácsolta a szenvedélyeket.¹²⁴

A július 20-i és 21-i kerületi ülések igen hevesek voltak. Drevenyák jelentése szerint már a paroxizmussal voltak határosak. Felsőbüki Nagy Pál az alsó tábla ülésén azt mondta, hogy vannak hitvány emberek, akik az udvar kegyét vadásszák és a szegény jobbágyok ártatlan vérével uzsoráskodnak.¹²⁵ Vay József fölvetette a kérdést, vajjon az ország általában köteles-e a hadkiegészítésre. Az alsó táblán tehát a helyzet Vayék közeledése következtében a szélsőségesekhez nagyon válságossá lett. 24-ón a haladás és a maradiság eszméi összevisszaságban

¹²⁴ *Diarium 1807.*, 229—238. 1. és a Privatbibl. fasc. 46., 47. és 51. idevonatkozó jelentései. A nádor beszédéről Zichy gr. júl. 17. Privatbibl. fasc. 46.: „...der Palatínus nahm es auf sich, dicsó unbescheidene Kode mii einer bewunderungswüridigeu Mässigung und dem seinem Rang angemessenen Anstand gründlich zu wiederlegen.“ Drevenyák, júl. 17. Pmatbibl. fasc. 47.: „Nicht wie es der Unbescheidene verd. ent haben würde, aber der höchsten Abkunft und edelsten Grundsätzen angemessen sagten So. Kais. Hoheit in grösster Mässigung und woh'geordneten Vortrag.“

¹²⁵ Zichy gr. júl. 22., 23. és 24. Privatbibl. fasc. 46.

bonyolódta össze és adtak alkalmat kölcsönös vádaskodásra.¹²⁶ Az időkhöz alkalmazkodásnak és az ősi alkotmány megsértésének jelszavait szögezték egymás ellen. Csak ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a nádornak mennyire igaza volt, amikor az eszmék szétforgácsolódását, állapította meg. A perszónálisnak még az sem sikerült, hogy 12.000 újoncot szavazzasson meg.

Július 25-én a felső tábla is nyomott hangulatban ült össze és ott megint a nádor ragadta meg a vezetést. Megmagyarázta a rendeknek, hogy a felső tábla nem akarta a rendeket katonaállítási kötelezettségre kényszeríteni, csak fölvilágosította őket a természetes honvédelmi kötelezettségről. A statutio rendszerét sohasem erőszakolták, de a számot illetőleg hangoztatta, hogy annyit kell adni, amennyire múlhatatlanul szükség van.¹²⁷ Az új üzenetet az alsó tábla 27-én tárgyalta s a rendek választát a felső tábla 28-án. A nádor ez alkalommal sajnálatát fejezte ki a gyanúsítások fölött, amelyekkel a rendek a felső táblát az 1741: 63. t.-c. magyarázata alkalmából illeték, és kijelentette, hogy ezt a cikkelyt a felső tábla is ugyanúgy értelmezi, mint a rendek 1802. augusztus 21-i fölirata. Kijelentette azt is, hogy senki sem tudja őt meggyőzni, hogy 18.000 ember nem szükséges, vagy hogy ezek kiállítása nem volna lehetséges. Felszólította tehát a rendeket, hogy az újoncok számát úgy állapítsák meg, amint az a király kívánságainak megfelel és a nemzet jó hírnevének megerősítésére szolgál. Megnyugtatta a rendeket abban a tekintetben, hogy a felső táblának eszeágában sincs az alkotmányt megbolygatni és őket a törvényhozásban korlátozni. Július 29-én tehát a rendek további 2000 fővel 12.000 emberre emelték a megajánlandó újonclétszámot¹²⁸ és a főrendek is hozzájárultak a rendek kívánságaihoz, ámbár megajánlásuk várakozásuknak nem felelt meg. A megegyezéshez csak azért csatlakoztak, hogy további időt ne veszítsenek.¹²⁹ Így a szub-

¹²⁶ Drovenyák júl. 21. Privatbibl. fasc. 47.

¹²⁷ Zichy gr. júl. 25. Privatbibl. fasc. 46., Drevonyák júl. 25. Privatbibl. fasc. 47.

¹²⁸ *Diarlum 1807.*, 286—296. 1.; Zichy gr. júl. 29. Privatbibl. fasc. 46.; Alvinczy júl. 29. Privatbibl. fasc. 51.

¹²⁹ Drevonyák júl. 29. Privatbibl. 47.

szídium és a kiegészítés kérdésében a fölratokat augusztus 1-én elindíthatták.¹³⁰

*

Július második fele a fölfogások kiéleződésével, a viták hevességének sokszor szertelenségbe csapó felfokozásával az országgyűlést igen válságos helyzetbe sodorta. Baldacci viszont nagyon megfontoltan cselekedett. Célja az országgyűlésnek, általában az alkotmányos formának, a magyarság törekvéseinek és a nádor személyének diszkreditálása volt. Fokról-fokra készítette elő a hangulatot az országgyűlés feloszlatására és arra, hogy a császárt egészen elfordítsa a nádortól. A tárgyalások — ámbár igen makacsul folytak — még nem öltöttek olyan alakot, amely ellen alkotmányos harchoz szokott tényezők kifogást emelhetek volna. Amikor Baldacci először július 14-én fölvetette az alkotmány felfüggesztésének gondolatát, — még csak a 9-i titkos jelentésekről referált, — örömmel állapította meg: „ha most lehetne a csapást mérni, minden elfogulatlan ítélkező nem a kormányra hárítaná a felelősséget, hanem az vissza hárul na azokra a zelótákra, akiket a végsőig feszített türelem sem tudott nyugalomra és észre téríteni.“¹³¹

Már előzőleg július 7-én egy legfelsőbb kézirattal a kiiárvlyal bekérte a nádortól 8 napi határidőn belül a megyei és városi követek utasításait.¹³² A nádor 13 megye utasítását azonnal be is küldte, de figyelmeztette a királyt, hogy az utasításokat ily rövid idő alatt megszerezni nem lehet, hogy az ilyen intézkedés feltűnést kelthetne és kellemetlen következményekkel járhatna. Kifejtette azt is, hogy az utasításoknak nincs olyan kötelező erejük, hogy tőlük a követek ne térhetnének el, valamint hogy azokból az országgyűlési sérelmekre még nem vonható következtetés, mert gravamonné és posztulátumíná csak az lesz, amit bizottságilag előterjesztettek, a rendek elfogadtak

¹³⁰ *Diarium 1807.*, 304. 1., *Acta 1807.*, 131)—151. 1.

¹³¹ „... werni dór Schlag itzt geführt werdon kihintó, in dón Augon aber Unbefangenen die Schuld nicht auf den Regierung, sondern auf jeno Zolotcn, dió auch durch dió aussesrste Langmuth zur Ruho und zúr Bosinnung nicht gebracht werden konnten, zuriickfallen würde.“ Kab. A. 534—1499/1807.

¹³² *Iratok*, II. 754. 1.

és a királynak átnyújtanak.¹³³ A nádor folytatta a további utasítások betérjesztését, közben azonban Drevenyák is beküldte Szatmár megyéét, amelyet sikerült Rhédey Lajostól megszereznie, és fölhívta a figyelmet arra, hogy a rendek már olyan gondolatokkal foglalkoznak, hogy kimutatást fognak kérni az állami bevételekről és kiadásokról,¹³⁴ mire Baldacci ismét erélyes kéziratot sürgetett a nádorhoz, hogy vessen véget a hiábavaló vitáknak.¹³⁵

Ilyen körülmények után következett el a Vay-incidens. Vay Miklós generális heveskedő túlzásai és meggondolatlansága Baldaccit egyszerre nyeregbe emeltek. Drevenyák jelentésére támaszkodva, szenvedélyesen kifakadt a „hálátlanságnak és szemtelenségnek“ e magas foka ellen. Fölhívta az uralkodó figyelmét, hogy Vay báró generálisnak egy birtok adományozásáért beadott folyamodványát tárgyalják az államtanácsban, amelyet Károly főherceg is támogat. Azt javasolta, hogy azt azonnal intézzék el elutasítólag s így adjanak példát arra, hogy az arcátlan szájaszkodók ilyen úton haladva kegyeket nem várhatnak. Ezt a referátumát nagyobb nyomaték kedvéért ismét aláíratta Stadionnal, azzal a záradékkal, hogy egyetért vele abban, hogy Vay Miklós báró „botrányos viselkedése szigorúan elítélendő“.¹³⁶ Ebből indult ki az az eljárás, amely már augusztus 5-én Vay Miklós bárót tábornoki rangjától megfosztotta,¹³⁷ mert arcátlanságával méltatlannak bizonyult a királyi kegyre és beszédében tettett aggodalommal azt állította, hogy „odafejlődhetnének a dolgok, hogy a király szubszídiumok örve alatt a királyság főmélíóságait pénzért eladhatná.“ Ezt az elhatározást Wimpfen báró magyarországi főparancsnok augusztus 11-én kézbesítette Vaynak, aki tábornoki kinevezési okmányát azonnal visszaadta.¹³⁸

Ez a személyi ügy azonban nem maradt a generális elszigeteli sérelme. Különböző vonatkozásaiban az igen széleskörű hullámokat vert föl. A rendek az országgyűlési szólásszabadság

¹³³ *Iratok*, II. 754—756. 1.

¹³⁴ Drevenyák júl. 15. Privatbibl. fasc. 47.

¹³⁵ Kab. A. 534—1535/1807. júl. 18.

¹³⁶ Kab. A. 534—1610/1807. *Iratok*, II. 765. 1.

¹³⁷ N. titk. It. Exlrascr. Diaet. 1807. 36. sz.

¹³⁸ *Iratok*, II. 766. 1.

megsértését látták benne. Körükben a degradálás ügye nagy visszatetszést szült és a szólásszabadság védelmére erélyes mozgalom készült. Szerencse volt, hogy a fölirat elküldése után az országgyűlésnek csak a bizottságai ülészek és így a fölháborodás nyílt kitörését meg lehetett akadályozni. A nádor, aki a felirat elkészülte után jelentéstételre Bécsbe utazott, amikor a degradálásról értesült, rögtön átlátta a veszedelmeket, amelyek ebből támadhatnak, és már augusztus 8-án Beckers gróf főszárnysegéddel levélben értesítette Vayt és fölszólította, küldje be beszédének szövegét és igazoltassa azt néhány főrenddel, hogy a téves megvilágításból származó félreértés tisztázható legyen. Ezt a levelet Vay még a legfelsőbb rendelkezés kézbesítése előtt, augusztus 10-én megkapta és még aznap megszerezte Brunszvik József gróf tárnokmester és Balogh Péter szeptemvir aláírását.¹³⁹

A beszéd kifogásolt helye a szónoknak azzal a kijelentésével kezdődött, hogy a király szent felségének uralma és a nádor császári és királyi fenségének elnöklete alatt a lehetőséget sem teszi föl, hogy a bajnak azon következményei beállhatnak, amelyeket előzőleg a Lajosok Franciaországról említett. „Őfelségének igazán atyai szíve nekünk a legjobb biztosíték, mégis azt állítom, hogy a törvény, amely elrendeli, hogy országgyűlésen kívül szubszídium vagy bármily följánlás nem szolgáltatható, előrelátó. Ez a törvény a fentemlített bajokhoz vezető első lépéseket iparkodik elhárítani és megakasztani. Mert ha ilyen törvény nem volna, a kincstár végső szükségében mégis megtörténhetné, hogy a király miniszterei és tanácsadói a tisztségeknek árusítását, fokozatosan bevezetnék, és pedig annál könnyebben, mert nemzetünk bőségben él és a tisztségre vágyás nemzeti jellemünknek lényeges sajátja.” Bármily hevesen utasították is tehát vissza a főrendek az ehhez fűzött példát, hogy akadhatna valaki, aki országbíróságért 300.000 forintot is adna, és bármily határozottan utasította rendre a nádor a szónokot, a beszédétől távol volt a sértő szándék, s a degradáló irat vádjai és a szöveg közt lényeges eltérések mutatkoztak.¹⁴⁰ A beszédről

¹³⁹ *Iratok*, II. 766—767. 1.

¹⁴⁰ *Iratok*, II. 767—769. 1.

különben Zichy Károly gróf és Drevenyák is azt jelentették, hogy a szónok azt olvasta.¹⁴¹ Vay a saját bevallása szerint csak a felháborodást kiváltó, az országbíróagra vonatkozó mondatól szúrta be. A szöveg hitelét pedig elsősorban nem ellenzéki, hanem az udvarhoz hű urak tanúsították, kiemelve, hogy abban nem volt semmi, ami a királyt sérthette volna. Az aláírók közt volt Ürményi országbíró. Brunszvik tárnokmester, Haller József gróf, Balogh Péter, Szapáry János és József grófok, Zichy Ferenc gróf, Illésházy István gróf, Melczer László nádori ítélmester, a követek közül: Majthényi László, Péchy János, Kállay Miklós és Ragályi Ábrahám és két, aulikus érzelmeiről ismert püspök: Verhovác Miksa és Mitterpacher Dániel.¹⁴² Drevenyák még arról is értesítette az udvart, hogy a katolikus rendek akarnak Vay érdekében közbelépni.¹⁴³ A rendek tényleg Ürményi országbírótól és Semsey perszónálistól a táblák üléseinek összehívását kívánták, hogy a szólásszabadság érdekében felszólalhassanak, esetleg fölírjanak.

A nádort tehát minden oldalról támogatták, amikor közbelépett Vay rehabilitása érdekében. Ez a közbelépés már augusztus 12-én megtörtént. A nádor kifejtette, hogy az országgyűlésen a rendért és a nyugalomért a nádor felelős, s amennyiben nem tartanak be az országgyűlés tagjai a szükséges korlátokat, a felső táblán az ő dolga, az alsón a perszónálisé, hogy a megfelelő megtorló eszközöket alkalmazza. Ezek kisebb esetekben bizalmas, vagy ha szükséges, nyilvános rendreutasítás, a súlyosabb természetűeknél pénzbírság, még súlyosabbaknál az ügy áttétele a királyi táblához. „A királynak az országgyűlési ügyekre nincs közvetlen hatalma, eltekintve legfelsőbb felügyeleti jogától, amely az állami igazgatás minden ágára, tehát az országgyűlésre is kiterjed. Különben azonban nem gyakorol közvetlen hatalmat az üléseken nyilvánított nézetek és az ott elhangzott beszédek tárgyában.“ Ez a nádort illeti meg és a királyi beavatkozás az országgyűlés tagjai alkotmányos szólásszabadságának megsértése volna. Ha e részben mulasztás történnék, a király csak a nádort, illetve a perszónálist vonhatja felelős-

¹⁴¹ *Iratok*, II. 765. 1.

¹⁴² *Iratok*, II. 769. 1.

¹⁴³ *Iratok*, II. 774. 1. aug. 12. Privatbibl. fasc. 47.

ségre és kényszerítheti őket a vétkesek megbüntetésére törvényes úton. Vay esetében a király a nádort nem vonta felelősségre. A degradálást magánfőjelentés alapján rendelte el, ámbár ezek szavahihetősége kétséges. Tudhatta azt is, hogy ő nemcsak az érvelést igazította helyre, hanem nyomatékosan rendre is utasította Vayt, ami az esetnek megfelelő eljárás volt. A császár mégis a nádor megkérdezése nélkül, sőt a nélkül, hogy meggyőző bizonyítékokat szerzett volna Vay beszédéről, súlyosan megbüntette őt, úgyhogy ebben a szólásszabadság korlátozására irányuló törekvést, lehet felfedezni, ámbár a vádlott sem személyeket, sem általánosságban rendet vagy a nemzetet nem sértette meg, a király személyét illetőleg pedig sértő szándéknak még a látogatását is elkerülte. A kormánynak a szólásszabadság korlátozására való ilyen törekvésétől az országgyűlés további tárgyalásaira csak káros hatást várt. Minthogy a főrendek szolgáltatva bizonyítékok után vizsgálatra okot nem látott, kérte a királyt, fogadja el Vay mentségét, és helyezze vissza korábbi rangjába.¹⁴⁴

Baldacci Drevenyák jelentései alapján természetesen a nádor ellen dolgozott. Ez alkalommal azonban a nádor is felhasználta azt az eszközt, amelyet Baldacci vele szemben az utóbbi időben ismételten használt. Beckers gróf Vayhoz intézett levelét Stadionnal láttamoztatta és Stadion ráírta a levélmásolatra, hogy nem lát kifogásolni valót Vay fáradozásaiban becsületének rehabilitására.¹⁴⁵ Drevenyák már 14-cn jelentette, hogy Vay József erről az esetről tudósításokat kíván szétküldeni a megyéknek és utasításokat kérni tőlük. Bezerédj Ignác zalai követnél 32 követ tanácskozott a szólásszabadságról.¹⁴⁶ Arról már a nádor tudósította a császárt, hogy a rendek a táblai ülések követeleseitől csak azzal voltak eltéríthetők, ha a feljelentőt, példásan megbüntetik. Tekintettel a bonyodalmakra, 16-án újra sürgette is a döntést.¹⁴⁷ 17-én Ferenc királytól erre szóbeli ígéretet is kapott, 18-án azonban ismét kéréssel fordult hozzá. Megtekintve azt, az iratot, amely a visszahelyezést elrendeli, annak kifeje-

¹⁴⁴ *Iratok*, II. 770—774. 1.

¹⁴⁵ *Iratok*, II. 774. 1.

¹⁴⁶ Drevenyák júl. 14. Privatbibl. fasc. 47.

¹⁴⁷ *Iratok*, II. 783—784. 1.

zéseivel szemben aggályai támadtak és maga fogalmazott új szöveget.¹⁴⁸ Az érdemleges döntés akkor már megtörtént, a nádor tehát már csak a formáért harcolt., Baldacci is kénytelen volt belenyugodni ebbe a fordulatba és augusztus 22-én egyik előterjesztésében annak a reményének adott kifejezést, hogy „Vay, akit bizonyára nem jogtalanul tartok rossz embernek, talán a jövőben elkövet más valamit, amikor több okkal lehet ellene föllépni“.¹⁴⁹

A hátralévő kisebb akadályok leküzdése mégis aránylag nehezebben ment. Augusztus 27-én a nádor már megnyugtathatta Ürményit, hogy az ügy befejezés előtt áll. Az a konferencia azonban, amelyet e tárgyban tartottak, s amelyre a nádor ismét pontokba szedte a reá vonatkozó kérdéseket, csak szeptember 7-én ült össze.¹⁵⁰ Két nappal később Ferenc aláírta az elhatározást,¹⁵¹ de a nádor a szövegezéssel szemben aggályokat táplált és némi változtatást kért a kifejezésekben.¹⁵² A császár erre azt felelte, hogy a nyilvánosság elé az a leirat való, amit Károly főherceghez intéz, de azt kívánta, hogy a rendek e kérdésben no írjanak fel, e mellett az elhatározás mellett szigorúan ki akart tartani, mert azt kötelességének vélte, utódjaival szemben.¹⁵³ A császár ezután elutazott, Károly főherceg is úton volt és János főherceg helyettesítette. A nádor tehát őt kérte meg, hogy a szöveget újra megtekinthesse, majd késleltette az expedíálást, míg újabb kérelem fordul a királyhoz.¹⁵⁴ Csak egy szó változtatást kért, de azt föltétlenül, s kérelmét kurírral küldette a király után.¹¹⁵ Minthogy az iratokat csak szeptember 15-én Prágába lehetett Károly főherceg után elküldeni, a sok ide-oda küldéssel a publikálás elhúzódott szeptember 30-ig.¹⁵⁵

A szeptember 7-től 30-ig tartó idő tehát még bizonyos feszültségben telt el. Baldacci célja nem Vay Miklós báró meg-

¹⁴⁸ *Iratok*, II. 784—785. 1.

¹⁴⁹ *Iratok*, II. 774. 1. Kab. A. 567/1807.

¹⁵⁰ *Iratok*, II. 801—804. 1.

¹⁵¹ *Iratok*, II. 805—806. 1.

¹⁵² *Iratok*, II. 806—808. 1.

¹⁵³ *Iratok*, II. 808. 1.

¹⁵⁴ *Iratok*, II. 808—809. 1.

¹⁵⁵ *Iratok*, II. 809—812. 1.

¹⁵⁶ *Iratok*, II. 812—815. 1.

bélyegzése volt, hanem az országgyűlés és a nádor diszkreditálása, hogy az alkotmányosságra döntő csapást mérhessen. A július végéről szóló országgyűlési jelentésekkel kapcsolatban augusztus 27-én, amikor ezek már régen elvesztették aktualitásukat, Baldacci hosszú fejtegetésekben referált az uralkodónak. A feliratra két válasziratot javasolt, az elsőt haladók nélkül akarta elindítani. Ez a megajánlásokat néhány sorban elfogadta. A második, amely jóval később követte volna az elsőt, a fölirat érveivel szállt volna szembe, amikor a kidolgozott törvényszöveg után a rendek már nem visszakozhattak volna. A szubszídiumot egyik bizalmasának számítása alapján csak 9,700.000 forintra becsülte, ami tehát a nádor és Zichy gróf javaslatai mögött is messze elmaradt. Belátta, hogy az adott időpontban nem tudják kikényszeríteni a magyar nemesség nagyobb megterhelését, de élesen kikelt az ellen, hogy a rendek a bajt még túlozzák és „szégyenletesen még azt is merjék állítani, hogy a finaciális zavar a magánember jólétét is aláásta“. E címen keményen támadta az országgyűléseket s követelte, hogy szembe kell szállni kritikájukkal a kormány ellen. Azt állította, hogy meg akarják vonni a hadviseléshez szükséges eszközöket, amiért is nóm szabad elfogadni az inszurrekció átszervezésére vonatkozó elveiket. Az országgyűléseken, mondotta, azok vezetnek, akik kiabálnak és fond őritódnak. Sötét színekkel renyhének, műveletlennek és durvának jellemezte a rendeket. A második rezolúciótervezet kapcsán, fölvetve a kérdést, folytassák-e, feloszlássák vagy elhalasztás az országgyűlést. A fölösztatást tartotta legcélszerűbbnek. Ea ezt eléggé kitolják, nem forog fönn a veszély, hogy ezzel meg hiúsítják a megajánlások ügyében hozandó törvénycikkeket. Azt állította, hogy ezt a fordulatot csak azok fogadnák kedvezőtlenül, akik az országgyűlés vezetését magukhoz ragadták, de mégis figyelmébe ajánlotta az uralkodónak, hogy ilyes szándékait a nádor előtt még konferenciákon is titkolja el. Ajánlkozott a második leiratterv elkészítésére is.¹⁵⁷

Szerencsére a király már augusztus 4-én felszólította a kancellárt a leirattervezet elkészítésére, az tíz nap múlva már az államtanács előtt feküdt, s annak hozzászólása alapján a

¹⁵⁷ *Iratok*, II. 795—800. 1.

király szeptember 4-i kelettel le is küldte választ. A kancellária szövegét Somogyi erősen átdolgozta.¹⁵⁸ Másnap aláírta Ferenc azt a leiratot is, amellyel a megajánlás akadályaira felelt¹⁵⁹ és szeptember 8-án követte ezt egy harmadik a kereskedelmi kérdés ügyében.¹⁶⁰ Ezek a leiratok csak a legkedvezőtlenebb hálást kelthették Magyarországon, mert mindaz, amit a kormányszatnak Magyarországgal szemben szemére vethettek, a legteljesebb beigazolást nyerte. A király elfogadta a megajánlást, de egyben közölte, hogy az országgyűlés tárgyalásait mihamarább be akarja fejezni, terjesszék tehát elő a rendek a már nagyrészt letárgyalt sérelmeket, az országgyűlés egyéb tárgyait, különösen az 1790/91-ben kiküldött regnikoláris deputációk rendszeres munkálatait halasszák máskorra, sőt a még elő nem veti királyi proposíciók tárgyalása alól is fölmentette őket — ámbár az inszurrekció szabályozása már nagyrészt elő volt készítve. Az indokolás az volt, hogy a szubszídium beszédese és az újoncok kiállítására is igen sürgős, szükséges tehát, hogy a törvénycikkelyek mielőbb megfogalmaztassanak és szentesítésük után a végrehajtásuk megindulhasson. Megint az történt, ami 1790 óta minden országgyűlésen megisméltődött. A rendek tehát, minden túlzás nélkül állíthatták, hogy a kormányzat a királyi proposíciók megajánlása után a belső bajok orvoslását nem engedi meg s a deputacionális munkálatokat nem akarja tárgyalatni. De talán ennél is mélyebb megdöbbenést keltett a kereskedelmi kérdésben a viszonyosság elvének rideg elutasítása, azzal az indokolással, hogy ennek lehetetlen voltát az adott pillanatban a rendek maguk is beláthatják, mivel ezt a monarchia szerkezete nem engedi, amelyben a királynak minden részt „egyenlő atyai szeretettel“ kell fölkarolni.¹⁶¹ Amit a részletekben megadott is, záradékokkal: „amennyiben az az állam közérdekével nincs ellentétben“ — volt megkötvé. Még a gabonakivitelnél is csak azt ígérte a leirat, hogy a legnagyobb

¹⁵⁸ St. R. 2800/1807. és 2020/1807.; *Acta 1807.*, 174—178. 1.

¹⁵⁹ *Acta 1807.*, 179—181. 1.

¹⁶⁰ *Acta 1807.*, 181—183. 1.

¹⁶¹ „... redprecilatam Nos nunc concedere non posse Dilectiones et Fidelitates Vestras suapte prospecturas non ambigimus... reciprocitatis indnetio monarchiáé Nostrae eystemati, cuius partes tamquam communis carundeni páter aequali fovomus amore, minus convenit.“ *Acta 1807.*, 179. 1.

szükség esetén kívül és a magyar hatóságok megkérdése nélkül kiviteli tilalmat nem fognak kivetni.

A kedvezőtlen leiratok publikálása és Vay Miklós generális rehabilitálása így mint kölcsönös ütőkártyák szerepeltek a politikai játékban. Mert nemcsak Baldacci törekedett következetesen és alattomosan a magyar alkotmányosság megszüntetésére, hanem a nádor is nagy határozottsággal dolgozott az alkotmányos élet megmentése érdekében. A közvetítés föladata igen nehézé vált. Ferenc királyt csak vallásossága és koronázási esküje tartotta vissza az alkotmányos formák megsértésétől. Lelke mélyéig az abszolutizmus híve, ebben a tradícióban nőtt föl II. József mellett és még inkább ehhez kötötte őt személyes gyűlölete a forradalommal szemben. Ebben erősítette meg az udvar és az udvari hatóságok évszázados hagyománya is. Ezek a magyarságot és az alkotmányosságot is a forradalmi gondolkörbe sorolták. Egyrésről Boeckay és Rákóczi szellemét emlegették, másrésről minden nemzeti óhaj-tást a felségjogokba ütközőnek bélyegeztek. Nagyon szűk volt tehát az a felület, amelyen át Ferencre a magyarság és alkotmányos törekvései érdekében hatni lehetett. Azt lehet mondani, hogy csak a testvéri szeretet és a József nádor egyenességébe vetett bizalom tartotta fenn a további lehetőségeket. De ezt a bizalmat is napról-napra képtelennél képtelenebb vádakkal és gyanúsításokkal ásták alá, úgyhogy a császár már csak nagyritkán írt bizalmas levelet öccsének.

A másik oldalon viszont a nádornak meg kellett vívnia harcát a rendiség elmaradt és önző képviselőivel szemben is. Ez a rendiség 1790 óta az ország függetlenségének és a nemzeti jellegnek kidomborítására törekedett. Felvilágosult és lelkes emberek korszerű reformok életbeléptetéséért küzdöttek. A halár, hogy meddig menjenek el a reformálásban, és mire terjedjenek ki az újítások, az egyéni beállítottság szerint nagyon sokféleképpen alakult. A régi agrárius szervezet hatásaként a maradiság éppen szociális téren és a szerencsétlen vámintézkedések hatása alatt a tengődő mezőgazdaság munkaszervezetét érintő kérdésekben volt a legnagyobb. A mellett a színvonal mellett, amelyen a szomszédos országokhoz viszonyítva a mezőgazdasági termények állottak, a munkaszervezet minden megvál-

VAY JÓZSEF.

OLA.IFKETMÉNY A BERKESZI CSALÁDI KASTÉLYBAN.

toztatása katasztrofális lehetett a földbirtokra. Fölvilágosult főurak is tehát a jobbágykérdésben maradian gondolkoztak. És hasonló maradi volt az általános fölfogás katonai kérdésekben is, amelyek a munkaerőben hiányt, a jövedelmekben gondokat okoztak. A reformvágy ezért inkább az industrializálódás, a peres eljárás és a törvénykezés, főképen és legáltalánosabban azonban a nemzeti jelleg tudatos kiművelése, a nemzeti szellem erősítése felé fordult. A vélemények az iparosodás előmozdítására és az anyagi és a szellemi művelődés emelésére voltaik — némi részletkérdésektől és néhány elszigetelt egyéni gondolattól eltekintve — a legegységesebbek. Ebben igazán közszellem alakult. A nagy eltolódások a. maradi hagyomány és a reakciós gondolkodás síkján a többi kérdésekben éleződtek ki. Meglehetősen egységes volt a hangulat az udvarral és a középponti kormányhatóságokkal szemben, természetesen itt is sokféle lefokozással, a tiszavidéki mokány szittya-magyartól az udvar légköréhez asszimilált aulikus tisztviselőig és főárig. Az országgyűléseken — épp ebben az időben is megállapították — tulajdonképeni ellenzék nem volt,¹⁶² de az országgyűlés szelleme mégis ellenzékinek mondható. A legjelentősebb szerepet azok a művelt urak játszották, akik az anyagi és szellemi művelődés pro grammján dolgozva, ennek kívánalmait — hála realitásérzéküknek — össze tudták egyeztetni azoknak az állami szükségleteknek megadásával, amelyeket a kormányzat vitt az országgyűlés elé. Az 1790-i szélsőségesek közül sokan meghiggadtak és belátták annak szükségét, hogy a kormányzattal kompromisszumos alapon haladjanak előre újításaikban. Vezérük az 1790-es vezetők közül Vay József volt, felsőbüki Nagy Pál felléptéig a legkiemelkedőbb férfiú; a nemzeti ügynek fanatikusa, művelt, erős politikai érzékű úr, aki nagy hatással volt társaira és akitől a szélsőségesek nem vonták meg bizalmukat. József nádor, aki minden szélsőséget elítélt, do a magyarság sérelmeinek gondos orvoslója volt, fölismerte nemcsak kiemelkedő képességeit, hanem a politikai erőt is, amit képviselt. Ha Bécsben azt hitték, hogy a „Palatinalrat“

¹⁶² Armhruster udvari titkár is nem a politikusok, hanem az írók révén remélte a nemzetet, az udvari politikának megnyerni. Wertheimer (Századok, 1896.), 304—307. l.

a nádor sűgőja és gonosz szelleme, erősen tévedtek. A nádor szívesen tárgyalt vele a felmerülő kérdésekben, sokszor kikérte véleményét, átvette emlékiratait, amint ezt másokkal, a legkülönbözőbb színezetű politikai tényezőkkel szemben is cselekedte, ha tehetségeseeknek és jellemeseknek tartotta őket. Mint a kormányzat vezetője, tájékoztatást, akart szerezni tőlük egyrészt a szakszerűség szempontjából, másrészt a politikai gondolkodás színárnyalatainak megismerésére. Előterjesztései azonban nem az ilyen elaborátum alapján készültek, s ha valamelyik különösebben meg is nyerte tetszését, azt a saját gondolkodásának és meggyőződésének megfelelően formálta át érett megfontolás alapján, felelősségének teljes tudatában.

1807 nyara azonban addigi működésének egész eredményét, a közeledés keservesen kiküzdött szerény lépéseit is elsöpréssel fenyegette. Baldacci nagyon jól tudta, hogy Vay Miklós degradálása milyen felháborodást fog kiváltani nemcsak a függetlenség szélső hívei, hanem az alkotmányos formákhoz ragaszkodó aulikus urak közt is. Az így föllángoló tüzre olajul szánta az anyagi megerősödés és az industrializálódás útját elzáró, elutasító királyi leiratot. A veszedelem, hogy az országgyűlés olyan jelenetekre ragadtatja magát, amelyek az alkotmányosság félretolására megadják az ürügyeket, alig látszott elkerülhetőnek. Vay József már a katonai kérdésben is elhagyta korábbi higgadt álláspontját, amikor élesen foglalt állást a kapitulációé hadkiegészítés ellen s azt az országtól örök időkre távol tartandónak mondta. Bátyjának sérelme után már azzal a lehetőséggel is számolni kellett, hogy egészen átáll a szélsőségesekhez, s a nádor elveszti azt a támaszt, amelyet az ő részéről eddig a szélsőségek csillapításában, mérsékletre intésében élvezett.¹⁶³ Ezt akarta az országgyűlés egyensúlyának megmentése érdekében minden eszközzel megakadályozni. A nádor tehát semmi fáradságot sem kímélt, hogy a fenyegető bajokat Vay rehabilitálásával elhárítsa az útból. Azonban a királyi rezolúció késett s ez a kedélyeket ismét fölizgatta. Szeptemberben a kiküldött deputációk munkálataik befejezéséhez közeledtek, a cséplési munkák s a koraőszi rendelkezések után a követek

¹⁶³ Kab. A. 534—2068/1807.; *Iratok*, II. 832. 1.

ismét visszatértek Budára és Pestre, a királyi válaszleiratok is megérkeztek, és csak nagy nehézségek leküzdésével lehetett elkerülni, hogy az alsó tábla plénumát ne hívják össze. Míg Pécsben Baldacci azon türelmetlenkedett, hogy a leiratokat miért nem mutatják be,¹⁶⁴ a nádor azt óhajtotta, hogy a Vay-eket elintézésük előtt a tárgyalást el kell kerülni. Ez nem sikerült. Amikor szeptember 21-én az országgyűlés alsó táblája ismét összegyűlt, a rezolúció Vay visszahelyezéséről még mindig nem érkezett meg, és Nagy Pál egy konferencián kijelentette, hogy míg a Vay-eket országgyűlésileg nem tárgyalják, semmiféle kérdésben nem kíván szavazni.¹⁶⁵ A király 23-án új kívánságot nyilvánított, hogy Vay adjon nyilatkozatot, melyben belátja és bánja hibáját és kegyelmei kér. Ezt a levelet a nádor 28-án kapta meg, éppen azon a napon, amelyen a rendek az országgyűlésen megkísérelték, hogy a Vay-ügyet soronkívül elővegyék. Ennek a kísérletnek a hatása alatt a nádor másnapra konferenciát hívott össze, de a leiratot még mindig nem tudta bemutatni. Az aznapi országos gyűlésen így a rendek mégis fölrítot terveztek, s ámbár az elnök rábeszélésére engedtek rideg álláspontjukból, a tervezett üzenetet ebben a tárgyban mégis átküldték a felső táblának azzal, hogy a nádorra kívánják bízni, hogy országgyűlési felirattal vagy más módon akarja-e a király tudomására hozni köszönetüket.¹⁶⁶ A nádor közbenjárásának tehát mégis sikerült elhárítania a fölterjesztést. így eleget tett a királyi parancsnak, hogy ebben a kérdésben Ferenc nem fogad el fölterjesztést, s a rendeket is megnyugtatta, hogy a legfelsőbb helytől távol állott, hogy rendi jogaikat megsértse. Viszont a felső táblához intézett üzenettel a rendek is elérték, hogy álláspontjukat az országgyűlési aktákban leszögezhették és nyilvánosságra hozhatták.

A feszültségnek ebben a válságos idejében Baldacci egészen elvesztette önuralmát. Nap-nap után féktelen heveséggel szórta szidalmait a nádor környezetére, az országgyűlésre és a nemzetre. Szemére vetette Ferencnek, hogy nem hallgatta meg

¹⁶⁴ *Iratok*, II. 824. 1.

¹⁶⁵ Zichy gr. jelentése szept. 21. Privatbibl. fasc. III.; *Iratok*, [I. 827. 1.

¹⁶⁶ Zichy gr. jelentései szept. 28—29. Privatbibl. fasc. III.; K. Fr. A. fasc. 218.; *Diarium 1807.*, 301—319. !; *Iratok*. II. 833—837.

tanácsait.¹⁶⁷ Kifakadt, hogy a rendek a bizottságokban ismét foglalkoztak a hivatalos magyar nyelv kérdésével és a hivatalos kifejezések magyarba átültetését is bizottságilag tárgyalták.¹⁶⁸ „Felséged bölcs elődei — írta ezek kapcsán — évszázadokon át dolgoztak azon, hogy Magyarországot közelebb hozzák a többi örökös tartományhoz, mert az ember az öt ujján kiszámíthatja, hogy csak a homogén államtestnek van igazi és központosított ereje, nem annak, amely heterogén, sőt divergáló részekből áll. A XIX. században ezt már be kellene látni és legkevésbé várható el éppen a legmagasabb uralkodóház egyik leszármazottjától, hogy a rendeket — amint tényleg megtörtént — hungarizmusukban támogassa.“¹⁶⁹ Kifakadásaira és izgatásaira az ügynek egy másik oldala is alkalmat adott. Az országgyűlésen elterjedt a hír, hogy Vay degradálása Drevenyák jelentése kapcsán történt. Ámbár a nádor kijelentette, hogy a befutott négy jelentés közül egyikben sem voltak benne a dogradáló kéziratban idézett szavak, Drevenyákkal szemben ellenséges hangulat alakult a rendek közt, s a megrettent bányatanácsos most már saját sérelmének színszűrőjén át sokkal szélsőségesebb hangokat ütött meg, mint korábbi jelentéseiben. Panaszkodott üldöztetéséről; már nem is merte jelentéseit a saját neve alatt küldözni, hanem száraz beszámolójához állítólag idegenektől kapott leveleket csatolt, amelyben rikító színeket használt és untiglan emlegette, hogy ezután a derék emberek kénytelenek lesznek feladni küzdelmüket.¹⁷⁰

A Vay-ügy tehát jobbra és balra sokakat sebzett meg, a közszempontjából mégis kielégítően végződött, ami kizárólag a nádor közvetítésének volt köszönhető. Az ő tekintélye is szenvedett: az udvarban a beléje vetett bizalom ingadozni kezdett,

¹⁶⁷ Kab. A. 534—2041/1807.; *Iratok*, II. 824. 1.

¹⁶⁸ Kab. A. 534—1891/1807., 534—1933/1807.; *Iratok*, II. 819. 1.

¹⁶⁹ Kab. A. 534—1954/1807.; *Iratok*, II. 818-819. 1. Egy másik ki-
jelentése annak kapcsán, hogy Zinzendorf Prosper herceg követe, Madrovics
István úgy nyilatkozott volna, hogy a magyarok már nem fogják magukat
sokáig a királytól orruknál fogva vezetetni: „Ich müsste nicht, so lange in
Ungarn und unter Ungarn gelebt haben, um daran zu zweifeln, dass von
diesen rohen, eitlen und in Ermangelung einer Peitsche zügellosen Menschen
hunderte eine ähnliche Sprache führen.“ Kab. A. 534—2039/1807., *Iratok*,
II. 826. 1.

¹⁷⁰ Privatbibl. fase. 47., Kab. A. 534—2033/1807.; *Iratok*, 820—821. 1.

a nemzet, pedig ráébredt arra, hogy a nádor sem mindenható csodatevő, hogy Bécsben illetékes körökkel kemény és nehéz harcokat kell vívnia.

*

Szeptember 21-én a hosszú ideig elhúzódott, szünet után tartott üléssel az országgyűlés életében ismét új szakasz kezdődött. Ebben a Vay-ügy utolsó hullámai csak mellékes jelentőségűek, csak kihangzásai az előző szakasz küzdelmeinek. A problémák egészen újak. Az irányt a szeptemberi királyi leiratok szabták meg, az uralkodónak az a kívánsága, hogy az országgyűlést mielőbb fejezzék be. Hogy ezt Ferenc király milyen nyomatékosan kívánta, kitűnik abból, hogy a három, még le nem tárgyalt királyi prepozíció megvitatása és elintézése alól is fölmentette őket, tehát az inszurrekció átszervezésének már szinte kész munkálatát is levette a napirendről. Az országgyűlés közhangulatát is ez az elhatározás döntötte el, az aggodalom, hogy 15 óv óta a prepozíciók elintézése után más ügyet alig vehettek elő, hogy az 1791-ben kiküldött regnikoláris deputációk nagy fáradtsággal készült munkálatainak tárgyalását mindig megint elhalasztották és még a gazdasági viszonyosság elvét is kereken elutasították. Ebbe a lénybe, amely úgy tűntette fel a bécsi törekvéseket, hogy az országgyűlésnek csak a katonaság és az adó megajánlásában hajlandók szerepet biztosítani, az intézmények átalakításában, reformok alkotásában, a nemzet anyagi és szellemi erőinek kiépítésében minden kezdeményezést meg akarnak tőle tagadni, semmiképen sem lehetett belenyugodni, és ez a fordulat minden árnyalat keretében elkeseredést és gyanút keltett. A módot, hogy kívánságaikat mikép ériék el, különböző utakon keresték. Ilyen volt az, hogy a regnikoláris deputációk munkálatainak folytonos elhalasztását,¹⁷¹ vagy a sóár önkényes emelkedését is sérelmesnek nyilvánították¹⁷² és a gravamenek útján kívánták szóvátenni.

Do volt ennél sokkal mélyebbenjáró gondolatuk is. Az alsó tábla ellenzéke vetette föl, hogy mert a király a katonaság sűrűségével okolta meg az országgyűlés berekesztését, az

¹⁷¹ *Iratok*. III. 2, 3., 5., 11. cs 15. 1.; *Diariim 1807.* 309—310, 321, 348—349. 1.; *Acta 1807.*, 363—364. 1.

¹⁷² *Iratok*, III. 3, 4, 6, 13. 1.; *Diarium 1807.*, 311—312. és 326. 1.

esetre, ha az országgyűlés a rendszeres munkálatok tárgyalására továbbra is együtt maradhatna, a katonaságra vonatkozó törvénycikknek gyors megszövegezését és külön szentesítését és végrehajtását tennék lehetővé. Ez mindenesetre életbevágó fontosságú újítás lett volna és legalább is enyhítette volna azt a feszültséget, amely a proposíciók és a gravaitnenek tárgyalásának sorrendjében keletkezett és minduntalan azt az óhajt vetette föl, hogy ezeket föltételszerűen egymással kössék össze. Az ajánlat ugyan csak erre az esetre szólt, de előrelátható volt, hogy a belőle következő nagy előnyök, a törvénycikkek külön-külön, vagy legalább csoportonkinti szentesítését fogná dívatba hozni. A nádor is fölismerte a gondolat termékeny voltát és a felső táblán október 12-én maga is annak oldalára állt. Vele szavazott Ürményi országbíró, a bán, a kalocsai érsek, összesen tizennégyen, huszonegyen azonban a leghevesebben vitába szálltak az illetén szentesítés ellen,¹⁷³ azt, — mert a múltban előzményei nem voltak — törvényellenesnek bélyegezték.¹⁷⁴ A két tábla közt tehát többszöri üzenetváltásra került sor. Haladó és maradi álláspont szokatlan éllel kerültek szembe egymással és kellemetlen személyeskedést vittek a vitába, amelyet a nádor is aggódva szemlélt,¹⁷⁵ mindent elkövetve, hogy a szenvedélyeket fékezze és letompítsa. Sikerült, is a megegyezést oM'ortnán létrehozni, hogy az alsó tábla heves viták után a ezuhszidiunna is hajlandó volt kiterjeszteni külön szentesítés! ajánlatát és a felső tábla is október 19-én — ámbár tagadta az alsó tábla által felhozott precedensek helyességét — a javaslatához hozzájárult és elhatározta a feliratot o tárgyban a királyhoz.¹⁷⁶

A nádor a királynak sűrű egymásutánban küldött jelentéseiben lelkiismeretesen beszámolt a történetekről, s a külön szentesítés gondolatát, mint amely az országra és az uralkodóra nagy előnyöket nyit meg, több ízben is melegen ajánlotta a

¹⁷³ *Iratok*, III. 7. 1.; Alvinczy okt. 14. jelentése.¹ Is így adja a számarányt. *Privatbibl.* fasc. 51.

¹⁷⁴ Zichy gr. jelentése okt. 12. *Privatbibl.* fasc. 46. A nádor jelentése: *Iratok*. III. 13—20. 1.; *Acta 1807.*, 373—374., 376., 378—381. 1.

¹⁷⁵ *Iratok*. III. 7. 1.

¹⁷⁶ *Diarium 1807.*, 433. L; *Acta 1807.*, 380—381., 301—393. 1.; *Iratok*, UI. 17—20. 1.

király jóindulatába, beszámolva ezirányú erőfeszítéseiről is.¹⁷⁷ lióosben azonban Baldacci szemüvegén át másképen ítéltek meg a dolgokat. Baldacci semmiképen sem tudta megérteni, hogy a nádor miért iparkodik az ellentétes vélemények közt áthidalást teremteni, amikor „az országgyűlés — szerinte — elkerülhetetlen feloszlatása érdekében jobb, ha a meghasonlás fennmarad, mint ha elsimítják.”¹⁷⁸ Csapó jelentései alapján az ellenzékben beállott hasadást örömmel vette tudomásul és kifejezte reményét, „hogy megfelelő irányítás mellett végre talán a korifeusokat épp azok részéről fogja az a szemrehányás érni, hogy csak az ő esztelen viselkedésük hiúsított meg és rontott el mindent, akik olyan hosszú ideig támogatták őket.”¹⁷⁹ Különösen annak örült, hogy olyan ellenzéki vezérférfiak, mint Németszőghy István mosoni, Prileszky Károly trencsényi és gróf Dessewffy József zemplényi követ is szembekerültek Vay Józseffel.¹⁸⁰ Másrésztől valósággal ünnepelte a nádor leszavaztatását.¹⁸¹ Drevenyák ez alkalommal nem átallotta a főherceget az orleansi herceggel párhuzamba állítani.¹⁸² A rendi meghasonlás első híreire Baldacci elérte, hogy a király október 13-án a nádornak, az országbíróknak és a perszónálisnak legfelsőbb kéziratban adta tudtára, hogy elhatározta az országgyűlés feloszlatását és abba sem fog beleegyezni, amit a főrendek javasoltak a tárgyalások folytatása helyett, hogy meghatározott időpontra új országgyűlést hívjon össze. Egyben felszólította a nádort, hogy ezentúl no magánlevélben, hanem hivatalos jegyzékben tájékoztassa őt az országgyűlés további munkájáról. Ez a leirat rideghangú volt, az állam szolgájához, a testvérhez cs a baráthoz volt ugyan intézve, de csak a szolgálat hangját ütötte meg.¹⁸³ A nádor azonnal válaszolt, egyelőre még a régi szokás szerint levélben számolva be az utolsó napok fejleményeiről, kiemelve, hogy mennyire szíven

¹⁷⁷ *Iratok*, III. 3—12. és 13—20. 1.

¹⁷⁸ Kah. A. 534—2120/1807.; *Iratok*, III. 8. 1.

¹⁷⁹ Kab. A. 534—2118/1807.; *Iratok*, III. 8. 1.

¹⁸⁰ Kab. A. 534—2139/1807.; *Iratok*, III. 12. 1.

¹⁸¹ Kab. A. 534—2167/1807.; *Iratok*, III. 20. 1

¹⁸² Drevenyák okt. 12. jelentése, Privatbibl. fűsc. 47.

¹⁸³ *Iratok*, III. 9—10. 1.

fekszik, hogy a király akarata szerint teljesítse kötelességeit.¹⁸⁴ Ugyanarról a napról kelt hosszú első hivatalos beszámolója is a szeptember 28-a óta folyt tárgyalásokról igen alaposan és világosan ismételte el mindazt, amit már leveleiben elmondott.¹⁸⁵ Ezt már tíz nappal utóbb Ferenc császár Baldacci véleményezésében ismerte meg, aki akkor is azt hangoztatta, hogy az országgyűlést mielőbb föl kell oszlatni, mert folytatása mellett a király akaratával a rendek mégis nagy hévvel szálltak szembe. Élesen kiemelte, „nem tudja belátni, hogy a nádornak, aki egyben főherceg és a király öccse, s aki mindig olyanira igyekezett, hogy az ország rendéit megnyerje, ha komolyan akarja, ne legyen annyi befolyása, hogy a többséget — amely annyi egybehangzó jelentés szerint nem rosszakarátú és inkább passzív viselkedik — jobb útra terelje“.¹⁸⁶ Ezzel egyidejűleg azonban a sérelmek tárgyalásáról érkezett konfidens jelentésekkel kapcsolatban szóváltette, hogy a rendek a varasdi kerületnek a polgári hatóság alá visszarendelését, határkiigazításokat, a hajdúknak a nádor alá rendelését, Galícia Magyarországhoz csatolását követelik, bányászati kívánságokat hangoztatnak, a magyar nyelv ápolását és Nemzeti Múzeum fölállítását követelik. Fájt neki, hogy ebben az aulikus Rhédey és Lónyay is a többiekkel együtt buzgólkodnak. Mindezt — szerinte — Vay József mozgatja, de a nádor annak dacára ezt a „Staatsmordbrenner“-t még mindig bizalmával tünteti ki, ha tehát az uralkodó nem akarja, hogy a jogart kezéből kicsavarják, határozott állhatatosságot kell alkalmazni.¹⁸⁷

A közvetlen bizalmas kapcsolat király és nádor közt így jórészt ol volt vágva. A nádor további jelentéseiben is hiába magyarázta, hogy a rendeknek is vannak bizonyos jogaik —

¹⁸⁴ „...wie sehr es mir am Herzen liegt, Ihre Willenamoynung mit Erfüllung meiner Pflicht zu verbinden.“ *Iratok*, III. 11. 1.

¹⁸⁵ *Iratok*, III. 13—20. 1.

¹⁸⁶ *Iratok*, III. 22. 1. V. ö. még Drevenyák jelentései kapcsán Baldacci 534—2147. és 2188/1807. kabineti referátumait. Ez utóbbiban: „...die Nachgiebigkeit der bey den Magnaten wieder die ständischen Anträge sich geäußerten Majorität wohl durch einen höheren Einfluss veranlasst worden seyn dürfte, wird durch die Note des Erzherzogs Palatinus bestätigt...“ *Iratok*, III. 37. 1.

¹⁸⁷ *Iratok*, III. 22—23. 1.

a nélkül, hogy ezek a felségjogokat sértenék —, és hogy bizonyos javaslatok, különösen a só manipulációja: szállítása és forgalombahozatala érdekében kedvező intézkedéseket tartalmaznak, hogy a rendek — ha sok hibát követtek is el — éppen az utóbbi időben komolyan dolgoznak, s hogy a regnikoláris deputációk munkálatainak elfogadása milyen nagy haszonnal járna és mennyire elvenné a sérelmi politika életét, egyáltalán nem titkolva, hogy az országgyűlés folytatását bizonyos korlátozások közt szerencsés megoldásnak tartaná.¹⁸⁸

Az országgyűlés a két tábla megegyezése után, október 22-én tehát felirattal fordult a királyhoz, kérve az országgyűlés további együttartását, hogy a regnikoláris deputációk munkálatait, tárgyalhassák.¹³⁹ Az államtanács — amelyhez a főlírat véleményezésre került — Somogyi igen helyes javaslata alapján azt a magyar kancelláriához tette át, amely az országgyűlés érveit nem tartotta olyanoknak, hogy a tanácskozások folytatását ajánlhassa. Hivatkozott e tekintetben arra, hogy a rendszeres munkálatokban annyiféle és olyan fontos ügy van feldolgozva, hogy tárgyalásuk egy országgyűlés keretében lehetetlen, valamint a szeptember 4-i királyi leirat érvére is, hogy az újoncozaskor a megyékben szükség van a főispánok és alispánok jelenlétére. A további együttartást tehát csak arra az esetre tartotta lehetségesének, ha a rendek mindenekelőtt a még nem tárgyalt további királyi proposíciókat intéznék el.¹⁸⁹ Ezt a véleményt ismét a nádorhoz küldték, aki november 5-én igen terjedelmes emlékiratban foglalt állást megint csak — előző jelentéseihez híven — az országgyűlés folytatása mellett, hacsak a külpolitikai viszonyok nem teszik azt lehetetlenné.¹⁹⁰ Ismét kiemelte, hogy a munkálatok elfogadása az alkotmányt megjavítaná és megerősítené és sok bajt szüntetne meg. Szembeszállt azzal a nézettel, hogy a rendek ülésézése nagy terhet ró az adó-

¹⁸⁸ *Iratok*, III. 24—30. 1.

¹⁸⁹ *Diarium 1807.*, 458—400. 1.; *Acta 1807.*, 399—402. 1.

¹⁹⁰ *Iratok*, III. 38. 1.

¹⁹¹dass, wenn äussere oder innere, nur Seiner Majestät allein be- kannt.« Staatsverhältnisse nicht entgegen sind, die Bitte der Stände zu gewähren und die Fortsetzung des Landtags zu bewilligen wäre.“ *Iratok*, III. 51. 1.

zókra és megbénítja az igazságszolgáltatást, mert az adóügyi és a hadbiztonsági javaslatok elintézésével olyan tehertől szabadulnának az adózók, amely a pillanatnyi többletkiadást messze fölülmúlja, s hogy a törvénykezési rend reformja nélkül az országgyűlés időtartama alatti törvénykezési szünetek intézményét sem lehet felszámolni.¹⁹² Sajnálatos volna — írta —, ha mindazon esetekben, amikor a királyi prepozíciók sürgős elintéztést igényelnek, az országgyűlésnek dolgavégzetlenn kellene folozlania.¹⁹³ Megismételte, hogy milyen előnyt jelentene, ha a törvényeket nemcsak az országgyűlés végeztével együtt lehetne szentesíteni, és utalt rá, hogy a rendek a szubszídium ügyében is rávehetőek volnának az ilyen külön szentesítésre. Iparkodott a király aggodalmait, azzal eloszlatni, hogy esetleg csak 1808 áprilisáig engedné meg a rendek ülésését,¹⁹⁴ vagy hogy olyan alakban engedélyezze a tárgyalások folytatását, hogy ha a rendek munkája nem felelne meg reményeinek, később mégis szétküldhesse őket.¹⁹⁵ A bizalom helyreállítását, az országos panaszok megszűntét és sok jót várt ettől a megoldástól.¹⁹⁶ Arra az esetre pedig, ha a király a tárgyalások folytatásához sommikép sem járulna hozzá, azt kérte, ígérje meg a rendszeres munkálatok felvételét egy a közeljövőben összehívandó országgyűlésen.¹⁹⁷

Véleményt mondott a rendek feliratáról a kabinet is. Stádion csak úgy nyilatkozott, hogy akiket a király megkérdezett, egyhangúlag a fölösztatás mellett foglaltak állást, Baldacci azonban szokott modorában szónokolt. A pártoskodók — úgy mondta — észrevették, hogy az alsó táblán már úgyszólván senki sem mer neki ellentmondani, sőt a felső tábla is félénkké lett. Ezt az időpontot tekintik tehát alkalmasnak, hogy a „regeneráció nagy munkáját megindítsák“. Ezért akarják a sérelmek mellett a regnikoláris deputációk munkálatait is elővenni. Már nem elégíti ki őket a királyi felségjogok több országgyű-

¹⁹² *Iratok*, III. 42. 1.

¹⁹³ *Iratok*, III. 46. 1

¹⁹⁴ *Iratok*, III. 47. 1.

¹⁹⁵ *Iratok*, III. 49. 1.

¹⁹⁶ *Iratok*, III. 51. 1.

¹⁹⁷ *Iratok*, III. 39—57. 1.

lésen történt megszorítása, hanem — talán ilyen válságos időben bekövetkezhető eshetőségekre is számítva — Magyarországot az állam testétől még inkább el akarják választani. Ezért javasolta, hogy „a káros huzavonának és a részben együgyű, részben arcátlan vitáknak“ véget vessenek és ne engedjék meg, hogy a felségjogokból valamit is lealkudjanak. Figyelmeztette az uralkodót arra is, hogy azoknak az ígéretei, kik a királyt jó eredménnyel kecsegtetik, nem szoktak teljesedni.¹⁹⁸

A fölírat azután az államtanács elé került. Ott a magyar Somogyi is kedvezőtlenül nyilatkozott az országgyűlésről, de bizonyos feltételek mellett a további tárgyalást mégis lehetőnek tartotta. Igen élesen fordult azonban a rendek ellen Zichy Károly gróf, aki tekintettel a tárgyalásoknak a külföldre gyakorolt rossz hatására, azt javasolta, hogy a király november 30-nál, vagy legkésőbb december 5-nél tovább ne engedje meg a rendek tanácskozásait. Bedekovich nem foglalt határozottan állást, do kiemelte a deputacionális munkák jelentőségét és sok jót várt tőlük. Schittlomberg az országgyűlés meghosszabbítása mellett volt, Baldacci mindenképen ellene. Majláth gróf presztízs okából nem tartotta lehetségesnek, hogy a király eltérjen a szeptember 4-i elhatározástól. Stadion a feloszlatást kívánta azzal, hogy amint lehet, a király a rendszeres munkálatok tárgyalására külön országgyűlést hívjon össze. Károly főherceg is a gyors fölözlatás mellett emelt szót, hogy a makacs ellenszegülés a legfelsőbb elhatározások ellen sikert ne arasson.¹⁹⁹ Végre még egy konferenciát is hívtak össze, amely a feloszlatás mellett foglalt állást. A király november 10-éről kelt leiratában hozta ezt az országgyűlés tudomására. Hivatkozott ebben arra, hogy a rendszeres munkálatok sok időt kívánnak, hogy ő maga sem tölthetne most hosszabb időt közöttük, azért tehát föl-hívja őket, hogy a hátralévő sérelmeket intézzék el sürgősen, hogy így december 10-re az országgyűlést föl lehessen oszlatni.²⁰⁰

A szeptember-végi és októberi országgyűlési tárgyalásoknak másik kényes, Bécsben nagy megütközést keltő tárgya a

¹⁹⁸ *Iratok*, 111, 57—58. l., Kab. A. 518/1807.

¹⁹⁹ St. R. 3914/1807., *Iratok*, III. 58—60. l.

²⁰⁰ *Acta 1807.*, 421—422. l.

sóár fölemelése körüli vita volt. A király még 1806. szeptember 4-én a só árát — amelyet már az 1802. évi országgyűlés is föl-emelt 1 firt 06 krajcárral — mázsánként újabb 2 firt 30 krajcárral emelte föl. A rendek ezt a sérelmek között tették szóvá, de kiemelve azok tömegéből külön feliratban tiltakoztak ez ellen az újabb megadóztatás ellen, amely az országgyűlés megkérdezése nélkül történt.²⁰¹ Zichy Károly gróf kamaraelnök, a magyar kancellária és az államtanács azonban a sóügyet regálejognak tekintette s a rendek föliratának határozott és azonnali elutasítása mellett foglalt állást.²⁰² Így ez az ügy még a november 10-i leirat előtt került eldöntésre. Hangjában megütközést kelthetett különösen az a kijelentés, hogy „amint a király a rendeket minden jogaikban, szabadságaikban és kiváltságaikban uralkodásának kezdetétől sértetlenül megtartotta és mások ellen is megvédelmezte, éppúgy sohasem fogja megengedni, hogy az ország szent koronája, valamint a király jogaiból valami is elvessen.”²⁰³ A két egymást követő elutasító irat a szeptember eleji helyzethez hasonló veszedelemmel fenyegetett. Mínt hogy a királyi propozíciók fölött folyó tanácskozást úgyis eléggé elmórgesítették a szeptember eleji királyi kéziratok, a nádor a folyó tárgyalás erdőkében legalább a sóár ügyében kiadott legfelsőbb kézirat közzétételét szerette volna elhalasztani, amíg a rendek a tárgyalás alatt álló nehézségeken átesnek, sőt feliratban arra is kérte a királyt, adjon ennek a leiratnak megfelelő formát.²⁰⁴ Drevenyák azonban jelentéseiben azt állította, hogy a főherceg csak a Catilináknak és Brutusoknak akar kedvében járni, fontos tehát, hogy ragaszkodjanak a szavakhoz és hajszálnyi változtatást se engedjenek meg.²⁰⁵ Baldacci tehát, úgy referált a királynak, hogy a nádornak kétségtelenül az a fő-törekvése — és ez minden egyebet háttérbe szorít —, hogy a rendekkel ne rontsa el a dolgát. Előre is fölhívta tehát a király figyelmét, hogy az országgyűlés vége felé elemi erővel fog kitörni a vihar, s a nádor majd azt is annak fogja tulajdonítani, hogy a sóár ügyében kelt leiratot közzé kellett tenni. Ezért a

²⁰¹ *Acta 1807.*, 381—390. 1.

²⁰² *Iratok*, III. 64—65. 1.

²⁰³ *Acta 1807.*, 487-488. 1.

²⁰⁴ *Iratok*, III. 64—66. 1.

közzététele időpontját nem kívánta megállapítani, hanem e részben az egész felelősséget a nádorra hárította. Javaslatát még azzal is kiegészítette, hogy elhibázott dolognak tartaná, ha a rendek jó hangolása érdekében a király a sérelmek ügyében engedményeket tenne.²⁰⁶ Stadion és Zichy grófok is ugyanezen a véleményen voltak s így a király ebben az értelemben rezolválta a nádor fölterjesztését.²⁰⁷ A sőügyi leirat közzétételenek elhalasztását az udvari hatóságok körében csak Somogyi államtanácsos helyezte, dicsérve a nádor bölcs belátását.²⁰⁸

Azt az időt, amely az országgyűlés folytatása érdekében készült fölirat elküldése után a válasz megérkeztéig eltelt, amely alatt a nádor is — az e tárgyban tartott konferencia kedvéért — több napot Bécsben töltött, a rendek főkép a sérelmek tárgyalásával töltötték. E közben azonban nemzeti programm alakult ki, amelynek kidolgozóiként Vay Józsefet és Szentkirályi László pestmegyei másodalispánt emlegették, s amely nyelvművelő társaság, nemzeti színház és nemzeti múzeum alapítását tervezte, s a nevelésügyben is nemzeti formákat követelt.²⁰⁹ Baldacci, aki a nemzeti törekvések minden szálát el akarta vágni, még ezt is fölhasználta a király ellenszenvének fölkelésére. Sajnálataát fejezte ki, hogy az 1805. törvény megkötötte a király kezét, úgyhogy „ezeknek a szemfényvesztéseknek nem vethet egyszeriben véget“, — megbotránkozását, hogy a Nemzeti Múzeum tervének a nádort is megnyerték. Szentkirályit, mint a javaslatok egyik tervezőjét, voszedelmos embernek festette, aki politikai állását a nádornak köszönheti, „de mégis úgy nyilatkozott, hogy inkább hitét hagyná el, semhogy a magyar nyelv elnyomásához hozzájáruljon“. Az államtest kettészakításának előkészítését látta ebben, amely után a két fél egymás ellen fog fordulni.²¹⁰

²⁰⁵ *Iratok* III. 66. 1.; Drevenyák nov. 15-iki jelentése Privatbibl. fasc. 50.

²⁰⁶ *Iratok*, III. 67-69. 1., Kab. A. 527/1807.

²⁰⁷ *Iratok*, III. 69—72. 1.

²⁰⁸ *Iratok*, III. 72. 1.

²⁰⁹ *Diarium 1807.*, 501—503., 506., 513—516., 529—536., 538—555. 1.

²¹⁰ Kab. A. 534—2165., 2178., 2182., 2184., 2200., 2218/1807.; *Iratok*, III. 73-74. 1.

November 13-án már fölolvasták az országgyűlésen a király november 10-i leiratát, a nádor pedig teljes erővel hozzálátott, hogy a rendek körében kelt megdöbbenés káros hatásait az útból elhárítsa és tűrhető véget biztosítson a még hátralévő tárgyalásoknak. Még 13-án Ürményi országbírónál összehívott néhány nagytekintélyű urat: öt-hatot az alsó, hármat a felső tábláról. Itt elhatározták, hogy mindenekelőtt a három szeptemberi rezolúcióra fognak válaszolni és hogy a bevégzésre kitűzött határidő tekintetében megjegyzést tesznek, hogy az precedensül ne szolgálhasson. Az ezen a konferencián résztvevő urak másnap kisebb csoportokban propagálták ezeket a gondolatokat. Este a tárnokmester és a perszonális tartottak vegyes konferenciát a kedélyek lecsillapítására. 15-érc a nádor magához kérte a legkiemelkedőbb rendi szónokokat és a legelőkelőbb mágnásokat, kifejtette előttük a helyzetet és annak szükségét, hogy az országgyűlést megfelelő módon fejezzék be. Még aznap összeültek a kerületi ülések, ahol elhatározták, hogy a szeptemberi legfelsőbb kéziratokra felirattal válaszolnak és kifejezik fájdalomukat, hogy az országgyűlés befejezésére a király záros határidőt tűzött ki. Közben a nádor a főispánok útján is megkísérelte, hogy megyéik követeire hassanak, és 15-én este újabb konferenciát is tartottak a tárnokmester és a perszonális vezetésével, amelyen sikerült többeket eltéríteni attól a gondoltól, hogy a szubszídiumot föltételekhez kössék. 16-án a nádor már elég kedvezően ítélte meg a helyzetet; a kerületi ülés ugyan fölvetette azt a gondolatot, hogy országos bizottságot küldjenek ki a törvénykezésben és az árvaügyben néhány ideiglenes javítás kidolgozására.²¹¹

A nádornak az a reménye, hogy november 19-re kellőleg előkészíti a hangulatot, hogy a rendek akkorára megfelelő feliratot határoznak el és a megajánlások feltételeit elejtik, nem vált valóra. Az alsó tábla ezen a napon csak a sérelmekkel foglalkozott,²¹² s a nádornak újabb konferenciákon kellett lathavetnio tekintélyét, hogy célját elérhesse. Néhány nap múlva be kellett vallania, hogy bizonyos fokig félrevezették és titokban

²¹⁶ *Iratok*, III. 74—78. 1.

²¹⁵ *Diarium 1807.*, 636—646. 1.

tartották előtte azt a fölrattervet, amelyet kidolgoztak.²¹³ Ez olyan hosszú volt, hogy tollbamondása 19-ére is áterjedt. A róla érkezett hírek alapján a nádor 20-án reggelre magához hívatta a rendek vezetőit, hogy véleményét velük közölje. Közben több kisebb megbeszélés folyt, amelyen bizonyos javaslatokban állapodtak meg, hogy a föliratot miként lehetne kellemetlen részeitől megtisztítani. A perszonális ezért a 20-ára összehívott konferenciát egy nappal el akarta tolni, amibe azonban a nádor nem egyezett bele, mert értesült, hogy a fölirat ismét fölveti a megajánlások föltételekhez kötését, sőt azt is emlegetik, hogy ha ismételt kéréseikre kedvezőbb elhatározást nem élhetnének el, a megajánlást vissza fogják vonni. A konferencián 50 megyei és városi küldött vett részt, a felső tábláról csak Ürményi országbíró. A nádor kifejtette, hogy milyen rossz hatásvái lenne a külföldre, ha úgy tűnnék fel, mintha a király és a nemzet közt ellentét állana fönn, s a nemzet becsülete érdekében kívánta a hosszú föl irat megrövidítését és éles kifejezéseinek megváltoztatását. Ámbár egyesek kitartottak a fölirat mellett, a többség kijelentette, hogy sose gondolt arra, hogy már megtett ajánlatát, visszavonja, hogy a föliraltervhöz még nem járultak hozzá, hogy azzal csak a főrendeket akarják álláspontjuk igazáról meggyőzni. A konferencia után tartott kerületi ülésen már a nádor óhajtsái szerint határoztak és csak kilencen tartottak ki a föl tételes megajánlás mellett.²¹¹ A tiszai kerület elnöke, Máriássy István gömöri követ ugyanis a fölirati szöveg érdekében bonyolította az ügyet, de Szentiványi János nógrádi alispán ezt ügyesen ellensúlyozta. Rhédey Lajos szatmári követ és Lónyay Gábor zempléni alispán buzgólkodtak különösebben a nádor álláspontjának érvényrejuttatásában. Végre Vay József is felszólt, hogy a kedvezőtlen következmények elkerülésére a feltételektől ci kell állani. Vele szemben Nagy Pál vette át a fölirat védelmét igen heves kijelentésekkel.²¹⁵ A szélsőségesek így már az alsó táblán kisebbségben maradtak, de a vita igen heves volt, sok személyeske-

²¹³ *Iratok*, III. 81. l.

²¹⁴ *Iratok*, III. 80—84. l.

²¹⁵ Drevenyák jelentésű dec. 1. Privatbibl. fasc. 47.; Kab. A. 534—2395/1807., *Iratok*. III. 85—87. l.

déssel. A küzdelem változatlan heveskedéssel 21-én és 22-én a kerületi üléseken tovább folyt. Az itt történtek hatása alatt a nádor november 22-én Bezerédj Ignácot és Vay Józsefet magához is hívatta és kifejezte rosszalását viselkedésük fölött, mérsékletre intve őket.²¹⁶ 26-án végre az alsó tábla átküldte üzenetét a főrendeknek.²¹⁷ Tizenegy megye azonban: Pest, Komárom, Trencsén, Sopron, Nógrád, Turóc, Heves, Borsod, Gömör, Sáros és Ung a föltételes megajánlás mellett szavazott.

A nádornak bizonyos fokig engednie kellett álláspontjából. Utasításának második része azt kötötte lelkére, hogy a tárgyalásokat siettesse. Meggyőződése alapján, hogy a rendek érvelése sok tekintetben indokolt és a törvényes kereteknek megfelelő volt, nem arra törekedett, hogy a föliratot meghíúsítsa, hanem hogy az mielőbb elfogadható alakban fölterjeszhető legyen.²¹⁸ A kérdés az volt, hogyan lehetne időt megtakarítani. A nádor úgy gondolta, hogy a föliratot a két tábla egy vegyes deputációja szövegezze meg, amivel a további vitának és üzenetváltásnak akarta élőjét venni. Az alsó tábla viszont ragaszkodott hozzá, hogy a szöveg az alsó táblán készüljön és azt a nádor ítélmestere fogalmazza meg. Végre is a felső tábla engedett a rendek kívánságának azzal a fenntartással, hogy máskor nem fogják akadályozni a törvénycikkek szövegének vegyes deputációban történő kidolgozását.²¹⁹ fgy december másodikára mégis elkészültek a felirattal és a királyi rezolúciók alapján megszerkeszhető törvénycikkekkkel.²²⁰ A nádor ezeket hosszú felterjesztés kíséretében indította el.²²¹ Minthogy a rendek a feliratból mindent elhagytak, ami megütközést kelthetett volna, a nádor kérte a királyt, hogy kegyeshangú legfelsőbb elhatározással válaszoljon. Kifejtette, hogy a törvényes rend szerint az országgyűlés berekesztése előtt a sérelmek is letárgyalandók. Meg-

²¹⁶ Kab. A. 534—2398., 2413/1807.; *Iratok*, 111. 87—89. és 90—94. 1.; Drevényák nov. 22. jelentése Privatbibl. fasc. 50.

²¹⁷ *Diarium 1807.*, 659—668. 1.; *Acta 1807.*, 443—44G. 1.

²¹⁸ *Iratok*, III. 95. 1.

²¹⁹ *Diarium 1807.*, 677—681. 1.; *Acta 1807.*, 454. és 456. 1.; *Iratok*, III. 104. 1.

²²⁰ *Diarium 1807.*, 682—703. *Acta 1807.*, 457—471. és 472—475. 1.

²²¹ *Iratok*, III. 109—124. 1.

engedte ugyan, hogy állhatnak be rendkívüli körülmények, amikor ezt betartani nem lehet, de annak elbírálását, hogy ilyen eset fennforog-e, a királyra bízta. Utalt azonban a november-eleji konferenciára, amelyen a tanácskozások folytatása mellett foglalt állást. Utalt arra is, hogy a záros határidő kitűzése a tárgyalások befejezésére nem áll összhangban a törvényes rendelkezésekkel. A rendek mérséklete után tehát azt kérte a királytól, kerüljön minden olyan kifejezést, valamint minden jogkérdés felvetését, ami a kedélyeket ismét felzaklathatná. Azt is odavetette, hogy ha a novemberi konferenciában az ő rezolúciói érvét fogadták volna el, annak nyomában nem származtak volna olyan bonyodalmak, mint a november 10-i legfelsőbb kézirat körül.²²²

Nevezetes része a nádor fölterjesztésének az is, ahol azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a kereskedelem tekintetében Magyarország jog szerint mit kívánhat. Kiindulópontja a Pragmatica Sanctio, amely Magyarországnak a többi örökös tartománnyal szemben teljes függetlenséget biztosított. Érdekei tehát nem rendelkeznek az örökös tartományok érdekei alá. Vagyis Magyarország mindazt követelheti a maga részére, amit az örökös tartományok is maguknak követelnek. Ezt a jogi kérdést 1802-ben a rendek nem vetették föl, mert remélték, hogy az uralkodó méltányos kéréseiket teljesíti. Azt a tételt vontala, hogy az egymástól független országok mindegyikének gondját egyformán kell viselni, mindegyiket ugyanolyan előnyökben részesíteni, érdekeiket tehát nem lehet teljesen valamely másik ország érdekeinek alárendelni. Korlátot ezzel szemben az egyesült országok kormányzatának csak az szab, hogy egyik sem kívánhat a maga részére olyan előnyöket, amelyek a testvérországok vagy az állam egészének nyilvánvaló kárával járhatnának. Ebben a kérdésben is olyan választ kért tehát, amely biztosítja a rendeket, hogy a király érdekeik iránt a legjobb indulattal viseltetik, de minthogy a felvetett kérdések egyéb tartományai érdekeibe belevágnak, ezeket előtb udvari hatóságaival kell letárgyalnia, amire a folyó országgyűlésen nem lett volna elegendő idő, úgyhogy ennek a kérdésnek fölvétele

²²² *Iratok*, II. r. 109—111. 1.

megfelelő előkészítés után csak egy későbbi országgyűlésen történhetné meg.²²³

A nádornak ezeket a kívánságait azonban a királyi leirat megfogalmazásában nem vették figyelembe. A tervezetet a kancellária dolgozta ki s az az államtanács felülbírálása alá került. Ott Baldacci erős támogatóra talált Zichy Károly grófban, aki mióta kamaraelnöki működését a rendek kemény kritikában részesítették, a felségjogok lovagjává szegődött s a felosztás kérdésének érintését is ellenezte, hogy abból valamiképpen ne lehessen arra következtetni, hogy az jogtalanul vagy erőszakkal történt volna. A pénzügyi és katonai kérdésekben kiélezett ellentétek Stadion gróft és Károly főherceget is az országgyűlés elkeseredett ellenzőivé tették. Így még Somogyi is megíngott alkotmányos meggyőződésében, ő is azt hangoztatta, mint első szakreferens, hogy mindaddig, míg Európában nem köszöntének be békésebb viszonyok, országgyűlést nem kell tartani, és ha az általános béke beálltával ilyet ismét összehívnának, annak mindenekelőtt az országgyűlés tárgyalásainak szabályozásával kellene foglalkoznia.²²⁴ A leiratot tehát egészen ridegen, csak az apró részletkérdéseket érintve, fogalmazták meg. Az az egy elvi kijelentés, amely a bevezetésben a király fölösztatási jogát hangoztatta, volt a kancellária szövegétől az egyetlen eltérés és az Zichy javaslatára került a leiratba.²²⁵

Az utolsó fölirat elküldésével lezárultak a viták. December 5-én még a sóár emelése kérdésében kiadott leirat felolvasása, amelyet a nádor mindezideig nem tett közzé, keltett egy utolsó fölháborodási hullámot.²²⁶ Alapjában a rendek az ülések szeptemberi újrafelvétele óta szorgalmasan dolgoztak a sérelmek tárgyalásán és e címen a hasznos törvénycikkeknek egész sorát készítették elő. Ezeknél a politikai ellentétek nem izgatták föl a kedélyeket, s ha Bécsben a „sérelem“, „gravamen“ és a „postulatum“ szó nem keltett volna olyan elfogult ellenszenvet, észre kellett volna venniök, hogy a törvényhozás komoly mun-

²²³ *Iratok*, III. 113-116. 1.

²²⁴ St. R. 4309/1807.; *Iratok*, III. 122—124. 1.

²²⁵ *Acta 1807.*, 513—514. 1.; Magyar fordítás Horváth Mihálynál: *Magyarország története*, VIII. 327—332. 1.

²²⁶ *Diarium 1807.*, 733. J. *Acta 1807.*, 487—488. 1.; *Iratok*, III. 131. 1.

kát is tud végezni. A nádor december 4-i fölterjesztésében nem ok nélkül dicsérte a rendek mérsékletét és komoly törekvéseit.²²¹ November utolsó napjaiban és december elején minden nehézség nélkül gyomlálták ki a fölirati tervből, ami megütközést kelthetett volna. Elvi álláspontjuk rögzítése az utolsó föliratban elsimította aggodalmaikat és föloldotta a feszültséget. Az országgyűlés vége felé a nádort inkább az az aggodalom töltötte el, hogy a fölterjesztett sérelmekről az elhatározás nem érkezett le. Félő volt, hogy a berekesztés ezért fog késedelmet szenvedni. Sürgetése azonban ezt az akadályt is elhárította az útból. December 15-én a király jelenlétében megtartották a záróülést. Amit a nádor már a rezolúcióban óhajtott volna, legalább abban a rövid beszédben érvényesült, amellyel Ferenc király a rendeket széjjelbocsátotta. Ebben az ünnepi alkalomhoz méltó atyai jóindulattal szólt hozzájuk, elismerte munkájukat és hangoztatta, hogy amit ez alkalommal el nem végeztek, azt a jövő országgyűlésen fel fogják venni, sőt fölszólította a követeket, mondják el küldőiknek, hogy a jövő országgyűlésre oly utasítással indítsák el követeiket, hogy a belső közjó érdekében az ország boldogságára mentői többet alkothassanak.²²⁸ Ezek a szavak jelentékeny lelkesedést is keltettek. A berekesztés külsőségei tehát talán még Ferenc király lelkében is valamelyest enyhítettek a bizalmatlanságot.

Végeredményben az országgyűlés nem végződött nyílt szakítással, amint Baldacci és bizalmas informátora, Drevenyák, vagy egyes bécsi kormányférfiak, különösen Stadion gróf szerettek volna. Baldacci akkor sem szűnt meg izgatni a királyt, amikor a feszültség lényegében már föloldódott. Csapó részletes jelentéseire, főképp azonban Drevenyák szenvedélytől fűtött, heves kifakadásaira támaszkodva, továbbra is nagy körültekintéssel és következetességgel tüzelt a magyarság, az alkotmányosság és az országgyűlés ellen, és iparkodott a királyban ébren tartani a bizalmatlanságot a nádor személye iránt. Az országgyűlés vége felé erre ösztönözte őt az az aggodalom is, hogy Budán szabadabban fog érvényesülni a nádor hatása

²²⁷ *Iratok*, 111. 125. 1.

²²⁸ *Diarium 1807.*, 839—848. 1., a király beszéde, 842. 1.

a királyra, sőt hogy az esetleg komoly rést is üthet az általa hangoztatott alapelveken.²²⁹ Amióta a tárgyalások menete jobbra fordult, szüntelenül azt hangoztatta, ha a nádor korábban érelyesebben lépett volna föl, az országgyűlés nem okozhatott volna annyi kellemetlenséget az uralkodónak.²³⁰ A bizalmatlanság fölszítására minduntalan rámutatott arra, hogy a nádor tárgyilagossága — személytelen — jelentései milyen ellentétben állanak a titkos jelentők tudósításaival.²³¹ Az utolsó fölirattal azt szegezte szembe, hogy nem a kellemetlen kifejezések letompítása vagy törlése a fontos, hanem a szellem, amely a kívánságokban megnyilvánul, hogy a szavak helyett ebben a szellemben van a mérég!²³² Még az utolsó napokban is azzal rémítette a királyt, hogy legalább egy-két nappal ki fogják tolni az országgyűlést,²³³ sőt, hogy a rendek komplottot szőnek s az utolsó pillanatban meg fogják tagadni az újoncokat és a szubszídiumot azon a címen, hogy erre nincs utasításuk.²³⁴ Mellette még Zichy tüzelt a gabonakivitel kérdésében a rendek és az országgyűlés ellen.²³⁵

A bécsi kormánykörök végeredményben mégis elég eredményesnek tartották a diétát, s a rendek is elmondhatták, hogy hasonló eredményt 1790 óta nem értek el. Végre sikerült be-
 rniek elyezni Fiume bekebelezését,²³⁶ gróf Széchenyi Ferenc nagy-
 szerű könyvadományát, mint a Nemzeti Múzeum alapját,²³⁷ a
 harmincadfizetés szabályozását, amely a behozott áruknak
 magyar harmincadokon való megvámolását rendelte el,²³⁸ a
 gabona és bor kivitelének új rendezését, ami régi sérelmeket
 szüntetett meg,²³⁹ egész sorát az apróbb igazságügyi rendel-

²²⁹ *Iratok*, III. 87., 128—129. 1.; Drevenyák nov. 18. és dór. 1. jelentése Privatbibl. lase. 50.

²³⁰ *Iratok*, III. 93., 98., 128—129. 1.

²³¹ *Iratok*, III. 89., 129. 1.

²³² *Iratok*, III. 133. 1.

²³³ *Iratok*, III. 133. 1.

²³⁴ *Iratok*, III. 134. 1.

²³⁵ *Iratok*, III. 85. 1.

²³⁶ 1807: 4. t.-c.

²³⁷ 1807: 24. t.-c.

²³⁸ 1807: 5. t.-c.

²³⁹ 1807: 6. és 7. t.-c.

kezéseknek, amelyek sok panasz és baj okát háritották el,²⁴⁰ törvényt hoztak a futóhomok elleni védekezésről²⁴¹ és az erdők védelmére,²⁴² a mértékek és a pénzláb egyenlősítésére,²⁴² sőt az utolsó, 32. cikkelyben azt is leszögezték, hogy a király megígérte, hogy a törvényes időben összehívandó legközelebbi országgyűlésen tárgyalás alá veszik azokat a javaslatokat, és sérelmeket, amelyeket ez alkalommal nem végezhettek el.

Mіндеz különösen nemzeti szempontból nem volt lekicsinyelhető, ámbár kétségtelen, hogy másrésről ez az országgyűlés az udvari körökben nagyon megerősítette azt a törekvést, hogy a diétákkal le kell számolni. Nemcsak Somogyi pengetett december elején ilyen hangokat,²⁴⁴ hanem a másik magyar referens, a horvát Bedekovich Ferenc is, aki különösen a diétális tárgyalások rendje ellen emelt kifogást, mindenképp, hogy a két tábla közt az üzenetváltás írásban folyik, és hogy az ellenzék vezérférfiai, ha kisebbségben maradnak, tiltakozásukat, illetve különvéleményüket fölvetetik a jegyzőkönyvbe.²⁴⁵ Ezért volt nagy eredmény a 32. t.-c., amely mintegy kezességet nyújtott az alkotmányos formák fönntartására. Végeredményben tehát a törvények megszövegezésénél a nádor iránya kerekedett fölül Baldacciéval szemben. Az ellentét azonban továbbra is fönállt, sokkal merevebben, mint 1796 óta bármikor, és a fejlemények, különösen a külpolitikai viszonyok, igen könnyen kilendíthették a fejlődést nehezen fenntartott egyensúlyi helyzetéből.

²⁴⁰ 1807: 8—13. t.-c.

²⁴¹ 1807: 20. t.-c.

²⁴² 1Ö() 7: 21. t.-c.

²⁴⁵ 1807: 22. t.-c.

²⁴⁴ St. R. 4309/1807.; *Iratok*, HI. 123. 1.

²⁴⁶ St. R. 4242/1807.; *Iratok*, III. 101. 1

AZ 1808. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS.

Magyarországon az a feszültség, amely az 1807-i országgyűlés idején olyan mód fölött kiéleződött, az országgyűlés föl-
oszlása után sem enyhült. Akik Ferenc császár lelkében az
ellenszenvet az alkotmányos formák és a magyar nemzeti törek-
vések ellen oly magas fokra szították, nem azért tették ezt, hogy
sikereiket ismét elhalványulni hagyják. A jelszó Bécsben már
régén az volt, hogy Magyarország különállását a monarchiában
megszüntessék, a legszelídebb fogalmazásban is, hogy „Magyar-
országot a többi örökös tartományhoz közelebb hozzák“. A
német-római szent birodalom megszűntével az „osztrák ház“,
illetve örökös birtokai léptek előtérbe, 1526 óta ezek sorába
számították Magyarországot is, és amióta megszűnt az örökös
országok közt az a különbség, — hogy amíg a többiek a szent
birodalom tagjai voltak, Magyarország a birodalmon kívül állott,
— több jogot éreztek beolvasztó törekvéseikre, mint azelőtt.

Január végén a katonai hatóságok intéztek támadást a hely-
tartótanács hatásköre ellen. A haditanács akkor új katonai el-
szállásolási tervet dolgozott ki és két ezredet Magyarországra
útnak is indított. A vonuló katonaság elszállásolásáról és el-
látásáról a helytartótanácsnak kellett gondoskodnia. Az udvari
hatóságok azonban nem értesítették a helytartótanácsot, az
csak január 20-án a magyarországi főparancsnokságtól értesült
a két ezred elindulásáról. Az erre vonatkozó udvari dekrétum
csak január 29-én kelt Bécsben, sőt a hozzá mellékelt haditanácsi
átirat is csak január 24-ről volt keltezeve. Mindazonáltal január
30-i kelettel Ferenc királlyal legfelsőbb kéziratot intéztettek
a nádorhoz, megütközését fejezve ki azon, hogy a helytartó-
tanács a főparancsnokság kívánságát nem hajtotta mindjárt
végre, és hozzáfűzve azt a kívánságát, hogy a helytartótanács
a magyarországi parancsnokság megkeresésére azonnal intézked-

jék, mert politikai tekintetek nem engedik meg, hogy a katonai hatóságok a politikaiakkal mindig előzetes tárgyalást folytassanak.¹

Mielőtt azonban még ez a rendreutasító királyi kézirat megérkezett volna, január 28-án a nádor magánlevélben már értesítette Ferencet a történt ékről, kérve a hivatalos rendelkezést, és hogy a már elindított két ezred után újabbakat ne indítsanak el, míg a magyar hatóságok az elszállásolást elő nem készítették.² A két nappal később kelt legfelsőbb kézirat — úgy látszik — már e levél kézhezvétele után kelt, mert a nádor levelében hivatkozik arra, hogy békebeli elszállásolásnál a csapatoknak az országban való elhelyezése a katonai és a polgári hatóság közös föladata, a legfelsőbb kézirat pedig már azt hangsúlyozza, hogy ez az elszállásolás nem tekinthető teljesen békeelszállásolásnak.²

A 30-i kézirat természetesen újabb, hivatalos állásfoglalást kívánt meg a nádortól. Fölterjesztését február 12-én az időközben a főparancsnoksággal megtartott tanácskozás után készítette el. Fölterjesztéséhez mellékelte a főparancsnokság január 23-i átiratát, amely szerint a külügyekben beállott változások folytán megszüntetik az addigi csapatösszevonásokat és a katonaságot szélesebb körben osztják el, amiből csak békeelszállásolásra lehetett következtetni. Különben is ez az átirat csak az elszállásolás tervéi küldte el, ahogy a generalisszimusz kidolgozta, de sem arról nem tett említést, hogy azt a császár elfogadta, sem arról, hogy a csapatokat e terv szerint már el is indították. Hivatkozott az 1751-i katonai regulamentumra, amelyet Ferenc 1806-ban újabban is megerősített, és rámutatott, hogy nem a helytartótanácsra múlt, hogy zavarok támadtak, hanem a katonai hatóságokon, amelyek nem közölték vele idejében a király elhatározását. Általában szemükre vetette ezeknek, hogy egy idő óta azt a szokást látszanak fölvenni, hogy a katonai téren a be nem tartott királyi parancsokból származó zavarok okát a magyar helytartótanácsra hárítsák és ezt a ható-

¹ *Iratok*, III. 143. 1.

² *Iratok*, III. 135—136. 1.

³ „ ... diese Dislocation nicht ganz für eine stabile Friedensdislocation angesehen werden könne ... “

ságot a dolgok kellő ismerete híján úgy tüntessék fel az uralkodó előtt, mint amely legfelsőbb szándékaival szembehelyezkedik.⁴ Már előző levelében fölemlítette, hogy a helytartótanács mindjárt megajánlotta a közös tanácskozást és éppen a főparancsnokság volt az, amely nagy elfoglaltságára hivatkozva, kérte annak elhalasztását február 8-ig. Amikor értesültek arról, hogy a csapatokat már elindították, eltekintettek a formaságoktól s a már elindított csapatok zavartalan vonulására mindent megtettek, a 8-i konferencián is csak annyiban kértek változtatásokat a beosztáson, amennyiben az az ország ereje és az arányos teherelosztás szempontjából szükséges volt. A nádornak ebben a fölterjesztésében azonban nem a helytartótanács eljárásának igazolásán volt a hangsúly. A nádor nyíltan megmondta, hogy a január 30-i leirat intézkedései, amelyek az addig szentül betartott törvényekkel és a király által hozott rendelkezésekkel ellentétben állnak, mindaddig, míg ez utóbbiakat annak rendje szerint meg nem változtatják, nem hajthatók végre. A diszlokációt rendkívüli viszonyok közt az uralkodó maga állapítja meg és csak a végrehajtásra vonatkozólag tárgyal a helytartótanács a főparancsnoksággal, a békebelinél azonban az uralkodó megállapítja az országban elhelyezendő létszámot, de az elszállásolás tervét a helytartótanács dolgozza ki és terjeszti megerősítésre a király elé. Ha tehát a január 30-i leirat azt kívánja, hogy a helytartótanács ezentúl békeidőben is a főparancsnokság egyszerű megkeresésére hajtsa végre az elszállásolást, ez beleütközik a törvényes rendbe s az uralkodó korábbi alapvető rendletéibe. Békeidőben Magyarország az ott állomásozó katonaságot maga köteles ellátni, sőt mint-hogy erre külön alapja nincs s a terhet azok a hatóságok viselik, ahol az elszállásolás történik, az elszállásolásnál figyelembe kell venni a helyi körülményeket, az adózók vagyoni erőviszonyait, a rendelkezésre álló szállást és élelmet, amit csak a helyi hatóságok ismernek. Ezekre alapítva kérte tehát, hogy a király — zavarok elkerülése kedvéért — tartsa fenn a fennálló rendet.⁵

⁵ *Iratok*, III. 149. & 151. 1.

⁶ *Iratok*, III. 143—152. 1.

Az egyszer kimondott elhatározást persze Bécsben megváltoztatni nem voltak hajlandók. Ferenc már február 28-án Erdődy kancellárt a január 30-i leirat értelmében utasította, hogy amíg rendkívüli viszonyok állnak fenn, a főparancsnokság egyszerű utasítására az elszállásolási rendeleteket végre kell hajtani.⁶ Az ügyet ugyan a magyar kancellária is szóvátette s e révén az államtanács is foglalkozott vele, de ez sem hozott kedvezőbb fordulatot. Ferenc a június 17-én aláírt legfelsőbb elhatározásában is megmaradt álláspontján, csak azt ígérte meg, hogy amikor ismét eljön a rendszeres békeelszállásolás ideje, az erre vonatkozó terveket meg fogják vitatni a politikai hatósággal.⁷ A nádornak és a kancelláriának együttesen sem sikerült tehát kivédenie a helytartótanács hatásköre ellen irányuló támadást, sőt még csak jóhiszeműségét elismertetni sem, ámbár a Bécsből érkezett iratok keltezése kétségtelenül elárulta a rosszakaratot, amellyel ezt az ügyet onnan elindították.

Ezzel szinte egyidejűleg egy másik eset is történt, amely a nádort mélyen sértette. Két helytartótanácsai állást kellett betölteni. A nádor az egyikre Péchy Imre bihari alispánt hozta javaslatba, mert az ellenzéknek ettől a nagy tehetségű tagjától jelentékeny szolgálatokat várt. Az udvarban azonban nem szertették Péchy-t. Ügy tudták, hogy az előző évi szeptemberi királyi leiratokra adandó választervezetnek ő volt egyik megfogalmazója. Baldacci Drevenyák jelentései kapcsán már akkor dorgatóriumban akarta részesíteni Péchy-t és előre is fölhívta Ferenc császár figyelmét, hogy ha a jövőben helytartótanácsosságra hoznák őt javaslatba, utasítsa el ezt a kívánságot.⁸ Az ügyet a nádor előzetesen meg is beszélte a királlyal, majd személyesen nyújtotta be javaslatát, beszélt vele a javasolt személyekről is és akkor észrevette elfogultságát Péchyvel szemben. A király azonban a beadványt átküldte a kancelláriának azzal a határozott utasítással, hogy Péchy-t hagyja ki a kinevezendők közül. Ez a nádort elkeserítette, meg is írta császári bátyjának, hogy rossz néven veszi, hogy nem volt benne annyi őszinteség, hogy

⁷ *Iratok*, III. 152. 1.

⁸ *Iratok*, III. 152—151.].

⁹ Kab. A. 507/1807. *Iratok*, III. 140. 1.

Péchy kihagyására utasította volna, hogy ellenkezőleg a kancelláriához küldött utasítással megrendítette a hitet, hogy a király bizalommal van iránta. Kijelentette azonban azt is, hogy bizalmának ez a megingása, amely oly érzékenyen érintette, nem fogja buzgóságát csökkenteni, és reméli, hogy ezzel is meg fogja győzni a császárt, hogy amivel ellenségei nála megrágalmazták, mennyire alaptalan.¹¹

A kártyákat Pécsben ismét Baldacci keverte. Ő megint francia emisszáriusokat szimatolt s különösen a Budán tartózkodó La Barthe-ra irányította a figyelmet, másrésről az országgyűlési ellenzék ellen tüzeli, amely hirdetett elveinek terjesztésére törekszik. Egy február 4-i előterjesztésében azt javasolta tehát Ferencnek, állítson fel Magyarországon valamiféle ellenőrző szervezetet, amelyet azonban semmiesetre sem szabad a nádorra bízni, mert pártfogoltjai közül többen szigorú felügyelet alá helyezendők.¹⁰ Nőm bízott a főispánokban és adminisztrátorokban — egy részüket egyenesen rosszindulatúaknak tartotta —, sem valamely osztályban, és egyéenként megválasztottakból akarta a kívánt szervezetet megalkotni. Minthogy Magyarországon a rendőség neve is gyűlöletes, az egész ellenőrzést magánlevelezés formájában tervezte. Élére Drevenyákat állította volna és szemrehányólag említette, hogy már az országgyűlés feloszlásakor javaslatot tett ebben az irányban, do Drevenyák nem kapott ilyen megbízást. Rhcdeyvel és Kalmárfi budai városbíróval is beszélt, különösen az utóbbi azonban kikötötte, hogy jelentései ne jussanak magyar kézbe, főképp ne helytartótanácsosokéba. Kijelölte, hogy különösen milyen vidékeket kellene figyelemmel kísérni s a kijelölendő konfidensek kiválasztását a Felvidéken Drevenyákra bízta volna, különben magyar tudósokat és műszaki tiszteket ajánlott bevonni ebbe

⁹ „Ich hoffe dadurch Euer Majestät zu überzeugen, wie ungegründet all jenes, was meine und mithin auch Ihre Feinde bev mancher Gelegenheit Ihnen wieder mich begebracht haben mögen.“ *Iratok*, III. 142. 1.

¹⁰ „Ich glaube endlich mit Grund voraussetzen zu dürfen, dass Euer Majestät die Anordnung und Ausführung des Details keineswegs S. K. H. dom Erzherzoge Palatinus, da mehrere Seiner Proteges gerade die strengste Aufsicht bedürfen, zu überlassen, sondern Ihm vielmehr gar nicht in die Kenntniss dieser Anstatt zu setzen gewinnet sind.“ *Iratok*, III. 155. 1.

Dr. G. H. P. S.

Handwritten text in cursive script, appearing to be a list or account of items, possibly related to a medical or scientific study. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and fading.

Handwritten text in a cursive script, possibly a letter or a list, written on lined paper. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and some fading. It appears to be a list of names or entries, possibly related to a historical document or a collection of records. The text is written in black ink on a light-colored background with horizontal lines.

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is written on a grid of horizontal lines. The script is dense and flowing, characteristic of 18th or 19th-century cursive. The text is mostly illegible due to the cursive style and some fading, but appears to be a continuous paragraph of text.

Die 1. Hälfte von 1805
für die 1. Hälfte von 1805
2. Hälfte von 1805

Joseph Weyers

Opfer von 1805
1805

1805

a szervezetbe és szívesen látta volna a titkos levélcenzúra kiterjesztését is. Élesebben különösen Barkóczy Ferenc gróf pesti adminisztrátor, Péchy Imre bihari alispán és Illésházy trenoséni főispán ellen fordult.¹¹ Ugyanaznap egy másik jelentésben beszámolt, hogy La Barthe francia emisszáriusnak a nádor szárnységede szerzett útlevelet, hogy La Barthe Barkóczyval tart összeköttetést, a nádor pedig meglátogatta Szeri ti vány 1 helytartótanácsost.¹² A legsúlyosabban La Barthe útlevélügye esett a latba, ámbár ez félrevezetés volt, mert La Barthe a bécsi titkos udvari és állami kancellária s a bécsi francia követség tárgyalásai alapján szerezte útlevelet.¹³

Ferenc e rágalmak hatása alatt sógorát, estei Károly főherceg primást küldte el öccséhez. Az ürügy az volt, hogy átadja a nádornak tábornagyi kinevezését, a tulajdonképeni cél, hogy felvilágosításokat kérjen tőle. Egy levelet is küldött vele a császár. „Ich bitte Dich um Deiner selbst, Willen und des Besten meines Dienstes wegen, höre Meinen Schwägern an, folge seine Räthe und. Du wirst am besten dabey fahren. Sollst Du meiner Hilfe und Unterstützung, um zum Zweck zu gelangen, bedürfen, so eröffne Mir, in was sie zu bestehen habe, und Ich werde sie Dir gewiss leisten.“¹⁴ A primás megbízása azonban szóbeli volt; nem tudjuk tehát, hogy miket kellett a nádorral közölnie és milyen kérdéseket intézett hozzá. A nádor február 18-án válaszolt a császárnak, a primás látogatása tehát ezen vagy a megelőző napon történhetett. Levelében köszönetét mondott a császárnak, hogy az ő becsületét ennyire szívéen hordja. „Doppelt glücklich fühle ich mich in diesem Augenblicke Euer Majestät als Mann von Ehre versihern zu können, dass jenes, was man Euer Majestät von mir hinterbracht und mein Vetter mir in Ihren Namen ausführlich gemeldet, ganz ungegründet und falsch sey, dass wenn auch umbedeutende Ereignisse und Handlungen manch nicht gut gesinnten Menschen zu einem schiefen TTrtheilo von mir vermocht, ich leicht jede derselben

¹¹ *Iratok*, III. 154—159. 1.

¹² *Iratok*, III. 159. 1.

¹² Kab. A. 634/1808.

¹⁴ *Iratok*, III. 160. 1.

aufklären, Euer Majestät von dem Gegentheile leicht überweisen kann. Geruhen Euer Majestät überzeugt zu seyn, dass ich nicht im Stande bin mit Unwahrheiten gegen Sie aufzutreten, Ihnen etwas verhehlen zu wollen, dass mir die Ehre meiner Persohn, des Dienstes, den ich bekleide, noch mehr aber Ihre Achtung, Gnade und Freundschaft viel zu sehr am Herzen, liegt, als dass ich mich der Gefahr aussetzen sollte, selbe durch mein Betragen zu verschertzen, oder dass ich in meinem Hause etwas leiden könnte, was selben nachtheilig wäre.“¹⁵

A császár örömmel vette a nádor választát, ezt elárulják 21-én írt újabb sorai. Megkönnyebbülését a levél hangja is elárulja. „Da Du Mich versicherst, dass an allen dem Gesagten nichts ist, so bin ich vollkommen mit der Äusserung zufrieden und Verlage von Dir nun keine weitere Aufklärung darüber; nur so viel bitte ich Dich, alle Gelegenheit zu vermeiden, die böse Nachreden verursachen können.“¹⁶ A nádor is sietett újabb nyilatkozattal elsimítani a kínos magyarázkodást. Belke egész hevo hajtja őt arra — írta —, hogy minden lépését igazolja a császár előtt, s kifejezte a reményét, hogy fölvilágosításai az uralkodót tökéletesen meg fogják nyugtatni, meggyőzik arról, mily kevés alapjuk van azoknak az adatoknak, „amelyeket vele közöltek, s hogy terjesztőik milyen veszedelmes célok szolgálataiban állnak. Újból ígérte, hogy kerülni fog mindent, ami feltűnést keltene vagy szóbeszédre adhatna okot. Ezt eddig is megtette, ha azonban valaki csak arra törekszik, hogy valakinek viselkedése ellen kifogásokat emeljen, akkor nagyon könnyű a komoly megfontolással ártatlannak bizonyuló dolgokat rosszindulatúan beállítani, vagy egyes körülmények elhallgatásával ferde világításba helyezni.“¹⁷

Az incidens tehát elsimult. Szükség is volt rá, mert a politikai helyzet újra bonyolódott. A nádorra tehát ismét nagy szükség volt és ő minden korábbi aktivitását meghaladó lendülettel ragadta meg az alkalmat, hogy a magyar katonai kérdések rendezését keresztülvigye.

¹⁵ *Iratok*, III. 160—161. 1.

¹⁶ *Iratok*, III. 161—162. 1.

¹⁷ *Iratok*, III. 162—163. 1.

Európát apokaliptikus események rázkódtatták meg. Régi rendje tökéletesen összeomlott, az újhoz még megalkotójában sem volt meg a kellő bizalom, a szenvedő nemzetekben pedig hatalmas ellenáramlatok támadtak.

Már a gyászos pozsonyi béke után az új osztrák császárság megalázva feküdt Napóleon lábai előtt. Helyzete minden számbajöhető európai hatalommal szemben lehetetlenül alakult. Napóleon iránti gyűlöletét ennek utolsó sikerei nemcsak hogy nem csökkentették, hanem még fel is fokozták. Ausztria szinte gúzsba volt kötve, — de sohasem tudta, hogy melyik pillanatban lép fel a francia császár új követelésekkel, vagy csavarja el a békepontok valamelyikét olyan módon, hogy új beavatkozásra találjon alkalmat. A békekötést közvetlenül követett minduntalan fölmerülő feszültségek igen rossz előjelül voltak tekinthetők. De nem kevésbé volt feszült a helyzet Oroszországgal szemben sem. Sándor cár a pozsonyi békekötéssel elárultnak érezte magát s a helyett, hogy egykori szerencsétlen szövetségese helyzetén könnyíteni iparkodott volna, indokolatlanul újabb nehézségekbe sodorta és barátságtalanul viselkedett. Minden rendelkezésére álló eszközzel bele akarta kényszeríteni Ferencet, hogy Franciaország ellen új háborút indítson. Hasonló visszás volt a helyzet Poroszország felé is. Ott 1805-ben az osztrák diplomácia nagy erőfeszítéseket tett, hogy III. Frigyes Vilmost Napóleon ellen beavatkozásra bírja. Napóleonnak az a meggondolatlansága, hogy seregeit Ansbachnál porosz területen átvonultatva, a porosz semlegességet megsértette, Frigyes Vilmos haragját föl is ébresztette, és Hardonberg miniszter segítségével Ausztria már majdnem elérte célját, amikor az austerlitz csata más fordulatot adott a fejleményeknek.

A békekötés után tehát Ausztria egészen magára maradt. Politikai rendszerét is meg kellett változtatnia. Napóleon kívánására Cobenzl és Colloredo elbocsátásával új éra indult meg. A kancellári székbe Stadion Fülöp gróf pétervári követ, a párizsi osztrák követség élére pedig Metternich-Winneburg Kelemen Vencel Lothár gróf berlini követ került. Thugut rendszerét tulajdonképen csak ez a változás temette el. A külpolitikában ez két irányban jelentett gyökeres változást. Formálisan a bécsi

politikából kiküszöbölte a franciaellenes élt és kikapcsolta azt a poroszgyűlöletet, amely a francia háborúk idején oly sok kárt hozott Ferenc országaira. Ez korántsem volt behódolás Napóleon politikája előtt. Stadion is, Metternich is meg voltak győződve róla, hogy Napóleon rendszerének nem szabad behódolni. Mindaz, ami a pozsonyi béke után Németországban és a francia érdekkörbe bevont országokban történt, Napóleont elválasztotta a forradalomtól. Az önző, könyörtelen világhódító állott Európával szemben, az új hűbéres rendszer, amely az egész európai hatalmat egy kézben készült egyesíteni, részben önkaratuk nyilvánításában megbénított szövetségeseiből, részben francia igazgatás alatt álló hűbéres országokból alkotott abszolutisztikus birodalmi szövetségben. Ezzel a rendszerrel le lehetett volna számolni 1805-ben, ha Poroszország is csatlakozik a koalícióhoz, és ha Oroszország is komolyabban veszi a háborút. A tapasztalatok után azonban, minden erőtől megfosztva, Ferenc birodalma csak a nyugodt erőgyűjtésben bizakodhatott. Ezt sürgette Károly főherceg is, az elhamarkodott 1805-i hadjárat nagy ellenzője; e köré a jelszó köré csoportosultak a főhercegek s az udvar komoly elemei is. Stadion és Metternich hittek a leszámolásban, amely el fog következni s amelyet várva vártak, de ők nem építettek légvárakat, mint Cobenzl, nem láttak mindenben kedvező alakulást, amely lehetőséget nyújt a helyzet fölborítására. Szent komolysággal el akartak kerülni minden konfliktust, minden egyoldalú lekötelezést, mindent, ami a meginduló erőgyűjtés nyugodt munkáját akadályozta volna. De éppen ez volt a nehéz, amikor a fennálló káoszban mindenki kiállást kívánt a saját oldalán, határozott lekötelezést, áldozatot és kockázatot, amire előzőleg maga sem volt hajlandó. Így beékelve Franciaország, Oroszország és Poroszország egymással versengő diplomáciai erőfeszítése közé, nem volt könnyű megállani. Stadionnak azonban erős meggyőződése volt, hogy majdan, ha a pillanat elérkezik, Poroszország és Oroszország hathatós segítségére szükség lesz. Katonailag többet várt Poroszországtól, ebben az irányban tehát hajlandó volt megtenni mindent, ami Ausztriát nem viszi kalandba. Oroszországgal is megértést kívánt. Ezt a politikát Metternich is tö-

kéletesen átérezte, annál is inkább, mórt a berlini követségből került Párizsba. Az állami gépezet tehát Napóleon iránt mindig előzékenyen, folyton bizonyítgatva békéé szándékait, mégis az ő ellenségeivel iparkodott újra kiépíteni a megszakadt barátságot a nélkül, hogy kompromittálná magát.

Erre a politikára szörnyű teherétel volt az 1806-i porosz háború. S amikor Napóleon — aki már az austerlitz csata óta titokban készült Poroszország ellen s azért seregeit nem is vezette vissza Franciaországba — 1806. október 14-én a jénai és auerstadti kettős csatában a poroszokat már a háború első napjaiban döntően megverte, még veszedelmesebbé lett a helyzet. Napóleon már október 15-én a Visztuláig minden porosz tartomány meghódításáról beszélt.¹⁸ Ha a porosz sereg egy része vissza is vonulhatott Keletporoszországba, a porosz királyság ereje meg volt törve s mint politikai tényező, súlyából sokat veszített, de nagy reményeket fűzött Oroszország segítségéhez. Napóleon akkor követte, La Roehefouoauld útján mindenkép szövetségre akarta kényszeríteni Ferencet. Akármiféle egyezséggel megelégedett volna, csakhogy szövetségről beszélhessen. A Cattaro, majd a római császári cím letétele és Bonaparte József itáliai királynak elismerése köiül tárnáéit feszültségek után ez a kívánság igen veszedelmes volt Ausztriára. Napóleon visszahívta követét és Andreossi tábornok személyében újat küldött, aki megbízása átnyújtásakor Napóleon ellenállhatatlanságáról beszélt, hogy mennyire becsüli a megbízhatóságot és hogy nem fél nyílt és titkos ellenségeitől.¹⁹ Vele szemben Stadionnak nagy önuralomra volt szüksége, hogy az összeütközést el lehessen kerülni. Egyelőre Oroszország még új fordulatot idézhetett föl, de Sándor cár elhatározásai nem voltak kiszámíthatók. Épp ezért Napóleon Oroszország előtt ismételen megcsillantotta a török birodalom felosztását, Ausztriára viszont azzal az érvvel akart hatni, hogy mily szerencsétlenség lenne ránézve, ha Oroszország Moldvát és Oláhországot megszerezne. Poroszországtól meg azzal iparkodott Ferencet el-

¹⁸ Graf Yorck von Wartenburg: *Napokon uls Feldherr.* (Berlin, 1909.) I. 272. 1.

Wertheimer Ede: *Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében.* II. 198. 1.

választani, hogy följánlotta neki a II. Frigyes idején elvesztett Sziléziát.²⁰ De Franciaország erőszakos föllépése mellett nem volt kevésbé veszedelmes a koalíció mesterkedése sem. Azzal, hogy Ausztria Csehországban megfigyelő hadsereget állított föl, tulajdonképen Poroszország óhaját teljesítette, ha Franciaország felé ezt a cselekedetet ellenkező értelemben is iparkodott beállítani. Jena után a porosz diplomaták már nem sokat nyomtak a latban, de annál erőszakosabban követelte Oroszország a nyílt színvallást a koalíció mellett s az ő fáradozásait támogatta Sir Adair bécsi angol követ is. Bécsben hosszú és komoly tanácskozások folytak és különösen Károly főherceg és Stadion elaborátumai körül folyt a vita. Mindketten a semlegesség fenntartása mellett voltak, de ha az nőm sikerülne, Károly főherceg mégis inkább a Napóleonnal való megegyezés, Stadion a koalíció támogatása felé húzott. Ámbár nagyon jól tudták, hogy a határozatlanság mindkét félben csak gyanakvást és keserűséget fog hátrahagyni, az adott körülmények közt mégis a fegyveres semlegesség mellett kellett kitartani. Ferenc császár tehát följánlotta Napóleonnak a közvetítést, hogy ezzel haladékot szerezzen. Az 1807. február 7-én vívott Eylau csata után azonban a nyomás mindkét részről tetemesen növekedett. Ez volt Napoleon első csatája, amelyben ellenfelét nem sikerült legyőznie. Ámbár a harcteret nem hagyta el, korántsem volt győztes és új összecsapásra készült. Akkor, 1807 tavaszán nehezedett Ausztriára legsúlyosabban a küzdő pártok nyomása. A koalíció reményei erősödtek, Napóleont viszont feszélyezte a csehországi megfigyelő sereg. Hogy mást nem tudott elérni, elfogadta Ausztria közvetítését, de mindig azt iparkodott bizonyítani, hogy mennyivel kedvezőbb volna Ausztriára a vele való szövetség, és az orosz aspirációk rémével ijesztgetett. Még határozottabb volt Oroszország, amely most sem elégedett meg a közvetítéssel, hanem részletes békefől tételeket akart látni és Ausztria nyílt kiállását kívánta a koalíció mellett, hogy ez Napóleont a feltételek elfogadására kényszerítse. Stadion akkor már hajlott e felé a megoldás felé, de Károly főherceg érvelése előtt, — hogy Napoleon az oroszokat könnyű védekezéssel fel-

²⁰ Wertheimer id. mű II. 211—213. 1.

tartóztathatná a Visztulánál s azután teljes erejével a legföljebb 100.000 főre szaporítható csehországi sereg ellen fordulhatna, amelynek az oroszok idején segítségére nem jöhetnek —, meghajolt és a közvetítés siettetésében keresett menedéket. Június 14-én azonban a franciák Friedlandnál megverlek az oroszokat, s mire a békeközvetítésre késedelmesen kiküldött Stutterheim tábornok az orosz főhadiszállásra ért, megtörtént a tilsiti találkozás.²¹ Napóleon az előzetes külön tárgyalásokon Finnország birtokával elvakította az állhatatlan, könnyen befolyásolható Sándor cárt, majd Tilsitben szövetségre lépett vele és megosztottak az Európa fölötti hegemonián. A cár még a szerencsétlen porosz királyt is elejtette, aki elvesztette országa területének felét és 42.000 főnél nagyobbba hadseregét nem fejleszthette.

A tilsiti békével Poroszország kiesett a számottevő hatalmak sorából. Az európai helyzet ismét újjaalakult, nyugaton Franciaország, keleten Oroszország gyakorolta a főhatalmat. A többi ország, az osztrák „császárság“ is, az ő kényüknek és kedvüknek volt kiszolgáltatva. E két főhatalom közül azonban csak Franciaország értett a helyzet-kiaknázásához. Napóleon a Poroszországtól elvett nyugat-németországi területekből vesztfáliai királyságot szervezett öccsének, Jeromosnak, Szászországot azzal kötötte magához, hogy jelentékeny lengyel területeket, a „varsói nagyhercegséget“ adta neki, Oroszországot azonban rávette, hogy a már elfoglalt Moldvát és Oláhországot ürítse ki. Ehhez járult már 1806-ban Portugáliában a Braganza-ház trónfosztása, és Napóleon már Spanyolországban is keverte a kártyákat, hogy ezt az országot is magához ragadja és a népszerű trónörökös apjával kizárta a trónörökösödésből. Ennek folyományaként 1808 tavaszán ezt az országot is megszállta, minekutána előbb már a pápát is megfosztotta hatalmától és megalázta. Bonaparte József akkor a nápolyi trónról a spanyolra lépett elő, s a nápolyit sógora, Murát kapta meg. Napóleon európai államszövetsége tehát hatalmas lépésekkel épült ki. A Tilsit utáni francia politikában már akkor nem is arról volt szó, hogy a francia császár az ellenszegülőket enge-

²¹ Becr: *Zehn Jahre*. 248—291.].

delmességre kényszerítse, hanem hogy az autokrata, fölhasználva hatalmi előnyét, álürügyekkel és fortélyokkal úgy elkese-
 rítse ellenfeleit, vagy olyan befejezett helyzet elé állítsa őket,
 amelyben még a teljes behódolás sem szolgálhatott mentségül.
 Ausztria helyzete ezzel még inkább megromlott. Császárat a
 másik két császár közt, hatalmától és összeköttetéseitől meg-
 fosztva, újabb meglepetések érhatték. Segítség sehol sem kínál-
 kozott, s a „császári“ cím talán még teherként is volt, amely az
 ellenszenvet mindig újból fölszíthatta.

Ez volt a napóleoni korszakban Európa történetében a mély-
 pont, Ide juttatta az emberi civilizációnak ezt a kis melegágyát
 az az abszolutisztikus uralmi rendszer, amely a népek érdekei-
 vel, szellemi szükségleteivel, jellemével és vágyaival nem törődve,
 teljesen az uralkodó és meghitt szűk környezete kezébe adta
 a hatalmat. Ami a forradalom után történt, néhány császár
 vagy király és tanácsadónak elhatározásából és akarata szerint
 történt. Az ő egyéniségük, rátermettségük, gyatraságuk és
 hibáik szerint alakult a kor politikai kaleidoszkópja. Napoleon-
 nal egyikük sem vehette fel a versenyt. Ő ma úgy él a világ
 szemében, mint a nagy hadvezér, de az a nagy átalakulás, amely
 akkor Európát, mint a földrengés, többszöri hullámokban meg-
 rázkódtatta és átalakította, nem egyedül a hadvezér sikere volt.
 A nélkül a korlátokat nem ismerő, gátlástól mentes akarat nél-
 kül, a nélkül a világos látás nélkül, amely a dolgok következmé-
 nyeit olyan tisztán ismerte föl, a nélkül az erős fantázia nélkül,
 amely mindig nagyarányú tervekkel foglalkozott, a nélkül a fáradhatatlan
 tettség nélkül, a nélkül a lendületes hæv nélkül,
 amelyet tervei minden egyes részletének keresztülvitelére fordít-
 ott, ezek a sikerek nem lettek volna elérhetők.

Azok közül, akik a játszmában vele szemben állói lak,
 egyik sem dicsekedhetett hasonló képességekkel, egyik sem mér-
 közhetett az ő erejével. A törpék törpéje volt közöttük IV. Ká-
 roly spanyol király, az az erkölcsi gondolat és akarat, nélküli
 uralkodó, aki helyett egy semmirevaló, hatalmával visszaélő
 kegyenc vezette az országot, az a puhány, aki hajlandó volt
 kegyenc kívánságára fiát az örökösödésből kizárni, majd a nép
 kívánságára mégis az ő javára lemondani, azután a koronát
 Napoleon parancsára fiától ismét visszavenni, hogy két nappal

utóbb ő is renunciáljon róla. Nem sokkal jobb volt testvére, IV. Ferdinánd nápolyi király, egészen a léha élvezetek rabja. Ők nem is nevezhetők Napóleon ellenfeleinek; játékszerei voltak csak, akik könnyen estek áldozataivá.

A ellenfelek között III. Frigyes Vilmos volt a legkülönb: szigorú erkölcsű, lelkiismeretes férfi, finom érzékkel, de kevés energiával, nem a tett embere, inkább félnék, sok megkötöttség-gel; ilyen tulajdonságokkal szerencsétlen örököse egy kemény és önző hatalmi politikának, amelyet sem elhatározott fellépéssel, sem mélyvel szolgálni nem volt képes. Intuíciója kevés volt, ezt utóbb feleségének, az ünnepest Lujza királynőnek nemzeti lelkesedése egyensúlyozta ki.

Ami nála a kezdeményezésben hiányzott, talán túlságos mértékben megvolt Sándor cárban, do a kellő higgadt megfontoltság nélkül. Lány szláv természet, könnyen befolyásolható, fellobogó lelkesedéssel, de gyorsan kifáradó. Ennek következtében megbízhatatlan, ingadozó, nagy ambíciókkal nagy ellentétek közt hanyódó. Európa döntőbírója akart lenni s ebben a tekintetben Napóleonnal szemben nem egyszer bátran lépett ki a síkra, de könnyen el is vakíthatta magát jó fantáziával előadót! terveivel. Így hanyódott. Napóleon és ellenfelei közi; döntőbírói tervei csakhamar világoralmiakká alakultak át. Ámhái az elűzött nápolyi királyéit, Svájc függetlenségéért, a hatalmi elrendezések igazságtalanságainak megszüntetéséért hajlandó volt fegyverrel kiállani, Napóleon vakító rábeszélésének engedve, cserben hagyta még azt a szövetségét, III. Frigyes Vilmost is, akinek II. Frigyes sírjánál ünnepélyesen megfogadta, hogy nem hagyja el és külön békéi nem köt.

Az ilyen uralkodók nem mérközhettek Napóleon képességeivel. De III. Frigyes Vilmosnál és Sándor cárnál is kevésbbé volt erre alkalmas Ferenc császár. Benne sem erély nem volt, sem fantázia, sem ítélőképesség, hogy az egyes kérdésekre tömegével bekért javaslatok közt tájékozódjék és döntené tudjon. Egy kiváló osztrák történetíró, aki az ő korával különösen behatóan foglalkozott, mondotta róla: „Saját erejében nem bízva, nem volt meg benne az a képesség sem, hogy másokhoz mindenben és egészen csatlakozzék. Senkinek som nyitotta ki fülét

korlátlanul, mindenféle fület és nehezen határozta el magát.“²² Ez a bizonytalansága volt cselekedeteinek kerékkötője, ezért örült, ha valamiben nem kellett határoznia, hanem a döntést elodázhatta azzal, hogy esetleg még valakinek a véleményét kikérte. Egykori nevelője, Colloredo még mint miniszter (1799) is kemény kritikákat mondott tevékenységéről: „Önnek meg kell fognia a dolgokat. Ennek a sokrétű nagy ügynek és munkának sok és sokkal több időt kell szentelnie mint eddig.“ „Oly kevés időáldozattal, oly kevés elgondolkozással“ az ilyen óriási gépezetet nem lehet rendesen ellátni.²³ József nádor, János és Rainer²⁴ főherceg is figyelmeztették, hogy ne jelentéktelen apróságokkal foglalkozzék, hogy olvasson és mélyedjen el. Benne azonban a Napóleon személye elleni megvetésnél is erősebb volt a forradalom és intézményei elleni gyűlölet, ami általában mindinkább reakciós irányba terelte és a szellem megnyilatkozásai ellen fordította. E részben két esetet szeretnék említeni éppen az 1808. esztendőből, amikor a német romantika olyan diadalmasan kibontakozott és a politikának egészei új alapokat vetett. Sehlegel akkor Bécsben előkelő magánházaiban, szűk zárt körben, 30—40 ember részére fölolvasásokat akart tartani. Ferenc ezt egyenesen eltiltotta. Rottenhahn államtanácsos azonban interveniált, hogy a császár az engedélyt mégis megadja és Sehlegel végre meg is kapta a hozzájárulást, de azzal a kikötéssel, hogy az előadások száma 15-nél több nem lehet és hogy a rendőrség egy kiküldötté mindig jelen legyen.²⁵ Pesten ugyanakkor a legnevesebb, nagyrészt német származású egyetemi tanárok egy csoportja orvos-, gazdasági- és természettudományi társaságot akart alapítani. Az államtanács azonban ezt gyanúsnak tartotta és elutasította,²⁶ amire az alapítók megújított-

²² Misstrauisch in seine eigene Kraft, bosass er auch nicht die Möglichkeit sich an andern voll und ganz anzuschließen. Niemand hatte sein Ohr uneingeschränkt, er horchte nach allen Seiten und war schwer zu einer Entscheidung zu bringen. Boer: *Zehn Jahre*. 211. 1.

²³ V. Bibi.: *Dér Zerfall Österreichs*, Wien, 1922. 99. 1.; IC. F. A. fasc. 78. b.

²⁴ Werthcimer id. mű II. 32. 1.

²⁵ Rab. A. 34/1808.

²⁶ St. R. 1124/1808.

ták kérésüket és arra hivatkoztak, hogy Linzben is működik ilyes egyesület. Ferenc tehát vizsgálatot indított, hogy a linzi társaság milyen jogon működik, és hajlandó volt azt is betiltani. Hogy Schlegel előadásai éppen a Napoleon-ellenes nemzeti szellem megerősödését szolgálják, nem vette figyelembe. A külföldre utazásra még a legelőkelőbb uraknak is engedélyt kellett kérniük és ezeket ő maga adta vagy tagadta meg. Károly főherceg tehát nem ok nélkül vetette szemére az országaiban megindult szellemi hanyatlást. A császár azonban minden szellemi megnyilvánulásban kritikát szimatolt s annak minden eszközzel el akarta vágni az útját. Szellemi lendület helyett így természetesen pangás következett be. Ferenc egyéniségének éppen ez felelt meg; Hornayer szerint „ein unversönlicher Hassor allos freien Aufschwungs und alles höheren Wissens“.²⁷ Benne sem volt semmi lendület. Bensőséges családi élete ellenére, feleségeinek halála nem hagyott hátra benne melyebb nyomokat s néhány hónap múlva már új házasságot kötött. Amilyen vak bizalommal ragaszkodott Thuguthoz vagy Colloredóhoz, éppen olyan ridegséggel lökte el őket magától, amikor el kellett őket bocsátania. Még az olyan katasztrófák, mint a wagrami csatavesztés, sem rendítették meg; megállapítva, a tényt, közömbösen szólta oda környezetének: „Nun wollen wir nach Hause geben.“²⁸ Mert nem a lelkiismeret hajtotta arra, hogy személyesen intézkedjék, hanem a hatalom külső látszatának hajhászása. Stadionnak is feltűnt a császárnak az a különös igyekezete, hogy mindenütt megjelenjék és mindenütt maga lássák cselekedni, de ebben éppen a felelősségérzet hiányát látta és „Mechanismus ohne Geist“-nek nevezte.²⁹

Hogy lehetett azt remélni, hogy ilyen vezetéssel Napóleonnal szemben valamit elérjenek? De nemcsak az uralkodókban volt a hiba, hanem országaik szervezetében is. Oroszország még nagy néptelen terület volt laza szervezettel, amely nem bírta a nagyobb erőfeszítést, különösen, ha az hosszabb ideig tartott. Tiltsit előtt az egész országot már erős békevágy ejtette hatal-

²⁷ Bibl id. mű 125. 1.

²⁸ A. Springer: *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden*. I. 100. 1.

²⁹ 1807. szept. 30-i irata Károly f&herccgliez. K. F. A. fase. 70.

mába s az államférfiak is elernyedve, békére ösztönözték a cárt. Szervezet dolgában Poroszország volt a legkeményebb, amint azt a Tilsit, utáni megalázásban kimutatta. Ferenc birodalmának igazgatását minden oldalról támadták, mégsem lehetett változtatni rajta, mert Ferenc egyéniségének egyedül ez a rendszer felelt meg. A monarchiának nagy szerencséje akkor kitűnő hadvezére, Károly főherceg volt, de eltekintve betegségétől, amely nem egyszer a csata hevében ütötte ki a hadvezér kezéből a vezetést, ő sem volt az a katona, mint Napóleon vagy a franciák forradalmi tábornokai. Nibulír állapította meg róla, hogy semmi harci vágy nem tüzelte, hogy nagy lelkiismeretességgel problémákat oldott meg, de nem a harc kedvéért vitte tűzbe csapatait. Sok megkööttség, műveltségek és lelkiismeretek gátolták az európai uralkodókat, diplomatákat és hadvezéreket, hogy túl téve magukat bizonyos korlátokon, Napóleon forradalmi és kíméld len eszközeit alkalmazzák.

De volt még egy más eredendő bűnük az addigi francia háborúknak. Azokat nem a népek folytatták, hanem a fejedelmek a hűbéri szervezet maradványainak védelmében és egyéni hatalmi törekvéseik kielégítésére. Mindaz, ami a rajnavidéki és németalföldi harcoktól Tilsitig történt, csak a fejedelmek küzdelme volt területi gyarapodásokért, hódításokért vagy egyszerű jogfosztással történt kárpótlásokért, mint a német birodalom újjárendezésekor, vagy itáliai, osztrák, lengyel és porosz területek fölosztásakor. A diplomácia is folyton csak a határok tologatásáról tárgyalt, minden fantáziája ebben merült ki. Hogy a népeket ezek az újjárendezések nem érdekelték, hogy sokszor kétségbeejtették őket, arra nem gondoltak. Sándor cár legalább a legitimizmus harcosa volt, — de azért ő sem átalotta az elvhí IV. Gusztáv svéd királyt megtámadni, hogy tőle Finnországot elragadja, amikor Napóleon ebben az irányban befolyásolta. A politikai erkölcs e megromlásának volt tulajdonítható az, ami Tilsit után előállott: Európa rabszolgasága. Mindaddig még akadtak fejedelmek, akik hittek Napóleon jóhiszeműségében, népek, amelyek az ő vezetésével szabadabb szellemet reméltek elérni. Tilsit után úgy látszott, hogy mindez a hit örökre elveszett s a két szövetséges: Napóleon és Sándor cár önkényesen rendezheti tovább a kontinenst tetszés szerint.

Mit is várhatott tőlük az az Ausztria, amely az utolsó békeközvetítéskor a koalíció kívánságára fölvetette a hadban álló felek egymásközi ellentéteinek rendezésével együtt a nápolyi, itáliai és a birodalmi rendezések alkalmából történt bizonyos jogfosztások orvoslását is? A tárgyalások idejében az osztrák érdekeket Talleyrand külügyminiszter támogatta leginkább s ő nyíltan feltárta az osztrák uraknak, hogy ura szívében csak egy ellenséget hordoz: Ausztriát, hogy keserősége ellen neki állandóan küzdenie kell, s hogy a legelső alkalom újra kirobbanthatja a háborút.³⁰ Közvetlenül Tilsit után ugyan Napoleon többször elismerte, hogy Ferenc őt a porosz hadjárat alatt semlegességével lekötölte. Nyilatkozatai erről elárulják, milyen szörnyű módon feszélyezte őt a háta mögött álló osztrák megfigyelő sereg, s ha hozzávesszük ehhez azt, hogy e keleti vidékek őszi sártengere és kemény tele seregeiben milyen elégületlenszegré adott okot, elképzelhető, hogy Ausztria mennyi gondot, izgalmat és keserőséget okozhatott az akkor már elkényelmesedő császárnak. Az elismerés tehát inkább aggasztó volt, mert ez emlékek bármikor újra föl korbácsolhat Iák szenvedélyét. Az érvek, amelyeket akkor hangoztatott, hogy Ausztriának nincs oka fegyverkezni, a gyanú, hogy ez a fegyverkezés ellene folyik, tovább foglalkoztatták elméjét és minden számításában szerepeltek. Egyelőre neki is erőgyűjtésre, tehát némi nyugalomra volt szüksége, óvatosan bánt tehát az osztrák császársággal és iparkodott ott, ahol lehetett, föl is használni, így Oroszország ellen a török kérdésben és Anglia felé békeközvetítésre. Ez utóbbi azonban megghiúsult s ezért Ausztriának fájdalommal ugyan, de meg kellett szakítania diplomáciai viszonyát Angliával. Míg ez a szélcsend tartott, Ferenc birodalma — ámbár állandó aggodalmak közt — újra élvezte azt a viszonylagos nyugalmat, amely a porosz háború előtti időt jellemezte: egy bizonytalan jövő Hőérzetével készülhetett az eljövendő újabb összeközülésre. Oroszország szövetsége még nem állotta ki a tűzpró-

³⁰ Vincent jelentése 1807. febr. 18: „il ne sa-vent pas que l'Empereur n'a pas d'autre ennemi dans le coeur que l'Autriche, que j'ai besoin de lutter sans cesso contre sa prétention, il ne demandera qu'une prétexte d'indisposition contre elle, l'aigreur s'en mêlera et tous mes efforts n'empêcheront, pas une nouvelle guerre.“ Beer: *Zehn Jahre*, 272. 1.

bát, az angol gazdasági kapcsolatok megszakítása sok bajt és olégyületlenségot okozott és Sándor cárban is új kétségeket támasztott. Ez nagy gond volt Napóleonra, amikor a spanyol nép félrevezetésének tudatára ébredt és fellázadt. A külső szemlélők még nem sejtették, hogy az orosz-svéd háború kitörése és a keleti kérdés újabb felvetése újabb orosz remények keltésével, Napóleon részéről mentő akció volt, hogy Sándor cárnak ne jusson eszébe Napóleon ellen fordulni, s ezzel a délibábos keleti tervek s az egész viláгурalmi szerkezet össze ne omoljanak.

A Tilsit utáni rend föllázította Napóleon ellen a népeket. Először a német birodalom népe mozdult meg. A birodalom iölbomlasztása után eleinte ugyan a kárpótláshoz jutott fejedelmek körében nagy volt a megelégedettség, — de a sok katona, a sok finandális hozzájárulás a hódító császár hadjárataihoz, a parancsok, amelyeket a protektor bőségesen osztogatott, a hang, ahogy ezeket kifejezte, fölkeltett© egyelőre a belső ellenszegülést. Később az új diadalok, egy-egy európai — egyelőre többnyire német — hatalom leverése szolgálai engedelmességhez szoktatta a diplomátákat és kormányokat. Csakhamar rájöttek azonban, hogy az ő érdekeik a nagy hódítót kevésbé érdeklik. Poroszországnak szerződésileg biztosította Hannovert, de amikor Angliával béketárgyalásokat folytatott, ezt a fejedelemséget minden gátlás nélkül az angoloknak ígerte oda. Poroszország ellenszegült és leverett. A kisebbek tehát hasonló bánásmód ellen szavukat nem merték fölemelni.

Csak a szellem emberei merészkedtek itt-ott, inkább levelezésükben, de elvértve a nyilvánosságnak szánt írásaikban is ellenvéleményt nyilvánítani. Tudósok, írók és tanárok voltak ennek a megmozdulásnak munkásai és vezetői. Az ő levelezésükből alakult ki a nemzeti közszellem. Eleinte csak Metternich barátja, a ragyogó tollú Gentz Frigyes volt a Napóleon elleni propaganda egyedüli kimagasló előbajnoka. De azután jött Fichte, Schlegel, Schleiermacher és az ő nyomukban annyi kiváló férfiú, aki nem Napóleon ellen tüzelt, de a nemzeti érzést és önértetet szította föl és magával ragadta a közönséget. Nyomukban egy új röpiratirodalom támadt az idegen elnyomás méltatlan eszközeinek kipellengérezésére. Napóleon már 1806 elején német földön állomásozó seregei parancsnokát fölszólította,

hogy akar halálos büntetésekkel is állja útját, hogy megszálló seregei ellen lázítsanak. Ezen az alapon még a porosz hadjárat megindulása előtt kivégeztek egy nürnbergi könyvárust. Gentz akkor, a porosz háború előestéjén, azt írta egyik levelében: „Ez a háború a szó szoros értelmében nemzeti háború lesz; rövid időn belül egész Németországot be fogja tölteni... a poroszok legelső sikereit mindenütt szicíliai vecsernyék fogják kíséрни“.³¹ De ha a porosz háború balul is ütött ki, a német romantika áradata utat tört magának minden megszálláson és lealáztatáson át. Napóleon már nemcsak német fejedelmekkel állt szemben, hanem a XVIII. század kozmopolita irányzata után ismét a nemzeti egységének tudatára ébredő néppel, a német nemzeti eszmével. Ez legszebb diadalait éppen a legutóbb megalázott Poroszországban aratta.

De nemcsak Németország, az egész Európa megítélése Napóleonról nagy átalakuláson ment át. Kosciuszkot, a lengyel szabadsághőst, Napóleon lengyel mozgalmak indítására akarta felhasználni és Párizsba hívta, de Kosciuszko utóbb úgy nyilatkozott egyik barátjának: „Ne hidd ám, hogy a császár igazán vissza akarja állítani Lengyelországot; nem gondol ő másra, csak önmagára; gyűlöl minden erős nemzetet s még inkább minden függetlenségi érzelmet. Zsarnok ő, akinek egyetlen célja, hogy becsvágját kielégítse“.³² Ez a „zsarnok“ beállítás lett általánossá Napóleonról. És ha előbb nem, az 1807-i spanyol események után ez már általánosnak mondható. A spanyol Bourbonok trónfosztása nem irányult egyedül a dinasztia ellen. Ferdinánd trónörökös népszerű volt, a nép nagy lelkesedéssel, forradalommal emelte apja trónjára, nem is akarták elengedni Bayonneba, ahova Napóleon törvény elé idézte. S a Spanyolország ellen irányuló fellépésnek nem is ez volt az első mozzanata, hanem az, hogy Napóleon az országot az Ébréig egyszerű nyilatkozattal már előbb Franciaországhoz csatolta és katonailag megszállta. Bayonneból a dinasztia vissza sem bocsátotta és József bátyját ültette a madridi trónra. Nagyon könnyűnek ítélte ennek a tervének megvalósítását. Nem számolt azzal, hogy

³¹ Fournier: *7. Napoleon életrajza*, II. 176. 1.

³² Fournier: *7. Napokon*, II. 193. 1.

a „szenvedély nemzetével“³³ került szembe, de rövid időn belül keményen éreznie kellett a spanyolok büszke nemzeti szenvedélyességét. Ha. nagyobb alakulataik fölött az odaküldött francia tábornokok sikereket is arattak, nóm voltak ritkák a francia csapatok fegyverletételei s a kemény hegyi guerillaharcokban a francia katonaság sokat szenvedett. Józsefnek Madridból ki kellett vonulnia és Napóleon kénytelen volt személyesen Spanyolországba menni, hogy a hadműveleteket irányítsa. Európa ámulva látta, hogy egy nép erős akarata Napóleon hatalmának is ellen tud állni. Az 1808-i spanyolországi harcok mindenféle új reményeket keltettek s Európa egyik sarkától a másikig visszhangzott a nemzeti jelszavaktól. Ebben a fejlődésben Ausztria, és Poroszország is közelebb kerültek egymáshoz. Mindenütt folyt az előkészület, Ferenc birodalmában különösen katonai téren. A magyar nemzeti érzés pedig, amely csökönyös harcában saját létének fenntartásáért sajátos maradi mederbe terelődött, egyszerre összetalálkozott egy frissen kibontakozó nyugati nacionalizmussal, amely új utakon kereste céljai megoldását.

Napóleon szertelen uralomvágya és leküzdhetetlen gyűlölete a Habsburg monarchia ellen és Ferenc császár félnék, de mindig újra kiütöző ellenszenvé Napóleon és a forradalmi szellem ellen, Stadion politikai vezetése alatt tehát újra háborús mederbe terelték a fejlődést. Az erőgyűjtés Károly főherceg vezetésével elsősorban katonai téren folyt és 1807-ben jelentékeny eredményeket is ért el. Az osztrák reform után Magyarországnak is új áldozatokra kellett vállalkoznia. A nádorra tehát ismét nagy szükség volt és ő minden korábbi aktivitását meghaladó lendülettel ragadta meg az alkalmat, hogy a magyar katonai kérdések rendezését keresztülvigye. Már nemcsak azok a kérdések merültek föl, hogy az országgyűlés által megszavazott 12.000 rendkívüli újonc állításánál a kapitulációs rendszer alkalmazható-e, avagy az életfogytiglani szolgálatnál kell megmaradni,³⁴ hogy a toborzáshoz milyen utasítást adjanak a fő-

³³ V. ü. Madaliaga: *Anglais, Francaïn, Espagnols*. Paris.

³⁴ *Iratok*, III. 163—169. 1.

ispánoknak,³⁷ hogy a húsellátás érdekében miként lehetne föllendíteni a szarvasmarhatenyésztést,³⁸ hogy általában a katonai ellátást és elszállásolást miként kellene szabályozni,³⁹ hanem az alapvető kérdések: a kiegészítés és tartalék s ezzel kapcsolatban a nemesi fölkelés is szőnyegre került.

1808. május 28-án Ferenc király megküldötte a nádornak azokat a javaslatokat, amelyek szerint az örökös tartományok honvédelmét át akarták szervezni, és felszólította őt, tegyen előterjesztést, hogy Magyarországon ezzel párhuzamosan mit lehetne tenni használható állandó tartalék föllállítására?⁴⁰ A reform, amellyel 1807-ben Ausztriában még csak kísérleteztek, időközben elkészült. Elérkezettnek látták tehát az időt, hogy Magyarországon is fölvevessék a szervezeti kérdéseket és ne csak a kontribúció mennyiségével, a létszámemeléssel és a hadikiegészítés dolgával foglalkozzanak. Az új szervezet, amelynek szövegét Ferenc császár a nádornak megküldötte, sarkalatos kérdéseket oldott meg. Lényege a békeidőben időszaki gyakorlatokkal képzett tartalék megteremtése volt. A pozsonyi békével teremtett politikai helyzet csak kisszámú sereg tartását engedte meg, a pénzügyi válságban nagyobb költségekre sem lehetett gondolni. Ez a kényszer a szétágazó véleményeket is közelebb hozta egymáshoz. Az életfogytiglani katonai szolgálat hívei lassanként kénytelenek voltak megbarátkozni a bizonyos számú évre korlátozott, kapitulációs rendszerrel. Károly főherceg is, aki tüzzel-vassal harcolt a rövid időre korlátolt szolgálatért, s végeredményben eredeti tervével szemben csak két évvel emelt szolgálati időbe (10, 12, 14) egyezett bele, ráfanyalodott a békeidőben képzett tartalékok gondoláira, ámbar ettől meg ő féltette a sereget: nemcsak gyakoroltságát és fegyelmét, hanem szellemét is. A váratlanul kitörő háború lehetősége azonban olyan állandó rém volt — hiszen már 1806-ban is minden percben féltek a helyzet felborulásától —, hogy gondoskodni kellett olyan módról, amely ilyen esetben lehetővé tegye jelen-

³⁵ *Iratok*, III. 185—190. 1.

³⁶ *Iratok*, III. 17(1) 185. 1.

³⁷ *Iratok*, III. 192—203. 1.

³⁸ N. tit. k. lt. Praep. Diaet. 1802. 2. sz.

tékeny számú, jól képzett sereg latbavetését. Az 1807-ben János főherceg elnöklete alatt e célra kiküldött udvari bizottság tervezetét, tehát október 8-án az uralkodó is jóváhagyta. Ez a munkát átdolgozta az osztrák örökös tartományok katonai összeírás, sorozás! és szabadságolási rendjét és lehetővé tette békeidőben is a földművelés, ipar és kereskedelem károsodása nélkül tekintélyes tömegek — ha nem is nagyon alapos — kiképzését, azt, hogy a katona hozzászokjék a fegyelemhez, a zárt formációkban való mozgásokhoz és megtanulja a fegyverek kezelését. A seregnek ettől kezdve két részét különböztették meg: a táborig sereget (Feldarmee) és a fegyverben nem álló kiegészítő tartalékot (Sedentäarmee). E szerint a gyalogezred 2 táborig zászlóaljából állott egyenként 6 századdal, amelyhez most még egy harmadikat is csatoltak, de csak 4 századdal. Ez utóbbit csali háború kitörésekor egészítették ki a két hiányzó századdal. Végre ezekhez csatlakozott a hadkiegészítő kerületben a pótkeret. A seregben tehát tulajdonképpen a harmadik csonka zászlóalj föllállítása volt az újítás, amelyhez további kiegészítések járultak. A békeidőben e zászlóaljából hiányzó 2 század legénységét, a kiegészítő kerületben létesített 2 újabb, együttesen 1300 főnyi zászlóalj szolgáltatta. Ezek a pótalakulatok az első évben 4 heti, a továbbiakban 3 heti kiképzésben részesültek a pótkeretről, amely időben a rendes ezrednél megfelelő számú legénységet szabadságoltak. Ha az ezrednek kiegészítésre volt szükségük, ez egyszerűen tartalék alakulatbeliek behívásával történt. E mellett az első tartalék mellett volt a tartaléknak egy másik része is, a Landwehr. Ez tulajdonképpen népfölkelés volt, a hozzája tartozókat vásár- és ünnepnapokon nem okvetlenül katonai személyek képezték ki, hogy háború esetén a helyi biztonsági szolgálatot lássák el és az ellenség betörése esetén olyan alakulatokba legyenek tömöríthetők, amely a támadó ellen nemzeti harcot folytat.³⁹

Ez a szervezőt annyira elütött az akkori, elmaradt magyar hadszervezettől: életfogytiglani szolgálatával és toborzásaival a sorkatonaságnál és nemesi felkelésével, hogy az összehangolás

³⁹ Angeli, Moriz von: *Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator*. Wien—Leipzig, 1897. 212—223. 1.

igen nehéz föladat volt. Alig hihető, hogy a nádor tudott volna azokról a tervekről és javaslatokról, amelyeket akkorában udvari méltóságok koholtak és a császár elé terjesztettek, hogy Magyarország alkotmányos életének, ha kell erőszakkal is vessen véget; azt azonban bizonyára tudta, hogy ezekben a körökben, hogyan gondolkoznak Magyarországról, különösen a pénzügyi és a katonai terhek tekintetében. Ha nem akarta a monarchiát és Magyarországot is katasztrófának kitenni, nem tehetett egyebet, mint hogy a császár felhívásának eleget legyen s javaslatát a leküldött tervezethez való lehető alkalmazkodással tegye meg. A kérdést jól ismerte, a körülötte folyt viták már elég keserűséget okoztak neki és különösen az inszurrekcióról, de a hadkiegészítés kérdéséről is kialakult meggyőződése volt. Három hét som telt bele és már elindította tekintélyes elaborátumát a császárnak: „Über Resorvc- und Landes-Dcfensionsanstalten in Hungarn mit Bezug auf jene, welche für die conscribirten Erblande voranlassct werden sollen“.⁴⁰

A bevezetésben abból indult ki, hogy a jövő háború nemzeti küzdelem lesz, az ellenségnek olyan előnyei vannak, hogy Ausztria egyedül hadseregével nem elég vele szemben, s ha nem tudja minden erejét mindjárt az első pillanatban harcba vetni, az osztrák államszövetség (österreichischer Stiaatenbund) fölbomlik. Ez esetben Magyarország is elfogja veszíteni 800 éves alkotmányát és kiváltságait — amelyeket az osztrák ház uralma is fenntartott —, még akkor is, ha önálló maradna és külön fejedelmet kapna. Az 1805-i háború kimutatta, hogy a védelmi rendszer a sok formalitás és idővesztés miatt, amely mozgásba, hozására szükséges, elavult. A részéről várható megfelelő támogatás elmaradása a monarchiára annál fájdalmasabb, mert ez a birodalom erejének harmadrészét teszi ki és mert igazi magasabb értelemben vett nemzeti szellem, hazafiság és becsületérzés már csak itt van. A tervezet tehát nemcsak egyedül Magyarország védelmét tartja szem előtt, hanem az egész államét, de Magyarország eltérő alkotmányára tekintettel az osztrák rendszertől némileg eltér intézkedésekben is, cin,vezésekben is. Ezek a különbségek azonban a cél érdekében nem lehetnek a végrehajtás

⁴⁰ *Iratok*, III. 2.10—242. 1.

akadályai. Az egésznek alapelveként azt hangoztatla, hogy „bármily rangú és osztálybeli legyen a szolgálatra alkalmas állampolgái — kivéve a papságot és az állami tisztviselőket — ne mentessék föl hazája védelmének kötelezettsége alól”.⁴¹

A megoldási alkotmányos úton kívánta, de az erők mozgósítására olyan rendet tartott szükségesnek, amely az ellenségnek ne árulja el előre az előkészületeket. Az alapok megteremtésére tehát országgyűlés hirdetését kívánta, amelynek mindekenélőtt a nem nemesek új összeírását és nemesi összeírást kellene elrendelnie a tájékozódáshoz szükséges rovatokkal, és be kellene osztania az országot az ezredek szerint hadkiegészítő kerületekre. A tartalékok alapelveül az új osztrák rendszer elveit fogadta el, amely gondoskodik, hogy tagjai már békeidőben megszokják a fegyelmet, alárendeltséget és beleéljék magukat a katonai szellembe, hogy szükség esetén mindjárt beoszthatok legyenek ezredükbe, sőt külön alakulatokban is föl lehessen használni őket. Az így előálló katonai kötelezettséget a 17-ik életév-től a 40-ik életévig kívánta megállapítani. A kettős tartalék elvét is átvette, de ezt, a magyar szokásoknak megfelelően bifurkálta, elválasztva egymástól a sorezredek tartalékát és az inszurrekciót, amelyet az új osztrák tartalékrendszer szerint az első tartalék és a póttartalék osztályai szerint választott szét.

A sorezredek mellett tehát ő is két tartalék zászlóaljat vett föl és pedig nagyobb számmal, mint Ausztriában, mert a magyar ezredeknel a kombattánsok létszáma nagyobb volt. Az osztrák 700 és 600 főnyi zászlóaljak helyett 900 és 800 főnyieket javasolt, már azért is, mert az azonnali kiegészítést az első zászlóalj terhére gondolta megoldani, a másodiknak pedig a más szolgálati ágakhoz beosztandókat és a további kiegészítésről gondoskodó pótkeretet kellett szolgáltatnia. Az ezidőnkénti 1700 főnyi tartalék részére 2000 ember kijelölését tartotta szükségesnek, hogy az utóbb kiesők pótlására ne kelljen a sorozást megismételni. Tekintettel arra, hogy a két tartalékzászlóalj béke és háború idején egyaránt állandó lenne, szükségesnek tartotta az állandó gondoskodást béke idejére is tisztí

⁴¹ *Iratok*. III. 210—213. 1.

és altiszti állományról. Az ezredek kiegészítése ebből a tartalék-ból az osztrák minta szerint történt volna.

A második tartalék tagjai részére a vásár- és ünnepnap-i kétórás gyakorlatokon kívül havonta egyszer nagyobb keretben történő gyakorlatot is előírt. Tekintettel a magyarság erős hajlamára a könnyű lovas szolgálatra, azoknál, akik saját lóval szolgálhatnak, megengedte volna a huszársági szolgálatot. A gyakorlat vezetése a megyékre, kiváltságolt kerületekre és városokra tartozott volna. Háború esetén a póttartaléknak szerepét határozottabban körvonalazta. A fegyveres szolgálatra beosztottak mindjárt kiegészítik a meggyengült két tartalék zászlóaljat és ahhoz kerülésük után 6—8 hétig állandó fegyvergyakorlattal pótolják hiányukat. A szekereszeihez beosztottiakból 800—1000 főnyi tartalék zászlóaljakat alakítanak. Ezeket a várakban helyezik el, hogy a helyőrség kivonulhasson és ott helyőrségi szolgálatra képezik ki őket. A könnyű lovasokat a rendes lovas-ezredek tartalékához osztják be, a lóvésekből pedig külön alakulatokat szerveznek. Arra az esetre, ha az ellenség az ország határait fenyegetné, külön tartalékszázaljakként való felhasználásukat is tervbevette. A póttartaléknak a seregeknél történő fölhasználását azonban csak arra az időre akarta korlátozni, amíg az ellenséget az ország határain túlra vetik vissza. Csak a tartalékhoz beosztottakra tette kötelezővé a szolgálatot az ország határain túl is két évi időtartamra.⁴¹

Egészen más volt a nádor terve szerint az inszurrekció főadata. Lényegében ez békeidőben olyan szerepet töltött volna he, illetve úgy nyert volna kiképzést, mint a rendes katonaság első tartaléka, háborúban pedig az ország védelmére szolgált volna, de mellette egy pótszervezet (sedeintaire Insurrection) is alakult volna a belső rend fönntartására. Az aktív inszurrekcióba azonban a nádor bevette a honoráciorokat, az uradalmi tisztviselőket, a diákokat, a nemesség és papság addig fölmentett személyzetét, a kiváltságolt kerületek lakóit, a polgárok és a parasztok egyetlen fiait s a felmenteti iparosokat és bányászokat is. Viszont ezeket a nemes alakulni okkal nem keverte össze s az embereket lakhely és anyanyelv szerint akarta csoportokba

⁴² *Iratok*, III. 213—228. 1.

osztani. A helyettesállítás és a pénzen megváltás szokását teljesen el akarta törölni.

Ezeknél az inszurrekciós alakulatoknál is az összeműködés megtanulását tűzte ki célul, hogy már békeidőben mindenki megismerje a helyet és a föladatot, melyet be kell töltenie, a föllebbvalóit és a tőlük való függés és alárendeltség viszonyát, hogy majdan, ha felhasználásukra sor kerül, ne alkossanak alakatlan, csak nehezen mozgatható és könnyen szétverhető tömeget. Az alakulatoknak már a mustránál ki kell jegecesedniök s itt kell megállapítani a hiányokat és gondoskodni azok megszüntetéséről. A fölszerelés és ellátás kérdései, az inszurrekeionális raktárak és pénztár ellenőrzése is a mustrához tartozik. Megtartása után a legénységet 14 napig gyakorlatoztatják. További gyakorlatoztatásuk lakóhelyeik szerint vásár- és ünnepnapokon történék, de a 14 napos gyakorlatok a további években is ismétlődők — hogy a gazdasági életben ezek zökkenőket ne okozzanak — olyankor, amikor a mezei munkák szünetelnek. Háború esetén 8 nap alatt csapattesteiknek meg kell alakulniok, amikor is 6—8 hétig fegyvergyakorlatokat kell tartaniok. A nádor azonban úgy gondolta, hogy az inszurrekciónak generális behívására nem lesz szükség, s rendszeren a partikuláris inszurrekció csak az ország egyes részeire terjedne ki, avagy az állomány bizonyos hányadát szólítanak fegyverbe. Ilyen esetben 8 heti képzés után, ha időközben őket komolyabb föladatra nem küldték a hadban álló sereghez, sem a veszedelem nem fokozódott, a bevonult álcát otthonmaradottakkal váltják föl s új csoport kerül gyakorlatozásra.

Főparancsnoka ennek az inszurrekciónak a nádor maradna. Az ő feladata volna az inszurrekció hadbahívása, a döntés, hogy generális vagy partikuláris inszurrekciót rendel el és milyen alakban, összpontosításukra akkor kerülne sor, ha az ellenség a határokhoz közeledik. Ez esetben egyes alakulatai a reguláris sereghez vagy a tartalékhoz csatolhatok, de továbbra is saját vezetőik parancsnoksága alatt maradnak. Az ország határain túl az inszurrekció továbbra som volna fölhasználható, ha csak nem a király áll élére. Ezen esetben is a nádorra tartozik annak megítélése, hogy az inszurrekcióból mennyi és milyen mértékben használható föl az ország határán kívül. Ezt azonban enyhítette

egy megkötés, hogy amennyiben az országhatáron túl kedvezőbb állás kínálkozik, vagy ha ottani támadással az ellenséget nagyobb előnyökkel lehet föltartóztatni a határ átlépésében, ez a határon belül fölhasználás nem veendő szószerint. Tábornokaik a seregnek csak azon tábornokai közül választhatók, akik az ország nyelvét tudják. Ámbár az a terv, hogy az inszurrekció egyes részei egymástól elkülönítve is a rendes csapatokhoz oszthatók be, az eddigi szokással ellentétben állott, azt bizonyos fokig ellensúlyozta, hogy a nádornak nemcsak a vezetést adta meg, hanem az intézkedés jogát is minden, az imszurrekciót illető ügyben, így különösen a fölszerelés dolgában. A nádor még külön komisszáriátus, raktárak, szekereszei és kórházak felállítását is tervezte. A gyakorlatoztatások új rendjével a törvényhatóságok és az egyes községek is közelebbi kapcsolatba kerültek volna az inszurrekcióval.

Míg az inszurrekcióhoz a 17 és 40 évek közötti alkalmas férfiak tartoztak volna, a sedentair inszurrekciónak a családfők lettek volna tagjai 50 éves korukig és a zsellérek 40-ik és 50-ik életévük közt. Ezt békében nem gyakorlatoztatták volna s tagjai lakóhelyükön kívül nőm lettek volna fölhasználhatók, az ellenséggel szembe nem kerültek volna, csak a közbiztonság fenntartására, őrségekre, az ellenségtől távol cső várak őrizetére, katonai szállítmányok és hadifoglyok kísérésére használták volna őket.⁴³

A tervezetnek kétségtelenül az inszurrekcióra vonatkozó része a legérdekesebb. A sorkatonaságnál az egyetlen nagy újítás a kiegészítésnek az az új módja, amely a tartalék fölállításával szükség esetén azonnal kiképzett legénységet bocsát a sereg részére. Hallatlan előny, amely azonban az osztrák tervezet érdeme. A Landwehr is az osztrák tervezetből került át némi, a helyi viszonyoknak megfelelő változtatásokkal. A nádor maga is jól tudta, hogy ezek a formák a magyar rendek soraiiban nem fognak lelkesedést kelteni, de annyira meg volt győződve szükségükről, sőt arról is, hogy a magyar alkotmányosság csak ezek elfogadásával tartható fenn, hogy nyugodt lélekkel és szilárd elhatározással állt ki mellettük. Annál nagyobb gondal

⁴³ *Iratok*, 111. 228—242. 1.

vigyázott azonban arra, hogy az inszurrekcióval kapcsolatosan a különleges állapotot: belső felhasználását és a nádor főnnhatóságát lehetőleg megóvja. Az a kis engedmény, amit a határon túli felhasználásban tett, nem volt mélyreható. Lényegbevágó újítás, hogy a csapat részek a rendes sorkatonasággal együtt kötelesek küzdeni, tehát hogy a fölkelés nem *corpus separatum*, hogy kiképzését már előre, békeidőben nyeri, és hogy fölmentésnek nincs helye. Ha ugyanerre a mintára polgári és paraszti elemeket is megszervezett — minthogy ezeket a nemesi szervezettől gondosan elválasztotta —, ezzel a nemesi inszurrekciót alig érintette.

Javaslatával elérte azt, amit a király óhajtott, hogy leküzdjék az inszurrekció nehézkes fölállítását, hogy az egy intésre fölállítható legyen, és hogy fölhasználására, a király több jogot nyerjen. Nagyon lelkére kötötte azonban a királynak, hogy ezek életbeléptetésénél tartsa be a törvényes utat, tehát hívjon össze országgyűlést, mert az az egyetlen törvényes út és egyben a legbiztosabb és legeredményesebb. A tervezet kísérőlevelében késznek nyilatkozott egy emlékirat kidolgozására, hogy vele a rendek közt elveinek propagandát csináljon. A két sarkalatos nehézséget abban látta: 1. vájjon átengedik-e a tartalék ügyeinek intézését egyedül a királynak és ha igen, milyen mértékben? továbbá 2. hogy teljesen átengedik-e a királynak, a rendek minden hozzászólása nélkül, veszély esetében az inszurrekció összehívását? Ha t. l. tervezetét elfogadják, a tartalék fölállítással a hadkiegészítés kérdése is megoldódna s az országgyűlések jelentősége s a rendek hatalma a háború és béke kérdésében csökkenne. Az országgyűlés összehívását már augusztus végére javasolta. A cél érdekében azonban ezen az országgyűlésen azzal is megelégedett volna, ha egyelőre a rendek a tartalék és az inszurrekció előkészítését s ezzel együtt a magyar ezredek békebeli kiegészítését a 3 éven belül tartandó újabb országgyűlésig, fölhasználásukat pedig háború esetén a háború kitörésétől számí! ott egy esztendőre elfogadná. Ha azonban már nem lenne idő az országgyűlés összehívására, akkor, a javaslat elveitől eltérve, azt ajánlotta, hogy intézzen a király leiratot a törvényhatóságokhoz a őrezredeknek kiegészítése céljából 15.000 újonc állítására s a pótkeretek 2—2 zászlóaljai céljára 10.000 ember

sorozására a 17 és 40 évesek korhatárai között, megtéve egyben a rendelkezéseket átvételükre, felfegyverzésükre és kiképzésükre. Egy másik leiratban pedig az inszurrekció fölállítását javasolta a lehető legerősebb arányokban s a hatóságokat egyben kiállításuk, felszerelésük és kiképzésük módjára is utasítással kívánta ellátni.⁴⁴

A király a fölterjesztéssel meg volt elégedve, teljes megelégedését fejezte ki a nádornak a munkálatért, amelynek valóra válását hön óhajtotta. Az inszurrekciós részhez még a részletekben sem voltak érdemi megjegyzései, a tartalékalakulatnál csak az országhatáron túli felhasználásuk szempontjából.⁴⁵ Károly főherceg is egyetértett a nádor javaslataival, minthogy az új tartalékszázlójak a 12 magyar ezrednél 20.400 újoncot jelentettek volna. Ezt politikai és sztratégiai okokból is szívesebben vette, mint ha a rendek 12.000 újoncot szavaznának meg és további 20.000-re adnának fölhatalmazást háború esetére. Az inszurrekció tekintetében is helyeselte a nádor tervezetét, de az előző évi országgyűlés deputacionális elaboratumával szemben aggályai voltak. Csak azt tartotta az újjászervezésnél meggondolandónak, hogy lehet-e az inszurrekciót egészen a nádor fennhatósága alatt hagyni. Megjegyezte azonkívül, hogy békebeli gyakorlatok idején nagyobb kontingensek összevonását csak a király vagy a nádor rendelhesse el, és hogy a kiegészítő tüzérség békében ne legyen az inszurrekcióhoz kötve.⁴⁶

Mialatt azonban a király és a nádor ilyen szerencsésen megtalálták együttműködésük alapját, az udvarban ismét nagy intrikák indultak meg. Június 19-én küldte föl a nádor honvédelmi tervezetét, másnap június 20-án egy másik fölterjesztésében azt hozta javaslatba, hogy Mária Ludovika királyné koronázására — akit Ferenc 1808. január 6-án vett feleségül — hívjon össze országgyűlést és ezen tárgyalassa a honvédelem kérdését is. Az összehívás időpontjául legkésőbb augusztus végét jelölte meg.⁴⁷ Május 30-i dátummal azonban Baldacci Mednyánszky János

⁴⁴ *Iratok*, III. 203—208. 1.

⁴⁵ *Iratok*, III. 209—210. 1.

⁴⁶ Kab. A. 2930/1808.

⁴⁷ *Iratok*, III. 243—244. 1.

báró helytartó tanácsosnak egy május 18-ról kelt emlékiratát tette az uralkodó elé, amely azt fejtegette, hogy amikor egy liga a királyi jogok megszorítására tör, a királyné koronázása miatt országgyűlést összehívni nőm lehet. Baldacci ehhez a maga részéről is megjegyezte, hogy az országyűlést ő is fölsőlegesnek tartja. Ez nem elég fontos ok országgyűlés tartására, amely sok kárral jár. Ha összehívásának szüksége mégis fönnforogna, előföltételként azt jelölte meg, hogy a ligát verjék le, amit már az előző évi országgyűlésen is könnyen meg lehetett volna tenni.⁴⁸ A király azonban június 25-én utasította a kancellárt, hogy augusztus 28-ra Pozsonyba hívja össze a diétát.⁴⁹ A nádor már másnap örömmel értesítette János főherceget — akinek egyben megküldte el aboratumának másolatát —, hogy erölteti az országgyűlést s leveléből jó reménységei olvashatók ki. „Nun dringe ich auf Abhaltung eines Landtages in Monath August, da das Wohl der Monarchie und die Ehro der hungarischen Nation fődért, dass ehestens zu Verbesserung der Defensions-Anstalten in diesem Lande geschritten werde. Ich werde da wieder schwitzen, doch es muss sevn und, kommt nichts dazwischen, so bin ich nicht ohne Hoffnung, dass es gehen werde.“⁵⁰

Minthogy a király fölszólította, dolgozza ki a rendek részére tervezett iratát az új honvédelmi rendszer bevezetése érdekében,⁵¹ egyelőre a háborús előkészületek: Komárom megerősítése,⁵² az inszurrekció hadianyagáról való gondoskodás stb. és emlékiratának kidolgozása vették igénybe minden erejét. Ez utóbbival július végére már készen is akart lenni,⁵³ de július 31-én lova elbukott, a balesetnél ő maga eszméletét veszítette s azonkívül a fején és jobb karján zúzódásokat is szenvedett,⁵¹ úgyhogy ezt az újabb nagy munkálatot csak augusztus 6-án indíthatta el Bécsbe.⁵⁵

⁴⁸ Kab. A. 1532/1808.

⁴⁹ St. R. 2298/1808.

⁵⁰ *Iratok*, III. 251—252. 1.

⁵¹ *Iratok*, III. 210. 1.

⁵² *Iratok*, III. 191. 1.

⁵³ *Iratok*, III. 253. 1.

⁵⁴ *Iratok*, III. 253. 1.

⁵⁵ *Iratok*, III. 254-255. 1.

A rendek meggyőzésére készült irata legérdekesebb alkotásai közé tartozik. Azokat kellett meggyőzni, akik az előző évben sokkal szőkébb körben a hasonló törekvéseket kereken elutasították. Pártatlanul kellett állást foglalnia két fél között, akik közül egyik sem volt az ő nézetén, annyi meghiúsult kísérlet után az egyik legkényesebb ponton kellett megkísérelnie a majdnem reménytelen kiegyenlítést.

Munkálatának első részében az előzményekre tekintett vissza, főképp az utolsó évek küzdelmeire. Tette ezt elismerésre méltó elfogulatlansággal és nyíltsággal, de mégis igen szerencsés tapintattal. Azzal kezdte, hogy úgy a fejedelmek, mint az igaz hazafiak már régen felismerték a védelmi rendszer hiányait, az évszázados török iga és a belső zavarok azonban csirájukban fojtották el az újítás lehetőségét. Az 1715-i reformok csak az első lépést jelentették, a cél ezzel még korántsem volt elérve. Az 1741-i inszurrekció szerencsés eredményei dicsőséget hoztak a magyar fegyvereknek, de egyben azt a hiú hitet is keltették, hogy a fennálló hadrendszer a hadviselés megváltozott formái közt is kielégítő. Az 1764-i országgyűlés elutasította az újjászervezésre tett javaslatokat azon a címen, hogy az ősi intézmények kielégítő módon gondoskodnak az ország védelméről. Az azután következő békésebb idők sem hozták meg a jobb belátást és amikor 1790-ben a rendek hozták szóba az inszurrekció szabályozását, az udvar utasította azt el, mert félt, hogy annak a belső békességre lehetnének káros következményei, és mert a javasolt újítások célszerűségéről sem volt meggyőződve, viszont a rendek nem szavazták meg a magyar ezredek kiegészítését s csak ily irányú terv kidolgozásával bízták meg a kiküldött bizottságot. A francia háborúk azonban csakhamar fölfordították Európa egész politikai és katonai rendszerét. 1796-ban az udvar ismét nem járult hozzá a megajánlott inszurrekció szabályozásához, s amikor 1797-ben azt hadba hívták — ha nem jön közbe a leoboni megegyezés —, a fölkelők seregeit még alakulásuk közben szétverték volna. 1800-ban sem volt a felkelés a fegyverszünet megkötésekor még olyan állapotban, hogy haszonnal lehetett volna az ellenséggel szembeállítani. Így az ország nagy része is belátta, hogy a katonai berendezéseket át kell alakítani. Az 1802. évi országgyűlés azonban elmúlt az új rendszer meg-

teremtése nélkül. 1805-ben az országgyűlés addig példátlan áldozatokat hozott, de ezeket teljesen megbénította az, hogy minden előkészület hiányzott, hogy az idő rövid volt, az alkotmányos intézkedés útja pedig hosszú s az osztrák seregeket nagy csapások érték. A magyar nemzet akkor a szomszéd szövetséges nemzetek szerencsétlenségének kényszerű tétlen szemlélője lett és megmenekülését csak a gondviselésnek köszönhette, — nem erőinek és törvényes védelmi rendszerének. — Ille kellett látni, hogy a fennálló szervezet tarthatatlan s mindenki reménykedve várta megjavítását. Mégis az 1807. évi országgyűlésen „a rendek túlságba vitt és időszerűtlen ragaszkodása miatt — bizonyos, részben jogos, kedvezőtlen körülmények közt időről időre ismételtelen elodázott és elintézetlenül maradt kívánságaikhoz — elmulasztották a legkedvezőbb alkalmat az egész javát szolgáló ügyek megtárgyalására. Ehhez utóbb még személyeskedés és macacsság járultak; a kormányzat részéről pedig a ragaszkodás bizonyos kétséges jogokhoz és az országra kellemetlen elvekhez, a túlzott aggodalmaskodás, amellyel az inszurrekció szabályozását akadályozták, romboltak le minden reményt, amelyet megnyíltakor ehhez az országgyűléshez fűztek“.⁵⁰ Az Európában beállott újabb változások joggal vetik tehát föl a kérdést: „Vájjon balvélemény, maradiság és aggodalmaskodás a rendi jogok korlátozása miatt a felségjogok kiterjesztésével szemben és sok magán-szempontra meghiúsíthatja-e a nagy célt, a haza biztonságáról való gondoskodást? vájjon a királyához, hazájához és alkotmányához oly hűen ragaszkodó, becsülete és vitézsége miatt nagyra tartott magyar nemzet kivonhatja-e magát a szent kötelezettségek alól abban a pillanatban, amikor az osztrák császárság vele szövetséges összes országai, rendkívüli eszközök megragadására fől-szólítva, ilyenek megvalósításán dolgoznak? megtagadhatja-e, hogy a maga részéről törvényes úton minden lehető megtegyen a közös cél érdekében az egész osztrák államszövetség fenntartására, amely nélkül Magyarország nem lehet boldog és alkotmányát sértetlenül fönn nem tarthatja; vájjon kiteheti-e magát annak az alapos és lealázó szemrehányásnak, hogy a haza ügyét a legnagyobb veszély idején cserben hagyja, hogy békésen hajtja

⁵⁰ *Iratok*, III. 259. 1.

fejét a hódító igája alá, hogy eltűri alkotmányának elrablását, hogy megtagadta nemes nemzeti jellegét?“ „Ennyire még nem süllyedtünk“ — folytatja —, „vessétek el magatoktól balvéleményeiteket, a kicsinyes szempontokat, a túlzott aggodalmat kiváltságaitokért, minden külső befolyást, és járjátok a dicsőségnek és a becsületnek most elöttetek megnyílt útját. Kezetekbe van letéve az egésznek java; polgártársaitok, az egész állam olyan elhatározásokat vár tőleiek, amely mindkettejüknek megadja biztonságukat; még a külföld is feszült figyelemmel néz rátok és talán rajtatok múlik a monarchia megmentése.“⁵⁷

Fejtegetéseinek érdemi részét öt fejezetre tagolta. Ezek közül az első az osztrák állam és Magyarország helyzetével foglalkozott. Franciaország hatalmának kifejlesztéséből és Ausztria fokenkénti magáramaradásából indult ki. Kiemelte az ellenfél fölényét emberanyagban és eszközökben, Campoformio és Luneville után az osztrák pénzügy és belső igazgatás hanyatlását, a nemzeti erő és szellem megfogyatkozását. A francia szövetségi rendszer kifejlesztésével és a német-római szent birodalom felbomlásztásával az ellenség fölénye nyilvánvalóvá lett. A „kellő előkészület és átgondolt haditerv nélkül megindított“ 1805-i hadjárat,⁵⁸ a német császári korona leválasztása a Habsburg-háztól s a régi birodalom végleges felbomlása, az államhittel s a közigazgatásba vetett bizalom megingása voltak e korszak szomorú eredményei, amihez még hozzáfűzte a hadszervezet és a katonai szellem bomlását is, amelyeket a szerencsétlen eseményeken kívül néhány tábornok rossz vezetésének tudott be.⁵⁹ Hasonló bajokat állapított meg Poroszországnál az 1806-i eseményekkel kapcsolatban, amelyek szerinte eldöntötték Európa sorsát. A porosz vereség és a tilsiti béke jóvátehetetlen kárt hozott az osztrák monarchiára. Ausztria Poroszországban elvesztette egyik fontos támaszát. Seregeit azóta nem összpontosíthatja határainak néhány veszélyeztetett pontján és nem hagyhatja többi területeit fedezet nélkül. De e mellett a nádor arra is figyelmeztetett, hogy ez a fordulat meggyöngítette azt a

⁵⁷ *Iratok*, III. 260. 1.

⁵⁸ *Iratok*, III. 262. 1.

⁵⁹ *Iratok*, III. 263. 1.

válaszfalat, amely az Európa fölötti fennhatóságért vetekedő két legtekintélyesebb hatalmat egymástól elválasztotta.

E fordulat óta Ausztriát három oldalról fenyegetheti támadás: francia, orosz és török részről. A francia szövetségi rendszer kiterjesztése Hollandiára, az egész Németországra, Svájcra, Itáliára, Spanyolországra és Portugáliára felfokozta azt a veszedelmet, amely francia részről háború esetén az osztrák államot fenyegetheti. A varsói hercegségben, Brandenburgban és Sziléziában álló jelentékeny harcrakész francia haderő hadvezérének lehetővé teszi, hogy a legrövidebb idő alatt a monarchia szívébe hatolhasson. Ezekkel szemben nem bízott benne, hogy az osztrák seregeket, amelyek ellátásáról és mozgósításáról ném gondoskodtak eddig eléggé, idejében össze tudják vonni, s attól félt, hogy az osztrák örökös tartományok egy részének megszállásával a sereg felruházásában és felfegyverzésében is komoly nehézségek fognak beállni. „Erről az oldalról — fejezte be erre vonatkozó fejtegetéseit — az osztrák államot sem várak, sem természetes határok nem védik, hitele megingott, igazgatása bonniében, eddigi katonai szervezete, hadvezérei és hatáskörük össze sem hasonlítható Franciországaival. Nem lehet tehát eltitkolni, hogy Franciországgal kitörő háború esetén Ausztria igen komoly helyzetbe kerülne.“⁶⁰ Védelem szempontjából Oroszországgal szemben sem találta jobbnak a helyzetet, mégis, mint - hogy ennek az országnak az erejét Franciaországénál sokkal jelentéktelenebbnek, politikai és katonai szervezetet mérsékeltebbnek tartotta, erről az oldalról nem tartott komolyabb veszedelemtől. Törökországgal szemben pedig megnyugtatták a természetes határok, a határszéli várak és a török birodalom hanyatlása, úgyhogy onnan legfeljebb helyi betörést és pusztítást tartott lehetségesnek. Magyarország szempontjából is szinte ugyanúgy látta a dolgokat. Kiemelte, hogy ez az ország hadviselés esetén az ellátás szempontjából mennyire fontos, különösen az osztrák tartományok megszállása esetén. Ebből magyarázta, hogy amikor a katonai helyzet rosszra fordult, a békét megkötötték, mielőtt Magyarország megszállására került volna a sor. Az új helyzetben azonban a francia csapatok Dalmáciában,

⁶⁰ *Iratok*, III. 265. 1.

Sziléziában és a varsói hercegségben indulásra készen állanak, úgyhogy nagyon valószínű az ország váratlan megrohanása. Oroszország részéről különösen az esetre forogna fenn veszedelem, ha Moldvát és Oláhországot megszervené, Törökországot felől, ha a róla leváló Szerbia megerősödnék és független maradna, főképp a nyelvre és vallásra vele azonos délmagyarországi lakosság miatt. „Csak az összes védelmi intézkedések megfelelő szervezése — fejezte be gondolatsorát —, az ezirányú rendszabályok erélyes megragadása és keresztülvitele, a hadvezérek jó megválasztása, végre minden megmozgatható nemzeti erő megfelelő igénybevétele pótolhatja ebben a helyzetben azt, amije az államnak másokkal szemben erő, hatalom és az eszközök megválasztása tekintetében hiányzik.”⁶¹ Figyelmeztetett azonban arra is, hogy Ausztria fölbomlása „Magyarország tekintélyét — még ha önálló maradna is — aláásná, kiváltságai és alkotmánya, amelyek Európa adott helyzetében csak más államokkal való együttélésben maradnának meg, elvesznének.”⁶²

Az elaborátum második fejezete a fennálló honvédelmi renddel foglalkozik és hibáit sorolja föl, kiindulva abból a kétségtelenül alapvető hibából, hogy amikor 1715-ben az országgyűlés az állandó hadsereget elfogadta, a rendek kitértek az elől, hogy erről az új intézményről gondoskodjanak és különösen, hogy kiegészítését magukra vállalják. A katonai regulamentum megalkotásával csak az ellátás és elszállásolás néhány kérdéséről gondoskodtak. 1796-ig ezzel a rendszerrel valahogy el lehetett lenni. Attól kezdve, ha tekintélyesebb számú katonára volt szükség, ehhez vagy az országgyűlést kellett összehívni, vagy a törvényes út megkerülésével a törvényhatóságokat felszólítani, hogy bizonyos számú katonát állítsanak. Az első lényeges lépést ezzel szemben az 1802. évi országgyűlésen tették meg, amikor 3 évre elvállalták a magyar ezredek kiegészítését, de az ehhez fűzött reményeket csakhamar lerontotta az 1807. évi országgyűlés, amely ismét a királyra hárította vissza a hadkiegészítést. Közben az önkéntesek jelentkezése erősen megcsappant. A nádor itt az 1801. évi eredményre hivatkozik, amikor csak

⁶¹ *Iratok*, III. 268. 1.

⁶² *Iratok*, III. 269. 1.

1694 volt a toborzottak száma, nem említve ez alkalommal, hogy az 1800. év milyen bőven adta a jelentkezőket, és hogy a visszaesést részben az is magyarázza, hogy a csak a háború végéig toborzottak további visszatartása is rosszul hatott a hangulatra. Az 1807-ben hangoztatott elvek közül különösen azt támadja, hogy az ország lakossága nem bírná el az állandó magyar katonaság magas számát és rámutat a visszásságokra, amelyek a toborzási rendszerből származnak, különösen, hogy azokat az elemeket sújtja, amelyek nagyobb hajlandóságot mutatnak a katonai szolgálatra, elsősorban a magyarokat és tótokat, míg német és szerb jelentkező alig akad. A toborzás még békeidőben sem biztosítja a szükséges létszámot, háborús veszedelem időjén pedig az országgyűlés összehívása és nyílt tárgyalása ellenkezik azzal a titoktartással, amelyre ilyenkor szükség volna. „Bűnnek tartaná tehát a magyar rendeknek a király és a haza iránt tanúsított hűsége és ragaszkodása után, ha valaki kételkednék abban, hogy a jövőben nem gondoskodnának mindarról, amit a király tőlük törvényes úton kíván, s amit a haza java iránti gondoskodásuk nekik diktál.”⁶³ Majd az inszurrekció kérdésére térve, ezt rendkívüli védelmi eszköznek nevezi, amely 1715 óta — a portáim Fölkelést megszüntetve — csak a perszonális fölkelést és a bandériumokat tartotta fenn. Ezzel szemben haladás az 1741. és 1805. inszurrekciók fölállításkor történt, amikor polgárokat és parasztokat is köteleztek a fölkelésben való részvételre. Ennek az intézménynek a baját az előkészítés hiányaiban jelöli meg: hogy csak akkor hívható össze, amikor az ellenség az ország határait fenyegeti, vagy amikor a király személyesen áll élére, valamint, hogy az országgyűléstől kell kérni. Fölállítása a legbuzgóbb intézkedések mellett is három hónapot vesz igénybe, amely alatt kemény ellenség az országot el is özönölheti. De még három hónap után sincs ez a sereg fölfegyverezve és kiképezve, úgyhogy nagyrészt használhatatlan. Így csak elforgácsolódik az erő és hiábavaló a felkelők anyagi áldozata. „Ha tehát nem segítenek ezeken a hiányokon, akkor az inszurrekció a nemességnek is, az országnak is csak haszonta-

⁶³ *Iratok*, III. 275. 1.

lan, nyomasztó teher marad, amely megérdemli, hogy megszűntessék.“⁶⁴

A harmadik fejezet az elvekkal foglalkozik, amelyek szerint a reformnak történnie kellene, különösen hangsúlyozva, hogy nem új rendszerről van szó, amely törvényes intézkedésekkel és kiváltságokkal kerülne összeütközésbe, hanem a törvényes védelmi eszközöknek az idők szelleméhez való alkalmazásáról. Hangsúlyozza azt is, hogy nem akar olyan seregszaporítást, amely akár az országnak gazdaságilag, akár az államnak anyagilag terhére esnék, s ezért tartja a legcélszerűbbnek olyan tartalék föllállítását, amely már békeidőben kiképeztetnek, mert a „jövő háborúnak, hogy a haza el ne pusztuljon, minden ízében nemzeti küzdelemnek kell lennie“, a nemzet alkalmas tömegének egészében vagy részeiben harcba kell szállnia ellenséges hadseregek ellen, hogy túlsúlyban legyen és ezzel kivívja magának a diadalt. A békeállományt tehát, olyan mértékben kívánja megállapítani, hogy az országra ne legyen terhes, de képes legyen az ellenség első támadását elhárítani. Ezt összevont elhelyezésben állítaná föl, úgy fölszerelve, hogy mindjárt fölhasználható legyen. Ezért törvényes rendelkezésre van szükség, hogy bármikor hadilétszámmra legyen emelhető és kiegészíthető. A királynak tehát ebben a tekintetben az eddiginél több hatalmat kell adni. Számban a békelétszámot kell emelni, de a tartalék föllállításával a hadkiegészítési rendes sorozás útjára akarja terelni a kapituláció« rendszer elvei szerint. „Ha a végrehajtó hatalom — írja — e tekintetben bármiként is kötve van, akkor nem rendelkezhetik szabadon a hadsereg kiegészítéséről; ha nem tudja az erre kijelölt társadalmi osztályokat nyilvántartani és belőlük a szükséges elemeket kiemelni anélkül, hogy előzetesen a rendekkel erről ne tárgyalna, akkor az adott helyzetben — mikor Magyarországot hirtelen fenyegető veszély érheti, amikor tehát nem szabad időt veszteni a szükséges intézkedések elrendelésében és végrehajtásában —, a javaslatba hozott intézkedések kevés sikerrel járnának.“⁶⁵ Látja ugyan a veszélyt, hogy a rendek attól tartanak, hogy ezzel joguk a háború és béke

⁶⁴ *Iratok*, III. 278. 1.

⁶⁵ *Iratok*, III. 287. 1.

kérdésében szűkebb keretek köze szorul, de figyelmeztet, hogy a kor viszonyainak már meg nem felelő kiváltságok kedvéért ne kockáztassák Magyarország alkotmányának és egyéb kiváltságainak fenntartását és megerősödését.⁶⁶ Hasonlóképpen már békeidőben meg kívánja állapítani az inszurrekció keretét —számát 75.000 főre tenné —, legénységét előre begyakorolni, hogy az első intésre kivonulhasson az ellenség ellen. Hadbahívására és fölhasználására is a királynak szabad kezét kell kapnia. S az 1741. és 1805-i példákra hivatkozva, a fölkelésnél igénybe akarja venni mindazokat a testileg alkalmas állampolgárokat, akik a sorkatonaságnál igénybe nem vehetők, kivéve az állami tisztviselőket és a lelkészeket.⁶⁷ A negyedik fejezettől a nyolcadikig azután javaslatainak részleteivel foglalkozik ugyanúgy, amint július 19-i fölterjesztésében tette.⁶⁸

Ambár a nádor azzal a céllal készítette ezt a munkálatot, hogy azt Latinra fordítva, a rendek közt kiosztássá, s a titkos jelentésekben nyoma is van, hogy a rendek egy ilyen irat létéről tudtak és szétosztását várták,⁶⁹ ilyen természetű nyomtatványnak nyoma nincs. Hivatalosan az történt, hogy a nádor, amikor a rendek az inszurrekció ügyét tárgyalni kezdték, a maga javaslatait is átadta a perszonálisnak.⁷⁰ Hogy ez magában foglalla-e a bevezető propagatív részeket, is, nem állapítható meg. Az udvarnál sokan áskálódtak a nádor ellen, az országgyűlési kérdéseket most. is Baldacci referálta. Ezeknek az uraknak bizonyára szemet szúrt az, amit a nádor a bécsi kormány és az udvar hibáiról mondott, különösen a hadvezérekről, az 1805-i hadjárat. előzményeiről, az államhitel és a közigazgatás csődjéről. De volt egy másik szempont is, amely az indokolás közzététele ellen szólt: mindaz, amit a nádor a külpolitikáról, Európa egyensúlyának felborulásáról, Franciaország túlsúlyáról, a Napóleon felől fenyegető veszedelemről, az előkészületi intézkedésekben betartandó titoktartás szükségéről írt, nem volt a nyilvánosság elé való. Bármilyen szerencsés volt ez az irat a

⁶⁶ *Iratok*, III. 289. 1.

⁶⁷ *Iratok*, III. 278—294. 1.

⁶⁸ *Iratok*, III. 294—321.

⁶⁹ Radichovich szept. 25. jelentése. Pivatbibl. fasc. 52.

⁷⁰ Diárium 1808. 99. 1.

rendek meggyőzése, „előkészítése“ szempontjából, az akkor már gyanakvó Napóleont egy ilyen irat közreadása szertelenül föl-ingerelte volna. Napoleon már a porosz hadjárat alatt is kifogást emelt az osztrák hadszervezés ellen, ismételten fenyegetődött is. A nádor fejtegetései tehát csak megerősítették volna gyanújában és veszedelmesek lehettek volna. Pedig a nyomás, amelyet Napoleon Ausztriára kifejtett, amúgy is nehezen volí elviselhető. Már 1807 végén megegyezést sürgetett. Akkor a bécsi kormányköröket különösen a francia császár Törökország fölosztására irányuló tervei foglalkoztatták. Ebből a szempontból Oroszország még nagyobb veszedelmet jelentett a monarchiára, s ámbár Pécsben éppen az orosz törekvések miatt ennek a „legjobb szomszédnak“ lehető barátságára törekedtek, mégis kénytelenek voltak az esetleges fölosztás esetére igényeiket körvonalozni, mert Napóleont Törökország főképen távolabbi keleti tervei, Anglia indiai birtokai szempontjából, érdekelték.⁷¹ 1807 októberében és novemberében a francia császár olymértékű követelésekkel állt elő, hogy Stadionnak elfogadtatásukra ahhoz az érvhez kellett folyamodnia, hogy „a monarchiának minden erejét meg kell feszíteni, nem hogy többé-kevésbé boldog jövőt biztosítson magának, hanem hogy létét egyáltalán fönntartsa“.⁷² Ez a helyzet 1808 április közepén a spanyol trónfosztással még kényesebbé vált. Stadion akkor nagyarányú katonai erő kifejtést sürgetett és már támadó hadjáratra is gondolt, míg Károly főherceg még e mellett az erő kifejtés mellett is csak védekezésre tartotta elégségesnek a monarchia erejét. Abban azonban ez a két, elsősorban érdekelt államférfiú is megegyezett, hogy mindenképen és sürgősen fel kell készülni, de viszont kerülni kell mindent, amit Napokon kihívásnak tekinthetne.⁷³

Sajátságos azonban, hogy Ausztriában éppen fenyegetettségének napjaiban, amikor léte került veszedelembe és belső katonai erejének mentői tökéletesebb kifejtésére volt szükség, még mindig akadtak egyesek a hatalmon lévő kormányférfiak közül, akik nemcsak hogy a magyar országgyűlés összeülését meg akar-

⁷¹ Bser: *Zehn Jahre*, 303—308 1.

⁷² Beer: *Zehn Jahre*, 300. 1.

⁷³ Beer: *Zehn Jahre*, 310—311. 1.

ták akadályozni, hanem — úgy látszik föllekesevde Napóleon pillanatnyi spanyol sikerein — alkotmányának elkobzását és katonai megszállását ajánlották. Mednyánszky János báró és Haldacci májusi kísérlete nem volt az egyedüli.

Az országgyűlés megnyitása után — akkor már Spanyolország nyílt felkelésben állott Napóleon ellen és elűzte Madridból József királyt — az eszmét Chotek János Rudolf gróf volt állami- és konferenciaminisster vetette föl újra, akit Ferenc röviddel azelőtt nevezett ki a politikai ügyekben működő törvény-előkészítő udvari bizottság elnökévé. A gróf állást foglalt az ellen, hogy a magyar kérdés elintézését „jobb időkre” ismét elhalasztották, fölvetette a kérdést: várhat-e még a monarchia azokra a nagyobb ember- és pénzáldozatokra, amelyeket Magyarország megfelelőbb szervezet mellett nyújthatna, és kijelentette, hogy ennek a vétkes alkotmánynak megjavítása szigorú uralkodói kötelesség. Egy „lit de justice“-féle eljárásra gondolt, hogy az uralkodó olvastassa föl az országgyűlés egy ünnepélyes ülésén azt, amit tanácsadóival jól megfontolva előkészített, és iktathassa azt a törvénykönyvbe. Ehhez természetesen megfelelő katonai és rendőri előkészületeket kívánt, hogy az esetleges „áruló” ellenszegülést elfojthassák, ámbár annak a véleményének adott kifejezést, hogy véres összetűzésre nem fog sor kerülni. Hivatkozott még arra, hogy O'Donnel kamaraelnök is hasonló véleményen van.⁷⁴

Ferenc császár ezt a beadványt Stadionnak adta ki véleményezésre, aki nagy mentegetődzések közt fejtette ki azt a véleményét, hogy erre az adott pillanat nem kedvező, és fölvetette a kérdést: „Vájjon Chotek gróf javaslata a fennálló viszonyok közt nem azzá tenné-e Magyarországot a császárral szemben, ami most Spanyolország Napóleonnak?” „Kétségtelenül — írta — nagyon kívánatos volna, hogy Magyarország ugyanazon törvények szerint, ugyanolyan közigazgatási rendszerben, ugyanolyan adóelvek és ugyanolyan katonai rendszer szerint kormányoztassék, mint a monarchia többi része; és ha Felséged valaha abba a helyzetbe kerülné, hogy egy erélyes csapással ezt elérhesse, akkor minden elfogulatlan miniszter tanáccsal és tet-

⁷⁴ Chotek gr. beadványa Károly főherceghez. *Iratok*, III. 249—251. 1.

tel törekedni fog azt előmozdítani. De hogy gondolhatja Cho.tck gróf, hogy ehhez a jelen pillanat kedvező? vagy inkább hogyan ne látná be azt, hogy a pillanat nemcsak nem kedvező egy ilyen terv keresztülvitelére, hanem hogy még megkísérlése is a monarchiára felette veszedelmes volna?“ Sőt még azt a kifejezést is használta, hogy „a jelen pillanatban ennek az ajánlatnak az elfogadását a monarchia vesztének (Untergang) hinné és azért teljesen és forma szerint ellene foglal állást“.⁷⁹

Az udvari körök természetesen ellenállhatatlan ellen-szenvvel viseltettek az országgyűlési tárgyalások ellen, nemcsak a beszédekben némelykor megnyilatkozó nyers hang, hanem általában a kritika lehetősége miatt, mert megengedhetetlennek tartottak minden a király és nemzet közt kifejlődő dialektikus vitát. Pálffy Ferdinánd gróf is a diéta néhány heti ülésezése után javaslatot terjesztett a király elé, hogy tartson konferenciát a nádorral, a primással, a kancellárral, a perszonálissal, Somogyi államtanácsossal és néhány államminiszterrel, s azon állapítsák meg az országgyűlés célját. E konferencia tagjai azután főispánjaik jelenlétében rendeljék maguk elé az ellenzék főembereit és adják határozottan tudtukra a legfelsőbb elhatározást, hogy ha a király óhajtását beszédeikkel elő fogják mozdítani, kitüntetés fognak kapni, ha azonban annak ellene lesznek, mint rendzavarokat hazaküldik őket.⁷⁶ Koller József pécsi nagyprépost is megbotránkozásának adott kifejezést, hogy a rendek feljogosítva érzik magukat a királlyal alkudozni, a kormány cselekedeteit és indítványait „cenzúranak alávetni“, hogy mindenki vágyik képzelt bölcseségét, szónoki képességét és alkotmányos buzgalmát vásárra vinni (auszukramen). Ezért ő is a felségjogok érdekében az alkotmány lényeges megváltoztatását, sürgette, s hogy országgyűléseket — ha egyáltalán tartanának — veszedelmes időkben ne hívjanak össze.⁷⁷ Baldacci pedig azt kifogásolta, hogy az embereket az országgyűléseken túlságosan saját véleményükre bízzák.⁷⁸ Annyira nem volt tisztában azzal, hogy alkotmányos kormányzatnak velejárója kü-

⁷⁵ *Iratok*, III. 245—248. 1.

⁷⁶ Kab. A. 2968 ad 351/1808.

⁷⁷ Kab. A. 2916. ad 351/1808.

⁷⁸ Kab. A. 3186. ad 351/1808.

lönböző véleménycsoportok kialakulása, hogy a követek divergáló állásfoglalását is pusztán kicsinyességnek és jó- és rosszindulat keverékének minősítette.⁷⁹

*

Az új országgyűlésnek a kilátásai nem voltak jóknak mondhatók. Wertheimer Ede úgy jellemezte ezt a diétát, mint amely az előzőkkel szemben minden tekintetben kielégítette az udvar várakozásait és elvi álláspontjait föladata. Az ő jellemzésében ez az országgyűlés csupa ünnepi megnyilatkozás, nagy lelkesedéssel meghozott, áldozatkész határozat, csupa ölelkezés a rendek és az udvar közt. Ez nem egészen felel meg a tényállásnak. Bármennyire meg voltak elégedve a legilletékesebbek: a király, Károly főherceg és Stadion az eredménnyel, ez nem jött létre komoly viták nélkül, ámbár ezek korántsem voltak olyan szenvedélyesek és szélsőségekbe csapók, mint 1807-ben. Ellenzék itt is volt és a kerületi ülésekben ez nagy szerepet is játszott, az alkotmányos aggodalmakat itt is fősorakoztatták, de a többség hamar kialakult és már elfogadott elvekre nem tértek újra vissza. A főli rati tervezetek kerültek minden összeütközést és ha Baldacci fújta is a régi nótát, hogy a tárgyalások nagyon elhúzódznak, hogy a szellem ugyanaz, mint 1807-ben, hogy a diétát föl kell oszlatni,⁸⁰ időnként maga is kénytelen volt elismerését hangoztatni.⁸¹ A főkülönbség a megelőző országgyűlésekkel szemben az volt, hogy az ellenzék vezérei túrtörtették magukat, többen közülök nem is vállaltak követséget, vagy nem küldték ki őket, és hogy az udvarban Baldaccinak nem sikerült káros befolyását a királyi leiratoknál érvényesíteni, sem a titkos jelentések kapcsán a királyt szüntelenül izgatni. A jelentéseket ugyan most is ő referálta, de a császár nem reá, hanem Zichy Károly grófra hallgatott, akit az uralkodó közvetlenül

⁷⁹ „su zuckt der k reinheitlich« Geist und die Mischung von Wollen und Niohtwollen überall heraus und kann keine grosse Wirkung hervorbringen.“ Kab. A. 2998. ad 351/1808.

⁸⁰ Kab. A. ad 351/1808: 2659., 2725., 2739., 2783., 2831., 2885., 2894., 2997., 3034., 3072., 3089., 3090., 3170., 3179., 3332., 3379., 3410., 3437., 3449., 3501., 3502., 3513.

⁸¹ Kab. A. ac1 351/1808., 2715., 2726., 2728., 3208., 3227., 3373., 3376.

a diéta megnyitása előtt fölmentett, kamaraelnöki állásától és így volt ideje, hogy az országgyűlés megfigyelésével foglalkozzék és az uralkodót informálja.

Hager báró rendőrfőnök már augusztus elején szóba hozta a kiküldendő megfigyelőket,⁸² ugyanakkor Károly főherceg Wolfskehl báró és Stutterheim tábornokok részéről ajánlotta katonatisztek kiküldését, de Stutterheim kitért, arra hivatkozva, hogy nincs megfelelő tisztje, akit küldhetné, s hogy a hangulat ügyis jó.⁸³ Hager báró ajánlóitai közül a király egyelőre csak a belga Leursnek adott megbízást s a rendőrség részéről még Schmidtet küldte le, akiket azonban csak a hangulat megfigyelésére használtak.⁸⁴ Az uralkodó maga fordult Zichyhez és egy kamarai titkár kirendelését kérte. Zichy azonban jobbnak tartotta olyanok megbízását, akik részt vesznek az országgyűlésen és bejutnak a kerületi ülésekre is.⁸⁵ Így ő reá bízta ezt az ügyet. A király gyűjteményében (Privatbibliothek) fennmaradtak egy névtelen jelentései. Ezek — úgy látszik — Zichytől származnak. Talán egy kiküldöttje segítségével állította őket össze igen rövid összefoglalásban. Nevezetesen Rhédey Lajos és Lónyay Gábor követek időnkénti tudósításai, mellettük Radichoviehi és Csapóei — ez utóbbi mint távollevő főrend követe volt jelen a diétán — és egy névtelené, aki No. 3.-mal jelezte küldeményeit.⁸⁶ Zichy közbelépésének volt köszönhető, hogy Drevenyákot távoltartották a diétától; a király ez alkalomból egy leiratot küldött neki, melyben országgyűlési fáradozásait elismerte.⁸⁷ Zichynek volt köszönhető az is, hogy amikor az országgyűlés alkalmából felvetették a gondolatot, hogy a bécsi cenzúrát Magyarországra is kiterjesszék, ez a terv arra zsugorodott össze, hogy a helytartótanácsnak a cenzúra gyakorlása tárgyában új, szigorúbb utasítást küldtek.⁸⁸ Külön tudósítást küldött Károly főhercegnek is,⁸⁹ és amikor az országgyűlés

⁸² Kab. A. 2486/1808.

⁸³ Kab. A. 2487/1808.

⁸⁴ Kab. A. 2666/1808.

⁸⁵ Kab. A. 2634/1808., 2642/1808.

⁸⁶ Valamennyi Privatbibl. fasc. 52. és 53-ban.

⁸⁷ Kab. A. 351/1808. függelécsomagjában 17. sz. alatt.

⁸⁸ Kab. A. 2794/1808. és 2951/1808.

⁸⁹ Kab. A. 351/1808. függelécsomagjában van több közülük.

végén a főherceg az elért eredmény fölött Ferenc előtt kifejezte megelégedését és kijelentette, hogy az várakozásán felül sikerült, ehhez hozzáfűzte, hogy az nagyrészt Zichy állam- és konferenciaminiszter célszerű tanácsainak köszönhető.⁹⁰ Ellenégei azonban őt is megpróbálták háttérbe szorítani és Baldacci még augusztus 23-án jelentette a királynak, hogy Esterházy herceg könyvtárnoka szerint Magyarországon Zichy vezetésével veszedelmes összeesküvés van keletkezőben.⁹¹

A mérséklet azonban nemcsak az udvar részéről volt tapasztalható, hanem a másik oldalról is. Voltak olyan szóbeszéddek, hogy Vay Józsefet maga a nádor kérte volna, hogy maradjon távol, Felsőbüki Nagy Pált pedig Esterházy herceg útján vette rá az elmaradásra. Ezek azonban túlzások. Az udvarban mindenesetre nagy megkönnyebbülést okozott, amikor Hager báró a soproni hírt jelentette, hogy Nagy Pál visszautasította követé választását. Még nagyobb jelentőséget tulajdonítottak Vay József elmaradásának.⁹² Erre vonatkozólag Ixüirs jelentette, hogy a primás installációján Esztergomban a nádor megkérdezte Vayt, hogy miért nem jön az országgyűlésre, amire Vay azt felelte, hogy nem választotta meg magát követé, meri ez alkalommal nem tudta, hogy jelenléte ott kellemes lesz-e a fenséges úrnak? Ezt utóbb Vay úgy magyarázta meg Návay János esanádmegyei alispánnak, hogy azelőtt a nádor kívánságára küldette ki magát az országgyűlésre s ott az ő intései szerint működött, ez alkalommal azonban nem kapott semmiféle biztatást és ezért otthon maradt.⁹³ Távolmaradt Péchy Imre bihari alispán is. Ha a nádor keze ezekben az ügyekben akár közvetve is szerepelt volna, az csak a császár februári föllépésének lehetett következménye, hogy minden zavaró tényezőt az ügyök lehető sírna elintézése érdekében kiküszöböljön, és bizonyára nem Vay és Péchy személye ellen irányult, hanem Baldaccit akarta megfosztani a lehetőségtől, hogy ugyanazokkal az

⁹⁰ Kab. A. 351/1808. függelécsomagjában 80. sz. alatt.

⁹¹ Penna de Villemour nyug. őrnagy a soproni Kammer-kávéházban mondta ezt Dubeyne bárónak, aki tovább adta Hilmer könyvtárnoknak, amire Grossing jelentette Hager bárónak. Kab. A. 2737/1808. 3726/1808.

⁹² Kab. A. 2659/1808.

⁹³ Privatbibl. fasc. 53. *Iratok*, III. 325. 1.

érvekkel gáncsoskodják, mint 1807-ben. Vayék és Drevenyák távolmaradása, másrésről pedig Zichy Károly gróf ellensúlya Baldaccival szemben kétségtelenül sok nehézséget hártott, el a tárgyalások és a kölcsönös megértés útjából.

Mielőtt az országgyűlést megnyitották, Spanyolországban fontos események zajlottak le. Aszturiában már májusban kitört a lázadás. Zaragossa és Valencia visszaverték az ostromló francia seggeket, július 23-án 17.000 francia, augusztus 30-án Junot 9000 emberével kénytelen volt a fölkelők előtt letenni a fegyvert. Európa népeibe visszatért a remény. Fölzabadulás érzete kerítette hatalmába az embereket. Ausztriában már májusban megkezdték az újszerű tartalék fölállítását és a Landwehr megszervezését, s a francia diplomáták minden kérdése, hogy ennek céljairól világosítsák fel őket, sőt fenyegetéseik sem tudták elérni, hogy ezt a felkészülést elejtsék.⁹⁴ Lelki szempontból ez nagyon jó pillanat volt, hogy az országgyűlés a katonai kérdésben kedvező határozatot, hozzon. Akkor már Magyarországon jól látták a veszedelmet, amely Napóleon részéről, de Oroszország részéről is fenyeget. Ennek volt köszönhető, hogy a követküldések olyan jól ütöttek ki, és hogy a megyék is utasításait — az egy Heves megye kivételével — kedvezően foglalmazták meg.⁹⁵

Amikor a rendek augusztus végén Pozsonyban gyülekeztek, a hangulat lelkesnek volt mondható. Az első napok fényes ünnepek sorozatával kápráztatták el az oda gyülekezetteket. Augusztus 31-én ültek össze először a rendek. Az új perszonális, borosjenői Aczél István ugyan nagyon elfogódott volt az alsó tábla megnyitásán, de annál nagyobb visszhangot keltettek a nádor szavai, különösen, amikor arról beszélt, hogy az új királyné, Mária Ludovika és testvére, estei Károly Ambrus főherceg-prímás milyen új kapcsolatokkal fűzik össze az uralkodóházat és a nemzetet, és hogy ennek milyen jelentősége van akkor, amikor be kell látniok, hogy elérkezett a pillanat, amelyben az ország biztonságáról és boldogságáról kell tanácskozniook.⁹⁶

⁹⁵ Beer: *Zehn Jahre*, 317—318. 1.

⁹⁶ Domanovszky Sándor: *Francia emisszáriusok Magyarországon 1806-ban*. Bocsi Tört. Intézet évkönyve 1932. 256—257. 1.

⁹⁷ *Magyarország közgyűlésének jegyzőkönyve*. 1808. Diarium) 13. 1.

Szeptember 2-án volt az uralkodópár ünnepélyes fogadása, 3-án a diéta hivatalos megnyitása. A király megnyitóját ezekkel a szavakkal zárta: „Magyarok! minden népek és egész Európa szemei rátok figyelnek. Ti alkotmányotokban látjátok minden dicsőségeteket és boldogságokat, én meg nem kevésbé dicsek-szem, hogy királyotok vagyok. Legyetek továbbra is magyarok és hogy mentői tovább örvendhesetek e nemes névnek és nemzeti erényeiteknek, fordítsátok minden gondotokat arra, hogy hazátok boldogságát örökre biztosítsátok.“⁹⁷ A válaszbeszédben pedig a primás hangoztatta, hogy a király az alkotmányt szentül meg akarja tartani, hogy semmi sem indíthatta arra, hogy attól eltérjen, s átnyújtott proposíciói is arról tanúskodnak, hogy semmit sem akar a törvények ellenére tenni, amivel szemben viszont a rendek részéről is biztosította a királyt, hogy „az alkotmány iránti szeretetből, annak megtartásáért és azért, hogy róla minden veszedelmet elhárítsanak, életüket és vagyonukat is készek feláldozni“.⁹⁸ Még erősebben hangsúlyozta ki a király iránti bizalmat, az ősi virtust és egyetértést a nádor beszéde a felső táblán: „Mutassuk meg, hogy eleink erényei bennünk maradókaikban is élnek, hogy nem halványultak el a nemes magyar dicső tulajdonságai, hogy szoros és teljes a király és nemzet kölcsönös bizalma, mutassuk meg, hogy mit ér a magyar, ha fejlődésével bensőleg egy.“ Megvallotta, hogy az, amit az országgyűlésnek a közjó érdekében meg kell tárgyalnia, nem kis dolog, de ha a magánérdeket elfojtják, ha a tanácskozásokban a tárgy súlyához mért érett megfontolást tanúsítanak, ha egyedül a közjó fogja őket vezetni, mégis könnyű lesz azt vöghezvinniök, amivel dicsőséget szerezhetnek és utódaik háláját biztosíthatják maguknak.⁹⁹ Beszéde nagy lelkesedést keltett; utána a primás beszélt, hangsúlyozva, hogy a magyar nemzeti tulajdonságok két legnevezetesebbje: a hadi virtus és az alkotmány különös szereteted¹⁰⁰

Ez jól előkészített bevezetés volt. Alkotmányosság: király és nemzet szigorú ragaszkodása a konstitúcióhoz, nemzeti erények

⁹⁷ *Diarium 1808.*, 37. 1.

⁹⁸ *Diarium 1808.*, 39. 1.

⁹⁹ *Diarium 1808.*, 43. 1.

¹⁰⁰ *Diarium 1808.*, 40. 1.

és különösen a vitézi momentum kiemelése erős hatást gyakoroltak az országgyűlés tagjaira. Mindazonáltal az alsó táblán egyesek a propozíciók és beszédek kinyomatását és szétosztását kérték, egyesek ott kívánták volna fölvenni a tárgyalást, ahol a múlt országgyűlés abbahagyta, a többség azonban, minthogy a kerületek már állást is foglaltak, elfogadta a választ, amelyben késznek nyilatkoztak minden a haza biztonságát és boldogságát. érintő tárgyat tanácskozásaikban felvenni. A választ tehát a király nagy meglepedésére még a hivatalos megnyitás napján átnyújtották neki.¹⁰¹

Ami azonban a rendek megnyerésére kitűnő eszköz volt, a nemzet harci erényeinek erős hangsúlyozása, még inkább a pillanat. kiemelése, amelyben cselekedni kell és áldozatot hozni, nagyon kihívta a francia kritikát, amely jól tudta, hogy Bécsben országgyűlésre csak akkor hajlandóak, ha katonai áldozatokat vagy a háborúra pénzt kérnek. Már maga az országgyűlés összehívása kihívó cselekedet volt Napóleonnal szemben. Hiába igyekezett Metternich és Stadion a francia köröket megnyugtítani, Stadionnak az a kijelentése, hogy az országgyűlés elé semmiféle javaslatot nem fognak terjeszteni, nem nyugtatta meg Párizst. Champagni külügyminiszter Metternichnek értésére is adta azt az óhajtását, hogy az országgyűlésen fegyverkezési kérdések ne kerüljenek szóba.¹⁰² Bármennyire is óvott Metternich attól, hogy Napóleont föl ingereljék, mert az adott viszonyok közt is képes Ausztria ellen a háborút újra megindítani,¹⁰³ a diplomáciai viszony erősen romlott. Franciaország kihívó kívánásokkal állt elő és Napoleon már augusztus 14-én Spanyolországból hirtelen visszaérkezett Párizsba, fogadta a diplomáciai testületet és az orosz követtel folytatott beszélgetés után Metternichhez fordult, akit felelősségre vont, hogy mirevalók Ferenc birodalmában a főmegmozgósítások és a lázas fegyverkezés? Miért, beszélnek ott fenyegető veszélyről és sürgetik az új rendelkezések végrehajtását július 16-ig? Szemére vetette a bécsi franciákkal és rajnaszövetségi németekkel szemben megnyilat-

¹⁰¹ *Diarium 1808.*, 52—55. 1.; *Acta comitorum regni Hungariae.* (Acta) 1308., 38—39. 1.

¹⁰³ Wertheimer id. mű, II. 378. 1.

¹⁰⁴ Beer: *Zehn Jahre*, 319. 1.

kozó kihívó hangulatot, és hogy a trieszti francia konzult inzulálták. Ha valaha oda bevonulna, ezt a várost föl kellene égetni — mondotta. Metternich magyarázkodó válaszára pedig kirobbanó hévvel vetette szemére, hogy bele akarnak avatkozni a török ügyekbe és izgatnak a szerbek közt, hogy éket verjenek a cár közé és közéje. Ha háborút akarnak, vegye tudomásul, hogy ámbár 100.000 embert, Spanyolországba kell rendelnie, még mindig elég ereje van. Az ellentétet köztük Anglia láthatatlan keze szítja, de minden fegyverkezésükre ellenfegyverkezéssel fog válaszolni, ez évben dupla létszámot fog újoncozni, és ha nem lesz elég férfi, a nőket is szembe fogja velük állítani, a háború anyagi eszközeit pedig a monarchiával fogja megfizettetni. Ha összeütközésre kerül a sor, az ég a tanú rá, hogy az első lépést Ausztria tette, és ha a lefegyverzés nem következik be, jön az élethalálharc. Kifakadása végén utalt egyetértésükre a cárral. Az ezután Champagny és Metternich közt folyt tárgyalásokban Metternich kénytelen volt kilátásba helyezni, hogy a seregeket visszavonják és elismerik Spanyolország és Nápoly új királyait.¹⁰⁴ Napoleon erre négyszemközt fogadta Mettemichet és igen előzékenyen bizonyítani iparkodott jóindulatát és békés szándékait és az osztrák hivatalos nyilatkozattal az ügyet közöttük elintéztnek nyilvánította, sőt kijelentette, hogy — seregeit visszavonva — érdekerületének határait az Elbánál, az Innél és az Isonzónál állapítja meg.¹⁰⁵ Mindez azonban nem tévesztette meg sem az osztrák kormányférfiakat, sem a kívülálló szemlélőket, hogy Napóleont engesztelhetetlen gyűlölet fűti Ausztria ellen s a porosz hadjárat tapasztalatai után csak Spanyolország legyőzésére vár, hogy Ausztria ellen fordulhasson. E haladéit elérésére vette igénybe az alakoskodás és a megfélemlítés eszközeit. Az utóbbi érdekében meghívta a cárt Erfurtba. A nagy feltűnést keltett találkozás után Ferenchez írt személyes levélben is újra hangoztatta, hogy kettejük közt a számla le van zárva, amit bebizonyított azzal, hogy ámbár hatalmában állott volna, nem semmisítette meg a monarchiát, de óva intette Ferencet, hogy ne akarjon újra fölvetni olyan

¹⁰⁴ Beér: *Zehn Jahre*, 321—325. 1.

¹⁰⁵ Beer: *Zehn Jahre*, 325—326. 1.

kérdéseket, amelyeket 15 évi háborúskodás eldöntött, és felhívta, tiltson el minden olyan intézkedést, amely háborúra okot szolgáltatna, és tartózkodjék minden fegyverkezéstől, amely őt nyugtalaníthatná.¹⁰⁶

Ez a fenyegető levél október 2-án kelt. Két nappal később jutottak a rendek tanácskozásaikban annyira, hogy fölriratukat a király elé terjeszthették. A tanácskozás a katonai rendszer alapelveiről tehát mégis elhúzódott majdnem egy hónapon át. A királyi propozíciók — Stadion ígérétenek megfelelően — nem tartalmaztak semmi kívánságot, a rendek tehát saját iniciatívájukból vetették föl a honvédelem kérdését, de már ennél az első kérdésnél nem csekély véleményeltérések merültek föl. Balogh János komáromi követ az első kerületi ülést azzal vádolta meg, hogy szinte titokban tartották, s ezért nem akart hozzájárulni, hogy az ott készült fölrattervezetet az országos ülésen tárgyalják. Ragályi István borsodi és Máriássy István gömöri követek pedig úgy nyilatkoztak, hogy semmi alkotmányellenes határozatra nem kötelezhetik magukat s a tárgyalásokat ott akarják folytatni, ahol az utolsó országgyűlésen megszakadtak. Bezerédj Ignác zalai követ közbelépésére azonban a többségben ezek a felszólalások nem keltettek visszhangot.¹⁰⁷ Kevésbé fenyegetett veszedelemmel, de igen nagy kavarodásra adott okot a királynőnek adandó koronázási ajándék, hogy azt papírpénzben adják-e avagy aranyban, amiközben Bezerédj Ignác, Szerdahelyi György és Lónyay Gábor azt a nevezetes kijelentést tették, hogy törvényesen csak névérték szerint számíthatnak, — s ezzel kapcsolatban a különböző ajánlatok 113.000 és 500.000 ft közt mozogtak.¹⁰⁸ A szeptember 10-i ülés azonban már hozzájárult az 500.000 ft-os koronázási ajándékhoz¹⁰⁹ és két nap múlva az alsó tábla már átküldte üzenetét a honvédelmi kérdésben is. A rendek üzenettervezetéhez azonban Aczél István perszónálisnak volt két módosító javaslata. A megelőző kerületi üléseken többen abban az értelemben beszéltek, hogy Magyarország katonai rendszere mindig védelmi volt, sőt hogy minden offenzívát

¹⁰⁶ Beer: *Zehn Jahre*, 332. 1.

¹⁰⁷ Radichovich szept. 3. jelentése, Privatbibl. fasc. 52.

¹⁰⁸ Radichovich kelet nélküli (szept. 5.) jelentése, Privatbibl. 52.

¹⁰⁹ *Diarium 1808.*, 84—91. 1.

el akarnak kerülni és elítélnék, amit Andréossi francia követ nagy örömmel jelentett Párizsba.¹¹⁰ Ezek alapján két olyan kifejezés került a felirattervezetbe, aminek megváltoztatását kérte a perszonális. Közülük csak az egyiket fogadták el, de a felső tábla a felküldött tervezet helyett két más fogalmazványt küldött vissza. Az egyik közülük jóval rövidebb volt az alsó táblánál, a másik nagyjában ahhoz ragaszkodott, de némi simításokat végzett rajta. A rendek ez utóbbit választották, de beletették azt a kifejezést, amelynek törlésére a perszonális javaslatára sem voltak hajlandók. így a főrendek még egyszer visszaküldték a tervezetet a kifogásolt pont elhagyásával. Erre az alsó tábla is elfogadta a változtatást.¹¹¹ A fölíratban tehát csak az a kívánság maradt benne, hogy mások megtámadását minden igyekezettel el akarják kerülni, de ezzel kapcsolatban hangoztatták, hogy a király sorsa elválaszthatatlan az ország boldogságától, hogy saját életük és vagyonuk feláldozásával is elkövetnek mindent a királyi méltóság bármely ellenséges megbántásának megbosszulására és a haza oltalmára, megmutatva, hogy a szabad nemzet békeszerető alkotmányos királyát igazságtalan haddal illetni nem lehet.¹¹² A fölírat azt kérte a királytól, hogy az 1807-i deputacionális munkálat alapján fölvevessék az inszurrekció szabályozásának kérdését.

A válaszleiratot már a szeptember 19-i ülésen bemutatták, de akkor a kerületi ülésekben már javában folyt a kérdés tárgyalása. A nádor még 12-én átadta, fölhasználásra Aczélnak a saját javaslatát,¹¹³ aki azt Pcchy János sárosi követhoz továbbította, mint a kerületi ülés azidőszerinti elnökéhez. Péchy, minthogy a nádor javaslatai még nem voltak leírva, meg akarta várni a lemásolás elkészültét. Ezt támogatta Bezerédj Ignác, Máriássy István, Balogh János, Baloghy Lajos és Ragályi István is. Szentkirályi László, Pest megye követe azonban úgy vélte, hogy csak ideiglenes rendezésről lévén szó, a szabályozás kérdése a jövő országgyűlésre maradhat, Lukácsy Miklós trencsényi követ pedig azt fejtegette, hogy előbb a posztulátumokat kellene elő-

¹¹⁰ Wertheimer id. mű, II. 386. 1.

¹¹¹ *Diarium 1808.*, 91—100. 1.

¹¹² *Acta 1808.*, 42—45. 1.

¹¹³ *Diarium, 1808*, 99. 1.

venni, mert ha egyszer az inszurrekcióval végeztek, az országgyűlést úgyis be fogják fejezni.¹¹⁴

A kerületi üléseken elég viharos jelenetek játszódtak le, ámbár mindkét részről voltak, akik teljes odaadással iparkodtak a zavaros tárgyalást jó mederbe terelni — különösen Lónyay Gábor és Bezerédj Ignác —, vagy a lármás jeleneteknek véget vetni. Szervezet szempontjából annyiban javult is a helyzet, hogy már az országgyűlés elején kimondták, hogy a dunai és tiszai kerületek kerületi üléseit nem fogják külön tartani, hanem együtt üléseznek, és hogy országos ülésen csak azt veszik föl, amit a kerületi ülésben már megvitattak.¹¹⁵ Ez nagyon meggyorsította az ügymenetet és sok mindennek vette el az élet; de a hangulat is egészen más volt s a Lukácsyéhoz hasonló kifakadások a ritkaságok közé tartoztak.

Az inszurrekció kérdése elég hosszú ideig foglalkoztatta a rendeket. Szeptember 14-től 26-ig folyt a tárgyalás a kerületi üléseken. Az érdemleges tárgyalás tulajdonképpen 16-án indult meg s mindenekelőtt két kérdésben kellett dönteni: vajjon rendszeres munkát kell-e végezniük az inszurrekció szabályozásával (coordinatio), avagy ideiglenesen intézkedjenek-e tekintettel a fennálló szükségre. A követek nagy része fázott attól, hogy utódaikat az eddig fennállott elvekkel szemben egy reformmunkálattal megkössék és állandó új teherrel sújtják, és azért az ideiglenes megoldás mellett kardoskodott.¹¹⁶ Mások a tartós szervezeti megoldás mellett foglaltak állást, sőt hivatkoztak, hogy utasításaik is a koordinációt írják elő.¹¹⁷ A másik főkérdés az volt, hogy a tárgyalás alapjául mit válasszanak, az előző évi doputáció munkálatát-e vagy a nádor átnyújtotta tervezetet. A maradiak a deputáció rendszeres munkálatát akarták alapul venni, közülük Lukácsy Miklós trencsényi követ volt a legszélsőségesebb, aki az 1807. évi harmadik propozícióhoz akart ragaszkodni, — tagadta a háborús veszélyt s azt az újságok kitalá-

¹¹⁴ Radichovich szept. 14. jelentése. Privatbibl. fasc. 52.

¹¹⁵ Radichovich szept. 4. jelentése. Privatbibl. fasc. 52.

¹¹⁶ Különösen Boronkay István és Péchy János, Radichovich szept. 16. jelentése.

¹¹⁷ Bezerédj Ignác, Balogh Lajos, Márkus Ignác, Máriássy István v. ö. ugyanott.

lásának nevezte. Minthogy a követek egy része azt állította, hogy a deputáció munkálata békeidőre szabályozza az insurrekciót, a nádor javaslata pedig a háború esetéről akar gondoskodni, az állandó vagy ideiglenes megoldás kérdése összeszövedött azzal, hogy melyik javaslat szolgáljon a tárgyalás alapjául. Bezerédj Ignác szerint egyikhez sem voltak kötve, mindkettőt párhuzamosan kell olvasni, hogy azt vegyék át, ami a jobb. Baloghy Lajos meg azt hangoztatta, hogy előbb a szervezetet kell kidolgozni, csak azután lesz itt az ideje azt eldönteni, hogy azt hogyan fogják alkalmazni, ami mellett Kállay Mihály kiemelte, hogy nem elég a szervezetet békeidőre megállapítani, hanem gondoskodni is kell alkalmazásáról háború idején. A többség a két tervezet párhuzamos tárgyalása mellett döntött. Közben éles ítéletek hangoztak el az insurrekció állapotáról. Bezerédj Ignác arra utalt, hogy 16 éven át nem volt mustra, hogy a három utolsó fölkelés áldozatainak semmi haszna sem volt, mert fegyverük sem volt a gyakorlatra, hogy a nemesi fölkelők született katonák, de nincs semmi gyakorlatuk, Baloghy pedig bevallotta, hogy életében még nem sütött el puskát, holott a hadi szolgálat állandó gyakorlatot kívánna. Bezerédj György a nemes katonai szolgálatot az 55-ik életéig akarta kiterjeszteni (40 helyett). De a sok helyes érvelés mellett sok megkötöttség akadályozta a megértést. Máriássy István nem 3 évre akarta megszavazni a fölhatalmazást a királynak, hanem csak egy hadjárat idejére; Márkus és Boronkay állást foglaltak az állandó mustra (lustrum perpetuum) ellen. A nagy kérdések mellett gyakran a kisebbek is éles összeszólalkozásokra adtak okot, pl. hogy a felmentetteknek kell-e helyettest állítaniok. Mindez azonban inkább a haladó szellem és az avult formákhoz ragaszkodó maradiság összeütközése volt, nem a nemzeti és az udvari álláspont harca.¹¹⁸ Baldacci csak akkor kapott ürügyet a támadásra a diéta ellen, amikor Szentkirályi a katonai akadémia céljainak előmozdítására javaslatba hozta a bátaszéki apátság jövedelmének igénybevételét, amelyet még Mária Terézia rendelt nevelésügyi célokra.¹¹⁹

¹¹⁸ Radichovich szept. 25. jelentőse. Privatbibl. fasc. 52.

¹¹⁹ Radichovich szept. 20. jelentőse. Kab. A. 2885. ad 351/1808.

Szeptember 29-én került a felirat terv az alsó tábla elé és még aznap elküldték a felső táblára, de az üzenetváltás még október 3-ig tartott el. A rendek eredetileg ebben a fölriratban — úgy, ahogy azt a nádor június 19-ön fölterjesztésében óhajtott volna — három esztendőre kivételesen följánlották, hogy a király az esetre, ha ez idő alatt támadás érné és az ellenség oly erővel lépne föl, hogy a támadás kivédésére a rendes sorkatonaság nem volna elegendő, s az ellenség magát az országot is fenyegetné, a nemesi fölkelést a meghatározott módon országgyűlés összehívása nélkül is hadba hívhassa; a fölkelés szükségleteinek megszavazására azonban a lehetőséghez képest újabb országgyűlés összehívását kérték. A tervezet különben általában megfelel azoknak a kívánásoknak, amelyeket a nádor a saját tervezetében felsorolt, a hadköteles időt még meg is hosszabbította és a 18-ik életévtől az 50-ig írta elő.¹²⁰

Minthogy közvetlenül Ferenc napja előtt állottak, a részletek elhagyásával egyelőre az inszurrekció megszavazását három évre és a katonai akadémia létesítésére vonatkozó tervüket terjesztették elő. Ezt a megajánlást az összegyűlt rendek október 4-én a névnapi mise után a primás palotájában tartott ünnepélyes elegendő ülésen jelentették be az uralkodónak. A beszédet a primás mondta s a király meleg hangon válaszolt: „Nekem nagy örömet, szerez, nektek dicsőséget, hogy az inszurrekcióról, amelynek szabályozásán fáradoztok, azt határozottatok, hogy a következő három esztendőn át rendelkezésemre mindig készen álljon, olyan módon, hogy az ország védelmére új országgyűlés összehívása nélkül is összehívassuk. Bölcsen megmutattátok ezzel, hogy belátjátok, milyen erő van a királyban, jogaiban és méltóságában, hogy e nélkül az ország alkotmánya, amelyhez a magyar nemzet mindig dicséretes hévvel ragaszkodott, fenn sem maradhatna. Mi is emlékezetünkbe vessük, amit Szent István, Magyarország megalapítója fiának, egyetlen örökösének tanácsolt és meghagyott, hogy királyi trón nemesség nélkül nem állhat meg, amiért is gondosan óvakodni fogunk attól, hogy ezt a mi védelmünket veszedelemnek tegyük ki, hacsak nem fordulnának úgy a dolgok, hogy nektek is az volna az érdeketek, hogy

¹²⁰ *Diarium 1808.*, 112—162. 1.; *Acta 1808.*, 5-1-68. 1.

inkább életeteket tegyétek ki veszedelemnek, semmint alkotmányotokat a pusztulásnak.¹²¹

Régi nemzeti kívánság teljesült a katonai akadémia föllállításával. Ennek céljaira a rendek néhány nap alatt félmilliót adtak össze, a király hozzájárult föllállításához, a királyné pedig megengedte, hogy az az ő nevét viselhesse. A magyar tisztképzés felé megtörtént az első lépés. Udvari körökben ez nem kas megütközést keltett. Baldacci iparkodott is izgatni ellene, hogy ebben a kérdésben a rendek állásfoglalása ugyanolyan, mint 1792-ben és 1807-ben, és azt javasolta, hogy a bátaszéki alapra vonatkozó minden igényt kategorikusan vissza kell utasítani, mert világos, hogy a rendek az államegység megbontására törekzenek.¹²² Belekapaszkodott abba is, hogy a nevelésügy felségjog, nem szabad tehát megengedni, hogy ebbe az ügykörbe a rendek beavatkozzanak. Panaszkodott, hogy sok magyar csak Magyarországot tekinti hazájának, nem az egész osztrák császárságot.¹²³ Éppen ezért az inszurrekció reformja vagy annak állandó intézménnyé alakítása ellen napról-napra fölemelte intő szavát. Nyíltam megmondta, hogy ezt sohasem tanácsolná,¹²¹ hogy ez a monarchia konkrétumának semmi hasznára sincs. Különösen félt attól a hatalomtól, amelyet a megye az inszurrekcióval nyerne, főképp, hogy a fegyvereket is a megyében akarják őriztetni. Azt állította, hogy a nemesi fölkelés a Kandwehr mögött messze elmarad, mert nem lehet az országból kivinni.¹²⁵ Az egész országgyűlés céljának eltévesztéséről tartott az uralkodónak előadást, mert a semmit sem érő inszurrekció helyett újoncokat kellett volna kérni.¹²⁶

Az október 4-i ünnepség még csak a fölvelekben hozott döntést. Az inszurrekció tulajdonképeni szabályozása még hátra volt. Kétségtelen azonban, hogy a lényegen túljutottak, a további tárgyalás, a részletek megbeszélése már nem volt annyira kényes, és ennek következtében a tárgyalás módjában is neve-

¹²¹ *Diarium 1808.* 158—159, 1.

¹²² Kab. A. 2885. és 2886. ad 351/1808.

¹²³ Kab. A. 3170. ad 351/1808.

¹²⁴ Kab. A. 2758. ad 351/1808.

¹²⁵ Kab. A. 2862. ad 351/1808.

¹²⁶ Kab. A. 3070. ad 351/1808.

zetes változás állott be. Míg addig a viták főképen a kerületi üléseken folytak — országos ülés aránylag kevés volt s azokon az előző viták eredményeit szögezték le, augusztus 4-c után csak kevés a kerületi ülés s a részletek megbeszélése országos ülésekben folyik. A főbb pontok, amelyek körül a vita kialakult: a mustra, a gyakorlatozás, az inszurrekció száma, a konkurenciáig pénztár és a helyettesállítás kérdései voltak. A nádor az eddig legföljebb 40.000 főnyi inszurrekciót 75.000 főre kívánta emelni. Minthogy azonban a rendek álláspontja az volt, hogy a birlok arányában kiállított portálíg inszurrekció pótlására alkották meg 1715-ben az állandó hadsereget, az újraszabályozás csak a perszonális inszurrekció alapján történhetett. Hogy ebből megfelelő számot kapjanak, egyesek fölvetették azt az elvet, hogy minden nemesi család állítson egy embert, ami azonban a közösen gazdálkodó apa és gyermekei és az osztatlan testvérek eseteiben kényes kérdéseket érintett s a család fogalmának meghatározását tette volna szükségessé. Voltak, akik a nemesi famíliák számát 90.000-re tették s a nemességre elviselhetetlen tehernek mondták 90.000 hadbavonuló eltartását. Ennek kapcsán a konzervatív álláspont úgy alakult ki, hogy az 1741: 63. t.-c. rendelkezései mellett kell kitartani. Ebből a törvényből persze főkép azt emelték ki, hogy a szegény nemes, az egytelkes és az armalista, ha nem tud egyenként egy lovast állítani, csoportosan állítson ki cvet-egyed, hogy az osztatlan testvérek vagy egy kenyéren és egy házban élő atyafiak együtt csak egy lovat kötelesek állítani, és azt iparkodtak bizonyítani, hogy a személyes fölkelés csak a jómódúkat kötelezi, a szegényebbek viszont csoportba állva állítják a kivonuló katonákat.¹²⁷ így mindig a kiállítókat terheli az illető fönntartása, tehát nincs szükség sem országos, sem megyei viszonylatban pénztár fölállítására. a közös költségek fedezésére, sőt az ilyen pénztár vagy fizetés sérelmes is volna, mert aki katonáskodik, attól nem kívánható e célra még pénzbeli hozzájárulás is, és mert elvileg is beleütközik a nemesi adómentességbe.¹²⁸ Ezzel szorosan kap-

¹²⁷ *Diarium 1808.*, 162—180, 1.; Radichovich okt. 7. jelentése. Privatbibl. fasc. 52.

¹²⁸ *Diarium 1808.*, okt. 8—14. ülések. Radichovich jelentései. Privatbibl. fasc. 52.

csolódott a helyettesítés lehetősége. Ha több szegény ember állíthatott helyettest, elvileg nem volt akadálya, hogy az egyes is éljen ezzel a joggal, amint a tényleges szolgálat alól mentes megyei tisztviselők és a katonai szolgálatra alkalmatlanok, pl. betegek, nők is állítottak. A helyettesítés egyéni megoldásával tehát elháríthatónak vélték azt a veszedelmet, amely az adómentesség elvét veszélyeztetné. Ennek sok támogatója volt, akik a családonként kiállítandó egy-egy katonát is, az egyháziak kötelességének teljesítését is csak ezen a módon látták megoldhatónak. A haladók viszont úgy fogalmazták a tételt, hogy ne legyen lehetséges senkinek maga helyett mást állítania. A helyettesállítással ők nem tartották megoldhatónak a harcképes inszurrekciót, mert mindenki helyettest fog állítani s ezzel a sereg ellátása fog hanyatlani. Ha minden nemes fölkelésre kötelezett, nem látták megengedhetőnek a helyettesek állítását. Azt vallották ugyanis, hogy minden nemesnek a felkelés személyes kötelessége, nemest épp ezért nem is kap helyettesül, viszont nemtelen nem részesülhet nemesi szabadságban s az ő ilyen fölhasználásuk csak elvonná az emberanyagot a sorkatonaságtól. Ennek az elvnek legszélsőbb kifejezője Bezeródj Ignác volt, aki átkot mondott mindazokra, akik helyettes állításával akarják magukat kivonni kötelességük alól.¹²⁹ A maradiak viszont azt az érvet is fölhasználták a maguk igaza mellett, hogy „veszedelemben sem kell elválasztani a nemességet a néptől“, és hangoztatták, hogy sohse álltak ki a nemtelenek nélkül, s hogy, amint a sorkatonaságban is vannak nemesek, úgy az inszurrekciójában is szolgálhatnak nemtelenek. A felkelők számának emelését tehát éppen a helyettesítéstől várták, minden más emelés ellen a nemesség elpusztulásának rémével érvelve.¹³⁰ Ezek persze csak az ellentétek, amelyek egymással harcban állottak, de nem szabad azt hinni, hogy ezen az alapon két párt harcolt volna egymással. A vélemények kollektív kialakulása még nem haladt annyira, a nagy vezető szónokok távolmaradása az egyvéleményűek összefogását is erősen akadályozta. Az egyesek nézeteiben maradi

¹²⁹ *Diarium 1808.*, 162—166. 1.; Radichovich okt. 16. jelentése. Privatbibl. fasc. 52.

¹³⁰ *Diarium 1808.*, 166—168. 1.

és haladó szempontok tarka összevisszaságban keveredtek. Végeredményben tehát a nagyobb tekintély s a higgadtabb megfontolás maradt a győztes. A felirattervek már a perszonális fáradozására az alsó tábla ülésén is enyhültek, a felső tábla kívánságára azonban utólag olyan pontokat is kihagytak, amelyeket korábban nem voltak hajlandók megváltoztatni.

Az inszurrekcióra vonatkozó vitában a legsimábban a katonai rendtartásra vonatkozó rész ment át.¹³¹ Annál nagyobb kavarodást okozott a bandériumok ügye. A birtok utáni nemesi hadkötelezettség kérdése az idők folyamán egészen elhalványult. Az alsó táblán most egy elég jelentékeny csoport azt hirdette, hogy tulajdonképpen a nemesi felkelésnek alapja a bandériumok kiállítása, az inszurrekció hadbavonulásakor tulajdonképpen erre támaszkodik és a bandériumok nélkül meg sem állhat. De senki nem tudta, hogy a főpapokon kívül ki tartozik bandériumot kiállítaná, milyen arányban tartozik ezzel és mik a kiállítás módoszatai. A régi főúri bandériumok már idejüket múlták, évszázadok óta nem is állították ki őket, s a nádor úgy gondolta, hogy ennek megváltása címén pénzbeli adományokból lehetne olyan alakulatot létrehozni, amely nem állana egyesek személyes fönnhatósága alatt. Az alsó tábla az egyházi birtokra bizonyítottan is vette ezt a terhet s az egyháziak hadkötelezettségét nemcsak birtokaikra, hanem tizedjövedelmükre is meg akarta állapítani. A világi birtokot illetőleg azonban teljesen tájékozatlanok voltak. A nagybirtok, amely alattvalóinak adózásával az állandó katonaság terhét látta el, természetesen nem akart új terhet vállalni, s az alsó tábla is úgy gondolta a megoldást, hogy az ne a jobbgátság megterhelésével történjék. Pozitíve azonban csak az egyházi birtokra vonatkozólag foglalhattak állást. Ennek kapcsán a primás a felső táblán nyilatkozatot is tett, hogy az egyházi rend a tizedjövedelem után is vállalja a katonai terhet. A világi birtoknál meg akarták állapítani, hogy mit terhel az adomány alapján bandériumállítás, de ebben teljesen elakadtak és belátták, hogy a kérdés alapos megvizsgálása, hiteles írásos bizonyítékok nélkül semmit sem határozhatnak,¹³² ámbár Né-

¹³¹ *Diarium 1808.*, 186—195. 1.; Radichovich szept. 16., 20. és 22. jelentései. Pnvatbibl. fasc. 52.

¹³² *Diarium 1808.*, 112—148. 1.; *Acta 1808.*, 56—62., 64—65., 91—93. 1.

meth János, a királyi jogügyek igazgatója, úgy nyilatkozott, hogy olyan hiteles bizonyítékokra, amelyek a felmerült kérdésekre felvilágosítást nyújtanának, nem fognak akadni.¹³³ Egyelőre tehát az volt az álláspontjuk, hogy azokat, akiknél e kötelesség kimutatható, mindjárt kötelezik annak teljesítésére, a további kötelezettségek megállapítására pedig országos bizottságot küldenek ki a nádor elnöklete alatt.

E kérdések tárgyalása közben még két szempont fölvetése keltett élénkebb vitát. Az inszurrekcionális pénztár létesítésénél fölmerült az a gondolat, hogy amennyiben a szegényebb nemességnek pénzbeli segítséget nyújtanak a fölkelésre, sokan akadhatnak közülök, akik a költségesebb lovas szolgálatot választanák, ami túlságos megterhelést okozhatna, és ezért ezt a lehetőséget meg kívánták szorítani, ámbár egy rész ebben a nemesi szabadság korlátozását látta. Ugyanezzel a kérdéssel kapcsolatban a három Bezorcdj és Boronkay István tiltakoztak minden nemesi osztályozás ellen, azt az egységes nemesség elvébe ütközőnek mondták és minden vagyonszerinti megkülönböztetést el akartak kerülni.¹³⁴ Az üzenetváltás az alsó és felső tábla közt sűrűn folyt és elhúzódott október 17-éig, és nem is annyira a fölkelés és a bandériumok kérdésében járt nehézségekkel, mint inkább a konkurrenciális pénztár megszervezése, illetve az ehhez szolgáltatandó befizetések kulcsának dolgában.¹³⁵ Erősebb feszültség csak október közepén támadt a két tábla közt. A rendek akkor sokat hangoztatták az 1741: 63. t.-c.-t és ahhoz óhajtottak volna visszatérni. Ezt a fordulatot akkor Baloghynak a kerületi ülésben elhangzott felszólalása indította el, aki azt állította, hogy a mágnások magukról el akarják háritani a terhet és azt az évi 3000 forintnyi jövedelem alatti nemesség vállaira szeretnék zúdítani, és az ő felszólalása után Bezorcdj Ignác és György, Péehy János és Boronkay is hasonló szellemben beszéltek. Amikor azonban üzenetük a felső táblára érkezett, Ürményi országbíró javaslatukkal szemben úgy foglalt állást, hogy az 1741-i gyakorlat alkalmazásához csak az esetben

¹³³ Kab. A. 2891. ad 351/1808.

¹³⁴ *Diarium 1808.*, 223—234. 1.

¹³⁵ Az erro vonatkozó üzenetváltások *Acta 1808.*, 19., 22—25., 27—29., 32, 34. és 38. sz. alatt.

járulna hozzá, ha az nem róna új terhet a jobbágságra. Többen a mágnások és főpapok közül is csatlakoztak ehhez a véleményhez. Illésházy István gróf trencsényi főispán azonban, aki mindig erősen ellenzéki érzelmű férfiú hírében állt, ezt a megoldást határozottan ellenezte, hangoztatva, hogy a trón és haza védelme nemesi kötelesség, amit nem lehet a jobbágyra áthárítani, s hogy az 1741-i fölkelés is kontribúció terhére volt fölállítva, ami semmikép sem méltó. Utána a nádor szólott, hogy biztos intézkedésekre van szükség, amelyek alapján a fölkelést három éven át készen tarthatják, majd Pászthory Menyhért báró szólott a haladéktalan intézkedésről, amely megfelelő védelmet nyújt. Ő az inszurrekció mellett jobbágyosereg fölállítását is javasolta, amelyet állandóan fegyelmezzenek és gyakoroljanak, de ezt az indítványát leszavazták.¹³⁶ Sok huzavona után mégis létrejött a meg egyezés a két tábla közt. Néhány pontban azonban a felső tábla volt kénytelen engedni. Így nem sikerült keresztülvinnie azt, hogy a fölkelő sereg elhárítását félévnel hosszabb időre szavazzák meg és ragaszkodtak ahhoz, hogy annak letelte után, ha továbbra is szükség van a fölkelőkre, sürgősen országgyűlés hívassák egybe. Máriássy és Ragályi október 18-án még jegyzőkönyvbe is vétették óvásukat, hogy az inszurrekció csak országgyűlési döntés alapján hívható fegyverbe, hogy nem jelenthet állandó katonai szolgálatot, valami szokatlan megterheléssel sem járhat és az ország határain kívül ne legyen használható.¹³⁷

Alapjában véve azonban ezekkel a vitákkal az országgyűlés átjutott a nagy nehézségeken. E viták idején tanácsolta Baldacci a királynak, tegyen nyilatkozatot, hogyha megfelelő számú újoncot kap, a személyes inszurrekciót nem fogja behívni.¹³⁸ Az ő votummi mindig a fölkelés szabályozása ellen szóltak. Unos-untiglan hangoztatta, hogy az nagy terhet jelent, a nélkül, hogy megfelelő haszna volna, és más társadalmi osztályokat is be akart vonni a honvédelembe.¹³⁹ Különösen az ellátás kérdését aknázták, hogy hat hónap után az egész inszurrekcionális sereg a kincs-

¹³⁶ Radichovic jelentései okt. 15—17. Privatbibl. fasc. 52.

¹³⁷ *Diarium 1808.*, 263. 1.

¹³⁸ Kab. A. 3179. ad 351/1806.

¹³⁹ Kab. A. 3208. ad 351/1808.

tár nyakába fog szakadni.¹⁴⁰ Az újonckérdést Aczél perszonális hozta szóba az október 18-i ülésen és 22-én tárgyalás alá is veték. A vélemények nagyon eltérők voltak: a maradiak kitartottak azon az állásponton, hogy ezt a kötelezettséget nem veszik át, egy másik rész — az 1802. évi példára hivatkozva — 12.000 újoncot volt hajlandó megszavazni, a többség azonban még azon az ülésen 20.000 fő mellett döntött. A katonafogdosás ellen is komoly felszólalások voltak, de a toborzás mellett döntöttek, beleegyezve mégis, hogy a földesúr, ha hajlandó rá, megengedheti a sorozást.¹⁴¹

Amily nehezen mentek ezek a kérdések, olyan nagy volt az egyetértés a fölállítandó katonai akadémia ügyében.¹⁴² Baldacci most főképp ehhez a ponthoz fűzte támadásait. Az e célra gyűjtött összeget szembeállította azzal, hogy a gárda nagyobb dotálását nem fogadták el, és ezt bizonyítékul hozta föl, „hogy mennyivel nagyobb értékük van a rendek előtt nemzeti intézményeknek, mint a korona szükséges külső fényének“.¹⁴³ Még nagyobb volt megbotránkozása, amikor az inszurrekciónál a magyar vezényletet határozták el és az egész szolgálatot magyarnyelvűvé tették.¹⁴⁴ Ránézve az országgyűlésnek utolsó, október 25-ével kezdődött korszaka volt a legfájdalmasabb. Ez már csak a törvények megszüvegezésével foglalkozott s ezen a címen kísérelte meg egyes nemzeti vívmányok felvételét a törvénykönyvbe. Szóvá tették ugyanis a sérelmeket, de amikor ez az út nem látszott ez alkalommal járhatónak, más ürügyekkel hozták elő őket. A Ludoviceum ügyében kiküldött bizottságra rá akarták bízni a Nemzeti Múzeum ügyét is és ezzel összekapcsolták a nemzeti nyelv érdekében kívánatos más kérdéseket: a nemzeti színházat, a tudós társaságot, sőt a magyar tanítási nyelv ügyét is.¹⁴⁵ Ez utóbbit Eötvös Sándor szatmári követ vetette föl, de hamar el-

¹⁴⁰ Kab. A. 3268., 3335. ad 351/1606.

¹⁴¹ *Diarium 1808.*, 255—285. 1.; *Acta 1808.*, 97—98. 1.

¹⁴² *Diarium 1808.*, 149—162. 1.

¹⁴³ Kab. A. 3379. ad 351/1808.

¹⁴⁴ Kab. A. 3382. ad 351/1808.

¹⁴⁵ *Diarium 1808.*, 255—274. és 285—324.; *Acta 1808.*, 128—172. és 186. 1.; Radichovich jelentései, különösen okt. 27. és okt. 29-ről. Privatbibl. fasc. 52.; Csapó jelentései okt. 28. és 29-ről. Privatbibl. fasc. 53.

áltak tőle, mert az oktatásügy az előző országgyűlésen is nagy akadályokba ütközött és sok meghasonlást idézett föl. A magyar színházat a nádor protekturátusával remélték megoldani, ebben az értelemben foglalt állást Bezerédj Ignác, Lónyay Gábor, Kiss Károly.¹⁴¹ Egyes megyék azzal akarták megkönnyíteni az ügyet, hogy a múzeum javára tett adományok egy részét a színháznak akarták átutaltatni. Ezzel szemben azonban érvényesült az az elv, hogy amit a múzeum részére adtak, azt attól elvonni nem lehet. Végeredményben ez nem sikerült. A nádor ugyan külön törvénycikkben rendezte a múzeum ügyét, de a főrendek megmagyarázták az alsó táblának, hogy a tudományos társulat vagy a színház nem olyan neveléssel foglalkozó intézmény, mint a múzeum és a katonai akadémia, nem lehet tehát szó arról, hogy a nádor vegye át igazgatását, amely a politikai hatóság körébe tartozik. Így csak egy deputációt küldtek ki ezeknek a kérdéseknek előkészítésére.¹⁴⁷ Október 25-én a nemesség adómentessége kérdésével kapcsolatban szóváltották azt is, hogy sok közvetett adóval terhelik őket s mint ilyeneket szóbahozták a sóáremelést, a kereskedelem akadályait és a vám- és harmincad-rendszert, de ennek az ügynek szerencsés megoldása sem sikerült.¹⁴⁸

Az országgyűlés tehát nemzeti szempontból nem sokat hozott: az inszurrekcionál a magyar szolgálati és vezényleti nyelv bevezetését, a Ludoviceumról és a múzeumról alkotott törvénycikkeket. Baldacci így állította föl a mérleget: „Felségednek azt a nagy jogát, hogy az inszurrekciót már maga írta ki, elragadták a királyi hatalomtól. A nemesi felkelést különös, a kevésbé jómódú nemességre felette sérelmes és az államra nézve valóságosan veszedelmes módon szervezték meg. Felséged céljaira ebből a szervezésből nem sok haszon származhatik. Adja Isten, hogy idővel bizonyos körülmények közt kárát ne vallja. Az 1805-i tanulságok nagy aggodalmakra jogosítanak. Ha jobb lenno az egészségem és több az időm, nem esnék nehezemre, hogy kimerítő előadásban meggyőzően kifejtsem, amiket az elmúlt országgyűlés káros voltáról és az ílymódon szervezett inszurrekció vesze-

¹⁴⁶ Csapó okt. 28. jelentése. Privát-bibi. fa se. 53.

¹⁴⁷ Csapó jelentése okt. 29. Privatbibl. fasc. 53.; *Diarium 1808.*, 321—323. 1.; *Acta 1808.*, 189—193. és 195. 1.

¹⁴⁹ *Diarium 1808.*, 298. 1.; *Acta 1808.*, 128. és 186. 1.

delmességéről többször érintettem.¹⁴⁹ Az országgyűléseken az egyik lépés a másikat készíti elő: a katonai akadémia a nemzeti múzeumot, ez a nemzeti színházat, ez viszont az iskoláztatás terén új kívánságokat. A finomabb fejek nem akarják céljukat elárulni, fékeznek, azt mondják, elég lesz a nemzeti múzeum és a színház, a tudós társaságot hagyjuk későbbre, „örömet megadnék (gönne) a magyar királyságnak, valamint minden más országnak minden eszközt erkölcsi tökéletesedésére, távol vagyok altéi, hogy irigyen nézzek ily irányú intézményekre, ha valóban üdvösek és korlátolt befolyásomhoz mérten mindent megtennék, hogy erejüket és virágzásukat előmozdítsam. De itt a cél világosan nem a kultúra előmozdítása, hanem a hungarizmus fölsegítőse, a német és más, Magyarországon elterjedt nyelvek visszaszorítása, eltávolítása mindazoknak, akik nem magyarok, a magyar ügyek vezetésétől, azoknak egy kizárólagosan olyan nyelven való intézésével, amelyet egy német som ért, magyar elvek terjesztése minden Magyarországon lakó nemzet lelküidében azzal, hogy magyar tanítókat akarnak rájuk erőszakolni, végre teljes felbomlasztása annak a már gyöngye szövődékű kapcsolatnak, amely Magyarországot az állam többi részével összefűzi.”¹⁵⁰

Baldacci a legutolsó üléseket is fölhasználta, hogy az országgyűlések káros hatását hangoztassa. November 2-án mutatták be a király leiratát, amelyben sajnálkozását fejezte ki, hogy ez alkalommal nem tehet eleget, a rendek kívánságának s a sérelmek tárgyalását a legközelebbi országgyűlésre kénytelen halasztani. Jól tudhatják, hogy a só ára, a kereskedelmet korlátozó intézkedések és a harmincadok tárgyában tett előterjesztésnek ezidőszerint, az államháztartás szüksége miatt nem tehet eleget, de e bajok megszűntével azon fog igyekezni, hogy a kereskedelem és a nemzeti ipar jótéteményeiben részesítse az országot. Ez a leirat, elkedvetlenedést keltett s az ülés folyamán — mintha Lukácsy intő szavainak bekövetkezését látták volna e fordulatban — ismét szóvátették az inszurrekciónak a határon kívüli fölhasználását, sőt azt másnap kerületi ülésben is megvitat-

¹⁴⁹ Kab. A. 3501. ad 351/1808.

¹⁵⁰ Kab. A. 3437. ad 351/1808.

ták.¹⁵¹ Ez volt az a „botrány“, amelyet fölhasználva Baldacci figyelmeztette az uralkodót, hogy a rendek már nem tudnak országgyűlést tisztességgel bevégezni, egyedüli törekvésük a királyi halaimat a doge-ének színvonalára süllyeszteni, amiért is ezentúl sokkal ritkábban kell országgyűlést tartani, s ha ilyenek egyáltalában szükségesek, ezeket jól elő kell készíteni.¹⁵²

Ezeket a tanácsokat ebben a pillanatban Bécsben nem voltak hajlandók meghallgatni. Ferenc király a november 5-i záróülésen a nemzet hűségét dicsérte, az alkotmány védelmére „utolsó csepp vérünk“ föláldozását hangoztatta és ezekkel a szavakkal ragadta lelkesedésre a rendeket: „egyek voltunk, egyek vagyunk és egyek maradunk, míg a halál bennünket el nem választ”.¹⁵³ Hogy ez alkalommal Ferencben is megdobbant a megelégedésnek valamelyes érzése, a mellett tanúskodik az a hír, hogy ezt az országgyűlést „szép“-nek nevezte.¹⁵⁴ Metternichnek is van egy Stadionhoz intézett levele, amelyben a „jó szellem“ e szerencsés megnyilatkozásának jelentőségéről emlékezik meg.¹⁵⁵

Pedig alapján az eredmény katonai szempontból is messze elmaradt azok mögött a javaslatok mögött, amelyekkel a nádor a király tetszését az országgyűlés előtt annyira kiérdemelte. Amit határoztak, éppen a leglényegesebb pontok, egyelőre csak ideiglenes intézkedés alakjában léptek érvénybe. Az ezredek kiegészítésére tervezett tartalék szóba sem került; az újoncoszás módja és szolgálaiul i idő kérdése továbbra is függőben maradtak. Inszurielkiós tartalékról sem volt szó. Az eredmény tehát főképp az inszurrekció állandó előzetes gyakorlatában állott ami szintén elég határozatlanul nyert megállapítást, — de mindenestre azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy — amennyiben beválí — állandósulni fog. Az országgyűlés tehát tulajdonképpen nem is annyira reformot alkotott, hanem inkább az adott esetre hozott egyáltalán nem kicsinyelhető határozatokat. Pedig, hogy a reform volt szándékában, azt bizonyítják a bandérium körüli

¹⁵¹ *Acta 1808.*, 236. 1.; *Diarium 1808.*, 344—349.; Radichovich nov. 3. jorintpaoui. Privathibl. 52.

¹⁵² Kab. A. 3513. ad 351/1808.

¹⁵³ *Diarium 1808.*, 376—377. 1.

¹⁵⁴ Werlheimer id. mű, II. 387. 1.

¹⁵⁵ Wertheimer id. mű, II. 388. 1.

erőfeszítései. A 20.000 újonc megszavazása számbeli erő tekintetében ugyanannyit jelentett, mint a nádor javaslatai szerinti tartalék. És hogy az inszurrekcióval nem jutottak többre, abban kétségtelenül nagy része volt annak, hogy ez az intézmény az udvarban olyan népszerűtlen volt, hogy mindig jó talajnak tekintették forradalmi megmozdulásra. Alapjában azonban az eredmény mégis megfelelt annak a minimumnak, amelyet a nádor június 19-i felterjesztésében megállapított. Biztosítva volt a magyar ezredek kiegészítése nemcsak békeidőre és igen tekintélyes arányú inszurrekciót értek el, amelyet begyakorolhattak, az ország határain túl is fölhasználhattak, ha költségeit egyelőre csak félesztendőre is adták meg. Hogy a nádor annyira tartózkodóan lépett föl javaslatával, abban az udvari körök idegenkedése mellett bizonyára nagy része volt az alkotmányos formák iránti bölcs megértésének. Semminemű hiúság nem ösztönözte arra, hogy a dolgok abban a formában oldassanak meg, amint azokat ő kitervezte. Hiszen korábban is mindig figyelmeztette a királyt, hogy mennyivel többet lehet elérni, ha a rendeknek engedik át a kezdeményezést és nem hívják ki ellenállásukat bizonyos megkötött mód erőszakolásával. Ezt az elvet most saját magával szemben is alkalmazta s még az országgyűlés végén is közbenjárt néhány stiláris változtatás érdekében, amikor látta, hogy az alkalmas az izgalom lecsillapítására és a jó eredmény biztosítására. Nem is kellett úgy „izzadnia“, mint a megelőző diétán s a hozott határozatokkal meg lehetett elégedve. Inszurrekciós szervezetet még nem dolgoztak ki ily alapon. Amikor azonban az országgyűlést bezáró beszédében az eredményt méltatta s a rendeknek munkájokért elismerését fejezte ki, egy intelemmel fordult feléjük: „Ezzel nincs befejezve mindaz, amit a haza töletek vár, hátra van még a gyors és gondos végrehajtás, amit bölcsen és előreláthatóan kell véghezvinni. Hogy kitűzött célotokat biztosan elérhessétek, szükséges, hogy együttesen és egyenkint, egyesült erővel és gondoskodással igyekezzetek az elhatározottak megvalósítására.“¹⁶⁶

¹⁶⁶ *Diarium* 1808., 384. 1.

AZ 1809. ÉVI HADJÁRAT.

Ferenc császár és Napóleon ellentéte végzettszerűen nehezedett a két uralkodóra. Egyikük sem tudott szabadulni attól az érzéstől, hogy minden törekvésüknek és elképzelésüknek a másik a főakadálya. Napóleon Campoformio óta mindig hitegette a császárt, a megkötött béke után mindig új követelésekkel lépett föl, amelyek Ferenc legszentebb érzéseit sértették és mélyen belevágtak életbevágó érdekeibe. Napóleon azonban nem látta be, hogy kihívó követeléseivel nem fogja belátásra bírni ezt a nagy hatalom birtokában lévő vetélytársát. Napóleon a szentbirodalmi szervezet fölbomlasztásával és a császári cím fölvételével, Ferenc az 1805-i hadjárat megindításával vágta el a megértés lehetőségét.

A küzdelem azonban, amely most kettejük közt a végső elkeseredéssé fajult, nemcsak egyéni volt, hanem egy önmagát kiélt uralmi rendszer: a korlátlan fejedelmi abszolutizmus végső vergődése. Ez a korlátlan abszolutizmus, dinasztikus célkitűzéseivel, merkantilista gazdasági rendszerével, az állam mindenhatóságáról fejlesztett teóriával hívta életre azt a veszedelmes fejlődést, amely semmit sem törődve a népek hajlamaival és akaratával, saját érdekei vagy egyéni meggyőződése szerint erőszakosan hajtott végre rendelkezéseket, amelyek az alattvalók ellenszegülését méltán kihívták. II. Józsefnek belső reformjai ütköztek bele ebbe az ellenállásba Belgiumban és Magyarországon, külpolitikai téren meg Lengyelország első felosztásával érkezett el az abszolutizmus a krízishez. Ámbár a XVIII. század eleje óta Európa sok országhatártolást látott, ezek csak azóta váltak igazán szimptomatikus jellegűekké. Az állam minden erejének egy cél irányában való összefogása azonban csak a forradalomnak és Napóleonnak sikerült, ő a hagyományos társadalomalkotó erők teljes félretolásával olyan erőkoncentrációt ért el, ami-

lyenre azelőtt gondolni sem lehetett. Ezt az erőt azonban a forradalomnak ez a szerencsefia minden ellenmondás nélkül kizárólag egyéni és családi céljai szolgálatába hajtotta. Csak gyermekes naívság vagy mániás egyoldalúság vihette bele olyan világhatalmi elgondolásokba, amelyek uralmát még távoli keleti országokra és Indiára is ki akarták terjeszteni. Csak a szerencsecsillagába vetett rendíthetetlen hit magyarázza meg szörnyű elfogultságát a lehetőségek határaitól.

Tilsit után e tervek megvalósulása előtt állott. Sohasem foglalkozott velük olyan élénken, mint éppen ekkor. Csak vágyainak teljesülése küszöbén tolultak tudatában előtérbe azok az akadályok, amelyek megvalósulásukat megghiúsíthatnák. Akkor lett úrrá fölötte az izgalom, vajjon nem borítják-e föl terveit. Akkor kezdett nagyobb jelentőséget tulajdonítani közelebbfekvő tényezőknek, amelyeket addig lebecsült. TikiIben rávette Sándor cárt, hogy adja ki a már elfoglalt dunai fejedelemségeket, és attól kezdve mindig attól tartott, hogy a török kérdés meg fogja zavarni barátságukat és megfoszthatja ettől az értékes szövetségestől, akire a spanyol fölkelés óta annyira rászorult. Csakis az ő barátságával tarthatta féken a megaláztatásai után sem engedelmes, mindig ellenszegülő Ausztriát. Mária Terézia bölcsességét jellemzi, hogy Lengyelország fölszólásához csak erős ellenszenvvel adta meg hozzájárulását. Azóta elhalványult a Habsburgok császári szerepe a szent birodalomban. II. József bajor igényei s az osztrák-poros ellentét, különösen károsak voltak erre a fejlődésre. S amikor a forradalmi harcokban az elveszett nyugati területekért Thugut Itáliában és kelet felé keresett kárpótlást, a német jellegét mindinkább elvesztő birodalom keleti tényezővé lett. Napóleonnak tehát két oldalról is volt oka félni az osztrák törekvésektől: egyrészt, hogy Bécsnek eszébe juthatna ismét megkísérelni az egykori birodalomban valamiféle vezető szerepet játszani, másrészt, hogy megakadályozhatná keleti terveinek megvalósításában. Az abszolutizmus két leghatalmasabb tényezője közt tehát elkerülhetetlen volt a leszámolás.

Ezt mindketten ösztönszerűen érezték. Az előnyök azonban még Napóleon oldalán állottak. Ferenc birodalma súlyos pénzügyi válságban élt, amely minden cselekvésben megbénította.

Hadügyi reformját is ez akadályozta s a gazdasági krízis a lakosság hangulatára is rossz hatással volt. Ausztriának tehát újabb megaláztatások árán is fékezni kellett, magát, hogy még az újjászervezés kezdetén föl ne áldozza a nagy nehézségek közt elért kezdeti eredményeket. Vele szemben Napóleon még mindig a nagy hódító volt, akinek hadjáratait a megszállott és leigázott, országok fizették, ámbár a spanyol fölkelés óta Franciaországnak is pénzbe került a változó szerencsével és igen sok véráldozattal járó hadjárat, amely diadalok után sem tudott nyugvóponthoz érni. Érthető tehát Napóleon idegeskedése is, amellyel Ferenc kormányának csak osztrák szempontokat követő, szívós, újabb megaláztatásra nem hajlandó politikáját élénk elkeseredéssel és gyanakvással figyelte. Az osztrák katonai reform és a magyar országgyűlés minden kétséget kizártak: bizonyos volt, hogy Ferenc készülődik. Napóleon is kénytelen volt tehát nagyobb mértékben igénybevenni a francia nép véráldozatát és szokatlanul fiatal korosztályokat soroztatni.¹ Egyelőre barátságot színlelt, mert a spanyol kérdés elintézésére időre volt szüksége és nem szeretne volna, ha Ausztriával időelőtt kerülne sor kenyértörésre. Ferenc császárnak viszont a spanyol lekötöttség volt minden reménye. Ha a francia hadsereg a Pyrenei félszigeten fölszabadul, csak sokkal kedvezőtlenebb esélyek közt vehette föl a harcot.

A kérdésben az erfurti találkozó volt a döntő forduló. Napóleon ezt a találkozót azért rendezte, hogy Sándor cárral folyó tanácskozásaival megmutassa a világnak, mennyire számíthat a cár támogatására. A megbeszélésekről ugyan olyan hírek szivárogtak ki, hogy a cár több tekintetben igen élesen kifejtette volna eltérő nézeteit,² végeredményben mégis a francia-orsz szövetség továbbra is töretlenül fennállott, sőt Sándor cár Erfurt után föl is szólította Ferencet, hogy József és Murat királyságát ismerje el.³ Az erfurti határozatokat nem tették közzé, de mindenki sejtette, hogy ott Ausztria ellen is hoztak megállapodásokat. Stadion azonban éppen Erfurt után igen határozottan

¹ Fournier: *I. Napokon életrajza*, II. 342. 1.

² Wortheimer id. mű, II. 325. és 327. 1.

³ Beer: *Zehn Jahre*, 348. 1.

foglalt állást József és Murat elismerése ellen és olyan utasítást küldött Metternichnek, hogy mindaddig, míg az erfurti eredményről fel nem világosítják, az elismerést nem szabad megadni, s azt azzal az ígérettel kell elhúzni, hogy megadják, amint az új királyok fővárosaikba bevonulnak. Ezt az utasítást akkor Metternich sem tartotta végrehajthatónak,⁴ de decemberben már Bécsbe jött és ott maga is tüzelt a háborúra, sőt Párizsba visszatérve, emlékiratokban és jegyzékekben ostromolta a bécsi kormányt, hogy indítsa meg a háborút.⁵ Ez valószínűleg Talleyrand és Fouché hatásának volt tulajdonítható, akik maguk is érezték, hogy Napóleon varázsa megingott és az ő bukása esetére lehető kedvező helyzetet akartak teremteni Franciaországnak. Talleyrand különösen felhasznált minden alkalmat az osztrák diplomatákkal szemben annak hangoztatására, hogy Napóleon nem Franciaország, és iparkodott Ausztria jóindulatát nctáni fordulat esetére biztosítani.“

A határozatlan Ferenc császár mellett tehát a háborúnak akadt két illetékes szószólója: Stadion és Metternich. Stadion már 1808 augusztusában azt javasolta, adjanak ki röpiratokat, amelyekkel a háború gondolatát propagálják.⁷ Később határozottan a háború mellett foglalt állást és március 1-ére mindent elő akart készíteni. Az osztrák diplomácia már Erfurt előtt sem titkolta szándékait és mindent elkövetett, hogy Oroszországot és Poroszországot is megnyerje Napóleon ellen. Különösen Berlinben a kormányférfiak közt. nagyon kedvező volt erre a hangulat, és III. Frigyes Vilmos az átutazó cárra is hatni akart ebben az értelemben,⁸ majd maga kereste föl Pétervárott, de találkozásuk után visszakozott, szövetség kötésére már nem volt hajlandó. Legfeljebb arra nyújtott némi reményt, hogy ked-

⁴ Beer: *Zehn Jahre*, 335. 1.

⁵ Srbik: *Metternich*, I. 117. L

⁶ Srbik: *Metternich*, I. 117. 1.; Demehtsch: *Metternich und Heine auswertige Politik* (1809—1812.) (Stuttgart, 1898.) 6. 1.; Önokon: *Deutschland und Preusen in den Defreigungskriegen*. VI. (Berlin, 1876.) 47—50. 1.; Wertheimer id. mű, II. 339—340. 1.; Fournier: I. *Napóleon életrajza*, 11. 317—318. és 333—335. 1.

⁷ Beor: *Zehn Jahre*, 343. 1.

⁸ Beer: *Zehn Jahre*, 338. 1.

vező fordulat esetén Ferenc mellett beavatkozik.⁹ Még kevesebbet értek el Sándor cárnál, akihez 1809 márciusában Schwarzenberg herceget küldték külön követül. A cár nagyon csodálkozott, a támadási szándékot vakmerőségnek bélyegezte és kijelentette, hogy teljesíteni fogja Napóleonnal szemben fennálló szövetségi kötelességét, amely megtámadtatás esetére köti. Mindössze annyit ígért, hogy el fog követni mindent, hogy Ausztriát ne ériék komoly csapások.¹⁰ A két remélt szövetségesnél ennél kedvezőbb eredményt csak az esetre érhetek volna el, ha nem indítanak támadó hadjáratot, de a bécsi kormánykörök az orosz és porosz elutasítás és figyelmeztetés sem térítette el elhatározásuktól.

Ebben a tekintetben a háborús párt nagyon sokat köszönhetett az uralkodócsalád estei ágának. Amióta Ferenc császár 1808. január 6-ikán feleségül vette Mária Ludovika királynét, az estei ház nagy befolyáshoz jutott az udvarban. Anyja, Beatrix főhercegnő csak új háborútól várhatta családjának fölvirágzását és gyermekeivel: Ferencsel, Ferdinánddal, Miksával és Károly Ambrussal, Magyarország primásával, főképp azonban a fiatal császárné segítségével mindent elkövetett a Napoleon elleni gyűlölet fölszítására és a háború megindítására.¹¹ Viszont a támadó háborúnak még mindig volt két nagy ellenzője: Károly főherceg, a hadsereg főparancsnoka és József főherceg nádor. Károly főherceg, mint. metodikus ember, ellenezett minden elsietést, nem akart háborút indítani mindaddig, amíg az új reform alaposan nincs végrehajtva.¹² A franciák azonban már 1808. december 4-én megszállták Madridat. Napoleon 1809. január 17-én vissza is indult Párizsba. Olyan megelőzése tehát, amely erejének lényeges részét Spanyolországban tartotta volna lekötve, már nem volt remélhető. Metternich mégis azzal biztatott, hogy Franciaország is belefáradt a sok háborús teherbe,¹³ Stadion pedig bízott benne, hogy a hadjárat megindításakor a német

⁹ Boer: *Zehn Jahre*, 354. és 359. 1.; Wertheimer id. mii, II. 347—354. 1.

¹⁰ Boer: *Zehn Jahre*, 349—350. 1.

¹¹ Wertheimer id. mű, II. 330—334. 1.; Criste: *Erzherzog Carl*, II. 441—444. 1.

¹² Criste: *Erzherzog Carl*, II. 451—452. 1.

¹³ Fournier: I. *Napoleon életrajza*, II. 334. 1.

fejedelmek és népeik lelkesedéssel fogják üdvözölni a fõlszabaddítókat. 1809. február 8-án tehát egy konferencián a császár elnöklése alatt elhatározták, hogy meg fogják indítani a támadó hadműveleteiket.¹⁴

A nagy újítások a hadseregben még alig jutottak túl az elgondoláson. A Károly fõherceg által bevezetett új taktika még alig honosodott meg, nagyrészt meg sem értették. Az szabadabb mozgást és nagyobb önállóságot követelt úgy a tisztektõl, mint a legénységtõl, de ezt még meg kellett volna szokni. Különösen az idõsebb tisztek nem tudtak az új rendbe beleilleszkedni.¹⁵ E mellett az új alakulatok bizonyos külön életet éltek; a Landwehr még távolabb állott a sorkatonaságtól, mint az inszurrekció, ünnepnapj gyakorlatai nem voltak népszerűek, a kiképzõk fáradt nyugdíjasok vagy hozzánemértõ civilek voltak, maga az emberanyag is fegyelmezetlen. E mellett ugyanaz volt a rákfenéje, mint Magyarországon az inszurrekciónak, senki sem gondoskodott fõlszerelésérõl. Minthogy azonban egyes alakulatai élére fiatal fõhercek kerültek, ezek rekvirálták a fellelhetõ fõlszerelést, amely a sereg részére készült s ezzel a sereget gyengítették.¹⁰ Ilyen körülmények között érthetõ, hogy Károly fõherceg szerette volna elõbb bevárni az új intézmények ütõképességét és idõt akart nyerni. 1808 õszén ugyan úgy nyilatkozott, hogy reméli a felkészülést március elsejére,¹¹ de a valóság nem igazolta ezt a várakozását. Elkedvetlenítette Károly fõherceget a fõhercek önkényes eljárása is és hogy õk egyenesen a császárral érintkeztek. A háborús párt azonban a haditanács élérõl is el akarta távolítani. Maga a császárné akarta rávenni, hogy javasolja a császárnak a fõvezérség és a haditanács szétválasztását, de az eszmecsere folyamán, mely ennek következtében Ferenc és Károly között lefolyt,¹⁸ az utóbbi határozottan kijelentette: „Jogod van, hogy szolgálatod érdekében megtagadjam önérzetemet, de hogy megtagadjam azt csak azért, hogy

¹⁴ Beer: *Zehn Jahre*, 367. 1.

¹⁵ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 460—464. 1.; Beér: *Zehn Jahre*, 366. 1.; Wertheimer id. mû, II. 335—338. 1.

¹⁶ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 444. 1.

¹⁷ Beer: *Zehn Jahre*. 341. 1.

¹⁸ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 445. és 449. 1.

azzal a Te veszedet és a monarchiáét idézzem föl, arra, kedves Bátyám, semmi földi hatalom nem kényszeríthet. Épp ezért leg-szentebb alattvalói kötelességemnek tekintem Neked ünnepélyesen kijelenteni, hogy csak akkor vehetem át a Te védelmedet és az államét, ha nem vonod meg tőlem azokat az eszközöket, amelyek nélkül becsületes ember ezt a nehéz kötelességet magára nem vállalhatja.¹⁹ Ennek következtében Ferenc elállt a haditanács önállósításától, de Károly főherceg e diadalával keserű megkötöttségbe került. A konferencián ugyan a háború megindítása ellen szavazott,²⁰ de a hadvezérség elvállalása elől már nem térhetett ki. Azt beszélték, hogy a császárné térdénállva kérte, hogy meggyőződése ellenére is vegye magára ezt a felelősség-teljes terhet.²¹

A támadó hadjárat másik ellenzője a nádor volt. Az ő véleményét nem kérdezték meg, hiszen csak „tartományi főnök“ (Landoschef) volt. De az ő tapasztalatai sem voltak jobbak, mint Károly főhercegéi. Az országgyűlésnek szemére vetettek, hogy két hónapra volt szüksége, hogy a törvényeket alkotmányos úton megvitassa és megalkossa, de a központi adminisztráció ezzel a dolgot elintézettnek tekintette. A nádor a következő hónapokban élénken visszaemlékezhetett 1805-i keserveire. Minden sürgetése a szükséges rendelkezések kiadására, a felszerelés beszerzésére, az újoncállítás előkészítésére a szokott késedelmeskedéssel nyert elintézés. Mindennel elkéstek, de mindenben őt okolták késedelemmel.

Még javában folyt az országgyűlés, amikor a nádor már szeptember 26-án kérte az uralkodót, rendeltesse el a nemesi fölkelés céljaira igénybevehető fegyverek számbavételét.²² Október 9-én a király már el is küldte az összeírást. A haditanácsnál azonban nem látták szívesen azt a törekvést, hogy az inszurrekció külön szertárákat és külön ellátást kapjon. Október 20-án jelentették a királynak, hogy a szükséges anyagok kéznél vannak, további beszerzésre nincs szükség és az esetben, ha

¹⁹ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 448. 1.

²⁰ Beor: *Zehn Jahre*, 3G7. 1.

²¹ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 470. 1.

²² *Iratok*, III. 323. 1.

mégis szükségessé válnék, hogy a káros ütközéseket elkerüljék, az csak a rendes úton történhetnék. Négy nappal később azonban ugyanaz a haditanács hosszú listában közölte azokat a felszerelési anyagokat, amelyeket nem adhat a fölkelés rendelkezésére, pl. világoskék posztó, nadrágposztó, halina, borjúk.²³ A nádor tehát már október 29-én új fölterjesztéssel fordult a császárhoz. A haditanácsnak ahhoz a jelentéséhez, hogy 35.000 gyalogos és 15.000 lovas részére különböző rendszerű puskák állanak rendelkezésre, megjegyezte, hogy a gyalogos puskák nagy része II. József idejében a föld népétől elkobzott rossz fegyver, amelyekkel harcképes csapatot fölfegyverezni nem lehet. Mint-hogy nagyrésztük használhatóságában kételkedett, javaslatot tett, hogy a Schlosser Tádé-céggel kössenek szerződést 10.000 puskára, amelyeket hetenként 3—500-as csoportokban szállítana, darabját 22 frtért, amihez a konkurenciális kasszának a fölkelés fegyverbehívásáig előleget kellene nyújtani. Kedvezőbbnek tartotta a helyzetet a huszár- és gyalogsági kardok és a lószerszám tekintetében, de itt is óvatosságra figyelmeztetett, míg a ruházat tekintetében azt javasolta, hogy arról a megadandó előírások és minták szerint a törvényhatóságok gondoskodjanak.²⁴ Négy hét múlva, november 23-án — minthogy időközben választ nem kapott — megismételte kérését. A felszerelésre kijelölt óbudai, eszéki, péterváradai és károlyvárosi szertárak megtekintése alapján jelentette, hogy készletük elégtelen és jelentette azt is, hogy hatóságok és egyesek sűrűn kérik a felszereléshez a mintákat és utasítást, de minthogy ezeket maga sem kapta meg, minden akadozik.²⁵ Erre december 2-án elindították a királyi rezolúciót, amely azzal mentegetődött, hogy a hadseregen kívül most az inszurrekcióról, a Landwehrről és a várak fölszereléséről is gondoskodniok kell. Megvigasztalta azonban a nádort, hogy az erőszakolt fegyvergyártás mellett a nemesi fölkelést a puskák hiánya nem fogja gyakorlataikban hátráltatni, de a Schlosser-féle megrendelést nem tartotta megengedhető-

²³ *Iratok*, III. 326. 1.

²⁴ *Iratok*, III. 326—332. 1.

²⁵ *Iratok*, III. 347—349. 1.

nek,²⁶ az egyenruhát illetőleg pedig néhány ezer kiszabott darab leküldését ígérte a törvényhatóságokhoz.²⁷

Az újabb ígérek egyelőre elterelték a figyelmet erről a kérdéstről. Mindenekelőtt a nádortól vártak szolgálatokat. Gabonaszállításokról,²⁸ lovakról és szekerekről volt szó. Már az országgyűlés alatt fölmerült az az óhaj, hogy a magyarországi ezredck szekerész- és málhalovairól és a melljük állítandó személyzetről Magyarország gondoskodjék. Ezzel az országgyűlést akkor terhelni nem akarták, újabb fölmerülésekor a nádor november 14-én kérdéssel fordult a királyhoz, hogy mi volna az, amit kérnek. Az erre érkezett válaszban említette az uralkodó először, hogy „a legnagyobb jelentőségű, hogy a hadsereget, amilyen gyorsan csak lehet, mozgósítsák”.²⁹ Néhány nappal később megérkezett a király legfelsőbb kézírata, amelyben értesítette a nádort, hogy az adott helyzetben szükségesnek tartja államainak haderejét lehetőleg teljes létszámon tartani, amiért is elrendelte az országgyűlés által megajánlott 20.000 ember sorozását. Ebből, a rendelkezésből is kitűnt, mennyire nem tudnak Bécsben disztingválni osztrák és magyar rendszer közt, hogy az országgyűlésnek az osztrák rendszertől eltérő határozatait s a berendezkedések különbségeit mennyire nem veszik figyelembe. A 20.000 embert a diéta ellenséges támadás esetére szavazta meg. Elhatározta ugyan e létszám sorozás útján való állítását, de csak a rendkívüli esetre, fenntartva különben a toborzást és az életfogytiglani szolgálatot. A kiadott rendelkezés azonban úgy volt értelmezhető, hogy ez békeidőben az osztrák kiegészítő zászlóaljnak módjára kívánja a kiegészítési. Do ellentétbe került a rendelet egy öt nappal korábban kiadott másik leirattal is, amely még az előző országgyűlés határozata alapján a toborzásra adott parancsot. E szerint két kiegészítési mód alapján történt volna a katonasállítás: sorozással és toborzással. Kétséges volt, hogy az uralkodó a 20.000 újoncot hogyan

²⁶ Károly főherceg sem javasolta és az esetre, ha mégis engedélyeznék, kikötötte, hogy a rendelés ne a nádor, hanem a Militar-Gewehr-Erzügnng útján történjék. *Iratok*, III. 332—333. 1.

²⁷ *Iratok*, III. 333—334. 1.

²⁸ *Iratok*, III. 350—354. 1.

„Überhaupt ist es von grösster Wichtigkeit. die Armee so geschwind als nur immer möglich mobil zu machen.“ *Iratok*, III. 347. 1.

akarja fölhasználni, tartalékszázlójakat akar-e szervezni vagy a sereget hadilétszámra emelni. A két állítási rendszer természetesen egymás mellett nem állhatott meg. Az sem volt tisztázva, hogy a külön intézkedéssel kívánt 5227 lovat és 2041 lovászt ebbe a számba be kell-e állítani vagy sem? A két, illetve három kiadott rendelkezés tehát a katonaillesítést teljesen összezavarta, amiért is a nádor kívánta a toborzás és a lovászszeremélyzet állításának elhalasztását a sorozás befejezte utáni időre. Legnagyobb aggálya azonban a 20.000 ember sorozása ellen volt, minthogy az a törvénnyel nem egyezett és mert félt a fel-tűnéstől, a látszattól, hogy támadó háborúra készülnek, ami a külpolitikailag teljesen tájékozatlan országban megüt-közést. kelthetne, sőt t iltakozó föl iratokra is alkalmat adhatna, de felhozta ellene azt is, hogy ily nagy tömegek besoro-zása a téli időben egészségügyi szempontból is meggondolandó, hogy a megyék az adott pillanatban teljesen el vannak foglalva az összeírással, amiért is a sorozásnak márciusra vagy áprilisa halasztását kérte.³⁰

E tisztán csak a jogi szempontokra és a technikai kérdésekre vonatkozó fölterjesztésén kívül másnap, február elsején, a támadó háborúval szemben is kifejtette aggályait. Ebben — felelősségére hivatkozva — fölvilágosításokat és tájékoztatást kért, hogy ne lépje túl azt a határt, amit a császár be akar tartani, de ne is maradjon el azon innen. Kérte Ferencet, „gondoljon az ő tisztére, amely a királlyal és a nemzettel szemben is kötelezettségeket ró rá, s amelyet sohasem volt olyan nehéz ellátni, mint most, amikor minden balfogás megfosztaná az egyik vagy másik fél olyannyira szükséges bizalmától“. Aggályai eloszlatására kérte Ferencet, világosítsa fel az állam politikai helyzetéről, hogy eleget tehessen kötelességének Magyarország védelmi berendezésének vezetésében. Ha némileg tájékozott a külügyi viszonyokról, észrevétlenül is előmozdíthatja az ügyeket, ha tudatlanságban hagyják, olyan helyzetbe kerülhet, mint 1805-ben, „amikor nem voltak eszközei az ország védelmére, de minden felelőség rajta volt“ és még „mindenféle módon be is feketítették, hogy a nélkül, hogy az államnak használtak volna

³⁰ *Iratok*, III. 359—366. 1.

vele, becsületében gázolhassanak“. A kapott rendelkezésből azt látta, hogy támadó hadjáratra készülnek, ami Magyarországon nem népszerű és a védelmi intézkedésekre csak rossz hatással lehet. „Ha Felséged — így folytatta — tényleg támadóan akar fellépni, akkor a bel- és külföldön magával szemben találja a közvéleményt, és akkor Isten segítsen, hogy ne éljünk meg egy második 1805-öt, amelynek következményei azonban most sokkal szörnyűbbek lennének.“ Kifejezte aggodalmát, hogy a háború szerencsétlen fejleményei az államot gyorsan és szégyenletesen bukásba fogják dönteni. Engedelmet kért az uralkodótól tiszta ragaszkodásból fakadt megjegyzéseiért, könyörgött, hogy szívlelje meg őket, és gondoljon arra, hogy elhatározásai 20 millió ember sorsáról fognak véglegesen dönteni, hogy a nem nyilvánvalóan kierőszakolt háború az egész ódiutumot az ő személyére fogja zúdítani, és hogy akkor nem lesz már mód a bél- és külföld hangulatát a maguk javára fordítani és az állam romlását elhárítani. „Vajha akkor minden szolgája a maga helyén olyan hűségről és ragaszkodásról tenne tanúságot, amilyenről most beszél. El fog következni a pillanat, amely próbakő lesz.“ Kételkedését fejezte ki, hogy akkor mindnyájan kitaranak-e mellette. „Engem Felséged mindig a becsület útján fog látni és szerencsés leszek, ha Önért életemet a harctéren hagyhatom és ezzel elkerülhetem, hogy megéljem aggodalmaim megvalósulását, hogy megérjem az osztrák monarchia fölbomlasztását.“³¹

Közben hirtelen beköszöntött az olvadás és a zajló áradat nagy pusztításokat okozott. Bécs és Buda közt megszakadt a postaforgalom. Óbuda, Újlak, a Víziváros nagy része és a Rácváros víz alatt álltak, Pesten a külső kerületek. Komárom erődítései erősen megrongálódtak, a városban 300 ház bedőlt, Győr és Moson is sokat szenvedett, a pozsonyi védőgátat és a csallóközi hidat elvitte a víz. Emberben és állatban is sok volt az áldozat. A háború szempontjából ez azért volt katasztrofális, hogy Győrött és Komáromban nagy erődítési munkák lettek ese-

³¹ *Iratok*, III 366—370. 1. Két héttel később Rainer főherceg is azt írta a császárnak: „Eine unglücklichere Epoche zum Kriegsführen kann es tür die österreichische Monarchie wohl nicht geben“. Kab. A. 745/1809. *Iratok*. III. 373. 1.

dékessé, az utak megrongálódása a közlekedést a törvényhatóságokkal erősen késleltette és ezzel a háborús előkészületeket is megbénította. Magyarországot ez az előkészületben majdnem egy hónappal visszavetette, a győri és komáromi munkákra azonban több hónapra volt szükség.³² A nádort ez főképp azért aggasztotta, mert nem tudta, hogy a nagy fölfordulásban január 3-i fölterjesztése eljutott-e a császárhoz? Február 6-án tehát megsürgette annak elintézését és jelentést tett arról, hogy az árvíz milyen akadályokat gördített az újoncozás elé, főképp mennyire megakadályozta az újoncok részére szükséges fölszerelés szállítását.³³

Közbe Bécsben február 8-án lefolyt az a tanácskozás, amelyen a háborús párt nagy örömeire elhatározták a támadást Napóleon ellen. Ezekről a nádor Bécsben értesült, ahová február végén fölutazott. Minthogy tehát már semmi kétség sem forgott fenn a további fejleményeket illetően, február 26-án 16 pontba foglalt kérdést intézett az uralkodóhoz, hogy a kitörendő háború esetére további utasítás nélkül is tudja, hogyan viselkedjék. Ez alkalommal a választ már március 1-én meg is kapta. Arra a kérdésre, hogy ha a császár a sereghez menne, mik volnának azok az ügyek, amelyek továbbra is fölterjesztendők, azt a választ kapta, hogy ez esetre Ferenc öccsét, Rainer főherceget, bízta meg az ügyek vezetésével, aki megkapta a szükséges utasítást. A második kérésre, amelyre a nádor nagy súlyt vetett, hogy t. l. az összhangzatos kormányzás érdekében mindig tájékoztatást kapjon fővonalakban a főcélokról, amelyekhez a kormánynak igazodnia kell — külön kiemelte, hogy nem a külügyek és a haditervek részleteibe akar betekinteni —, meg kellett elégednie azzal a semmitmondó kijelentéssel, hogy idejében mindenről pontosan értesíteni fogják.³⁴ A továbbiak részletkérdések voltak, mégis bánthatta, hogy a hadi postajáratok javítására vonatkozó tervét mellőzték. Időpontok meghatározásától, hogy pl. mikorra hívják össze az inszurrekciót, főképpen pedig,

³² *Iratok*, III. 370—373. és 375—377. 1.

³³ *Iratok*, III. 373—375. 1.

³⁴ *Iratok*, III. 387. 1. „in gehüriger Zeit von allén jenen genau unlerichtet werden, was Sie zu Ihrer Benehnung zu wissen nothnendig haben“.

hogy milyen elvek szerint kívánják az inszurrekciós csapatokat fölhasználni, kitértek a határozott válasz elől.³⁵

A következő időt a nádornak az inszurrekció fölállítására kellett fordítania. E téren azonban ez alkalommal nevezetes változás következett be. A fölkelés fölállításában nagyobb szerepet szántak Károly Ambrus főherceg primásnak is. Hogy ő neki az estéi ág és a háborús párt Magyarországon nagyobb szerepet igyekezett biztosítani, az már kitűnt akkor, amikor 1808 tavaszán őt küldték a nádorhoz, hogy viselkedéséről magyarázatot kérjenek tőle. Ez bizonyára nem volt Jó bevezetés kettejük Jó viszonyához, azonban a nádor erős önfegyelmzettége s a primás szelíd egyénisége leküzdötték ezt a nehézséget. Az 1808-i országgyűlés alatt összeműködésükben sok harmónia volt. Az Esték kiélezett háborús állásfoglalása és a nádor kifejezett békés irányzata azonban veszélyeztethette ezt az egyetértést. Az a megbízás, amit ekkor a császár a primásnak adott, sértő volt, mert a nádor főparancsnoksága alá tartozó inszurrekciós előkészítést kettejük közt megosztotta, olyan módon, hogy a dunáninneni és tiszáninneni kerületekben azok beutazását és nagyobb áldozatokra való lelkesítését a primásra bízta. Az a szerep, amelyet ilyen módon a megyékben, esetleges közgyűléseken is Játszania kellett, tulajdonképpen közigazgatási volt, tehát a nádorra tartozott volna. Kettejük eljárásában elejétől kezdve bizonyos különbségek voltak érezhetők. A nádor eljárása hajlékonyabb volt, a primásé merevebb. A primás ragaszkodott ahhoz, hogy a megyei nemességgel megyei közgyűléseken érintkezzék és formális határozatokat hozasson olyan pontokra nézve is, amelyek nem tartoztak a megye hatáskörébe. A nádor a közgyűléseket nem erőltette, megelégedett konferenciákkal is és egyénenkénti megbeszélésekkel. A királyi utasítás szerint az adózók terheinek könnyítésére arra iparkodott rávenni a nemességet, hogy pénzáldozatokat hozzon az inszurrekcióért és terményekkel siessen a hadsereg megsegítésére. A primás azonban az inszurrekciónál nem a pénzadományokra, hanem nagyszámú lovasság állítására törekedett. A nádor azt a főlshóllítást is elküldte a primásnak, amelyet az ő két kerületének főispán-

³⁵ *Iratok*, III. 377—389. 1.

jaihoz intézett. Ezzel a primás nem értett egyet és március 12-én fölkereste ebben az ügyben a nádort. Hosszú megbeszélés után megegyeztek, hogy hogyan fognak egyöntetűen eljárni. Csak két ponton nem tudtak egyezsége jutni, amit a nádor magánlevélben őszintén föl is tárt a király előtt. A primás a megajánlott pénzadományokra fölosztási kulcsot akart megállapíttatni a megyékkel. Ezt a nádor nem tartotta megengedhetőnek, mert szabad elhatározásukban az embereket korlátozni nem akarta. Kulcs szerinti kivetés az országgyűlés hatáskörébe tartozott, az alkotmány ezt a jogot még a királynak sem adta meg, a nádor álláspontja tehát az volt, hogy azt a megye som gyakorolhatja. Ezzel szemben a primás arra az álláspontra helyezkedett, hogy szótöbbséggel mondatta ki a határozatot, amivel a nádor azt szegezte szembe, hogy a közgyűlésen csak a nemesség kis része vesz részt, és hogy amit alkotmányosabb úton el lehet érni, azt nem kell kevésbé alkotmányos módon erőltetni. A másik ellentét, a nádor azon rendelkezése körül alakult, hogy a nádor Bars megye 40 lovas fölkelőjét ahhoz a 300 lovashoz csatolta, akiket törvényes előírásom fölül állítottak. A primás ezt az egyesítést ellenezte s ha a számon fölül állítottak kivonulnak az országból, a barsi személyes fölkelőket a határon belül kívánta fölhasználni. Ezzel szemben a nádor a királynak arra az utasítására hivatkozott, hogy a szóbanforgó 300 lovas mindig az inszurrekcióval kell fölhasználni, és minthogy ezek így az inszurrekcióhoz tartoznak, kitarthat az egyesítés mellett. A császárhoz írt levelében erősen hangsúlyozta „hitte aber nicht zu glauben, dass wir uns veruneinigt“, de kijelentette, hogy jobb meggyőződését nem áldozhatja föl, mert mellette szól a törvény és a király utasítása.³⁶ Az ellentétről azonban mások is tudomást szereztek és az egyik titkos jelentő kérve kérte Ferencet, ne engedje azt elhatalmasodni.³⁷ Már előbb a nádor azt is kérte az uralkodótól, hogy sürgesse a primást, hogy saját megyéinek beutazását április 10-ig — és no mint tervezte, május elejére — fejezze be, mert különben a fölkelés fölállításával elkés-

³⁶ *Iratok*, III. 418-421. 1.

³⁷ Szvetics Jakab. K. Fr. A. fasc. 184.; *Iratok*, III. 421. 1.

nek.³⁸ A két főherceg meghasonlásának további nyomai nincsenek.³⁹

A békebarát nádor a maga rugalmasabb eljárásával hamarabb is haladt igen szép sikerrel, mint a tapasztalatlan háborúspárti primás. Útjairól pontos beszámolókat küldött Ferencnek, amelyek szép eredményről és az ország igen jó hangulatáról tettek tanúságot. Sopronban Esterházy herceg 1000 újoncot állított ki a rendes sereghez. Győr megye a rája eső 40 lovas helyett 300-at ajánlott meg,⁴⁰ Vas megye 155-ről 600-ra emelte számukat, amiben nagy része volt a nagybirtokosok pénzbeli hozzájárulásának.⁴¹ Veszprém megye 113 lovas helyett 1053-at ígért, amit Festetics György gróf még 260-nal emelt föl s a megye 2000 gyalogost is adott. Ez a megye még 10.000 mérő gabonát is megszavazott. Székesfehérvárott egy konferencia keretében félóra alatt 40.000 irtot ajánlottak föl s a Károlyi-család egy huszárszászlóaljot állított ki a hadsereg részére.⁴² A Tiszántúlon különösen kiemelte a nádor Szabolcs megye példátlan buzgalmát. A nemesség egy egész lovasezredet ígért az inszurrekcióhoz és megfelelő terményszubszídiumot. Zemplén megajánlásait a nádor a megye erejét meghaladóknak tartotta.⁴³ Pest megye 200 lovas inszurgens helyett 1000-et ajánlott, azonkívül Grassalkovich herceg és a Bácsai-csatorna társaság egy-egy zászlóalj huszárt.⁴⁴

Utazgatásai és rábeszélései a megyékben, hogy azokat mentői nagyobb áldozatkészségre bírja, egy pillanatra sem vonták el figyelmét a hadi előkészület és a felszerelés kérdéséről, amelyben bizalmatlansága a haditanács intézkedéseivel szemben mindinkább növekedett. Március 17-én részletes jelentést tett az inszurrekció, az újoncállítás, a szekereszei és loállítás, az erődítések és más kérdések tárgyában.⁴⁵ Aggályai bizonyos problé-

³⁸ *Iratok*, III. 406—407. 1.

³⁹ *Iratok*, III. 452. 1.

⁴⁰ *Iratok*, III. 391—393. 1.

⁴¹ *Iratok*, III. 393—394. 1.

⁴² *Iratok*, III. 395—396. 1.

⁴³ *Iratok*, 422—424. 1.

⁴⁴ *Iratok*, 424—425. 1.

⁴⁵ *Iratok*, III. 397—415. 1.

mák körül csoportosultak. A haditanács a felszerelésre vonatkozólag mindig általánosságokra szorítókozó választ adott, arra hivatkozva, hogy a fölkelés számáról még egyelőre nincsenek tájékozva, ámbár a nádor rendesen jelezte, hogy legalább 30.000 gyalogosra és 15.000 lovasra kell számítani. A leszállított mennyiségek azonban már ekkor sem elégitették ki még a napi szükségleteket sem.⁴⁶ Legnagyobb volt a baj a puskák dolgában. Minthogy a nádor ajánlatát új puskák rendelésére elutasították, az inszurrekció ellátására kijelölt szertárak átvizsgálásával megállapította, hogy a károlyvárosi készlet még a horvát inszurrekció szükségletének fedezésére sem elég, oda tehát Eszék-ről és Pétervádról kell kiegészítést vinni. Temesvár nem jöhet szóba, mert annak Erdélyt kell ellátnia, Óbudán pedig az inszurrekció céljaira összesen 8349 puska van, amelyből 3939 olyan régi rendszerű nehéz fegyver, amely nemesi sereg fölfegyverzésére nem alkalmas. Minthogy a Dunántúlon 9000 gyalogos inszurgensro számított, összes számukat pedig 30—32.000-re tette, de ezenkívül még a városok polgárainak is 20.000 puskára volt szükségük, kérte, hogy a kijelölt 8349 inszurrekcionális készleten fölül bocsássák még rendelkezésére azt a 11.000 újrendszerű fegyvert, amely a 20.000 újonc felszerelése után, mint készlet, még Óbudán fennmarad.⁴⁷ Március 29-én is levélben panaszkodott, hogy Colloredo altábornagy, tüzérségi főigazgató, kevésbé erős emberek részére használhatatlan, nehéz régi puskákkal akarja az inszurrekciót fölfegyverezni.⁴⁸ Kéréséhez azonban az uralkodó az illetékes katonai hatóságok véleménye alapján nem járult hozzá azon a címen, hogy az újrendszerű puskák a seregnek kellenek, és hogy a Landwehr is csak régi típusú lőfegyverrel van fölfegyverezve, s ezért úgy utasította a nádort, hogy a polgárok részére igényelt 20.000 régi rendszerű puskával fegyverezze föl a nemesi fölkelést, a városi polgárok puskaszükségletét pedig fedezze városi szertárakból, vagy fegyverezze föl őket kardokkal és alabárdokkal.⁴⁹ Világos volt, hogy

⁴⁶ *Iratok*, III. 408. 1.

⁴⁷ *Iratok*, III. 409—411. 1.

⁴⁸ *Iratok*, III. 425. 1.

⁴⁹ *Iratok*, III. 417—418. 1. ré 425. 1.

a katonai hatóságok az inszurrekciót lebecsülve, egészen harc-képtelen felkelésként kezelték, amely ellenséggel úgy sem fog szembekerülni. A nádor tehát kénytelen volt ezzel a mostoha állásponttal szemben a harcot fölvenni. Április 4-én rámutatott, hogy a szóbanforgó régi fegyverek várakban szanaszét vannak tárolva, — egy részük Lembergben —, hogy fáradtsághoz kevésbé szokott nemesek fölszerelésére ezek a fegyverek alkalmatlanok, és tiltakozott az ellen, hogy a horvát inszurrekciót, amelyet nagyrészt parasztokból állítanak össze, teljesen újrendszerű puskákkal fegyverezték föl, tehát a magyar nemesi fölkelést a horvát tömegfölkeléssel szemben mostohán lássák el.⁵¹ Hasonló nagy bajok voltak az inszurgensek fölruházásával is. A polgári hatóságok gondoskodtak, hogy az óbudai szertár polgári iparosokban kellő segítséget kapjon az egyenruhák elkészítéséhez. Szövetekben azonban nagy hiány mutatkozott, amiért is a nádor a haditanács által engedélyezett áron rendeléseket akart eszközölni, figyelmeztetve, ha a vásárlás nem történne meg mindjárt, ugyanazon áron már nem lesz eszközölhető.⁵¹ Első fölterjesztése e részben még október 29-én történt meg, decemberben már az egyenruhák mintáit is fölterjesztették, de a gazdasági bizottság öt hónap alatt, pár nappal a háború megindítása előtt, sem jutott annyira, hogy a kellő mennyiséget szállítani tudta volna. Nagyrésze kiszabva feküdt, de tekintélyes mennyiségekhez még az anyag sem volt beszerezve. Április 4-én tehát a nádor újabb fölterjesztésben kérte az uralkodót, intézzen az illetékesekhez erélyes rendelkezést, mert különben a fölkelők gyakorlatai lényegesen el fognak halasztódni. Úgy látszik, keveset bízott e lépése eredményében, mert a törvényhatóságokat is utasította, hogy a kiszabott anyagot maguk dolgoztassák föl és a végekben átvett bőit maguk gondoskodjanak a ruhák varratásáról. Minthogy pedig a haditanács az óbudai szertárból már a szöveteket is igénybe vette a hadsereg részére, további szövetanyagok rendelését is bejelentette, annak dacára, hogy ilyirányú rendelkezéseit a haditanács helytelenítette.⁵² De

⁵⁰ *Iratok*, 111. 429—431. 1.

⁵¹ *Iratok*, III. 331. és 409. 1.

⁵² *Iratok*, III. 427—428. 1.

hasonló volt az eset a lófelszerelésben,⁵³ borjúkban, sok mindenféle apróbb kellékben, sőt — ámbár mindig azt hajtogatták, hogy mentői nagyobb számú lovas inszurgent kell szerezni, mert a monarchiának kevés a lovasa — még kardokban is, úgyhogy végül azt a gondolatot vetette föl a haditanács, hogy a gyalogos inszurgenseknek ne adjanak kardot.⁵⁴ A nádor természetesen tiltakozott e tökéletlenségek ellen és iparkodott, amit a hadiszert árából megkapni nem tudott, a törvényhatóságokkal elkészíttetni.⁵⁵ De ebben a tekintetben az volt a baj, hogy a konkurenciális pénztárak csak a fölkelés egy behívása után folyósíthattak fizetéseket, a pénzt tehát addig a kincstárnak kellett előlegeznie. Ettől húzódoztak,⁵⁶ a fölkelés összehívását pedig lehetőleg ki akarták tolni, mert Baldacci attól félt, hogy ha június vége előtt szólítanak fegyverbe, akkor elveszne az 1807. évi országgyűlés által megszavazott szubsídium egy félévi részlete, 4—5 millió forint, s azért azt ajánlotta a királynak, hogy csak az esetre írja ki, ha a fővezér múlhatatlanul szükségesnek tartaná.⁵⁷ Hogy kiképző tisztekről sem gondoskodtak idejében s különösen, hogy az annyira fontos lovasságnál történtek e tekintetben nagy mulasztások,⁵⁸ azon — persze már a katasztrófák után, amikor a helyzet nagyon szorongató volt — még Baldacci is megbotránkozott,⁵⁹ aki akkor hirtelenében fölfedezte az annyit kárhozott fölkelés használhatóságát,⁶⁰ 'tegyük még hozzá, hogy a nádor fölterjesztései dacára is egészen elmulasztották Bécsben, hogy az inszurrekció tüzéségéről és szekerészeieről gondoskodjanak.'⁶¹

Nagy bajok voltak az ellátás körül is. A nádor azt kívánta, hogy a kenyér és zabellátást a kincstár vegye át, amely erre be volt rendezkedve." Az újoncok állításával azonban ez alkalom-

⁵³ *Iratok*, III. 331., 409. és 435. 1.

⁵⁴ *Iratok*, III. 331., 409., 426. és 435. 1.

⁵⁵ *Iratok*, III. 409. 1.

⁵⁶ *Iratok*, III. 384., 386. és 429. 1.

⁵⁷ Kab. A. 1019/1809.; *Iratok*, 111. 442. 1.

⁵⁸ *Iratok*, III. 383—384. és 435. 1.

⁵⁹ *Iratok*, III. 451. 1.

⁶⁰ *Iratok*, III. 426. 1.

⁶¹ *Iratok*, III. 383., 432—433., 450. és 454. 1.

⁶² *Iratok*, III. 433. és 444—445. 1.

KÁROLY AMBRUS FŐHERCEG PRÍMÁS.

EGYKORÚ RÉZMETSZET

mal kevesebb baja volt, inkább a harctérre vonuló ezredek el látása körüli zavarok bántották, amikor ferde rendelkezésekkel pl. a bródi határőrezrednek olyan útírányt tűztek ki, amely 8 napi kerülőt jelentett, vagy hogy Pécssett 3 törzskar került össze ugyanazon a napon, Nagyhöflányban pedig 3 lovasezred, ami a hatóságokat, de a lakosságot is megoldhatatlan nehézségek elé állította.“⁶³ Nagy gondjai voltak azonkívül az árvízről egészen megrongált komáromi vár és győri sáncok építkezéseivel, hova ezerszámra kellett kirendelni a megyékből a munkásokat és a fuvarát és a munka hónapokat vett igénybe.⁶⁴

A hadsereg tehát közvetlenül a háború megindítása előtt sem mutatta a fölkészültség képét, különösen nem olyan számban, ahogy azt Stadion kalkulálta. Metternich tudósítása alapján azt hitte, hogy Napóleonnak a harc megindulásakor nem lesz 400.000 embernél többje. Ennyire számították az osztrák sereget is, ami mellett még 400.000 főnyi tartalékot kalkuláltak, beleszámítva 152.000 Landwehrt, 50.000 magyar inszurgent, az ezredek kivonulása után visszamaradt 44.000 határőrt és a káderek létszámát, 54.000 embert, ami azonban alig megalakult, rosszul fegyverzett katonaság volt, amelyet éppen az elmulasztott előkészületek miatt alig lehetett ellenség elé állítani.⁶⁵

Ez hamis praemissa volt. Hamis volt a kalkuláció más téren is. Poroszország és Oroszország, ha szövetségi kötelezettségükhöz híven, nem is léptek föl támadón, segédhad testeket állítottak föl. A fölhívás, amelyet Ferenc császár a fölszabadítás érdekében a német néphez intézett, bármily lelkesítő volt is, a reálpolitikusokra nem volt hatással. A kormányok döntő diadal előtt nem voltak hajlandók Napóleon ellen fordulni, — ha még oly zsarnoknak érezték is. A hadüzenet úgy történt, hogy a bajor határon állomásozó csapatoktól elment a fölszólítás Bajorországhoz, hogy csatlakozzék Ausztriához és vele együtt forduljon Napóleon ellen. Stadion biztosra vette a bajorok csatlakozását. E helyett a bajor sereg szembeszáll 1. és az osztrák

⁶³ *Iratok*. III. 398. 1.

⁶⁴ *Iratok*, III. 382., 388., 404—405., 417., 446—450. és 459. 1.

⁶⁵ *Criste: Erzherzog Carl, II. 405—406. és 458. 1.; Beér: Zehn Jahre 340 1.*

hadsereg kénytelen volt, amikor április 10-én átlépte az Innt, ott fölvenni a harcot. Az egyetlen csatlakozó Tirol vitéz és kemény hegyi népe volt, amelyet egy egyszerű kocsmáros, Hofer András szervezett meg és vezetett Innsbruck ellen, ahonnan a bajorokat kiverte. Ezért a hősi nemzeti lettért Hofer életével fizetett. Napóleon, aki akkor már várta az ellenségeskedések megindulását, április 12-én este tudta meg a hírt. Másnap reggel 4 órakor már indult is.

Az osztrák sereg azonban nem állott a támadásra felkészült csoportosításban. Vezérkari főnökét, Mayer von Heldensfeld vezérőrnagyot közvetlenül a támadás megindítása előtt elmozdították állásától. Ez a kitűnő elméleti férfiú abból indulva ki, hogy esetleg Oroszország is beleavatkozik a háborúba, Komáromot akarta kiépíteni a monarchia katonai középpontjává s a Duna mellett Linztől Komáromig megerősített hídfők építését tervezte.⁶⁶ Kishitúsága címén, hogy nem bízott a sikerben, Grüne gróf, Károly főherceg főszárnysegéde fordult ellene,¹⁰⁰ s a helyére jelentéktelen embert tettek. Módosítások következtek tehát be az elhatározó pillanatban s a sereg fölállítása nem felelt meg az új terveknek, a sereg tehát a támadás pillanatában még nem volt ütőképes állapotban. Nagy zöme Csehországban állott Pilsen, Prága, Budweis és Neuhaus körül, a Dunáiól délre Linz táján csak Hiller serege állott, hogy átkelhesen az Innen. Napóleon tehát Cham és Regensburg irányában várta a támadást, a változott tervnek megfelelően azonban Károly főhercegnek Budweisen át seregeit át kellett vezetnie a Duna jobbpártjára. A két fél a másik állásait és mozdulatait illetőleg rosszul volt tájékozva. Ebből az osztrák seregre igen kedvező helyzet adódott volna, mert Napóleon vezérkari főnöke, Berthier, a helyett, hogy Napóleon határozott parancsa szerint Augsburg, Donauwörth és Ingolstadt városok körül vonta volna össze a sereget, Davoust-t Regensburghoz rendelte, amivel a francia sereget kettészakította. Az osztrák felderítés ezt nem vette észre, a sereg mozdulatai lassan haladtak, s így Napóleon, aki április 17-én

⁶⁶ A. Völtze: *Erzherzog Johann „Feldzugserzahlung“ 1809.* (Suppl. zu den Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Wien, 1909.) 6—7. 1.

⁶⁷ U. ott, 28. 1.

hajnalban megérkezett Donauwörthbe, a hibát gyors cselekvéssel és seregeinek erőltetett menetelésével még helyrehozhatta. Az osztrákok is későn értesültek az ellenség mozdulatairól és Károly főherceg, aki úgy hitte, hogy Napoleon serege még nagy szélességben csak most törekszik az egyesülésre, a hite szerint Nürnberg felől a Dunához közeledő Davoust ellen északnak fordult Regensburg felé, amivel elősegítette, hogy az egész francia sereg bal szárnyába kerüljön. Amikor Napoleon erről a mozdulatról értesült, el sem akarta hinni, majd felkiáltott: „a markomban vannak, ez a sereg már nincsen, egy hónap múlva Bécsben leszek“. Így a Regensburg körüli harcokban Napoleon a fősereggel gyenge kapcsolatban lévő részeket szétverve, 21-én szembekeült Károly főherceg seregével és 22-én a sereg balszárnya fölött döntő győzelmet aratott, amely a főherceget arra kényszerítette, hogy átkelve a Duna balpartjára, Csehországon át keresse a visszavonulás útját. A jobb parton csak Hitler csapatai maradtak, amelyek nem voltak képesek a francia sereg felvonulását Bécs felé megakadályozni. A rövidebb út Napoleon előtt állt nyitva. Semmi kétség sem volt tehát, hogy a legközelebbi csata Bécsért fog megindulni. Ezzel összeomlott Stadion politikájának az a téves föltevése is, hogy a diadal után jelentkezni fognak az érdektársak Napóleonnal szemben, és hogy a háborút idegen országban, annak költségére fogják viselni. A monarchiára újra ránehezedett az idegen megszállás, a pusztítás és sarcolás és a hadszíntér minden más szörnyűsége.⁶⁸ Stadion nagyon jól tudta, hogy ez a csatavesztés mit jelentett; amikor híret vette a főhadiszálláson, így kiáltott föl: „most minden elveszett, Istenem, Istenem, minden elveszett“.⁶⁹

Ferenc császár még április 27-én informálta a nádort a hadi eseményekről, akkor még csak a Landshut és Altöttingen körüli előcsatározásokról. Szó volt a levélben a 22-i csatáról is, de annak eredményéről még nem volt hírük. A nagy remények azonban már elhanyagványultak s a császár egyidejűleg elrendelte, hogy az inszurrekciónak azt a részét, amely már meg van szervezve,

⁶⁷ Fournier: I. *Napoleon életrajza*, II. 349—355. 1.; Criste: *Erzherzog Carl*, 111. 37—72. 1.; Yorek v. Wartenburg: *Napokon ah Feldherr*. II. 29—54. 1.

⁶⁸ Criste: *Erzherzog Carl*, II. 469. 1.

a nádor vonja össze a Lajtánál.⁷⁰ 24-én már a csatavesztés szó morú hírére is közölte. Abban bízott még, hogy az emberek föl ismerik, hogy „az idegen leigázás (fremde Unterjochung) a legnagyobb rossz és hogy elhárítására semmiféle előkészítés nem túlságos nagy“. Kérte tehát a nádort, hogy a magyar felfegyverkezésnek adjon lehető lendületet (mögliche Schnellkraft) és iparkodjék jó hazafiaknál újabb huszárok állítását kieszközölni, mert éppen ennek a fontos fegyvernemnek nagy veszteségei voltak.⁷¹ A nádor mindent meg is tett, de keserűségét elnyomni nem tudta és felpanaszolta, hogy ámbár 4 zászlóalj ilyen lovasságot állítottak ki, aggályoskodások miatt még mindig nem tudott kapni tiszteket kiképzésükre, aminek következtében az állam el-esett szolgálatuktól.⁷² Még keserűbben fakadt ki János főhercegnek írt levelében, amelyben nem titkolta azt a nézetét, hogy a szerencsétlenséget megérdemelték, és hogy a sereg elvesztette a fejét. Fölpanaszolta, hogy Bécset magára hagyják, de azt kívánják, hogy védekezzék, és hogy még orosz támadástól is félni lehet. Az inszurrekció fölállítását Győr és Keszthely közt tervezte. „Hätte man mich — írta — nicht mit allem sitzen lassen, so wäre ich jetzt mit allem fertig, und könnte eine wesentliche Rolle spielen; dieses vordriesst mich ungemein, de ich befürchte, dass ich samrnt dem Lande wohl noch eine schlechte Figur spielen und am Ende noch so manches darüber werde anhören müssen“.⁷³ Néhány nappal később meg így kesergett: „Hála az udvari haditanácsnak, seregem alig van felruházva, nincs felfegyverezve, még kevésbé megszervezve, a tüzérség nincs felszerelve, lovairól sem gondoskodtak, és most rám hagyják a gondot, hogy védjem az országot semmivel, szokás szerint anélkül, hogy egy szót is írnanak vagy utasítást adnának“.⁷⁴

Nehéz idők szakadtak tehát a nádorra. Már a korábbi munkatorlódáskor elnöki titkár alkalmazását kérte,⁷⁵ de ez nem sok könnyebbséget jelentett, mert továbbra is fölterjesztéseit és

⁷⁰ *Iratok*, III. 445—448. 1.

⁷¹ *Iratok*, III. 448—449. 1.

⁷² *Iratok*, III. 449—451. 1.

⁷³ *Iratok*, III. 451—452. 1.

⁷⁴ *Iratok*, III. 454. 1.

⁷⁵ *Iratok*, III. 390—391. 1.

elaborátumait — még ha információkat is kért be, vagy többek véleményére támaszkodott — mindig sajátkezűleg fogalmazta, ha bizalmasak voltak, sajátkezűleg is tisztázta. Panaszkodott is ebben az időben, hogy a sok írástól már a szemei fájnak.⁷⁶ De mi volt ez az erőltetett írásos munka azzal szemben, amit a sok tárgyalás és intézkedés a hatóságokkal, a jelentések befutása és a parancsok kiadása jelentett. Bécsből a királyné és a királyi család tagjai Budára jöttek,⁷⁷ odamenekítették, majd ő tovább Nagyváradra küldte a bankjegynyomdát, amely így egyideig Magyarországon működött.⁷⁸ A magyar hatóságok elhelyezéséről is gondoskodni kellett, ha az ellenség a Dunántúlt megszállaná. Komárom és Győr erődítési munkálatainak utána kellett nézni, az előbbinél a munkások számát 2000-rel emelte is.⁷⁹ Az inszurrekció gyakorlása és felszerelési hiányainak pótlása is sok gondot okozott még. S mind e mellett meg kellett küzdenie azzal az elkeseredéssel, amellyel a közvélemény az udvar irányadó emberei, különösen Stadion, Zichy Károly, Baldacci és Griinne ellen fordult. Svetics Jakab jelentései arra engednek következtetni, hogy ilt tudták, hogy Baldacci pénzügyi okokat is fölhozott, csakhogy késleltesse a nemesi fölkelés fölállítását. „Jaj neki — írta Svetics —, ha be merészkednék jönni az országba“.⁸⁰ Baldacci azonban azzal mentegetőzött, hogy „senki sem láthatta előre, hogy ilyen sereggel és ilyen körülmények közt olyan hamar beállhat az inszurrekció sürgős igénybevételének szüksége“, s a haditanácsot mentegetve, az ódiomot a fővezérre, Károly főhercegre iparkodott kenni.⁸¹

A regensburgi vereséggel a mellékharctereken is rosszra fordult az osztrák seregek sorsa. Itáliában János főherceg Pordenonenál visszavetette Beauharnais Eugéne olasz alkirályt Caldieróig, Chasteler pedig Tirolban vetette meg a lábát, amikor Rcgensburg után János főherceg kénytelen volt visszavonulni. Ugyanez volt a sorsa Ferdinánd főhercegnek, aki Var-

⁷⁶ *Iratok*, III. 421. 1.

⁷⁷ *Iratok*, III. 452—453. és 464. 1.

⁷⁸ T. Raudnitz: *Das österreichische Staatspapiergeld*, 60—63. 1.

⁷⁹ *Iratok*, III. 459. 1.

⁸⁰ *Iratok*, III. 452—453. és 462. 1.; K. Fr. A. fasc. 184. 1.

⁸¹ *Iratok*, III. 425. 1.

sót szállotta meg. Világos volt, hogy a küzdelemnek a Duna vonalán kell lefolynia. Mindkét fél ide iparkodott vonni minden erejét a döntéshez. Magyarország így kétfelől volt veszélyeztetve: Bécs felől és a délnyugati részen, amerre János főhercegnek és Beauharnais Eugénének kellett Bécs felé vonulnia. Napóleon már május 10-én elérte Bécset, körülvette azt és 12-én bombázni kezdte. Védője, Miksa főherceg, a császárné bátyja, akinek Károly parancsa szerint 15—20.000 emberével 17-éig a várost tartania kellett volna, 13-án föladta azt. Napóleon ismét Schönbrunnban székelt. Károly főhercegnek sehol sem sikerült a Duna átjáróinál Napóleont megelőznie, de viszont Napóleonnak sem sikerült egy átjárót sem hatalmába kerítenie. Bécs megszállása után is mindjárt az átkelést kereste. Ez Nussdorfnál meghiúsult, de Bécstől délkeletre még 13-án sikerült egy kisebb csapatnak Kaiser-Ebersdorfnál egy kis hídfőt kiépítenie. Mire Károly főherceg 19-én megérkezett, a franciák ott már előkészítették az átkelést, a főherceg tehát kénytelen volt oda fordulni. A Morvamezőt határoló domboron foglalt állást, Napóleon Lobau szigetéről vezette a Morvamezőre seregeit. Aspern és Essling körül két napon át tombolt a csata, de Esslingben a franciák tartották állásaikat. Másnap a felek ismételen kiragadták egymás kezéből Aspernt. Az osztrák katonaság már megingott, amikor Károly főherceg — mint egykor Napóleon a lodii hídnál — zászlót ragadott és a megingókat ismét tűzbe vitte. Közben a lobauai hidat, amelyen Napóleon a közlekedést tartalékaival fenntartotta, sikerült szétrombolni. Napóleon hátráló seregeinek nem tudott segítséget hozni és kénytelen volt visszavonulni. Ez volt első veszített csatája.⁸² A csatateret rengeteg halott és sok zsákmány borította. A császáriak ugyan több tábornokot vesztek, de a franciák véráldozata is igen nagy volt, Napóleon egyik legkiválóbb tábornoka, Lannes is a halottak között volt s a folszerelés nehézségeivel küzdő császáriakra nem volt az sem jelentőség nélkül, hogy 20.000 puskát szedtek össze. A küzdelemben nagy szerepet játszott a Duna áradása. Napóleon ezért nem tudta hidját

⁸² E. Mayerhoffer: *Österreichs Krieg mit Napokon I., 1809.* (Wien, 1904.) 72—118. 1.; Öriste: *Erzh. Carl*, III. 113—147. 1.

kijavíthatni, és a következő két napon ezen hiúsult meg Károly főherceg kísérlete, hogy a francia császárt Lobau szigetén támadja meg. A két ellenség tehát egyelőre farkasszemet nézett egymással és mindegyik erősítéseket várt. Károly főherceg ugyan most ismét bizakodóbbá vált, de Regensburg után úgy le volt hangolva, hogy békealkudozásokat javasolt.⁸³

Magyarország helyzetén Aspern nem sokat lendített. A német birodalom népeire nagy eredmény volt, hogy Napóleon legyőzhetetlenségének hite megdőlt. A pihenési időszak azonban, amely beállott, Magyarországra csak súlyosabb terheket rótt. Ki volt téve annak a veszedelemnek, hogy francia különítmények magyar területen fognak kísérletezni és el kellett készülnie, hogy János főherceg és Beauharnais Eugène vonulásából is komoly veszélyek fenyegethettek a Dunántúlt. Az inszurrekció kiállása és azonfelül mindenféle elképzelhető újabb erőfeszítés rajzolódtak ki előtte, esetleg messze túlszárnyalva az országgyűlési megajánlásokat. A riadalom már Regensburg után nagy volt és fölkaparta a hatóságok életét és a közvéleményt. Május 15-én azután Mosonmegyében megjelentek az első alakulatok s ezzel megindultak itt is a hadműveletek.⁸⁴

Egyelőre a szervezés kérdései állottak előtérben, amelyek már május elején élénken foglalkoztatták az udvari körieket. Amióta nyilvánvalóvá lett, hogy Bécs körül fognak a harcok kifejlődni, az inszurrekció és fölhasználása körül élénk viták fejlődtek. Ámbár Baldacci még április 3-án is, amikor Pozsony és Nyitra megyék áldozatkészségéről kellett az uralkodónak jelentést tennie, ezt azzal a megjegyzéssel tette, hogy most tanácsosabb a magyar nemesség szelleméről hallgatni és úgy tenni, mintha hinnének nagylelkűségében,⁸⁵ egyszerre azt hirdette, hogy az inszurrekciónak hatheti gyakorlatozásra sincs szüksége, s ha magában nem is lehet az ellenséggel szembeállítani, a rendes

⁸³ Criste: *Erzh. Carl*, III. 152. 1.

⁸⁴ *Iratok*, III. 461—462., 465. 1.

⁸⁵ „Wie sich dör Geist des ungarischen Adels itzt enhvickolt, dariüber fordert os zwar dió Klugheit itzt zu schwoigen und sich selbst die Mioné zu gebén, als glaubo man an die so zur Unzeit gepriesene Hochherzigkeit.“ Kab. A. 923/1809.

katonasággal elvegyítve igen jó szolgálatokat tehet.⁸⁶ A megoldandó kérdés tehát az volt, hogy miként lehet az insurrekciót fölhasználni? A nádor már február 26-án kifejtette véleményét, mely szerint a fölkelés, mert kiegészítése nehézkes, folyamatos hadműveletekben alig használható. Ezért külön együttartását — nem a sereggel elvegyítését — javasolta, hogy a császári sereg hadműveleteit könnyű csapatokkal és repülő alakulatokkal támogassa.⁸⁷ Ezt március 17-én úgy fogalmazta: „hogyan legalább eleinte, amennyire lehet, ne egyenként, más csapatokkal elvegyítve, hanem hadosztályokba összevontan könnyű csapatokul használják“.⁸⁸ Végre április 6-i fölterjesztésében is azt emelte ki, hogy az insurrekciót „mindig nagy egészében, vagy legalább hadosztályonként saját tábornokai vezetése alatt és nem más csapatokkal elkeverve“ alkalmazzák.⁸⁹ Minthogy Baldacci a hadsereghez való beosztás mellett volt, a császár Zichy is megkérdezte, aki az 1808: 2. te. 17. §-ra hivatkozva azt hangoztatta, hogy ez a sereggel együtt, való fölhasználás csak anynyiban tilos, hogy az inszurgenseket rendes csapatokba beosztani nem lehet. Zichy azonban nem vette figyelembe a törvény „in corpore aut individualiter“ szavait, amelyek miatt még Baldaccinak is aggályai támadtak, vajjon hogyha az ilyen beosztáson jóhiszemű magyarok nem is akadnának fenn, ezt a magyarázatot általánosan elfogadják-e, vagy legalább is a többség így gondolkozik-e.⁹⁰ Így az ügy még egyszer visszakerül Zichyhez mint hadseregminiszterhez, aki újabb véleményében hangoztatta ugyan, hogy az insurrekciónak nincs olyan értéke, mint a sorkatonaságnak, de összekapcsolásától a sorkatonasággal jó szolgálatokat várt. Belátta, hogy az insurrekció egységei összekapcsolásuk esetén is saját generálisaik vezetése alatt hagyandók, azt javasolta tehát, hogy rendelje el a király a nádornak, hogy

⁸⁶ „Schon itzt an und für sieh gegen einen gleichen oder gar überlegenen Feind zu streiten, mag die Insurrection freilich nicht geeignet seyn. Aber in Verbindung mit der Armee wird sie bey zweckmässigen Einleitungen gewiss schon vieles leisten können.“ Kab. A. 1212/1809.

⁸⁷ *Iratok*, III. 386. 1.

⁸⁸ *Iratok*, III. 415. 1.

⁸⁹ *Iratok*, III. 442. 1.

⁹⁰ *Iratok*, III. 442—443. 1.

a főszereghez, amelynél a király jelen van, adjon át 6 gyalogos és 6 lovasezredet s ennek ellenében viszont a hadseregtől csatoljon át 10.000 gyalogost és 2 lovasezredet a nádor vezetése alá. Az így a hadsereghez csatolt részt Duka altábornagy vezérlete alá kívánta állítani. Baldacci tanácsára a császár most sem határozott, hanem megkérdezte még a főhadvezért,⁹¹ aki azonban Aspern után (máj. 25.) nem egyezett bele semmi elcsatolásba a főszeregtől, ellenben kívánatosnak tartotta, hogy az inszurrekció egyes már mozgósított ezredeit a főhadszereghez csatolják, míg a hátralévő nagyobb rész a nádor vezérlete alatt később követhetné őket. Ez utóbbi esetben látta helyénvalónak megállapítani, hogy kölcsönös átcsatolások hogyan volnának megvalósíthatók.⁹²

Ettől egészen függetlenül azonban a nádor a király kívánására már május 13-án elrendelte a két legjobban kiképzett huszárezrednek, a nyitraiak és a primáéiak útnak indítását a főszereghez hiányos felszereléssel, hogy a császár saját szemével győződjék meg, hogy a szükségesek híján eddig mily kevés történhetett kiképzésük érdekében. Egyben hivatkozva a hadsereg részéről az inszurrekcióval szemben tanúsított ellenszenvre, az uralkodó pártfogásába ajánlotta őket, kérve, hogy Bécs felmentése után, ha a sereg mozgásba jönne, ezt a két ezredet ne vigye magával, sőt kijelentette, hogy arra az esetre is, ha az ellenség Magyarország felé irányítana egyes csapattesteket, ismét magához kívánja őket vonni.⁹³ A primáshuszárok Aspernnél ki is tűntek kemény és kitartó támadásukkal.⁹⁴

Az említett tervvel együtt került megvitatásra egy névtelen javaslat, amely portális inszurrekciót hozott szóba oly módon, hogy négy jobbágyházanként állítsanak egy embert. Zichy azonban rámutatott, hogy az így remélt 200.000 ember elvonása a mezőgazdaságtól milyen zavarokat okozna, és hogy sem kiképző személyzetük nincs hozzá, sem felszerelni nem tudnák. Nézetét Károly főherceg is osztotta.⁹⁵ Újabb 20.000 újonc állításának gondolatát is fölvetették, de ezt az illetékesek korainak

⁹¹ Kab. A.. 1019/1809.

⁹² Kab. A. 1298/1809.

⁹³ *Iratok*, III. 460. 1.

⁹⁴ Rugonfalvi Kiss István: *Az utolsó nemesi fölkelés*, I. 96. 1.

⁹⁵ Kab. A. 1252/1809.

tartották,⁹⁶ a nádor pedig e helyett inkább önkéntes huszármegajánlásokat javasolt, oly módon, hogy a fölajánlottak a huszárezredek kiegészítésére használtassanak föl, mert más módon kiképzésükről nem lett volna mód megfelelően gondoskodni.⁹⁷

Aspern után a nádor a Vág és Rába vonalánál állította föl az inszurrekció már fölkészült alakulatait.⁹⁸ Ezt a fölvonulást késleltette, hogy csak két átkelési lehetősége volt a Dunán Komáromnál és Pestnél.⁹⁹ Azóta teljesen elfoglalták a háborús kérdések és az inszurrekció. Nagyon jól látta, hogy a francia sereg már élelmezése biztosítására is kénytelen lesz a magyar határon át portyázni. Ilyen körülmények közt a császár parancsára június 1-én kiment az inszurrekciós csapatokhoz.¹⁰⁰ Ezt kívánta tőle a közvélemény és az inszurrekció gyülekezése is. Június 2-án a komáromi munkálatokat szemlélte meg és 3-án Győrbe érkezett. Az ebédnél zavarták föl a hírrel, hogy a franciák nagyobb erővel, tüzéséggel megszállták Mosont, mire csapatait harcász állapotba helyezte és a főhadiszállást is föllármázta, hogy szükség esetén hátrább vonhassa, de az ellenség csak Eöttevényig nyomult és onnan ismét visszatért. Éjszaka azonban újabb riadó volt s a folytonos nyugtalanítás a esek élv számú, alig képzett és nagyrészt még fölszeretlen csapatokra igen rossz hatással volt. A nádor nem szívesen ment Győrbe s a császárnak is megírta aggályait parancsával szemben. Győr a kitűzött védelmi harcvonalban feküdt, közvetlenül az állások közt, ahol a főhadiszállásnak nőm volt meg a szükséges nyugalma és biztonsága, hátrább akarta tehát azt helyezni Szabadhegyre vagy Szentivánra. Az Ertel báró ezredes vezette erődítési munkálatokkal ugyan meg volt elégedve. Ez az erődítés a Mayer tervezte hídfőerődítések egyike lett volna, nagy kiterjedése miatt azonban védelmére 15.000 emberre lett volna szükség, holott egyelőre a nádornak még csak 7000 inszurgense volt, ilyen nagy kiterjedésű védelmi művek ellátására képzett anyag esetén is elégtelen erő. Mit lehetett azonban kezdeni olyan legény-

⁹⁶ Kab. A. 1252/1809.

⁹⁷ Kab. A. 1430/1809.

⁹⁸ *Iratok*, III. 458. L

⁹⁹ *Iratok*, III. 465. 1.

¹⁰⁰ *Iratok*, IV. 2. sz.; 1809. napló, *Iratok*, III. 468. 1.

céggel, amelynek most kellett volna gyakorlatait kezdeni, illetve még arra is alig volt képes, mert még be sem öltözött és egyes alakulatainak csak a fele, sőt volt olyan is, amelynek csak negyedrésze kapta meg fegyverét. Az előőrsi szolgálatra kiküldött kis csapatok ilyen állapotban voltak kénytelenek az ellenséges portyázókkal a harcot fölvenni. Minthogy a Duna balpartján a franciák Pozsonyt is támadták, Bianchy Frigyes lovag vezérőrnagy, a pozsonyi hídfő parancsnoka, azt kérte az inszurrekció vezérkarától, hogy 12.000 emberrel támadjon Davoust oldalába és tehermentesítse őt. A nádor tehát kénytelen volt megírni a császárnak, hogy míg János főherceg csatlakozásával vagy máshonnan sorkatonaságban erősítést nem kap, támadó hadműveletekre nem is gondolhat. Keserősége különösen a császárhoz intézett levelének végén csendül ki, amikor azt írja: „Felsőged különös kegyességet gyakorolhatna az itt összevont inszurrekció iránt, ha néhány ügyes kiképzett tisztet és altisztet küldene ide“.¹⁰¹

A nádor tehát épp úgy János főherceg visszavonuló seregétől várta a támogatást, mint ahogy Károly főherceg is ebbe vetette reményét. Itt is, ott is fontos szerepet szántak ennek a seregnek; a hozzáfűzött remények azonban nem váltak be. János főherceg impulzív természetű volt, gondolatait érzelmi hatások alatt könnyen változtatta, hiányzott belőle a meggyőződések erejéből fakadó következetesség. Károly főherceg kívánsága, hogy vele egyesüljön, nem nyerte meg tetszését. Romantikus szeretete a hegylakók iránt inkább belsőausztriai sikerekre ösztönözte, Chasteler Tirolból visszavonuló seregeivel óhajtott volna egyesülni, Gyulai bánnal, aki Krainában, Karinthiában küzdött, Jellaciccsal aki az Enns völgyéből Leoben felé vonult vissza. Úgy gondolta, hogy így majd legyőzi Macdonald és Marmont délről felvonuló csapatait s a különböző belsőausztriai csapattestek egyesítése után elég erős lesz, hogy Napóleon összeköttetéseit veszélyeztesse.¹⁰² A pordenonei hősnek azonban a továbbiakban nem kedvezett a szerencse. Már a Piavénái, majd Tarvisnál vereséget szenvedett. 40.000 embert várt ez egyesítésektől és nagy

¹⁰¹ *Iratok*, IV. 2. sz.; 1809. napló u. ott, III. 472. 1.

¹⁰² *Erzh. Johans „Feldzugserzählung“ 1809.*, 146—148. és 150—151. 1.

területek fölszabadítását, amelyek új emberanyagot adhatnak; tényleg azonban 21.000 embere volt csak, ezekkel akart önálló politikát folytatni és ezeknek nagy része is hiányos fölszerelésű volt. Vágyait időnként még föl is csigázták, hol Károly főherceg egy parancsa, főként amikor elrendelte egyesülését Kolowrat Linz fölött álló seregeivel,¹⁰³ majd később Ferenc császár egy kiáltványa a tiroliakhoz.¹⁰⁴ Az egyesítést Kolowrattal ugyan János főherceg sem tartotta lehetségesnek és elutasította, de továbbra is hasonló tervek foglalkoztatták. Boauharnais Eugénélől már Villachnál elszakadt. Az alkirály innen a rövidebb úton St. Veiten, Judenburgon és a Semmeringen át vonult Bécsújhely felé, ahova már június 2-án megérkezett, míg János főherceg Klagenfurton át a Dráva völgyében, majd Unterdrauburgtól északra fordulva, Grác felé vette útját. Itt akart egyesülni Jellaciccsal, akit azonban május 26-án az alkirály St. Michaelnél megvert, úgy, hogy szép seregéből mindössze alig 3000 emberrel érkezett Grácba a főherceg körülbelül 10.000 főre leolvadt seregének megerősítésére. Ekkor érkezett meg hozzá az asperni diadal híre. Az ehhez fűzött remények az elszenvedett csapások után vonulására bénítólag hatottak. Grácban több napig várt további erősítésekre és csak akkor tért ki Körmend felé, amikor Macdonald már Grác alá ért. Körmenden várta őt a nádor küldötte két fölkelő lovasezred, 6000 pár bakancs és 500.000 töltény, nagy áldozat a szűkölködő inszurrekció részéről.¹⁰⁵ Seregei rendezésével itt töltötte el június első hat napját. Károly főherceg azt kívánta, hogy a legrövidebb úton csatlakozzék az ő seregeihez, egyelőre Pozsonynál az ottani hídfőt erősítve meg.¹⁰⁶ Seregének talpraállítására a nádortól kapott segítséggel azonban megint felújította kalandos egyesítési terveit, amelyeket most már Macdonald és Marmont elleni támadásokkal akart összekötni. Hosszú körmendi tartózkodása tehát végzetes volt a további fejleményekre, mert az alkirály és generálisai, amikor értesültek

¹⁰³ *Erzh. Johanna „Feldngserztihlung“ 1809.*, 129. 1.

¹⁰⁴ (Horraayer) *Das Heer von Innerösterreich*, (Leipzig, 1848.) 172. és 189—190. 1. *Erzh. Johanna „Feldzugserztihlung“ 1809.* 140. 1.

¹⁰⁵ *Iratok*, III. 463. 1.; *Erzh. Johanna „Feldzugserztihlung“ 1809.*, 144. 1.

¹⁰⁶ *Erz. Johans „Feldzugserztihlung“ 1809.*, 137. 1.; *Das Heer von Innerösterreich*, 184. 1.

továbbvonulásáról, Sopronból, Szombathelyről és Körmend felől megindították ellene seregeiket.

Ezzel el volt döntve János főherceg seregének sorsa. Az alpesi tartományok fölszabadítását el kellett ejteni és János főhercegnek Győrön át szántak fontosabb föladatokat a hadjárat eldöntésében. Hiú remény volt azonban az, hogy a főherceg serege megakadályozhassa az olasz alkirály egyesülését Napóleonnal. Ismét Napoleon volt előnyben, aki most már Beauharnais Eugénének adta azt a föladatot, hogy János főherceg seregét verje meg, még mielőtt az osztrák fősereggel egyesülhetne. Amióta Aspern után a francia sereg is csak újjárendezésre gondolhatott, ismét lehetővé vált a főseregtől elkülönített kisebb alakulatokkal Magyarország területén hadműveleteket kezdeni. Ezt János főherceg közeledésén kívül még két tényező sürgette: a csalódás, amely Napóleont a magyar nemzet részéről érte, és a megszállt területek înséges állapota. Napoleon bízott benne, hogy a magyarokat föllázíthatja Ferenc ellen. Az alkotmányos vitákból és szónoklatokból ő is ilyenén következtetéseket vont le. Hogy Magyarország vezető nemesi rétege akkor már benne a nemzeti törekvések és önállóság legveszedelmesebb ellenségét látta, a konstitúció elkeseredett gyűlöljét, arról fogalma sem volt. Akik egykor régebbi kozmopolita elvek alapján reményekkel fordultak feléje, már részben meghaltak, részben, a nemzeti törekvések megerősödésével, elfordultak tőle. A proklamáció tehát, amelyet még az asperni csata előtt Schönbrunnból május 15-i kelettel kibocsátott, s amely a magyarokat fölhívta, hogy a Rákoson összegyűlve válasszanak maguknak nemzeti királyt, süket fülekre talált.¹⁰⁷ Beszélték, hogy Esterházy hercegnek üzent volna, tartózkodjék a cselekvéstől, hogy a trónra ültethesse.¹⁰⁸ A nagy remények tökéletes csalódással jártak és megfosztották a nagy hódítót attól az ábrándtól, hogy Magyarország kardcsapás nél-

¹⁰⁷ R. Kiss István: *Az utolsó nemesi fölkelés*, I. 79—93. 1.; Szinnyei Ferenc: *Bacsányi János*. (Budapest, 1904.) 103—113. 1.; Horánszky Lajos: *Bacsányi János és kora*. (Budapest, 1907.) 169—211. 1.; Bellaagh Aladár: *Napoleon kiáltványa a magyarokhoz*. Irodalom történet 1913.; Soliny Gilbert. *Bacsányi János és I. Napokon 1809-i proklamációja a magyarokhoz*. (Budapest, 1914.)

¹⁰⁸ 1809. napló, *Iratok*, III. 492. 1.

leül ölébe fog hullani, vagy legalább is olyan akadályokat gördít a császári sereg további hadviselése elé, amely minden zavarából kimenti őt. Aspern után még kevesebb megértésre számíthatott. Június 6-án a nádor rendeletet is kapott a királytól, hogy semmiféle élelmiszernek Ausztria felé szállítását ne engedje meg.¹⁰⁹ Hogy ez milyen bajokat okozott Bécsben, azt élénken kifejtette a nádornak az a bécsi küldöttség, amely Pergen és Hardegg grófok vezetésével ebben az ügyben 12-én nála járt és sötét képet festett Alsóausztria nyomoráról. A franciák elpusztították a falvakat, lekaszálták a vetést, a szőlők műveletlenek maradtak, a házak üresek, minden élelmiszer elfogyott, a szerzőségeket is összetörték, a lakosság elmenekült, állatait leölte vagy elhajtotta, a rend és a biztonság fölbomlott, az emberek az erdőkben éhen haltak és még ott is üldözték őket. Bécs belvárosát ugyan megkímélték, de a külvárosokat kifosztották; naponként összetűzésekre került a sor, amelyekben résztvettek a felfegyverzett polgárok is.¹¹⁰

Természetes volt tehát, hogy mindaddig, amíg az újabb összeütközés időpontja el nem érkezik, Napóleon is kiterjedtebb területen akarta elszállásolni seregeit. Az olasz alkirály seregei egyelőre csak terhet jelentettek az ellátásban; Lauriston és Montbrun kis csapattestein kívül tehát az alkirály csapatait fordították Magyarország ellen. A korábbi Pozsony és Moson körüli harcok messze dél felé is kiterjedtek és új területek kerültek megszállás alá. Május 26-án már Sopron felé terjeszkedtek, 28-án Győrben arról értesültek, hogy ogy-egy hadoszlop Sopron, Kőszeg és Szombathely felé nyomul előre.¹¹¹ Június 2-án megszállták Mosont és Magyaróvárról túszoikat hurcoltak el.¹¹³ Június 1-én, majd 3-án megtámadták a Bianchy Frigyes lovag vezérőrnagy vezetése alatt álló pozsonyi hídfőt, ahonnan azonban visszaverték őket.¹¹³ Ebben a kifejlődő előnyomulásban egyelőre az volt a legveszedelmesebb, hogy János főhercegnek és az inszurrekciónak egyesülését fenyegette. A nádort e tekin-

¹⁰⁶ 1809. napló; *Iratok*, III. 475.; *Iratok*, IV. 4. sz.

¹¹⁰ 1809. napló, *Iratok*, III. 491. 1.

¹¹¹ *Iratok*, III. 465. 1.

¹¹² 1809. napló, *Iratok*, III. 470. 1.

¹¹³ 1809. napló, *Iratok*, III. 470—473. és 476. 1.

tatben az nyugtalanította, hogy János főherceg szándékaiban még mindig ingadozott, június 3-án érkezett levelében azt írta, hogy Sopron felé akar támadni,¹¹⁴ de két nappal később érkezett levelében már Grác felé akart előretörni. Parancsot adott tehát Andrassy tábornoknak, a János főherceg seregéhez csatolt két fölkelő lovasezred parancsnokának, hogy a két ezreddel térjen vissza hozzá és a főhercegnek is megírta, hogy a két ezredet abban a reményben bocsátotta rendelkezésére, hogy az ő állásaihoz fog közeledni, ha azonban eltávolodik, akkor kisszámú és gyakorlatlan fölkelőivel közte és Károly főherceg serege közt a kapcsolatot nem tudja fenntartani, s a két ezredet tovább nem nélkülözheti.¹¹⁵ A fölvonulók közül csak János főherceg serege nem tudta még, hogy mit fog cselekedni. Június 6-án ugyan ' Károly főhercegtől újabb parancs érkezett, hogy János főherceg lehetőleg Medvénél és Győrnél keljen át a Dunán és siessen Pozsonyhoz,¹¹⁶ de ez utóbbtól június 8-án is olyan értelmű levél érkezett, hogy Steyer vagy Sopron és Bécsújhely irányában akar támadni.¹¹⁷ Ez akkor már idejétmúlt, kivihetetlen terv volt, mert az alkirály serege Sopronban már 18.000 főre növekedett s egy kis erővel végrehajtott futó előnyomulás után, amelyet az inszurgensek visszavertek,¹¹⁸ június 6-án Köszeget, 8-án Szombat helyt is megszállták. A nádor, aki Győrött előretolt csapattestjeinek parancsnokaitól jó értesüléseket kapott, 8-án már mindezt tudta, mire azonban futarai János főherceget elérték, a helyzet már többnyire megváltozott. Tudta már, hogy Marulaz Nezsiderből jövet Bősárkánynál átkelt a Rábán, hogy a franciák Kapuvárt is megszállták és az északi szárnyon Lássál le Mosonnál és Sövényházánál is megerősítette állásait.¹¹⁹ Végre azonban Andrassy vezérőrnagytól megjött a hír, hogy János főherceg Körmendről elindult Győr felé. Minthogy így esetleges francia átkarolás fenyegethetett, figyelmeztette a Budán tartózkodó

¹¹⁴ 1809. napló, *Iratok*, 471. 1.

¹¹⁵ *Íratok*, IV. 3. sz.; 1809. napló, *Iratok*, III. 473. 1.

¹¹⁶ 1809. napló, *Iratok*, III. 474. 1.; *Iratok*, IV. 4. sz.

¹¹⁷ 1809. napló, *Iratok*, III. 477. 1.

¹¹⁸ 1809. napló. *Iratok*, III. 472. 1.

¹¹⁹ 1809. napló, *Íratok*, III. 478—479. 1.; *Iratok*, IV. 6. sz.; *Erzh. Johans „Feldzugserzahlung“ 1809.*, 152. 1.

császárnét és Rainer főherceget, mint a császár helyettesét, hogyha János seregét a franciák délről megkerülhetnék, esetleg oldaltámadást intézhetnének Buda ellen is.¹²⁰ Másnap reggel a nádor Kőszeg elfoglalásáról is értesült. Kétségtelen volt tehát, hogy a franciák támadásra készülnek és ha a két főherceg egyesülését nem tudják megakadályozni, egyesült csapataikra fognak lecsapni, hogy a francia főereget minden keletről jövő zaklatástól mentesítsék. János főherceg indulásának legfőbb ideje is volt, mert Macdonald, akit ő akart megtámadni, már elindult üldözésére és 10-én bevonult utána Körmendre. Így a francia túlszárnyalás befejeződött és sürgősen szükségessé vált a két seregnek egyesítése. Minthogy azonban a belsőausztriai sereg érkezése Pápára csak 11-re volt tervezve, még mindig tartani lehetett meghiúsításától. A nádor különben is jobb szerette volna, ha János főherceg a Marcaltól nyugatra vonult volna föl Sárvárnak és Kapuvárnak, hogy a Rába vonala védhető legyen,¹²¹ de ez a franciák mozdulatai miatt akkor már alig volt végrehajtható. 9-én érkezett meg a hír, hogy Gosztonyi ezredest előző nap Lauriston két lovasezreddel és egy bajor szabadcsapattal kiűzte Sárvárból és Karakó felé szorította vissza. Ezzel szemben Foky ezredes megszállta a Marcal mellett Mersét, hogy Pápát fedezze. De ha északon enyhült is a helyzet azzal, hogy Lóbényt visszafoglalták, Sövényházáról és Kényből pedig az ellenség kivonult, a veszedelmessé vált déli szakaszon Bodonyhely és Arpás megszállása és egy csapat Egyed felé menetelése olyan nyomást árult el éppen Pápától északra, amely egyáltalán nem volt megnyugtató. A nádor tehát már reggel felhívta az előőrsöket a figyelemre s a későbbi hírek hatása alatt Mecséry altábornagyot küldte ki Téthez a veszélyeztetett pont védelmére, Davidovich tábor-szernagynak pedig meghagyta a táborban lévő csapatok összehívását a főbb pontokra, hogyha vissza kellene vonulniok, minden elő legyen készítve.¹²²

A feszültség ezzel erősen növekedett és kétségtelennek látszott, hogy az összecsapás hamarosan be fog következni. Június

¹²⁰ 1809. napló, *Iratok*, III. 480. 1.; *Iratok*, IV. 6. sz.

¹²¹ *Iratok*, IV. 6. sz.; Zwiedineck—Südenhorst: *Ersherzog Johann von österreich im Feldzug von 1809*. (Graz, 1892.) 73. és 75. 1.

¹²² 1809. napló, *Iratok*, III. 481—484. 1.; *Iratok*, IV. 7. sz.

10-én azonban, valószínűleg Mecséry megjelenésére Tétnél, a franciák Bodonyhelyről, Árpásról és Egyedről kivonták csapataikat, viszont a Szigetközben vontak össze újabb erőket.¹²³ János főherceg ezalatt ezt a napot Tüskevárott ismét pihenéssel töltötte. Újabb levele is jött, amelyben újabb támadási terveit adta elő a nádornak. Ez alkalommal nagystílű vállalkozások foglalkoztatták: hogy a Laibach, Triest és Sachsenburg vidékén álló csapatokkal egyesüljön, amire a nádor azt válaszolta: gondolja meg jól, nem volna-e jobb, ha ők ketten egyesülnének és fordulnának az ellenség ellen.¹²⁴ A főhadiszálláson is érettnek látták a helyzetet a döntő csatára. Károly főherceg már június 9-én megtette az intézkedéseket a támadásra, ha Napóleon át akarna kelni a Dunán. 13-án és 14-én is a főszereg hadikészültségben állott, abból a föltevésből indulva ki, hogy Napóleon a marengói csata évfordulóján, június 14-én támadni fog. Május 10-én futárja ezeket a híreket meg is hozta a nádornak azzal a paranccsal, hogy János főherceg ne keljen át, hanem Győrből együttesen támadják meg az ellenséget.¹²⁵ János főherceget azonban csak 13-ára várták, és a mersei állás már 10-én elveszett, a franciák ott átkeltek a Marcalon és két lovasdandárral és 400 gyalogossal megszállták a váti erdőt.¹²⁴ A következő napokon a franciák a gyűrűt szorosabbra vonták. Merse megszállása után másnap már északabbra Marcaltónél is át akartak kelni gyalogsággal és lovasággal és Marcaltő fölött Sobor és Árpás felé is újra előnyomulóban voltak. János főherceg ugyan az eléje vonuló Mecsérynek kiadta a parancsot, hogy a váti erdőt szállja meg, de ez az intézkedés már elkészt és a franciák Halászinál is megkísérelték az átkelést a Szigetközbe.¹²⁷ Az olasz alkirály legdélebbre előnyomult csapatai Körmenđ óta ismét állandó csatározásban állottak János főherceg seregével. Ezeket a harcokat nagyrészt egy különítmény folytatta, amelyet a pesti és veszprémi fölkelő lovasezre-

¹²³ 1809. napló, *Iratok*, III. 484. 1.

¹²⁴ *Iratok*, IV. 8. sz.; 1809. napló, *Iratok*, III. 487. 1.

¹²⁵ Mayerhoffer: *Österreichs Krieg mit Napoleon I. 1809*. 142. 1.; 1809. napló, *Iratok*, III. 486. 1.

¹²⁶ 1809. napló, *Iratok*, III. 487. 1.; *Erzh. Johans „Feldzugserzählung“ 1809.*, 158. 1.

¹²⁷ 1809. napló, *Iratok*, III. 488—489. L: *Erzh. Johans „Feldzugserzählung“ 1809.*, 154.

dekből állítottak össze, utóbb még horvát karabélyosokat és nádorhuszárokat csatolva hozzájuk. A fölkelők még a kétheti gyakorlaton sem estek át, amikor már az ellenséggel állították őket szembe. Körmentőtől Pápaiig fokozódó heveségű harcokat vívtak főképp Grouchy generális francia csapataival. Nekik köszönhette János főherceg nyugodt visszavonulását. Különösen a Jánosháza és Karakó körül június 9-e és 11-e közt lefolyt harcokban, majd a Páparól történt kivonulás utáni utóvédharcokban mutatták ki képességeiket, napokon át egyedül látva el az utóvéd nehéz föladatát.¹²⁸

Hátra volt azonban még a Marcaltó, Sobor, Árpás melletti elvonulás. János főherceg tehát a Téten álló Mecsérynek azt a parancsot adta, hogyha Marcaltónél a franciák átkelnének, akkor Gyarmat—Marcaltó irányában vonuljon ellenük.¹²⁹ A nagyrészt lovas előcsapatok mögött akkor már a francia gyalogság is erősen előnyomulóban volt és Eszterháza, Kapuvár és Csorna körül gyülekezett. A francia katonaság beszéde alapján már jelentették is a nádornak, hogy 14-én, kerüljön bármibe is, ki akarják erőszakolni a megütközést. E híresztelésnek megfeleltek az északon, a Szigetközben és a Rábca vidékén történt mozdulatok. Itt a Rábcától délre a Sövényháza melletti Fehér-tónál az inszurgensek az előnyomulókat vissza is vetették, de Rajkánál elkészült a franciák hídja s az előnyomulók a közvetlenül Győrrel szemben fekvő előőrsöket és kivetették állásaikból s a Szigetköz délkeleti végében Újfalut és Vámost megszállták. A nádor tehát 12-én este Tétre ment; ott fogadta János főherceget bevonulásakor. Seregétől nem nagyon volt elragadtatva. Följegyezte, hogy három ezred kivételével gyöngye és rongyos. A Landwehrről, amely nyomorúságos állapotban volt és tanulatlan, azt hallotta, hogy sohse állta meg helyét. Utazásának célja az volt, hogy öccsével tanácskozzék és őt meggyőzze, hogy másnap sürgősen tovább kell vonulnia. E közben különösen a csanaki dombok megszállását ajánlotta figyelmébe.¹³⁰

¹²⁸ R. Kiss: *Az utolsó nemesi fölkelés*, I. 108—137. 1.; Ettinghausen generális elbeszélése Zwiedineck—Südenhorstnál: *Erzh. Johann*, 79—83. 1.

¹²⁹ 1809. napló, *Iratok*, III. 480., 489—490. 1.

¹³⁰ 1809. napló, *Iratok*, III. 490—493. 1.; *Erzh. Johanns „Feldzugs-erzählung“ 1809.*, 155—157. 1.

Június 13-án a nádor új parancsot kapott Károly főherceg főhadvezértől. Ez úgy szólott, hogy ha az ellenség fölvonulna, vessék vissza a Zala-folyó felé s a továbbiakban szállják meg a Szigetközt, és Magyaróvárt. A hadseregnek tehát arcélével délről jövő támadás ellen kellett felkészülnie és ütőerejét délnek fordítania. Ezzel a paranccsal jött Ferenc legfelsőbb kézírata is, amelyben a nádort magához Wolkersdorfbá szólította, az esetre pedig, ha az ország véderejének megszervezésére azt szükségesebbnek tartaná, az ország belsejébe küldte és elrendelte, hogy az inszurrekció parancsnokságát adja át János főhercegnek. Ugyanebben az értelemben parancsot kapott János főherceg is a generalisszimustól.¹³¹ Hadi szempontból kétségtelenül lehetett a parancs mellett érvelni. János főherceg serege 24.000 emberből állott, a nádor vezetése alatt álló inszurgens seregből még csak 12.000 felfegyverzett ember volt együtt. János főhercegnek tekintélyes sorkatonasága is volt, de voltak az inszurgensek javarésznél nem erősebb szintén fölszeretlen és gyakorlatlan Landwehrjei is. És ez a hadsereg az igen szerencsétlenül vezetett visszavonulás alatt nagyon lezüllött. Az utolsó napok menetelése közben az inszurgenseknek kellett a felvonulást fedeznie. Nagy hiánya volt a belsőausztriai seregnek az is, hogy lovas-sága alig volt, azt eddig is felerészben az inszurrekciótól kapta. János főherceg tapasztalatait sem lehetett különösebb sikerrel a nádoréival szembeállítani. A győri erődítéseket, a terepet, a franciák felvonulásával alakult helyzetet pedig János főherceg egyáltalán nem ismerte, míg a nádor kétheti munkában annak viszonyaiba egészen beleélte magát. A történetíró fölvetheti azt a kérdést is, vajjon indokolt volt-e a rapszodikus, impulzív János főherceget, az erős meggyőződésű és akaratú, lehiggadt gondolkozású nádorral szemben előnyben részesíteni. Ezt a különbséget azonban az udvarban aligha látták. Ott Jánost, mint a pordononei hőst ünnepelték. Engedetlenségét bizonyosan előmozdította az a parancs is, amelyet a császár közvetlenül e híres diadala után intézett hozzá: „Sie werden die Hauptstürke Ihrer Armee sowie Ihre Person *mmer* gégén den Punkt richten, *den Sie*

¹³¹ 1809. napló, *Iratok*, III. 495—496. 1.; *Iratok*, IV. 8. sz.; *Erzh. Johans „Feldzugserzählung“ 1809.*, 161—162. 1.

*für den wichtigsten erachten werden.*¹³² Akkor is még ugyanúgy gondolkoztak róla és nem a visszavonulás ingadozó tervkovácsa állt előttük, — ha ugyan ezek a hibák nagy részben nem vezérkari főnökének, Nugent Laval gróf vezérőrnagynak tulajdonítandók?

A rendelkezés indoka azonban valószínűleg nem János főherceg udvari népszerűségében keresendő, hanem inkább abban a gyűlöletben, amely a császár közvetlen környezetét a nádor ellen fűtötte, s amely kétségtelenül nagyobb volt, mint az ellenszenv János főherceggel szemben. Ezt bizonyítja az a két parancs is, amely 11-én érkezett a nádorhoz; az egyik hozzá, a másik János főherceghez intézve. Ezekben Károly főherceg János főhercegnek engedetlenséget vetett szemére. Megmagyarázta, hogy ha az ellenség Magyarország ellen akar vonulni, az ő gyenge serege és a még megszervezetlen és gyakorlatlan inszurrekció ennek nem állhatja útját, s ha Macdonald és Marmont seregei is csatlakoznak a francia főerőhöz, akkor nemcsak Magyarországot nem tudják fedezni, hanem a főcél kivívására, a döntésre Napóleon ellen is elvesz a kettejük két hadtestje. Tiltakozott tehát ennek az erőnek céltalan fölládozása ellen, ezen az alapon siettette a főherceg útját Győrhöz, mert a sikerhez szükség van egy olyan tengelyre, amely körül minden erő úgy helyezkedjék el, hogy bármely irányba fordulhasson; ha ellenben az egyes csapattestek parancsnokai saját belátásukat akarnák érvényesíteni, ez az összeél vesztét okozná. A nádorhoz írt sorokban a generalissimus elégedetlensége János főherceggel még inkább kiüt-között. Károly főherceg azt hitte, hogy a kettejük egyesített hadcrocjo 50.000 emberre megy és türelmetlenül várta, hogy ezt az erőt a Szigetközön át, a legrövidebb úton és leghamarabb magához vonhassa. Addig Bécsből nyugatra indított támadásokkal igyekezett a francia nyomást a Rábánál enyhíteni, aggódó szemmel nézve az ellenség mozgolódását a Szigetközben és a Rába felső folyása vidékén.¹³³ Ezekből a rendelkezésekből nyilvánvaló, hogy a fővezér még akkor is minden erő egyesítését kívánta, tehát Medvén és Magyaróváron át induló fölvonulásra számított. Ha

¹³² *Erzh. Johans „Feldzugserzählung“ 1809., 97. 1.*

¹³³ *Iratok, IV. 8. sz.*

János főherceg a mersei és marcaltói átkelést megelőzően, tehát 10-éig, vagyis két nappal előbb beérkezett volna Tétre, ennek komolyabb akadálya nem is lett volna, mert akkor még sem a Szigetköz és a Rábcavidék nem volt megszállva, sem délről az ellenség még nem lett volna folytonosan János főherceg seregének közvetlen nyomában. Mire a főherceg Tétet elérte, Károly főherceg is tudta, hogy a dunántúli csapatok már nem térhetnek ki az összeütközés elől, azért rendelte tehát el, hogy az üldöző franciákat a Zala felé vessék vissza. De a 13-án érkezett császári parancs is, amely 11-éről kelt, világosan elárulja, hogy a nádor eltávolítása az inszurrekciótól a fővezérrel való előzetes megbeszélés nélkül történt. „Egyben kiadom a határozott parancsot — mondja a legfelsőbb kézirat — János öcsénk urunknak az inszurrekció átvételére és értesítem róla a főherceg generalisszimuszt is.¹³⁴

A király parancsa azonban súlyos közjogi problémát vetett föl. Az 1808: 2. tc. értelmében az inszurrekció csak a nádor vagy a király parancsnoksága alatt állhatott. Az ország közhangulatát veszélyeztette volna, ha ettől az elvtől, az elmúlt „szép“ országgyűlés szent fogadkozásai után eltérnének. A nádor bizonyára tudta, hogy Győrből mindenáron való elrendelése csak az udvari urak ármánya lehet. Wolkersdorfban semmi komoly keresnivalója nem volt, a hadsereg további kiegészítésére vonatkozólag is már előzetesen minden lehetőségei: részletesen föltárt s az újoncozást, és az önkéntes lovasalakulatok megajánlását az adott helyzetben úgyis csak központilag intézhette. Utazása megyéről-megyére lehetetlenség volt, az megfosztotta volna az országos ügyek vezetésétől, eltávovása az inszurrekciótól pedig népszerűségét is alááshatta volna. Talán éppen ezt akarták elérni! Tisztában volt tehát vele, hogy ez ellen az intézkedés ellen tiltakozni kell és ki kell tartania a még csak gyülekező nemesi fölkelés mellett. Elhatározta ezért, hogy a császár intézkedése ellen fölterjesztésben tiltakozik. E fölterjesztés elküldésében egyelőre csak a másnap lefolyt csata akadályozta meg. A helyzet azonban különösképen alakult. A két testvér között sokkal bensőségesebb volt a viszony, különösen az utolsó

¹³⁴ *Iratok*, IV. 10. sz.

napok közös aggodalmai és baráti összeműködése után, semhogy egykönnyen viszályt lehetett volna közöttük szítani. János főherceg respektálta bátyja tapasztalatait, korát és magasabb rangját is. Ő maga még csak tábornagy volt, bátyja tábornagy. Megértette alkotmányos aggályait, hogy a parancsnokság ilyen törvényellenes megváltoztatása milyen visszahatást kelthetne, és ámbár a nádor a köz érdekében a megaláztatást is eltúrta volna, hallgatólagos megegyezés jött létre közöttük, hogy közösen fogják vezetni seregeiket, János főherceg megindultan jegyezte föl önéletírásaiban, hogy ettől az órától fejlődött közöttük az a benső barátság és bizalom, amely a nádor haláláig mindinkább megerősödött s amelynek a nádor élete utolsó óráiban és végrendeletében is bizonyosságát adta, amikor gyermekei egyik gyámjái tette meg. Az ő egyetértésüket ez a megegyezés megmentette, de kockára tette a sereg egységét. Demuth őrnagy, az inszurrekció vezérkarának összefoglaló jelentésében följegyezte, hogy János főherceg parancsnokságát nem tették közzé, de a vezérkari vezetésben a megegyezés keresztülvitele már nehezebb volt. Az inszurrekció vezérkari főnöke és vezérkara is kénytelen volt hallgatólagosan elnézni, hogy a rendelkezés János főherceg angol származású vezérkari főnökének, Nugent gróf vezérőrnagnak kezébe ment át. A két főherceg tehát szerénykedett, s így a vezetést egészen Nugent ragadta magához, aminél rosszabb választásra alig is lehetett gondolni. Demuth is hangsúlyozta jelentésében, hogy a győri csata diszpozíciói ilyen módon az inszurrekció vezérkara előtt ösmeretlenek maradtak.¹³⁵

A nádor és Nugent közt pedig már 13-án éles véleménykülönbség támadt. A nádor már előző este Téten öccsének lelkére kötötte a csanaki dombok megszállását és vele meg is egyezett abban, hogy Gyirmót és Csanak közt állítják föl a sereget, de Nugent már az éj folyamán azt javasolta, hogy a fölállítás Győr és Szabadhegy közt történjék. A síkot ugyanis Győr városával szemben, tőle körülbelül 5 kin-re egy 2—300 m. tengerszint feletti magasságig emelkedő dombsor szakítja meg, amely mellett nyugatra és keletre két másik rövidebb dombsor vonul. A francia felvonulás ugyanazon a vonalon volt várható, ahol János seregei

¹³⁵ *Iratok*, IV. 9. sz.; Zwiedüneck—Südenhorst: *Erzh. Johann*, 76. 1.; *Op. .1.* (Operations Journal) 81., 43. 1.; 1809. napló; *Iratok*, III. 493. 1.

is érkeztek, a Marcal és nyugati dombok közt. Ez utóbbi északi vége kb. 14 km-re esett Győrtől. A győri síkot, valamint a Marcal síkját s a három dombor közötti két völgyet is feltűnő módon uralta a középső dombsornak a síkba mélyen benyúló északi vége, a csanaki szőlők területe. A nádor e körül a kiemelkedő pont körül, ahonnan az ellenség mozdulatait minden irányban át lehetett tekinteni, akarta a sereget fölállítani. Nugent azonban tartva az ellenség éjjeli támadásától, rávette János főherceget, hogy még éjjel meginduljon. Futár jelezte, hogy 13-án reggel seregével Győrbe érkezik. Az utóvéd akkor Csanak és Ménfő közt állt föl, és Frimont altábornagy is azt ajánlotta János főhercegnek, hogy gyalogságát, ehhez csatlakozva, Tényőig állítsa föl és szállja meg a keleti dombvonulaton ebben a magasságban fekvő Szentmártont, de a gyalogság a tét—győri úton továbbvonult a Győrtől délkeletre fekvő Szabadhegyig és egészen rendszertelenül szállott meg.¹³⁶ Így a gyirmót—mónfői vonalon csak gyenge csapatok zárták el a franciák útját, a dombor s a mögötte vonuló ravaszdi völgy pedig ki voltak szolgáltatva az ellenségnek. A nádort ez a váratlan megérkezés és a csapatok rendszertelen táborozása fölülte felizgatta és azonnal rendes állásokba akarta utalni az egyes csapattesteket, de Nugent ennek ellene volt azon a címen, hogy mindenekelőtt a fáradt katonák élelmezéséről kell gondoskodni. Így a határozatot az ebéd idejére halasztották, amikor a nádor látta vendégül János főherceget és vezérkarát. A beérkezett jelentések, amelyeket a nádor akkor Nugenttel közölt, az alkirály erejét 40.000 főre tették. Mások azonban a franciák erejét hajlandók voltak erősen lebecsülni. János főherceg 30—40.000 főre becsülte,¹³⁷ de voltak, akik csak

¹³⁶ Op. J. 81., 61. 1.; Op. J. 82., 19b—20b. 1.; Op. J. 84., 11b. 1.; *Iratok*, III. 496. 1.

¹³⁷ *Erzh. Johanns „Feldzugserzahlung“ 1809.*, 146. ús 152. 1. Mayerhoffer az egyesült császári sereg számát 36.700 főben állapította meg. Id. mű, 123. 1. A nádor szerint János főherceg serege 20.000, az inszurrekció — beleszámítva 7000 fölfegyverzetlen embert — 19.000. *Iratok*, III. 501. 1. A hivatalos kimutatás szerint János főherceg serege 24.527 főből, az inszurrekció 19.947 főből állott (R. Kiss: *Az utolsó nemesi fölkelés*, I. 141—113. 1.), amiből azonban levonva azt a többletet, ami a pesti és veszprémi inszurgenseknek kétszeri föl-számításából eredt, végeredményben 42.043 fő marad. Számra nézve tehát a két sereg közt nem lehetett lényeges különbség, annál nagyobb volt azonban az a fölszerelés, a gyakorlat és a vezetés szempontjából.

12.000 főről ábrándoztak, mert azt hitték, csak Macdonald seregével állnak szemben.¹³⁸ Nugent már Károly főherceg parancsa miatt is az optimisztikus nézethez hajlott és ezért Szabadhegyről akarta fölállítani a frontot.¹³⁹ Az inszurrekció vezérkarán kívül Frimont altábornagy is a csanaki dombok megszállását követelte és Csanaktól a Rábáig akarta fölállítani a lovasságot.¹⁴⁰ A tanácskozásnak azonban csak az az eredménye volt, hogy a két vezérkari főnököt: Nugentet és Gomez y Pariéntos Móric gróf altábornagyot, megbízták a hadrend kidolgozásával. Kora délután aztán bekövetkezett az első összecsapás. A franciák a döntő vonalról az ott álló gyenge erőket viaszorították és a csanaki szöllőket gyalogsággal megszállották. A lovasság azonban, nagyrészt inszurgensek, tüzéségtől is támogatva a francia lovasságot a dombok mentén viaszorította. Ekkor egy kis, 30 emberből álló honti csapat vakmerő és rendetlen előretörése nagy zavart okozott. Támadásukat visszaverték, az ellenség a rendes lovasságot is megtámadta és hátranyomta. Amikor azonban újabb erősítés érkezett és négy ágyút is megszóltattak, a franciák lovasságukat is Csanakhoz vitték és ők is négy ágyút vontattak ki. A gyalogság azonban későn lépett közbe és így a csanaki magaslat az ellenség kezében maradt.¹⁴¹

Ilyen előzmények után virradt föl a marengói csata évfordulója. A reggeli órákban mindjárt kitűnt Nugent tehetetlensége. A nádor már előtte való este megállapította, hogy a vezérkari főnök folyton csak különböző lehetőségekről beszél, de semmi mellett nem foglal állást, nézetét negyedóránként változtatja és semmiféle rendelkezést nem tesz. A diszpozíciókat a tanácskozás befejezése után sem készítették el, mert Nugent sehol sem volt található. A nádor tehát reggel ismét üzent neki, de még semmi sem volt előkészítve. Másodszeri sürgetése is hiábavaló volt, s amikor Gomezt sürgette, ez a lépés is eredménytelen maradt. 8 órakor tehát át akart lovagolni János főherceg-

¹³⁸ Zwiedineck-Südenhorst id. mű, 82. és 96. 1.

¹³⁹ Op. J. 81., 43b–44b. 1.; *Iratok*, III. 493–495. 1.

¹⁴⁰ Op. J. 86½ 13. 1.; *Iratok*, III. 495. 1.

¹⁴¹ 1809. napló, *Iratok*, III. 493–497. 1.; *Erzh. Johans „Feldzugs-erzahlung“ 1809.*, 167. 1.; A csanaki állásról Zwiedineck-Südenborstnál id. mű, 84–85., 87. cs 93–94. 1.

JÁNOS FŐHERCEG.
1808 .

JOHN F. RÉZMETSZETE LUMNITZEER J. G. FESTMÉNYE UTÁN

hez, vele az utcán találkozott, de amikor tőle kérdezte a rendelkezéseket, János főherceg ilyenekről nem tudott s azt válaszolta, hogy azokat legjobb a terepen megállapítani.¹⁴² Amikor Nugent megjött, csak lényegtelen apróságokról intézkedett. Kedvező tény volt, hogy Titus Ferenc őrnagy megszállta Szentmártont, Siegenfeld ezredes pedig Romándot, amelyen át vitt az út Szombathelyről Kisbér felé, ámbar a felállás így erősen kelet felé toldott el. 9 órára végre elkészültek a sereg elrendezésével. Az ellenség még előző esti fölállításában állott, de Csatiaknál több csapatot vont össze. Így újra fölmerült a gondolat, hogy a ravaszdi völgy felé két oszlopban fölvonuljanak és kelet felől rohanják meg a csanaki állást, hogy abból a franciákat kiszorítsák, de határozatot megint nem hoztak és az étkezéssel ismét két órát veszítettek. Délben 12-kor érkezett a hír, hogy az ellenség lovasságot indított el a győri állások fedezetlen balszárnya ellen, ahol elég szerencsétlenül éppen a gyakorlatlan inszurrekciót állítottak föl. Ez Nagybaráti és Nyúl felé vonult, nyilvánvalóan, hogy a balszárnát megkerülje. Nugent javaslatára mégis elhatározták, hogy a sereg állásaiban várja be a támadást, mert az ellenség erejét nem tartották fölényben lévőnek. Nugent az ellenség összes erejét akkor sem tartotta 20.000 főnél többre.. A nádor viszont meg volt győződve, hogy a franciák túlerejükkel a megkerülésre töreksenek s azért fordulnak a balszárnny ellen, mert az oldalról nincs fedezve, tehát addig kell visszavonulnia, amíg az ellenségnek megkerülési törekvése megghiúsul. Az inszurrekció parancsnokló tisztjei is tisztán látták a veszedelmet, amelynek az egyesült sereg elébe nézett. A nádor nézetét János főhercegnek és Nugent nek is ismételten kifejtette, de Nugentet álláspontjától eltéríteni nem lehetett.¹⁴³ Nugent hibáit János főherceg elbeszélése is kiemeli, amikor elmondja, hogy ő támadni kívánt volna és az ellenséget a Rába mögé üzni, de minthogy semmi sem volt előkészítve, ennek a tervnek keresztülvitele 15-ére kellett halasztani.¹⁴⁴ önéletrajzában is úgy nyilatkozott

¹⁴² 1809. napló, *Iratok*, III. 498. és 500. 1.

¹⁴³ 1809. napló, *Iratok*, III. 498—500. 1.; Op. J. 81., 48b. 1.; *Erzh. Johans „Feldzugserzählung“ 1809.*, 107—170. 1.

¹⁴⁴ *Erzh. Johans „Feldzugserzählung“ 1809.*, 167. 1.

a főherceg, hogy azokért a hibákért, amelyekkel a nádort a győri csata alkalmából vádolták, Nugent a tulajdonképeni felelős.¹⁴⁵

A legjobban védett jobbszárnyon a minőségileg legjobb reguláris csapatok állottak Frimont altábornagy alatt, lovas-sággal is jól ellátva, a középen, Kismegyer körül állott János főherceg, a balszárnyon, oldalán minden támasz nélkül a nádor az inszurrekei-óval.¹⁴⁶ Ámbár nagyon sokat beszéltek arról, hogy az inszurgenseket — gyakorlatlanságuk miatt — más csapatok közt kell alkalmazni, ide éppen a gyakorlatlanabb lovas alakulatokat állították és csak a nádor- és az Ott-huszárok összesen hat századával erősítették meg ezeket a még tapasztalatlan katonákat azon a szárnyon, amelyen már a hadműveletek megindulásakor látni lehetett, hogy a legnehezebb feladatokat kell megoldani. Az ellenség Csanak felől indította meg a támadást két oszlopban, a harmadik tartalék gyanánt az országúton Ménfő, Gyirmót felől vonult föl, a balszárny feladata Frimont kitűnő csapataival szemben csak az volt, hogy ezt a védett szárnyat megfigyelje és lekösse. A jobbszárnyon a franciák legjobb lovas-ságukat vonták össze Montbrun, Colbert és Grouchy generálisok alatt. A Kisbaráti felé előretolt elővédeket a franciák könnyűszerrel visszaűzték és a kismegyeri major faláig jutottak el, ahonnan azonban a jól védett gyalogság tüze visszavonulásra kényszerítette őket. Ezután indult meg az ágyútűz és a lovas-ság tevékenysége.

A küzdelem legkeményebb része a kismegyeri major és Szabadhegy körül folyt le. Itt a franciák ismételt támadás és ágyútűz alkalmazása dacára sem tudtak hosszabb időn át eredményt elérni, de bőséges tartalékaik harcbevetésével 4 óra körül a kismegyeri majort mégis elfoglalták. Kevéssel utóbb sikerült Szabadhegyet is megszállaniok. Ennek következményeként Frimont jobbszárnyát is némileg visszanyomták. Röviddel utóbb azonban a gráci Landwehr három százada és két század sorgyalogság visszafoglalta a majort, az Alvinczy-ezred három százada pedig Szabadhegyet. Ugyanakkor azonban rosszra fordult a helyzet az

¹⁴⁵ Lebensbeschreibung. Graz, Landesarchiv.

¹⁴⁶ *Erhz. Johanns „Feldzugserzählung 1809.*, 168. 1.; Bodnár István: *A győri csata 1809. június 14.* (Hadtörténeti Közlemények 1897.) 484—488. 1.

elhanyagolt balszárnyon. Mecséry Dániel báró altábornagy a megkerülésre törekvő francia lovasság mozdulatait látva — hogy a bekerítést elkerülje —, lovasaival kénytelen volt kelet felé vonulni Töltéstava vidékére. János főherceg véleménye szerint — ámbár a francia lovasság 9000 főnyi volt az inszurrekció 8000 lovasával szemben —, ebben a helyzetben a csata sorsát mérész támadással mégis el lehetett volna dönteni,¹⁴⁷ de a fölkelők az ágyútűztől és a szokatlan lovassági támadástól megzavarodva menekülni igyekeztek és ezzel idézték föl a csatavesztést. Zavarukat az is előmozdította, hogy amikor Mecséry fölkelőit támadásra vezette, egy árkon kellett átkelniük, ami lassan és nehezen ment, s hogy az ezáltal megbontott sorokat ágyútűz fogadta.¹⁴⁸ Fokozta ezt a főszerelés hiánya is, mert a fölkelő lovasság nagy részének lovai csak kötőfékkal voltak ellátva s a lovasok a lecsapó gránátoktól megriadt lovakat e primitív főszereléssel megfékezni nem tudták;¹⁴⁹ még nagyobb baj volt azonban a gyakorlatlanság, mert soraik felbomlása után nem tudtak újra fősorakozni. Geramb ezredes József nádor- és Ott-huszárokkal, majd Hadik András altábornagy zempléni és hevesi fölkelőkkel ugyan megkísérelték, hogy a rendet helyreállítsák, de a gyatra felkészültségű legénységet csak jóval hátrább, a Sas-hegyen lehetett ismét valamelyest rendbe hozni. A főherceg vádja azonban nem egészen indokolt, mert az, hogy éppen ezt a képzetlen csapatot állították a legveszedelmesebb helyre, a hadvezetés hibája volt. Az inszurrekció becsületesen iparkodott balszárnyi állásából folyó kötelességeinek eleget tenni és — amikor ez a szárny kénytelen volt kelet felé húzódni —, János főherceg parancsára lelkiismeretesen gondoskodott a szabadhegyi állás oldalának fedezéséről is a saját állománya terhére.¹⁴⁹ A két lovasság összecsapása így is olyan heves volt, hogy a franciák nem gondoltak a menekülő üldözésére. Elkeseredett véres harcok közt folyt le ezután a franciák harmadik támadása is a középállás ellen. Kismegyert a franciák elfoglalták és újra elvesztették. József nádor látva ezt az elkeseredett harcot, zemplénmegyei fölkelőket kül-

¹⁴⁷ *Erzh. Johans „Feldzugserzählung“. 1809.*, 170. 1.

¹⁴⁸ Bodnár id. cikk« (Hadtört. Közi. 1897.), 502—503. 1.

¹⁴⁹ Bodnár id. cikke (Hadtört. Közi. 1897.), 498. 1.

¹⁵⁰ Bodnár id. cikke (Hadtört. Közi. 1897.), 505. 1.

dött a szabadhegyi magaslatot rohamozó franciák elhárítására. Ami a Sashegyen az inszurrekcióból rendezhető volt, még mindig védelmezte a seregek elvonulását. János főherceg azonban — belátva, hogy ez a fedezet nem elég erős — 5 órakor elrendelte a visszavonulást. Mögötte a jobbszárny Frimont vezetésével is megkezdte az elvonulást Győrön át. Szentiván, Gönyű és Ács felé tehát megindult a visszavonulás. Ki smegy er védői Himmel őrnagy vezetésével — ámbár lőszerük is elfogyott —, még egy óráig tartották ezt a kis pozíciót.¹⁵¹ János főherceg hivatalos jelentésében azt írta: „a visszavonulás rendben ment. Frimont, Jellacic és Colloredo altábornagyok hadosztályaikat a komáromi úton lassan vezették vissza.“¹⁵² Ezzel szemben a nádor azt írta naplójába: „6 óra felé általános összeomlás és zavar, egyedül három íriszül rekciós lovasezred, a József-huszárok, a Hohenlohe-, Strassoldo-, Esterházy-, Alvinczy- és ogulini gyalogezredek, gránátosok és egy század Landwehr némi rendben.“ Az inszurgensek rendezését háromszor is megkísértette, a szabadhegyi magaslaton, azután Szentivánnál és Szentivánon túl, de az utóbbi két kísérlete meghiúsult. Este 10 órakor Ácsra érkezve, még ezt írta naplójába: „Menekülők tömege, lehetetlen őket föltartóztatni, Komáromot jelöltük ki gyülekezési helyökül. Éjfélkor megérkezik János főherceg a gránátos ezreddel, amelyben rend van, kimerülve pihennek Ács előtt. Petrich ezredast elküldöm Komáromba Dedovich parancsnokhoz a további intézkedésekkel: tartóztassák föl a menekülőket, szállják meg a hídfőt, azután Budára, hogy jelentse a szerencsétlenséget, hogy intézkedjenek a szökevények föltartóztatásáról és Alvinczyvel gondoskodjanak a szükséges elszállításokról és a két város védelméről.“¹⁵³ A visszavonulás nagy rendjével szemben tény, hogy Meskó József báró vezérőrnagyot, akit a jobbszárnyon a sáncokban helyeztek el, elfelejtették értesíteni a visszavonulásról. Meskó éjjel

¹⁵¹ A csata lefolyására v. ö. *Erzh. Johans „Feldzugstrühlung“*. 1809. 168—172. 1.; 1809. napló, *Iratok*, III. 499—503. 1.; Bodnár id. cikke (Hadtört. Közi. 1897.), 496—508. és 511—524. 1. — (János fbr. hivatalos jelentése. *Zwcklineck-Südenhorst* id. mű. 86—90. 1.)

¹⁵² *Zwicedineok-Südenhorst* id. mű. 89. 1.; Bodnár id. cikke (Hadtört. Közi. 1897), 520. 1.

¹⁵³ 1809, napló. *Iratok*, III. 503. 1.

déli irányban kitört állásából és több kellemetlenséget okozott hátuk mögött a franciáknak.¹⁵⁴

Grenier Pál gróf tábornok, a 6. sz. francia hadtest parancsnoka beszélte utóbb, hogy ha 13-án, amikor az alkirály még nem érkezett meg és Macdonald még Pápán volt, támadták volna még a franciákat, azok a túlerő elől kénytelenek lettek volna visszavonulni. A legnagyobb hiba szerinte is a csanaki szőlőhegy átengedése volt, de hibáztatta azt is, hogy ha a császáriak védekező álláspontra helyezkedtek és Komárom felé biztosítani akarták a visszavonulást, akkor jobbszárnyukkal miért nem támaszkodtak a Dunára. Ez esetben a sáncoktól és a vártól a franciák nem tudtak volna hozzájuk férni és a balszárnyat jelentékenyen erősíteni lehetett volna. A reggeli támadás is még nagy előnyöket nyújtott volna, mert seregük csak 10 órára készült el fölvonulásával. Minthogy a közép ellen a támadás háromszor nem sikerült, az alkirály már el akarta rendelni a visszavonulást és csak Grenier javaslatára rendelte el azt a rohamot, amely végre eredményes volt.¹⁵⁵

József nádor eltelve a nemesi inszurrekció parancsnokságától való megfosztás keserűségével, a veszített csata szégyenével, a felbomlott sereg újjászervezésének gondjával s az inszurrekcióra szórt gyalázkodások fölötti aggodalommal intézte a szomorú visszavonulást. 15-én reggel 3-kor indult az Ács mögött táborozók megszemlélésére, majd Komárom felé, ahol az utat vegyesen alvó, kimerült menekülők, sebesültek, lövegek és szekerek lepték el. A komáromi hídfőhöz előreküldte Davidovich tábornagyot és Mecséry altábornagyot. Nekik kellett a hídfő előtti dombon az érkezőket rendezni. Dedovich várparancsnok szigorú utasítást kapott, hogy a hídon át senkit egyenként át ne engedjen. Először a tüzérségi tartalékot vitték át, azután a poggyászt, szekereszetet, az élelmezési fuvart, azután jöttek a csapatok, először a tüzérség, azután a gyalogság, végül a lovaság. Délelőtt 10 órára befejeződött az átvonulás. Javarészüket a Vágdunán túlra vezették.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Bodnár id. cikke (Hadtört. Közi. 1897), 529—534. 1.

¹⁵⁵ *Iratok*, III. 596. 1.

¹⁵⁶ 1809. napló, *Iratok*, III. 504. 1.

Amikor ezektől a gondoktól megszabadult, első dolga volt tiltakozásának megfogalmazása a parancsnokság dolgában kiadott rendelkezés ellen. Keserűségének lehető elfojtásával írt a királynak. Mindenekelőtt kimentette magát, hogy meghívásának Wolkersdorfbra nem tehetett eleget, mert az ellenség éppen támadóban volt, majd a bekövetkezett események és az inszurrekció csapatainak rendbeszedése gátolták meg elutazásában. Rátérve a föladatra, amelyet a császár neki az ország belsejében szánt, megjegyezte, hogy alig hiszi, hogy a császár kívánságainak végrehajtására szükséges volna az ő jelenléte, azokat mások is végezhetik, elintézésüket a táborból is irányíthatja. Ila átvette az inszurrekció parancsnokságát, amikor még alig lehetett vele becsületet szerezni, akkor most, amikor az ellenséggel szemben áll, amikor nagyobb számban gyülekezik és harcképes lesz, ezt a parancsnokságot tőle elvenni, őt sértené, jó hírének is kárára volna. Milyen színben tűnnék föl, ha elküldik csapatokat gyűjteni, azokat kiképezni, hogy aztán esetleg azoktól is meg kelljen válnia? Becsülete érdekében kérte tehát öfelségét, hagyja meg őt továbbra is törvényszerű tisztében, amelyről csak akkor mondhatna le, ha fölmentené őt a nádorságtól. Hangoztatta azt a meggyőződését is, hogy a győri csata után sehol sincs annyira szükség rá, mint éppen az inszurrekciónál. Ennek főparancsnokságát sem adhatja át János főhercegnek, míg a nádorságot viseli. Ha fölutaznék a császárhoz, legföljebb azt tehetné meg, hogy a maga helyettesítésével Davidovich tábornagyot, miint kerületi parancsnokot bízna meg és őt utasítaná, tartsa magát a főherceg parancsaihoz. A főparancsnokságnak minden formális átruházása János főhercegre azonban olyan elkedvetlenedést kelthetne a nemesi fölkelésben, amely esetleg annak fölöslását eredményezhetné.¹⁵⁷

Ezzel egyidejűleg magánlevélben Károly főherceget is megkérte, tegyen előterjesztést meghagyása érdekében. Bécsületbeli kérdésekben finom érzékére appellált. Az inszurrekció vezetése a nádor első kötelessége — mondotta —, de ha kedvezőtlen viszonyok közt kötelességének teljesítését várták tőle, ő is követheti, hogy most ennek teljesítésében ne akadályozzák. Ha

¹⁵⁷ *Iratok*, IV. 10. sz.

helyét elhagyná, ezt vagy arra magyaráznák, hogy a király nincs vele megelégedve, vagy gyávaságra. Ha az inszurrekciót átadnák János főhercegnek, az az aggály terjedne a fölkelők között, hogy az ezredbe akarják őket beosztani, amire csak szétszaladnának. Ezek az érvek indították arra, hogy fölterjesztéssel éljen, elhallgatva azt, hogy az egész oly színben tűnik föl, mintha őt csak arra használnák föl, hogy az országtól áldozatokat eszközöljön ki, de nem engednének neki időt, hogy becsületet is szerezzen vele. Nem féltékeny és nem vágyik tündökölni, megszokta, hogy a császár kívánságait teljesítse. Hiszen abból, hogy Gyórnél is alkalmazkodott öccse és Nugent diszpozícióihoz, láthatják, hogy nem akar a hadseregparancsnokság kérdéseibe avatkozni.¹⁵⁸

Ez az ügy elég kedvezően el is intéződött. Károly főhercegnek sikerült az uralkodót jól hangolnia. Azt tervezték, hogy János főherceg adja át seregének egy kis részét a pozsonyi hídfő védelmére, a maradékkal pedig szállja meg a Csallóközt, a nádor viszont Komáromtól délre vegye át a Duna és Dunántúl védelmét.¹⁵⁹ A generalisszimusz értesítésével együtt még június 20-án megérkezett a király elhatározása is, amelyben hivatkozott, hogy a beállott változásokról rendelkezésének kiadásakor tudomása nem lehetett, természetesnek tartotta tehát, hogy a nádor maradjon helyén, a főhadiszállásra utazását is fölöslegesnek mondotta és lelkére kötötte a katonai intézkedések gyors és erélyes lebonyolítását: az inszurrekciónál különösen azt, hogy ebből a költséges seregből használható csapatot formáljon, úgyhogy a Duna mellett kiválasztandó helyen tanítsák be és gyakorlatoztassák az egyes csapatokat s a már kiképzetteket fokozatosan János főherceg seregéhez adja le. Egyben értesítette a nádort, hogy a generalisszimusznál is szorgalmazza, hogy a fölkelők fölszerelésükre és kiképzésükre minden szükségeset megkapjanak. Az inszurrekció ilyen módon a nádor parancsnoksága alatt maradt, az udvari körök azonban érvényesítették azt a kívánságukat, hogy egyes csapattesteiket saját vezetőségük alatt, tehát kis egységekben — de nem a seregzredék hiányainak pótlására — a sorkatonaság közt legyenek fölhasználhatók.¹⁵⁹ Ezt a győri csata tapaszt-

¹⁵⁸ *Iratok*, IV. 11. sz.

¹⁵⁹ *Iratok*, IV. 11. sz.; 1809. napló, *Iratok*, III. 515. 1.

¹⁵⁹ *Iratok*, IV. 10. sz.; 1809. napló, *Iratok*, III. 515. 1.

talatai után alkotmányos aggályokra hivatkozva sem lehetett volna már megakadályozni. A megoldás szépséghibája az volt, hogy a kiképzett csapattesteket János főherceg parancsnoksága alá kellett adni.

A nádornak még sok keservet kellett megélnie az inszurrekcióval a győri csatából kifolyóan. A csata vezetésével kapcsolatban sok szemrehányás és vád érte János főherceget, főképen, hogy a csanaki dombok megszállását elmulasztotta. Ezt a hibát József nádor is hangsúlyozta. János főherceg természetesen az ódiumot el akarta hárítani magáról és a saját seregéről, s ehhez kitűnő alkalmat szolgáltatott az inszurrekció fölszeretlenséges, gyakorlatlansága és ebből folyó kisebb ellenállóképessége. Június 16-i hivatalos jelentésében azt írta róluk: „Erre a csapatra nem sokat lehet számítani. Lovasságuk nem ura lovának, a legszükségesebb mozdulatokra sincs betanítva, a tiszték föl a törzstisztekig éppen olyan tudatlanok; de ezt a csapatot még lehet használni. Azonban a gyalogság valamennyi között a legrosszabb. A közemberek, akik közt sok a nemes, az ekétől jönnek és semmit sem tudnak. A legtöbb nem is tud a fegyverrel bánni. Veszélyes a közelükben állani, mert mindenfelé lövöldöznek és a mieink közül többen általuk estek el. A tiszték sem érnek semmit. Ezt a csapatot egyáltalán nem lehetett megállítani, a legcsekélyebb tüzelésnél tolong, lármázik és elszalad.”¹⁶¹ Később önéletírásában higgadtabban nyilatkozott: „Ha az inszurrekciós csapatok teljesen gyakorlott, használható alakulat lettek volna, akkor egészen másként alakult volna a dolog, akkor lehetett volna támadólag föllépni.”¹⁶² E vádak hatása alatt június 19-én a királytól egy leirat érkezett, amely igen kemény kifejezéseket tartalmazott a fölkelők „kevés bátorságáról és helytállásáról”. Hangoztatta, hogy a felkelő seregnek általános kötelességei mellett még nemzeti törvényei is kötelességévé teszik a hűséget és kitartást és szabadságaik, kiváltságaik és törvényeik védelmét. Ha (ellát elnézéssel mellőznék a magyar nemességnek a legelső, legszentebb kötelességek és a becsület követelményei ellen elkövetett vétkeit,

¹⁶¹ Hadtört., Közi. 1897. 521—522. 1.

¹⁶² *Lebensbeschreibung* 149. és 150. IV. Graz, Landesarchiv. *Iratok*, IV. 12. sz.

ezzel az egész nemzet becsületét sértenék meg, s ennek az inszurrekciós csapatok győri viselkedése fölött melyen föl kellene háborodnia, mert ez az egész nemzet ügye.“ Hogy ilyesmi meg ne ismétlődhessen, szigorú vizsgálatot kívánt a vétkesek ellen.¹⁶³

Ezt a kemény, és igazságtalan ítéletet a nádor nem volt hajlandó szó nélkül hagyni. Már 20-án elkészítette fölterjesztését a királyhoz és bemellékelte hozzá Davidovich tábornagy, Mecséry, Hadik és Vogelhuber altábornagyok jelentéseit is. Kiemelte, hogy az inszurrekciónak egy jelentékeny része az erődítések közt Meskó vezetése alatt a csatában harcba se került, a gyalogság a középben harcolt, a kifogás a balszárny lovassága ellen merült föl, amely azonban tanulatlanul — egy zempléni csapat közvetlenül a csata előtt érkezett — lovas- és tüzérségi túlerővel szemben hosszabb ideig jól megállt s csak az erős kartácstűz hatása alatt ingott meg. Menekülésük igen különböző volt, többé-kevésbé fölbomlott renddel vagy kisebb-nagyobb távolságra történt visszazaladással. Ámbár elismerte, hogy egyes egységeket csak Komáromban lehetett összeszedni, föl-sorolta azokat az eseteket, amikor újra harcba lehetett őket állítani. Kiemelte azt is, hogy a zempléniak közül két osztályt a közép megsegítésére küldött. Felsorolta aránylag elég nagy veszteségeiket és hogy az Alvinczy tábornagy által Budán elfogott menekülők olyan alakulatokhoz tartoztak, amelyek nem is vettek részt a csatában és a menekülőkkel találkozáskor veszítették el a fejüket. Beszámolt azokról az esetekről, amikor egyeseknél gyávaság gyanúja merült föl, de egyben fölterjesztette azokat is, akiket csapatparancsnokaik hőstetteik miatt kitüntetésre hoztak javaslatba.¹⁶⁴

A győri csata utáni napokban tűnt ki igazán, hogy a nádor mennyivel határozottabb és nagyobb munkabírású, mennyivel körültekintőbb és nagyobb áttekintésű volt, mint János főherceg. Már június 16-án reggel az ellenség két hadoszlopban Ács felől felvonult Szőnyhöz és onnan két ágyúval és egy aknavetővel lőtte a várat. Onnan viszonozták is a tüzet, ámbár ennek értelme nem volt. Az ellenség e támadással csak tüntetett.¹⁶⁵

¹⁶¹ *Iratok*, IV. 12. sz.; 1809. napló, *Iratok*, III. 512. 1.

¹⁶² *Iratok*, IV. 12. sz.

¹⁶³ 1809. napló, *Iratok*, 111. 504. 1.

Ennek következtében estefelé Frimont 12 inszurgens lovasszakkal, egy gyalogszázaddal és hat ágyúval földerítésre átvonult a túlpartra. Ennek a vállalkozásnak is csak földerítés volt a célja, de a vasmegyei lovasezred egyik osztálya mégis olyan hévvel rohanta meg az Ácsnál állomásozó öt francia lovasosztályt, hogy a meglepett ellenséget állásaiból kivetette és Lamarque generális holtan maradt a csatatéren. Egy inszurgens kardjától esett el, aki a győri csatában is kitüntette magát, ott több sebet is szerzett és a kórházból ment ki újra harcolni és aznap este is 14 sebet kapott.¹⁶⁶ Az ellenség e támadás után másnap nem is zavarta Komáromot, de 18-án 3000 emberrel ismét felvonult a szőlőikig és két órát töltött ott.¹⁶⁷ A nádort ezek a támadások nem nyugtalanították: megírta fölterjesztését a császárhoz, levelét Károly főhercegnek, gondoskodott, hogy a Dunán fölfelé és lefelé a túlparton levő hajókat és vízimalmokat, hozzák át a balpartra, vagy pusztítsák el, hogy az ellenség átkelésre vagy hídverésre föl ne használhassa őket,¹⁶⁸ végigjárta a kórházakat, személyesen győződött meg azok bajairól, hogy a sebesültek nem voltak élelemmel ellátva, egy részük még két nap múlva sem kapott rendes kötést,¹⁶⁹ majd gondoskodott, hogy a sebesülteket Érsekújvárra szállítsák át,¹⁷⁰ iparkodott az ellátás bajait orvosolni, és amikor Végh Istvánt e feladat ellátásában tehetetlennek ismerte föl, azonnal Boross helytartó tanácsossal váltotta föl,¹⁷¹ maga vizsgálta meg a tábornokot, és minthogy annak nem volt rendes vízellátása, más helyre tette át,¹⁷² gondoskodott a budai kormányzat értesítéséről, a szétszaladt inszurgensek összegyűjtéséről, az újonnan bevonulók felszereléséről, a fogyatékosán képzettek kiképzéséről. Személyesen nézett utána, hogy minden rendben és jól van-c ellátva, megszemlélte a gyakorlatokat és — ha kellett — a terepet.

¹⁶⁶ 1809. napló, *Iratok*, III. 505. l.; R. Kies: *Az utolsó nemesi felkelés*, I. 232—234. l.

¹⁶⁷ 1809. napló, *Iratok*, III. 508. l.

¹⁶⁹ 1809. napló, *Iratok*, III 506—507. és 509. l.

¹⁶⁹ U. ott, *Iratok*, III. 507. cs 510. l.

¹⁷⁰ II. ott, *Iratok*, III. 510. l.

¹⁷¹ U. ott, *Iratok*, III. 506—507. és 510. l.

¹⁷² U. ott, *Iratok*, III. 506. l.

Az első napok ellenséges mozdulatai talán arra engedlek következtetni, hogy a franciák most már az ország belseje felé fognak előnyomulni. Támadó kedvük azonban különösen a 16-i esti csetepaté után nem volt nagyobb. Nemcsak Meskó vágta ki magát a sáncokból, ahol megadásra szólították föl; a soproni fölkelő lovasosztályt is Győr városában felejtette a vezérkar, Festetich Ignác gróf ezredes azonban kitört embereivel Bánhida felé és kereste a kapcsolatot a nádorral.¹⁷³ A tőlük érkező jelentésekből kitűnik, hogy az alkirály győzelmét alig használta ki, amit Napóleon is szemére vetett.¹⁷⁴ Amikor a franciák a csata után a Szigetközben mégis terjeszkedni kezdtek, ehhez a katonaságot Davoustnak Pozsonnyal szemben álló hadserege szolgálta.¹⁷⁵ A császári főhadiszállás is hamarosan rájött, hogy az ellenségnek errefelé sem szabad módot adni a terjeszkedésre. 18-án már megérkezett Károly főherceg parancsa, hogy a körülzárt Győrt föl kell menteni. A következő napok teendői tehát erre a föladra irányultak. E célra mindazokat az ezred eket, amelyeknek keretei Komáromban voltak, kiegészítették s az egész lovasságot föl akarták vonultatni, azt is, ami az inszurrekcióból fölhasználható volt. Így 38 lovasosztályt hoztak össze. Megerősítették tehát a komáromi hídfőt előretolt ágyúkkal és lovasággal és Némához is, ahol féltek az ellenség esetleges átkelésétől, vittek csapatokat és ágyúkat, mert Gönyүнél a beérkezett hírek szerint, 12.000 ember állott és Ácsnál is volt egy öt ezredből álló előretolt állás.¹⁷⁶ A 18-áról 19-ére virradó éjszakán indult el a fölmentő kísérletre összeállított sereg, de szerencsétlen véletlenek miatt már fényes nappal volt, amikor Aranyoshoz értek. A franciák tehát a Gönyүнél szemben fekvő Néma felé törekedtek, ott egy szigetet meg is szálltak és tüzérséget vittek oda. Nugent, aki ott terepszemlét tartott, átkelési kísérletet sejtett, mert malmokat és hajókat hoztak és ezért megerősítette a császári tüzérséget is. A két állás közt rövid ágyúharc is támadt, de a franciák csakhamar a császáriaknál nehezebb tüzérséget

¹⁷³ U. ott, *Iratok*, III. 509.

¹⁷⁴ ü. Kiss: *Az utolsó nemesi fölkelés*, I. 220. 1.

¹⁷⁵ 1809, napló, *Iratok*, IH. 508. 1.

¹⁷⁶ U. -ott, *Iratok*, III. 508., 510. 1.

vonultattak föl.¹⁷⁷ 20-án a pozsonyi hídfő parancsnoka, Bianchy vezérőrnagy is ajánlkozott, hogy segít Győr fölmentésében egy oldaltámadással.¹⁷⁸ A fölmentésre kijelölt csapattestek felvonulása és a főhadiszállás áttétele Nagytanyba azonban még semmivel sem vitte előre a fölmentést. Ez az átkelésen fordult meg. A nádor már mindjárt a komáromi berendezkedés elején három szakértő tisztet küldött ki, hogy Vének, Baka és Medve vidékén vizsgálják meg a sereg átszállításának és híd verésének lehetőségeit.¹⁷⁹ Ezek 20-án tettek jelentést, hogy a szükséges hajók és anyagok híján, másrészt a folyó szélessége és a sok Dunaág miatt az állandóbb jellegű átkelés nagy nehézségekbe ütközik és háromnapos munkát igényel.¹⁸⁰ Közben híre jött, hogy a franciák nehéz tüzérségüket Pozsonytól Györhöz szállították.¹⁸¹ Nugent csak másnap határozta el magát, hogy az átkelés hol történjék.¹⁸² A remények így összezsugorodtak, mert senki sem várt Győrtől tíz napnál hosszabb ellenállást. 20-án tehát a főhadiszállás azt határozta, hogy mindenáron megkísérli a fölmentést, vagy ha ez nem volna lehetséges, a helyőrség és készletei kivonását. Az ugyanazon napon Károly főhercegtől érkezett parancs is számolt már azzal, hogy ez a terv nem fog sikerülni, és ez esetre Pozsonytól Némáig János, Némától lefelé József főhercegre bízta a parancsnokságot.¹⁸² Végre ki is tüzték a támadást a 21-e és 22-e közti éjszakára, közbe azonban újabb parancs érkezett Károly főhercegtől, amely úgy rendelkezett, hogy János főherceg 24-ig váltsa föl Pozsonyban Bianchyt, amire a főherceg elhatározta, hogy 22-én indul Pozsonyba s ennek következtében a fölmentési kísérlet elmaradt s a nádor is Komárom felé vonult vissza.¹⁸⁴ Ez megpecsételte Győr sorsát. 22-en már híre jött, hogy a franciák Gönyütől és Némától is Györbe vitték a tüzérségüket és megindították a kíméletlen bombázást a város

¹⁷⁷ U. ott, *Iratok*, III. 511—512. 1.

¹⁷⁸ U. ott, *Iratok*, III. 513. 1.

¹⁷⁹ U. ott, *Iratok*, III. 507. 1.

¹⁸⁰ U. ott, *Iratok*, III. 508. és 514. 1.

¹⁸¹ Ü. ott, *Iratok*, III. 513. 1.

¹⁸² U. ott, *Iratok*, III. 518. 1.

¹⁸³ U. ott, *Iratok*, III. 514—515. cs 517. 1.

¹⁸⁴ U. ott, *Iratok*, III. 518—520. 1.; *Iratok*, IV. 14. sz.

ellen, hogy a város ég, sőt már a kapitulációról is érkezett kósza hír.¹⁸⁵ A gyóriek hősiesen kitartottak, de a bombázás, a város égése megtörte erejüket és 22-én azzal a föltétellel, hogy ha 23-án estig nem érkeznek fölmentő sereg, 24-re megígérték a város átadását.¹⁸⁶

Győr elestével ismét változott a helyzet. A francia csapatok ott fölszabadultak. Már 23-án visszajöttek Ácsra és azt híresztelték, hogy 28-án Budán akarnak lenni. Másnap az Igmádon állomásozók is Ácsra mentek át s a Szigetközben is mindenütt megerősítették a csapatokat.¹⁸⁷ 25-én híre jött, hogy egy-egy osztaguk bevonult Várpalotára és Székesfehérvárra.¹⁸⁸ Ha a Budára vonulás inkább csak ijeszt esnek és megtévesztésnek látszott is, a Duna mellett a helyzet komolyabbra fordult és számítani kellett esetleges átkelési kísérlettel is a nádor és János főherceg állásai között. A nádor tehát 26-án Pozsonyba ment János főherceghez tanácskozásra. Ott is súlyosbodott az állapot. A franciák éppen aznap bombázni kezdték a várost. Ezért Gomez azt javasolta, hogy az összeköttetés fönntartására Böös-nél a Csallóközben álló lovasságot vonják vissza Komáromba.¹⁸⁹ Meglepetésszerűen éppen akkor megérkezett Ferenc császár is. A nádor kivitte Böösre és felvonultatta előtte az inszurrekciót, amelynek mozdulatai meglepték és jól hangolták a királyt, aki a nádornak megígérte, hogy előterjesztett kéréseit teljesíteni fogja.¹⁹⁰ 28-án a böösi lovasság már Komáromban volt, s aznap adták át a franciák a Győrött fogságba esett tiszteket is.¹⁹¹ Ezekben a napokban azután egyöntetű hírek érkeztek mindenünnen a franciák kivonulásáról.¹⁹² Erős állásaikat gyengítették, a gyengébbeket egészen bevonták, ami Napóleon június 26-án kiadott rendelkezéseinek volt a következménye, amelyekkel min-

¹⁸⁵ U. ott, *Iratok*, III. 520—522. 1.

¹⁸⁶ R. Kiss: *Az utolsó nemesi fölkelés*, I. 222—230. 1.

¹⁸⁷ 1809. napló, *Iratok*, III. 522., 524. cs 526. 1.

¹⁸⁸ U. ott, *Iratok*, III. 526—527. 1.

¹⁸⁹ II. ott, *Iratok*, III. 529. és 531. 1.

¹⁹⁰ U. ott, *Iratok*, III. 532—533. 1.

¹⁹¹ U. ott, *Iratok*, III. 534. 1.

¹⁹² U. ott, *Iratok*. III. 537—538., 540., 545., 548. 1.; *Iratok*, IV.

den erőt magához vont a már elhatározott támadásra.¹⁹³ Ennek természetes következménye az volt, hogy az inszurrekció kezdett a Dunántúlon kisebb különítményekkel támadásokat, hogy a lakosságon könnyítsen és az ellenség rekvirálásait megakadályozza.

A főhaderegnek tétlensége miatt akkor már mindenütt nagy elégedetlenség volt tapasztalható. Károly főherceg ellenségei az udvarban mindent elkövettek, hogy ezt a saját érdekében kihasználják és a császárt öccse ellen ingereljék. A kisebb seregek parancsnokai is panaszkodtak, hogy folytonos tevékenységük mellett, amely létszámukat és erejüket apasztotta, nem kapnak segítséget a tétlen főseregtől, sőt inkább az iparkodik őket magához vonni. Nemcsak János főherceg volt ezen a nézetten, így vélekedett a nádor is,¹⁹⁴ Chasteler és mások. Az asperni csatáról is hírek terjedtek, amelyek Károly főhercegre nem voltak kedvezők. Metternichet, akit Napóleon a hadüzenet alkalmával elfogott, július 2-án cserélték ki Ácsnál Dodun követségi tanácsos ellenében. Ő beszélte francia értesülései alapján azt a túlzott hírt, hogy Napóleon Aspernnél egészen elvesztette fejét, menekült a küzdelemből, a nélkül, hogy átadta volna másnak a parancsnokságot, Masséna azt önhatalmúlag ragadta magához. Franciaországban úgy tudták, ha akkor üldözték volna őket, egészen megsemmisíthették volna Napóleon seregét. Metternich azt is beszélte, hogy Napóleon bízott benne, hogy Magyarország és a nádor semleges fog maradni és nem eresztik be János főherceg seregét. Beállítottságának megfelelően azt vonta le, hogy most Napóleontól kedvezőbb föltételeket lehetne kapni, mint a háború kitörése előtt.¹⁹⁵

Július 4-én azután megérkezett a hír Károly főhercegtől, hogy Napóleon átkelést készít elő. Erre a hírre János főherceg is elhatározta, minthogy az ellenség a túlpartról elvonult, hogy átkel a Dunán és oldaltámadást intéz Bécs felé. Ezért Pászthory Menyhért báró ezredesnek, aki a pozsonyi és somogyi inszurrekciókkal, a banalistákkal és az ogulini határőrökkel a Csallóköz-

¹⁹³ M. Ritt. von Hoen: *Wagram* (Wien—Leipzig, 1809.), 8. 1.

¹⁹⁴ *Iratok*, IV. 14. és 15. sz.

¹⁹⁵ 1809. napló, *Iratok*, III 546—548. 1.

ben állt, parancsot adott, hogy csatlakozzék hozzá.¹⁹⁶ Természetesen ebből a tervből sem lett semmi, mert még indulásuk előtt parancs jött a generalisszimusz tói, hogy 12.000 emberével keljen át a Morván és csatlakozzék a főherceghez.¹⁹⁷ János főhercegnek ez az önkényes eljárása egy kis összetűzésre is adott okot a nádor és öccse közt, Pászthoryt pedig rendreutasította a nádor, hogy az ő megkérdezése nélkül más parancsnoknak engedelmeskedik.^{18s} Ilyen esetek különben, egyebütt is előfordultak. Meskó dunántúli kalandozásai közben egyesült a fölvonuló Chastelerrel s ámbár utasítása volt a nádortól, hogy Komáromba vonuljon, Chastoler kívánságára vele akart menni a határ felé.¹⁹⁹ Chasteler még egy másik ilyen hibát is követett el, amikor Batthyány Fülöp herceget és Gosztonyi ezredet fölszólította, hogy a pesti és vasi inszurgensekkel csatlakozzanak hozzá Bécs felé tervezett hadművelete támogatására.²⁰⁰ A nádor azonban úgy az idegen parancsnokok ilyen illetéktelen beavatkozása, mint a különítmények függelemsértő engedékenységevel szemben mindig keményen föllépett és keresztül is vitte akaratát. Viszont, amikor a király azzal a kívánsággal fordult hozzá, hogy Fászthoryt öt lovasosztállyal küldje el a Morvamezőn kibontakozó csatába, Pászthorynak a parancsot ez irányban mindjárt kiadta.²⁰¹

Napóleon a július 4-éről 5-érc virradó éjjelen rendelte el hadseregének átkelését a Morvamezőre. Károly főherceg akkor seregével a Komeuburg melletti Bisambergben állt s az átkelés hírére csak a Dunához küldött csapat testeket Aspern és Essling megszállására. Ugyanakkor üzent János főhercegnek, hogy Pozsonyban csak a legszükségesebb erőket hátrahagyva, haladéktalanul siessen a főserceghez. 5-e nagyrészt fölvonulással telt el. Napóleon az átkelés helyétől, amely a Lobau-sziget keleti vonalán volt, keletre állította fel seregét, arccal északnak. A balszárnyon Masséna, középen Oudinot, a jobbszárnyon Davoust állt föl, tartalékban maradt az alkirály és Bernadetté. A főherceg

¹⁹⁶ U. ott, *Iratok*, III. 552. 1.

¹⁹⁷ U. ott, *Iratok*, DL 557. 1.

¹⁹⁸ U. ott, *Iratok*, III. 553. és 557. 1.

¹⁹⁹ U. ott, *Iratok*, III. 549. és 553.

²⁰⁰ U. ott, *Iratok*, III. 564—566. 1.

²⁰¹ U. ott, *Iratok*, III. 558. és 563. 1.

ennek megfelelően a Bisamberg lábától a síkot átszelő Russ patakig, majd folytatólag a mögött állította föl a császáriakat. A komoly összeütközések csak este 6 óra után indultak meg és nagyrészt az osztrák sereg balszárnyán játszódtak le, ahol Davoust megkerülésre törekedett. E mellett a sík közepén Raasdorf körül fejlődött gyilkos ágyúharc. Az osztrákok balszárnyát már sikerült áttörni, amikor Károly főherceg személyesen állt a harcolók élére, meg is sebesült, majd körülfogták és már megadásra szólították föl, amikor hirtelen kivágták szorult helyzetéből. Ezzel megfordult a kocka, a franciák inogtak meg és menekültek, de nem üldözték őket. Bernadotte tehermentesítő támadása elkésett és őt is visszaverték. Így estére a franciák helyzete nem volt biztató. A továbbiakban azonban a császáriaknak sok balszerencsájük volt. Károly főherceg a fáradtság és a sebesülés hatása alatt állítólag eszméletlenül feküdt; az éj folyamán vezérkari főnöke, Wimpffem Miksa báró vezérőrnagy dolgozta ki másnapra a fölállítást. Ennek legfőbb hibája az volt, hogy nem hagyott tartalékot, de a parancsok eljuttatásában sem gondoskodott arról, hogy azok mindenhova idejében eljussanak. A jobb szárnyat igen szélesen állította föl és nem közvetlenül a francia balszárnyal szemben, a balszárnyon pedig számításba vette, hogy ahhoz János főherceg serege is csatlakozni fog, amely azonban csak a csata lezajlása után érkezett meg. Rosenberg Ferenc herceg altábornagy a kiadott parancs szerint már reggel 4 órakor megindította a támadást Davoust ellen, de minthogy a jobbszárny felvonulásával elkésett és csak 8 óra tájt vette föl a küzdelmet, Rosenberg támadását meg kellett állítani, ami ugyan szépen sikerült, de ezt a sereget nagyon megviselte. E fordulat után Napóleon a középhez ment, hogy Raasdorf ellen adjon lendületet a támadásnak. Bernadotte az előző este kezeibe került Aderklaa ki is üritette, de az osztrák jobbszárny késedelme miatt a közép ezt a helyzetet kihasználni nem tudta, annál kevésbé, mert a francia balszárny nem lévén foglalkoztatva, Masséna is ide fordult seregeinek egy részével. Masséna támadása a császáriakat nagyon zavarba ejtette és csak Liechtenstein herceg lovasságának, majd Károly főherceg újabb személyes beavatkozásának köszönhetőek, hogy a franciákat visszaűzték, sőt egy újabb támadást is meghiúsítottak. Ebben a kritikus helyzetben

érkezett oda Napoleon, aki Bernadotteot majd Macdonaldot is ide küldte és a leghevesebb ágyútűzben is személyesen intézkedett. A közben Esslingig előrevonult jobbszárny, ha az itt küzdő franciákat oldalba támadta volna, talán eldönthette volna a csatát, minthogy azonban ez nem történt meg, Napoleon itt összpontosította a francia tüzérség javarészét és ezzel megjavította a helyzetet, mert Károly főhercegnek: nem volt tartaléka, amelyet itt bevethetett volna. Közben Davoust marsallnak is sikerült Markgraf-Neusiedelt körülfgonia, ami Napóleonban azt a reményt keltette, hogy ezen a ponton érheti el az áttörést. E célra Macdonald seregét irányította ide s mögötte lovasságot vont össze. Támadása előtt azonban Liechtenstein és Kolowrat visszavonták csapataikat, úgyhogy a támadók újabb erősítéseik dacára zsákba kerültek és az áttörés ismét megghiúsult. Itt a Russ-patak körül Aderklaa és Markgraf-Neusiedel között tombolt a csata úgyszólván egész nap, olyan tüzérségi erővel, ami addig példátlan volt. Végre mégis csak Davoust makacs küzdelmei hozták meg a fordulatot. Ha akkor János főherceg serege Davoust oldalában feltűnt volna, ez még döntő hatással lehetett volna a fejleményekre. Károly főherceg ismét megjelent a válságos helyen, ahol elkeseredett lovasharcot vívtak, de Grouchy lovasai átkarolták a szembenálló osztrákokat. Aderklaanál még akkor is sikerült a francia támadást kivédeni, de Masséna a jobbszárnyat Esslingből kinyomta. Erre Károly főherceg, aki akkor kapta a hírt, hogy János főherceg csak 5 órára érkezhetik, mint-hogy Rosenberg serege a centrumtól el volt szakítva és visszavonult, kénytelen volt a jobbszárny és centrum visszavonulását is elrendelni. Napóleon tehát tulajdonképpen nem érte el célját a sereg kettészakításával. Mindkét rész igen kemény utóvédharcokban rendezetten vonult vissza. 7-én reggel Napóleon megkönnyebbülve vette tudomásul, hogy Károly hadserege is elhagyta a csatateret. Rosenberg herceg Laanak, majd Brünn felé vette útját. Károly is északnak haladt Znaim felé, mindennap új csatarendben, új harcokra készen. 10-én Znaimnál az üldöző Massénán kívül a Thaya völgyéből Napoleon is utolérte őt Marmont seregeivel. Marmont 10-én nem ért el sikert, 11-én Massénát is visszaverték. Ilyen körülmények közt Napoleon megüzente, hogy az előző napon följánlott fegyverszünetet kész elfogadni. Ez ugyan

nem sikerült úgy, ahogy Károly főherceg óhajtotta volna, mert Napóleon erőszakossága ismét túljárt a főherceg becsületes őszinteségén, de hogy Napokon vele szemben álló ellenfélnek adta meg, bizonyítja, hogy maga is milyen kétségek közt hányódhatott, mert ez alkalommal Oulinot és Davoust érkeztek későn.²⁰²

A wagrami csatavesztés hírére János főherceg egy futára hozta meg Komáromba július 8-án. Ez a hír beszámolt arról is, hogy János főherceg, amikor látta, hogy a csata el van döntve, és a sereg visszavonul, maga is mindjárt visszatért Marcheggbe, majd Pozsonyba, s minthogy a főszeregtől el volt vágva, ismét Komáromba törekedett, hogy átkelve a túlspartra, Chasteler és Gyulai seregeivel egyesüljön.²⁰³ Az ő tervei ismét gyors egymásutánban változtak. 8-án visszatért a Morvamezőre, de 9-én megint a Morva mögé ment. Akkor azt írta, hogy mert Napokon Károly seregét követi, ő vakmerő mozdulattal át fog kelni Pozsonynál a Dunán és Bécs felé vonul. 10-én ezt a tervét meg is ismételte.²⁰⁴ A nádor ez alkalommal is másképp gondolkozott. Magyarország védelmére úgy gondolta legjobbnak a fölállást, hogy öccse a Vág völgyét védje, a Dunántúlon pedig a diverzió végrehajtását Chastelerre és Gyulayra bízzák. Gomez már 8-án megkezdte e terv kidolgozását, a 10-én kapott levélre pedig egészen őszintén megírta öccsének, hogy semmi nagyobb kalandos vállalkozáshoz nem ad segítséget és ismét rámutatott a Vág vonalának jelentőségére.²⁰⁵ Jobban tetszett neki Chasteler gondolata, hogy Győrt vegyék ostromzár alá.²⁰⁶ 12-én megjött maga János főherceg is, majd Nugent- is újra bekapcsolódott a tárgyalásokba. Ismét inszurgens csapatokat óhajtottak volna elvonni. 14-én rá is vették a nádort, hogy eltekintve a Vág védelmére szükségesektől, minden többi lovasságával csatlakozzék János főherceghez Győr ostromára. Minekutána ennek a hadmű-

²⁰⁵ M. Riltcr v. Hüen: *Wagram* (Wien u. Leipzig, 1909.); E. Mayerhoff: *Österreichs Krieg mit Napóleon 1809.*; Gr. Yorek v. Wartenburg: *Napokon als Feldherr*. II. 73—91. 1.; Criste: *Erzh. Carl*, III. 201—267. 1.

²⁰⁶ 1809. napló, *Iratok*, III. 560-561. 1.

²⁰⁷ U. ott, *Iratok*, III. 563—564. és 568. 1.

²⁰⁸ U. ott, *Iratok*, III. 561—562., 568. és 571. 1.

²⁰⁹ U. ott, *Iratok*, III. 564—565., 569. és 571.

veletlenek tervét megállapították, hozta hírül Bianchy futára a z'naimi fegyverszünetet, majd a császár is megérkezett.²⁰⁷

Ferenc császár váratlan érkezése, kíséretével és közöttük főkép a volt párizsi követtel, Mettemichhel, határozottan Károly, főherceg ellen volt kiélezve. Azokat az ellentéteket, amelyek kettejük közt fennállottak, a császárnő fáradásai sem tudták enyhíteni, a háború eseményei pedig csak újabb és erősebb elhidegedést. indítottak el. Esterházy Pál herceg már július 11-én azt a hírt hozta, hogy Károly főherceg belefáradt a háborúba és a béke érdekében emelte föl szavát, a császár azonban erre nem mutat, hajlandóságot.²⁰⁸ Amikor a császár megjött, mindjárt kifejezte azt az óhaját, hogy a két főherceg egyesített seregénél szeretne maradni. Velük akart tanácskozni az alapvető kérdésekről.²⁰⁹ Pár nap múlva ki is öntötte szívét előttük, kifogásolva Károly főhercegnek egész viselkedését vele szemben a háború alatt, elégtelen tetterejét az asperni csatában, hogy visszavonult volna, ha Liechtenstein herceg nem lép közbe, hogy mindig csak békéről beszélt, ami a. hadseregben is bátortalanságot keltett, hogy Wagramnál átengedte Napóleont a Dunán, a helyett, hogy megtámadta volna, hogy visszavonult a nélkül, hogy meg lett volna verve, hogy elvesztette lélekjelenlétét és olykor csak injekciókkal lehetett magához téríteni. Szemére vetette, hogy őt a hadi eseményekről nem értesítette s így Wagram után kétszer, Hoehleitennél és Znaimnál majdnem el is fogták. Élesen kikelt a főherceg környezete ellen is, különösen Grünne közömbössége és Wimpffon dölyfe ellen. Azt is emlegette, hogy a tábornokok véleményét nem kérdezik meg, amiért ezek duzzognak és panaszkodnak, hogy mindenért őket okolják, de nem gondoskodnak róluk. Kifogásolta, hogy a seregben hiányzik a tettkétség, hogy titkot nem tudnak tartani. A végeredménye ennek a sok panasznak megint csak az volt, hogy nem jó a nagy teljhatalom, amely a hadügyminiszterség és a fővezérség egyesítéséből származik. Ezért föl is szólította öccsét, hogy a miniszteri teendőket adja át és Grünne grófot távolítsa el maga mellől. Azt remélte, hogy erre nem lesz hajlandó és le fog mondani. El is volt határozva,

²⁰⁷ U. ott, *Iratok*, III. 575., 577—580. l.

²⁰⁸ U. ott, *Iratok*, III. 571.].

²⁰⁹ U. ott, *Iratok*, III. 582. l.

hogy elbocsátja őt, minthogy már semmit sem lehet vele végezni.

Ez a beállítás, ha volt is benne sok igaz, erősen túlzott volt és a háborús párt, különösen Baldacci érveit tükrözte vissza. Kétségtelen, hogy Károly főherceg, mint szervező, szerezte legnagyobb érdemeit, hogy mint, a nagy hadseregszervezők általában, nem szívesen tette kockára a nagy fáradtsággal megteremtett erőt s azt a politikai tárgyalásokhoz lehető épségben akarta megőrizni. Ellentéte a császárral nagyrészt abból származott, hogy az uralkodó reformjait soha sem engedte igazán meggyökereszeni, hanem elhirtelenkedve kockára vetette őket. Mint tiadvezér inkább sztratégiai tudásával tűnt ki, mint az erők taktikai felhasználásával.²¹¹ Azt mondták róla, hogy teoretikus, hogy a problémák megoldását keresi nagy lelkiismeretességgel és felelősségérzettel, de nincs meg benne az igazi katonának a kedvtelése a verekedésben.²¹² Ez a jellemzés kétségtelenül találó, ámbár egyéni bátorságának és kitartásának a tűzben éppen ebben a hadjáratban — Aspernnól is, és még inkább a wagrami csatában — sok bizonyosságát adta, válságos pillanatokban ismételten személyes példaadásával fordította a szerencsét saját serege javára. Ebből a szempontból akkor Napóleon fölött is állott, akiről már Eylau óta elterjedt az a vélemény, hogy érdeklődése a hadviselés iránt megcsappant, hogy a küzdelmet csak figyelte és

²¹⁰ U. ott, *Iratok*, III. 580. cs 589. 1.

²¹¹ A. Menge: *Die Schlacht ton Aspern*. (Berlin, 1900) 34—35., 56—57. es 75—80. 1.

²¹² Clausewitz szerint: „Er hat nicht den frischen Muth und die eilige Lust des Soldaten, er nimmt nie das Schwert in beide Hände, um damit auf den Feind loszuschlagen und macht sich aus dem Augriffe kein Fest; es fehlt ihm an Unternehmungsgeist und Siegesdurst.“ — Ninbuhr szerint: „Eigentlicho Freudo am Krieg kennt er nicht, er betreibt ihn wie eine Schachspiel und hat Freudo an den Dispositionen; am Tage der Schlacht fehlt ihm die rechte Lust, obgleich er Muth genug hat. Der grosso Feldherr muss zur Schlacht gehen, wie zum Tanze; da müssen sich alle seine Szelonkräfte vervielfältigen aus Lust am Kampfe; Erzherzog Carl aber bleibt ruhig und mag lieber mit manövrieren etwas ausrichten als mit schlagen; sein Bestreben ist die Schlacht zu gewinne, wie man ein schweres Problem löst; ist dies gelöst, so macht er sich ein anderes; seiner Natur ist es zuwider, einen Sieg aus allen Kräften zu verfolgen.“ 0. Th. Perthes: *Politische Zustände und Personal in Dehtschland zur 7,eit der französischen Herrschaft*. (Gotha, 1869) II. 356 - 357. 1.; Mengo id. mü, 76—77. es 85—86. 1.

gyors intézkedésekkel új tömegeket vetett harcba, de maga hanyatlóban már nem állt a csapatok élére.²¹³ A bátortalanság vádja tehát igazságtalan volt, csak a csapatok fölládozásával járó felelősségérzés nyomasztó súlyáról lehetne szó. Ebben a tekintetben az, ami ez alatt a hadjárat alatt a hangulatot ellene fordította, a döntés provokálásának halasztgatása volt. Szemére vetették, hogy sikereit nem tudta kihasználni, hogy a kezdeményezésben lanya volt és hogy taktikai újításait, különösen a kis harccsoportok bevetését nem tudta kellőképen alkalmazni. E részben azonban nem szabad elfelejteni, hogy az osztrák tisztikart nem lehetett régi hagyományaiból egy-két év alatt egészen más szelleművé átgúrní, hogy a Liechtensteinek és Radetzkyek mellett a parancsnokoló főtisztek nagy része a lineáris taktika szabályaiban nőtt föl és abban ólt, s a kellő biztosításokat a gyorsaság kedvéért nem volt hajlandó elhanyagolni.²¹⁴ Az 1809-i hadjárat kudarcáért tehát nem lehetett Károly főherceget bűnbakul odaállítani, mert neki nem volt és nem is lehetett olyan forradalmi szellemű hadserege és tisztikara, mint Napóleonnak, de meg azért sem, mert ezt a különbséget számbeli fölényvel kiegyensúlyoznia sem sikerült, minthogy a haditanács és a bécsi kormányzat pénzügyi szempontokból az előző években életbe léptetett reformokat csak félig hajtotta végre, az insurrekción kívül a Landwehr fölszereléséről is — mint nem rendes alakulatokról — csak mostohán gondoskodott, úgyhogy amikor az erők kiegészítésére lett volna szükség, a rendelkezésre álló tömegek vagy nem voltak még kiképezve, vagy még felszerelésük is hiányzott. Ez a hadsereg szellemét is aláasta Radetzky mondta néhány héttel később, hogy Wagramnál a lovasság vonakodott a rohamtól, s amikor visszaverték, nem lehetett a szétszaladtakat újra rendezni, a tisztek a csata napján mindenféle ürüggyel távoztak és csata után újra visszajöttek. Ha jól mentek a dolgok, keveset lehetett tőlük remélni, ha rosszra fordultak, mindenki haza szaladt és csak magára gondolt.²¹⁵ Mindez azt bizonyítja, hogy amikor érzelmi alapokon Wagram után megindult a harc Károly

²¹³ Gr. Yorek v. Wartenburg: *Napoleon als Feldherr*. II. 67. 1.

²¹⁴ Mungo id. mű 60—64. és 82—85. 1.

²¹⁵ 1809. napló, *Iratok*, III. 652—653. 1.

főherceg elgáncsolására, ez nem a tények higgadt mérlegelése alapján történt, hanem a kottériák küzdelmében hangulati tényezőkkel küzdött a generalisszimusz ellen.

Amikor a király Komáromba megérkezett, a fegyverszünetről még hivatalos értesítése sem volt. Komáromban csak azt tudták, amit Bianchy üzent, aki a hírt Guillominot francia tábornoktól kapta.²¹⁶ A császárt ez a hír nagyon lesújtotta, bár Liechtenstein herceget ő maga küldte a csata után Napóleonhoz, tudakolná meg, milyen föltételek közt kötne fegyverszünetet?²¹⁷ Metternichhel megbeszélve a dolgot, azt határozták, hogy megvárják Károly főherceg hivatalos jelentését is, s ha a hadsereget szétszórták volna is, nem ratifikálják a fegyverszünetet, hanem inkább mielőbb békét kötnek, hogy az ellenség kiürítse a megszállt területeket.²¹⁸ Másnap, július 16-án határozottabban körvonalazták, hogy a fegyverszüneti szerződést elvetik és Metterniohet küldik Napóleonhoz, hogy ő egyben jelentse ki készségüket a békekötésre. Ennek föltételül a monarchia integritását akarták kikötni, de hajlandók lettek volna átadni Nyugatgalíciát, Salzburgot és az Innviertelt. A tengerpart és Fiume átadásáról és hadisarcról azonban nem akartak tudni. Ha pedig a békét 8 nap alatt Napoleon meg nem kötne, a hadműveletek újra megindulnának. Közvetlenül ezután érkezett meg Rothkirch Lipót báró jelentés[©], hogy Károly főherceg őt jelölte ki a demarkációs vonal megállapítására, de hogy Bécsbe érkezése után Berthier kívánságára minden hadtestparancsnoknak írnia kellett, hogy tartsák meg a fegyverszünetet, mert az olasz alkirály jelentette, hogy Bianchy azt nem ismerte el, sőt támadólag lépett föl. Így július 18-án újabb konferenciát tartottak a császárnál, amelyen Metternichel csak négyen vettek részt. A tárgyalás alapjául Károly főherceg és Stadion gróf előterjesztései szolgáltak. A főherceg a fegyverszünet megerősítését kérte, kifejtve, hogy mi vitte erre a lépésre és hogy Napoleon föltételeiből nem volt hajlandó engedni. Közölte azt is, hogy seregét Csehországban széles területre szétosztva szállásolta el. Stadion erősen kifogásolta, hogy a főherceg

²¹⁶ 1809. napló, *Iratok*, 111. 578. 1.

²¹⁷ Beer: *Zehn Jahre*, 423. 1.

²¹⁸ 1809. napló, *Iratok*, III. 580. 1.

sem Liechtenstein herceget, sem őt a tárgyalásokról nem értesítette, általában vádlólag nyilatkozott róla, de mégis azt kérte, hogy sürgessék a békekötést, mert Napóleonnál az első pillanat a döntő és később csak súlyosbítni szokta föltételeit. Egyben felmentését is kérte. A két irat hatása alatt a konferencia az előző határozatot meg is változtatta, mert a sereg új elszállásolása miatt Napoleon, elutasító válasz esetén, azt könnyen megsemmisíthette volna. A császár ugyan becsületével csak a ratifikálás megtagadását tartotta összeegyeztethetőnek és legalább azt kívánta, hogy a tárgyalásokat csak a franciák határozott kívánására vegyék fel és lehetőleg elhúzzák. Az ellenvélemény azonban kitarzott a béketárgyalások gyors megindítása és lehetőleg 8 nap alatti befejezése mellett. Liechtenstein herceget mindjárt el is küldték, hogy szerezze meg az út levelet Metternichnek, de egyben elhatározták azt is, hogy a fegyverkezést erősen folytatni fogják. Másnap Duka Péter altábornaggyal, az inszurrekció tiszántúli kerületi parancsnokával, és Metternichel ebben a tárgyban újabb tanácskozás is volt, amelyen a császár haragját Károly főherceggel szemben mérsékelni igyekeztek és rábeszéltek, hogy no bocsássa őt el, hanem jelentse ki, hogy a főparancsnokságot maga veszi át. A minisztérium és a fővezérség elválasztása mellett azonban az uralkodó továbbra is kitarzott. Ferenc hangulata különben szintén nagyon megváltozott. Szakítani akart a háborús politikával és területi áldozatokra is kész volt, ha az államot fenntarthatja és becsületes békét köthet. Elárulta azt is, hogy ha ő a trónon marad, Napoleon 3 millió lakossal akarja csökkenteni a monarchiát, he ellenben öccsei közül venné át valaki az uralmat, visszaadná Tirolt és még egy tartományt. A nádornak akkor az volt a benyomása, hogy Ferenc ezzel a lehetőséggel is foglalkozik.²¹⁹

Az új fegyveres felkészülés kérdésében érdekes volt Duká-llak a fejtegetése, amely egészen a nádornak 1805-ben hangoztatott elvei nyomán haladt, Magyarországot nevezte a birodalom alapjának már bősége, kiterjedése, fekvése és közlekedési előnyei alapján is. Metternich is Magyarország megvédésének fontosságáról beszélt, s minthogy az uralkodó további tartózkodásáról

²¹⁹ U. ott, *Iratok*, III. 583—590. l.

is dönteni kellett, figyelmébe ajánlotta azt a szempontot, hogy itt a császár független királyságban tartózkodik, míg Csehországban csak a birodalom egy provinciájában volna.²²⁰ Ámbár valószínű, hogy e nyilatkozat háttérében az a törekvés húzódott meg, hogy a császár Károly főhercegtől elválasztassék, nem jelentőség nélküli, hogy a külügyek jövődjének vezetője ezt a szempontot érvényesítette. Hogy az uralkodó a főhadiszállásra való visszatérésről hallani sem akart, már korábbi elejtett szavai is igazolták. József és János főherceghez most erősen hozzáfűzte őt, hogy ez a két öccse a háborús előkészületekben tevékenyen támogatta és, amikor nem volt helyénvaló, nem emlegették a békét.²²¹ A július 18-i és 19-i határozatokkal ismét bezárult ennek a mozgalmas évnek egy fontos szakasza. A főhadisereg elvesztette jelentőségét, Magyarország és az inszurrekció viszont igen fontos tényezőkké lettek, az egyetlen hatalmi tényező, amely a béke tárgyalásoknál még számba jöhetett.

A hadműveletek időszaka ezzel lezárult. Győr fölszabadítása tehát elmaradt. Ámbár a seregek július 16-án Koroncón át a 14-i diszpozíciók szerint elindultak Győrhöz, komoly műveletekre már nem került sor.²²² 18-ára a két főhercegnek a császár kívánságára vissza kellett térnie Komáromba.²²³ A habozás következtében, amely a fegyverszünet elfogadása körül főnállott, ugyan voltak még apróbb előőrs összecsapások, e a fölkelők foglyokat szállítottak be, de különösen, amikor ezek előkelőbb személyiségek voltak, akik a fegyverszünet ismeretében utaztak Győr táján, velük igen előzékenyen bántak és haladéktalanul gondoskodtak, hogy rendeltetésük helyére eljussanak.²²⁴ Ezt a vár akkori parancsnoka, Narbonne is elismerte. Minthogy azonban e levélben az elfogó alakulatok tagjairól azt mondta, hogy azok nem tekinthetők katonáknak, cselekedeteiket pedig rablásnak minősítette, a nádor azonnal válaszolt és igen udvarias formában, de határozottan visszautasította ezt a rágalmat és felvilágosította Narbonne-t, hogy az előőrsök nem jártak el szabálytalanul, mert amíg

²²⁰ U. ott, *Iratok*, III. 590. 1.

²²¹ II. ott, *Iratok*, III. 588. 1.

²²² U. ott, *Iratok*, III. 579. és 581. 1.

²²³ U. ott, *Iratok*, III. 585. 1.

²²⁴ U. ott, *Iratok*, III. 582—584. 1.

ő nem kapott utasítást a fegyverszünet végrehajtására,ilyent a vezetése alatt álló csapatoknak som adhatott.²²⁵ Hogy azonban e közben komolyabb incidensek nem támadtak, csak a nádor elővigyázatának és tapintatának köszönhető. Ügköre most főképp arra korlátozódott, hogy gondoskodjék az inszurrekció fölszereléséről és begyakorlásáról, a további újoncozásról és a seregek ellátásáról. Ezzel kapcsolatban a király ki is fejezte Magyarország buzgalmaért teljes megelégedését.²²⁶ Az ilyen érzelmi kitörések azonban többnyire csak addig tartottak, míg a két testvér bizalmas körben állt egymással szemben. A király mindent ígért az inszurrekció fölszerelésére, kiképző tiszteket is, de ígértét nem tudta betartani, — a beígért, nagy segítség helyett csak októberben érkezett két tisztt, amikor már nem volt rájuk szükség. Ugyanígy az ilyen elismerések is csak pillanatnyi felvillanások voltak. Már másnap reggel azzal kezdte a nádor bejegyzését naplójába: „zahlreicho Sekaturs“. Ez három akkor kapott legfelsőbb kéziratra vonatkozott. Az első a parancsnokoló tábornokok ügköreit szabályozta. Ezt a nádor csak annyiban vehette tudomásul, amennyiben nem állottak ellentétben az inszurrekcióra vonatkozó rendelkezésekkel. A második egy csomó kifogást tett az inszurrekció val szemben: 1. hogy az inszurgensek nagyon különböző puskákkal vannak fölfegyverezve, amelyek többnyire más rendszerűek is. Azt kívánta tehát, hogy úgy cseréljék ki a puskákat, hogy legalább kisebb egységek ugyanazt a típust használják. 2. Kifogásolta a dobok és trombiták hiányát. 3. Kívánta, hogy a csapatok mellé gondoskodjanak puskaművekekről, és végre 4. elrendelte a német kommandót, minthogy a magyar vezényszavak nagyon hosszúak, nem elég nyomósak és mert a csapatoknak csak igen kis része érti őket. Ez utolsó ponttal szemben a nádor mindjárt fölterjesztésben figyelmeztette a királyt, hogy a magyar vezényletet az általa szentesített törvény írja elő, és hogy a legénységnek sokkal nagyobb része nem érti a németet, de a hiba ott van, hogy a tisztek nem tudják a magyart és nem is veszik maguknak a fáradságot, hogy megtanulják. Bosszantó volt a harmadik rendelet is, amely kijelen-

²²⁵ U. ott, *Iratok*, III. 594. 1.

²²⁶ U. ott, *Iratok*, III. 597. 1.

tette, hogy tisztekkel ugyan nem segítheti ki az inszurrekciót, de a király beoszt hozzájuk 3 vezérőrnagyot — mindhárom lovassági —, holott a lovassági törzstisztek úgyis fölös számban voltak, a hiány a gyalogságnál okozott bajokat. Amikor 25-én a polgári és katonai hatóságok tanácskozásán a fölkelő sereg fölszerelése is szóba, került, a katonaság mindjárt kijelentette, hogy fegyvert nem adhat, mert annyi készlete sincs, hogy a kiegészítő kereteket elláthassa.²²⁷

Általában az inszurrekció mostoha kezelése nem szűnt meg azután sem. Még János főherceg is pl. ha fuvarra volt szüksége, lefoglalta az inszurrekció szerződöttetett fuvarosainak szekereit és azokat csak nehezen adta vissza.²²⁸ Az ellátásban az ilyen önkényeskedősek sok zavart okoztak. A király tehát azt ígérte, hogy főzötűstökkel és élelmezési kocikkal fogja ellátni a fölkelést.²²⁹ De mit lehetett e részben várni akkor, amikor a tüzérségnek nem volt elég lovász személyzete s ezt — a törvény egyenes rendelkezése ellenére — a fölkelők soraiból akarták pótolni, vagy ha tekintetbe vesszük, hogy a puskák megvizsgálásakor egyedül a hevesi fölkelőknél 187 nem hibás, hanem teljesen használhatatlan puskát találtak?²³⁰ Amikor azonban a hibásak kicserélését sürgették, a tüzérségi főigazgatóság, egyszerűen azt válaszolta, hogy a hibásakat nem, csak az egészen rosszakat hajlandó kicserélni.²³¹ A katonai és az udvari körök az inszurrekció különállására alig voltak figyelemmel. A hadjárat elején tett tapasztalatok után már a nádor sem tarthatta fönn azt az álláspontját, hogy az inszurgens csapatok kisebb egységekben nem oszthatók he a sorkatonaság mellé. Minthogy az inszurgensek kiképzése nagyrészt csak úgy volt megoldható, hogy rendes ezredeteket helyeztek el melléjük s ezeknek kiképző személyzete foglalkozott velük, a nemesi felkelés különállása olyan mértékben, ahogy azt az országgyűlésen kívánták, s ahogy a nádor is szerette volna, nem volt keresztülvihető. A nádor legalább a könnyű lovastartalék parancsnokságát szerette volna tehát magá-

²²⁷ U. ott, *Iratok*, III. 598—601. 1.; *Iratok*, IV. 23. sz.

²²⁸ U. ott, *Iratok*, III. 585. 1.

²²⁹ U. ott, *Iratok*, III. 625. és 671. 1.

²³⁰ U. ott, *Iratok*, III. 671. 1.

²³¹ U. ott, *Iratok*, III. 705. 1.

nak megszerezni, de még ebben is kemény ellenállásba ütközött, mert Baldacci illetően katonai ismereteit nem tartotta kielégítőnek. Utóbb Liechtenstein herceg, mint a király helyettese a hadsereg főparancsnokságában azt mégis lehetővé tette.²³² Ennek azonban természetes következménye volt, hogy az inszurrekció önálló törzskarát is a hadsereg törzskarához osztották be,²³³ ami persze sok súrlódásra adott okot a hadsereg és az inszurrekció közt.²³⁴ Nagy nehézségek közt mégis sikerült az inezurrekciót olyan színvonalra emelni, hogy szeptemberre a hadsereg legfőbb vezetői is teljes elismeréssel nyilatkoztak róla.²³⁵

Az inszurrekció beosztását a sorkatonaság mellé a nádor ellenségei, különösen Baldacci, a nádor megbuktatására akarták felhasználni. Károly főherceg lemondása után Lajos főherceget túrták ki a határőri igazgatóságból azzal az ürüggyel, hogy Budán fogják alkalmazni. Rainer főherceget is el akarták távolítani a belügyek éléről cs egy ideiglenes bizottságot akartak föllállítani a központi közigazgatásra, amelynek csak szavazatjognélküli tagjává nevezték volna ki a főherceget. A törekvés tehát az volt, hogy a császár összes testvéreit eltávolítsák az ügyek éléről. János főherceg hadseregét akarták megszüntetni, hogy Liechtenstein herceg főnhatósága alá kerüljön és így sértődve eltávozzék. A nádor kérve kérte öccsét, ne hozza meg ellenségeinek ezt az örömet. A nádorral szemben is azt hozták föl, hogy Liechtenstein alatt nem szolgálhat, tehát a császár mellett akartak neki különleges beosztást adni. Minthogy azonban a törvény a nádort az inszurrekcióhoz kötötte, a belső kormányzást is el akarták tőle venni és ideiglenes bizottságra bízni. Ezzel elérték volna, hogy úgy a közigazgatásból, mint a hadseregtől eltávolították volna, de a nádor olyan erélyesen foglalt állást a belügyeknek ideiglenes bizottság alá rendelése ellen, hogy ezen az egész terv meghiúsult, az ország belügyi kormányzása kezeiben maradt s a könnyű lovassági tartalék parancsnokságának elvállalásá-

²³² U. ott, *Iratok*, III. 620., 629., 633. és 643. 1.

²³³ U. ott, *Iratok*, III. 669. 1.

²³⁴ U. ott, *Iratok*, III. 708. 1.

²³⁵ U. ott, *Iratok*, III. 646. 1.

val az Inszurrekció nagy része is az ő közvetlen parancsnoksága alatt maradt.²³⁶

A katonai és polgári adminisztráció ügyes-bajos dolgai, különösen az ellátás gondjai, elszállásolások és hadvezéri tervek, kórházlátogatások, gyakorlatok és szemlék töltötték ki ebben az időben a nádor idejét. Országos és birodalmi szervek közt, hadsereg és magyar törvényhatóságok közt ő örködött a fölött, hogy ellentétes törekvések és érdekek össze ne ütközzenek s a szomorú helyzethez illő módon eléressék a különböző célok és szándékok szükséges kiegyenlítése. Ebben a tekintetben helyzete még súlyosabbá vált akkor, amikor augusztus végén a király a hadsereg vezérkarával átköltözött Tatára. Komárom nem volt éppen egészséges hely, a király környezetében is több megbetegedés fordult elő. Napóleon is szóvá tette, miért nem költözik a császár valamelyik Pozsony-vidéki kastélyba?²²⁷ A döntős azonban ebben az irányban is Baldaccinak volt tulajdonítható, aki nem szívesen látta az uralkodót olyan sűrűn József és János főhercegek társaságában, és a háborús párt befolyását féltette tőlük.²³⁸

A fegyverszünet megkötése óta ugyanis a főkérdés a békekötés volt és e körül ismét kiújult a pártoskodás. A háborús párt nem akarta belátni, hogy a fegyverszünet csak békekötéssel végződhetik és különösen a császárné és Baldacci mindent elkövettek, hogy a hadműveletek újra meginduljanak. Minthogy a király eredetileg a fegyverszünetet sem akarta ratifikálni, Baldacci bízott benne, hogy háborús elszántsága nem fog lelohadni. A ratifikáció után ez már nem volt olyan bizonyos, kívánatosnak tartotta tehát, hogy Ferencet öccsei befolyása alól kivonja. Az udvartartás és a főherceg főparancsnoksága tehát Tatára került, József nádor az inszurrekcióival Komáromban maradt, de most Kisbéren, Tatához közelebb is berendezkedett, János főherceg pedig a dunántúli demarkációs vonal mellett állott föl és jórészt Keszthelyen tartózkodott.

A napi gondok eltörpültek a jövő kérdésével szemben. Mindenki a béke vagy az újra kitörő háború nagy kérdőjele felé for-

²³⁶ *Iratok*, IV. 24. sz.; 1809. napló, *Iratok*, III. 638. 1.

²³⁷ 1809. napló, *Iratok*, III. 637. 1.

²³⁸ U. ott, *Iratok*, III. 637. 1.

dult és feszült figyelemmel kísért mindent, ami ezzel valamelyest összefüggésben volt. A vagrami csata hibái iránt is megfogyanak az érdeklődés. Az emberek bécsi híreket vártak: mi a szándéka Napóleonnak? A háborús pártiak reményeiket Angolországba vetették, amely Spanyolországban is, Hollandiában is támadt, és lesték, hogy a birodalomban mikor és hol támad valami Napóleon-ellenes mozgalom. A hadvezérek pedig időközben újjászervezték a csapatokat, kisebb-nagyobb alakulatait ideoda tologatták, újoncokat képeztek ki és gyakorlatozhattak, és rezignáltan állapították meg, hogy semmi sem megy úgy, ahogy kellene, hogy mindent nélkülöznek, a kórházak megteltek betegekkel, 50.000 ápolttal foglalkoznak, akik mellé nincs elég orvosuk és ápolószemélyzetük, sőt még orvosságuk sem. A betegeket ellepi a férgek, a halálozások száma emelkedik, s a katonaság soraiban, különösen János főherceg seregében csodálatos honvágy üti fel fejét; a katonák mélabúsak lesznek, fejüket takarójuk alá húzzák s néhány nap múlva belehalnak ebbe a kórba. Ennél megdöbbentőbb csak a kormányzat tehetetlensége volt.²³⁹ Az összefogó erő teljesen hiányzott. A tatai udvartartás nem tartott összeköttetést a Budán tartózkodó hatóságokkal és a császár helyettesével, Rainer főherceggel.²⁴⁰ Tatán egymástól függetlenül és jórészt felelőtlenül Baldacci, Duka altábornagy és Kutschera főszárnysegéd adtak ki rendelkezéseket.²⁴¹ Az egész igazgatás széjjeltöredezett. Stadion, amióta alkudozásokat kezdtek, távolmaradt az udvartól, külügyekben helyette Metternich adott tanácsokat és intézkedett.²⁴² A fegyverszünet fölmomdásáról, támadó tervekről beszéltek, de senki sem készített haditervet, mert a tábornokok mind a békekötés mellett voltak és nem akarták vállalni a szörnyű felelősséget, hogy demoralizált sereggel újra Napóleon ellen forduljanak, mert nem hittek benne, hogy ez sikerre vezessen.²⁴³ Baltiannak azonban sikerült elérnie, hogy

²³⁹ U. ott, *Iratok*, III. 593., 595., GOI., 603., 615., 648., 650—651., 656., 693. 1.; *Erzh. Johmmá „Feldzugserzahlung“ 1809.* 231. 1.; Krones: *Zür Geschichte Oesterreichs.* 115. 1.

²⁴⁰ 1809. napló, *Iratok*, III. 637—638. 1. *Erzh. Johans „Feldzugstizühlnng“.* 1809. 231. 1.

²⁴¹ U. ott, *Iratok*, III. 633. 1.

²⁴² Beer: *Zehn Jahre*, 422. 1.

²⁴³ 1809. napló, *Iratok*, III. 611., 619., 627—628., 633—634., 644. 1.

Zichy Károly gróf „Armeeminister“-nek nem engedték meg, hogy Tatára jöjjön, mert nem volt háborús párti.²⁴⁴

Liechtenstein hírei, amelyeket Bécsből hozott, nagy megdöbbenést keltettek. Napoléon követelései, hogy 3 millió lakost, Galiciát, a tengerpartot és a kikötőket adják át neki, hogy a háború előtti terület integritását csak arra az esetre tartaná meg, ha Ferenc lemondana öccse, Ferdinand javára, sőt ez esődben Tirolt is visszaadná, fölháborították a lelkeket, még József és János főhercegeket, is. Viszont a főhadserg csehországi szétzállásolása lehetetlenné tette a kemény föllépést. Ez az elhatározatlanság. malmára hajtotta a vizet. Pedig Stadion akkor érkezett emlékirata — és Stadion nem volt békepártinak mondható — figyelmeztette a császárt, hogy kössön mielőbb békét, mert Napoléon utóbb mindig fokozza követeléseit;²⁴⁵ s úgyanezt a szempontot hangsúlyozta Pergen József gróf kamarai alelnök is, akit Napoléon már röviddel Aspern után elküldött Ferenchez abban a reményben, hogy majd békeajánlattal vagy valami közeledési kísérlettel fog hazatérni. Szerinte akkor még jó feltételekkel, hadisarc nélkül elérhették volna a békét.⁴¹⁰ A határozatlan Ferencet azonban megnyugtatta az a halasztás, amelyet Liechtenstein herceg és Bubna Ferdinand gróf lábornok, főhadsegéd küldetésével akarták elérni, akik Bécsbe mentek, hogy Metternich, mint megbízott részére útlevelet hozzanak.²⁴⁴ Küldetésük ugyan sikerrel járt, de nemsokára volt elég okuk bánni ezt a halasztást, mert az előzetes tárgyalásokra vezetett Napóleonnal s a békeküldöttek munkájának megkezdését hátráltatta, a nélkül, hogy előbbre jutottak volna. Végeredményben ez is Napóleonnak vált javára, mert időközben Hollandiában is, Spanyolországban is javult a helyzet s így az innen fenyegető gondok kevésbé feszélyezték.

A háborús törekvés főtámasza a császárné volt, aki július 27-én váratlanul és meglepetésszerűen érkezett meg Komáromba. Ő még mindig rózsás színben látta a világot, meg volt győződve,

²⁴⁴ U. ott, *Iratok*, III, 639. és 691. 1.

²⁴⁵ U. ott, *Iratok*, III, 587. 1.

²⁴⁵ U. ott, *Iratok*, III, 601—602. 1.; Beer: *Zehn Jahre*, 421. 1.; Kronos: *Zur Geschichte Österreichs 1792—1816*. 109—110. 1.

²⁴⁷ U. ott, *Iratok*, III, 588. 1.; Beer: *Zehn Jahre*, 421. 1.

hogy a monarchiának ereje még töretlen és a meglévő sereg még jelentékenyen fokozható, Napóleont pedig megbénítja az angol támadás, a német nemzeti mozgolódás és saját seregének belefáradása a sok harcba. Ezért mindig azt az álláspontot képviselte, hogy Napóleonnal nem lehet békét kötni, hogy a békekötést is csak arra fogja fölhasználni, hogy a monarchiát megsemmisítse. Ugyanezt a felfogást képviselte bátyja, Ferenc főherceg is, a nélkül, hogy ezt érvekkel alátámasztotta volna.²⁴⁸ Megjelenésük Komáromban a háborús párt javára billentette a mérleget és fölbátorította Baldaccit, hogy nagy aknamunkát indítson a császár öccsei ellen. Az Esték közül egyedül a primás nézete változott. Ő most az uralkodói kötelességek szempontjából ítélte meg a kérdést, hogy tekintettel kell lenni az alattvalókra, hogy túlságosan meg ne terheltesenek és Pál cár és a svéd király példáját hozta fel intő például.²⁴⁹ Ő volt az is, aki a főhercegek ellen aknamunkát indító Baldacci ármánykodásaira a nádor figyelmét ismételten fölhívta.²⁵⁰ Pár nappal Liechtenstein és Bubna elutazása után tehát a császár határozottan háborús irányba kanyarodott át és mindig a császárné érveit hangoztatta. A keresztülvitelben azonban bizonyos kettősség volt érezhető. A kormányzati szervek előkészítették a békealkudozásokat: június 26-án már Rainer főherceg vezetésével az esetleg fizetendő hadisarc előteremtéséről is folyt tárgyalás,²⁵¹ a békédelegátusokat is kijelölték Metternich és Nugent személyében, és megállapodtak, hogy a tárgyalások helye Magyaróvár lesz,²⁵² a vezérkar azonban a háború esetleges kiújítása esetére nem készített haditerveket, holott éppen a katonák tudták leginkább, hogy Ferencet érzelmei mennyire a háború felé hajtják. Még hírek sem érkeztek Bécsből Bubimtól küldetéséről, amikor már arról beszélt, hogy augusztus 18-án, amely időpontra remélte a sereg összegyűjtését Magyarországra, fölmondja a fegyverszünetet azzal, hogy a hátralévő

²⁴⁸ U. ott, *Iratok*, III. 604—605. és 631. 1.; *Erzh. Johanns „Feldzugs-ersählung“*. 1809. 223. 1.

²⁴⁹ U. ott, *Iratok*, III. 636.; Krones: *Zur Gesch. Österreichs*. 135—136. 1.

²⁵⁰ U. ott., *Iratok*, III. 624. 1.

²⁵¹ U. ott, *Iratok*, III. 603. 1.

²⁵² Boer: *Zehn Jahre*, 427—429. 1.

14 nap alatt meg akarja kötni a békét.²⁵³ Metternich és a francia megbízott, Champagny cadorei herceg, francia külügyminiszter közt már folytak is a jegyzékváltások és augusztus 15-ére már ki is tűzték a tárgyalások megkezdését,²⁵⁴ amikor végre augusztus 5-én Bubna megérkezett Napóleon 8 oldalas levelével, amely főhánytorgatta Ferenc politikájának minden ellene kiélezett mozzanatát és a béke alapfeltételül kikötötte, hogy a hadsereget negyedrésztére szállítsa le, mert míg ez nem történik meg, seregével Ferenc országait nem hajlandó elhagyni. Ferenc erre azt felélte ellenfelének, hogy az állam helyzete úgyis parancsolólag elő fogja írni a hadsereg csökkentését, azt tehát nem kell kikötni, s egyben bejelentette, hogy követei 16-ára Magyaróváron lesznek.²⁶⁵

E határozatlanság közepette a nádor augusztus 19-én megragadta az alkalmat, hogy a császárt a bajokra figyelmeztesse, különösen arra, hogy nincs egység a vezetésben, hogy a központ hiánya igen sok veszedelemmel jár. Egyben annak a véleményének adott kifejezést, hogy Napóleon azzal a céllal vetette föl Ferenc átköltözését egészségesebb pozsonyvidéki kastélyba, mert találkozni szeretne vele, de magát visszautasításnak nem akarja kitenni, és kifejtette, hogy ennek meg lehetne az az eredménye, hogy gyors békekötést érnének el.²⁵⁰ Ezt a beszélgetést másnap egy második egészítette ki, amire főképp az vitte rá, hogy a császár illúziókban élt a hadsereg nagyságát illetőleg és partraszállásokban, lázadásokban és a francia sereg elkedvetlenedésében bízott. Ezek ellensúlyozására eléje tárta a monarchia alaphibáit: a szervezatlenséget, az egységnek és a sereg közszellemének hiányát. Az eredményt úgy vonta le, hogy ez a békekötésnél az ellenséget csak rossz feltételek erőszakolására bátoríthatja, a harc kiújulása esetén pedig csak vereséghez vezethet. Nagyon határozottan a békekötés érdekében beszélt tehát és az az érzése volt, hogy meggyőzte a császárt, aki félig-meddig ígéretet is tett neki. Ebédre is a császárnál volt. Ott a császárné meg-

²⁵³ 1809. napló, *hatok*, III. 607. 1.

²⁵⁴ Becr: *Zehn Jahre*, 427.

²⁵⁵ 1809. napló, *Iratok*, III. 615. 1.

²⁵⁶ U. ott, *Iratok*, III. 637. 1.

MÁRIA LUDOVIKA CSÁSZÁRNÉ.
1808.
WEISS D. RÉZMETSZETE GUÉRARD R. FESTMÉNYE UTÁN.

győzésére törekedett. A vitában a császárné arról beszélt, ha a császár a kellő eszközöket alkalmazza, a háború szerencsés kimenetelű lehet, de a nádor ezt kétségbe vonta és azt válaszolta, hogy milliók sorsát nem lehet egy feltevésre alapítani. Ferenc főhercegnek arra a megjegyzésére, hogyha békét kötnek is, félév múlva újra háború lesz, meg azt válaszolta, ha ez igaz volna is, a kötelesség mégis azt parancsolja, hogy az állam és az alattvalók életét legalább kihúzzák.²⁵⁷

Egy hét múlva családi összejövetelen is megbeszélték az ügyeket és ez a békekötés érdekében emelte föl szavát. Az a nézet alakult ki, ha a háború rosszra fordulna, mindenki a saját bőrére folytassa a hadműveleteket, védje a saját tartományát és az állam egészét, ha pedig Napóleon a családtagok közt föl akarná osztani a birodalmat, mindent fogadjanak el az alattvalók kedvéért, de titkos megegyezés alapján tartsanak össze, s ha Napóleon meghalna, vagy valamilyen más lehetőség adódnék, akkor ismét egyesüljenek és a hatalmat ismét a császár kezébe tegyék le, vagy annak a kezébe, akit e célra megválasztanak. Ha pedig a háború rosszul menne és a császár elhagyná országainak területét, ők is távozzanak és idegenben iparkodjanak maguknak megélhetése biztosítani. Ennek csak János főherceg mondott ellent, aki az országot nem akarta elhagyni, hanem ott akart maradni bármilyen helyzetben is.²⁵⁸

A magyaróvári béketárgyalás csak augusztus 18-án indult meg. Metternich mindenekelőtt a lakosságra kiírt hadisarcok ellen tiltakozott, amit azonban Champagny a győztes jogán visszautasított. A területi kérdésben az a Napóleon hirdette elv okozott nagy nehézséget, hogy a birtokállomány alapján kompenzációkat követelt, minden visszaadandó megszállt terület helyett ugyanolyan terület átengedését. Majd lassanként állott elő az egyes területi követelésekkel. Bajorország részére Salzburgot és Felső-Ausztriát kívánta az Ennsig. Azután fölvetette Napóleon igényét Krajnára és Karintiára. Szászország részére Csehország északi részén követelt több körzetet, Oroszország részére Galíciát. Megállapodásra jutni azonban nem tudtak, Ferenc területi

²⁵⁷ U. ott, *Iratok*, III. 637—638. 1.

²⁶⁸ U. ott, *Iratok*, III. 645—646. 1.

kívánságait, különösen, hogy Tirol ne kerüljön bajor főnnhatóság alá, Napóleon kereken elutasította.²⁵⁹ Ekkor szeptember 4-én Flammeau ezredes személyében követ érkezett Liechtenstein herceghez, aki a fegyverszünet meghosszabbítására hozott ajánlatot szeptember végéig, amikor is 14-ed napra azt föl lehetett volna mondani. Ez megint a háborús hangulatot erősítette. A békepárti Duka is attól félt, hogy Napóleon ezzel időt akar nyerni, hogy neki kedvező időpontban indíthassa meg az operációkat.²⁶⁰ A császár pedig attól tartott, hogy Napóleon csak el akarja húzni az időt, míg az ősz annyira előrehalad, hogy új hadműveleteket már nem kezdhetnek és ő kénye, kedve szerint felcsigázhatja föltételeit. Nagy mozgolódás indult meg Tatán. Stadiont is oda hívták. Eredetileg olyan választ terveztek, amely Napóleon ajánlatát elutasította volna, de Flammeau erre azt mondta, hogy császára azt hadüzenetnek tekintené. Fölmerült tehát, hogy ellenjavaslatot küldjenek föl Schönbrunnba és Ferenc személyesen írjon Napóleonnak. A nádor is ebben az értelemben foglalt állást és azt javasolta, ajánlják föl Salzburgot, az Innviertelt és szükség esetén Kelet-Galíoiát, egyben fölvilágosítva a császárt a bécsiek és a német tartományok lakosai hangulatának romlásáról és a franciák mesterkedéseiről, különösen arról a hírterjesztésükről, hogy a béke egyetlen akadályá Ferenc makacs ragaszkodása a háború folytatásához. Éppen ezért az ellenjavaslatot egymagában nem is tartotta elégségesnek és Ferencet Napóleonnal való személyes találkozásra iparkodtak rábeszélni. Ez a terv Ferencnek nem tetszett, a nádor azonban a francia császár szeptember 1-i látogatását Győrben is arra iparkodott magyarázni, hogy Napóleon keresi a személyes érintkezést. Részletesebben csak akkor értesült Stadiontól az alkudozások menetéről. Akkor tudta meg, hogy a hadsereget 50.000 főre akarják csökkenteni, minden népfölkelés jellegű alakulat megszüntetésével, hogy Krajnát a Szávaig, Triesztet, Görzöt, Karintiát Itáliának akarják megszerezni, Salzburgot és Felső-Ausztriát az Ennsig Bajorországnak, Csehország négy határszéli körzetét Szászországnak, Horvátországot a Szávaig pedig Dalmáciának, míg Galíciáról

²⁷⁹ Beer: *Zehn Jahre*, 430—433. és 437. 1.

²⁸⁰ 1809. napló, *Iratok*, 111. 657. 1.

külön az oroszokkal kötendő szerződés intézkednék. Formailag még mint a külügyek vezetője, most már ő is azon a véleményen volt, hogyha egységes vezetés alatt töretlen bizalommal Regensburgnál 300.000 emberrel nem tudtak győzni, most, amikor minden széthúz és az uralkodó nem tudja magát döntésre elhatározni, fáradt és hitét vesztett 200.000 emberrel még kevésbé fognak. Meg volt győződve arról is, hogy Napóleon feltételeiből nem fog engedni s az ellenjavaslat gondolatát csak abból a szempontból pártolta, hogy meglegyen a megnyugtatójuk, hogy semmit sem mulasztottak el. A személyes találkozást azonban nem helyeselte éppen az uralkodó miatt, akit könnyen félre lehet vezetni és aki könnyen elszólja magát, ami igen kellemetlen következményeket vonhatna maga után, mert Napóleon cselekedeteit szereti hamarosan a nagy nyilvánosság elé vinni és az utólagos cáfolat nem lesz módjukban.²⁶¹ Szeptember 7-én tehát Bubna elment a válasszal, Ferenc sajátkezű levelével. Ebben azt írta a császár, hogy egyenesen Napóleonhoz fordul, minthogy a tárgyalások nem haladnak előre és országait további szenvedéseknek nem akarja kitenni. A monarchia életfeltételeit tekintetbe véve, hajlandó lemondani Salzburgról és Galícia egy részéről, de ha visszakapná Tirolt, az egész Galícia átengedésére hajlandó volna. A levél végén kifejezte azt a reményét is, hogy Napóleon méltányos lesz és nemcsak azt a lehetőséget fogja neki magadni, hogy alattvalói visszakapják a békét, hanem azt is, hogy barátjává lehessen.²⁶²

Akkor az a vélemény volt az udvari körökben elterjedve, hogy francia részről nem is annyira Napóleon a béke akadály, hanem az olasz alkirály, akinek a hadműveletek újrakötése esetén Ausztriát odaígérte, és a csapatok, amelyek itt kívánják az ellenségeskedések megújulását, hogy ne kelljen Spanyolországba menniök.²⁶³ Ezzel kapcsolatban a nádor újra kifejtette Ferenc császárnak, ha a háború újra kitörne és nem végződne jól, az a monarchia megsemmisítését és a dinasztia végét jelentené, ha tehát Napóleonról megérkezik a válasz, jó lesz meggondolni a

²⁶¹ U. ott, *Iratok*, III. 657—661. és 654. 1.; *Iratok*, IV. 27. sz.; Wertheimer id. mű II. 514—5.30. 1.

²⁶² U. ott, *Iratok*, III. 664—665. 1.; *Iratok*, IV. 27. sz.

²⁶³ U. ott, *Iratok*, III. 665., továbbá 634. és 637. 1.

végső elhalálozást, amely 20 millió ember sorsát teszi kardélre. Balsejtelmeinek okaként ismét a belső bajokat jelölte meg, hogy hiányzik az egységes központi vezetés, az olyan erős akarat, mint Napóleoné, hiányzik a szükséges egyetértés, ami már eddig is annyi veszedelemnek volt. okozója. Naplójába azonban lejegyezte, hogy a császár csak kevéssé és kellenlenül hallgatta szavait. A nádor tehát elkedvetlenedve, apróságokra tért át és sietett eltávozni.²⁶⁴

Ez a feszültség kettejük között fokozódóban volt. Napóleon már szeptember 9-én két újabb kurírt küldött a fegyverszünet meghosszabbítását sürgetve, de a császár kitartott szándéka mellett és választ kért levelére, amelynek pontjait végső elhatározásának kívánta tekinteni. Napóleon azonban újra kitért, de nem mondta föl a fegyverszünetet.²⁶⁵ 12-én újabb futár jött a meghosszabbítással október 1-ig. Ferenc azt is elutasította, csak Salzburgról és Galícia három körzetéről volt hajlandó lemondani. Ugyanakkor azt beszélték, hogy a franciák a hadműveletek megindulásakor Ferdinánd würzburgi nagyherceget proklamálnák császárrá. Szeptember 13-án ezzel kapcsolatban ismét vita volt a császár és a nádor között. Ferenc akkor szóba hozta, hogy Bubna értesítései szerint Napóleon még mindig kész volna a személyes találkozásra. Levelére még nem adott választ, de Ferenc most már ragaszkodott elhatározásához és úgy tervezte, hogy a válasz beérkezte után ismét igen komolyan föl fogja szólítani Napóleont a békekötésre és országának kiürítésére. A nádor azonban nyíltan megmondta a császárnak, hogy Salzburggal és Galícia három kerületével Napóleon nem fog megelégedni, tehát Kelet-Galícia átengedését is javasolta. Hangsúlyozta, hogy az adott körülmények közt nem az a döntő, hogy mit lehet nélkülözni, hanem a végső szükségben a lehető maximumot kell megajánlani, hogy ne kapjon újabb elutasítást és a tárgyalás ne húzódjék még tovább. A császár azonban úgy gondolkodott, hogy néhány keletgalíciai kerület átengedésére csak az esetben kerülhetne a sor, ha Napokon ezzel szemben vagy Tirolt vagy Isztriát és Dalmáciát visszaadná.²⁶⁶ Az óvári tanácskozásokból akkor

²⁶⁴ U. ott, *Iratok*, III. 665. 1.

²⁶⁵ U. ott, *Iratok*, III. 674. 1.

²⁶⁶ U. ott, *Iratok*, III. 675—676. 1.; *Iratok*, IV. 27. sz.

már kedvező előjeleket vélt megállapítani, békésebb hangulatot és bizonyos mérséklést. Erre alapította ajánlatait Tirol és Isztria—Dalmácia visszaadására. A nádor nem volt ilyen optimista. Nem hitte, hogy a hadisarc kérdésében Napóleon mérsékelné magát, inkább volt hajlandó azt elhinni, hogy pénzáldozatokkal előbb el löhetne érni a seregek kivonását, és hajlandónak nyilatkozott, hogy erre az esetre mindent megtesz, hogy Magyarország részéről is a szükséges hitelt megszerezze.²⁶¹ A császárnéval is volt újabb vitája. Mária Ludovika gyenge egészségű volt, Komáromba érkezése óta állandóan betegeskedett; azt mondták, hogy a tüdeje van megtámadva, de a nádor inkább kedélybajtól tartott. A háborús törekvéseknek ő volt a központja és nagyon sürgette a kormányzat tevékeny, egységes munkáját. A két uralkodó személyes találkozását határozottan ellenezte. Tőle hallotta a nádor, hogy Ferenc kívánságára a császárné fogalmazott egy levelet Napóleonhoz, az tetszett is Ferencnek, de három napi elfektetés után másikat ütöttek össze, méltóság nélkül és azt küldték el.²⁶⁸

A szeptember 7-én elindított levél, amelyet Ferenc következetesen a maga „ultimátumának“ nevezett, mégis erős lökést adott a tárgyalásoknak. Napóleon ugyan nem ahhoz fűzte mondanóit — sőt Ferenc szerint a levelét antedatálta —, de ez mégis átsegítette a tárgyalást a holtpontra. Amint Ferenc a francia delegátusokra, Napóleon az osztrákokra háritotta az elhúzás vádját, mert a nekik átadott föltételekre nem adnak határozott választ. Napóleon a kompenzáció gondolatát Champagny tréfájának nyilvánította és most már kijelentette, hogy Oroszország és Szászország kárpótlására 2 millió lakost kíván Galícia rovására, Itália és Bajorország részére pedig 1,600.000 embert. Ez utóbbi számításuk szerint megfelelne Stíria, Karintia, Krajna, Salzburg és Horvátország területének. Stíriát azonban meghagyná, ha helyette Felső-Ausztriát kapná meg. Ferenc természetesen ezt is elfogadhatatlannak nyilvánította, de közeledést látott benne és ez az ő merevségét is megtörte. A nádor jó hangulatban találta. Most már ő maga akart személyesen válaszolni

²⁶⁷ U. ott, *Iratok*, III. 677—678.

²⁶⁸ U. ott, *Iratok*, III. 679. 1.

és eltekintve a galíciai 2 millió lakostól, kijelenteni, hogy 1,600.000 lakos átengedését nem tartja lehetségesnek s ezért fölmondja a fegyverszünetet, ami Napóleonnak, ha komolyan akarja a békét, még mindig lehetővé teszi, hogy azt 14 nap alatt megkösse. Igen nagy hatással volt Ferencre különösen az, hogy Napóleon szokása ellenére udvarias hangot ütött meg. Ezért a császárné sürgetésével szemben is, aki a hadműveletek mielőbbi megkezdését kívánta, megmaradt álláspontján és azt hangoztatta, hogy mindent meg kell tenni a béke fenntartására. Pedig rendületlenül hitt csapatai erejében és jóakarátában; csak az bántotta, hogy tábornokai, akiknek a hadjáratot vezetniük kellett volna, el voltak telve aggodalmaskodással. Attól félt tehát, hogy nem teljesítik kötelességüket és a csapatokat is elbátortalanítják, de nem akarta a nádornak elhinni, hogy a legfelsőbb vezetésből hiányzik az összefogás, hogy nincs határozott terv, hogy hiányzanak a háború eszközei, és hogy a seregben sok az újonc, akik, ha rosszul megy a dolog, szétszaladnak. Gondolkozására jellemző, hogy amikor a nádor azt javasolta, hogy a hadműveletek megindulása esetén még egy utolsó felhívást intézzon Napóleonhoz, és hozzáfűzte, hogy iaz ellenségeskedések éppen a császár nevenapján indulnának meg, Ferenc kifejezte, mennyire örülne, ha Napóleon éppen a nevenapján kötne vele bókét.²⁶⁹

A császár elhatározása a tábornokok közt keltette a legnagyobb megrökönyödést. Bellegarde lovassági tábornok a nádornak kifojtette, hogy a fegyverszünet fölmondása új javaslatok közlésével kapcsolatban a győztes Napóleon büszkeségét sértené. Ez az érv a nádort gondolkodóba ejtette és, minthogy már elutazóban volt, írt a császárnak, venné figyelembe ezt a szempontot és gondolná meg újra elhatározását.²⁷⁰ A nádort akkor különösen fölizgatta, hogy indulása előtt, Liechtenstein herceggel beszélgetve, ez elmondta neki, hogy a császárral komoly vitája volt a hadsereg képességeiről és az ügyek vezetéséről. A herceg fölpanaszolta, hogy a haditanácsban csak jelentéktelen ügyeket tárgyalnak, a jelentésekről szó sem esik, ő maga azt sem tudja,

²⁶⁹ U. ott, *Iratok*, III. 686—689. 1.; Wortheimer id. mű, II. 536—544. 1.

²⁷⁰ U. ott, *Iratok*, III. 690—691. 1.

hogy tulajdonképen mi történik, és ilyen körülmények közt mégis kockáztatni akarják a háborút.²⁷¹ Mikor aztán Komáromba érkezett, ott Davidovich rohanta meg panaszával, hogy mint a vár kormányzója, semmiféle utasítást nem kapott. A nádor tehát újra leült és újabb levelet küldött a császárnak, amelyben eléje tárta, hogy hadművelési tervet nem dolgoztak ki és az embereket utasításokkal és parancsokkal nem látták el.²⁷² A császár közvetlen környezetében azonban minden a háborús irányzat mellett volt. Stadionra, akitől ennek a hangulatnak alátámasztást vártak, megharagudtak; Zichy Károlyt, akit békebarát politikája miatt Tatától távortartottak, most, mert meghallották, hogy nézetét megváltoztatta, állandó tartózkodásra Tatára rendelték. A császárné szidta Dukát és Bellogardet, amiért az igazgatás tehetetlensége ellen kikeltek. Az udvari kamarát is értesítették, hogy az ellenségeskedések megindulása legközelebb várható.²⁷³ Az utolsó pillanatban mégis olyan formát adtak az elindítandó levélnek — amely sok változaton ment, át —, amely teljes megtartóztatásról tanúskodott és hangoztattea, hogy Ferenc már régóta óhajtott volna a kapcsolatot Franciaországgal, azt most is óhajtja, de kérte Napóleont, vegye figyelembe az ő helyzetét is, hogy kötelességei miatt az engedményekben nem mehet tovább.²⁷⁴

A levél átadásakor Napóleon és Bubna közt drámai jelenet játszódott le. Napóleon végre kemény kitörésre ragadtatta magát, kijelentve, hogy megadja a világnak azt a látványosságot, hogy mint 9 millió osztrák parancsolójának Ferenc mondja föl neki a fegyverszünetet. Azt ajánlotta, kérdezze meg Ferenc a generálisait, lehet-e őt Schönbrunnból kilakoltatni, és közölte, hogy Franciaországban 200 millió osztrák bankót nyomtatott, ha az ellenségeskedések megindulnak, ezeket mindjárt forgalomba hozza.²⁷⁵ Amikor szeptember 25-én Bubna visszatért, mégis igen illedelmes választ hozott. Ez Ferencre bizta, hogy az 1,600.000-es keretben maga állapítsa meg mit akar átadni, gondolatát mégis

²⁷¹ U. ott, *Iratok*, III. 691. 1.

²⁷² U. ott, *Iratok*, III. 692. 1.; *Iratok*, IV. 26. és 27. sz.

²⁷³ ű. ott, *Iratok*, III. 697—698. 1.; Beer: *Zehn Jahre*, 440. 1.

²⁷⁴ Beér: *Zehn Jahre*, 440. 1.

²⁷⁵ Beer: *Zehn Jahre*, 441—442. 1.

úgy fejezte ki, hogy az Innviertel, Salzburg, a villachi körzet, Krajna a Száváig, Trieszt és Horvátország a Száváig volna a legmegfelelőbb. Szóval Bubnával megüzente azt is, ha Ferenc Ferdinand nagyherceg javára lemondana, meghagyná a monarchia integritását. János főherceg, Wrbna Rudolf gr. főkamrás és Stadion erre a lemondást javasolták a császárnak és Ferenc hajlott is a tanácsra, különösen arra az érvre, hogy ez lerombolná Napoleonnaiv minden törekvését, hogy hírének ártson. A császárné és Ferenc főherceg azonban hamarosan megváltoztatták szándékát, hivatkozva, hogy Napoleon esetleg nem tartja meg szavát, mint ahogy Spanyolországiban tette, vagy hogy Ferdinándnak esetleg föltételeket írhatna elő. Konferenciát is tartottak, amelyen a császár a tábornokok érvelésének engedve, elhatározta, hogy Liechtenstein herceget küldi Napóleonhoz. Liechtenstein megbízást kapott arra is, puhatolja ki Napóleonnál, nem kívánná-e, hogy József vagy János főherceg, esetleg Ferenc főherceg menjen föl hozzá a tárgyalás befejezésére?²⁷⁶

Ferenc császár valósággal megkönnyebbült. Előző nap halotta a nádortól, hogy az oroszok a magyar határon csapatokat vonnak össze.²⁷⁷ Akkor jött rá arra a belátásra, hogy ily körülmények közt azt a bókét kell elfogadni, amelyet Napokon diktál. A döntés után már ő hangoztatta azokat az érveket, amelyekkel őt meggyőzni iparkodtak. Amikor a nádorral találkozott, megkérdezte véleményét a lemondást illetőleg. A nádor erre azt válaszolta, hogy az ő helyében megtette volna ezt, mert a császár soha sem tűnhetik föl alattvalói előtt olyan nagynak, mint amikor az ő javukra saját érdekeit és hatalmát fölláldozza, és mert ezzel mindazt az alapot szétrombolná, amellyel Napokon a népszerűségét le akarta rontani. A lemondással — mondotta — Ferenc annyira nagyobbnak tűnnék föl, mint Napokon, hogy ezt a hódító nem engedhetné meg, sőt talán — hogy ezt elkerülje — még valamelyest enyhítene is föltételein. Az utódokról kikötésekkel tartotta volna lehetségesnek a gondoskodást és az általános tiszteletről beszélt, amely a császárt visszavonultságába

²⁷⁶ 1809. napló, *Iratok*, III. 711—713. és 713—714. 1.; Wertheimer id mii, II. 517—549. 1.

²⁷⁷ U. ott, *Iratok*, III. 707. 1.

kísérné. Megkívánta volna azonban előbb, hogy Napoleon írásban biztosítsa az integritást, az új uralkodó pedig az alkotmány fenntartását. Most már meg kell várni — volt a nádor véleménye — Napoleon válaszát, s ha további nehézségeket támaszt, jelentse ki a császár, hogy tovább nem mehet, de minthogy Napoleon úgy nyilatkozott, hogyha lemondana, a monarchia integritását fenntartaná, kijelenti, hogy lemond, ha Napoleon írásban garantálja az integritást és seregeit a birodalom területeiről visszavonja.²⁷⁹ Másnap azonban megérkezett Metternich és a császár hangulata ismét háborúsra fordult. Metternich úgy vélte, hogy Napoleon rosszul fogja fogadni Liechtenstein és ezért a császár máris bánta, hogy miért, nem döntött a háború mellett, sőt Oroszország elleni háborúra gondolt, ha a cár nem vonná ki csapatait Galíciából.²⁷⁹

Liechtensteint Napoleon jól fogadta, de hogy a hadisarcot illető kívánságaiból nem enged, már az első találkozásuk alkalmával kitűnt.²⁸⁰ Napoleon most a részletekre nézve Murathoz utalta a herceget, s amikor ez Metternich és Champaign bevonását is kérte, ezt azzal utasította el, hogy a magyaróvári tárgyalások az ő küldetésével véget értek, tárgyaljon Schönbrunnban.²⁸¹ Október első napjaiban Ferenc környezetében már nagyjában ismertek a feltételeket. Ez az Innviertel mellett Felső-Ausztriának azt a sarkát is kívánta, amelyben a sóbányák fekszenek, Galiciának csak a nyugati részét és Kelet-Galícia öt körzetét, viszont Horvátországban megelégedett volna a Kulpáig terjedő résszel és Fiúmét és Károlyvárost is meghagyta volna. Kívánta azonban a hadsereg csökkentését 50.000 főre — addig, amíg az angolokkal a háború folyik 150.000 emberre —, a lakosságra kiírt, de még meg nem fizetett sarc összegét, ezen fölül még 30 millió konvenció pénzét, a külföldi adósságok kifizetését, a Landwehr és az inszurrekció leszerelését. Ez újabb háborús hullámot vetett föl az udvarban. Stadion lemondott és tárcáját Metternich vette át.²⁸² A császárné a nádornak két alkalommal is kemény szemre-

²⁸⁰ U. ott, *Iratok*, 111. 715. 1.

²⁷⁹ U. ott, *Iratok*, III. 719. 1.

²⁸⁰ U. ott, *Iratok*, III 724.

²⁸¹ Beer: *Zehn Jahre*, 443—444. 1.

²⁸² 1809. napló, *Iratok*, III. 730—732. 1.

hányásokat tett azért a beszélgetésért, amit a lemondásról Ferencsel folytatott, és megmondta, hogy a császárt fölvilágosították, hogy ez esetben ő Magyarország királyává kiáltatná ki magát, többi testvérei pedig egy-egy tartományban függetlenének magukat, s ezért azt tanácsolta neki, ha a dolog még egyszer szóba kerülne, ne ismétlje meg véleményét. A nádor ezzel szemben kijelentette, hogy semmiféle szempont nem fogja megakadályozni abban, hogy meggyőződését nyíltan megmondja.²⁸³ A császár azonban békés szándékai mellett kitartott, főképp mert az oroszok mozgolódásáról a magyar határ mellett újabb hírek érkeztek.²⁸⁴ Időközben az a hír érkezett Bécsből, hogy Napoleon is úgy nyilatkozott volna, hogy bizonyos okokból a békét meg akarja kötni.²⁸⁵ Ezt október első napjaiban Bubna is megerősítette, aki a francia császár fáradtságáról beszélt, elkedvetlenedéséről az oroszokkal szemben, amit Liechtenstein a galíciai igényükkel kapcsolatban iparkodott kihasználni. Nagyon keményen ragaszkodott azonban kívánságaihoz a hadisarc dolgában. E részben Bubna Tatán is azt, a választ kapta, hogy minden, amit Ferenc vállalhat: 6 millió konvenciósi pénzben és 6 millió bankóban, ami körülbelül megfelel 30 millió livresnek, ha tehát ezzel Napoleon nem elégednék meg, azt úgy kellene, venni, hogy nem akar békét kötni.²⁸⁶ Az a pénzügyi konferencia pedig, amelyet 6-án Tatán tartottak, mint maximumot 15 millió konvenciósi pénzt és 15 millió bankót engedélyezett.²⁸⁷ Ezen a ponton teljesen elakadtak. Ekkor október 12-én a Schönbrunnban tartott szemlénél egy fiatal embert foglak el, aki Napoleon ellen merényletet akart elkövetni. Talán ennek a hatása alatt történt, hogy Liechtenstein herceget bezárták és senkit hozzá be nem bocsátottak, míg a békét október 14-én 22 órai elzárás után alá nem írta.²⁸⁸ A vitás pénzügyi pontban a 100 millió livrest 85 millióra mérsékeltek, amelyet 10 hónap alatt ércpénzben kellett megfizetni

²⁸³ U. ott, *Iratok*, III. 732—733. 1.

²⁸⁴ U. ott, *Iratok*, III. 752. 1.

²⁸⁵ U. ott, *Iratok*, III. 745. 1.

²⁸⁶ U. ott, *Iratok*, III. 747—748. 1.

²⁸⁷ Beer: *Zehn Jahre*, 446. 1.

²⁸⁸ U. ott, *Iratok*, III. 758—759. és 760.

1.; Beer:

Utóbb azt beszélték, hogy Zinzendorf Károly gróf és a bécsi bankárok informálták volna úgy a hercegei, hogy az állam a 85 millió livrest elbírja.²⁸⁹ Tatán azonban ez a szerződésszöveg, amelyből Fiume és Károlyváros remélt meghagyása is hiányzott, nagy megdöbbenést keltett. Liechtenstainnak és Bubnának szemére vetették, hogy megbízásuk határait átlépték, Bubnát ezért állásából el akarták mozdítani, a herceget várfogságba küldeni. Arról is szó volt, hogy nem ratifikálják a békét, de az orosz csapatösszevonások, hogy Svédországból is vontak a határra seregeket, Ferencet mégis rábírta a ratifikálásra.²⁹⁰ Mire Wróna gróf az iratot 19-én Bécsbe vitte Ferenc császár igen szíves sorai-
val,²⁹¹ Napoleon már elhagyta Bécset. Seregeinek kivonása a fel-
tételek szerint csak az első 30 milliós összeg befizetése után kez-
dődhetett meg. A nádor az első értesítést már 16-án kapta Győr-
ből Narbonne-tól, Radetzkyé Tatáról csak 17-én érkezett.²⁹²

A béke súlyos föltételei természetesen nagy visszahatást keltettek még a békés szándékúak és a békét áhítózők körében is. A háborús pártiak részéről pedig félni kellett, hogy valami meggondolatlanságra ragadtatják magukat, ami a helyzetet újra fölboríthatja. E tekintetben különösen Baldacci és környezete részéről kellett tartani. Tata továbbra is harcias hírben állott és Baldacci mellett különösen Zichy Károly gróf tüzelt a franciák ellen. Maga Ferenc császár is hitte, hogy Talleyrand Napoleon megbuktatására törekszik és helyére Bonaparte Józsefet akarja emelni, a hadsereg fővezére pedig Masséna lenne.²⁹¹ Egyelőre azonban még a franciák kivonulása elé is akadályok gördültek. Mindenekelőtt a hadisarc első részletének, 30 millió livresnek kifizetése. Ennél is több gondot okozott azonban az elcsatolandó területek átadása. János főherceg elhagyta seregét és Ferenc attól félt, hogy határőrezredei fegyveresen hazaszaladnak — amire már volt példa —, és harcba bocsátkoznak a franciákkal. A salzburgiak, karintiaiak és a horvátok részéről is érkeztek nyugtalanító hírek, Krajnában és Karintiában voltak

²⁸⁹ 1809. napló, *Iratok*, III. 760. 1.

²⁹⁰ U. ott, *Iratok*, III. 758—759. 1.

²⁹¹ U. olt, *Iratok*, ITT. 761.; Boor: *Zehn Jahre*, 448. 1.

²⁹² U. ott, *Iratok*, III. 754. és 756. 1.

²⁹³ U. ott, *Iratok*, III. 768, 788. és 806. 1.

is összeütközések s az ellenszegülők egy része Fiúméba ment.²⁹⁴ A franciák már fenyegetőztek és a Wiener Zeitungban egy Ferenc kormányzati rendszerét erősen támadó cikket helyeztek el,²⁹⁵ de a bécsi bankárok végre kiállították²⁹⁶ a szükséges váltókat és a kivonulás a bécsi bástyák egy részének, a brünni és győri erődítéseknek fölrobbantása után megtörtént.

Magyarországon különösen a horvát területek elvesztése okozott bajokat; közjogilag firtatni kezdték, hogy magyar részről senki sem vett. részt a tárgyalásokban. A dalmát, horvát és szlavón rendek beadvánnyal is fordultak a királyhoz, hogy visszakerülésük esetére municipális és magánkiváltságaitartsák épségben, amire természetesen válaszolni nem lehetett.²⁹⁷ Hager báró rendőrfőnök jelentést is tett, hogy Vay József már ki is dolgozott egy emlékiratot, amely a területátadás törvénytelen-ségét a következő országgyűlésen szóvá akarja tenni és kifejtette, hogy a horvát rendek nagy megrökönyödésére Napóleon az átadott területeken megszünteti a feudális berendezkedést, úgyhogy máris parasz (mozgalmak indultak meg. A béke — szerinte — nem szerzett nyugalmat, mert elzárta az országot a külvilágtól, de a belső igazgatás tekintetében erős elégtelenséget. váltott ki a kormányzattal szemben, hogy sohasem tudta megtalálni azokat az eszközöket, amelyek a közjót mozdítanák elő.²⁹⁸ Míg Bécsiben a duzzogás főképp gazdasági és szociális irányban volt. észrevehető, Magyarország sokkal egyszerűbb viszonyai közt most is az alkotmányos és közjogi szempont ütközött ki.

A békekötés és a francia seregek kivonulása a hazai seregek leszerelését is aktuálissá tette. A nádor az inszurrekció fölosztását sürgette. Ő maga is óhajtotta, hogy minekelőtte szélnek eresztik, a király még szemlélje meg, el is érte, hogy november 17-én Székesfehérvárnál megtörtént a szemle. Az ebédnél Ferenc

²⁹² U. ott, *Iratok*, III. 772., 781., 795. és 811. 1.

²⁹³ U. ott, *Iratok*, III. 838. 1.

²⁹⁴ U. ott, *Iratok*, III. 839. 1.

²⁹⁵ U. ott, *Iratok*, III. 805., 848. és 878.]; St. R. 1809: 1479. és 2436.; az átadásról St. Gonf. 1809:24., 273. és 299.; a dalmáciai bonyodal-makról St. Conf. ,1809: 80., 85. cs 191.

²⁹⁶ Kab. A. 3008/1809.

nagyon jó véleményt nyilvánított a fölkelésről és nagy megértéssel nyilatkozott kezdeti kudarcáról, amelyet tapasztalatlanságának és a rossz fölállításnak tudott be. Oda nyilatkozott, hogy Európában csak 3 nemzetet ismer, amely háborúra született: a spanyolt, a törököt és a magyart, mert frugalisan étkeznek, nem adnak a ruházódásra és a földön is elhálnak. Azt mondta, hogy a franciákat erre előbb képezni kell.²⁹⁹ A háború tapasztalatai után, amikor megbosszulta magát, hogy nem volt elég lovasságuk, a hadsereg gyalogos részét akarta erősebben csökkenteni, a lovasságra azonban nagy gondja volt. A nádornak lelkére is kötötte, hogy az inszurrekció lovasai közül mentői többet nyerjen meg a lovasszolgálatnak.³⁰⁰ Minthogy a fölkelés már 6 hónapja volt együtt s a 6 hónap letelte után úgyszólván a kincstárnak kellett elvállalnia eltartását, a nádor már október 23-án a fölslizlásra is megtette az előterjesztését.³⁰¹ 28-án újabb fölterjesztésben is kifejtette, hogy a 7-ik hónapja szolgáló inszurgenseket otthon gazdaságuk és családjuk várja, hogy november elsejétől kincstári költségen lesznek eltartandók, ami pénzügyileg is nagy megterhelést jelent, hogy a franciákban további egy üt tartásuk a békekötés után gyanút kelthetne. A feloslizlás szükségét azzal is megindokolta, hogy a törvény szerint szolgálatak a béke életbeléptével megszűnt és közöttük nagy honvágy ütötte fel fejét, amely szökésekben is megnyilvánul, amelyek azonban szigorúbban nem büntethetők, hogy a békekötés után hosszabb ideig való fegyverbentartásuk könnyen indíthatna el olyan törekvéseket is, hogy további gyakorlataik beszüntetését és a keretek fölslizlását kívánják. Odavetette azt is, hogy az adott helyzetben, amikor Magyarország részéről sok segítségre lesz szükség, kár a hangulatot rontani.³⁰² Ezt az előterjesztést Baldaeci és Zichy nagy fölslizlásukról.1 kommentálták és fölhasználták arra, hogy az uralkodót a nádor ellen fölslizgassák. Ellenszegülésről, fölslizlásról beszéltek, amely büntetendő és olyan legfelsőbb elhatározást fogadtattak el Ferencsel, amelyben ridegen kioktatta a nádort, hogy a király tudja, mikor van

²⁹⁹ 1809. napló, *Iratok*, III. 784., 791., 796., 831. és főképp 834—837. 1.

³⁰⁰ U. ott, *Iratok*, III. 786. 1.

³⁰¹ *Iratok*, IV. 30. sz.

³⁰² 1809. napló, *Iratok*, III. 784—785. 1.; *Iratok*, IV. 32. sz.

a haza veszélyben, és ő határozza meg, hogy a veszély mikor múlt el, ezt tehát reá kell bízni. A béke ugyan meg van kötve, de föltételei még nincsenek végrehajtva, még a konvenciók sincsenek lezárva. A franciák csak november 20-án fogják Magyarországot elhagyni, az oroszok a határon állanak, ilyen körülmények közt kíván a nemesség hazamenni? Hivatkozott az 1802. évi példára is, amikor a megkötött béke után az inszurrekció még Ausztriában állott fegyverben és a törvény szigorának alkalmazását kívánta mindazokkal szemben, akik szökést kísérelnének meg.³⁰³ Zichy gróf tehát utasítást kapott, hogy az ellátást november elsejétől vegye át a kincstár költségére.³⁰⁴ A király ugyan semmi neheztelést nem éreztetett a nádorral, a székesfehérvári szemle alkalmából ismételten beszéltek a feloszlásról és a király kilátásba is helyezte mielőbbi elrendelését,³⁰⁵ de az eset komoly figyelmeztetés volt arra, hogy milyen erők működnek az udvarban, és hogy a király jobb meggyőződése ellenére sem tud ezeknek ellentállni. A szemle után a tábornokok és a törzskar a nádornál ebédelt, a király legfelsőbb kéziratban adott kifejezést elismerésének és a tábornokok fájó szívvel búcsúzkodtak. Az volt a vélemény, hogy ilyen fölkelést többé nem tudnak összehozni; ha most széteresztik, úgy szétszalad, hogy ismét 6 hónapra lesz szükség, míg összegyűjtik, és megint meg fog késni.³⁰⁶ Minthogy azonban november 24-én sem érkezett még intézkedés, a nádor újabb sürgető fölterjesztéssel élt, fölhozva aggodalmait, hogy a Dunán megindulhat a zajlás és szükségessé teheti a pesti híd eltávolítását, hogy járványok terjedjenek, és hogy az élelmezéssel nehézségek vannak. Végre 27-én megérkezett a fölslató rendelkezés egyelőre a tiszai kerületek részére és ezek csapatai megkezdték a vonulást megyéikbe.³⁰⁷ December 11-én a király a már folyamatban levő sorozások beszüntetését is elrendelte.³⁰⁸

³⁰³ U. ott, *Iratok*, III. 791—792. 1.

³⁰⁴ U. ott, *Iratok*, III. 813. 1.

³⁰⁵ U. ott, *Iratok*, III. 835. és 841. 1.

³⁰⁶ U. ott, *Iratok*, III. 843. 1.

³⁰⁷ U. ott, *Iratok*, III. 852. L; *Iratok*, IV. 30., 38. és 39. sz.; St. Conf.

304/1809.; St. R. 2385/1809.

³⁰⁸ U. ott, *Iratok*, III. 859., 870. és 872. 1.; R. Kiss: *Az utolsó nemesi fölkelés*, I. 286—289. 1.

A föloszlatás érdekében tett első fölterjesztését fölhasználta a nádor, hogy szóvá tegye az inszurrekció bajait is. Kifejtette, hogy nem fog egykönnyen olyan kedvező pillanat adódni ezek megszüntetésére, mint ez a mostani, amikor megvan a nemességben a buzgalom és a ragaszkodás, valamint a belátás a bajok orvoslásának szükségéről. Írásban is átadta tehát javaslatát a királynak, hogy egy 6 századból álló lovasezredet és egy 12 századból álló gyalogezredet szervezzenek királyi bandérium néven, mint az inszurrekció keretét, amely szükség esetén a szervezést és kiképzést is átvenné. Ezt olyan leszerelő szegény nemesekből akarta megalakítani, akik nem tudnak saját lovat tartani és vagyontalan tiszteteket akart melléjük adni.³⁰⁹ Egy október 27-én kelt legfelsőbb elhatározás azonban elutasította ezt a javaslatot, mert a keretet államköltségen kellene fenntartani és ezt a pénzügyi viszonyok nem engedik meg. A nádor tehát november 3-án újabb fölterjesztésben fejtette ki, milyen nagy előnye volna egy ilyen keretnek, amely az inszurrekció szellemét állandósítaná és a nemesség erősen visszaesett harciasságát újra emelné. Kifejtette azt is, hogy ez a keret 30.000 embernek 4 hét alatti kiképzését tenné lehetővé, tehát nagyobb haszonnal járna, mint a sorezredek fenntartása. Azt ajánlotta tehát, hogy 2 sorezred megszüntetésével vagy a sorezredek létszámának akasztásával tegyék lehetővé fölállítását. Ha ez nem menne, legalább egy lovasosztály és egy zászlóalj gyalogság, tehát az eredeti javaslatban foglalt keret felét kívánta volna fölállítani és fölvetette azt a gondolatot, hogy a föloszlatott magyar testőrség alapját használják föl erre a célra.³¹⁰ Másnap a király már közölte a nádorral, hogy a gárdaalap csak 130 főből álló egy lovaszázad fönntartására volna elég.³¹¹ Ezzel szemben azonban időközben a gárda átalakításáról és újjászervezéséről a kancellária és Esterházy Miklós herceg gárdakapitány is készítettek javaslatot, amelyek főképp e halódó intézmény új életre keltését és alapjának növelését tűzték ki célul. Ezt a javaslatot azonban a nádor a meglehetősen népszerűtlenné vált gárda fönntartására

³⁰⁹ U. ott, *Iratok*, III. 771—772. 1.; *Iratok*, IV. 30. sz.

³¹⁰ *halok*, IV. 33. sz.; 1809. napló, *Iratok*. III. 799—800. 1.

³¹¹ 1809. napló, *Iratok*, III. 802—803. 1.

nem pártolta és továbbra is megmaradt a mellett az álláspontja mellett, hogy azt tiszti és altisztképző intézménnyé kellene fejleszteni és az inszurrekcióval szorosabb kapcsolatba hozni.³¹²

Az a tárgy azonban, amely ezekben a napokban a legfőbb fejtörést okozta, a pénzügyi kérdés volt. Hadisarcként a következő hónapokban havi 5 millió livres-t kellett Franciaországnak fizetni s a vesztett háború után a már amúgy is hitelét vesztett papírpénz katasztrofálisan zuhant tovább. Szóba került tehát, hogy a papság minden egyházi ezüstartágyat, a magánosok — az evőeszközöket, csattokat és gombokat kivéve — minden ezüstjüket szolgáltatassák be a pénzverőkbe. Különösen nagy reményeket fűztek ahhoz a segítséghez, amelyet Magyarország részéről vártak. A király már október 21-én felszólította a nádort, tegyen javaslatait, mit lehetne várni Magyarországtól? Utalt e kéziratban arra, hogy az állami jövedelmek s az, amivel ő ezekhez hozzájárulhat, nem elégségesek, hogy alattvalói kénytelenek lesznek meggyőződni, hogy nemcsak az uralkodó és a haza iránti hűség, hanem saját érdekük is parancsolólag nagy áldozatra kötelezi őket, ha az államot és magukat nagyobb bajnak kitenni nem akarják, mert a hadisarc fizetési terminusainak be nem tartása megújítaná a hadi állapotot, amelynek elhárításáért már annyi áldozatot hoztak. A nádor tehát sorra vette a lehetőségeket. Rendkívüli adót vagy rendi kölcsönt csak az országgyűlés szavazhatna meg, amelynek tartását azonban mindaddig, míg atyai gondoskodása a sebeket nem enyhíti, nem ajánlott. Olyan pénzügyi művelet mellett volt tehát, amelybe Magyarország csak közvetve volna bevonva. Ilyennek tekintette pl. a magyar kamara-jóságokra felvett hitelt. Ezek eladását konvenciók pénzért viszont nem javasolta. Az ezüst rekvirálása sem lehetséges; föl lehetne azonban szólítani a főpapságot, hogy egyházi kincseiket ugyanolyan föltételek alatt, ahogy azokat Ausztriában elrekvirálják, szolgáltatassák be. Minthogy azonban ilyen beszolgáltatások az utóbbi időben ismételtelen voltak és a primás ilyet az utolsó évben is végrehajtott, ettől az eszköztől nem sokat várt. A magánosokat is föl lehetne szólítani hasonló beszolgáltatásra, de a pénz elértéktelenedése mellett nem tartotta valószínűnek,

³¹² U. ott, *Iratok*, III. 875—877., 886. és 889. 1.; *Iratok*, IV. 40.:z.

hogy ily bizonytalan időkben az emberek megváljanak utolsó tartalékaiktól. Különösen nem hitt abban, hogy ezeket bankóért átadják.³¹³ Október 31-én azután megjelent nála Erdődy József gróf kancellár és egy kölcsönjavaslatot terjesztett eléje, amely szerint a nagybirtokosok birtokaikra hitelt vennének föl s az ez alapon beszoigáltatott pénzért részvényeket kapnának. A nádor erre vonatkozólag előbb bécsi bankárokat akart megkérdezni és Tatára bizottságot hívott össze az ország főméltóságáiból, akik november 4-én tárgyaltak erről a kérdésről. Az állásfoglalás a nádor korábbi véleményének felelt meg és végeredményben csak arra vezetett, hogy a főpapságot és a főispánok révén a magánosokat is ugyanazon föltételek mellett, amint Ausztriában történt, az ezüst beszoigáltatására fölhívták.³¹⁴ A nádor ugyan belátta, hogy Magyarországnak a pénzügyi válság megoldásához tekintélyes segítséggel kell hozzájárulnia, de hogy ez milyen formában történhetnék, arról még nem volt kialakult véleménye.

December 12-én este 6 órakor majdnem 6 hónapi távoliet után a nádor visszaérkezett Budára és lezárta a hadjárat alatt vezetett naplót. Ez sokszor csak távirati rövidséggel, jelszavakkal jelezte, hogy ott mit akarna kifejteni. Most azt írta be: „Allgemeine Betrachtungen über die grossen Anstrengungen des Landes, ihrer Folgen und Nutzen, über den vénig Dank dafür.“ Ismét egy nagy élmény volt mögötte, amely reá nézve sokkal szerencsésebben folyt, le, mint az 1805-i, végeredményben azonban most sem hozta meg az elismerést. A „szép országgyűlés“ gyümölcseit a szűkkeblűség és a rosszakarat elhervasztották. A felszerelési hiányok talán nem voltak annyira kiáltóak, mint 1805-ben, de mégis olyanok, hogy nagy részüket 6 hónap alatt sem sikerült pótolni. A kiképzés kérdése megoldatlan maradt; amikor kellett, a harcba csak teljesen gyakorlatlan alakulatokat lehetett állítani. A monarchia lovasságának igen jelentékeny részét az inszurrekció adta, s ha vezetői fájó szívvel eresztették szélnek és az volt az érzésük, hogy nem lehet újra összehozni,

³¹³ U. ott, *Iratok*, 111. 773—77G. és 779. 1.; *Iratok*. IV. 31. sz.

³¹⁴ U. ott, *Iratok*, 111. 794. 803—805., 807—808. 1.; *Iratok*, IV. 35. 11. és 14. sz.

bizonyára szervezési és adminisztrációs nehézségekre gondoltak, nem arra, ahova utóbb a dolgok fejlődtek. De a világ ítéletét nem a tények, hanem híresztelések és rágalmak alakították ki. A bécsiak a nádort okolták, hogy ő vesztegette el az időt és azért a fölkelő sereggel nem tudott idejére Bécs felmentésére sietni. Meg voltak győződve, hogy Győrnél az első puskalövésre széjjel-szaladtak a nemes inszurgensek és soha többet össze sem jöttek. Hogy a győri csatában csak körülbelül felük volt még jelen, azok is kétötöd részben felfegyverzetlenül, arról hallgattak. Az inszurrekció ellenségei örültek e hírek terjedésének és óvakodtak, hogy megcáfolják őket. Így az inszurrekció méltatlanul épp azzal a fegyverténnyel vesztette el a hitelét, amellyel megmutatta, hogy a monarchia hadseregének használható részévé lehetett volna átalakítani.

De nemcsak az inszurrekcióra, parancsnokára is kedvezőtlenül végződött a hadjárat. A császárné is, János főherceg is a nádor bölcsességét dicsérték, azt a fegyelmezettséget, azt az önmegtartóztatást, amellyel nehéz időkben személyes sérelmei feletti keserűségét mindig elnyomta, gondolkozásában a megértést és higgadságot, véleményének kimondásában ha szűkség volt rá — a nyílt színvallást, ítéletében a reális mérlegelést. A fegyverszünet után végre adódott az alkalom, hogy a király bizalma naiv őszinteséggel fordult feléje s a békekötésig élvezte is bátyja testvéri együttérzését. Józansága és nyíltsága azonban nem váltak előnyére ennek a meghitt viszonynak. Baldaccinak mégis sikerült a nádort az udvartól elválasztani, aknamunkájával éa rágalmaival az uralkodót öccsétől ismét elfordítania. Lehetetlen, hogy Ferenc ezt ne látta volna, de nem volt az az ember, aki saját belátása alapján határozni is tudott volna. A lemondás kérdése átmenetileg a császárnét is el idegenítette te sógorától. Az egyetlen, aki megértette, aki testvéreivel és sógorával szemben is becsületességének tanúja és törekvéseinek támasza lehetett. Károly Ambrus primást, szeptember 3-án a békealkudozóak párt-harcainak forró napjaiban hirtelenül elragadta egy idejében föl nem ismert betegség. Csak János becsének szeretető és ragaszkodása maradt meg, de a hadjárat után János főherceg visszavonult stájeréi közé és jóidőre megszűnt tényező lenni. A nádor tehát megint, egyedül maradt, kiharcolt igazának emléke illetékes

helyen elfelejtődött. Úgy járt, mint Károly bátyja, akinek Wagramnál ellenséges katonák a kezében törték széjjel a kardját és mégis a bátortalanság vádjával kellett távoznia. Károly kardjáról keveset beszéltek; József nádor nagy érdemei az inszurrekció, a Győr utáni szervezés és a higgadt tanácsadás a bajok őszinte fölfedésében is elfelejtődött. Ferenc körül megint azok irányították az ügyeket, akik kizárólagosan a saját kezükbe iparkodtak kaparintani a hatalmat. Ezek soha úgy még nem ültek a nyeregben, mint a bécsi békekötés után.

ALKOTMÁNYREFORM ÉS PÉNZÜGYI VÁLSÁG.

A bécsi béke lealázó feltételei után nagyot változott Ausztria külpolitikája. Stadion lemondásával végkép Metternich vette át a külügyek vezetését, aki Tatán a császár mellett már ügyis Ferenc tanácsadója volt és egészen megnyerte a császár tetszését. A változás tehát az ő nevéhez fűződik. Szakítás volt az az ő saját politikájával is. Hiszen az 1809. évi támadó hadjáratnak ő volt egyik legerősebb előmozdítója. A kiábrándulás azonban nagyot fordított nézetein. Be kellett látnia, hogy Napoicon uralmának belső megingásáról táplált reményei teljesen hiúak voltak. Ha voltak is élesebben látó emberek, akik látták, hogy az erőszaknak állandó fönttartása lehetetlen, ha ennek következtében éppen Napóleon saját családjának tagjai és leghasználhatóbb diplomatái vártak is valami fordulatot, ez még korántsem volt a császár hatalmának megingása. De éppen annyira csalódott Metternich a külső segítségben is. Politikája tehát most az ellenkező irányba fordult. Ausztria fenntartása, és újrafelemelése érdekében a bécsi béke nehéz föltételeinek pontos betartását tartotta szem előtt, gondosan került mindent, ami Napóleonban gyanút kelthetett volna, sőt minden eszközzel azon fáradozott, hogy a nagy hódító jóindulatát Ausztria részére megnyerje. Politikájának kialakulására azonban nagy hatással volt Oroszország is, különösen azzal, hogy a béketárgyalások idején Sándor cár korábbi ígéreteivel meg nem egyeztethető módon fenyegető csapat összevonásokat hajtott végre Magyarország határán, és keleti politikájával is, amely a Balkán felé lépett föl igényekkel és a Habsburg monarchia életbevágó érdekeit sértette. Akkor tűnt ki, hogy Oroszország irdatlan tömegével és erőforrásainak hallatlan bőségével nagyobb veszedelem a monarchiára, mint Napóleon császársága, amely az ő személyéhez fűződött. Azt, hogy a nagy hódítások mennyire személyéhez kapcsolódnak,

anyja, testvérei és sógorai viselkedéséből már maga Napóleon is észrevette. Házassága Josephinnel gyermektelen volt s már az 1809. hadjárat előtt meg is egyeztek feleségével, hogy elválnak és új házassággal trónörököst fog adni birodalmának. Ebben látta ő maga is alkotásai fennmaradására a biztosítékot. Az orosz szövetség a Sándor cárral kötendő családi kapcsolat mellett szólt. De az orosz szövetség boraiében volt. 1809-ben Sándor cár igen lanyhán teljesítette szövetségi kötelességeit; csak a koncnál jelentkezett.. És Napóleon Champagny jelentéseiből azt is tudta, hogy Oroszországot csatlakozása a kontinentális zárathoz gazdaságilag milyen lehetetlen helyzetbe hozta, hogy ez a politika nem volt betartható és a semleges kereskedelem beengedésével tényleg át is volt törve. Elégedetlensége szövetségesével szemben tehát Aspern után, amikor bármi jelentéktelen erő latbavetése is lényegesen segíthetett volna rajta, élénk keserűséggel tört ki. Ő is válaszüton állott. Már akkor suttoztak róla, hogy legközelebbi háborúja Oroszország ellen fog irányulni. Ezt az alkalmat ragadta tehát meg Metternich, akit az orosz veszedelem szintén megdöbbenett, a közeledésre. Személyesen ment el Párizsba, ahol a császári udvartartás tagjai és az udvari politikában számottevő egyéniségek közül sokat, büvölt el személyiségének varázsával. Alapjában keveset ért el ezzel a bosszúra kinyúlt párizsi látogatással. Politikájának egyelőre egyetlen igazi eredménye az volt, hogy keresztülvitte — sokan az eszme fölvetését is neki tulajdonítják — Napóleon eljegyzését Ferenc leányával, Mária Lujzával, Ez elsősorban azért volt. nagy eredmény, mert meghiúsította a császár frigyét Anna nagyhercegnővel, a cár legfiatalabb bugával, útját állotta tehát annak, hogy ez a két Ausztriára nézve annyira veszedelmes hatalom esetleg szorosabban egyesüljön. De nevezetes sakkbúzás volt. ez Ferenc császárral szemben is, akinek olthatatlan gyűlöletét Napóleonnal szemben erősen letompította az a remény, hogy Franciaország trónjára az ő unokája kerüljön. Mária Ludovika császárné leküzdhetetlen Napoleon-gyűlölete is ilyen módon ártalmatlanná volt téve. A két uralkodóház közt tehát elhalványult az ellentét. A római király születése újabb érzelmi közeledést is teremtett. 1812 májusában, az orosz hadjárat meg-

indításának küszöbén, Drezdában fényes ünnepek közt a két császár találkozott is egymással; Metternichnek tehát mégis csak sikerült célját elérni: Ausztria tekintélyét fölemelni. Az osztrák magas arisztokrácia ugyan megvetéssel fordult el ettől a mestervágástól, amely a római szent birodalom lett császáranak leányát a trónfosztó Napóleon karjaiba vitte, de végeredményben Ausztria ennek a politikának köszönhette, hogy a következő kritikus évek válságait olyan szerencsésen vészelte át.

Napóleon a bécsi béke után hatalmát még meg is erősítette. VII. Pius pápa kiközösítő bullájára az ő elfogatásával és az egyházi állam bekebelezésével válaszolt, Lajos öccsének a hollandi trónról történt lemondása után, 1810 végén nemcsak az ő országát, hanem a Harisa-városokat és más jelentékeny német partmenti területeket, majd Svájcét is birodalmához csatolta. És uralma olyan rendíthetetlennek mutatkozott, hogy a pápával szemben elkövetett erőszakosságai és az egyházi állam bekebelezése ellen sem emelkedett egyetlen tiltakozó hang sem. Ezzel szemben Talleyrand és Fouché, Murát és Bernadotte rezgelődései nem estek súllyal a latba. Metternich politikája tehát szerencsésnek volt mondható. Ez azonban csak akkor tűnt ki igazán, amikor 1812. március 14-én Franciaországgal védőszövetségre lépett. Míg Metternich Párizsban alapozgatta jövődiplomáciáját, őt Bécsben atyja, Metternich Ferenc György herceg helyettesítette, aki az orosz udvarral indított tárgyalásokat, úgyhogy 1810 szeptemberében már elő is volt készítve a védőszövetség Oroszországgal. Az apa munkáját azonban megghiúsította visszatérő fia, akinek a Napóleonnal teremtett jobb hangulat alapján sikerült elérnie olyan ígéreteket, hogy az Oroszország ellen nyújtandó segítség esetére Ausztria, ha önként lemondana Galiciáról — mert akkor Napóleon Oroszország ellensúlyozására Lengyelország föltámasztását tervezte —, cserébe visszakapná Illyriát, kárpótlásul pedig Sziléziát, amelyért Napóleon német területekkel elégitette volna ki Poroszországot. Sikerült elérnie azt is, hogy Franciaország garantálta Törökország integritását. Ezekből az eredményekből alakult az orosz hadjárat megindításának előestéjén a francia-osztrák védőszövetség azzal a föltétellel, hogy Ausztria 30.000 főből álló segítőcsapatot állít

ki Napóleon főparancsnoksága alá, de osztatlan egységben osztrák vezetés alatt. Belekerült a szerződésbe a kárpótlás kérdése is, Illyria, a tengerpart, esetleg Szilézia átengedése.¹

A külpolitikai fejlődés tehát a békekötés után határozottan Ausztria megerősödése, önbizalmának újraeredése irányában haladt. Csak egy nagy tehertétel maradt, az államháztartás kétségbeejtő helyzete, amely mindent rombadönthetett. Matriális szempontból ezt kellett megoldani. Akik azonban a felszínen látható szembeszökő bajokon túl a szervezet belső hibáit is látták, átfogóbb gyógyításra gondoltak. „Az állam regenerálása” lett a probléma. Katonai kudarcok és pénzügyi bukás egyaránt megmutatták, hogy az erők nincsenek kihasználva, hogy a rendelkezésre állót sem tudják fölhasználni. Minden papírfonnának bizonyult; a valóságban mindaz, amit kikalkuláltak, hiányzott és a szükség pillanatában nőtlen volt alkalmazható. Nagy ember-tömegekre számítottak katonailag, el voltak keseredve, hogy a kívánt számot nem tudják elérni, de a háború kitörésekor még a sorkatonasághoz állított embereket sem tudták átvenni, föl-szerelni és kiképezni. Kiviteli tilalmakkal olyan sikeresen biztosították a monarchia erőforrásainak fenntartását, hogy a lakosság vagyonosodása elakadt, visszafejlődött, adózóképessége csökkent és az államháztartás az állami szükségleteket külföldi kölcsönökkel, fedezetlen papírpénz kibocsátásával és a végtelenségig való szaporításával volt kénytelen megszerezni, sőt — hogy ezt névörtóken tartsa — olyan eszközökhöz fordult, amelyek a nemesóroban és rézben oly gazdag országból minden jó pénzt a külföldre vittek ki. Mindenhova belopódzó kómrendezert tartottak fenn, hogy a bajokat még keletkezésükben fölfedjék és el ha lapozásukat megakadályozzák. A császár java idejét, a titkos jelentők írsaival töltötte, amelyek már irányított alakban a rendőrség elnökének megjegyzéseivel kerültek a kabinetbe, ahol őket a kabineti referens újabb megvilágítással fektette a császár elé. Ez volt a mindenkivel szemben bizalmatlan Ferenc személyes uralma. Elveit Hager báró és Baldacci sugallták, a császár az embereket az ő szemükkel látta, az utóbbi elokven-

¹ Fournier: I. *Napóleon életrajza*. II. 387—398. és III. 1—90. 1.; Srbik: *Metternich*. I. 123—147. 1.

ciájának volt rabja; legfeljebb még főhadsegéde, Kutsehera János báró, akit e kor osztrák földolgozója piszkos erkölcsűnek, korlátoltsága és aljas szenvedélyei miatt általánosan megvetettnek jellemez, folyt még be véleményének kialakulására.

Az udvaron már a császár komárom-tatai tartózkodásának idején sajtószerű komor hangulat hatalmasodott el. Ferenc maga el volt telve keserűséggel a főhadvezér és a hadsereg vezetői ellen, akik az ő meggyőződése szerint nem teljesítették kötelességüket és veszni hagyták azokat a tekintélyes erőket, amelyekkel a monarchia rendelkezett, s amelyek helyes alkalmazása — meggyőződése szerint — csak győzelemre vezethetett volna. Ezzel szemben környezete — eltekintve néhány belső, mindenható tanácsosától, akik benne ezt a meggyőződést keltették és gondosan ébrentartották —, testvérei, államférfiak és bizalmát élvező tábornokok nem kevesebb keserűséggel állapították meg a fennálló kormányzati rendszer teljes tehetetlenségét, amely minden jóindulatot és erőfeszítést csirájában elfojtott. Tőlük minduntalan azt kellett hallania, hogy a kormányzatból hiányzik az egységes vezetés, hogy nincs összefogó erő, amely az egészet irányítaná, hogy a legfőbb kérdésekben egyik tanácskozás követi a másikat, de határozatra nem jutnak, döntést nem hoznak, az alárendelt szervek utasítást nem kapnak, vagy legjobb esetben a különböző kormányhatóságok — a nélkül, hogy tudnák, hogy a másik miről és milyen irányban rendelkezik — önállóan adnak ki egymásba ütköző rendelkezéseket, s amikor komoly cselekvésre kerülne a dolog, semmi sincs előkészítve, senki nincs tájékoztatva, hogy a saját hatáskörében mihez kell magát tartania, milyen irányban kell cselekednie és az ügyeket vezetnie. E tény igazát semmi sem bizonyította ríkítóbban, mint hogy Liechtenstein herceg, az új fővezér akkor, amikor az udvar azt óhajtotta, hogy

² „Als Zuträger und Polizeispion, dem insbesondere die Bewachung der kaiserlichen Brüder oblag, allgemein gefasst, wegen seinen schmutzigen Sitten verachtet, wegen seiner Beschränktheit, seiner niedrigen Leidenschaften verspottet, beharrte er dennoch an seiner wichtigen Stellung bis zu seinem Tode 1832.“ A. Springer: *Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809.* (Leipzig, 1863.) 114. 1. — „Kutschern das Beispiel eines verdienstlosen Emporkömmlings, dessen Geltung Niemand entschiedenes als Erzli. Johann missbilligen und beklagen mochte.“ Kionce: *Aus Oesterreichs stillen und bewegtere Jahren.* (Innsbruck, 1892.) 70. 1.

Napoleon indítsa meg újra a hadműveleteket, azt sem tudta, hogy a hadsereg dolgában milyen rendelkezések történtek, és hogy ebben az összevisszaságban haditerv vagy felvonulási rend kidolgozását elmulasztották.³ Nem voltak ezek újkeletű bajok. A század első éveitől kezdve a császár testvérei mindig arra törekedtek, hogy ezt a hibát kiküszöböljék, de a reformok is, amelyekre sor került, meghiúsultak azon a szellemen, amely minden kormányhatóság önállóságát iparkodott csak fönntartani s inkább lemondott a lényegbevágó kérdések intézéséről, csak-hogy csorbítatlan tekintélyét és nyugalját megőrizze és intézze a napi lappáliákat a nélkül, hogy a kor alapvető kérdéseivel komolyan és elvi alapon szembenézett volna. Ezek eldöntését felülről várták, de sem a minisztériumoknak, amelyek nem maguk voltak felelősek, sem az államtanácsnak, amely az élettől elvonatkozott irodaszerű ügymenettel csak véleményező testület volt, sem a kabinetnek, amely a legbefolyásosabb volt, de csak a kormányiszervek javaslatait referálta, nem volt olyan hatásköre, amelyet elhatározónak lehetett volna tekinteni, amelynek áttekintése lett volna az egészről, vagy amelynek kötelessége lett volna a döntést meghozni.⁴ A fejedelmi abszolutizmus rideg elveihez ragaszkodva, ez a döntés II. József hagyományain egyedül az uralkodónak volt fönntartva, akit legjobban Napoleon jellemzett, amikor az utolsó béketárgyalásoknál kijelentette, hogy Ferencsel nehéz megegyezni, mert „nála mindig annak von igaza, akivel utoljára beszélt”.⁵ Ferencnek sem áttekintése nem volt az ügyekről, sem ítélete, hogy ő maga döntsön, de mersze is csak ritkán, hogy a döntést meghozza, és inkább halasztotta azt, hogysom rendelkezék. Csak egy ponton nem volt kétsége a döntést illetőleg: ha valamely rendelkezésről azt sojtette, hogy az személyes uralkodói jogaiban korlátozná. Ezzel az érzékenységgel természetesen mindenkori környezete nyersebb és rabulisztikusabb tagjainak szinte korlátlan befolyása alá kerül. A tatai napok nyomasztó lelkiállapotában az ügyek vezetői azon keseregték, hogy ez a fejtlenység és szétesés a háború be-

³ 1809. napló, *Iratok*, IV. 691. 1.

⁴ 1809. napló, *Iratok*, IV. 609. 1.

⁵ Beér: *Zehn Jahre*, 439. 1.

fejeztével sem fog megszűnni, sőt talán még inkább fokozódni. A nádor naplójában följegyezte, hogy Stadion gróftól szeptember 26-án, amikor lemondással fenyegetődött, erre az elhatározásra mindenképp éppen az aggodalom indította, s hogy már a monarchia belső összeomlásától tartott.⁶ Bellegarde gróf lovassági tábornok, a haditanács elnöke is arról beszólt neki, hogy a békekötés után a kormányzat nem javulni, hanem rosszabbodni fog.⁷ Maga a nádor úgy vélekedett, hogy minden a régi „slendrián” módon fog menni a megszokott zűrzavarban, mert a császár nem változik meg és torkig van az uralkodással, úgy, hogy kedv nélkül, pusztán gépiesen dolgozik.⁸

Majdnem egy évvel a béke megkötése után János főherceg még sötétebb színeket használt az állapotok jellemzésére. „Bizalmatlanság a kormány intézkedéseivel szemben, elégedetlenség és panasz minden téren, nagyvárosi hóbort, az erkölcs hanyatlása, Szegénység az egyik oldalon, a másikon, azoknál, akik az egész vezetésben résztvesznek, megnemértés, könnyelműség, kábultság és álmatagság, rendetlenség, önzés, ármánykodás és sok hasonló baj. Naponta új rendszerek, zavar minden irányban, lassúság, elakadás mindenben, semmi nagyvonalúság, kishitűség, amely napról-napra erősödik.” Ezekből az uralkodóház bukását és Ausztria fölbomlását jósolta. „Nem akarok rossz próféciaiba esni — írta tovább —, de sokan osztják nézetemet. Ha megvolna a módom hozzá, hogy megszerezsem az ehhez szükséges adatokat, megírnám az osztrák monarchia hanyatlásának rövidre fogott történetét 1791-től és kifejteném az okokat, amelyek azt előidézték, azután munkámat lel enném uramnak asztalára; ha elolvassná, meg kellene borzadnia és föl kellene ismernie, miben rejlik az ok. Sajnos azonban nincsen meg az anyagom és olvasni úgyis legfeljebb egy epebajos államtanácsos olvasná el, vagy Isten tudja kicsoda, aki mint tákolmányt (Geschmier) el-tüntetni iparkodnék.”⁹

⁶ 1809. napló, *Iratok*, III. 716. 1.

⁷ U. ott, *Iratok*, III. 726. 1.

⁸ U. ott, *Iratok*, III. 722. 1.

⁹ Krones: *Aus Oesterreichs stillen uud bewegten Jahren.* 86—87. 1., a főherceg naplójából 1810. szept. 14—25.

Ebben a nyomasztó atmoszférában megint a nádor volt az, aki jó reményekkel megoldási módokon gondolkodott. Még a tatai napok alatt alakult ki terve. Másfél évtizede állott már akkor politikailag sokkal exponáltabb helyen, mint testvérei közül bármelyik. Nekik lehettek tárgyi nehézségeik, de ezeken felül csak az udvari körök ármányaival kellett megküzdeniük. A nádor nehézségei sokkal mélyebben gyökereztek, az összmonarchia és a magyar nemzet, a fejedelmi abszolutizmus és az alkotmányosság — mégpedig egy, a koreszmék szempontjából elmaradt alkotmányosság ellentéteiben. Tárgyi nehézségeken és udvari intrikákon túl, ez volt az a tényező, amely testvérei között a nádorban fejlesztett legtöbb komolyságot, felelősségérzetet, elmélyedést és megértést tőle eredetileg egészen idegen dolgok iránt, is. 1802 óta a nemzet alkotmányos küzdelmében meggyőződéssel támogatta a nemzet jogos óhajait és ezekért nem egyszer az első vonalban síkra is szállt. 1805 óta a bizalmatlanságnak olyan fokával kellett megküzdenie, amely másokat könnyen elkedvetlenített volna. Nem egyedül a gondjaira bízott ország méltányosnak felismert igényeinek érvényesítéséért szállt síkra. Az uralkodónak hű szolgája, az összállam és az azt kifejező dinasztia érdekeinek is őszinte munkása volt. Nagyon jól tudta azonban, hogy azzal a módszerrel, ahogy azt az udvarban óhajtották volna, Magyarországot nem lehel az összállam érdekeinek előmozdítására fölhasználni. Tudta, hogy ennek a bécsi mentalitásnak az érvényesítése csak még erősebb éket verne Magyarország és az örökös tartományok közé és még jobban eldugná azokat az erőforrásokat, amelyekből Ausztria megfontolt politikával annyit meríthetne. Akárcsak Károly főherceg 1802-ben, ő is nagyon jól tudta, hogy a birodalom erőrezervoárja Magyarország s hogy a bécsi békekötés óta ennek a monarchia szempontjából mennyire megnövekedett a jelentősége. 15 éven ár mindig csak azt hallotta, hogy Magyarországnak legméltányosabb alapvető gazdasági kéréseit sem lehet teljesíteni, mert az hátránnyal járna a német örökös tartományokra, és e mellett mindig azt a követelést állították föl, hogy Magyarország alkotmányát úgy kell átalakítani, hogy az az osztrák örökös tartományok alkotmányához közelebb hozassák. Nagyon jól tudta,

hogy az 1791: 10. t.-c. és a koronázási eskü miatt azt, amit ezalatt Bécsben értettek, alkotmánysertés nélkül megvalósítani nem lehet. Bizonyos, hogy senkinek a magyar országgyűlések még annyi hajt és gondot nem okoztak, mint éppen neki — és mégis —, dacára annak, hogy a rendek részéről is elég keserűséget kellett elszenvednie, arra a meggyőződésre jutott, hogy az alkotmányos kormányzat áldásosabb, mint Ferenc abszolutizmusa. Ha az országgyűlési tárgyalások kinövéseit el is ítélte, erős hite volt, hogy az illő mederbe terelt tárgyalások sokkal inkább alkalmasak a népek és országok szunnyadó erőinek kifejtésére, mint a néhány intrikus által irányított állítólagos „személyes“ kormányzat, amelynek bajait ugyancsak alaposan kiismerhette. Nem lehet tehát meglepő az a fordulat, hogy amikor szeptember 13-án, a béketárgyalások legizgalmasabb idejében szó volt köztük az anyagi erők megfeszítéséről és a császár azt az óhaját nyilvánította, hogy egy rövid bécsi látogatás után a császárvárost el akarja hagyni és a telet Budán szándékozik tölteni, a nádor nemcsak arról beszélt vele, hogy miként lehetne Magyarország segítségét is igénybe venni az újraépítésben, hanem mindjárt fölvetette a gondolatot, hogy az osztrák tartományokban jól szervezőit, rendi alkotmányt kellene bevezetni és a magyar alkotmányt is azzal összhangba hozni. A kérdés ebben a beszélgetésben össze volt fonva a pénzügyi krízis megoldásával s a császárt bizonyára a beszélgetésnek ez a része érdekelte inkább. Itt sem értett egyet a nádorral, aki egészen újrendszerű pénzügyi igazgatást kívánt azzal a szigorú előírással, hogy a kiadásokat a bevételekhez kell szabni. A nádor már akkor azt a megjegyzést tette ehhez a föl jegyzéséhez: „mán muss fürchtcn, dass es bei dem Altén bleiben wird.“¹⁰ De ettől kezdve lép lennyomon találkozunk bizonyítékokkal, hogy a nádor komolyan foglalkozik özzel a tervvel. Már egy héttel a császárral való beszélgetés előtt, amikor Zinzendorf Károly gróffal beszélgetőit a háború után bevezetendő szükséges reformokról, fölvetette előtte a gondolatot, hogy az osztrák tartományokban újra be kellene vezetni valamelyes, korlátolt képviseleti rendszeren ala-

¹⁰ 1809. napló, *Iratok*, 111. 678—679. 1. „Einführung einer woh'gaordneten ständischen Verfassung.“

puló alkotmányt.¹¹ Szeptember 26-án János főhercegnek is kifejtette tervét. Erről ezt írja naplójában: „Theile dem Johann die Idee gemässiger ständischer Verfassung in denen deutschen Erblanden, als das einzige Mittel, die Stimmung zu heben und für sich zu gewinnen, dann nach und nach eine Vereinigung der gantzen Monarchie zu erzielen, Ilungarn mit denen deutschen Erb landen unter einen Huth zu bringen und den Beytritt des ersteren zu dem allgemeinen Besten zu erzielen“.¹² Még egy ilyen bejegyzése van a nádornak 1809-i naplójában, amely szerint Eainer főherceggel is közölte „meinen Gedanken zur Regeneration dos Staates“, aki mindenben egyetértett elgondolásával.¹³ Egyetértett vele János főherceg is, csak nem hitte, hogy a császár ilyen ajánlatot elfogadjon.

Az óvári és bécsi tárgyalások izgalmai az inszurrekció szervezésének munkája majd föloszlatása, a komáromi építkezések és a közigazgatás száz baja közt nem volt olyan a helyzet, hogy a nádor ezzel a tervvel nyugodtan foglalkozhatott volna. De nem volt sokkal jobb a rákövetkezett tél és tavasz sem. Ferenc ugyan úgy tervezte, hogy a telet Budán fogja tölteni, ezért még a nádort is kilakoltatták a budai várból,¹⁴ de az a meleg fogadtatás, amellyel a franciák kivonulása után csak rövid ott tartózkodásra Bécsbe siető császárt fogadták, fölborította ezt a tervet. Ferencet meglepte a kitörő öröm, amelyet az utca népe részéről tapasztalt, és ezt az alkalmat közvetlen környezete fölhasználta arra, hogy terveit megváltoztassa. A császárt akkor már nemcsak testvéreitől, hanem Mária Ludovika császárnőtől is el akarták választani és azt hitték, hogy ha a császárt ráveszik a Bécsben maradásra, a császárné és Ferenc gyermekei mégis Magyarországon fognak maradni. Baldacci és Kutschera azt remélték, hogy így megszabadulnak a császárné befolyásától, mert — ám-bár a békekötés ellen együtt harcoltak vele — attól féltek, hogy Mária Ludovika minden befolyását föl fogja használni, hogy a császárt közömbös hétköznapiságából fölrázza, hogy nagy

¹¹ U. ott, *Iratok*, III. 658. 1. „Theile ihm die Idee von der Wiedereinführung einer beschränkten Ropnaoscentatiions-Verfaseung mit.“

¹² U. ott, *Iratok*, III. 713. 1.

¹³ U. ott, *Iratok*, III. 731. 1.

¹⁴ U. ott, *Iratok*, III. 717., 727., 731., 736., 763., 776. és 720. 1.

átalakításokat fog sürgetni a rendszeren is, ami természetesen személyi változásokat is vonna maga után. Attól tartottak, hogy ez az ő befolyásuknak lehetne kárára, a saját hatalmuk fenntartására tehát éket akartak verni a házastársak közé. Ez nem sikerült. Mária Ludovika akkor már sokat betegeskedett, egészségi állapota nem volt megnyugtató — amit szintén fölhasználtak ellene —, de a gyöngye testben férfias, erős lélek lakozott, amely válságos pillanatokban mindig diadalmaskodott a törékeny testen. Nem hagyta magát félretolni.¹⁵

A nádorra azonban az, hogy a császár ezekben az életbevágó időkben elkerült az ő közeléből, nem volt kedvező. Eltekintve attól, hogy az utolsó hónapokban megszilárdult állására és reformterveire jobb lett volna, ha továbbra együtt maradnak, nagy munkatöbbletet jelentett az is, hogy ismét mindent írásbeli úton kellett lebonyolítani, és hogy a franciák által kifosztott és elpusztított osztrák területek ellátása és újraépítése, a már-már összeomló államháztartás sűrű egymásutánban termelte az olyan királyi rendelkezéseket, amelyek Magyarországtól újabb és újabb segítséget sürgettek, amelynek azonban alig lehetett eleget tenni, nemcsak Magyarország sajátos, elmaradt társadalmi szerkezete miatt, hanem főképp azért, mert az ország gazdasági függősége és kiszolgáltatottsága mellett, az ennek következményeként jelentkező nagy pónzinségben nem voltak itt olyan tartalékok, amelyeket a helyi viszonyokkal nem ismerős osztrák államférfiak vártak. Előteremteni a lehető, meggyőzni a követelőket, hogy a lehetségesen fölül az országot megterhelni nem lehet, rengeteg erőt és időt kívánt, így az alkotmányterv bemutatása elhúzódott 1810. július 21-ig.

A július 21-i emlékirat¹⁶ nem volt részleteiben kidolgozott tervezet. Minthogy a nádor nem volt még tisztában azzal, hogy mit érhet el a királynál, a megoldás háromféle módját vetette föl. Az osztrák történetírók ezt a kísérletet úgy nevezték: „eine Hungarisierung Österreichs“. Az alapgondolat tényleg nevezhető így is. A nádor, amióta Budára küldtek, mindig azt hallotta,

¹⁵ U. ott, *Iratok*, III, 820., 855., 864—865. 1.; Wertheimer: *Die drei ersten Franen des Kätéen Franz*. (Lcipzig 1893.) 94—97. és 105. 1. Guglia, Eugen: *Kaiserin Maria Ludotica*. (Wien, 1898.) 126—133. 1.

¹⁶ *Iratok*. IV. 64. sz.

hogy a magyar alkotmányt és viszonyokat közelebb kell hozni az osztrák berendezéshez. Így fejezték ki Bécsben azt a leplezetlen törekvésüket, hogy a hagyományos magyar fejlődéssel szakítva, az osztrák abszolutisztikus kormányzatot teljes berendezésével együtt ide át akarták ültetni. Eddig is főképp gazdasági téren ütköztek össze az ellentétek. Most a gazdasági élet az államháztartás bajában csúcsosodott ki. Ezt kellett mindenkép orvosolni, de éppen ezen a ponton a magyar alkotmány útját állta mindazoknak a lehetőségeknek, amelyekkel az adóprést Magyarországon is ugyanolyan szigorral lehetett volna megindítani, mint Ausztriában. Magyarország hozzájárulásán fordult meg tehát minden megoldási kísérlet és ezért Bécsben egyszerre nagyon sürgős kérdés lett a magyar alkotmány átalakítása az egyenlősítés jelszavával. Ezt a támadást kellett a nádornak kivédenie. Hogy ez a kérdés már 1809 szeptemberében is olyan élénken foglalkoztatta, bizonyítja éles látását, a tornyosuló veszedelem korai fölismerését; a teendőt már a gondolat kezdeti stádiumában, az idea első fölmerülésekor világosan fogalmazta meg.

A Hungarisierung Österreichs abban állott volna, hogy Ausztriában a fejedelem abszolút személyes kormányzatának megszüntetésével alkotmányos életet vezetett volna be. József főherceg nádor nem félt úgy az alkotmányos formáktól, mint. Ferenc császár, Egyáltalán nem lehet azt állítani, hogy el lett volna ragadtatva az országgyűlések szerkezetétől, és főképpen nem tárgyalási módjuktól, amely lehetővé tette ugyanannak a tárgynak különböző fórumokon újra és újra elővételét, azt, hogy egyesek bőbeszédűségükkel ránehezdedek a törvényhozó testületre és makacsságukkal a már elért eredményeket is kétségekké tették; de eltekintve ezektől a bajoktól, mégis az alkotmányos megvitatást tartotta komolyan célravezetőnek, a hibák kiküszöbölésére a legalkalmasabbnak. Emlékiratában a fölvilágosodás híveként rámutatott arra is, hogy az alkotmányos élet a korszerű. A kísérő iratban, amellyel emlékiratát fölküldte, az összállam regenerálásának szükségéről beszélt a nem szerencsés háborúk után. Ezt a törekvést ismerte föl a császár elhatározásában is, amikor évekre szóló finánciális tervet dolgoztat ki.

Eredményt azonban csak attól várt, ha a mélyreható és szélesen átfogó eszközöket általános közreműködés, komoly akarat és az intézkedések hathatós támogatása biztosítja az állampolgárok minden rétege részéről. Igaz hazafiságot és közösségi érzést kívánt meg mindenkitől, aki a közjóra irányuló gondolatokkal foglalkozik, s ezen az alapon érezte magát hivatottnak, hogy mint egy ország ügyeinek legfőbb vezetője (Landos-Chef), aki az illető ország bajainak orvoslására leginkább képes, javaslatot tegyen. Különösen kiemelte azt, hogy ő éppen Magyarország élén áll, amely az osztrák államnak erőikben leggazdagabb része, hogy ezek az erők eddig nem voltak kellőképpen kihasználhatók, és amely, minthogy kiváltságai és alkotmánya alapján a legfontosabb kérdések tárgyalásában a rendek részvételét biztosítja, a legnagyobb kötelességeket viseli, hogy az igazgatást támogassa és egyben az eszközök megválogatásában a legnagyobb óvatosságra van kötelezve. Hangsúlyozta, hogy sohasem érezte hatalmasabban azt a vágyát, hogy az egésznek javát szolgálhassa, mint a regenerálás szükségének ebben a pillanatában, és hogy meg van győződve, hogy ebben a munkában Magyarországnak kell a főszerepet átvennie. Végre kérte a császárt, hogy irata átolvasásában ne a kidolgozás értékét nézze, hanem a jóakaró szándékot és azért a megítélésben legyen elnéző.

„A magyar királyság — így kezdődött az emlékirat — a legutóbb kötött béke óta nemcsak terjedelmére, lakosságának számára és termékenységére nézve kétségtelenül a legfontosabb része az osztrák államnak, de még inkább azért, hogy minden néven nevezendő forrásai kevesebbet, szenvedtek, mint ez állami együttes többi tagjaié, továbbá, mert nemes, fennie ölt. nép lakja nagy lendülettel a tökéletesedésre, a legtisztább hazaszeretettel és nemzeti szellemmel, amely épp ezért nagy elgondolásokra és jelentékeny javításokra alkalmas“. (1. §.) Az utolsó 22 év háborúiban ez az ország csak kevéssé vált hadszínterré, alkotmánya fokozottabb mértékben engedte meg az erők kímélését, éghajlata hamar helyrehozta az elszenvedett kálókat, de ezzel szemben — különösen az utolsó év háborúja óta — mégis érzékenyen sújtja a háború pusztítása és egy régi nemzeti gyűlölség, a közigazgatás szétzüllése, az államhitelezés ingadozása és a nemzeti

jellem és erkölcs hanyatlása. A reformok szempontjából tehát a nádor két tételt állított egymással szembe. Az egyik, hogy a magyar alkotmány alaptörvényei (leges constitutionales et fundamentales regni) bölcssek, célravezetőek és egészen a nemzet szellemének, erkölcsének és szokásainak megfelelőek. A királyi hatalmat s a rendek Jogait illető megállapításait is okos alkotmányos rendelkezéseknek nevezte. De amint — úgy hirdette — ezt, minden elfogulatlan szemlélőnek el kell ismernie, éppen olyan nyíltan vallotta, hogy minden elfogulatlan, hazáját szerető magyar elismeri, hogy idővel sok új törvény és szokás bizonyos formákat teremtett meg és olyan ügyvitelt — különösen az igazságszolgáltatásban és az adózásban —, amelyek a Jelen időknek nem felelnek meg. Ezért itt is szükség van regenerálásra, amit a rendek már 1792-ben beláttak. Neon tagadta azonban e mellett azt sem, hogy a kevésbé felvilágosultak, a régi balvéleményekhez ragaszkodók minden újítástól félnek; kifejtette tehát, hogy a szükséges reformokra őket fölvilágosítással elő kell készíteni. Ezért kívánta, hogy mindenekelőtt dolgozzák ki a Jól megfontolt reformok átfogó tervezetét, azután a részleteket, majd fedjék fel az emberek előtt a fennforgó bajokat, egészítsék ki a hiányokat és fontolják meg az újítások megvalósításának módját. Az eredményt egységes munkában szándékozott közzétenni. Ilyen eljárástól várta az átgondolt reformok megvalósítását.

A regenerálást azonban nemcsak Magyarországon óhajtotta s ezért összhangot is kívánt a monarchia egészének intézményeiben. Fölvette tehát a kérdést, melyek legyenek azok az alapok, amelyek szerint a rendszert kidolgozzák? így jutott el ahhoz, hogy három megoldás képzelhető: *a)* hogy Magyarország alkotmányrendszerét a monarchia részére kidolgozandóéhoz idomítsák; *b)* hogy Magyarországnak adjanak az eddiginél nagyobb önállóságot, olyan módon, hogy ez az örökös tartományokkal a kapcsolatot ne bontsa meg; *c)* hogy csak a hibák javítására és a visszaélések kiirtására korlátozzák a reformot.

A válaszadásban, hogy a három lehetőség közül melyik volna a legmegfelelőbb, nem indulhatott ki a nádor másból, mint az egységes közigazgatás elvéből, amely Ausztriában hagyományos volt. Az uniformizálás kétségtelenül nagy sikereket is ért el, szelleme áthatotta az összes középponti kormányhatóságokat

rá az udvart is. Említve tehát az előnyöket, amelyekkel az ilyen rendszer jár, hivatkozott a római birodalomra, Franciaországra, Oroszországra, Magyarországon Nagy Lajosra és Mátyásra és végre Napóleontra. Hangoztatta, hogy Ausztriának hatalmát is mennyire emelné, ha közszellemet lehetne teremteni, ha a tartományi előjogok megszüntetésével a kereskedelem és ipar akadályait el lehetne hárítani s a közterheket az összes országokban ugyanazon elvek szerint rendezni. De mindjárt rátért arra is, hogy ilyen egységesítés jórészt csak ott volt végrehajtható, ahol hódítás, forradalom vagy államcsíny adta hozzá az alapot. Ausztriában azonban nem ez az eset; a tartományok nagy része szerződések vagy örökségek útján került a dinasztia alá, és azokban is meghagyták a régi jogokat, amelyek háborúval kerültek a birodalomhoz. „Es sei mithin schwer, wo nicht untunlich, in diesem Staate eine vollkommene Gleichheit einzuführen“, így szól a végső következtetés, amelyet kiegészít azzal a tanulással, amely II. József kísérletének megghiúsulásából vonható le. Rámutat azonban arra is, hogy Ausztria szétzúllóban rá hányat - lóban van, s ha ezen nem segítenének idejében, könnyen lehel a következménye forradalom és azután a monarchia fölosztása, vagy kedvező esetben átalakítása. A háború okozta bajok, az álltamhitel további leromlása, a jövedelmek megcsappanása, a belső igazgatás rá az erkölcs lezülése, a polgárság életviszonyainak megváltozása következtében ezt a veszedelmet komolynak tartotta, de ugyanebből az okból úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az a lakosságot hajlamossá teszi változtatásokra és hogy ezért nem fog visszariadni a nélkülözésektől és áldozatoktól sem, hogy nyugalmát, boldogulását és jólétét ismét visszaszerezze. A pillanatot tehát lélektanilag alkalmasnak tartotta reformok életbe léptetésére. II. József korának tanulását is oda módosította, hogy reformjait elő kellett volna készíteni. Utalt arra, hogy még Magyarországon is igazságot szolgáltatnak neki és sajnálják, hogy egyes intézkedései megghiúsultak. Úgy ítélte meg, hogyha a nemzet szellemének megfelelőbb formát választott volna, ha nem hívta volna ki a nemzeti szellem ellenállását és a begyökerezett balvéleményeket, újításai nagy részét sikerült volna megvalósítania. Erre alapította véleményét, hogy Magyarországon és az örökös tartományokban milyen módon kell a

reformokat életbeléptetni. Magyarország és Erdély — írta — terület és lakosság tekintetében majdnem a monarchia felét teszik ki, erőforrásaik szempontjából a fontosabbik részt. 800 éves alkotmányukat, előjogaikat Ausztria alapvető szerződésekben garantálta. Természetéé tehát, hogy alkotmányos jogaik értékének tudatában nem hajlandók megengedni ezek csorbítását a nélkül, hogy jelentős más eredményeket érnének el. Ha tehát az uralkodó azzal a lelkiismeretességgel jár el, amint az házában szokásos volt, és megtartja a szerződéseket és ígéreteit, akkor nem lehet arra gondolni, hogy Magyarország és Erdély alkotmányát az osztrák tartományokéhoz alkalmazzák, amelyekben abszolút monarchia áll fenn, mert ezzel elrabolnák tőlük alkotmányos jogaikat. Az ilyen kísérlet most még hevesebb ellenállásba ütköznék, mint II. József idején, mert a hangulat ilyen kísérlettel szemben még kiélezettebb és a korszellem is inkább a képviseleti rendszer felé, nem az abszolút monarchia felé hajlik. Erőszakkal és katonai beavatkozással, ha idegen tényező nem jön közbe, az ellenállást le lehetne törni, de ez nem menne vérontás nélkül s a magyarok még erősebben ellenszegülnének a kormányzatnak, mint a lengyelek, és minden alkalmat megragadnának a rájuk rakott iga lerázására.

Ezzel az indokolással támasztotta alá a nádor azt a tételt, hogy ha az osztrák császárság különböző részeiben ugyanazt az alkotmányt, ugyanazt az igazgatást és adózási rendszert, azonos kiváltságokat akarnak élet beléptetni, ez csak úgy történhetnék, ha a magyar alkotmány előnyeit kiterjesztenék az örökös tartományokra is. Ez alapon ott is életbe kellene léptetni a király és a rendek közös részvételét a törvényhozásban, a rendeknek azt a jogát, hogy önmaguk adóztassák meg magukat, s a nemességnek azt a kötelezettségét, hogy személyesen és adományaival is részt vegyen a haza védelmében. Az osztrák tartományok ezzel semmit sem vesztenének, az alaptörvények, mint a Pragmatica Sanctio, érvényben maradnának, s az osztrák tartományok hűségükért és áldozataikért kapnák meg az alkotmányt, így egy egységbe tömörítve megszűnhetnének a kölcsönös szemrehányások s a gyűlölködés, amelynek eddig a különböző jogok s a kormányzatban való különböző részvétel voltak legfőbb okai. Az így alakuló államszövetségnek — úgy vélte a nádor —

egyetlen birodalmi gyűlése lehetne s a rendek országonkénti előjogai megszűnnének. Ha a birodalmi gyűlést alapos elvek szerint rendeznék, a tartományok alaptörvényei azonosakká válnának, a közigazgatás és az adórendszer egységessé lenne, a közös terhek egyenlően oszolnának meg. Neveken ez nem fordul meg; Magyarországon az elsőfokú politikai közületet továbbra is megyének neveznék, Ausztriában Kreisamtnak, ha ügyvitelük ugyanazon elvek szerint is alakulna. Meg kellene hagyni azonban bizonyos különbségeket is a részletekben a szokások, erkölcs és a nemzeti szellem tekintetében. Az előny, ami ebből származnék, a nemzeti gyűlölködés és a külön érdekek megszűnése volna. Azt a nádor határozottan tagadta, hogy az így alakuló új rend a császárság hatalmát gyöngíténé, az állami igazgatás hatályosságát csökkentené. Az uralkodó hatalmát és tekintélyét ez a megoldás — meggyőződése szerint — csak növelné, de egyben növelné a magyar királyét is, aki ugyanolyan hatáskört kapna, mint a többi tartományok feje, tellát a végrehajtó hatalom terén sokat nyerne. Az örökös tartományokban a fejedelmi jog ugyan korlátozódnék, mert a törvényhozás jogát az uralkodónak meg kellene osztania a rendekkel és adókat sem vethetne ki saját elhatározása szerint, de a törvényhozásban ezt a csökkenést ellensúlyozná az, hogy a törvény javaslat okát ő terjesztené elő, az adómegajánlásban pedig a rendek tulajdonképen csak visszakapnák az őket megillető jogait. Rámutatott, hogy mérsékelt alkotmányosság mellett szeretett és tisztelt uralkodók ugyanúgy érvényesíthetik akaratukat, mint az abszolutizmusban, és az alkotmányos rendnek megvan az a nagy előnye, hogy a kormányzat bírja a közvélemény bizalmát, és megvan az a megnyugvás, hogy a kérdést a lehetőségig megvitattak. A birodalmi gyűlés tanácskozásait évenként tervezte, tehát a fejedelem hozzájárulásától függetlenül akarta.

Ez a rész volt az, amelyet Ausztria hungarizálásának neveztek el. Az emlékirat súlypontja azonban a második részen van, amely Magyarország önállóságának gondolatán épült föl. Ez abból indult ki, hogy 1723-ban III. Károly király a Pragmatica Sanctio elfogadása alkalmából az önállóságot biztosította és ünnepélyes esküvel megerősítette. Lényege az önállóságnak, hogy az osztrák uralkodó Magyarországon csak magyar

királyi minőségben uralkodik, hogy azt csak saját alkotmánya, törvényei és szokásai szerint kormányozhatja, hogy az ország nincs alávetve más országnak, és hogy a magyar ügyeket csak magyarok intézhetik. E mellett fölsorakoztatta az önállóság hiányait is: hogy Magyarországnak nincs saját minisztériuma, és hogy a magyar ügyek legfelsőbb fokon az összes örökös tartományokra közös államtanácson mennek át, hogy királya idegen udvarokban nem tart követet, sem idegen uralkodók nem akkreditálnak külön követet a magyar király mellett, hogy nincs külön hadserege, sem külön kormányhal ősága katonai ügyek intézésére s ugyanez a helyzet a pénzügyek terén is. rtolsó helyen a kereskedelmi igazgatás visszasságait említette: .kereskedelmi tekintetben ugyanazon elveknek van alávetve, amelyek Ausztriában irányadók, s amelyek gyakran Magyarország érdekeivel nem egyeztethetők össze“. E hiányok ellen majdnem minden országgyűlés fölemelte szavát és kifejezte azt az óhaját, hogy az ország önállósága érdekében legalább valamelyik pontot rendezzék. Valamennyi, vagy esetleg egyes séminek orvoslása az Ausztriához való kötelékek épségben tartása mellett — véleménye szerint — hatalmasan előmozdíthatná a királyság regenerálását és az ország erőforrásainak nagyobb-mérvfi fölhasználását. A nádor tehát ismét — úgy, ahogy már annyiszor tette — arra iparkodott a királyt rábeszélni, tegye meg ezt a lépést. Ezen az alapon a király az országgyűlésen így szólhatna: „kívánságotokra ünnepélyesen megerősítettem országotok önállóságát, ennek fejében azonban azt kívánom tőletek, hogy ti is adjátok meg nekem azokat az eszközökéi, amelyekre Írónóm fényének fönntartásához s az állam kellő igazgatása érdekében szükségem van“. Nem kételkedett benne, hogy ebben az esetben a rendek megadnák a szükségeseket az udvartartás költségeihez, a közigazgatási személyzet és a katonaság fenntartására, a bőséges segítséget a pénzügy rendezésére, hogy gondoskodnának a hadsereg létszámon tartásáról és mindarról, amiről eddig bizonyos akadályok miatt gondoskodni nem lehetett. Hogy e meggyőződése milyen erős volt, a következő pont bizonyítja, amelyben kifejti, ha a rendek ezek után is megmaradnának elutasító álláspontjukon, a kormány megtette volna kötelességét és végrehajthatná a közjót- szolgáló szándékait, s a

király a törvény keretein belül gondoskodhatnék atyai jóakarátának érvényesítéséről. E föltételezett, de meg nem engedett lehetőség után a nádor vitába szállt azokkal, akik a sérelmek teljesítését azon az alapon ellenzik, hogy az hosszú éveknek azt a törekvését döntené romba, hogy Magyarország intézményeit fokozatosan a német tartományokéihoz idomítsák, és hogy ez az örökös ..artományokkal fennálló kapcsolatot bontaná föl. Nem tagadta, hogy félévszázad előtt bölcs politika lehetett Magyarország teljes beolvadására törekedni, de a kor szellemének ez a törekvés már nem felel meg. A kor az alkotmányos fölfogásnak és a képviseleti rendszernek kedvez, úgy kell tehát a lehető legtöbb erőt Magyarországon megszerezni, hogy az ne járjon alkotmányának l átfogatásával. A kormányintézkedéseknek nemzeti jelleget kell adni, amivel meg lehet szerezni az ország teljes támogatását, míg az ellenkező út csak erőszak alkalmazásával érhetne el lát-szat-meghódolást. Ezen az alapon a második kínálkozó lehetőségei tartotta legkönnyebben keresztkivihetőnek. Adjon a magyar király az országnak külön minisztériumot, saját legfelsőbb katonai és pénzügyi kormányhatóságot, amelyek teljesen különállók legyenek a megfelelő osztrák hatóságoktól. Az uralkodó személye még mindig összekapcsolná a részeket és elérné a különböző érdekek összefogását egy egységbe, amely az egészet szolgálná. A részletekben e mellett a megoldás mellett sok mindent lehelne elérni, ami a kölcsönös összeműködést szolgálná. A terv keresztül vihotóságéro bizonyítókul fölhozta Lombardia és Belgium példáit, amelyeknek külön államtanácsuk, minisztériumuk, kornányhatóságaik, külön katonai és pénzügyi igazgatásuk volt, a nélkül, hogy ez az osztrák állam egységét veszélyeztette volna. Napóleon birodalmának szervezetét is fölsorakoztatta bizonyítékul, különösen az itáliai királyság viszonyát Franciaországhoz.

A megoldás harmadik lehetőségéről elismerte, hogy az a legkönnyebben valósítható meg. Ennél nem új rendszerről van szó, csak a meglévőnek megjavításáról, kicsinyes toldás-foldásról. Ez ütközik legkevesebb ellenállásba a közönség részéről is. De hogy nem ezt óhajtotta megvalósítani, arra bizonyág, hogy az egész tervet minden mélyebb indokolás nélkül, rövid bárom pontban elintézte. Nyíltan is megmondta, hogy átütő erejű és állandóbb eredmény ettől a módtól nem várható. Sőt, minthogy

ez esetben épp azokat a kérdéseket kellene érinteni, amelyek az alaptörvényekre és a nemesség' kiváltságaira vonatkoznak, a maradiak körében ezzel szemben ellenállásra is kellene számítani.¹⁷

Erős meggyőződés és nagy önbizalom kellett ahhoz, hogy a nádor egy ilyen emlékiratot nyújtson át császári bátyjának 1810 júliusában, amikor már jól tudhatta, hogy közöttük nincs meg többé még az a látszólagos harmónia sem, amelyet a császár Komáromba érkezése után erősen óhajtott, amelyet azonban a béketárgyalások alatt a háborús párt emberei és velük együtt a császárné is szorgalmasan bontogattak. Más lett volna talán a helyzet, ha a halál a primást, nem ragadta volna el, s a nádor benne támaszra számíthatott volna, vagy az ő közbenjárásával legalább is a konkolyhintók munkáját ellensúlyozhatta volna. Bécs kapitulációja miatt kegyvesztett lett Estei Miksa főherceg, Wagram és a znaimi fegyverszünet jó alkalom volt Károly főherceg megrágalmazására és eltávolítására. Lajos főherceget is elsodorta, hogy a hadi szerencse nem mosolygott rá. Rainer főherceg Budán jelentéktelen szerepre volt kárhozható s a békekötés után, amikor a császár ismét átvette tőle a polgári kormányzást, hatalmát ő is elvesztette. János főherceg visszavonult Stájerbe és ott szeretett volna lokális hatáskört szerezni. A nádor nagyon jól ismerte az aknamunkát, amelyet a császár közvetlen környezete folytatott a főhercegek ellen. János öccsét ismételten figyelmeztette az ellene irányuló aknamunkákra, kérve kérte, hogy ne kedvetlenedjék el és ne tegye meg ellenfeleinek a szíves-séget, hogy földjé ellenük a harcot. A végeredmény mégis csak az volt, hogy a nádor egyedül maradt a küzdelemben, de távol az elhatározások helyétől, sem az ott történeteket nem tudta figyelemmel kíséreni, sem személyes befolyását a döntésnél nem volt módjában latba vetnie. Ki volt tehát szolgáltatva ellenségeinek, akik a császár visszatérése után három hónapon át. még a császárnét is távol tudták tartani a császártól és ezt az időt kihasználták uralmuk megszervezésére.¹⁸ Springer Antal, a kor kiváló osztrák történetírója, már 80 évvel ezelőtt megállapította, hogy Ferenc császár rendszere csak a bécsi békekötés után öltött

¹⁷ *Iratok*, IV. (4. sz.

¹⁸ 1809. napló. *Iratok*, III. 820., 855., 864—865. és 884. l., *Iratok*, IV. 50. sz.

némely ingadozások és fordulatok után állandó ős egyöntetű alakot, amikor is az uralkodó egyénisége élesen és tisztán jutott kifejezésre.¹⁹ Ez az ítélet talán túlzott. A bécsi béke azonban kétségtelenül kikapcsolta a külpolitikai nehézségeket és ezzel következetesebb és határozottabb irányt adott a kormányzatnak, amiben nagy része volt — amint Springer is kiemeli — az új külügyminiszter, Metternich személyiségének is.²⁰

Metternich lelki alkata Srbik lovag kutatásai alapján ma tisztán áll előttünk. Szenvedélyes, vakmerő ember, nem zseni, de kiváló tehetség, hideg és akaratában megzavarhatatlan. Nem Ferenc, nem a dinasztia és nem Ausztria megtestesítője, aki zavartalan realitással dolgozott a lehetőség határai között Napóleon egyetemes birodalmának megbuktatásán és a forradalom eszmevilágának kiirtásán, hogy helyükbe visszaiktalhatta a régi világ elveit és formáit. Műveltsége egészen a XVIII. század eszméi körében gyökerezett. A forradalom nagy tanulságait nem vonta le. „Kiművelt intellektusa — mondja Srbik — megismerkedett minden új tényezővel, de tudatosan elutasította őket magától. Nem hitt abban, hogy az államot etikai szigorral leltet átszőni, hogy erkölcsi jellemfejlesztéssel lehet újraalakítani.”²¹ Racionalista állampolgár maradt, akire a nemzeti eszme fejlődése, korának romantícizmusa és erkölcsi idealizmusa idegen maradt. Nem ismerte föl a nemzeti kultúrjavak politikai értékét, sem az uralkodók hadseregeinek népsereggé alakulását. A régi öncélú államot látta csak, amelynek nemzetet és egyént, mint eszközt alárendelt, a feudális formákhoz ragaszkodásában is a nemzet és az egyén fölött az államnak feltétlen rendelkezési jogát vitatta. Sem vallási, sem történeti tényezőknek alkotó erőt nem tulajdonított, általuk magát befolyásolni nem engedte. Különben minden ízében diplomata volt, aki lenézte a belső kor-

¹⁹ „Erst, von diesem Zeitpunkte an darf man die eigentliche Regierung Kaiser Franz I. rechnen, erst seit dem Wiener Frieden nimmt nach machen Schwankungen und Wendungen das österreichische Regierungssystem eine feste Gestalt und eine dauernde Gleichmassigkeit an, in welchem die Natur des Herrschers sieli schurf und deutlich ansprugt.“ Springer: *Gesch. Ontrreichs*. I. 108. 1.

²⁰ Springer id. mű, I. 128—138. 1.

²¹ II. Kittel' v. Srbik: *Metternich*. I. 120. 1.

Fleischmann sc.

METTERNICH.

FLEISCHMANN F. RÉZMETSZETE.

mányzat tényezőit, hozzájuk keveset értett és irántuk csak anynyiban mutatott érdeklődést, hogy az államot a rend és a felsőbbség elveire alapította. Ez nagyon könnyen volt összeegyeztethető a császár titkos kémkedő politikai rendszerével; sőt Metternich a császárnak ezt a szenvedélyét is kihasználta állásának megerősítésére és pl. titkos jelentéseket nyújtott be Károly főherceg viselkedéséről és népszerűségéről.²² Így lett Ferenc császár legmeghittebb tanácsadója, aki hamarosan Baldaccinak korlátlan befolyását is háttérbe szorította. Ezzel a lelki alkattal Metternich és nagy harmóniája a császárral újabb veszedelem volt a magyar felfogásra, amely nem ismerte el a felsőbbség korlátlan hatalmát, amely nem volt hajlandó a nemzetet egy idegen állameszme szolgálatában pusztá eszköznek tekinteni, amely történeti alapon erősen hangsúlyozta a sajátos nemzetit és azonfelül telítve volt szabadságra törő individualizmussal. Így Metternichben Ferenc császár állandó jellegű szövetségest kapott, aki rejtett gondolatait és vágyait formába tudta önteni, meg tudta fogalmazni és elvileg is megalapozni. Ez az új munkatárs már nem volt pusztán hatalomra vágyó törtető, mindent legázoló cselszövő, mint Baldacci, nemcsak ura kegyeit hajlíasztó udvaronc, mint Hager báró vagy a korlátolt Kutschera. Benne Ferenc nagy látókörű és nagy koncepciójú tanácsadót kapott, aki hogy külpolitikai terveit: annál könnyebben keresztülvihesse, készségesen szolgálta ki a császár — szerinte — ártatlan vágyait és osztalta el a határozatlan uralkodó esetleges aggályait. A monarchia lielső regenerálódása és a magyar alkotmányos, önállósági és nemzeti törekvések szempontjából a császárnak és új kancellárjának ez a lelki szövetsége sötét lehetőségek körvonalait rajzolta föl a jövő egére.

A Metternich részéről fenyegető veszedelem nem mindjárt vált nyilvánvalóvá. Ő csak párizsi útjáról való visszatérése után vehette át azt a szerepet, amelyet tehetségei neki kijelöltek. Addig továbbra is Baldacci volt a császár szenvedélyeinek föl szítója és gondolatainak irányítója, az a Baldacci, aki az 1808-i szép országgyűlés alatt, sem szűnt meg állandóan a magyar országgyűlés és alkotmányosság ellen izgatni és az 1809-i hábo-

²² Srbik: *Metternich*. I. 123—128. 1.; Springer id. mű, I. 128—138. 1.

rús lelkesedés idején is azt vallotta, hogy egyelőre el kell hinni a magyarok áldozatkészségét, de elveiből semmit sem engedett. Az új bécsi berendezkedés alkalmából visszatért ahhoz a módszerhez, amelyet 1806-ban már kipróbált, de amellyel akkor kudarcot vallott. A fölfordult birodalom, a súlyos gazdasági és társadalmi válság, az általános nyomor és a belőle fakadó elégedetlenség jó alkalmat szolgáltatott arra, hogy mindenfelől hangulatjelentéseket kérjenek be és Hager báró fölhasználásával ezeket a császár elé juttassák, természetesen Baldacci kommentárjaival. A remények, amelyeket ez a lelkiismeretlen udvaronc ehhez a módszerhez fűzött, teljesen be is váltak. A kabineti referátumok segítségével — még nem is telt el két óv az 1808-i országgyűlésen tett ünnepélyes fogadkozások óta, amelyekben a király azt hirdette, hogy az alkotmányosságot minden körülmények között tiszteli, — s a császár már megint Baldacci fejével gondolkozott és magáévá tette az ő terveit, amelyek közt már nemcsak a magyar alkotmánynak az osztrákhhoz való identitása szerepelt, hanem az a terv is, hogy a magyar alkotmányt erőszakosan fölborítsák.

A magyar alkotmány ellen minden irányban megindult a harc. Már 1810 februárjában ismét a magyar kancellária elé került Lakács György magyar közjogának kéziratja, hogy tankönyv gyanánt kiadják. Ez már nem az eredeti kézirat volt, liánéin annak átalakítása Izdenczy szellemében. A kancellária sok kifogásolni valót talált rajta, tankönyv gyanánt alkalmazását lehetetlennek tartotta már azért is, mert a királykoronázásról, nádorválasztásról, a rendek törvényhozói jogáról olyan tételeket hirdetett, amelyek a törvényekbe ütköztek, és tárgyalási módjában is olyan nyilatkozatokat engedett meg magának, amelyek tankönyvbe semmiképp sem voltak valók. A kancellária tehát a mű átdolgozását javasolta és pedig nem a szerző által, hanem egy más szakember által, akit, Ürményi országbíró, mint az egyetem elnöke jelölne ki. Ezt az átdolgozót utasítani kellett volna, hogy a felségjogokai a legszentebbül ismerje el, de egyben a törvények tekintélyén, a lakosok és a törvényhozók jogain se ejtsen semmiféle csorbát. Aczél István államtanácsos, az 1808-i országgyűlés személyisége azonban visszatartotta magánál a körözüvényt, úgyhogy vótumát csak 1812 augusztus végén adta be, amikor az ügy már nem volt

aktuális. Így történhetett, hogy a körösvény csak 12 évvel elindítása után került a király elé.²³ A közjogi tankönyv kérdése más útra terelődött. A bécsi Theresianum tanára, Gustermann Antal Vilmos kapott, megbízást, hogy a kormánykörök fölfogásának megfelelő módon dolgozza föl a magyar közjogot. A következő esztendőben már meg is jelent egyik könyve: „Die Ausbündung dér Verfassung Ungarns“, közjogi tankönyve azonban csak 1816-ban látott napvilágot.²⁴ Valószínűleg ugyancsak a bécsi kormánykörök támogatásával készült az 1812-ben megjelent „Versueh einer Darstellung dér Ungarischen Constitution“ is.²⁵ Néhány hónappal a Lakics-ügy után azonban az államkonferencia is foglalkozott egy névtelen följelentéssel, amely a magyar közjog kérdését tette szóvá. A följelentő Mednyánszky János báró helytartótanácsos lehetett, a szuperarisztokratikus liga agyrémének kitalálója, aki jelentést tett Schwartner Márton híres könyvének „Die Statistik des Königreichs Ungarn“ II. kötetéről, amely a magyar alkotmányt és közjogot ismertette. Kifogása az volt, hogy „igen célszerűtlen“ párhuzamban tárgyalja a magyar és az angol király uralkodói jogait.²⁶ A bécsi intéző körök tehát ismét előhozakodtak azzal az 1790-i országgyűlés utáni követelésükkel, hogy a magyar közjogot ne a törvényes viszonyoknak megfelelő beállításban tanítsák és terjesszék a magyar közönség és ifjúság között, hanem azoknak a fejedelmi abszolutizmusra alapított elveknek megfelelően, amelyeket különösen II. József alatt és az 1802. évi országgyűlést megelőző időkben hangoztattak sűrűbben.

Veszedelemesebb volt, hogy Bécsben terjesztett szóbeszéddek még a magyar közönségben is azt a hitet keltették, hogy a magyar alkotmányos életre Ferenc király és Napóleon megegyezése halálos veszedelmet jeleni. Ez a fordulat határozottan Mária Lujza főhercegnő eljegyzésével kapcsolatos. Hager báró Schüller rendőr-főigazgató bécsi hangulat jelentéséhez már február 10-én azt

²³ St. It. G90/1810.

²¹ A. W. Gustermann: *Ungarisches Staatsrecht* (Wien, 1818.)

²³ Leipzig, 1812. — Ezzel kapcsolatban ugyan Metternich határozottan állást foglalt az ilyen propagandisztikus munkák elint. 1812. máj. 3. Hausarchiv flung. 0.

²⁴ St. Conf. 15279810.

a megjegyzést fűzte, hogy Pécsben nagyon örülnek ennek a családi kapcsolatnak és majdnem minden gondolkozó ember úgy véli, hogy ezzel elérkezett a legjobb pillanat Magyarország megreformálására az egész monarchia érdekében. Két héttel utóbb már Pestről érkezett hangulatjelentés Schedius Lajos egyetemi tanár részéről. Ő is a szenzációs újság fölötti örömről írt, de a rendőrminisztérium szerint azoknak véleménye, akiknek érdeke a magyar alkotmány fönntartása volt, megoszlott. Ezek félnek, hogy az új politikai kapcsolattal az államvezetés nagyobb erőre tesz szert, amelyet fölhasználhat az alkotmány megváltoztatására. Baldacci mindkét jelentést ugyanazon napon, március 10-én terjesztette a császár elé. Az elsőhöz megjegyezte, hogy ő is több oldalról hallotta azt a véleményt, magyarok részéről is, és intett, hogy a döntő elhatározás előtt semmiféle nyilatkozatot sem szabad tenni, vagy esetleg híreket forgalomba hozni. A másodikkal kapcsolatban már részletes tanácsokat is adott, hogy minden a jó előkészítéstől függ, akire tehát az uralkodó ezt a föladatot bízza, az fordítsa egész idejét erre a kérdésre. Kellő titoktartással — meggyőződése szerint — minden, e terv megghiúsítására alakuló komplottot hatástalanná lehet tenni. Különben sürgette az előkészítést, mert valami váratlan fordulat hirtelen olyan helyzetet teremthet, amely a keresztülvitelre alkalmas.²⁷ Pécsben különösen fölburjánzottak a kalandos remények. Arról beszéltek, hogy a trónörökös angol hercegnőt fog elvenni, a nádor a montebellói hercegnőt, hogy Ausztria Anglia és Franciaország közti, békét közvetít,²⁸ hogy Schönbrunnban az egész monarchia jészére birodalmi gyűlést hirdetnek és a magyar alkotmányt eltörlik.²⁹ Június közepén már azt is rebesgették, hogy katonaságot visznek Magyarországra az alkotmány megdöntésének biztosítására.³⁰ Április végén egy hangulat jelentés kapcsán Háger báró is megengedte magának, hogy tanácsokat adjon a császárnak. Figyelmeztette, hogy az esetre, ha a főnemesség országgyűlésen kívül hajlandó volna az uralkodó akaratához simulni, ezt csak időleges mesterfogásnak lehetne tekinteni, mert abban

²⁷ Kab. A. 1810: 1058. és 2921.

²⁸ Kab. A. 2923/1811).

²⁹ Kab. A. 2927/1810.

³⁰ Kab. A. 2932/1810.

a pillanatban, amikor kapcsolatai Napóleonnal megadnák a lehetőséget a beavatkozásra, megmentenék az alkotmányosságot legalább teljes eltörlésétől, hogy tehát a francia politika változásával bizonyára ismét más irányt adnának a fejlődésnek, amint az II. lapét idejében is történt.³¹

Az osztrák ellenszenv a magyar alkotmánnyal szemben abból származott, hogy Magyarország el tudta magától hárítani azokat a nyomasztó anyagi megterheléseket, amelyek Ausztriában különösen a vagyonadóval, bizonyos élelmi cikkekre rótt fogyasztási adókkal vagy a kötelező ezüstbeszolgáltatással jártak, ámbár akkor sok osztrák úgy mentette meg értékeit, hogy azokat magyarországi rokonoknál vagy ismerősöknél helyezte el. Magyarországon törvényesen csak önkéntes adományokat szedhettek, amelyek természetesen összegükben messze elmaradtak azok mögött a terhek mögött, amelyeket a Lajtán túl viseltek. Egy alsóausztriai hangulat jelentéssel kapcsolatosan Pillersdorf Ferenc báró kamarai alelnök is szóhoz jutott a császár előtt, ő is érthető felháborodással szólt arról, hogy Magyarország kivonja magát a terhek elől, és szükségesnek mondta, hogy ezt a kérdést, Magyarországnak a közös terhek viselésébe való megfelelő bevonását, inog kell oldani vagy országgyűlésen, vagy célravezető finandális művelettel.³² Ilyen mérsékelt álláspontot azonban csak a komoly, felelősségük tudatában működő államférfiak mertek megkockáztatni. Hager ezzel szemben el akarta hitetni az uralkodóval, hogy még a magyar főméltóságok is meg vannak győződve az alkotmány megdöntésének szükségéről, a nemesség nagyobbik, kevésbé belátó része azonban még az önkéntes adományokat is haszontalan és káros eszköznek ítéli. Baldacci ezzel kapcsolatban felhívta Ferenc figyelmét arra, hogy az uralkodó engedékenysége és a helyzet visszasságai mennyire megszorították a felségjogokat és mennyire kiterjesztették az arisztokráciának a többi osztályokra és az államra káros hatalmát. önértékben tehát most aggodalmaskodnak, hogy a kormányzat ki fogja használni a ránézve kedvezően alakult helyzetet és ki fogja magát szabadítani szorultságából, amely-

³¹ Kab. A. 1368/1810.

³² Kab. A. 2936/1810.

nek nagy része volt azokban a sajnálatos körülményekben, amelyek a monarchiát sújtották. Így magyarázta azt, hogy a művelt magyarok is belátják, hogy a monarchia a magyar alkotmány lényegbevágó átalakítása nélkül márt nem maradhatna fönnt. Azzal zárta tehát referátumát — ami Ferencel szemben a leghatásosabb érv volt —, hogy ha rövidesen nem léptetik életbe a szükséges célszerű újításokat, azok a kiváltáságos osztályokra hátrányosabb módon fognak maguknak utat törni.³³ Ha ehhez egy másik referátumából kiemeljük még azt az érvelést, hogy csak a pénzügyi reform megoldása a fontos, a magyar közvélemény egészen mellékes, s hogy ami a közjó érdekében szükséges, azt nyugodtan végre lehet hajtani³⁴ — akkor tisztán áll előttünk az a mentalitás, amellyel az uralkodót az erőszakos módosításra rá akarták venni.

Az udvar irányadó embereinek e mellett a beállítottsága mellett — ámbár akkor Metternich Párizsban tartózkodott s ezekre az ügyekre még nem folyt be — semmi kétség sem lehetett, hogy Ferenc császár milyen irányban fog dönteni József nádor alkotmányjavaslatáról. A királyi rezolúció így szövelt: „Kedvességnek a monarchia általános javának előmozdítására tanúsított buzgalma tetszésemmel találkozott és felfogásomat abban az irányban nyilvánítom, hogy a magyar alkotmány megjavítására a törvényes utat tartom legcélravezetőbbnek, valamint hogy egy részének ugyanilyen úton történő megváltoztatásával ez a királyság a monarchia javára kellőképp igénybe vétessék, és hogy az inkább és amennyire csak lehet, a többi tartományok alkotmányához idomíttassék. Kedvesség az ez irányban eszközzendő további intézkedéseket kezemhez fogja adni és gondoskodni fog arról, hogy Magyarország kormányzatában a gyeplők minden tekintetben szorosabbra fogassanak, az engem mint királyt megillető végrehajtó hatalom semmi tekintetben akadályokba ne ütközzék, hanem megfelelő módon és pontosan működjék, egyben javaslatot fog nekem tenni a megfelelő eszközökről és rendelkezésekről, amelyek révén mindez addig is, amíg

³³ Kab A. 1083/1810.

³⁴ Kab. A. 1308/1810.

a nagy művet meg lehet indítani és keresztül lehet vinni, a legcélravezetőbben megvalósíttassák.”³⁵

Ezzel a legfelsőbb elhatározással el volt döntve a kérdés. Ferenc császár és tanácsadói a külpolitikai helyzet tisztázása után tényleg semmi okot sem láttak fennforogni arra, hogy alkotmányos szempontokat figyelembe vegyenek, még kevésbé, hogy az osztrák örökös tartományokban alkotmányos útra térjenek. A feudális berendezésre támaszkodó abszolút személyes uralom, amely csak felségjogokat ismert el, de a nemzeti eszme jogosságát, a népeknek azt a jogát, hogy saját sorsuk intézésébe tmaguk is befolyhassanak és érdekeik érvényesítéséért felszólalhassanak, a limitté elutasította. A reakció eszméinek tökéletes diadala volt ez. A rezolúció ugyan szólt a törvényes útról, de leheteti-e egyáltalában gondolni arra, hogy amit a király a részletükben óhajtásaként fölsorol, törvényes úton végrehajtható legyen? Magyarország alkotmányának az osztrák örökös tartományok alkotmányához, helyesebben mondva önkényes kormányzási módjához való lehető legteljesebb alkalmazása magábanvéve is törvényellenes volt, mert beleütközött az 1790:10. t.-c.-bc, amely kimondta, hogy Magyarország nem kormányozható az örökös tartományok módjára. Lehetett-e elfogulatlanul arra gondolni, hogy a rendek II. József abszolutizmusa és az 1790. óta érvényesült ellenhatás, az azóta ólért — ugyan még igen sovány, de alapvető — eredmények után évtizedek keserves küzdelmének gyümölcsseit ellenállás nélkül föl fogják adni csak azért, hogy a mindig nyíltan kárhoztatott bécsi kereskedelmi és pénzügyi politika az országnak tökéletes elszegényedése után mentői bőségesebb, az ország teherviselése szempontjából túlzott anyagi áldozatokkal sincsen segítségére? Vájjon a „nagy mű“ kifejezésből, amelyről a rezolúció végén szó van amelyet meg akarnak indítani és végrehajtani —, nem lehetett-e kiolvasni, hogy mindezek a törvényes lépések, amelyekre vonatkozóan a nádornak javaslatot kellett tennie, csak előkészítői egy további erőszakos föllépésnek, amely az osztrák abszolutisztikus rendszert Magyarországra átültetné? S ha ilyen lépésnek még csak a gyanúja is felmerült,

³⁵ *Iratok*. IV. 63. sz.

nem volt-e természetes, hogy attól azokat az eredményeket is féltsék, amelyeket a nemzeti műveltség és a gazdasági élet terén 1790 óta elértek? A végrehajtó hatalomra vonatkozó kitétel nyilván a megyék ellen irányult, amelyek, amióta II. Lápót a szabadkőművességet Magyarországon nemzeti jellegéből kiforgatta, a nemzeti önállóság s a nemzeti erők kifejtésének egyedüli meglegetései lettek. Lemondhatott-e a nemzet az egyetlen szervezetről, amely öntudatát kifejezésre és érvényre hozhatta? Nem úgy kellett-e gondolkoznia, mint a kilencvenes években Pálffy Károly gróf magyar kancellárnak, aki a reakció rémének jelentkezésével az előretörő szabad eszmék fönntartását a páholyok föladatavá akarta tenni?³⁶

A nádor kedvenc gondolatát, az osztrák alkui Hiányosságot tehát elsöpöri e ez a rezolúció, de még inkább elsöpörite a magyar önálló kormányzat álmát, azt a dualisztikus elgondolást, amely — messze meghaladva a későbbi Deák Ferenc-féle koncepciót — még a katonai és a pénzügyet is el akarta választani az osztrák intézményektől. Sőt az, hogy a nádor ezt a gondolatot egyáltalában fölvetette, őt a bécsi körök előtt csak gyanússá tette és újabb tápot nyújtott nekik, hogy Ferenc, császárt elidegenítsék tőle. Milyen közel állott ez a terv ahhoz a vádhoz, amelyet Mária Ludovika császárné a nádor előtt fölfedett, hogy Magyarországot a monarchiától el akarja szakítani és magát királlyá akarja kikiáltatni? Ferdinánd nagyherceget néhány hónappal korábban maga Napóleon javasolta Ferenc helyett császárnak. Azóta az udvari körök inkább Károly főhercegnök tulajdonítottak hasonló törekvéseket. János főherceget „Rhaetia királyának“ csúfolták.³⁷ A József nádorral szemben emelt vád tehát csak egyik láncszeme volt annak az intrikának, amellyel a gyenge ítéletű császárt testvérei ellen uszították. A szabadabb elvek és a reakció, az alkotmányosság és az uralkodó abszolút személyes uralma, a nemzeti eszme és a dinasztikus állam ellentéteinek ebben a hatalmas összecsapásában a nádornak a történeti múltra alapozott elvi álláspontja és egyenes őszintesége nem remélhetett sikert.

³⁶ V. ö. I. 141. 1.

³⁷ Springer: *Gesch. Oesterreichs*. I. 117. 1.

Július 21-i fölterjesztését az udvari intrika még fegyverül is használhatta.

A nádor csak alkotmányos alapon tudta elképzelni a megoldást. Egymásután fordult azokhoz a magyar urakhoz, akiknek tudását, tapasztalatait és érzelmeit becsülte, és véleményért: tőlük a tervezett reform egy-egy ágára vonatkozóan. Válaszaik ma is az 1811. évi országgyűlés előkészítő iratainak kötegeljen fokiisznak. Urményi József országbíró átadta neki azt a terjedelmes claborátumot, amelyet annak idején II. Józsefnek nyújtott át, óva őt a törvénytelen úton életbeléptetett reformoktól.³⁸ Vay József szeptemvir a megyei igazgatásról nyújtott be véleményt,³⁹ Almásy Pál a komisszáriátusi igazgatásról,⁴⁰ Balogh Péter szeptemvir pedig az országgyűlés szervezetről és tanácskozási rendjéről.⁴¹ Almásy munkálatának alapjául már a nádor egy tervezete szolgált, amelyhez Almásy pontonkint fűzött megjegyzéseket. Balogh Péter munkálata mellett is ott fekszik a nádornak egy, csak jelszavakban kidolgozott tervezete, amely az országgyűlés szabályozásának minden fontos kérdésére: összeállítására, a követek választásának módjára, a választhatóság kritériumára és a tárgyalás rendjére is kiterjed. Kiténik ebből az is, hogy a nádor az országgyűlések állandósítását tervezte a lakosság megterhelésének lehető elkerülésével, oly módon, hogy az országgyűlés minden esztendőben szükségkép összeült volna, tárgyalásai tehát nem függtek volna attól, vajjon a királyt nagyrészt idegen környezete az országgyűlés összehívása mellett vagy ellen hangolja-e? A királyi rezolúció beérkezte után abbamaradtak a nádor ezirányú munkálatai. A reálisan járható úton kellett elveiből megmenteni azt, ami megmenthető volt, mindenekelőtt magát az alkotmányosságot, hogy az, ami elvi jelentőségű, országgyűlésen döntsék el.

Bármennyire sürgették is Ferenc tanácsosai az erőszakos föllépést Magyarországgal szemben és bármennyire óhajtott

³⁸ N. titk. It. Praep. Diaet. 1810, 12. sz.

³⁹ Praep. Diaet. 1810. 3. sz.

⁴⁰ Praep. Diaet. 1810. 4. sz.

⁴¹ Praep. Diaet. 1810. 8. sz.

volna ő ennek az unszolásnak eleget tenni, mégis csak visszatartotta ettől esküje és erős vallásossága. Kétségtelen, hogy a nádor alkotmánytervezetére adott rezolúció is e két tényező kompromisszumával keletkezett, úgyhogy a törvényes út fönntartása a császár személyes kívánságaként tekintendő, a részletekben megnyilatkozó alkotmányértő utasítások pedig a tanácsadók fogalmazásának. Ferencnél azonban az volt a baj, hogy tételeit nem tudta megfogalmazni. Büszke volt fontos változtatásaira az eléje terjesztett rezolúciótervezeteken, ezek azonban nem a lényegre vonatkoztak, és azt sem vette észre, hogy belőlük ellen mondások származnak, amelyek interpretálásában azután tanácsosai fokozatosan mindinkább a saját véleményük irányába terelték a császárt. Mit lehetett azonban vallásos meggyőződésétől várni, minekutána a pápával szemben elkövetett jogtalanságok ellen nem emelte föl szavát és Napóleon válasának és Mária Lujza főhercegnővel kötött új házasságának érvényessége tekintetében teljesen elszakadt az egyház álláspontjától? A helyzet tehát fölötte bizonytalan és aggasztó volt. Hogy akkor még nem került nyílt szakításra a sor, csak Ferenc elhatározatlanságának volt köszönhető. Átfogó tekintettel mindent átgondolni nem volt képes. Egyelőre a pénzügyi baj kötötte le kiváltképen a figyelmét. Az összefüggést e közt cs az alkotmányosság közt, a finaciális orvosláshoz nem látta olyan világosan, mint a nádor, vagy a tanácsadói, avagy a magyar rendek. A finaciák kerültek tehát homloktérbe és Magyarországgal szemben megkerülő megoldásokkal, kísérletezett. A finaciákon át, azonban további a is aktuális maradt a magyar alkotmányosság kérdése és minden nehézség, amely a császár szándékait hátráltatta vagy akadályozta, ismét előtérbe tolt a magyar különállás és alkotmányosság megszüntetésének veszélyét. Az osztrák pénzügyek szanálása tehát minden pillanatban fölboríthatta a magyar alkotmányt.

Ez a kérdés magyar vonatkozásaitól eltekintve is nagyon nehéz volt. József nádornak az országgyűlési tárgyalások szempontjából az volt a meggyőződése, amit különösen tisztán fogalmazott meg az 1807-i országgyűlés előkészületei közben, hogy a katonai és a pénzügyi probléma, mindegyik önmagában véve is

olyan mélyreható, hogy a kettőt párhuzamosan megoldani nem tanácsos. Ezért kérte szétválasztásukat és hogy ne együtt vigyék őket az országgyűlés elé, ezért hívta föl a császárt, hogy ő — aki egyedül tudja a politikai helyzetet áttekinteni — határozzon, vajjon a főnnálló politikai körülmények közt melyik való előbbre. Ezt a gondolatmenetet akkor Bécsben megérteni nem tudták, mindent egyszerre akartak megoldani, de sehol sem merészkedtek lényegbevágó, elhatározó rendszabály megragadására. A bécsi békével kikapcsolódott a katonai kérdés, a nádor kívánsága tehát önként teljesült. De magyar szempontból a pénzügy rendezése még nagyobb veszedelmet jelentett. Egyelőre azonban Ausztriában sem voltak még tisztában, hogy a szanalás érdekében mit kell tenniök. A bécsi kormányzat már a század legelső éveiben elvesztette a csatát, amikor a Károly főherceg, József nádor és Rainer főherceg sürgette új kormányzati rendszer megvalósítását az udvari és kormánykörök megghiúsították. A különböző resszortok külön életet éltek és saját szempontjaik szerűd elgáncsolták más kormányhatóságok javaslatait. Minden tehát csupa félrendszabály volt. A pénzügyeknek megvolt ugyan a külön kormányhatóságuk, a kamaraelnökök azonban kénytelenek voltak a kancellár kívánságai előtt meghajolni, a nélkül, hogy a külügyekbe betekintést kaptak volna. Még inkább korlátozta azonban tevékenységüket a haditanács szertelen követeléseivel. Megállaniok ebben a széthúzásban annál nehezebb volt, mert többnyire nem voltak szakképzett emberek. Zichynek még volt valami gyakorlati tapasztalata. Az őt fölvaltó O'Donnel el sent akarta vállalni ezt a terhes állást, minthogy semmiféle pénzügyi képzettsége sem volt.⁴² A kollegiális kormányzati rendszer és főkép a sok konferencia, amelyeket azonban mindig csak esetlegesen hívtak össze egyes kérdések megtárgyalására, nagy fékjei voltak a szakszerű és következetes kormányzásnak.

A császár egyrészről sürgette a hadsereg fejlesztését és lelkeben Napóleon hal almának megtörése volt a mindent elhomályosító mozgató erő, de e mellett állandóan kívánta a pénzügyi baj orvoslását is és meg volt győződve, hogy azt a hadsereg igé-

⁴² Beer: *Die Finanzen Ostereichs im XIX. Jahrhundert*, (Prag, 1877.)

nyei mellett is meg lehet oldani. Stadion gróf kancellárt a világpolitika alakulása foglalkoztatta, kívánta a papírpénzzel szemben főnnálló bizalmatlanság megszüntetését, de nem adta meg a lehetőségeket ehhez a művelethez. Azt ő is elismerte, hogy a papírpénz zuhanását meg kell állítani, mert különben a rossz kurzus fölemésztí az állam minden erejét. Az 1808-i erőltetett fegyverkezés O'Donnelt felszólalásra indította, de a császári rezolúció fölterjesztésére azt válaszolta, hogy a hadsereg szükségletéről gondoskodni kell. 1809. február 6-án a császár iemlő-íében szólította föl O'Donnelt, hogy szüntesse meg a bizalmatlanságot a papírpénzzel szemben, de három nappal később elrendelte a hadikészültséget, amely minden kísérletet ebben az irányban ismét megghiúsított. Az államvezetés tehát a pénzügyet a politikai élettől különálló valaminek tekintette, amitől szolgálatokat várt, amelynek azonban nem nyújtott segítséget.⁴³ A bizalmatlanság szításával a bankárokat, a börszét és a zsidókat okolták s a rendőrfőnök sötét képet, festeti ezekről a tényezőkről.⁴⁴

Ehhez járult, hogy a pénzügyi vezető férfiak is igen különböző elgondolás szerint keresték a megoldást és éppen a szakképzett emberek nem tudták véleményüket érvényesíteni. Már az 1805-i háború után tömegesen kerültek az intéző körök elé a legkülönbözőbb tervek és gondolatok, közöltük nem egy magyar tervezőtől.⁴⁵ A radikális megoldást sürgető devalvációs párttal szemben azonban éppen Zichy Károly gróf, volt kamaraelnök az infláció híve volt és büszkélkedett vele, hogy csak az infláció tette lehetővé a hadsereg fölszerelését és juttatta — szerinte — jóléthez a népet.⁴⁶ Az ő politikája kölcsönökkel akart segíteni.

⁴³ Beer: *Die Finanzen*, 37—40. !.

⁴⁴ Beer: *Die Finanzen*, 35. 1.

⁴⁵ A kabineti akták sorából utalunk itt néhány ilyen tárgyalásra az 1800. évről. A legbehatóbb tárgyalás Kolbielskivel folyt (Kab. A. 1806: 668., 814., 815., 1082., 124!), 1717.), azután egy Koffler nevű letartóztatott zsidóval (248., 487., 592., 723., 746., 945.). További tervezetek benyújtása ebből az évből: Plessner (910), Dénes Sándor (1347.), Bartolotti, Ferrari de'la Törre, F. W. Kari, Kayserfeld, Miinsterbeck, Reiss, Taintenier (valamennyi 1723. sz. a). Müller, Levin, Sclioel, Rosenberg (1744.), Challapezky, Chr. Schmetz, Mart. Míka, Rombold, Joli. Diebrioh, Ign. IVolhier, Vlnz. Sprung, .1. v. Blnmensberg. H. Bresslau v. Bresseldorf, W. B. Iloogor, A. Wallmger (181..).

⁴⁶ Beer: *Die Finanzen*. 29. 1.

amelynek kamata is újabb igen nagy gondokat okozott a kamatanak; a papírpénz értékének zuhanását pedig börzei vásárlásokkal akarta megállítani, ami pillanatnyilag — néhányszor, de csak igen rövid időre — némi sikert is hozott. Utóda, O'Donnel, elítélte ezeket az eszközöket, de végre maga is kénytelen volt hozzájuk nyúlni, mert a devalváció ellenzői mindig azokra az ígéretekre hivatkoztak, amelyeket — hogy a papírpénz iránt a bizalmat helyreállítsák — a császárral korábban kiadattak.⁴⁷ Amikor O'Donnel 1808. augusztus 26-án fölváltotta Zichyt a kamai aolnökségben, ez nem jelentett lényeges változást, de a pénzügyi gondolkodás kereteit mégis eltolta. Pergen gróf előterjesztései, aki a rémhírterjesztőknek, különösen azoknak a büntetésétől várta a papírpénz hitelének helyreállítását, akik az államcsőd fenyegető veszedelméről beszéltek, kevesebb liitelre találtak.⁴⁸ O'Donnel más, Weinbrennerhez hasonló elveket vallott, azt hirdetve, hogy a kurzus javulását csak nagyobb kivitellel lehet elérni.⁴⁹ Ez azonban szöges ellentétben állott azzal a tiltó vámrendszerrel, amelyhez Ferenc már uralkodása elején lekötötte magát, s amely miatt a szabad kivitelt sürgető magyar rendekkel is oly sokszor és oly élesen ellentétbe került. A pénzügyi orvoslás lehetősége tehát leküzdhetetlen akadályokba ütközött, amit azonban a kormányzat tényezői nem vettek észre. Stadion is csodát várt a kamaraelnöktől: hogy az évi budget 36 millió hiányán kívül még a hadiköltségeket is előteremtse s egyidejűleg a papírpénz mennyiségének csökkentésével annak hitelét is emelje. Az eszközök azonban, amelyekről hatalmas segítséget remélt, nem váltak be.⁵⁰

Napóleon 100 millió franknyi hadisarckövetelése szertelen kívánság volt. A bécsi kormány tehát abba a dilemmába került, hogy mielőbb békét akart kötni, hogy a lakosságot megszabadítsa a megszállók állandó nyomásától és zsarolásától, de a tárgyalásokat nem tudta dűlőre vinni, mert az állampénztár üres volt és a tervezett kényszerkölcsönhöz fűzött remények

⁴⁷ Beer: *Die Finanzen*, 31. 1.

⁴⁸ Beer: *Die Finanzen*, 35.].

⁴⁹ Beer: *Die Finanzen*, 34. 1.; Stiaseny, Paul: *Dér österreichische Staatsbankerott von 1811.* (Wien—Leipzig, 1912.) 30—31.].

⁵⁰ Beer: *Die Finanzen*, 39—40. 1.

hiúknak bizonyultak, úgyhogy még a hadisarc első részletének fizetendő összeget sem tudták előteremteni. Míg 1806-ban végeredményben a forgalomban levő papírpénz csak 72, 1807-ben 44, 1808-ban 25 millióval emelkedett, ez a katasztrófa az 1809-ik évben 212 millióval — az előző évihez képest 37%-kal — szaporította a bankókat.⁵¹

Ámbár a bécsi kormány bízott benne, hogy a hadisarcban még engedményeket fog elérni — és Mária Lujza eljegyzésével ezeknek a reményeknek egy része valóra is vált⁵² —, a szörnyű szóró,ngatottság s a fenti számok érthetővé teszik, hogy Ferencnek és kormányának meg kellett szüntetnie azt a halogató politikát, amely eddig bátortalan kísérletezéseivel az orvoslásnak csak kerékkötője volt. Ezzel a devalvációt már régen sürgető Rainer főherceg és azok léptek előtérbe, akik már korábban is a főherceg munkatársai voltak. 1809. július 26-án az ő elnöklete alatt összeült konferencián már Stahl államtanácsos vitte a szót, aki a 200 milliós követeléssel szembeállította azt a tételt, hogy a papírpénz értékének emelésére nincs mód, és ezért azt javasolta, hogy az állami birtokokat⁵³ nagy tömegekben adják el, vonjanak ki a monarchiában minden ezüstneműt és hárítsák át a monarchia terheinek egy részét Magyarországra. Október 16-án, amikor a pénzügyi kérdés megbeszélésére összeültek, Metternich, O'Donnel és Zichy is kénytelenek voltak elismerni, hogy erőszakos eszközökhöz kell folyamodni.⁵⁴

A nehézkesség, amellyel az ügy előrehaladt, Rainer főherceget arra indította, hogy külön pénzügyi bizottság föllállítását javasolja, amely független az udvari kamarától, s amelynek föladatává éppen a szanalás módjainak megállapítását kívánta tenni. Tagjaiul csupa devalvációs gondolkodású férfiút ajánlott. A meglévő papírpénzt sürgősen be akarta vonni és értéküket a névérték 70%-ával tervezte leszállítani. Ezzel kapcsolatosan új papírpénzt szándékozott kibocsátani. A kamatozó államadósság kamatát a belföldön le akarta szállítani, a külföldi címlettulaj-

⁵¹ Boer: *Die Finanzen*, 8. 1.

⁵² Ez a terv már 1800 decemberében fölmerült, az ünneplés megkérés 1810. márc. 11-én volt Bécsben, az esküvő ápr. 1-én St. Cloudban.

⁵³ Boer: *Die Finanzen*, 41—42. 1.

⁵⁴ Beer: *Die Finanzen*. 43. 1.

donosokkal pedig megegyezést tervezett, amelytől a kinnlévő adósság jelentékeny részének visszaváltását remélte. Mindezzel kapcsolatban a hadsereg létszámát 60.000 főre tartotta redukálónak.⁵⁵ A kamara még nem gondolt ennyire radikális eszközökre. Jelzálogkötvények kibocsátását tervezte, amelyek fedezetül az állami és egyházi javakat kötötték volna le, de a papírpénznek csak nagy címleteit, elsősorban az 500 és 100 forintosokat. akarta bevonni és még mindig azt hitte, hogy a mérleg passzivitását behozatali tilalmakkal kell kiegyensúlyozni.⁵⁶

1810 január eleje lett, mire O'Donnel is elkészült saját tervezőjével. Nyíltan megmondta, hogy azok az idők, amikor az állam önmaga biztosíthatta a pénz hitelét, elmúltak. Elfogadta tehát a jelzálogkölcson gondolatát, ámbár tisztában volt vele, hogy a be nem hajtható hitel csak névleges és nem kelthet bizalmat. Arra hivatkozott, hogy Európa-szerte az egyházi vagyont államvagyonnak tekintik. Elgondolásának lényege az volt, hogy nomosércre beváltható papírpénzt teremtsenek, amelynek összege — az akkori elméletnek megfelelően, hogy a papírpénz hitelének fenntartására harmadrésznyi fedezetre van szükség — a fedezet háromszorosa lehetne. Ezeket „Einlösungschein“-nek nevezte s a „váltócédulák“ és a régi papírpénz értékarányát — Rainer főherceg javaslatát követve — úgy ajánlotta, hogy 100 „Einlösungschein“ 400 régi bankóval legyen egyenértékű, ami negyedértékre való devalválást jelentett.⁵⁷ Február 12-én az állam vezető főméltóságai vették tárgyalás alá tervezetét. Ott Bartenstein báró titkos tanácsos-az elértéktelenedett papírpénz teljes kivonása érdekében emelt szót 400-as árfolyamon, előre megjósolva, hogy a bankók forgalomban maradása nem fogja a kérdést megoldani és a forgalomnak nagy kárára lesz. Indítványát azonban elvetették, mert pénzügyi bukást láttak benne, és általában arra törekedtek, hogy a kibocsátandó pátent mentői enyhébben fogalmazzák és az új papírpénz árviszonyát úgy állapították meg, hogy 100 váltócéduláért 300 ft névértékű régi bankót fizessenek. Ebben az értelemben jelent meg a királyi

⁵⁵ Beer: *Die Finanzen*, 44—45. l.

⁵⁶ Beer: *Die Finanzen*, 46—17. l.

⁵⁷ Beer: *Die Finanzen*, 47—53. l.

pátens 1810. február 26-án.⁵⁸ Május közepe lőtt, mire a beváltó bizottság szervezetét kidolgozták.⁵⁹ Közben azonban sok zavaró mozzanat keresztelte a terv keresztülvitelét. Franciaország hamisított bankókkal árasztotta el a megszállt területeket s az elszakított részekről, ahol a franciák a bankók forgalmát eltiltották, özönlött vissza a sok papírpénz, annak értékét még jobban lerontva.⁶⁰ O'Donnel is megbetegedett, ami a pénzügyi intézkedéseket késleltette. Egy félév telt el a február 26-i pátens után, mire a végrehajtáshoz szükséges rendeletek a császár jóváhagyását elnyerték. Akkorára a papírpénz mennyisége messze túlhaladta a számításoknál alapul vett összeget, s a hadsereg igényei oly magasra emelkedtek, hogy a beváltó bizottság is tiltakozott ellenük. A külföldi hitelezőkkel és Franciaországgal folytatott tárgyalások sem vezettek eredményiére.⁶¹

Az új pénz fedezete körül is támadtak bonyodalmak. Mint-hogy hosszú fontolgtatás után belátták, hogy jelzálogfedezet nem oldja meg a kérdést, bizonyos állami és egyházi birtokokat értékesíteni akartak. E ponton azonban beleütköztek az egyház ellenállásába, amely legalább is azt óhajtotta, hogy közöljék a főpapokkal azt az összeget, amelyet az eladásokkal szerezni akarnak, hogy ők maguk gondoskodhassanak róla, milyen birtokok volnának e célra értékesíthetők.⁶² Ez a késelem ismét megindította a bankóprést. A napi szükségletek fedezésére nem állott más eszköz rendelkezésre s a császár a beváltási bizottság tiltakozása ellenére ismételten hozzájárult — több esetben csak utólagosan — újabb mennyiségek kibocsájtásához.⁶³

Amikor O'Donnel halála után, 1810 júliusában Wall is József gróf, Csehország fővágrófja vette át a pénzügyek vezetését, a baj már teljesen elmérgesedett. Februárban a kurzus 398 volt. a pátens után ugyan 331-re javult, júniusban azonban megint

⁵⁸ Beer: *Die Finanzen*, 53—60. 1.

⁵⁹ *Die Finanzen*, 64. 1.: Hauer: *Beträge z. Gesich. d. Östereich. Finanzen*. 105. 1.

⁶⁰ Kaunitz: *Italienisch-französische Bankozettfälschungen*. (Archiv f. österr. Gesch. Bd. 108. 1918.); Fournier: *Napóleon als Falchmünzler*. (Österr. Rundschau Bd. 38); J. Kral: *Die Finanzreform*, 30—32. 1.

⁶¹ Beer: *Die Finanzen*, 67—70. 1.

⁶² Beer: *Die Finanzen*, 72—74. 1.

⁶³ Beer: *Die Finanzen*, 75—76. 1.

395-re, szeptemberre 490-re, novemberre pedig 960-ra szökött föl.⁶⁴ Az 1810 februári pátens tehát nem érte el a kívánt hatást, nagyrészt azért, mert a belőle folyó rendelkezéseket elkésve léptették életbe, alapjában véve azért, mert hatalmas érdekeltségek dolgoztak ellene és maga a kamara szelleme, vezető és alantasabb tisztviselőinek nagyobb része is az általuk nem helyeselt intézkedések elhúzásával törekedett az elrendelt rendszer megghiúsítására.⁶⁵ O'Donnel tervezetének elgondolása azon sarkallott, hogy a papírpénznek fedezetet teremj, egyrészt az egyházi birtokok igénybevételével — lekötésükkel vagy eladásukkal —, másrészt a kamatozó államadósság törlesztésére, 10%-os vagyon-dézsma kivetésével.⁶⁶ Hogy e mellett a régi papírpénz az újnak fisak harmadrészét érte volna, nem látszott igazi devalvációnak, ámbár a konvencióé pénzhez viszonyítva nem volt másnak nevezhető. A terv főbaja az volt, hogy O'Donnel a vagyon-dézsma 15 év alatt kívánta behajtani, és más jövedelmi forrásai is csak 2—3 év múlva hoztak volna pénzt az állampénztárnak, holott a baj nyílt beismerésével a bizalom sürgős helyreállítására lett volna szükség.⁶⁷ O'Donnel betegsége és halála következtében tervének ellenzői jutottak ismét szóhoz. Elődje, Zichy Károly gróf, Ipénzügyiekben Ferenc császárnak mindig bizalmas tanácsadója, és Baldacci vicekancellár, a mindenható kabineti referens, új tervekben dolgoztak. O'Donnel tervét az uralkodó előtt főként azon a címen támadták, hogy a pénzügyeket nyilvános ellenőrzés alá helyezte, s a beváltó bizottságot úgy tüntették föl, mint amely a felségjogokat korlátozza. Így három terv került egymással szembe.

Zichy gróf O'Donnel tervére támaszkodott, de azt gyorsítani akarta: az ingatlan vagyon utáni dézsma 15 év helyett 3 év alatt, az ingó vagyon utánit 5 év helyett kettő alatt: akarta be-

⁶⁴ Beer: *Din Finanzen*. (ja. és 75. !.

⁶⁵ Stiassny id. mű, 30.]; Beér: *Die Finanzen*. 77—82. 1.

⁶⁶ Beer: *Die Finanzen*, 62. 1.

⁶⁷ Az 1810. febr. 8-án tartott konferencián O'Donnel is arra az álláspontra helyezkedett: „dass wenn es jemals cinen Zeitpunkt gegeben hat, wo man das Zutrauen des Publicus durch eine offene Sprache gewinnen kann, es gewiss der gegenwartigo ist, er würde alsó keine Bedenken dagegen finden in dem zu erlassenden Patente die Summe der in der Circulation befindlichen Bancozettel klar und hestimmt zu sagan“. N. titk. lt. Praesid. 1810. 8. sz.

hajtani. Ettől 600 milliót, Magyarországtól 600 millió teher átvállalását várta s az egyházi vagyont is 100 millióval remélte megterhelni.⁶⁸ Eredetibb volt Baldacci elgondolása. Ő nem hitt abban, hogy a leromlott papírpénz értékének jelentékeny részét tartósan visszanyerhesse, sem abban, hogy az teljesen elértéktelenedjék. Abban akkor már a komoly tervezők közt nem volt nézeteltérés, hogy az értékállóság a pénz mennyiségétől függ, tehát ő is csökkenteni akarta a forgalomban lévő bankókat. Ámbár úgy ítélte meg, hogy a bankócédulák értékük kilencztedét veszítették el, az új papírpénzre való konvertálást 1:5 arányban javasolta, bár legszívesebben ércpénzre tért volna át. Tervét úgy kívánta megoldani, hogy a forgalom ne akadjon el, az iparosodás és a nemzeti vagyonosodás kárt ne szenvedjen. A szükséges fedezet biztosítására tehát tartományi bankokat akart állítani, amelyeken át az illető tartományok rendéi vállaltak volna bizonyos összegig garanciát. A kormányzat így kikapcsolódott volna a megoldásból s csak a bankok jövedelmének 10%-át vette volna igénybe a, régi bankjegyek bevonásának céljaira.⁷¹

Kivitelre mégis az új kamaraelnök, Wallis gróf terve került. Neki igen nehéz helyzete volt az O'Donnel-féle tervezet kudarcát után. Nemcsak vetélytársainak tervezeteivel és mesterkedéseivel kellett megküzdenie; ennél sokkal nagyobb bajokat okoztak a körülmények alakulásai: a külpolitika, amely egy szükségszerű, a bécsi béke teremtette, és egy távolabbi, egyelőre csak titkos óhajtaszként, de annál mélyebben gyökerező, érzelmi alapokon nyugvó irányvonal közt hányódott, azonkívül a hadseregnek a fennálló lehetőségekkel alig összeegyeztethető túlzott kívánásai, a pénzbe és reformjának lehetőségébe vetett hit teljes megingása, amely az 1810. évi februári pátens óta felborította a gazdasági rendet s az egyéni önzésnek s az indokolt, elkeseredett elégedetlenségnek kavargó hullámaint korbácsolta föl.⁷⁰ Illager báró rendőrségi alclnök gyors egymásutánban terjesztette a csá-

⁶⁸ Hoffmann Vidor: *Die Devalvierung des österreichischen Papiergeldes im Jahre 1811*. (München—Leipzig, 1923.) 44—49. 1.; Kraft: *Die Finanzreform*. 51—52. 1.

⁶⁹ Hoffmann: *Die Devalvierung im J. 1811*. 58—74. 1.; Kraft: *Die Finanzreform*. 52. 1.

⁷⁰ Hoffmann: *Die Devalvierung im Jahre 1811* 79—94. 1.

szár elé jelentéseit ez utóbbi tünetekről s az e közben a kamaraelnök szándékairól cs személyi összeütközéseiről terjesztett álhírekről. Egy ilyen jelentés, amelyet a császár Wallisnak nyilatkozattételre leküldött, adott alkalmat az új kamaraelnöknek állása megerősítésére. Ferenc akkor Grácban tartózkodott, Wallis tehát kifejezte sajnálkozását, hogy a császár nincs Bécsben, megindokolta a kifogásolt intézkedéseket és felajánlotta lemondását. Ez hatott az uralkodóra; felhatalmazást adott Wallisnak, hogy félelem nélkül haladjon a megkezdett úton, hogy olyan tételek kifizetését is megtagadhasssa, amelyeket a császár már jóváhagyott, hogy a kamara többségével szemben is az általa már jóváhagyott elvek értelmében járhasson el, biztosítva őt bizalmáról is, hogy csak az ő segítségével reméli legyőzni a veszélyt.⁷¹ Ez október elején történt. Akkor még Wallis nem volt tisztában azzal, hogy milyen módon fogja keresni a szanalást, de azt már határozottan kijelentette, hogy az O'Donnel-féle megoldás útja nem járható. Ezzel az akadémikuskodók nagy része el volt hallgatva és Wallis nyugatommal dolgozhatott, tervezetén, szándékait gondosan titokban tartva.

Amikor még O'Donnel javaslatai körül folyt a vita, Magyarország külön jogait valahogy tiszteletben tartották. Azon a szőkébb tanácskozáson, amelyet 1810. február 8-án tartottak Bécsben a pénzügyi szakkörök, O'Donnel ismételten hangsúlyozta egyes intézkedéseknél, hogy Magyarország kivételével az osztrák örökös tartományokra érvényesek. Csak a papírpénz fedezetéül lefoglalandó egyházi birtokok kérdésében ütközött össze a kamaraelnök kívánsága a magyar állásponttal. O'Donnel jelzáloghiteiről beszélt, de igen határozottan kijelentette, hogy a kibocsájtandó jelzálogkölcsonnel kapcsolatban gondoskodni kell arról, hogy a kamatok nem fizetése esetén a birtok a hitelezőnek tényleg átadható legyen. Figyelmeztetett, hogy a külföldön csak annak a jelzálognak értékében fognak hinni, amely fölött az állam közvetlenül rendelkezik, mert ha az állam nem ül bele az egyházi birtokba, akkor a hitelező nem bízhat abban, hogy a preklátusok vagy egyházi testületek elűzésével a javára írt birtok-

⁷¹ Hoffmann: *Die Devalvierung im Jahre 1811*. 16—16. l.; Stiassny id. mű, 41—43. l.

nak tényleg tulajdonába is juthat. O'Donnel, Koháry gróf kamarai alelnök és Baldacci ezen az alapon a magyarországi egyházi birtoknak lefoglalását kívánta a kincstár javára, de Zichy Károly gróf fölszólalására, aki azzal érvelt, hogy a király ugyan főkegyúri jogából kifolyólag megterhelheti az egyházi birtokokat, de a lefoglalás a fizkus részére törvénybe ütköznék, ettől elálltak. Egyelőre tehát megelégedtek önkéntes adományok beszól-gáltatásával, de megjegyezték — minthogy ettől nem reméltek kielégítő segítséget —, hogy a hathatósbab rendszabályokat országgyűlés útján „bekövetkezendő jobb időkre“ tartják fenn.⁷²

Az 1810. február 26-i pénzügyi pátentst a király már másnap meg is küldte a nádornak és az ő elnöklete alatt a magyar főhatóságok képviselőit Bécsbo konferenciára hívta össze. Ezt a tanácskozást március 12-ón, 13-án és 14-én tartóták meg. Resztvettek rajta Eischer István egri érsek, Ürményi József országbíró, Brunszvik József tárnokmester, Scrnsey András, a magyar kamara elnöke, Majláth György perszonális, Enlődy József gróf kancellár, Almásy Ignác kancelláriai tanácsos, Pétkovies Lajos udvari tanácsos és az ülés második és harmadik napján az udvari kamara és a minisztérium részéről O'Donnoi és Zichy gróf. Az első napon a magyar urak már kijelentették, hogy a Pragmatioa Sanetio alapján az ország kész erejéhez mértén részét a terhekből kivenni, de minthogy az országnak megvan a saját alkotmánya s e szerint országgyűlési határozat nélkül szubszídium senkire sem róható ki, a még csak nagy vonalában közzétett, tervnek országgyűlés elé vitelét javasolták, minthogy önkéntes adományokból, amelyekre a főispánok útján lehel fölhívni a nemességet, kiadós segítség alig várható. Március 13-án tehát O'Donnel és Zichy kifejtették a konferencia előli a végrehajtás módozatait, amire heves vita indul! meg. A fő ütközőpont itt is az a kérdés volt, vajjon a fedezőiül kiválasztandó birtokok lefoglalhatók-e oly módon, hogy a hitelezőnek szükség esetén átadhatók legyenek? Az ülésen résztvevők nem hitték, hogy ez Magyarországon keresztülvihető legyen. Csak

⁷² Az ülés jegyzőkönyvének másolata N. titk. lt. Praesid. 1810. 8. sz. „In dicsem Falle aber müsste sich immer vorbehalten werden, bey einstehendon besseren Zeiten würksamere Maassregeln auf cinem Landtage durchzusetzen.“

azt tartották lehetségesnek, hogy az érsekeket, püspököket, apátokat és prépostokat, valamint a kiváltságos kerületeket és a szabad királyi városokat megfelelő önkéntes adományokra szólítsák föl. Még élesebben foglalt állást a konferencia O'Donnell azon kívánsága ellen, hogy a kontribúciót az újonnan kibocsátandó váltócédulákban, vagyis a bankók háromszoros értékében szolgáltatassák be. E helyett csak azt javasolták, hogy a só ára legyen váltócédulákban fizetendő, valamint a vámok, harmincadok és kincstári illetékek, minthogy ezeknek megállapítása a király hatáskörébe tartozik. Ezekben tehát hozzájárultak a tételek háromszorosra emeléséhez. A kamaraelnöknek azt az álláspontját azonban, hogy a végrehajtás alatt álló pénzügyi művelet konverzió, s ennek következtében az adók az új pénznemben teljesítendőek, nem fogadták el. Az adózó nép nagy megterheltségére hivatkozva, az adónak tényleg háromszoros értékben szedését adóemelésnek tekintették, amelyet csak országgyűlés határozhat, el, és utaltak arra, hogy ilyen értelmezés mellett a kincstárnak is fizetéseit hasonlóképpen váltócédulákban, tehát háromszoros értékben kellene teljesítenie. A kérdés megoldására csak az országgyűlést nyilvánították illetékesnek és csak azért nőt javasolták azonnali összehívását, mert a pillanat hangulatát nem lártották elég kedvezőnek, s úgy hitték, hogy már néhány hóval a pénzügyi művelet végrehajtása után sokkal kedvezőbb lélektani feltételek közt lehetne országgyűlést tartani. Addig tehát csak az önkéntes adományok útja maradt nyitva, de ezeket illetőleg is azt kérték, hogy míg az 1807. évi országgyűlésen megajánlott szubszídiumok s az utolsó inszurrekció konkurenciális pénztára részére a még hátralékos összegek nem folytak, s amíg ez osztrák tartományokban is a megfelelő műveletek nem indulnak meg, az önkéntes adományokra való fölhívásokat ne küldjék szét.⁷³

A konferencia jegyzőkönyvét és határozatait a nádor a legmelegebb kíséreléssel küldte föl április 18-án a királynak, kifejezve azt a reményét, hogy ha a törvényes terhek nagyrésze már befizettetett, az ország ragaszkodásának és hazafias érzéseinek új bizonyosságát fogja adni. Minthogy az önkéntes ado-

⁷² *Iratok*. IV. 51. és 54. sz.

mányok nagy hiányait maga is elismerte, megnyugtatta a királyt, hogy az ország hangulatát megfigyelve, azt nagy elhatározásokra alkalmasnak találta, hogy a nemzetet eltölti a vágy, hogy jelentékeny javításokkal szolgálja a közjót, s hogy csak bizonyos vezetésre van szükség, amely a szétágazó gondolkozást közös nevezőre hozza. Lendületes szavakkal beszélt a dicsőségről, amely az országyűlésen a királyra vár, s amely a legszebb jutalom lesz magyar alattvalói javáért való fáradozásainak. A király az eléje terjesztett javaslatokat el is fogadta azzal az egy kivétellel, hogy korábbi kötelezettségek hátralékai miatt a felszólítások kibocsátását nem halogathatja.⁷⁴ Május 24-én tehát a nádor már föl is terjesztette a fölhívások tervezeteit és néhány nappal később a, papírpénz apasztására szervezendő bizottságba Magyarország részéről kiküldendő jelöltjeit.⁷⁵

Mindez még alkotmánytervezetének fölterjesztése előtt történt. Közben május 3-án meghalt O'Donnel, javaslata ellen megindult az aknamunka s a pénzügyi művelet végrehajtása elakadt. Szeptemberben végre, amikor ebben a tárgyban a tevékenység ismét megélénkült, végre legfelsőbb kézirat érkezett a királytól, amelyben közölte a nádorral, hogy elhatározta az országgyűlés összehívását és javaslatot kért időpontjára nézve. Egyben fölvetette a kérdést, vajjon — tekintettel a diétára — szükséges-e még az önkéntes adományokra való fölhívás szétküldése, de kifejezte azt, a véleményét is, hogy a főpapsághoz, a kiváltságolt kerületekhez és a szabad királyi városokhoz szólókat mégis el kellene indítani. Megküldte azonkívül a nádornak az osztrák vagyonszámlára vonatkozó adatokat, az egyes tartományokra cső várható összeg föltüntetésével és közölte, hogy a Lajtán túl a rendes adó összegét háromszorosra emelte.⁷⁶ A nádor szeptember 26-án meleg szavakban fejezte ki köszönetét ezért az elhatározásért: „Minden magyar velem együtt mély meghatottsággal tiszteli Felsőged atyai gondoskodását és a lelkiismeretességet, amellyel az ország törvényes kiváltságait megőrzi.“ Abból a szempontból is örömmel üdvözölte ezt az elhatározást, mert az állam helyzete s a kor-

⁷⁴ *Iratok*, IV. 54. sz.

⁷⁵ *Iratok*, IV. 58. és 59. sz.

⁷⁶ *Iratok*, IV. 73. sz.

szellem is nagy, erélyes, hathatós intézkedéseket kíván meg. Épp ezért a korábban tervezett felszólításokat — tekintettel az országgyűlésre — elejtendőkné tartotta, még a prelátusok, városok és szabad kerületek viszonylatában is.⁷⁷

Téves volna azonban azt gondolni, hogy a bécsi körök véleményében változás következett volna be, vagy akárcsak, hogy a császárt ne fogták volna meg a környezete által folyton hangoztatott jelszavak, vagy hogy az alkotmány fönntartását komolyan kívánta volna. Csak azt a látszatot akarta kelteni, hogy az alkotmányos élet fenntartása nem rajta múlt. Környezetében egy újabb tényező is akadt, amely a magyarelles irányzatot szította és szintén az alkotmány megdöntését emlegette. Ez éppen Wall is gróf volt, aki szeptember 27-én terjedelmes fölterjesztést küldött a császár után Grácba, kifejezve benne, hogy a pénzügyi szanalása alkalmából milyen követeléseket kellene támasztani Magyarországgal szemben. A fölterjesztésre az adott alkalmat, hogy Wallis értesült az országgyűlés összehívására történt döntésről. Akkor Wallis még nem hozakodott elő saját tervével; még az O'Donnell-féle pátens végrehajtásáról volt szó. Megmagyarázta tehát, hogy Magyarországgal szemben tulajdonképpen háromféle követelésről lehet szó. Az első a papírpénz csökkentése, a második a kamatozó államadósság rendezése, végre a harmadik az évi szükséglet fedezése. Rámutatott, hogy a február 26-i pátens szerint a papírpénz mennyisége 950 millió forint volt, de ez azóta 1 milliárd 3 millióra emelkedett, a kamatozó államadósság konvenciósi pénzben 630 millió, végre az államháztartás szükséglete háromszoros bankóértékben is közel 168 millió, amikor az ércpénz bankókban 535-ön áll. Ausztriában ezek fedezésére 10%-os vagyoadót írtak ki, amely 10 év alatt az ingatlan után legfeljebb 500 milliót, realisan számítva 400 milliót fog hozni. Az ingatlan utáni jövedelem 40 milliónál nem lesz több. A papírpénz bevonására rendelkezésre álló összjövedelem kimutatása szerint nem éri el az 507 milliót. Föltéve, hogy a monarchia forgalmának 200 millióra van szüksége, még 297 millió bevonására kellett fedezetet találni. Fedezetlen maradt azonkívül még nem kamatozó államadósságban a legkedvezőbb

⁷⁷ *Iratok*. IV. 73. fc 7-1. sz.

számítás mellett is 4—500 millió. Ezt az összeget csak Magyarországról és Erdélyből tartotta behozhatónak. Tartott tőle, hogy az országgyűlés ezt nem fogja megszavazni, egyedül Magyarországtól tehát 400, vagy legalább 350 millió hozzájárulást kórt a kamatozó és nem kamatozó államadósság törlesztésére. Kijelentette, hogy ezt az összeget Magyarország meg is tudja adni. Anyagi forrásairól azt írta, hogy területe nagyobb az osztrák örökös tartományok összterületénél, Galíciát is beleszámítva, lakossága 8 millió, sőt talán több, s ha egyes részei gyéren lakottak is, kevéssé műveltek és szegények, egészében a királyság (a melléktartományokkal együtt) jóléte igen magas, az utolsó tíz évben hihetetlenül gyarapodott és állandóan gyarapodásban van. Úgy számított, hogy a forgalomban lévő bankjegyek legalább felerésze ott forog. Végső következtetésként az ausztriai vagyonadó jövedelemmel szemben tehát a 400 millió s követelést nem tartotta nagynak, sőt azt állította, hogy Magyarország még így is könnyebben volna megterhelve, mint az osztrák és cseh tartományok. Figyelmeztette a császárt arra is, hogy nem elég, ha az országgyűlés ezt az összeget megszavazza, liá-nom annak mielőbbi gyors behajtása is szükséges, hogy az első részletet már 1811-ben beszállítsák. E mellett azonban azt i>-kívánta, hogy a folyó kiadások fedezésére a megcsonkított terület után járó 4,686.000 ft kontribúció — épp úgy, mint Ausztriában a rendes adók — háromszoros összegben (vagyis Einlösungs-scheinben) fiztessék, és végre konvenció s pénzben 6 millió s kölcsönt is kívánt fölvenni Magyarországon. Előad-ványa végén azonban még fölhívta a császár figyelmét, hogy minden utóhbi magyar országgyűlés szűkebb korlátok közé szorította a felségjogokat, hogy azok eredménye mindig kedvezőtlenül végződött a királyra, hogy most is komoly aggodalmak merülhetnek föl az országgyűlés ellen, amely viharosnak ígérkezik, hogy a rendek kellemetlen módon szóvátehetik Horvátország és a tengerpart egy részének elvesztését, a sóár fölemelését, hogy követelni fogják korábbi sérelmeik orvoslását, a közbülső vám eltörlését az osztrák tartományok felé, vagy legalább is annak leszállítását, hogy majd nem akarnak 3 éven túlmenő kötelezettséget vállalni, hogy a háborús károkat és az inszur-

rekcióra fordított áldozatot túlzottan fogják beállítani és mindent el fognak követni, hogy az országgyűlést elhúzzák és a propozíciók megvalósítását megghiúsítsák. Nyomatékosan hangsúlyozta tehát, hogy a legnagyobb szigorral és rendíthetetlen határozottsággal kell céltudatosan és gyorsan eljárni, mert különben az egész finansziális orvoslás megghiúsul. Minden azon fordul meg, hogy Magyarországot az összes rendelkezésre álló eszközökkel rávegyék a saját méltóságának megfelelő és a monarchia létének biztosítására elengedhetetlen áldozat meghozatalára, és hogy minden ezzel szemben fölmerülő akadályt sikeresen lerontsanak.⁷⁸

Ez az előadvány különösen két szempontból nem nevezhető elfogulatlannak: amikor Magyarországot az osztrák örökös tartományoknál gazdagabbnak tüntette föl, és amikor kifakadt az országgyűlések kívánságaival szemben. Kétségtelen, hogy a napóleoni háborúk a magyar földbirtokos és mezőgazda részére a konjunktúra korszakát jelentették a megelőző időszakkal szemben, amikor a legkülterjesebb művelési formák közt a nagybirtokon 6—7 különböző évből hevert még osztagokban a kicsépeletlen gabona rovarok és egerek zsákmányául, az időjárás viszonyosságainak kiszolgáltatva, Igaz, hogy az utolsó tíz év alatt, amelyekre Wallis hivatkozott, a gabona ára rohamosan emelkedett és a nagybirtokosok közül sokan, akik azelőtt elég jelentéktelen jövedelmet húztak a szemtermésből, megszabadultak adósságaiktól, de az áremelkedésnél, az összegek rohamos növekedésénél mélyrehatóbb tényező volt mégis az infláció, az ércpénz eltűnése után a papírpénz elértéktelenedése. Terményeik áremelkedése pedig csak három-négyszeresre volt tehető. Ha a pénznek ötöd, Wallis bevallása szerint akkor már majdnem hatodrészt szűlyedését figyelembe vesszük, a Wallis említette meggazdagodás erősen összezsugorodik. És ehhez hozzá kell még vennünk, hogy szörnyen elhanyagolt közlekedésünk mellett csak a Dunántúl, a nyugati részek tudtak értékesíteni, a Tisza-vidék terményeinek értékesítése szinte lehetetlen volt. Hogy az ipar és a kereskedelem pangott és hihetetlenül kicsinyes viszonyok közt tengődött, azt megmutatta a városok 1777-i, 1782-i és

⁷⁸ *Iratok*, IV. 76. sz.

1787-i összeírása.⁷⁹ Abban az országban, amely valamikor bányatermékeiből fedezte behozatalát, a rézinfláció folytán olyan ritkává lett a réz, hogy a rézművesek alig jutottak nyersanyaghoz. Ez volt az a lüree gazdagság. S ily körülmények közt az új kamaraelnök még indokoltnak találta, hogy kifakadjon az országgyűlések törekvése ellen, hogy ebből a helyzetből iparkodtak kiszabadulni, hogy küzdöttek a kiviteli politika igazságtalan szempontjai, a gúzsbakötő vámrendszer és a magyar kereskedőt egyoldalúan megterhelő magas vámtételek ellen. Wallis grófban tehát Baldacci méltó fegyvertársat kapott, aki hasonló elfogultsággal küzdött a magyar érdekek és alkotmányosság, főképp az országgyűlések ellen. Nemsokára ebben föl is váltotta Baldacci, akit a bécsi béke után, 1810 elején a császár kinevezett második alkancellárnak. Akkor hatásköre még nagyjában megmaradt a régi, a belpolitikai referátumok kabineti véleményezése. De már 1811. február 16-án beadvánnyal fordult Ferencnek, amelyben betegségére hivatkozva, hosszabb szabadságot kért a tavaszi és nyári hónapokra. Ferenc ugyan akkor második referens kinevezésével könnyített rajta, referátumai azonban erősen megritkultak.⁸⁰ 1811. május 9-én a számszék elnökévé történt kinevezése működését más térre terelte át. Schittlersberg Ágost Vítus felsőszámszöki elnök halála után kapta ezt az új hatáskört. Schittlersberg mint pénzügyi szakértő mondott véleményt az előző években arról a rengeteg tervezetről, amelyet a pénzügy rendezésére benyújtottak. O'Donnel óta Baldacci is ha heves harcában Zichy és Wallis ellen alul is maradt — a pénzügyi szakértők közé tartozott, de új hivatala egészen más nagy feladatokat rótt rá. Az ügymenetet a számszéknél egészen meg kellett reformálni s így a kabineti referátumból teljesen kikopott.⁸¹ Minthogy ebben az időben a pénzügyi kérdés állott előtérben, szerepét Wallis vette át, aki magyar közjogi tudását Lakácsnak Izdonczy átdolgozta kéziratosa művéből vette, amelyet rendelkezésére bocsátottak. Akkor inár Párizsból Metternich is visszatért, akit egész

⁷⁹ Thirring Gusztáv: *Városaink lakosságának kereseti viszonyai a la. század második felében.* (Magy. Gazdaságtörténelmi Száma. VIII. 1901.) 129-162. l.

⁸⁰ Kab. A. 1317/1811.

⁸¹ Krones: *Zur Geschichte österreichs.* 151. l.

beállítottságú a magyar politikai illetőleg teljesen ugyanabba az irányba vitt, amelyet Baldacci és Wallis is képviseltek.

Soha azelőtt ilyen egyöntetűen éles magyarelles hangulat Ferenc környezetében nem uralkodott. A császár lényegében már meg is volt nyerve ennek a felfogásnak. Még Óráéból, már október 1-én megküldte Baldaccinak véleményadásra Wallis fölterjesztéséi: „Abban a meggyőződésben — írta —, hogy a pénzügy rendezéséhez Magyarország bevonása szükséges, kamaraelnökömnek már egy idő előtt meghagytam, fontolná meg ezt a kérdést és mellékelve megküldöm önnek a hozzám beérkezett munkálatot alapos elbírálásra és véleményadásra. Szándékom ugyan, hogy országgyűlést tartatok és kiadtam erre a mellékelt rendelkezést, a legbizalmasabban (im engsten Vertrauen) kijelentem azonban Önnek, hogy tekintettel a magyar királyság bevonásának a pénzügyi műveletekbe való elkerülhetetlen és sürgős szükségére, arra az esetre, ha a célt az országgyűléssel elérni nem lehetne, el vagyok határozva, hogy félelem nélkül megragadom azokat a másnemű komoly eszközöket, amelyek a cél elérésére szükségesek.”⁸² Baldacci ezt természetesen nagy megnyugvással vette tudomásul, de figyelmeztette Ferencet, hogy ezt a szándékát egyelőre tartsa titokban. Különben teljes mértékben helyeselte a császár elhatározását és a Wallis felállította követeléseket, kijelentve, hogy csakis ezen az úton lehet az államt, megmenteni és megingott jólétét, újra visszaállítani. Ő is óvta tehát az uralkodót attól, hogy a megfogalmazott kívánságokból engedjen. Ha pedig a rendek nem felelnének meg a legfelsőbb várakozásnak, kevesebb ellenállást várt a szükséges komoly eszközök alkalmazásával, mint a gyengeséggel szemben. Csak az országgyűlés összehívásának időpontjára nézve voltak aggályai. Úgy hallotta, hogy 1811 márciusára akarják kiírni, ezzel szemben a sürgősséget hangsúlyozta és 1810. december második felét, legkésőbb időpontul 1811 január első felét ajánlotta.⁸³

Wallis 1810. szeptember 27-i fölterjesztése tehát döntő hatású volt nemcsak a pénzügyi válság megoldására, hanem a magyar alkotmányosságra is. A kamaraelnök állásának megerő-

⁸² *Iratok*. IV. 76. sz.

⁸³ *Iratok*. IV. 76. sz.

sődését nem is annyira ahhoz a fölterjesztéshez kell kötnünk, amellyel a Hager báró rendőri jelentésében személye ellen fölhozott rágalmakra válaszolva küldött a császárnak. Azt a kedvező rezolúciót ugyan, amely a pénzügyekben szabad kezet adott neki, ezzel a felterjesztésével csikarta ki, de a császárnak azt a feltétlen nagy bizalmát, hogy csak ő alkalmas a reform végrehajtására, kétségtelenül szeptember 27-i fölterjesztésével nyerte el. O'Donnelnek nem volt gondolata, amellyel Magyarországot a pénzügyi szanalásba az örökös tartományokkal egyenlő módon bevonhatta volna. Wall is most ezeket tárta föl a császár előtt és megszerezve ezzel teljes bizalmát, hozzáláthatott, hogy O'Donnel tervét sutba dobja s a megoldást egészen saját elgondolása szerint Magyarország és Ausztria egyenlő megterhelése alapján hajtsa végre. Ezt Wallis aláhúzva hangsúlyozta Zichy tervezetének bírálatakor is. „Die Devalvierung ist gerade auf Ungarn borechnet und verdient vorzüglich in dieser Hinsicht empfohlen zu werden.“⁸⁴

Egyelőre bizonyos szélcsend állott he, az ellentétes irányzatok és főképviselőik, egyrésztől a nádor, másrésztől Wallis és Baldacci még nem kerültek nyíltan szembe, de az ellentét tudata már a közvéleményben is elterjedt, és mindenféle mendo-mondákra adott alkalmat. A nádor hosszabb bécsi tartózkodása kapcsán már azt, beszéltek, hogy lemond a nádorságról és helyébe Rainer főherceget küldik le helytartónak, Béosben viszont azt hitték, hogy a magyarok játékszerként akarják céljaikra a nádort fölhasználni. Leurs titkos jelentései kapcsán féltek a magyar ifjúságtól, amelyről az ügyes tollú belga azt állította, hogy egy közömbös, de dacos csoportja alakult, akik mindent szidnak, a jobb jövőben bíznak és szégyellik azt, hogy a kormány híveinek tekintsék őket.⁸⁵ A titkos jelentők ugyan semmi különösebbet nem tudtak jelenleni, mint hogy nagy az elégedetlenség és hogy sokat beszélnek az alkotmányt fenyegető veszélyről, de Hager és Baldacci ezeket a jelentéseket rendszeren alkotmányellenes éllel továbbították a császárhoz.⁸⁶

⁸⁴ 1811. jan. 2. Wertheimer: *Az 1811-iki magyar országgyűlés.* (Budapest, 1899.) 18. l.

⁸⁵ Kab. A. 3031/1810.

⁸⁶ Kab. A. 1810: 1900., 2120., 2144., 2159., 2106., 2168., 3181.

A nádort is más gondok vonták el. 1810. szeptember 5-én és a következő napokon iszonyatos szélviharban a budai Rácváros és a Tabán egy része leégett. A tűz a Gellérthegy lejtőjén egy bognárműhelyben keletkezett és csakhamar átterjedt a rácváros templomra is. Az oltást nagyon akadályozta a nagy szárazság és vízhiány, úgyhogy nagyrészt bontással kellett a tűz terjedésének gátat vetni, aminek viszont a lakosság ellenállott és a tűzoltókat és katonákat munkájukban hátráltatta. A hajóhíd és a komp kötele is leégett, úgyhogy Pestről nem tudtak segítséget hozni. Délután 4 óra után lokalizálni látszott a tűz és az égő rész oltására szorítottak, de este 10-kor a rácvárosi katolikus plébániából új erőre kapott a vész, a templom tornya is bedőlt, majd a katonai élelmezési raktárakra terjedt át a tűz. A hosszú munkától az oltók is kimerültek. Sok szerencsétlenséget okoztak különösen a beomló tetők és falak. Kilenc halálos áldozat mellett 74-en sebesültek meg és a nádor is kétszer életveszedelemben forgott és néhány kisebb sérülést szenvedett. Pesttel a forgalmat csak 6-án tudták helyreállítani, amikor pesti tűzoltók és katonaság váltotta föl a kifáradtakat. Különös szívóssággal égett az élelmiszerraktár, a nádor szénacsűrje és néhány tímár háza. 7-én reggel újra szél emelkedett és felszította néhány helyen a zsarántnokot, úgyhogy az élelmezési raktár és a tímárházak még 8-án is égtek. Több mint 500 ház pusztult el, 1000 család jutott koldusbotra és a nádornak nemcsak a pillanat szükségleteiről kellett gondoskodnia, hanem az újraépítésről is. Minthogy a rossz építkezés és a szűk utcák az oltást nagyon hátráltatták, új szabályozási tervet dolgozott ki, utcákat nyitvatott és a talaj szintjét is az árvizek magasságához mérten emeltette. Ez novemberig elég gondot okozott neki, akinek szintén leégett minden széna- és zabkészlete, majorsága minden berendezésével, utazó kocsijai, kerti fürdője és kertje is leperzselődött.⁸⁷

A Rácváros újjáépítési gondjainak idején, szeptember közepén kapta a nádor a fölszólítást a királytól, tenne előterjesztést az országgyűlés időpontjáról, amelyet mielőbb meg kellene tartani, valamint azokról az eszközökről és módokról, ame-

⁸⁷ *Iratok*. IV. 69., 70., 71., 72., 75. és 80. sz.

lyekkel az országgyűlést az egész fenntartásának érdekében mentől nagyobb erőfeszítésre lehetne bírni. Közölte tehát vele az osztrák intézkedéseket és így zárta leiratát: „Ich schmeichle Mich von dem bevortsehondcn Landtage den gewünschten Erfolg und Ich zähle hierin vorzüglich auch auf die Bemühungen Euer Liebden.“ A nádor éppen október elsején küldte föl válasziratai. azon a napon, amelyen a császár Baldaccival az országgyűlésre vonatkozó szándékait bizalmasan közölte. Már a bevezetésben, megjegyezte, „hogyan az országos ügyek jelen állása, Magyarország állapotai, sok körülmény összzejátszása fölötté megnehezítik megnyugtató munkálat és olyan eredmények szolgáltatását, amelyek kétséget kizáróan megfelelnek a legfelsőbb szándéknak.“ A romlást hozó háborúk után a főfeladatokat: két pontban jelölte meg: hogy a pénzügyet rendezzék és a monarchia aktív kereskedelmét fölfokozzák, és hogy a megromlott közigazgatás ügykezelését újjászervezzék Ámbár Magyarország önálló ország, amelyet saját törvényei szerint kormányoznak, mégis egyik tagja az osztrák államszövetségnek (Staatsverein), tehát éppúgy, sőt jóval égetőbben érzi az idők bajait, minthogy ipara és gyárjai nincsenek, s a bécsi béke terményei közvetlen kivételnek lehetőségét is elzárta, II. József korának változásai pedig az igazgatásban zökkenőket idéztek elő és 1790 óta a bajok orvoslására szükséges javításokat országgyűlésről országgyűlésre elhalasztották. Hivatkozott arra is, hogy bécsi tartózkodása alkalmából az uralkodó írásban is kinyilvánította, hogy a belső bajok orvoslásához szükséges újításokat is tárgyalásra bocsátja. A pénzügyi szanálásnál — úgy látta — csak jó hangulatra és a rendek erős akaratára van szükség, a belső bajok orvoslását illetőleg nehezebbnek ítélte a helyzetet, mert olt az orvosláshoz rendszeres terv szükséges, amelynek kidolgozása több időt kíván. Hangsúlyozta azt is, hogy a rendek jó! tudják, hogy a pénzügy rendezésére jelentékeny áldozatot kell hozniok, de épp oly erős bennük a jogos vágy, hogy országuk belső ügyeit megjavítsák. Már ez okból som volt a gyors összehívás mellett. Nem annyira a technikai nehézségekre utalt, mininkább arra, hogy azon újítások, amelyekkel az ország anyagi jólétét akarják emelni, az igazgatást megjavítani, a jogszolgál-

tatást megreformálni és a törvényhozást tökéletesíteni, komoly előmunkákat kívánnak. Minthogy a király elrendelte, hogy ezekre rendszeres tervet dolgozzanak ki, ez már folyamatban is van, de hogy az illetékes körök a tervezeteket letárgyalják, ahhoz 4—5 hónapra van még szükség. Nem ajánlhatta tehát az országgyűlés összehívását január elsejére, liánom csak húsvét utáni első vasárnapra, április elején. Utalt arra is, hogy addig lebonyolódnak azok az adófizetési ügyek is, amelyek esetleg a szanálás érdekeit károsan befolyásolhatták volna, s hogy ez a nőm jelentős halasztás az előkészítésre is üdvös lesz. Az eszközöket illetőleg, amelyekkel az országgyűlést megfelelő áldozatokra lőhet bírni, különbséget tett az országgyűlés összeülése előtti s a tárgyalások alatti idő közt. Az elsöre vonatkozólag azt kérte, hogy közölje a király azokkal, akiknek kötelessége a tárgyalások vezetése, hogy mit kíván, és bízza rájuk, hogy az emberek és a körülmények ismeretében mit tartanak jónak. Másrészről javasolta olyan munkák íratását, amelyek a tanácskozás valószínű tárgyairól, az ország helyzetéről és viszonyáról az osztrák államhoz és az egyes örökös tartományokhoz, a torvbevett újításokról, a törvényhozás egyes tárgyairól szólnának. Ezek közül egyesek írásban bizalmasan volnának terjeszthetők, mások nyomtatásban, rophatok alakjában, hogy tisztázzák a fogalmakat és befolyásolják a hangulatot; aminél azonban nagyon vigyázni kell, hogy no érjenek el ellenkező hatást. A királyi meghívó levelekbe nem is ajánlotta az egyes tárgyak külön felvételét. Egyelőre csak annyit tartott szükségesnek, hogy a nádorral, a perszonálissal, az országbíróval, a tárnokmesterrel és a horvát bánnal közöljék a király szándékait. Arra az esetre, ha a király a lophatok gondolatát elfogadná, a megbízások adására írásbeli felhatalmazást kért a maga részére. A pénzügyi kérdésben az elkövetett hibák után, az általános bizalmatlanságban a baj őszinte föltárását tartotta szükségesnek, mert csak azzal lehet áldozatkészséget elérni, ha fokának megítélésénél nem az elvállalandó terhet tolják előtérbe, hanem az állami szükséglet szempontját. Ebben a tekintetben sokat várt a nyilvánosságtól és ezért örömmel üdvözölte a február 26-i pátens őszinteségét és rámutatott arra a hibára is,

amelyet 1807-ben követtek el a kiküldött pénzügyi bizottsággal szemben. Azt kívánta tehát, hogy a rendek által kiküldendő bizottság előtt nyíltan tárják fel a baj nagyságát, orvoslásának módjait és a hozzá szükséges eszközöket. A szempont azonban, amelyből a tárgyakat fölvetik, legyen mindig az ország java, a financiális rendezés mellett pedig időnként más, az ország javát szolgáló tárgyakat is be kell vonni a tárgyalásba.⁸⁸

Ezt a fölterjesztést a király november 7-én Wallisnak adta ki véleményezésre. Közben azonban Wallis már november 3-án fölterjesztéssel fordult a császárhoz, tulajdonképpen panasszal a nádor ellen, aki Zichynek beszélgetés közben megemlítette, hogy a császár új pénzügyi tervet szándékozik kidolgoztatni. Wiallist nagyon bántotta, hogy tervei így mások tudomására jutottak, holott ő teljes titoktartást szeretett volna, de ezt a neheztelését azért hozta oly gyorsan a császár tudomására, mert új tervének kidolgozása érdekében maga is az országgyűlés halasztását óhajtotta és azt javasolta, járuljon hozzá a király a nádor javasolta áprilisi terminushoz.⁸⁵ A 7-én kért véleményadásban is ezt az álláspontot foglalta el, ámbár azt is megemlítette, hogy kitolása sem ajánlatos.⁸⁶ Az országgyűlés mielőbbi összeülését sürgető Baldaccival szemben tehát mégis a nádor kívánsága teljesült. Egyebekben azonban a király legfelsőbb elhatározása egészen szembehelyezkedett a nádor javaslataival. Nem fogadta el azt a gondolatot, amely a nádor törekvéseinek tulajdonképpeni alaptétele volt, hogy a financiális rendezéssel együtt tárgyalják a belső reformokat is, ámbár a nádor ezt a rendek jó hangulatának elérése érdekében szükségesnek tartotta. Határozottan kijelentette, hogy a pénzügyi kérdés nem tűr sem halasztást, sem összekeverését más tárgyakkal, ezért a belső reformok tárgyalását csak a meghosszabbított országgyűlésen engedi meg, ha a pénzügyi rendezést megelőzőleg záros határidőig elintézik. Ebben az esetben az országgyűlés meghosszabbításának nem volnának külön formalitásai. Elutasította a király azonkívül a nádornak azt a javaslatát is, hogy a pénz-

⁸⁷ *Iratok*, IV. 77. EZ.

⁸⁸ Kab. A. 789/1810.

⁸⁹ Kab. A. 792/1810.

ügyek teljes nyilvánossággal tárgyalassanak és lelkére kötötte, hogy a királyi proпозиciókban mindent el kell kerülni, ami az elfogadott terv kritikájának, pénzügyi titkok felfedésének vagy javaslatok beterjesztésének megengedésére vonatkoznék. Hasonlóképpen nem szabad valamely bizottság választásáról említést tenni, mert e résziben fenntartja magának a jogot, hogy hogyan fogja akarátát az állami szükségletekről és Magyarország hozzájárulásáról a közös terhekhez a rendeknek előadni. A röpiratok gondolatát helyeselte, de megkívánta előzetes beterjesztésüket; hasonlóképpen a belső reform tárgyában kidolgozandó javaslatok bemutatását.⁹¹

A király döntése azonban egyelőre nem jutott a nádor tudomására. A papírpénznek novemberben bekövetkezett újabb árfolyamesése december 5-én a nádort arra indította, hogy az ebből származó bajokról és elégtelenségről a királyt értesítse. Az árak ugyan Magyarországon ekkor nem emelkedtek, sőt — minthogy a tengerpart elveszte után a kivitel úgyszólván megszűnt — még vissza is estek, ami azonban a mezőgazdasági termelésire annál veszedelmesebb volt, mert az iparcikkek állandó' drágulásával az egyensúlyt a termelésben tartani nem tudta. Ezért sürgette az intézkedést — értve alatta bizonyára nemcsak a szanalás módjának megállapítását, hanem az országgyűlés tárgyában már egy hónap előtt tett fölterjesztésére is a király elhatározásának közlését.⁶² December 19-i dátummal tehát a király közölte, hogy az országgyűlést a húsvét utáni első vasárnapra összehívja és kérte a meghívólevél fölterjesztését. Erre a nádor a választ karácsony estéjén Bécsben adta meg,⁶³ közölve Erdődy kancellár aggodalmát, hogy a húsvét utáni első vasárnapra eső megnyitás a követek egy részét még a nagyhéten kényszerítené hazuról elindulni, s ezért föltette a kérdést, nem lehetne-e a megnyitás idejéül április 21-ét vagy 28-át megállapítani. Az elhatározást január elejére kérte, mert a további késedelemért a felelősséget nem vállalhatja. E mellett szóvátette azt is, hogy az utóbbi időben a katonaság regulamentáris ellátása körül a haditanács a szokással ellenkező, egye-

⁶¹ *Iratok*, IV. 77. sz.

⁶² *Iratok*, IV. 81. sz.

⁶³ *Iratok*, IV. 82. sz.

nösen törvénybeütköző követelésekkel lép föl, és hogy a kereskedelmet is a magyar hatóságok előzetes tudomása nélkül újabb tiltó rendelkezésekkel és vámemelésekkel nehezítették meg; kérte tehát a királyt, hogy az osztrák hatóságok hasonló intézkedéseit a jövőben utasítsa el és akadályozza meg azok leküldését a magyar kormányhatóságokhoz, mert előrelátta, hogy ezekből az országgyűlésen újabb nehézségek fognak támadni.

A császár erre még karácsony első ünnepén válaszolt. Ekkor közölte csak elhatározásának azt a részét, hogy röpinatok készítéséhez hozzájárul, és hogy a királyi meghívólevelek szerkesztésében milyen elveket állapított meg.⁹⁴ A nádor tehát karácsony másodnapján új fölterjesztéssel fordult bátyjához. „A Felsőged akaratával szemben táplált határtalan engedelmesség, az a szándék, hogy az állam javához erőnkhez képest hozzájáruljak, és önfenntartásom arra köteleznek — írta —, hogy az esetleg felmerülő aggodalmakat Fölseged előtt még idejében föltárjam és ezzel megszerezem magamnak a teljes megnyugvást, hogy semmit sem mulasztottam el, ami az országgyűlés jó eredményéhez vezethetne.“ Elismerte a pénzügyi kérdés döntő jelentőségét, amely nélkül a belügyi reformok sem tarthatják magukat. Kötelességszerűen jelentette azonban, hogy a szükséges pénzügyi rendszabályok más ügyeket is érintenek s azok szóbahozásától a rendeket eltiltani nem lehet. Külön is kiemelte o részben a tengerparti területek elvesztését, a kereskedelmi és a vámrendszer bajait és a regulamentáris ellátás körül támadt súrlódást. Rámutatott, hogy e tekintetben az igazgatás hibái milyen bizalmi - lanságot keltettek, és kifejezte azt az aggodalmát, hogy az ügy illetén kezelése mellett a rendek önfeláldozása lanyhább lesz. Ismét kifejtette, mennyire megnyugtatóná a rendeket, mennyire javára válnék a pénzügyi kérdésnek is, ha a belső reformok tárgyalásának lehetősége már a meghívó levélbe is fölvétetnék. Ha megengedné annak fölvételét, hogy a rendek pénzügyi bizottságot válasszanak, ez a pénzügyek tárgyalásában sok nehézséget hárítana el. Alkotmányos jogaik következtében nemcsak az a jog illeti meg a rendeket, vájjon hozzájárulnak-e a szanáláshoz, hanem az is, hogy annak módjáról tanácskozhassanak. Ebből a

⁹⁴ *Iratok*, IV. 83. sz.

szempontból is kívánatosnak tartotta pénzügyi bizottság kiküldését, amely azután teljesen előkészítve terjesztené a kérdést a pléniun elé. Igazának teljes meggyőződésében tehát előre is bejelentette, hogy a király kívánta meghívótervezet mellett egy másikat is elő fog terjeszteni, amelyet saját elvei szerint szerkeszt meg. A röpiratok szerkesztését illetőleg pedig megjegyezte, hogy azzal már jórészt elkéstek.

E fejtegetések után így folytatta. „Legyen szabad megjegyeznem, hogy Fölséged legfelsőbb elhatározásának egy része, az, amelyben azt kívánta tőlem, hogy⁷ időről-időre jelentsem azokat az egyéneket, akiket az országgyűlés hangulatának irányításában igénybe akarok venni, mennyire bántó reám nézve. Nem ok nélkül kell ebből azt következtetnem, hogy Felséged azt hiheti, hogy 15 évi magyarországi szolgálat után még nem ismerem annyira az embereket, akik közi élek, hogy ne tudnám, kire mit bízhatok? Ha Felséged ebben a meggyőződésben él, akkor nem vállalhatom magamra a reám úgyis annyi nehézséget hártó országgyűlés szükséges előkészítő munkálatait, és ez esetre kérem, hogy ez előkészítés kötelességei alól és minden erre vonatkozó felelősség alól engem fölmenteni és megengedni kegyeskedjék, hogy pusztán tisztemnek korlátaihoz tartsam magamat és azok között maradjak. Ha Fölséged oly kegyes és engem továbbra is megajándékoz bizalmával, akkor hagyja meg nekem az eszközöket is, hogy hathatósan cselekedhessem.“⁹⁵

Ez az iratváltás karácsony szent ünnepén — ilyen kiélezetelen —, mindennél világosabban tárta föl a helyzet aggasztó komolyságát. Az ellentétek nem voltak áthidalhatók. Az udvarban teljesen fölülkerekedett az alkotmányellenes, reakciós irányzat. Bécs hangulata ezt csak szította. Széliében beszéltek, hogy az országgyűlés reményében a magyarok Bécsbe fognak jönni, hogy kifürkésszük, mi készül. Ki is ment a parancs, hogy figyeljék meg azokat a magyarokat, akik a magyar érzelmű kabineti fogalmazóval, Svetics Jakabbal érintkeznének. A másik oldal is, jogos törekvéseivel ellenállásba ütközve, készült a küzdelemre. Már nemcsak mende-monda volt a félelem az alkotmány felfüggesztésétől. Minden jel arra mutatott, hogy a szóbeszéd nem

⁹⁵ *Iratok. tv.* 83. sz.

alapnélküli.⁹⁶ S amint a nádor december 26-i fölterjesztéséből látható, ő nem volt hajlandó félrevonulni, de nem volt hajlandó a bécsi törekvéseket sem feltétel nélkül kiszolgáltatni.

Király és nádor nyílt véleményeltérése akkor még csak arra vonatkozott, hogy a pénzügy mellett szóba jöhetnek-e az országgyűléseken közigazgatási vagy igazságszolgáltatási reformok is. nehezebbé vált azonban mindkettőjükre nézve a helyzet, amikor magáról a pénzügyi kérdés lényegéről és módjáról kellett dönteni.

Decemberre már olyan fokot ért el a zavar, különösen a fizetési eszközök hiánya miatt, hogy a bécsi nagykereskedők külföldi kötelezettségeik teljesítésére 2 milliós segítséget kértek az államtól, a polgári kereskedőtestületek pedig a belső forgalom lebonyolítására 900.000 forint hitelt, vagy 1811 októberéig tartó, a testület tagjai részére szóló moratóriumot. Ezeket a kívánságokat Wallis elutasította s a fennforgó nehézségek elhárítására 1811. október 1-ig terjedő általános — tehát nemcsak a kereskedőkre kiterjedő — moratóriumot rendelt el.¹⁷ Akkor konferencián tárgyalták tervezetét a már 1060 millió forintra emelkedett papírpénz fokozatos bevonására. O'Donnellel szemben nem külföldi hitelre és nemcsak lassan törleszthető vagyondézmára és az egyházi vagyon bevonására alapította volna a forgalomba kerülő új papírpénz fedezetét. Az új papírpénzt — az Einlösungschein—váltócódula nevet, ő is fenntartotta — egy edüli valutának tette meg, ezt Wiener Währungnak nevezte s a régi papír- és rézpénzt névértékének ötödében kívánta átváltani oly módon, hogy ez az átváltás 1812. január 31-ig bonyolítottassék le.⁹⁸ Ez persze ötödrészre való devalválás volt, ami Ferenc császárt ismét gondolkodóba ejtette, s a döntést egy időre ismét elodázta. A konferencia után megint megindult a harc Wallis, Zichy, Baldacci és Barbier kamarai alelnök javaslatai körül. Barbier új javaslattal állt elő, majd Baldacci, hogy idegen

⁹⁶ Kab. A. különösen 1900/1810., továbbá ti. ott 1810:2120., 2144., 2159., 2166. és 2168.

⁹⁷ Hoffmann: *Die Deralvitrang im Jahre ISII.* 71—79. 1.; Stiassny id. mű, 45—46. 1.; Kralt: *Die Finanzreform*, 34. 1.

⁹⁸ Hoffmann: *Die Deralrierung im Jahre 1811.* 23—13. 1.

pénzt szerezhessen a pénzügyi művelet megalapozására, többek közt azzal egészítette ki javaslatát, hogy adják el a wieliczki sóbányákat a szász királynak,⁹⁹ végre Zichy nyújtott be újabb emlékiratot 1811. január 2-án, amelyre Wall is már két nap múlva megadta a választ. 1811. január vége lett tehát, mire a döntés a Wallis-féle tervezet értelmében megtörtént.

Wallis tökéletesen szakított azzal a rendszerrel, amelyet O'Donneltől örökölt. Abban a tervezetben, amelyet Ferenc császárnak 1811 elején bemutatott, hangoztatta, hogy a monarchia nem kereskedő, hanem mezőgazdasági ország, ahol tehát különös tekintet el kell lenni a földbirtok fenntartására. Azt a terhet viszont, amelyet O'Donnel a földbirtokra akart hárítani, sokkal súlyosabbnak tartotta, semhogy alatta össze ne roskadjon. O'Donnel a földbirtok becslésénél annak értékét bankóban a konvenció pénz hatszorosára tette. Wallis szerint ez olyan megterhelést jelentett volna, amely a tizedrésznél is nagyobb értéket vont volna el tőle. De nem várta az ingatlan vagyon utáni dézsáidtól azt a segítséget sem, amely megoldhatta volna a kérdést. A számítás ugyan 598 milliót hozott ki, de tekintettel arra, hogy az állami és az alapítványi vagyon nem fizette volna, Wallis ettől a vagyondézsámtól 400 milliónál többet nem várt. Tételének megvédésére különösen azok ellen a tervek ellen kellett fordulnia, amelyeket a kereskedelmi körök hoztak forgalomba és amelyekkel végeredményben csak a saját érdekeiket védték és az ozsziotörök malmára hajtották volna a vizet, valamint az ellen a gondolat ellen, hogy az adók, vámok és illetékek a kurzus szerint legyenek fizetendőek. A lábát közvetlen elődei nyomán ő — mai tudományos kifejezéssel élve — a kvantitáselmélet szerint kívánta megoldani. Minthogy hitelművelettel alapos megoldásról szó sem lehetett és ércpénzt sem lehetett előteremteni, sőt erre a kontinentális zárlat miatt egész Európában csak mindig rosszabbodott a kilátás, másrésről, mert meggyőződése szerint az ércpénzeloszlás mindig Magyarországnak kedvezett, ahol a kormányszatnak kötött keze volt, a papírpénz fenntartásával, de mennyiségének csökkentésével akarta az orvoslást keresztül-

⁹⁹ Hoffmann: *Die Devaluierung im Jahre 1811*. 55. és 66—74. 1., Kraft: *Die Finanzreform*, 53. 1.

vinni. Az ötödrészre való devalválás mellett azért foglalt állást, mert ez még mindig jobb kulcs volt, mint a kurzus szerinti, és mert a franciák az elfoglalt területeken is e szerint váltották át a bankókat. Az Einlösungs-scheineknek azonban még a nyomását sem kezdték el, a devalvációs művelet végrehajtása viszont sürgős volt, mert tartani kellett tőle, hogy az év végéig a papírpénz egészen elértéktelenedik. Wallis tehát azt ajánlotta, hogy már március közepén hajtsák végre ezt a műveletet, egyelőre a bankók értékének átszámításával. A bankók egy csapásra való forgalmon kívül helyezésével egyidejűleg a kamatozó államadóságot is rendezni akarta és $\frac{1}{3}$ részére való redukálását tervezte. Minthogy azonban Metternich külügyi szempontból ez ellen állást foglalt, kénytelen volt azzal megelégedni, hogy a kamatokat csökkentsék $\frac{1}{3}$ összegükre. Az 1011 milliónyi bankjegy helyett forgalomban maradt volna 202 milliónyi, ámbar maga Wallis is kétségben volt, hogy a megindult párosodási folyamat mellett ez elég lesz-e a forgalom lebonyolítására? A pénzügy további rendszerére azonkívül Galíciában és Bukovinában az adót kétszeresére, a német örökös tartományokban $\frac{1}{3}$ -ával szándékozott emelni. Magyarországon $2\frac{1}{2}$ Erdélyben 1 milliós kontribúció-emelést és a papság és nemesség részéről évi $2\frac{1}{2}$ milliónyi szubsídium behajtását tervezte.¹⁰⁰

Az 1811. február 20-ról keltezett devalvációs pátenssel lezárult az osztrák pénzügy történetének egy nevezetes szakasza, a pátens hivatva volt megszüntetni azokat a bajokat, amelyek akkor már a monarchia életében, gazdaságában, társadalmában, sőt erkölcsében is válságos zavarokat okoztak. A korszaknak, amelyet lezárt, sok mulasztás róható föl: elmaradottság a nyugat fejlődésével szemben, tévedések, amelyek az élet realitását s az akkori fejlődés értékes eredményeit a monarchia illetékes vezető tényezői elől eltakarták. Hogy gazdasági szemszögből ítélhessük inog ezt a tévedést, elég rámutatni arra, hogy az akkor uralkodó gazdaságpolitikai fölfogás, Sonnonfels József rendszere, elméletének középpontjába a közigazgatást, a „Polizey“-t tette s a „Handelwissenschaft“-ot és a „Finanzwissenschaft“-ot

¹⁰⁰ *Iratok*, IV. 85. sz.

ennek rendeleté alá.¹⁰¹ Az osztrák felvilágosult abszolútizmusban az abszolútizmus, nem a fölvilágosultság volt az uralkodó. Mária Terézia kormányzata szellemi elzárkózásra törekedett s ez gazdasági tekintetben is elzárkózást vont maga után. Sonnenfels annyira hódolt a fejedelmi abszolútizmus elvének az „egy egyedülinek bölcsességébe vetett bizalom“ gondolatának,¹⁰² hogy a gazdasági életben is a kategóriákat a szerint választotta szét, hogy a fejedelemnek milyen hatalma volt velük szemben, s ebből vonta le a tiltó rendszer alapjait, hogy a külső országok felé csak negatív intézkedéseket tehet.¹⁰⁰ A kereskedelem az „egész“-nek belső hasznához volt kénytelen igazodni s az „egész“ a mindenható államot tolta előtérbe és érdekeinek alárendelte az egyes tagok egyéni életét. A népjólét ebben a formulázásban — ámbár igen sokat beszéltek róla — nagyon mostoha szerepre szorult az „egész“-szel szemben, amelynek jelenségeit kizárólag fiskális szempontok szerint irányították. Nagy ellenmondása volt ennek a rendszernek, hogy a behozatal szigorú ellenőrzésével, korlátozásával, majd eltiltásával szemben az állam eladósodásán nem a belső vagyonosodással — a polgárok vagyonosodásával — akart segíteni, hanem hosszú időn át kizárólag külföldi kölcsönökkel. Ez a népjóléti szempontnak hamis érvényesítése volt, mert a polgárt nem kímélte meg az államháztartás bajainak káros következményeitől, az elhatározásokat egyedül irányító állami érdekel pedig egyenesen kiszolgáltatta külső tényezőknek. Hosszú idő kellett ahhoz, hogy belássák, hogy a külföldnek fizetett kamatok éppen az „egész“ szempontjából milyen nagy kárt jelentenek az államra. Az udvari szellem ennél sokkal lényegesebbnek tartotta azt, hogy a közügyekbe semmiféle beavatkozás alulról ne történjék, és hogy a lakosság ne merjen közügyekről véleményt nyilvánítani, vagy azok megvitatását kívánni. E tekintetben jellemző az a ridegség, amellyel a pénzügyi szanalás érdekében benyújtott komolyabb javaslatokat is a referensek elvetették. Pl.

¹⁰¹ Sonnenfels, Joseph von: *Grundsätze der Politz, Handlung und Finanzwirtschaft. A három itt említett rész a munka köteteinek címei. Az idézések a 3. kiadás lapszámait adják.*

¹⁰² Sonnenfels: *Grundsätze*, II. 22. 1.

¹⁰³ Sonnenfels: *Grundsätze*. II. 264—267. 1.

az orosz származású Kolbielskiét, akinek véleményét az uralkodó is kérte, de mert Kolbielski beadványát nyilvánosságra hozta, őt hónapokig tartó fogságba vetették.¹⁰⁴ Ferenc még attól a nyilvánosságtól is fázott, amelyet a bevont bankjegyek megsemmisítésére kiküldött bizottság jelentett. Az abszolutizmus, a felségjogok üres bálványozása és az egyoldalú fiskális szempont nem engedte meg, hogy a pénz rendezésének kérdését a gazdasági élet szerves egészének szempontjából nézzék. A bécsi udvari szellem, amely mélyen áthatotta az összes udvari kormányzerveket és hatóságokat, szerves kapcsolatot a pénzzel csak a hatóságok részéről érzett. Ez volt a bajok felhalmozódásának tukjdonkópeni oka és ez tette oly nehézvé valamilyen megoldás elindítását. O'Donnel rendszere is főleg azon bukott el, hogy betegségében ezzel a szellemmel nem tudott szembeszállani. Wallisnak viszont az vált javára, hogy szerencsés erélyes föllépéssel ezt a befolyást bizonyos mértékig vissza tudta szorítani s az uralkodót meg tudta győzni, hogy fájdalmas áldozatok nélkül a már túlságosan elmérgesedett bajból egyáltalában mm lehet kilábolni.

Az 1811. február 20-i pátens bizonyára nem volt eszményi megoldás. A bajt eltüntetni nem tudta, csak alapot teremtett arra, hogy az egyes polgárok nagy áldozatai árán idővel ki Iábólhassanak belőle. Ezt a kilábolást nem 15 év alatt akarta elérni, mint O'Donnel, de neki sem adatott meg az idő arra, hogy elképzeléseinek megvalósulását megérje. A közzététel után elemi erővel tört ki a panasz, az elégtelenség és az elkeseredés. Az árak emelkedését egyáltalán ncin sikerült megakadályozni, az iparosok hónapról hónapra új emeléseket követeltek, a nyers-termelő, főkép a paraszt visszatartotta terményeit. Élelmiszert alig lehetett kapni. Különösen a pékek, a mészárosok, a gyertyaöntők és szappanfőzők ellen volt nagy az elkeseredés.¹⁰⁵ Az új pénznek — még meg sem jelent — már kurzusa volt. Csak október felé javult a kurzus és estek valamelyest az árak. A pátens kibocsátásakor a konvenciók pénz kurzusa 169 volt Einlösungs-

¹⁰⁴ Stiassny id. mű, 137—149. l.

¹⁰⁵ Hoffmann: *Die Devalvierung im Jahre 1811*. c. művében (137—221. l.) tartományok szerint külön-külön jellemzi a pátens hatását és ámbár a je eredményeket is lelkiismeretesen regisztrálja, mégis igen sötét képet fest n devalváció utáni gazdasági állapotokról.

scheinban kifejezve. Ez a kurzus júliusra 285-re emelkedett, azután az őszi hónapokra javult és az év végére 217-en állott. A júliusi kurzus bankóban 1425-ös árfolyamot jelentett, amelyre a devalváció előtt nem volt példa.¹⁰⁶ Következménye volt ez annak, hogy az új pénznek semmi fedezete sem volt, ércre nem volt átváltható és kurzusát sem védelmezték, sőt ezt még súlyosbította a rézpénz értékelése, ami új inflációval volt egyenlő.¹⁰⁷ 1812 tavaszán a kurzus újra rosszabbodott és 257-ig emelkedett, de a jó termés következtében az év végére 136-ra esett le, ami végre megnyugvást keltett.¹⁰⁸ Akkor azonban már a világpolitika fenyegetett új veszélyekkel. Napóleon orosz hadjárata alkalmából Ausztria 30.000 főnyi segélyhadat állított ki és 1813-ban nem maradhatott el a fölszabadító hadjárattól. Két évvel a devalváció után, az udvari körök és a császár is cserbenhagyták Wallis gróf művét. A háborúra pénz kellett és nemes érc hiányában megint a bankópréshez folyamodtak. Ferenc császár megnyugtatta magát azzal, hogy nem szegi meg azt az ígéretet, hogy 212.750 firt-on felül nem fognak Einlösungsscheineket kibocsátani és 1813. április 13-án elhatározták, hogy 45 millió forint új papírpénzt hoznak forgalomba „Antizipationsschein“ néven. Wallis ez ellen tiltakozott és lemondott. Néhány nap múlva a császár a titkos pénzügyi bizottságot is fölöszlatta,¹⁰⁹ visszatért tehát a pénzügyek minden ellenőrzés nélküli abszolút rendszeréhez és felszabadította az új inflációt.

Wallis pénzreformja tehát nehezen ítéltető meg, mert eredményei nem mérhetőek le. Akik devalvációjával foglalkoztak, sokszor meg akarnak tőle tagadni minden érdemet, mások korlátlan hódolattal emlegetik zsenialitását. E megítélésekben a szerzőket a közgazdasági elvi avagy gyakorlati szempont vezeti. Hoffmann Viktor, aki a pátens kibocsátásának következményeit az egyes osztrák örökös tartományokban külön-külön végigkísérte, az egyetlen, aki történeti perspektívába igyekezett állítani Wallis

¹⁰⁶ I. Kraft: *Die Devalvierung*, 75. l.

¹⁰⁷ I. Kraft id. mű, 79—80. l.

¹⁰⁸ Beer: *Die Finanzen*, 395. M 397. l.; J. Kraft: *Die Finanzreform*, 5. melléklet.

¹⁰⁹ Hoffmann: *Die Devalvierung im Jahre 1811*. 222—231. l.; J. Kraft: *Die Finanzreform* 118—131. l.

művét, ő azonban nagyon szomorú jelenségeket kénytelen följegyezni. De hangsúlyoznunk kell viszont, hogy ugyancsak az ő leírásából tudjuk, hogy mindezek a bajok már a pátens megjelenése előtti időben is aláásták a monarchia népeinek életét.¹¹⁰ Az ódium ezekért tehát nem Wall ist terheli — aki a helyzetből a következményeket levonta —, hanem azokat, akik Hatzfeldtől kezdve Zichyig rövidlátóan hibát hibára halmoztak. A külföldi kölcsönök és az utánuk idegenbe fizetendő kamatok, a papírpénz féktelen szaporítása, a gazdasági életet gúzsban tartó helytelen vámrendszer, a közönség teljes tájékozatlansága gazdasági kérdésekben voltak az alapbajok. Amikor a szaporodó papírpénz mellett a bizalom különösen külföldön a konvencióé ércpénz felé fordult, ez törvényszerűen a külföld felé vette útját, vagy itthon rejtették el. Így újabb szükségletek jelentkezésekor a papírpénz mennyiségét titokban szaporították és ügyetlen intézkedésekkel a bankók hitelét még inkább aláásták. A forgalomból eltűnő ércpénz helyett mind erősebb iramban voltak kénytelenek papírpénzt kibocsátani, sőt a szerencsétlen rézinflációval a bajt még súlyosbították és még a rézkészletet is kimerítették. Már O'Donnel olyan helyzetet talált, hogy ércpénz kibocsátása egészen lehetetlen volt.

Wallisnak sem maradt tehát más választása, mint a papírkonverzió, csakhogy ő ezt erősebben vette igénybe. A legnehezebb kérdés éppen a devalválás foka volt. O'Donnel negyedrésznyre gondolt, pátense harmadrészről szólt, Wallis ötöd résznyi csökkentés mellett határozott, ámbár a franciák még nem értékelték le ennyire a bankókat, viszont a kurzus az elhatározás idején nyolcad-, kilenced résznyi értéknek felelt volna meg. Wallis saját bevallása szerint az ötödésznyi arányt a belföldi munkabérek és árak akkori állásához szabta, mert ezt tartotta megfelelőnek az új papírpénz mellett a bizalom megteremtésére.¹¹¹ A parit

¹¹⁰ Hoffmann: *Die Devaluierung im Jahre 1811*. 74—94. 1.

¹¹¹ „weil dieser Kurs dem Arbeitslohn und den Preisen der Waren ungefähr gleich und daher als der natürliche anzunehmen wäre. Von diesem Kuis bei einem System abzugehen, wo die E. Soli, für die einzige Valuta des Inlandes erklärt werden, und die Rückzahlung der Schulden in Papiergeld geschehen würde, würde gleich im dem ersten Augenblick die E. Sch. gedrückt und die Meinung herbeigeführt haben, dass es der Regierung nicht möglich sei, die

az ércpénzel azonban így sem sikerült elérnie, a legkedvezőbb kurzus 1812 végén még heted résznyi leszállításnak felelt, volna meg.¹¹² így tehát nem is sikerült az árat a pátens kibocsátása előtti árfolyamon stabilizálni s a következő évek harcainak és panaszainak továbbra is az volt az ütközője, hogy hónapról hónapra emelkedtek az árak és különösen olyan lakbérzsora keletkezett, amely a tisztviselők, katonatisztek és a járadékon élők megélhetését már szinte lehetetlenné tette. A közönség tehát, főképp a városokban, leginkább azt vette zokon a kormányzattól, hogy a további áremelkedések ellenében nem lépett föl, sőt megengedte hatósági emelésüket. Ezt a hajt bizonyára az is fokozta, hogy a devalváció kihirdetésekor Einlösungsscheinek még egyáltalán nem kerültek forgalomba, az új valuta tehát csak számítási alap volt, de a fizetések még sokáig bankókban történtek.

Az 1811. február 20-i pátens is a fixfizetésűek életét keserítette meg, mert a devalválással ötszörös bankómennyiséget adott nekik, de ez konvenciók értékben csak 1799 előtt élvezett fizetésüknek felelt meg, mert a pátens összes időközben szerzett pótlékaikat és kiegészítéseiket megszüntette.¹¹³ Mellettük az adósok voltak még a pátens mostohái, a pátens arra kötelezte őket, hogy az 1799 előtt felvett magánkölcönöket — hacsak a fizetés egy bizonyos pénznemben nem volt kikötve — valorizálva, ötszörös bankómennyiségben fizessék vissza.¹¹⁴ Az 1799-től 1810. október elsejéig támadt kötelezettségnél egy a kurzus alakulása alapján kidolgozott skála szerint a szerződés idejéhez viszonyított valorizálással rendelték el a fizetéseket.¹¹⁵ Csak az 1810. október 1-től a pátens kihirdetéséig (1811. márc. 14.) eltelt, időre nem dolgoztak ki skálát, mert ez esetre a váltócédulák árfolyamán felül kellett volna őket megterhelni, hanem erre az időre is a március 15-én érvénybe lépett valorizációs arányt állapították

E. Sch. dem Metallgeld gleich zu bringen oder auch nur bedeutend über der Münze als die B. Z. zu stellen.“ Kraft: *Die Finanzreform*, 49. 1.

¹¹² V. ö. Kralt id. mű, Á. melléklet.

¹¹³ A pátens 21. §-ával.

¹¹⁴ 12. §.

¹¹⁵ 13. §.

meg.¹¹⁶ Eltekintve lehet ennek a zavaros időszaknak hitelezőitől, a pátens rendelkezései a hitelezőknek kedveztek. Az adósok viszont igen rosszul jártak, mert minden adósságot a felvétel idejének értékében valorizálva kellett visszafizetni. Aki ebben az időközben csak 20%-os kölcsönt vett föl, a devalválással esetleg egész vagyonát veszthette és máról holnapra koldusbotra került. Ez sok tragédiának és sok család elszegényedésének lett az oka, mert Ausztriában akkor az ingatlanok 30%-a meg volt terhelve. Igaz, hogy a megelőző inflációs korszakban történt visszafizetések meg a hitelezőt károsították, esetleg a hitelezett tőke valóságos értékének 80%-ával is. Különösen erős visszahatást váltott ki azonban az az intézkedés, amely a cédáit követelések visszafizetési arányát nem a codálás időpontja, hanem az eredeti adósság kelte szerint szabta meg s ezzel egyeseket méltatlan haszonhoz juttatott.¹¹⁷ Ezt a hibát Wallis az erdélyi provizórium elfogadásakor el is ismerte, amikor ott a cédái és időpontját fogadta el alapul.¹¹⁸

A közönség különösen nagy ellentmondást látott abban, hogy a papírpénzt és rézváltópénzt névértékének ötödére szálították le, de az állam az adókat, vámokat, illetékeket és más jövedelmeit valorizálva, tehát ötszörös összegben számította, sőt a postadíjakat és az állami monopóliumot pl. dohány és lőpor árát is emelte, a sőt meg nem az 1799-i, hanem az 1802. évi emelés szerint hozta forgalomba, de az árszintet a pátens kihirdetése előtti vonalon kívánta tartani, Grácban és Stájerországban a tartományi és a gráci városi hatóságok a pátens közzététele után mindjárt intézkedtek is eziránt, és magyarázták, hogy a kormányzat csak így érheti el az infláció megszüntetését s a drágaság letörését célzó szándékát; egyebütt azonban nem lelik föl ilyen erélyesen és világosan, az áremelések tehát mindenfelé azonnal megindultak s az első napokban már átlag újabb 50%-os drágulást eredményeztek.¹¹⁹ Minthogy a császár a limitációk kiterjesztéséhez az addig nem limitált árukra is, amit a

¹¹⁶ 14. §.

¹¹⁷ 16. §.

¹¹⁸ Hoffmann: *Die Develvierung im Jahre 1811*. 175—18-1. 1.

¹¹⁹ Kab. A. 1075/1811.; *Iratok*. IV. 98. sz.

hatóságok kértek, nem járult hozzá,¹²⁰ a további drágítást nem is tudták megakadályozni. Abból a szempontból tehát, hogy a devalvációval a társadalomban elmérgesedett bajokat leküzdjék, a hozzáfűzött remények nem váltak be. Az infláció gazdasági és erkölcsi romboló hatásai még jóidőig érvényesültek, csak az időnkénti kurzusjavulások és az 1812-i jó termés hozták meg részben azt az eredményt, amelyet az 1811. március 15-i kihirdetéstől vártak. Wallis méltatói közül Kraft Johannis is úgy véli, hogy „közgazdaságilag az 1811-i pátensről nem lehet kedvező ítéletet mondani. A devalválás mértéke — amelyet, abban a nem nagyon helytálló reményben állapítottak meg, hogy el fogják érni vele a konvenciók pénz kurzusát — a belső árszínvonalnak nem felelt meg“. „Ez nyugtalanságot okozott a gazdasági életben, úgyhogy az azt követő átugrások valósággal szörnyűeknek látszanak.“ „A nyomában járó krízis nagyon súlyossá fejlődött a kontinentális zárlat, a védvámrendszer és a beviteli tilalmak által jól védeti országban.“¹²¹

Hogy J. Kraft mégis olyan nagy jelentőséget tulajdonít ennek a reformnak, azt azzal indokolja, hogy „az állami pénzügyek szempontjából a devalváció a központi kormányzat diadala volt Magyarországgal szemben.“¹²² De ez sem volt Wallis gróf eredeti gondolata, Zinzendorf Károly gróf azt már 1806-ban fölvetette.¹²² Amióta az osztrák államadósság veszedelmes arányokat öltött, különösen azonban, mióta fedezésére a bankóprést. megnyitották, az volt a kormánykörök legfőbb gondja, hogyan vonhatná be Magyarországot is fokozottabb mértékben a monarchia közös terheinek viselésébe. A Pragmática Sandio csak a közös védelemről beszélt, az ezzel járó kiadások fedezetéül a kontribúció volt megállapítva, amelynek a központi kormányzat kívánságai szerint való emelése azonban különösen 1764 óta nagy nehézségekbe ütközött. Zichy inflációs politikája szem elől tévesztette, hogy az elértéktelenedett pénzben fizetett állami jövedelmek az élei alakulásával szemben az

¹²⁰ Hofmann id. mű, 180. 1.

¹²¹ J. Kraft: *Die Finanzreform*, 182—133. 1.

¹²² „Staatsfinanziell war die Devaluation ein Sieg der Zentralregierung über Ungarn.“ 1. Kraft id. mű, 133. 1.

¹²³ Beer: *Die Finanzen*, 15. 1.

állam jövedelmeit csökkentették. Ausztriában ezt lehetett adópótlékkal kiegyensúlyozni, vagy egyes cikkekre fogyasztási adókat bevezetni, a magyar országgyűlések alkotmányos tárgyalásain azonban az ilyen kísérletek kevés reménnyel kecsegtettek volna. 1805 óta az adókat Ausztriában tényleg igen erősen emelték, de ezzel sem tudták a kérdést megoldani. Az az elmélet, hogy Magyarország nem járul hozzá arányosan a monarchia terheinek viseléséhez, csak ekkor lett igazán veszedelmessé, — mert akkor ez már a tényeknek is megfelelt. Maga a fedezetlen papírpénzgazdálkodás is arra szolgált eszközül, hogy vele Magyarországot indirekte megterheljék. Forgalmát a magyar közpénztáraknál csak nagy késedelemmel, 1785-ben vezették be, tehát ez is azok közé a jozefinus rendelkezések közé tartozott, amelyeket Magyarországon nem ismertek el törvényeseknek. Amikor azonban a kontribúció emelésével nem éltek sikert, ismét a papírpénzen keresztül kívánták Magyarországot az államháztartás kiadásainak támogatására igénybe venni, egyrészt a papírpénz kibocsátásához nyújtandó fedezet igénybevételével, másrészt devalvációs úton, amely az itt forgó papírpénzt éppen úgy sújtotta, mint az ausztriai, ami azonban azt is jelentette, hogy országgyűlési hozzájárulás nélkül a kontribúciót valorizálva, vagyis ötszörös értékben hozta be. Ez mindenesetre bőségesebb jövedelmet nyújtott, mint az O'Donnell-féle 10%-os vagyonadó, amely összegben is kevesebbel jelentett és egyedül Ausztriát sújtotta, s amelyet Wallis pátense nemcsak elejtett, — de még a befizetett tételek visszafizetését is elrendelte.¹²¹

Ámbár a február 20-i pátens főképen Magyarország megterhelésével akarta a pénzügyet rendezni, ez a megoldás mégsem volt olyan kedvezőtlen, mint amit Wallis 1810. szeptember 27-én javasolt. Akkori kívánsága szerint az osztrák vagyonadó terhének megfelelően Magyarországnak magára kellett, volna vállalnia a kamatozó államadósság törlesztését, 400 milliót, a kontribúciót háromszoros összegben kellett volna fizetnie és fi millió kölcsönt kellett volna adnia konvenciósi pénzben. Ez a gazdaságilag elmaradt országban, amelynek nem volt ipara és kereskedelme, az akkori, jórészt terménygazdasági jellegű állapotok

¹²⁴ A pátens 22. §.

közt teljesen teljesíthetetlen követelmény volt. Föl kell tennünk, hogy maga Wallis sem gondolt komolyan a követelések megvalósítására és csak azért festett oly rikító képet, hogy O'Donnel tervével szemben a maga elgondolásának nyerve meg a császárt. Amint pátenst érve elejtette az ausztriai vagyondézmát, el kellett ejtenie az ennek ellensúlyaként Magyarországgal szemben táplált 400 milliós követelést is. A devalválással 808 millió papírpénzzel csökkent az állag; az adók, vámok és illetékek váltócédulákban történő fizetésével ezek a jövedelmek ötszörösükre emelkedtek. így a kamaraelnök megelégedett a magyarországi kontribúciának $2\frac{1}{2}$ milliónyi emelésével, a nemesség $2\frac{1}{2}$ milliós évi hozzájárulásával és Erdély részéről is 1 milliós emeléssel, ami mellett még a forgalomban maradó váltócédulák felerészét (100 millió) kívánta az országra áthárítani. Ez utóbbi tétel azonban csak később került nyilvánosságra. Ez kétségtelenül még mindig túlhajtott követelés volt, ha figyelembe vesszük, hogy az 1867-i kiegyezés után Magyarország a közös terhekhez 32%-kaé járult hozzá, ámbár akkor már korántsem volt olyan kiáltóan nagy a különbség Ausztria és Magyarország nemzeti gazdagsága, főként pedig fizetőképessége tekintetében. A sérelmes a megítélésben kétségtelenül az volt, hogy Wallis csak a lakosság számából és a terület nagyságából indult ki, nem a teherbíróképességből, amelyet éppen Ferenc tiltó vámrendszere és az a teória tartott olyan alacsony színvonalon, amely mindig azt hirdette, hogy Magyarország gazdasági fölvirágzását mindaddig nem lehet megengedni, míg a közös terhekhez nem járul hozzá az örökös tartományokéhoz hasonló erővel. A nádor alkotmányterve éppen azon az elgondoláson alapult, hogy meg kell szüntetni az ország gazdasági gúzsbakötését s ezzel szemben az ország meg fogja adni a pénzügyi fölségítésére a szükséges hozzájárulást. A pusztán számadatokra fölépített új követelések, amelyek a kétségtelenül elnyomott, sokkal szegényebb felet nem aránylagosan, hanem egyenlően akarták sújtani, és a nádor tervének rideg elutasítása, kiáltóan hirdette, hogy e mellett az „egyenlő teherviselés“ mellett sem voltak hajlandók az ország gazdasági erőit fölszabadítani, amit 1790 óta az ország — jogainak tudatában — olyan mély meggyőződéssel követelt. Ezen

a ponton fejlődött tehát ki az áthidalhatatlan ellentét a magyar és az osztrák álláspont közt. Magyar szempontból nem az volt a megítélés alapja, hogy jó és sikeres-e a Wallis-féle terv, hanem az, hogy végre megkapja-e az ország a boldogulásához és fejlődéséhez nélkülözhetetlen alapokat. Mert a szerzett, tapasztalatok után semmi kétsége sem lehetett abban, ha egy ilyen a monarchiára életbevágóan fontos ügy kapcsán jogait nem tudja érvényesíteni, a mindennapi élet viszonyai közt sohasem fogja őket elérni. A nádor finánciális szempontból jónak tartotta Wall is megoldását, — ha nem is értett egyet a javaslat minden pontjával. Magyarországnak is — nemcsak a monarchiának — szükségére volt a pénzügyi baj leküzdésére, ebben tehát a nádor hajlandó volt segédkezni, — azonban az ország jogainak föladása nélkül.

A reform kormányhatósági tárgyalásai közben Zichy gróf vetette föl a kívánságot, hogy a devalváció tervezetét kihirdetés előtt terjesszék a magyar országgyűlés elé. Ezt Wallis elutasította. „Nem gondolnám — így nyilatkozott Ferencnek —, hogy az életbeléptetendő pénzügyi rendszert országgyűlés elé kellene vinnie. Ez az uralkodó tekintélyét mélyen sértené. Az országgyűlés csak a teljesítendő hozzájárulások összegéről határozhat. Az a kérdés, hogy a bankók dévai váltassanak vagy fedeztessenek-e, valóban nem tartozik eléje. A devalváció tehát megtörténhetik országgyűlés nélkül és a józan ész is azt kívánja, hogy még az országgyűlés előtt történjék.“ A tervezetet tehát szigorú titoktartás alatt csak a nádorral és a magyar kancellárral tartotta közölhetőnek.¹²⁵ Wallis azt az álláspontját, hogy a bankók névértékűnek leszállítását és átváltását, forgalmon kívül helyezését és az érepónzre vonatkozó megállapításokat Magyarországon is ugyanazon a napon kell közzétenni, mint Ausztriában, abban a január 31-én kelt. föllerjesztésében is fönttartotta, amelyben újra kérte a nádor sürgős informálását és elismerte, hogy a finánciális rendszer az országgyűlés elbírálása alá tartozik, liogv tehát a magyarországi és erdélyi kihirdetés nem tör-

¹²⁶ Ezt 1811. jan. 4-én határozottan kívánta is. Wertheimer: *Az 1811/12. országgyűlés*, 19—20. 1.

ténhetik meg ugyanazzal a szöveggel, mint Ausztriában, s a szövegeket is mindjárt bemutatta.¹²⁶

Így a nádor tulajdonképpen Ferenc császár halogatása miatt a tervezett intézkedések módozatairól csak egy hónappal azután, hogy ezt Wallis kérte, február 12-én értesült, amikor Bécsben az erre vonatkozó leiratot kézhez vette és Wallisszal is beszélt. A kamaraelnök tervezetének fogalmazványát is átadta a nádornak, aki a titoktartás érdekében a terjedelmes munkálatot sajátkezűleg másolta le magának.¹²⁷ Már 14-én föl is terjesztette a kihirdetési rendeletek szövegtervezetét¹²⁸ és 15-én külön iratban kifejtette megjegyzéseit a pátenssel szemben.¹²⁹ Mindenekelőtt, minthogy a váltócédulákat a rendelet 6. §-a az örökös tartományok garanciája alá helyezte, szükségesnek tartotta megállapítani, hogy ez nem érinti Magyarország jogait, mert nyíltan is elismeri, hogy az amortizációs alapról az országgyűlésen fog az uralkodó a rendekkel megegyezni. Hogy Magyarországon erről miként lehetne gondoskodni, azt külön felterjesztésben szándékozott kifejtetni. Igazságosnak tartotta ugyan, hogy az 1809 utáni hitelek visszafizetésében a számítás a felvétel időpontjának kurzusa szerint történjék, de aggályai voltak ugyanennek az elvnek érvényesítésével szemben az ez időpont előtt fölvelt hitelnél. E részben utalt arra, hogy Magyarországnak sok követelése áll fenn a katonai kincstárral szemben még a török háború, majd az 1805. évi hadjárat idejéből ellátási, elszállásolási és szállítási teljesítmények fejében, amelyek jogosságát ugyan elismertek, de még mindig nem fizették ki. Igazságtalannak tekintette volna, hogy az adózók, akik terheiket ezentúl ötszörösen fizetik, ne jussanak jól megszolgált pénzükhöz. Az 1809 előtti tartozásokra tehát azt ajánlotta, hogy azokat úgy törlesszók, mint a katonák kapitulációit, vagyis kétszeres értékükben és ezt a kulcsot érvényesítsék a katonai kincstárral szemben fennálló követelések esetében is. Szerette volna elérni, hogy a magyar kamarai kötvények kamatait ne szállítsák le a felükre, minthogy azokat úgysem kezelték az állami kötvények

¹²⁶ *Iratok*, IV. 85. ez.

¹²⁷ Kivonata *Iratok*, IV. 85. sz.

¹²⁸ *Iratok*, IV. 87. sz.

¹²⁹ *Iratok*, IV. 88. sz.

módjára. Kegyes alapítványoknál, ha a kamatfizetést nem lehetne teljes egészében folyósítani, kincstári segítyt tartott szükségesnek a megcsappanó jövedelem kiegyenlítésére. És végre a rézpenz kivonásával kapcsolatban új, jobb minőségű rézpenz verését kérte. Ezek nem voltak világrengető kívánságok. Elárulták a jóindulatot, hogy minden épkeztláb reformot, amellyel a bajon segíteni lehet, hajlandó a maga részéről minden erejével támogatni az ország törvényei által megengedett keretekben. Következtesen kitarított tehát a mellett az álláspontja mellett, amelyet O'Donnel idejében hangoztatott, hogy komoly pénzügyi támogatást az ország csak országgyűlésen adhat.; mindaddig míg diéta törvényesen nem intézkedik, a pénzügyek rendezésére szükséges minden támogatás csak önkéntes adományok alakjában történhetik,¹³⁰

Az O'Donnel-terv is devalválta volna a pénzt, de csak kisebb mértékben és nagy államadósságot tartott volna fönn, amelyhez a szükséges tőkét alig lehetett Magyarországon előteremteni. Wallis a nagyobbarányú devalválással csökkentette ezt a nehézséget s a nádor bízott benne, hogy a. finaciális operáció rövidesen helyre fogja állítani a pénzügyi igazgatással szemben a bizalmat s a hangulat megjavításával az országgyűlés elé terjesztendő további kívánságokat a rendek meg fogják adni. Csak a hangulat megjavulását kívánta bevárni. Egyetértett tehát . azzal is, hogy az 1809 óta felvett hitelek tekintetében a fölvétel idejebeli kurzus legyen irányadó a visszafizetés kulcsának megállapításában, de hogy ez hogyan történjék, arra magyar hatósággal akarta a tervet kidolgoztatni. A kúriára gondolt s ezt a szándékát közölte is a királlyal, de utóbb újabb megfontolás alapján — időközben valószínűleg rájött, hogy jogi tekintetben a bécsi skála ellen komoly kifogások emelhetők¹³¹ — március 8-án azt javasolta, adjon az uralkodó e módozatok kidolgozására

¹³⁰ *Iratok, IV. 54., 58. es 73. sz.*

¹³¹ V. ö. A. Springer: *Gesch. Oesterreichs*, I. 194. 1. „Als der ungarische Landtag über diese Frage (Skala) zu berathen begann, war bereits das Finanzpatent ein volles Jahr in Kraft, seine Folgen schon vielfach offenbar. Hatte die Regierung die im Laufe dieses Jahres gemachten Erfahrungen bei dem Erlasse des Patenten benutzen können, die Rechtsunsirherheit geahnt, welche aus den oberflächlichen Scalnbestimmungen hervorging, schwerlich halte

megbízást a magyar kancellárnak.¹³² Erdődy József gróf kancellár azonban az utasítási csak a pátens kihirdetésének napján, március 15-én kapta kézhez és a megbízatás elől kitért, az országgyűlés összehívását sürgetve. A nádor tehát március 25-én mégis a királyi kúria egy bizottsága elé vitte az ügyet, amelyben Ürményi országbíró, Brunsvik tárnokmester és Majláth perszonális vettek részt, de tőlük sem tudott felfogásának megfelelő határozatot kapni. Ő maga azt vallotta, hogy a királynak jogában áll az országgyűlés határozatáig átmenetileg provizóriummal rendezni az adósságok és szerződések kötelezettségeiből adódó ügyeket. A kúriai bizottság ezzel szemben moratóriumot akart elrendelni. Azok részére, akik várni nem akartak, névérték szerint óhajtotta a kamatfizetést vagy a szerződésileg vállalt kötelezettség teljesítését. Ezt viszont a király nem fogadta el, mert féltette tőle az egész művelet sikerét.¹³³

Bármily titoktartással is készítették elő a devalváció közzétételét, már február vége felé mégis híre terjedt Budán. Kientnayer lovassági tábornoknak Mécsből egy futár levelet hozott s az állította, hogy azok utasítások a hadi pénztáraknak, amelyeket március 15-én fognak fölnyitni. Fellner bankár ugyanakkor arról értesült Bécsből, hogy devalválás áll küszöbön. Az egyetemi nyomdában folyó titkos munka, futárok elindítása a közigazgatási hatóságokhoz a mendemondákat megerősítették. Hatodértkre tervezett leszállításról rebesgettek. Bécsi kereskedők itteni hiteleiknek a lejárat előtti visszafizetését kísérelték meg. Eiointc ugyan hamarosan elültek a találgatások s az úinak indított levelekből orosz háborúra következtettek, de 9-én a vásárra jövő falusiak a bankókat már csak hatodértékben akarták elfogadni vagy rézpénzt követeltek. Ezt a nyugtalanságot is sikerült eloszlatni, de az árak harmadrésznnyivel emelkedtek. Azután az a hír terjedt el, hogy az 500 és 100 forintos bankókat, érvénytelenítik és ezért megrohanták a közpénzt árakat, egyesek hiteleiket fölmondás nélkül ki akarták egyenlíteni, a kereskedők

sie es unternommen die so schwierige Frage der Schuldonausgleichung mit wonigen Zeiten abzufertigen und die Lösung zehloser Streitigkeiten dem Zufalle anhoimzustellen.“

¹³¹ *Iratok*, IV. 92. sz.

¹³³ *Iratok*, IV. 98. sz.

pedig tartózkodtak üzletek kötésétől, a nélkül azonban, hogy ez a gazdasági életet komolyabban megzavarta volna.¹³¹ Csak az utolsó napokban volt erősebb feszültség érezhető, amennyiben a kereskedők a fizetési föltételekre nézve a megegyezést 15-e utánra halasztották, és a pesti vásárra feljött árusoknál sokan iparkodtak összes korábbi tartozásaikat kiegyenlíteni. Különben a hitelezők az időnkivüli visszafizetéseket nem fogadták el, viszont a fix fizetésnek részéről igen nagy volt az árukereslet.¹³² A kihirdetési a nádor nagy gonddal készítette elő. Irodájának igazgatója a titkos utasításokat és rendelőtöket mind maga fogalmazta, a nyomtatványokat korrigálta és expediába. A nádoron és az irodaigazgatón kívül senki sem volt beavatva a titokba. A nyomdai szedőket a titoktartásra megcskotíék. 14-én reggel a nádor Brunszvik gróf tárnokmesterrel és Koináromy és Szentiványi helytartótanácsosokkal tartott megbeszélést. Ez utóbbiakat küldte ki Buda és Pest városába királyi biztosokul. Ők még 14-én este magukhoz rendelték a pék-, molnár- és mészároscéhek előljáróit és lelkükre kötötték, hogy a kenyér, liszt és húsáru megállapított áraihoz szigorúan ragaszkodjanak és jelentést kérlek készleteikről, hogy az ellátásban zavarok ne következzenek be. Ugyanakkor a nádor magához rendelte a pesti zálogház vezetőjét, az alapítványi, az országos és a konkurrenciális pénztár pénztárosait és utasította őket a pénzkezelés szempontjából. Így március 15-én reggel fennakadás nélkül megtörtént a kihirdetés, amely csak a megyeházán keltett eszmecserét, ahol is a rendelet, megvitatását megyei közgyűlésnek tartották fenn. A devalvációval előálló számbeli kár és a 6 krajcárosok bevonása, amelyekből az utóbbi időben az emberek tartalékokat gyűjtöttek, általában lehangolóan halottak; a tőkéseket a hitelvisszafizetések kérdése aggasztotta, mint-hogy erre nem volt még előírás; a kereskedőket, pedig a vámok ötszörösre emelése. Nem ítélték meg tehát rózsásan a jövőt, féllek az árak újabb fokozatos emelkedésétől, általában azonban nagyobb emelkedések nem voltak, a drágítókat büntették, de a hozzáéri ők a megítélési ak korra függesztették föl, mire a kül-

¹³⁴ *Iratok*, IV. 89., 91., 93. és 94. sz.

¹³⁵ *Iratok*, IV, 95. sz.

földről a kurzus alakulásáról hír jön. Sokan bíztak az intézkedés erélyességében, sokan rossz következményekre voltak elkészülve az adó ötszörösre emelése miatt.¹³⁶ 18-án reggel azonban az egyik pesti kereskedőházhoz Bécsből levelek érkeztek, hogy ott a devalváció nagy megdöbbenést keltett, a bankó kurzusa 1000-ro szökött, az új váltócéduláikat máris jelentékeny ártértékeléssel jegyezték. Ezt a fordulatot annak tulajdonították, hogy a pátens bevallotta, hogy egyelőre a bankóknak fedezetet, nem tud teremteni, másrészt pedig az is bizalmatlanságot keltett, hogy a dohány vámját csak konvenciósz pénzben fogadták el. Ebből t. i. azt következtették, hogy maga az állam is már eleve különbséget tesz konvenciósz pénz és bécsi valuta (Einlösungschein) között. Még nagyobb bojt okozott, hogy a falusi nép a kontribúció új értékben számítását nehezményezte, ötszörös emelésnek tekintette és ezért kezdett elmaradni a budai és pesti vásárokról. A megyékből pedig olyan hírek érkeztek, hogy a rendelkezések megvitatására a megyék közgyűléseket hívtak össze és főként a, kontribúció ötszörös névértékben szedése ellen emeltek kifogást.¹³⁷ Alapjában véve mégis Magyarországon sem az első megdöbbenés nem okozott olyan megrázkódtatást, olyan ár-emelkedést és a forgalom olyan elakadását, sem ezek a zavarok nem voltak olyan mélyrehatóak, mint másutt. A testvér Erdélyben pl. Nagyszében kivételével mindenütt mindjárt ötszörösükre ugrottak az árak s a torockói munkások a bérüket is ötszörös bankóban követelték, mert Bánffy György gróf gubernátor elmulasztotta az érdekelteket és a tisztviselőket az árok és a forgalom dolgában előre utasítani.¹³⁸

Magyarország primitívebb gazdasági viszonyai közt, az értékesítés nagy nehézségei mellett a mutatkozó zavarok nem voltak mélyrehatóak. Bécsben mégis a magyarországi jelenségekre reagáltak a legérzékenyebben. Hager rendőrminiszter és Wallis a magyarok „Eigendünkel“-je ellen keltek ki legélesebben, mintha a Lajtántúl nem ugyanazok a törekvések fenyeget-

¹³⁶ *Iratok*. IV. 95. sz.

¹³⁷ *Iratok*. IV. 96. sz.

¹³⁸ Kab. A. 994/1811.

¹³⁹ Kab. A. 992/1811.

ték volna a reformot elgáncsolással s nem ugyanazok a panaszok hangzottak volna, el, mint Magyarországon. Itt nem kellett megküzdeni a bankárok ellenállásával, mint Bécsben, ahol ezek olyan gyakran hamis jelentéseket küldtek a külföldre is, amely a kurzust csak rontotta;¹⁴⁰ nem volt baj olyan bérmozgalmakkal sem, mint a cseh szövőiparban,¹⁴¹ nem kellett az állami és egyházi birtokok gabonakészletét igénybevenni a főváros élelmezésére;¹⁴² és nem pusztult el semmiféle iparág, mint Stájerországban pl. a vasipar.¹⁴³ A parasztok ott is megtagadták az árusítást bankók ellenében¹⁴⁴ és sok volt a panasz az iparosok kapzsisága és goromba viselkedése miatt is,¹⁴⁵ de nem váltottak ki olyan megütközést, mintha Magyarországról érkezett hasonló hír. Liechtenstein János hercegről március végén jelentette Hager báró, hogy hivatalnokainak megparancsolta, hogy mindennek árát a lehető legmagasabbra hajtsák, de ez nem vont maga után semmiféle rendelkezést,¹⁴⁶ amikor azonban közvetlenül a devalváció publikálása után Saurau gróf alsóausztriai helytartó azt jelentette, hogy Magyarországon a itat óságok akadályozzák a termények Bécsbe vitelét, Wallis azonnal azt kérte a császártól, küldjön ki oda teljhatalmú királyi biztosokat, akiket személyükben tegyen felelőssé az eredményért.¹⁴⁷ Ennek köveikezményeképp a császár már március 19-én — válaszul a nádor első jelentésén a publikálásról panaszkodott, hogy a császárváros élelmiszerellátását veszély fenyegeti s ezért figyelmébe ajánlotta öccsének, hogy arra különös gondot fordítson. Különösen azt panaszolta, hogy olyan magyar főutak is, akiket elhalmozott kitüntetésekkel, mint Zichy Károly gróf. Széchenyi Ferenc gróf és Almásy Ignác is a pénzügyi intézkedések hitelét rontják.¹⁴⁸ A nádor tehát következő jelentésében

¹⁴⁰ Hoffmann: *Die Devalvierung im J. 1811*, 144—145. 1.

¹⁴¹ Hoffmann id. mű, 207. 1.

¹⁴² Hoffmann id. mű, 199. 1.

¹⁴³ Hoffmann id. mű, 188. 1.

¹⁴⁴ Hoffmann id. mű, 153. és 156. 1.

¹⁴⁵ Hoffmann id. mű, 150. 1.

¹⁴⁶ Kab. A. 969/1811.

¹⁴⁷ Kab. A. 936/1811.

¹⁴⁸ *Iratok*, IV. 97. sz.

figyelmeztette a királyi, arra a kellőméi Ion hatásra, amely természetszerűen fellép minden gazdaságban a pénz értékének le szállítása kapcsán. Utalt arra, hogy a bécsiekhez hasonló jelenségek Budán és Pesten is előfordultak és éppen bécsi hírek hatása alatt léptek föl. Pécsből akkor már 1200-as és 2000-es kurzust jelentettek. A pesti vásáron éppen a bécsiek adták a rossz példát arra, hogy csak annyit adtak el készletükből, amennyi tartozásaik. a vám és révköltségeik fedezésére szükséges volt. Mégis éppen ebből kifolyólag beszélt Wallis a magyarok „Eigendünkel“-jéről. Az élelmiszerek árai közül itt egyelőre csak a gabonanművező szökött föl lényegesebben, mert alig hoztak árut, más élelmiszereké azonban csak mérsékelten emelkedett.¹⁴⁹* A nagy szenzáció hamar elsimult, gazdaságiakban az élet itt is a bécsi viszonyokhoz alkalmazkodott, de az árak emelkedésében elmaradt mögötte. A gabonaárak még estek is, mert: a tengerpart, az egyetlen szabad kijáró elvesztével a kivitel egészen elakadt. Gazdasági szempontból a nádor ezért attól félt, hogy az alacsony árak miatt az adózók nem fogják tudni kötelességüket teljesíteni, s amikor csak tehetette, mindig felszólalt a kontrihuens tömeg érdekében, könnyítéseket sürgetett részére és rámutatott újra és újra arra az igazságtalanságra, hogy még az 1805-i hadjárat iccájából, sőt II. József török háborújából is vannak a kincstárral szemben elismert követelései, amelyekhez azonban nem tud hozzájutni.¹⁵⁰ Ezt az aggályt még fokozta az 1811. év tavaszán az országra, szakadt aszály, amely a termést: nagyon megrontotta, úgyhogy a rozstot takarmánynak kellett lokoszálni, és hogy sok helyütt marhavész lépett föl.¹⁵¹

Nehezebb volt az országnak megküzdnie a pénzügyi reform politikai következményeivel. Egyelőre még nem is tudták, hogy a papírpénz fedezetül a kormány milyen összeget kíván Magyarországtól. Most kerül csak sor annak a kérdésnek eldöntésére: sikerül-e a becsi kormánynak az államadósság nagy részének áthárítása mellett a gyarmati elbírálást a magyar gazdasági élettel szemben továbbra is fenntartania, avagy hajlandó-e

¹⁴⁹ *Iratok*. IV. 97. sz.

¹⁵⁰ *Iratok*, IV. 88.. 104. és 109. sz.

¹⁵¹ *Iratok*. IV. 113. sz.

részben Magyarországnak a viszonyosságot — úgy mint Skerlecz Miklós báró hirdette — megadni? Ez természetesen sok más kérdést is vetett föl; többek közt, hogy terheli-e Magyarországot a papírpénzért felelősség, hogy vállalhat-e garanciát olyan pénzügyi kormányzatért, amelynek működését nem tudja ellenőrizni, s amelynek elveivel nem ért egyet. Ez az alkotmányosság egész komplexumát belevonta a vitába. Itt már nem a devalváció sikeréről volt, szó. Ebben a harcban kizárólag a személyes kormányzat s az alkotmányosság, a reakció és a kibontakozó fölvilágosodás, az abszolutisztikus összmonarchia és az önálló nemzeti Magyarország ellentétei állottak egymással szemben a legridegebb kiélezettségben.

AZ 1811-12. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS

A pénzügy szanálása kérdésében minden illetékes tényező elismerte az országgyűlés megkérdésének szükségességét. Hogy azonban az országgyűlésnek ez a hozzászólási joga mire terjed ki, azt az udvari körök és a nemzet egészen másképen ítélték meg. Wallis, a király és környezete azon az állásponton voltak, hogy az országgyűlés hatáskörébe az a kérdés tartozik: milyen mértékben és milyen módon fog gondoskodni a szanáláshoz szükséges eszközök előteremtéséről? A megajánlandó mennyiséget is ők akarták előírni, úgyhogy a rendekre tulajdonképpen csak az maradt volna, hogy milyen alakban és címen ajánlják meg ezt az összeget. A rendek ellenben az elbírálás jogát is követelték, hogy az életbeléptetett rendszer helyes és célravezető-e, érdekességüket a papírpénz körül tagadták, sőt ilyet vállalni a jövőben sem igen voltak hajlandók. A pátens közzététele után támadt kedvezőtlen hangulatban minden szembehelyezkedés népszerűségre is számíthatott, de az első legfájdalmasabb mozzanatok lezajlása után a devalváció megítélése körül lényeges változások voltak tapasztalhatók. Baj volt azonban a kurzus körül, amely nőm akart komolyan megjavulni, s az árak további emelkedése körül is. Ezen a két ponton nem váltak be azok a várakozások, amelyeket a pátens rendelkezéseihez fűztek. Maga a nádor is azon a nézeten volt, hogy az első ellenszenv leküzdése után az emberek be fogják látni, hogy az infláció megállítása milyen nagy előny minden gazdasági tevékenységre, hogy a kurzus stabilizálásával és a folytonos áremelkedés megállításával könnyű lesz őket meggyőzni a devalváció hasznáról és a vele kapcsolatos rendelkezések szükségéről. Főképp az Einlösungs-scheinek kibocsátásától várt kedvező hatást s a legkedvezőbbnek azt az időpontot tartotta volna országgyűlés tartására, amikor a bankó-cédulákat már kivonták a forgalomból. A váltócédulák (schedae

reluionales) azonban nagyon megkésték s a bankócédulák további forgalma minden fizetés alkalmával újra és újra figyelmeztette az embereket, hogy a pátens előtt ötödrésnyi fizetőeszköz ellenében vásároltak. A pátens jó hatása így elmaradt és fölmerült a kérdés, vajjon nem tanácsosabb-e az országgyűlést mielőbb összehívni.

Az összehívás mellett szólt különösen az a hiba, amelyet Magyarországon az adósságok törlesztése és a szerződési viszonyból származó kötelezettségek ügyében elkövettek. Az az átszámítási táblázat, a bécsi skála, amelyet Ausztriában a pátenssel együtt hirdettek ki, és amely a kötelezettség kelete szerint, az akkori kurzus figyelembevételével állapította meg a számítás kulcsát, Magyarországon nem került kihirdetésre. Wallis is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország és Erdély maga határozza meg az átszámítási módozatokat. Az elhatározást természetesen csak forma szerint volt hajlandó ezeknek az országoknak megadni, a nélkül, hogy az Ausztriában közzétett skálától lényegében eltérnének. Megengedte tehát a rendeknek, hogy azt saját elhatározásukként tegyék közzé, de addig is, amíg ez megtörténék, szükségesnek tartott valamelyes átmeneti, esetleg kancelláriai intézkedést, amely a skála lényegének fönntartásával szabályozta volna a magánjogi kötelezettségeket. Ez természetesen a rendek későbbi határozatának szintén praejudikált volna, mert nehezen lett volna elképzelhető, hogy egy már gyakorlatban levő átszámítási rendszert egy szép napon megváltoztassanak.

Ebből indult ki az új küzdelem. Wallis érthető idegességgel kísérté azt a késedelmet, amely e körül az ügy körül fölmerült, s a kancellária elutasító válasza s a kúriai bizottság moratóriumos javaslata után türelmetlenül sürgette a döntést. Már március 30-án hosszú fölterjesztésben fejtette ki, milyen kiszámíthatatlan veszedelmet jelentene a pénzügyi műveletre, ha a kúriai javaslatban foglalt rendelkezéseket kibocsátánák. Ebben a javaslatban nem a provizórium elodázását látta, nem is pusztán ajánlásokat, hanem valóságos provizóriumot, amely eltiltotta magánosok pénzügyi viszonylataiban a bírói ítélkezést. Rámutatott, hogy az osztrák tartományokban milyen fölháborodást kel-

lene, ha Magyarországon a bankók névértékűben lehetne kötelezettségeket teljesíteni, amikor Ausztriában csak ötödértékűben fogadhatók el, de rámutatott arra is, hogy Magyarországon is mennyi elégtelenség származnék az ilyen elintézésből, amely sokakat károsítana, amely tehát utóbb az országgyűlésen is heves viharokra adhatna alkalmat. Bármily nagy veszedelmet látott is tehát Wallis a provizórium hiányában, mégis úgy foglalt állást, hogy inkább ne legyen provizórium, semhogy a kúria javaslatait elfogadják. Ferenc személyes uralmának hibája volt, hogy a kamaraelnök ilyen határozatlan javaslatokkal lépett a császár elé, és hogy a császár azt egy szó változtatás nélkül elfogadta.¹ Minthogy azonban Wallis meg volt győződve a provizórium szükségéről, április 19-én abból az alkalomból, hogy a nádor a magyar kancelláriának ebben a kérdésben tett fölterjesztését, amelyet hozzá véleményezésre leküldöttek, visszaszármasztatta, a tulajdonképpeni elintézett iratot újra referálta a császárnak. Újból feltette a kérdést Ferencnek: akar-e provizóriumot kibocsátani, vagy nem? egyben a magyar skála kidolgozására Mikos kancelláriai tanácsost, aki mindig legkészségesebb kiszolgálója volt a hasonló kívánságoknak, hozta javaslatba.² Mikos javaslatát már május 10-én elő is terjesztette,³ sőt be sem várva a legfelsőbb elhatározást, Hager báró egy titkos jelentése kapcsán ismét figyelmeztette az uralkodót, hogy a provizórium még az országgyűlés összehívása esetén is szükséges.⁴ Ez azonban már eredménytelen maradt, mert közben Ferenc a 10-i fölterjesztést azzal intézte el, hogy már intézkedett az országgyűlés összehívásáról s így a provizórium már tárgytalan.

Május 24-én a nádor a király fölszólítására már javaslatokat tett a rendek összehívására. Bevallotta, hogy az országban a pénzügyi operáció körül az eszmék még korántsem tisztázódtak, de, azokból a fölterjesztésekből, amelyek a megyéktől érkeztek, megismerhető a kialakult közvélemény, megítélhető a rendi álláspon. Fölsorolta mindazokat az érveket, amelyek az

¹ Kab. A 967/1811., *Iratok*, IV. 98. sz.

² Kab. A. 1000/1811., *Iratok*, IV. 98. sz.

³ Kab. A. 1060/1811., *Iratok*, IV. 98. sz.

⁴ Kab. A. 1761/1811., *Iratok*, IV. 98. sz.

országgyűlés mielőbbi összehívása mellett, avagy ellene szólnak. Az összehívás mellett elsősorban azt vetette latba, hogy a február 20-i pátens nyíltan megmondta, hogy a császár a papírpénz kivonására szükséges amortizációs alapról akkor fog intézkedni, ha a magyar rendekkel erről az összehívandó országgyűlésen tanácskozott. Minthogy a pénzügyminiszter csak ez után a tanácskozás után állapíthatta meg azt az összeget, amelyet az osztrák örökös tartományoktól kíván, tekintettel az állampénztár kimerült állapotára, belátta, hogy az összehívást Sokáig elodázni nem lehet. Második okul e nézet mellett a magánjogi viszonylatok rendezésének szükségét hozta föl. A harmadik érv a kontribúció körül támadt panasz és nehézség, mert a jobbágy az ötszörös összeget megfizetni, hacsak bizonyos könnyítősakat nem léptetnek életbe, képtelen. Ezt csak országgyűlésen, a vidékenként különböző viszonyok kiegyenlítésével, és a nem adózó elemeknek az adózásba bevonásával tartotta rendezhetőnek. De rámutatott arra is, hogy a fölizgatott kedélyek megnyugtatóására az alkotmányos út a legalkalmasabb. Aggodalmi vizont arra vonatkoztak, hogy a fogalmak még nem tisztázódtak s az izgalom miatt, amelyet a pátens keltett, kellemetlen felszólalásokra, sőt föliratokra kell elkészülni. A magánjogi viszonyok rendezésének nézőpontjából most is jobb szeretne volna, ha az összehívás az Einlösungscheinok kibocsátása után történhetnék, amikor a kurzus ingadozásai már nem nyugtalanítanák a kedélyeket, de belátta azt is, hogy amíg a papírpénz fedezéséről gondoskodás nőm történik, ez a stabilizálás nem fog bekövetkezni, s hogy az országgyűlés föladata éppen ez. Aggódott, hogy a pátens közvetlen hatása alatt még olyan vélemények érvényesülhetnek, hogy a vagyon $\frac{1}{4}$ részének elvesztésével elogondó áldozatot hoztak, hogy a rendek a váltócédulák elfogadására nem kötelezhetőek, hogy esetleg minden papírpénzt elhárítani igyekeznek, de e mellett remélte, hogy a rendek éppen az elszenvedett károk tapasztalatain okulva, mégis rávehetőek lesznek, hogy a papírpénz fedezetéről gondoskodjanak. Az összehívás idejéül tehát augusztus 15-ét vagy 25-ét javasolta. Újra figyelmeztette azonban a királyt arra is, hogy húsz év alatt az ország belső viszonyainak rendezésére semmi som történt, hogy

tehát a belügyek terén is bizonyos kérdéseket tárgyalni kell. Azt is megemlítette, hogy a vám- és harmincadrendszer megváltoztatásával a szabad kereskedelem kérdését is fel fogják vetni, amely a rendeknek a pénzügy szanálására az eszközöket tulajdonképpen megadhatja.⁵

Hogy az országgyűlés összehívása szükséges, azt Wallis is elismerte, amikor a nádor fölterjesztéséről véleményt mondott, de ezt csak a pénzügyi művelet szempontjából állította. Figyelmeztette azonban Ferencet, hogy minden alatta tartott országgyűlés a királyi felségjogokra káros hatással volt, hogy most is viharos diétára kell számítani és azért csak arra az esetre volt az országgyűlés mellett, „ha Felsőged szilárdan el van határozva, hogy legfelsőbb jogainak semminő megszorítását nem tűri, hogy Magyarországot a többi tartományokéval egyenlő kötelezettségekre szorítja, és az esetben, ha az országgyűlés minden előterjesztéssel szemben süket, és az ország javával szemben vak maradpa, ezzel nem törődve, az öszszmonarchia (Gesamtmonarchie) javát minden rendelkezéséin álló eszközzel kész keresztülvinni“. Kívánta tehát a meghívólevelekben annak kikötését, hogy a devalváció és a 6 krajcárosok bevonásának tényével az országgyűlés nem foglalkozhatik, és hogy a belső reformok csak akkor tűzhetők ki tárgyalásra, ha a rendek a papírpénz fedezéséről és az állami szükségletről kellőképen gondoskodtak, valamint a magánjogi kötelezettségeket szabályozták. Ferenc császár tehát június 13-án ilyen értelemben adta ki legfelsőbb elhatározását, utasítva Erdődy kancellárt, a királyi meghívólevelek elkészítésére.⁶

Június 15-én kapta meg a nádor a meghívólevelek fogalmazványát és másnap terjesztette föl megjegyzéseit. Stílusos megjegyzése kevés volt, annál határozottabban kikelt azonban a király parancsa szerint a meghívólevélbe foglalt korlátozások ellen s az általa aláhúzott rész kihagyását kérte, mert az a kitétel, amely a megyéktől részüket a törvényhozásban elvitatja, sérti az alkotmányos alapelvet. Az alkotmánnyal, az ország javával, az udvar érdekeivel és a király tekintélyével nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy a király a meghívólevélben

⁵ *Iratok*, IV. 106. sz.

⁶ Kab. A. 1089/1811., *Iratok* IV. 106. sz.

megyékkal és egyesekkel vitába bocsátkozzék és ezzel az országgyűlés tárgyalásainak elébe vágjon.⁷

Június 17-én azonkívül külön fölterjesztéssel fordult Ferrenchez az országgyűlésre küldött rendek szólásszabadságának megvédésére. Ez az irat is kiemelendő emléke a nádor higgadt államférfiúi bölcsességének és nem kevésbé mély felelősségérzetének. „Higyen Felséged 15 évi tapasztalatomnak — írja — és azalatt szerzett emberismeretemnek, hogy olyan válságos pillanatban, mint, a mostani, amikor balvélemények s a megrögzött közhangulat ellen kell küzdeni, amikor a magántulajdon korlátozásából származó elégtelenséget kell elfojtani, amikor végre minden balfogásnak a leghátrányosabb következményei lőhetnek az ügyre, az állam hitelére és a királyi tekintélyre, nem elég elméletileg helyes elveket alkalmazni, világosan kifejteni, amit a közjó kíván, hanem az államkormányzatnak tekintettel kell lennie a gyakorlati kivitelre, a helyi viszonyokra, időre és körülményekre és a törvényes vagy hagyományos formákra is. A tapasztalat megmutatta, hogy különösen olyan országban, mint Magyarország, ahol nagy súlyt vetnek fennálló formákra, a fenti szempontok elhanyagolása a legjobban kieszelt munkálatokat, a legbölcsebb terveket is zátonyra vitte.“ Ezzel a bevezetéssel vette föl a nádor a vitát, a királyi meghívólevelek korlátozó rendelkezéseivel. Hivatkozott, hogy sohasem vonta kétségbe a király jogát a pénzügyi művelet végrehajtására a rendekkel történt tárgyalás nélkül is, „de engedje meg nekem Felséged a megjegyzést, hogy amíg Magyarország mostani alkotmánya és országgyűlési tárgyalásai fennállanak, az országgyűlés jogainak megsértése nélkül a rendek szólásszabadságát olyan módon korlátozni, hogy ne engedtesék meg nekik a hozzászólás a fentemlített kérdésekhez, nem lehet. Amint Felségednek kétségbe nem vonható joga, hogy prepozícióiban meghatározza az országgyűlés tárgyait és sorrendjüket, úgy a rendeknek is megvan az a joguk, hogy az országgyűlésen az uralkodó elé terjesszék kívánságaikat és sérelmeiket, a nélkül, hogy ezt nekik előre eltilthatná, és hogy a sérelmek közt tanácskozásaikból királyuk elé juttathassák megegyezéseiket minden királyi rendelkezésről.

⁷ *Iratok*, IV. 108. sz.

A fönnálló törvények megsértése nélkül tehát a rendek szólás-szabadságukban a szóbanforgó tárgyra nézve semmiképen sem korlátozhatók. Különösen nem tanácsos ez az adott esetben, amikor a f. év február 20-án végrehajtásra minden megyébe leküldött királyi leiratban határozottan ki volt mondva, hogy a rendeknek megmarad a joguk meg jegyzéseiket mindazokról a tárgyaikról, amelyek az ország alkotmányát érintik, még ha az új pénzügyi tervvel kapcsolatban is, az országgyűlésen előadni. A rendek szólásszabadságát előre is korlátozó rendszabály tehát az említett leirattal is közvetlen ellenmondásban volna. Végre — úgy hiszem — Felsőged tekintélyének, a kormányzat méltóságának sem válnék javára, hogy ilyen előre nyilvánított határozott nyilatkozattal nyilvánítsa ki, mintha Felsőged ilyen fejtegetésektől aggódnék. Egy olyan nyilvánvalóan a felségjogokon alapuló ügyben, az elfogadott pénzügyi rendszer jótékony céljánál fogva, könnyű lesz a rendek kifogásaival és sérelmeivel szemben érvelni, azokat eloszlatni. Az ügy magyarázata az elrendelt intézkedések hasznát és szükségét bizonyítja és a nagyobb nyilvánosság is alkalmas arra, hogy az új rendszer hitelét erősítse és öregbítse. Az ilyen fejtegetésektől annál kevésbé kell tartani, mert minden, amit mondani lehet, úgyszólván benne van a megyék fölterjesztéseiben, vagy a monarchia minden országban nyilvánosan és magántársaságokban szóbeszéd tárgya, megisméltésük tehát annál kevésbé lehet hátrányos az államhitelre, mert az államnak jó alkalma nyílik, hogy szándékait és alapelveit törvényes úton nyilvánosságra hozza, a szóbeszédekkel szembeszálljon cs ily módon a hitelt emelje. Csak a gyenge, vagy az ügyében, az elfogadott rendszer helyességében nem biztos kormányzat félhet ilyen időben, amikor minden azon fordul meg, hogy a közvéleményt megnyerje, a nyilvánosságtól és adhat hangot már előre ennek az aggályának.“ A nádor a királyi prepozíciókat tartotta alkalmasnak arra, hogy az uralkodó a szólásszabadság korlátozásának látszata nélkül a pénzügyi intézkedések tárgyalására nézve kívánságait nyilvánítsa. Minden másirányú intézkedésben csak veszedelmes eszközt látott arra, hogy az országgyűlési tárgyalásokat rossz útra tereljék. Rámutatott arra a visszásságra is, hogy a király meghívja a ren-

deket, az elrendelt intézkedések fölötti tanácskozásra, de nem engedi meg nekik, hogy a kérdés részleteinek megvitatásába bocsátkozzanak. Ez azt jelenti, hogy csak a hozzájárulás elfogadásáról vagy el nóm fogadásáról nyilatkozhatnak, ami nem egyeztethető össze a főnnálló alkotmánnyal. Hogy lehet akkor egyáltalán — kérdi — a magánjogi kötelezettségeket szabályozni? Mennyivel jobb alkalom kínálkozik a rendek meggyőzésére, ha ki lehet nekik fejteni, hogy a szanalás eredményességéről mindaddig szó sem lehet, amíg a váltócédulák fedezetéről és az adósság amortizációjáról nem gondoskodnak! Újra szót emelt azonkívül a nádor az adózók érdekében is. Kifogásolta azt a beállítást, amely szerint a kontribúció Magyarországon jelentékenyen kevesebb, mint a német tartományokban, hogy az adókötelesek éveken át kevesebbet fizettek, mint fizetniök kellett volna, sőt ezidőszerint is kevesebbet fizetnek, mint 1798-ban, hogy tehát a magas árak mellett még fizetési halasztásokról sem lehet szó. Hivatkozott arra a már máskor is hangoztatott érvére, hogy Magyarország agrárország, tehát nem hasonlítható össze az örökös tartományokkal, ahol a pénzforgalom nagyobb és gyorsabb, a kereseti lehetőségek sokfélék. Hivatkozott, hogy újabban is terheket róttak a kontribuensekre, akik viszont járandóságait nem kapták meg. Hivatkozott végre a nagy aszályra, amely a gazdasági életben jelentékeny károkat okoz, a ruházati cikkek és mezőgazdasági eszközök árának emelkedésére, és hogy a jobbágy szokás szerint nem tartalékol, hanem fölöslegét rendszeren eladja, — hogy ezekkel is szemléltesse azt a veszedelmet, amely a föld népét fenyegeti, ha a kontribúció tekintetében nem könnyítenek rajta, vagy legalább is behajtásában nem járnak el a legnagyobb kíméllettel.⁸

Az elvi harc tehát egyelőre a nádor és Wallis viaskodó sa alakjában folyt, mert, a királyi rezolúciók, amelyekre a nádor válaszolt, Wallis akaratát tükrözték vissza és többnyire Wallis fogalmazásai is voltak és a nádor fölterjesztései is Wallishoz kerültek véleményezésre. Ebben a harcban a kamaraelnök volt kedvezőbb helyzetben, aki tökéletesen betöltötte azt a helyet, amelyet előtte Baldacci tartott hatalmában, azzal a különbség-

⁸ *Iratok*, IV. 109. sz.

gel, hogy pénzügyi művelete révén az uralkodót még fokozottabb mértékben befolyásolta. A meghívó leveleknél is Wallis diktálta a megszorításokat, amelyeket a király ezekbe be kívánt foglalni. De a nádor most már nem is csak az alkotmányosság síkján, hanem a pénzügyi intézkedések konkrétumával kapcsolatban is szembekerült veszedelmes ellenfelével. A pátens közzététele óta háborgó megyék egyre-másra intézték a királyhoz tiltakozó fölírataikat, és Hager báró nagy buzgalommal igyekezett ezek kapcsán törvényhatóságokat és egyeseket is „rossz szellemük“ miatt befeketíteni. A legkiélezettebben ez Nyitra megyével szemben történt. Nyitra megtagadta a pátens kihirdetését és törvénytelennek nyilvánította azt, fölíratban tiltakozott ellene, amire Erdődy kancellár — különben a megye főispánja — kancelláriai leirattal újabb gyűlés összehívását rendelte el a kihirdetés foganatosítására. Az új megyegyűlés azonban Szerdahelyi alispán kezdeményezésére fiskális akció terhe alatt eltiltotta a megye tisztikarát az elrendelt kihirdetéstől és ismét fölíratban tiltakozott. Ezért Bécsben szigorú megtorlást kívántak, a gyűlés jegyzőkönyvének kitépését és egy küldöttség Bécsbe menesztését ad audiendum verbum regium. A nádor is a szigorú fellépés mellett volt, mert attól tartott, hogy Bars megye utánozni fogja a példát, és ez más megyékre is hatással lehet, de formában enyhébb megtorlást ajánlott, mert hibáztatta a kancelláriát, hogy a saját nevében intézkedett a királyhoz küldött felirat tárgyában, és mert kisgyűléssel akarta megváltoztatni a közgyűlés határozatát. A dorgáló leirattal Erdődy kancellárt szerette volna leküldeni a megyéhez. Ezzel szemben Bécsből Esterházy József grófot küldték Nyitrára és ragaszkodtak a vizsgálathoz, amelyet az ülés tárgyában elrendeltek.⁹ Hasonló esete volt Pest megyének is, szintén a kancelláriával szemben, amely hatásköri összeütközésbe került a helytartótanáccsal közvetlenül a megyékhez küldött leirataival, amelyekről a helytartótanácsot nem is értesítette. A nádor ez esetben is a megtorlás mellett volt, de megint enyhébb formában, mert a megye az illetlen hangot kormányhatósággal szemben használta, s a nádor nem tartotta helyénvalónak, hogy ilyen esetben is ugyanolyan szigorral járjanak el.

⁹ *Iratok*, IV. 101., 102. és 103. sz.

mint ahogy a királlyal szemben elkövetett tiszteletlenséget büntetni szokták.¹⁰

A megyéknek azt a hagyományos jogát, hogy királyi rendelkezésekre vonatkozólag megjegyzéseiket megtegyék — ha azt illendő formában cselekedtek —, nem is lehetett kétségbevonni. A nádor tehát már május 20-án, négy nappal a meghívólevelekre tett észrevételei s a szólásszabadság érdekében történt fellépése előtt, egy másik iratot is útnak indított, amelyben a megyei fölterjesztésekkel kapcsolatban ő is elmondott néhány észrevételt a pénzügyi rendelkezésekről.¹¹ Nem tartotta veszedelmeseknek azokat a kifogásokat, amelyeket a megyék alkotmányjogi megfontolásokból emeltek, vagy amelyekkel a rendelkezések pénzügyi részét kifogásolták, mert ezek részben téves fogalmakra vezethetők vissza, vagy a mezőgazdaságot űző (nemesség csekély pénzügyi tájékozottságára. Nem l.s. tartotta tehát megokoltnak, hogy ezekről a király az egyes megyékkel vitába bocsátkozzék, ami úgyis meg fog történni az országgyűlésen. Nagyon komolyan fölemelte azonban szavát a kontribúciónak a bankók ötszörös névértékűben elrendelt fizetésével szemben. Ez alkalommal még úgyszólván csak erre a tárgyra összpontosította figyelmét. A megyék fölirataiból összeállította azokat az érveket, amelyeket ők annak indokolásául fölhoztak, hogy a föld népe nem fogja elbírní ezt a nagy terhet. Nem osztotta valamennyit. Különösen nem tartotta valószínűnek, hogy a jobbágnak ne lenne annyi bankója, amennyi az ötszörös tétel kifizetéséhez szükséges, vagy hogy egyes megyék állítása szerint az egész megyében nincs annyi bankó, ami ennek kifizetéséhez elég lenne. Maga is úgy hitte, hogy a bankóknak körülbelül fele Magyarországon forog. Azt, hogy a termelő a devalváció óta több terményt kénytelen megélhetésére fordítani, a devalváció javára írta, mert ez fokozza a kínálatot, tehát mérséklőleg hat az áralakulásra. Azt azonban ezeknél az érveknél is elismerte, hogy a paraszt a papírpénztől mindig szabadulni törekedett, s hogy a pátens akadályozza, hogy terményei árát is megfelelően emelje. Abban sem látott veszedelmet, hogy pénzük 6 krajcárosokban van fölhalmozva,

¹⁰ *Iratok*, IV. 105. sz.

¹¹ *Iratok*, IV. 104. és 110. sz.

amelyeket a forgalomból kivontak, mert a 6 krajcárosoknak így is ázsiójuk volt, tehát haszonnal voltak értékesíthetők; ámbár azt is beismerte, hogy spekulánsok, különösen zsidók gyakran lelkiismeretlenül kihasználják a paraszt tudatlanságát és megcsalják őt a 6 krajcárosok beváltásánál. Bajt főképp azokon a határszéli és hegyes vidékeken látott, ahol a mezőgazdasági termelés nőm volt kielégítő s a lakosság erdei foglalkozásokból és valamelyes iparból tengette életét. Határozottan tagadta a pénzügyi köröknek azt az állítását, hogy 1798 óta, amióta a papírpénz hitelét veszteni kezdte, a kontribuens nem al pari fizetett s ezzel évek hosszú során át nagy anyagi előnyöket szerzett, a rámutatott, hogy ezt az előnyt elnyelték az időközben erősen emelkedett közvetett terhek, a katonaság elszállásolása és élelmezése. Figyelmeztetett, hogy ámbár e bajok miatt 1806-tól kezdve a lovasság ellátásában az 1802/3. évi állapot szerint határozták meg a kulcsot, most újra a régi alacsonyabb kulcshoz tértek vissza, és olyan alakulatok részére is követelték az ellátást, amelyekre régebben nem alkalmazták: a vezérkarra, műszaki és szekerész csapatokra és a tüzérségre, és fölhozta azt is, hogy amíg 1798 óta a mezőgazdasági termények 3—4-szerhükre emelkedtek, a földművesek ipari szükségleteik beszerzésénél 5—6-szoros árat kénytelenek fizetni. Elismerte, hogy a sóár emelése, a *cassa domestica* és az úrbéri illetékek ötszörösre emelése is nehézségeket okozhat, de itt enyhítő körülményeket is felsorolt, hogy például a sóárnál az 1802. évi alapot tartották fenn, s hogy több megye és földesúr — tekintettel az átmeneti nehézségekre — I ovábbua is egyelőre névértékűen szedi járandóságait. Nagyon nyomatékosan síkra szállt azonban a kincstári kötelezettségek valorizált kifizetése érdekében. Ezt már február 11-i fölterjesztésében is sürgette. Kifogásolta, hogy amikor a kontribuenssel szemben a legnagyobb szigorat alkalmazzák, olyan régi szolgálataiért, amelyeket elismertek, pénzt egyáltalán nem tudja megkapni. Kifogásolta, hogy 1808 óta a katonaság nem készpénzzel fizet, hanem kötelezvényeket állít ki, és pedig összegezett nagy tetőkben, amikor a hatóságnak nincs meg a kulcsa a fölosztásra, és hogy a pátens kihirdetése óta ezeket a kötelezvényeket, amelyeket addig az adó kiegyenlítésére föl

lehetett használni, erre a célra már nem fogadják el, hogy a paraszt sokszor c szolgáltatások miatt kénytelen volt adósságot csinálni és azután — mert pénzét neon kapta meg — végrehajtották. Ezek miatt komolyan aggódott, hogy a jobbágyság nem lesz képes a kontribúció megfizetésére és némi egyheteseket követelt: a nem mezőgazdasági jellegű vidékeken fizetési halasztás engedélyezését, könnyítést a katonaság elszállásolása körül, a nőm kombattáns elemiek újabban elrendelt ellátásának legalább átmeneti felfüggesztését, az ellátásnál és fuvarozásnál a készpénzfizetés visszaállítását, a régi kincstári tartozások kifizetését és — mert úgyis ázsiójuk van — az adófizetésben a 6 krajcárosok elfogadását.

Wallis ezeket a kívánságokat is ridegen elutasította. Azt állította, hogy Magyarország a pátens előtt úgyszólván semmit sem fizetett. Kategorikusan kijelentette, hogy most könnyebben lehet fizetni, mint azelőtt; hogyha halasztást adnának, mindennütt csak csupa halasztás volna. A regulamentáris ellátás terén sem volt hajlandó engedni. A katonaságnak kisebb csoportokbani szét telepítését ellenezte, sőt további néhány lovasezrednek magyarországi elszállásolását javasolta. Ebben nem az adózó teherbíró képessége vezette, hanem az, hogy a hadsereg 120 milliós költségvetési tételén felül még 71 millió fülkiadással számol. A kötelezvények elfogadását az adófizetésnél azzal az indokolással ellenezte, hogy ez esetben adóban csupa kötelezvény folyna be és még a névértéket sem érnék el. Inkább volt hajlandó hátralékkal számolni, mert az sokkal kisebb kiesést jelentene. Még a fi krajcárosok elfogadását is ellenezte, amin az állam csak nyert volna, és azok átváltását a megyei házi pénztárakra és a földesurakra kívánta hárítani. Ellenszenvét azonban a legélesebben azok a pontok váltották ki, amelyeket a nádor csak futólag említett: az alkotmányjogi és pénzügyi kifogások. Ezekre nézve kijelentette, hogy nem tartoznak az országgyűlés elé, hogy a király nem engedheti meg, hogy az országgyűlés vita tárgyává tegye a bankók devalválását és a 6 krajcárosok kivonását. A legélesebb világításba állította ennek következményeit a király előtt: „Az országgyűlés — írta — ezek megvitatásában minden egyébről megfélekedznék, elhúzná a tárgyalásokat és lehetetlenné

tenne minden reális és állandó jellegű pénzügyi javulást. Ha az országgyűlés ilyen vitával kezdődne, ez a monarchia minden tekintélyét tönkretenné a külföldön, minden legkisebb állam is kikezdehetne Ausztriával, amely elvesztené politikai létét, a királyi tekintély menthetetlenül oda lenne, és a német és oseh tartományok szelleme — fölbiztatva és elkeserítve — meginogna. Könyörögve kell kérnem Felsőgedet, óvakodjék ettől és utasítson el (következtesen minden ily irányú javaslatot.“ Ferenc király tehát egyetlen változással aláírta Wallis rezolúciótervezetét. Ez a változtatás is jellemző Ferencre. Wallis a rezolúcióban is megismételte, hogy Magyarország a pátens előtt úgyszólván semmit sem (beinahe nichts) fizetett, ezt javította Ferenc *véni*-re. Az elhatározás főpontja a királyt az országgyűléssel szemben teljesen megkötötte: „Annak a kérdésnek a megvitatása, hogy törvényes-e az általam bevezetett pénzügyi rendszer és hogy jogom volt-e a bankók és a rézpénz devalválására, valamint, hogy ezt országgyűlés nélkül leirattal teheltem-e, egyáltalán nem lehet az országgyűlés tárgya, és én szilárdan el vagyok határozva, hogy azt semmiképp sem engedem meg, amit előre is határozottan kijelentek. Éppúgy nem tartozik az országgyűlés elé az a kérdés sem, hogy hasznos és eredményesbe az általam választott pénzügyi rendszer.“¹²

Ezzel már előre el volt döntve a nádornak június 17-i fölterjesztése is. Abban is ugyanazok a kérdések foglaltattak; a nádor tehát ez utóbbi iratára már választ sem kapott. Álláspontja és Wallisé diametrálisan ellentétesek voltak, ami az országgyűlés előtt sötét perspektívát nyitott meg. Ezt az ellentétet a nádornak egy későbbi, július 2-áról kelt fölterjesztése még inkább kiélezte.¹³ Ez is az országgyűlés előkészítését szolgálta. Ámbár önálló szanalási tervet tartalmazott, ez a terv inkább csak érvül akart szolgálni arra, hogy olyan tárgyalási rendet fogadtasson el az országgyűlésen, amely a rendek ellenállását nem hívja ki egyenesen. Az irat végén ugyanis összefoglalta a rendi véleményeket, megmondta, hogy a papírpénz bizonyos mennyiségének átvételéről vagy garantálásáról, akár

¹² Kab., A. 1072/1811., *Iratok*, IV. 101. FZ.

¹³ *Iratok*, IV. 112. FZ.

hitelművelet kapcsán is, tudni sem akarnak. Ismertette álláspontjukat, mely szerint a monarchiára is nagy előnynek tartják, hogy a magyar államvagyon (ma nemzeti vagyonnak mondanék) sem papírpénzzel, sem kamatozó adóssággal nincs megterhelve, s így szükség esetén segítséget nyújthat. Azt fejtegette tehát, hogy a papírpénz egy részének átvétele helyett a meghozandó áldozatot úgy kell beállítani, mint hozzájárulást a papírpénzbein fekvő magánvagyon biztosítására és az ország gazdasági erőinek fönntartására. Ezt legjobban nemzeti bank vagy fundus publicus alakjában tartotta elfogadhatónak, amely ezen a pénzügyi feladaton kívül vállalkozásokkal is foglalkozhatnék. Különösen aláhúzta azonban, hogy minden áldozat könnyebben volna megoldható, ha a megoldás módját s az intézkedést a rendeknek engednék át, s nem kérnének mindjárt állandó terhet, hanem azt egyelőre csak két-három esztendőre kívánnák megszavaztatni; hogy általában minden kormánykezdeményezéssel szemben nagy a bizalmatlanság s az a rendek készségét csak gátolná és mennyiségileg is megszorítaná.

Ez a tudat vitte tulajdonképen rá a nádort arra a lépésre, hogy a februári pátensről elmondja nézeteit és ezzel kapcsolatban a maga véleményét is kifejtse, konkrét javaslatokkal állva elő. Szerényen előrebocsátotta, hogy tulajdonképen szakismeret nélkül és a nélkül, hogy a számbeli adatok rendelkezésére állnának, nem fogott volna bele ebbe a kísérletbe, ha a közjó azt kötelességévé nem tenné. Nyíltan bevallotta, hogy véleménye szerint a devalváció nem sikerült, az árak rohamosan emelkednek, az elégületlenség és a zavar csak nő, s ez késztette, hogy maga is foglalkozzék a kérdéssel. A papírpénzzel szemben a hangulat sohasem volt olyan éles, mint a pátens közzététele óta. Sietett azonban kijelenteni azt is, hogy a papírpénz kiküszöbölését nem tartja lehetségesnek, mert az a forgalomra mért olyan csapás volna, amely csak szegénységet és hanyatlást idézne föl. Különösen nem tartaná lehetségesnek Európa adott helyzetében, amikor a tengeri forgalom szünetelése minden idegen pénzt elvon a kontinenstől. Ha Ausztria gazdag is bányákban, aranya és ezüstje külföldre vándorolt, s az itthonlevőnek előcsalására sincs mód, sőt ha elő is bújna, nincs oly mennyiség-

ben, hogy a belső forgalomra elegendő volna. Az áttérés a nemesércre Magyarországon is csak áresést okozna és megállítaná a kultúra haladását. Wallis reformjában azt tartotta jónak, hogy a polgárok vagyonának jelentéktelen megterhelésével csökkentette a bankókat, de bevallotta, hogy a tapasztalatok után az a meggyőződése, hogy az olyan papírpénz, amely nem váltható át nemesércre, megszűnik pénz lenni. Félt, hogy a forgalomban maradt 212 millió Einlösungschein nem realizálható, s ezért újabb csökkentésre gondolt, hogy a fennmaradó összeg fedezése ne ütközzék akadályokba. Ügy számította, hogy a régi 100 és 500 frtos bankók körülbelül a fennmaradó összegnek felét teszik ki; ezt 100 millióba vette s azt a gondolatot vetette föl, hogy e nagy címleteket kötvényekre kellene kicserélni, amelyek 2% kamatozás mellett 25 év alatt kerülnének kifizetésre évente négymilliónyi mennyiségben, A pénz így lecsökkenne 112 millióra. Ez a csökkentés csak a legnagyobb címletek tulajdonosait érné, akik legkönnyebben nélkülözhetik a bővebb fizetési eszközt, ámbár a kötvényeket el is lehetne adni. A redukált papírpénz ugyan bizonyos zavart okozna a forgalomban, de ezt átmenetileg a nádor, aki az infláció túlhajtott fényűzését és spekulációját nem szívesen látta, morális szempontból nem tartotta károsnak. Minthogy a lecsökkent összeggel szemben az állam elvi bevételei 61 milliót tettek ki, s ezt az állam konvencióé pénzértékben adta ki és fogadta el, maradt még fedezendő 51.160.000 frt, amihez még az állami bevétel harmadrészét hozzácsapva, a fedezendő összeget 73,160.000 frt-ban állapította meg. A realizálásra a papírpénz egyötödét véve föl (14,632.000 frt), az évi kamatokra — beleértve 6 milliót a tőketörlesztésre is — 20,632.000 frtot számított. Ennek előteremtésében mindenekelőtt az arany- és ezüstművelés jövedelmét vette számításba 4 millióval, évi 1 milliót remélt szerezni kevésbé szükséges egyházi és kamarai birtokok eladásából, úgyhogy a tartományok szolgáltatására maradt volna évi 15.632.000 frt. Gondolt, az arany- és ezüstmű kötelező beszolgáltatására, amelyet a beszolgáltatók vert pénz alakjában kaplak volna vissza a verési díj felszámításával. Gondolt a pénzláb fölemelésére és kónyszerkölcsönre. Fejtegetéseiben a hangsúly

azon volt, hogy a legfontosabb cél a bizalmatlanság megszüntetése. Ezért a fedezetet az egyes tartományoktól kívánta és tartományonként rendi bankokra akarta bízni, amit korábbi terveiben Baldacci is fölvetett. Az egészet azonban egy központi választmány tartotta volna össze, amely a tartományok kezelését is ellenőrizte volna és az uralkodóval a legfőbb irányítást kezében tartotta volna. Ezzel az állam, amely hitelét elvesztette, kikapcsolódott volna a pénzügy vezetéséből. A nádor azonban sejtette, hogy ezt a tervet Bécsben kifogásolni fogják, s ez esetre legalább is a legnagyobb nyilvánosságot követelte a pénzügyek intézésében.

A tervnek egy külön fejezete foglalkozott a magyarországi megoldással. Magyarországot Erdéllyel és a határőrvidékkel a monarchia harmadrészének vette, a reá eső részt tehát 70,719.911 frt beváltási cédulában határozta meg, úgyhogy ezt az összeget kellett volna részben kötvényekre átváltani, részben fedezni, mely utóbbi célra évi 6,814.000 írtra lett volna szükség. Erre fedezetül a monarchia bányajövedelméből 1,333.334 irtot, a kamara által az alapítványoktól átveendő birtokok értékeként 2—2Vá milliót vett számításba. 1 milliót számított az egyházi birtokok jövedelméből is. A birtokok eladásával szemben azonban inkább átadásukat javasolta a rendi választmány kezébe, amely 32 évre zálogba adta volna őket. Az egyházi birtokoknál is elidegenítés nélkül kívánta a megoldást, vagy úgy, hogy évente 1 milliót fizessenek, vagy hogy kölcsön útján 20 milliós tőkét bocsássonak rendelkezésre. Azonkívül a nemességet, a szabad királyi városokat és a kiváltságos kerületeket terhelte volna meg évi szubszídiummal, úgyhogy a kontribuensre ebből a toherből semmi sem hárult volna. Az arany- és ezüstnomüek kötelező beszolgáltatása azonban Magyarországra is kiterjedt volna.

Wallis természetesen elutasította ezt a tervet. A részletekben a számítás alapjául felvett összegek helyt nem álló voltára hivatkozott, elvi alapom pedig állási foglalt az elgondolás alapvető kiinduló pontjai ellen. Mindenekelőtt nem fogadta el azt a kalkulációt, amely Magyarországot, Erdély és a határőrvidék nélkül, a monarchia harmadának vette. Ezt a német és cseh tar-

tományokra erős megterhelésük miatt méltánytalannak mondta és Magyarországot Erdéllyel a monarchia háromötödének állította. Ezen az alapon 70 millió helyett 100-at követelt. A kötvényekre átváltandó 100 és 500 Mos bankjegyek mennyiségét a felvett fölmilliárd helyett csak 400 miilonak mondta, amely a közönség felváltási lázában azonban nagyrészt az állampénztárakba került. A realizálásra kerülő összeget 73,160.000 írt helyett 93,159.750 frt-ban vette föl, de még a nádor számítása szerinti évi 20 millió előteremtését is lehetetlennek tartotta. Az arany- és ezüstmányászat évi 4 milliós jövedelmével szemben — ámbár ez az ő számításaiban is ilyen összeggel szerepel — rámutatott arra, hogy 1809-ben e címen csak 2,738.439 frt., 1810-ben 2,083.448 frt folyt be, és megengedhetetlennek nyilvánította azt is, hogy ennek harmada magyar számlára átengedjék. Nem hitt benne, hogy a tartományok részéről évi 15,632.000 frtot lehetne kapni, sem abban, hogy a magyar egyházi birtok évi 1 millió terhet elbírna, vagy 20 milliós kölcsönt tudna szerezni. A magyar nemesség hozzájárulását pedig nem a papírpénz fedezésére, hanem évi 12 millióval az évi kiadásokra akarta igénybevenni. Időszerűtlennek tartotta a javaslatot éppen az új 20 és 100 frtos váltócedulák kibocsátásakor és katasztrófától féltette az ipart, ha 80 millió Einlöschungsscheint elvonnának a forgalomtól. Állást foglalt a különböző cikkekkel szemben alkalmazott különböző elbánás ellen és utalt arra, hogy korábban Stahl államtanácsos egy hasonló javaslatát is ezen az alapon utasították el. Nagyon igazságtalannak és csak egy osztályt sújtó rendelkezésnek tekintette az arany és ezüst kötelező beszolgáltatását is. De a legelősebben az ellen foglalt állást, hogy a tartományok külön gondoskodjanak a fedezetről és külön beváltási pénztárakat állítsanak föl. A centralista fölháborodásával fordult ez ellen a gondolat ellen. Kijelentette, hogy a rendeket igénybe kell venni, de hatáskörüket semmiképp sem szabad kitágítani. Az ő szemében ez egyenlő volt azzal, hogy az uralkodót függő helyzetbe hozzák velők szemben, és kijelentette, hogy a császárt „fölemelt kezekkel tórdénállva“ fogja övni az ilyen tanácstól.¹⁴

¹¹ Kab. A. 1725/1811., *Iratok*, IV. 112. sz.
Idomú novs./ky Sándor: József nádor élete II.

A nádor pénzügyi javaslata Baldaccit is újra sorompóba szólította, annál inkább, mert a nádor is tartományonként külön tartományi bankokkal akarta megoldani a papírpénz fedezetét, ahogy azt régi javaslataiban ő is tervezte, örömmel fogadta tehát ezt a lépést, ámbar nem óhajtotta a nádor tervének sikerét — sőt ellene is nyilatkozott —, de azt remélte, hogy ezen a réven az ő terve ismét előtérbe kerülhet. Wallis reformjáról tehát megállapította teljes sikertelenségét. Pénzhiány, gazdasági zavar, bizonytalan kurzus, áremelkedés és drágaság tekintetében — úgy állította — ugyanott vannak, ahol a pátens előli voltak. A magyar országgyűléstől nem várt kellő áldozatkészséget, minthogy a rendek már 1807-ben is úgy nyilatkoztak, hogy a papírpénzhez semmi közük. Pénzforrások hiányában a nemzeti hitelre akarta alapítani bankjait. Az Einlösungschoineket is fele értékükre kívánta leszállítani és kötvényekre átváltani, amelyek kamatozását ismét felére csökkentette volna. Ilyen módon csak 100 milliót tartott volna forgalomban.¹⁵

Így került az ügy július 3-án és folytatólagosan 20-án konferencia elé, amelynek tanácskozásán Metternich, Zichy, Baldacci és Wallis vettek részt. A 20-i konferencia részére készítette el Wallis megjegyzéseit a nádor javaslatáról. Külön iratban válaszolt Baldaccinak is. A saját tervébe vetett rendíthetetlen bizalommal védte intézkedéseinek helyességét és foglalt állást a papírpénz jogossága és haszna mellett. Hivatkozott Illyriára és Galiciára, ahol a papírpénz megszüntetése után ércpénz mellett nyomasztó hanyatlás állott be, és Anglia papírpénzgazdálkodására. Kategorikusan elutasította tehát az újabb devalválást. és hasonló határozottsággal nyilatkozott a tartományi bankok ellen is, fölpanaszolva a különbségeket, amelyek alkotmány és viszonyok tekintetében a tartományokat, szétválasztják, és kijelentve, hogy mindent gondosan el kell kerülni, ami újabb különbségeket teremtene, a provinciákat elkülönítené és individualizálná. A rendek kiváltságait növelni és a gyeplőt az ő kezükbe adni semmiképen sem volt hajlandó, ezt az uralkodó jogaiba és a korszellembé ütközőnek mondta.¹⁶ A konferencián

¹⁵ Kab. A. 1725/1811., *Iratok*, IV. 112. sz.

¹⁶ Kab. A. 1725/1811., *Iratok*, IV. 112. sz.

azután Metternich tekintélye döntött. Ő teljesen Wallis mellé állt. A nádor terve tekintetében egyhangúan mondták ki, hogy keresztülvihetetlen. Baldacci tervét Metternich fölszólalása a papírpénz mellett és a már megindított rendszer érdekében tette el. Utána Zichy is úgy nyilatkozott, hogy ki kell tartani a már elfogadott rendszer mellett. A határozat tehát elutasította a javaslatokat és a magyar országgyűlés alkalmából az előterjesztendő proposíciók megbeszélésére újabb konferenciát javasolt.¹⁷

A nádor javaslatának sorsa ezzel el volt döntve. Az előadvány végén fölsoroltakkal, hogy az országgyűléssel szemben mi módon kellene eljárni, ha új pénzügyi javaslatát nem fogadják el, sem Wallis, sem a konferencia nem foglalkozott, az tehát a király figyelmét is elkerülte. Baldaccin kívül a tervben foglaltakkal senki azóta sem foglalkozott komolyan. Csak annyit jegyzünk meg, hogyha a nádor kidolgozásában egyes adatok talán tévesen voltak is, ez a pénzügyi kérdések körüli szigorú titkolódzás rovására írható. A későbbi fejlemények azt bizonyítják, hogy elgondolásában sok jó volt. 1816-ban, amikor végre Stadion Fülöp gróf, mint pénzügyminiszter, a bajnak végre véget vetett, az ő reformja is szakított a fedezetlen papírpénzzel, és újabb devalválással — ugyan nem tartományi bankokkal, hanem birodalmi bankkal — oldotta meg a papírpénz kibocsátását s az Einlösungsscheineket kötvényekbe váltotta át. De nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a nádor e javaslatának megtételénél erősen közjogi szempontok befolyása alatt cselekedett, és hogy a Wallis-féle reform bukásában nagy része volt annak is, hogy az operáció terhét aránytalanul Magyarország vállaira akarta áthárítani, amit nem lehetett keresztülvinni.

Még mielőtt a nádor pénzügyi tervét előterjesztette, a király június 17-én fölszólította Wallist, adja elő, hogy mik volnának azok a kívánságok, amelyeket a magyar országgyűlés elé kellene terjeszteni. A kamaraelnök 22-én már be is nyújtotta előterjesztését. Deficitekről, jövedelmi kiesésekről és túlkiadásokról számolt be. Csak a katonaság 120 millió költséget vetésével szemben 71 millió túlköveteléssel lépett föl. Nagy

¹⁷ Kab. A. 1146/1811., *Iratok*, IV. 112. sz.

nehézségeket okozott a hadisarc is. Pénzügyi szempontból három kívánsága volt: gondoskodás a papírpénz fedezetéről, az évi állami szükségletekről és végül egy tartalékpénztárt is akart alapítani. Az Einlösungsscheinek apasztásához 6 millióra volt évenként szüksége, aminek felét Magyarországtól kérte. Bátor-talanul fölvetette azt a kérdést is, hogy Magyarország egy bizonyos mennyiségű, pl. 100 milliónyi váltócédulát vállalhatna magára,¹⁸ amely esetben a többi tartományra is megfelelő mennyiséget lehetne kivetni, ami a papírpénz hitelét hamar és állandóan megalapozná. Az államháztartás évi szükségletére legalább évi 10 milliót kért, szembeállítva ezt az örökös tartományok 15 milliós kontribúciójával és közel 19 milliós földadó-jával, és hangoztatva, hogyha Magyarországon is volna szesz-adó, dohány- és bélyegilleték, csupán ezekből a 10 milliót elő lehetne teremteni. A tartalékpénztár címén külön tételt Magyarországra kivetni nem akart, de gondoskodást kívánt, hogy ebből a nagy országból jelentékenyen felemelt összegek folyjanak be. A főkvánsága azonban az volt, hogy a zivataros időkben minden pillanatban bekövetkezhető előre nem látott esetekre is gondoskodjanak gyors intézkedési lehetőségről, mert ilyenkor országgyűlést összehívni nem lehet, az országgyűlés permanens együttartása pedig túlságos sokba kerülne. Azt kívánta tehát, hogy a diéta küldjön ki egy választmányt, amely a következő országgyűlésig a rendeket helyettesítheti, a felmerülő ügyeket — úgy, mint az országgyűlés — tárgyalhatja és bennük határozhat. „Ilyen intézkedés meghozatala nélkül a mostani viszonyok közt nem is látom módját, hogy Felsőged szándékai miként volnának elérhetők? Ennek a megoldásnak sok ellenzője lesz és minden lehető el fognak követni ellene, de épp olyan mértékben fontos és elengedhetetlenül szükséges.“ Ezekon kívül még a katonai kérdések fölvetését is kérte: gondoskodást az újoncozásról, hogy az ország vállalja magára várak építését, és erre a célra teremtsen alapot, valamint hogy szervezze meg korszerűen a honvédelmet.

¹⁸ „Könnte es noch dahin gebracht werden, dass Ungarn eine bestimmte Zahl von Einlösungsscheinen als z. B. von 100.000.000 p. nuf sich nähme, dann wäre Allee um so gewisser gewonnen ...“

Első prepozícióul a valló cédulák ügyét kívánta megjelölni, évi egy milliót konvenció pénzben, két milliót váltócédulában. „Ugyanakkor kellene kifejezni a legfelsőbb kívánságot, hogy Magyarország a váltócédulák megalapozására 100 milliónyi hitelt nyújtson.“ A második volna az évi kontribúció és azon fölül 10 millió adó megajánlása az államháztartás folyó kiadásaira. A harmadik a tartalékponztár ellátásáról, a negyedik az újoncozásról, az ötödik a várépítésről, a hatodik a honvédelem szervezéséről és végre a legfontosabb, hetedik: „hogy az országgyűlésen egybegyűlt rendek kebelükből bizottságot válasszanak, amely őket a legközelebbi országgyűlésig helyettesítse, s amelylyel a király tanácskozhassak és ennek alapján a szükséges elhatározásokat meghozhassa.“ Hogy a 100 milliónyi hitelen fölül, amelyet először csak bátortalanul pendített meg, mennyire ezt az utolsót tartotta legfontosabbnak, bizonyítja, amit hozzáfűzött: „Ez a pont rendkívüli fontosságú. Nem lehet tárgya az országgyűlés megnyitásakor beterjesztendő prepozícióknak, de jól elő kell készíteni és az országgyűlés vége felé prepozícióként előhozni és szilárd elhatározással keresztülvinni, mert nélküle az állam a legfeszélyezettebb (misslichsten) helyzetben volna.“ Végül még — mintha a nádor figyelmeztetése ellen harcolna — kikelt az ellen a tétel ellen, hogy nem kell túlságosan sokat kívánni, mert azzal semmit sem érnek el.¹⁸

A június 29-én, majd július 11-én összegyűlt konferencia azonban, amelyen Zichy, Metternich, Erdődy kancellár, Wallis és Baldacci vettek részt, nem nagy lelkesedéssel fogadta Wallis hót pontját. Az első pontnál Zichy szólalt föl és helytelenítette azt a beállítást, hogy Magyarország a monarchia terheinek felét viselje, amikor népesség, műveltség és gyárak tekintetében mögöttük messze elmarad. A 100 millió helyett legföljebb 86-nak az országra kivetését tartotta méltányosnak. Wallis ugyan föl-sorakoztatta a maga érveit, de végeredményben belenyugodott a 86 millió követelésébe. Ugyancsak Zichy indítványára elhatározták azt is, hogyha a váltócédulák az ércpénzzel szemben elérik a pari vonalat, az évi amortizálás átmenetileg szüneteljen, mégis úgy, hogy Magyarország továbbra is állja a 86 mil-

¹⁹ Kab. A. 1101/1811., *Iratok*. IV. 115. sz.

liós hozzájárulást. A második pont évi 10 milliós tételét a konferencia 12 millióra emelte, de ennek ellenében elejtette a harmadik pontot a tartalékpénztárról. Az újoncozás kérdését törölték, minthogy a magyar csapatok létszáma teljes volt és szükség esetén toborzással is lehetett újoncozni. A várak építésénél Zichy ismertette a főpapság által e célra fizetett fortifikátoriumot, amelyet új betöltések alkalmával emelni is lehet, és tekintettel a már tervbe vett jelentékeny anyagi megterhelésekre, Erdődy hozzászólása után ezt a pontot el is ejtették. Új honvédelmi rendszer megalkotását ugyan fontosnak ismerték el, de nem tartották sürgősnek. Legnehezebb a rendi választmány kérdése volt. Elismerték, hogy ez az állam szempontjából a legfontosabb. Erdődy kancellár azonban nem tartotta keresztülvihetőnek, Wall is viszont erősen kardoskodott mellette. Erre, minthogy az uralkodó, tudomásuk szerint, el volt határozva azt keresztülvinni, úgy döntöttek, hogy az ügysem hozható elő az országgyűlés elején, hogy sok körültekintést és előkészítést kíván meg, és ezért még arra is megkérték a királyt, hogy ezt a pontot ne hozza elő azon a konferencián, amelyet a nádor bevonásával szándékozik tartani.

A legfelsőbb elhatározás tervezetét e szerint is fogalmazták, de Ferenc azt ez alkalommal erélyesen átjavította. Alapjában véve hozzájárult a tartalékpénztár és az újoncmegajánlás elhagyásához, és hogy a várépítés nem hozandó szóba a nádor részvételével összetülő konferencián, de erre utóbb mégis vissza akart térni. Legfeltűnőbb az volt, hogy az első pontnál a fogalmazványban a 86 millió számszerű említése helyett csak az állt: „azon föltételekkel, amelyekkel a konferencia elfogadta“, de Ferenc e kikötések mellett is kitette a konferenciában leszavazott 100 milliós összeget. Ez bizonyára Wallis személyes beavatkozására történt, aki már a fogalmazványba is azért nem vette be a 86 milliós tételt, hogy ezt a változtatást könnyebben keresztülvigye. Érdekes az utolsó, a rendi választmányról szóló pont sorsa is. Wallis már június 22-i elaborátumában hivatkozott rá, hogy ennek keresztülvitelére a király el van határozva, tehát már előbb szóbelileg rá kellett vennie Ferencet, A konferencia tulajdonképen ezen az alapon járul! hozzá e pont-

hoz — mintegy mosva kezeit —, de Ferenc a „nachdem Ich fest entschlossen bin die diessfällige Propozizion don Ständen zu machen, und solche auch unerschütterlich durchzusetzen“ szavakat még kiegészítette azzal: „sowie alles was ich zum besten des Staates unumgänglich nothwendig finde“, amivel valóban korlátlan jogot hangoztatott. Feltűnő üt, hogy ez a határozat lekötötte a királyt a mellett, hogy erről a szándékáról a nádor előtt nem fog említést tenni. Jellemző az eset Wallis szinte határtalan hatalmára, amely alól az uralkodó magát kivonni nem tudta, de a bátorságra és az ügyességre is, amellyel Wallis akarátát a gyenge uralkodóra rákényszerítette. Ez a rezolúció tulajdonképpen azt jelentette, hogy — amint azt már előbb Baldacciék is elképzelték — az országgyűlésre „üt de justice“-szerűen mindent rá fognak kényszeríteni, vagy ha az nem menne, az alkotmányossággal teljesen szakítani fognak.

Ezek után történt az új konferencia összehívása, amelyen a nádornak is jelen kellett lennie. Wallist felszólították, hogy megelőzőleg mutassa be a nádornak elaboráturnát a megállapított kívánságokról. Wallis tehát az átalakított előadványt is bemutatta még előzőleg a királynak és biztosította magát arról, hogy a nádor pénzügyi tervezete nem fog a konferencián szóbakeiülni. A nádor így az utolsó pillanatban kapta kézhez a munkálatot és a tanácskozást egy nappal el is kellett halasztani augusztus 14-ére, hogy áttanulmányozhassa a terjedelmes írást. Ez alapján véve ugyanaz volt, mint a korábbi, csak kimaradtak azok a részek, amelyeket a június 29-i konferencia elejtett, ámbár Wallis a tartalékpénztárra és a várépítésre vonatkozó részeket bennfejtette. A fenyegető deficitet új, hosszú számsorral iparkodott még riktóan aláhúzni, ámbár mindazt is bennhagyta a munkálzatban, amit az előző alkalommal összeállított. A munkálata elején pedig beszűrt egy részt, amelyben fölényesen beszélt arról az elavult nézetről, amely a papírpénzt veszedelmesnek tartja, s e tekintetben a Stanhope-billre s a körülötte folyt vitára hivatkozott. Azóta — írta — bizonyára senki sem hisz már komolyan abban, hogy lehetséges és hasznos volna az osztrák monarchiában egy varázsütéssel a papírpénzt eltüntetni. A nádort különösen a 100 milliós hitelnél az a kitétel lephette

meg, hogy a király ugyan a módra vonatkozólag, hogyan akarják ezt megadni, szabad kezét ad a rendeknek, de letárgyalására hathetes záros határidőt tűzött ki, valamint az a kioktatás is, amellyel az államháztartás évi szükségletére kívánt 12 milliónál a kamaraelnök megmagyarázta, hogy miért kell ezt a misera plebs contribuens bevonása nélkül megoldani. Ezt csak az a későbbi fordulat enyhíthette, hogy a prepozíciókat kezdetben nem kell mindjárt részleteikben ismertetni, hanem a kívánságokat csak általánosságban fölvetni.²⁰

A nádor Wallis követeléseivel szemben szintén írásban fejtette ki megjegyzéseit s azokat az augusztus 14-i konferencia után át is adta Ferencnek. Ebben is azt mondta el, amit már előző írásaiban is kifejtett. A papírpénz lehető gyors átváltását tartotta volna szükségesnek jó vert pénzre, és újra hangoztatta, hogy a devalváció által is felfokozott bizalmatlanságot esalc úgy lehet megszüntetni, ha az állam visszavonul a pénzkibocsátástól és egyedül a legfőbb felügyeleti jogot tartja fenn magának, a papírpénzt és készítését pedig a rendekre bízza. A nagydeficitet és az államháztartás szükségleteit a közölt méretekben egyedül adóval kiegyensúlyozni nem tartotta lehetségesnek. Ezek csak drágítólag hatnak vissza és elvonják az új jövedelmek nagy részét is. De a forgalomban lévő kis pénzmennyiség mellett a kellő összegek sem állnak rendelkezésre, hacsak az adózó nem áldozza föl gyűjtött tartalékait. Nem hitte, hogy a rendek a papírpénz tekintélyes részét átvegyék, mert félnek minden garanciavállalástól, hosszabb időre való lekötöttségtől, mert nincs törvény, mely őket erre kötelezné, s mert általában ellenségei a papírpénznek. Az utasítások ugyan meghagyták a követeknek, hogy a váltócédulák fedezetéről gondoskodjanak, de ezt is csak úgy gondolják, hogy a kívánt évi összeget a következő országgyűlésig adják meg. Újra hangsúlyozta azt is, hogy a kivetési arányt méltánytalannak tartja, hogy nem lehet szó a váltócédulák harmadánál (71 millió) nagyobb kontingensről. Ezzel kapcsolatban kijelentette azt is, hogy a tárgyalás idejének korlátozása szokatlan intézkedés. Nem ajánlotta a nemesesség adómentességének megbolygatását som. Számítása szerint

²⁰ Kab. A. 1146/1811., *Iratok*, IV. 115. sz.

az évi szükséglet fedezésére szolgáló összeget nagyobb tételben állapították meg, mint amit e címen Ausztriában fizetnek. 12 millió Magyarországon az adott viszonyok között elviselhetetlen volna; amihez figyelembe kell venni azt is, hogy a birtokos nemesség jövedelmeinek jó részét terményben kapja, ezeket nem tudja kivinni és értékesíteni. Alacsony árak mellett erejét meghaladná a 12 millió forint. Inkább a szubszídiumok rendszerének fenntartását ajánlotta tehát oly módon, hogy ebbe a városok és a módos szerződéses községek is bevonassanak.²¹

Másnap a nádor — hivatkozva arra —, hogy az előző napi konferencián a király kifejezte azt az óhaját, hogy az országgyűlésre összegyűlő rendek küldjenek ki egy bizottságot, amely előtt a pénzügyi helyzetet föltárnák, és amelyet a király értesítene arról, hogy milyen segítséget vár Magyarország részéről, — kérte, dolgoztasson ki Wallisszal jelentést a pénzügyek március 15-e előtti állapotáról: hogy mi kényszerítette a kormányzatot a devalvációra? és hogy azóta hogyan alakult a helyzet? és egy másikat az államháztartás szükségleteiről: hogy mi történt e részben a Lajtán túl? valamint a kivitel és behozatal és a bányák jobb művelése érdekében tett intézkedésekről, és hogy mit várnak e téren a rendektől? Kérte, hogy ezeknél lehetőleg kerüljék az összehasonlításokat a német tartományokkal, hogy engedjenek a rendeknek megfelelő szabadságot az eszközök előteremtésének módjában, és hogy kerüljék a nemesség megadóztatásának és az évente visszatérő kivetéseknek érintését.²² Wallis azonban csak egy rövidre fogott előadvány készítésére volt hajlandó, a devalváció indokainak kifejtését megtagadta és ez álláspontjának alátámasztására hivatkozott a pátenstre, a királyi meghívólevélre, arra, hogy az uralkodó nem engedheti meg az állam hivatalnokainak és alattvalóinak, hogy felségjogok fölött vitát folytassanak, vagy azokat kétségbe vonják. Még kevésbé tartotta helyénvalónak, hogy az örökös tartományokban elrendelt intézkedésekről, a bevétel és kivitel, valamint a bányák művelésének kérdéséről megemlékezzenek, mert e címen a rendek szóvá tennék a dohány vámját, a magyar

²¹ *Iratok*, IV. 115. sz.

²² *Iratok*, IV. 110. sz.

kivitel megszorítását és előmozdítanak azt a régi törekvésüket, hogy a bányaművelésre befolyást nyerjenek. Semmikép sem volt hajlandó eltekinteni attól, hogy a kontribuens kímélésének hangztatásával kapcsolatban megemlítsék, hogy azt a nemességnek és főpapságnak kellene magára vállalnia. Ahhoz is ragaszkodott, hogy a 100 millió átvételét a király nevében kérjék és az évi adó emelésének összegét is számszerűen meghatározzák. A legfelsőbb elhatározásban tehát a király kijelentette: „Kamaraelnököm munkálata, amelyet Kedvességeddel úgyis közölni fogok, higgadtan és illendően lesz megfogalmazva, de oly módon, hogy abból királyi jogaimnak sérelme ne támadjon és világosan kitűnjék, hogy a benne foglalt pontok és a megjelölt összegek csak olyanok, amelyeket Magyarországtól, mint föltétlenül szükségeseket kívánnak, amelyeket tehát határozottan elvárok és reájuk biztosan számítok.“

Zavarba hozta azonban Ferencet Wallisnak az az óhajtása, hogy erőltette ennek az előadványnak német nyelven szerkesztését, mert a pénzügyi igazgatás nyelve a német, mert nem a magyar pénzügyekről van szó, hanem a monarchiáéről, és mert a mellékletek úgyis németek. Ferenc Wallisnak ezt a kívánságát is teljesítette, de hozzáfűzte, hogy még egy elaborátumot keli készíteni latinul, amelyet az országgyűlés plénuma elé lehessen terjeszteni. Azért kell latinul szerkeszteni, hogy a fordítás révén ne csúszsék be valami félreértés.²³ Természetes, hogy amikor a nádor megkapta a német elaborátumot, annak latinra fordítását kérte. Ferenc a lefordítást el is rendelte, de a latin szöveget a „német eredetiekkel“ együtt küldte meg a nádornak, azzai az utasítással: „jedoch will Ich, dass die deutschen Originalien bei der Deputazion abgelesen werden soi len“.³¹

Ezzel lezárultak az országgyűlés előkészületei, amelyek elmaradhatatlan kísérő zenéje elejétől végig egy bizonyos Magyarországhoz címzett fenyegető hang volt. Amióta Wallis a királyt azzal nyerte meg finansiális tervének, hogy annak terheit elsősorban Magyarországnak kell viselnie, minden fontosabb előterjesztésének ez volt. a refrénje: a király figyelmeztetése, hogy

²³ Kab. A. 1142/1811., *Iratok*, IV. 116. sz.

²⁴ *Iratok*, IV. 118. sz.

felsőjogait máris megengedhetlenül csorbították és még tovább is meg akarják szorítani, hogy nem szabad engedékenységet tanúsítani, mert csak akkor fognak eredményt elérni, ha hajthatatlan keménységet szegeznek szembe a rendekkel és semmiben sem engednek; hogy a magyar alkotmány nem is való az új időkbe, azt az osztrákhhoz kell hasonlónak tenni, s ha e tekintetben ellenszegüléssel találkozunk, erőszakosan kell végrehajtani ezt az egyenlősítést.²⁰ Wallis nagyon jól ismerhette Ferenc határozatlanságát s a maga részéről mindig úgy tudta beállítani a kérdéseket, hogy Ferenc kénytelen volt a javasolt rezolúciót elfogadni. Sőt, ha a tárgyalások folyamán véleményével szemben aggály merült föl, akkor is el tudta fogadtatni a saját álláspontját, mint pl. a konferencián az országgyűlés által kiküldendő, országgyűlések közötti bizottság gondolatát, a konferencia ellenére az államadósságból átveendő 100 milliós összeget, vagy az elfogadott magyar úzussal szemben a pénzügyi németül történő előterjesztését. Az egész ügy folyamán a császár csak kétszer csúszott ki Wallis akarátának kényszerítő súlya alól, a skála kérdésében és a németnyelvű előadványnál, ahol azonban kompromisszumra törekvése elég szánalmas alakot öltött. Tökéletes visszatérés volt ez a wallisi állásfoglalás II. József abszolutisztikus elvéhez, hogy „a nagy dolgokat egy csapással kell megvalósítani... Legjobb a közönséget egyszerre tájékozni Látni szándékainkról és ha megtörtént az elhatározás, semmi ellenvetésre nem hallgatni és rendületlenül kitartani annak végrehajtásában, amit jónak találtunk. Mindazok, akik csak a részleteket látják, nem tudnak hozzá, szólam és ne is szóljanak hozzá”.²⁰ A személyes kormányzat azonban Ferenc császár mellett tanácsosai kezébe csúszott át.

Wallisnak minden előadványa ebből az időből tele van ilyen fejtegetésekkel és kijelentésekkel. Az 1811. és 1812. évek kabineti aktái mindig ezt visszhangozták.

²⁰ 1795-i emlékiratában Ausztria kormányzóságáról. „Il faut faire les grandes choses tout d'un coup. ... Il vaut mieux instruire le public de ses intentions à la fois, et après l'avoir décidé, n'écouter rien contre et persister in violablement dans l'exécution de ce qu'on aura trouvé bon. Tous ceux, qui n'en voient que des parties, ne peuvent et ne doivent pas en raisonner.“
A. Arneth: *Maria Theresia und Joseph II.*, III. 360. 1.

Ferenc akaratgyengeségét Magyarországon is jól ismerték, ami csak fölfokozta az elégtelenséget cs azt tanácsosai ellen élezte ki. Amióta még 1810 őszén eldöntötték, hogy a fináncialis reform kapcsán össze kell hívni az országgyűlést, megfigyelőket küldtek a különböző vidékekre, hogy a lakosság mentalitásáról tudomást szerezzenek, s a kiküldöttek megkísérelték azt az udvarnak tetsző irányba terelni. Az így beérkezett sok jelenték-telen, hol oláh lázadásról,²⁷ hol hasonló nyugtalanságokról szóló hírek²⁸ mellett, kiemelést érdemel a belga Loursnek, aki ólesszemű és jó tollú konfidens volt, egy jelentése, amelyben megkísérelte, hogy fölvázolja a magyar gondolkodás nevezete-sebb bűneit, a legkülönbözőbb véleményeket állítva egymás mellé, hogy mentől több pontot sorolhasson föl. Hager báró rendőrségi alelnök nagy fontosságot tulajdonított ennek a jelentésnek és Baldacci is bizonyos kéjjel terjesztette azt az uralkodó elé. Február közepe volt, minekutána a pátens ügy-ben a döntés már megtörtént, de szövege még nem volt aláírva, amikor tehát néhány beavatotton kívül még a devalvációról senki sem tudott, legfeljebb sejtések alakjában kezdtek kósza hírek keringeni, amelyek azonban Magyarországra még nem jutottak el. A bécsi béke után Magyarországnak volt elég oka a panaszra, tengerpartjának elvesztése, ezzel külkereskedelmi kapcsolatainak megszűnése, újabb korlátozások a kivitel terén, a pénz értékének rohamos esése s a különböző tervek, hogy Magyarországtól hogyan lehetne ingyen terményeket vagy ne-mesfémek beszolgáltatását elérni, sok izgalmat okoztak. Leurs csupa hideg gúnyról és közömbös csúfolódásról számolt be, és hogy minden eseményt félremagyaráznak; arról, hogy a sorozatos szerencsétlenségekért Ferencet saját személyében vádol-ják, őt okolják az ország kultúrájának elmaradásáért, amiért nincsenek kulturális intézeteik, ámbár a hozzájuk szükséges pénzt szívesen összeadnák. Olyan nyilatkozatokat jelentett, amelyek szerint készségesen adnának 500 milliót az államadós-ság törlesztésére, ha ennek fejében a nádor és a nemzet ellen-

²⁷ St. Conf. 1811: 154., 158., 160., 161., 168., 173., 175., 177., 182., 195., 201., 209., 221., 231. és 248.

²⁸ Kab. A. 1811: 1076., 1003. és 1007.

ségeit elejtenék, — egy másik nyilatkozat szerint, ha a Vaypárt ellenségeit eltávolítanák. Hogy Rainer főherceg népszerűségét elveszítette, Lours annak tulajdonította, hogy ez a terv nem sikerült. De a nádor ellen is hallott kifakadásokat, különösen azzal kapcsolatban, hogy törekvései szőlőcukor gyártására jól haladtak. Legrosszabb véleménnyel a közönség a trónörökösről volt, akinek képességeire csípős megjegyzéseket tettek, mert nem sokat vártak tőle és a magyarság ellenségének tudták. Zichy és Baldacci nevét ugyan nem emlegetik, de Metternichet kritizálják, tapasztalatlannak és francia zsoldban állónak nevezik. A rendek országgyűlési terveiről azt állította, hogy törvényt akarnának hozni a miniszterek harácsolásának megakadályozására, hogy az államadósság átvételével szembe szögezik a nagy áldozatokat, amelyeket az ország máris hozott, hogy eleget adtak már s a folytonos követelés alkotmányellenes, hogy a kormánynak semmi sem elég s áldozataiknak nincs semmi eredménye. Új áldozatra csak akkor volnának hajlandók — jelentette —, ha a pénzügyekről tájékozva volnának, s ez esetben gondoskodni akarnak, hogy hozzájárulásuk tényleg arra a célra is menjen, amelyre megszavazzák. Az ezüst beszolgáltatását egyenesen a magántulajdonba való beavatkozásnak tekintették. Panaszkodtak a nemesi uradalmak kimerüléséről az 1807-i szubszídium, a koronázási ajándék és az inszurrekció következtében. A nemesek ezért összehúzódnak, amit lehet, aranyra és ezüstre váltanak be, takarékoskodnak és adósságot törlesztetnek és a mellett a hárukt és kamarabirtokok, valamint az egyháziak hallatlan jövedelméről suttnognak. Galiciát is Magyarország részére akarják követelni és titokban kidolgozzák az ellenzék (Landpartei) programját. Fölpanaszolta azt is, hogy a németeket idegeneknek tekintik és az egyetemi nyomda kalendáriumja is a bécsi vásárt külföldinek nevezi, valamint, hogy minden nemeset magyarnak néznek, az új nemesítést fölvételnek tekintik a magyarok sorába, és hogy mindenki már ősei révén a magyarokhoz akar tartozni. A sok bajért általában az újságokat okolta, amelyek francia lapokból (Moniteur) átvett cikkeket közölnek Franciaország kedvező viszonyairól, a nép boldogságáról, és ilyen közleményekkel terjesztik azt a né-

zetet, hogy a papírpénz a nép legnagyobb csapása. Baldaccinak ez a jelentés jó alkalom volt, hogy Magyarország és a nádor ellen vádjait megismételje, de pénzügyi tervének elvetése után ő is csak keserű szemrehányásokkal jellemezte az igazgatás bajait, a katonaság, a hivatalnokok és a járadékból élők panaszait, amelyek az új csapások hatása alatt „a már előbb is elterjedt gáncsoskodásnak és lármának az igazság és alaposság látszatát adták meg.“ Ezért ki is jelentette, hogy tilalom és fenyegetés nem segít, «nincs eszköz, amellyel a panasznak elejét vehetnék, hacsak a rendes eljárás mellőzésével pusztá följelentések alapján nem akarnak büntetni. „Képmutatás nélkül — írta — nem nyilváníthatom azt a reményt, hogy a kormánynak sikerülni fog fellépésével tiszteletet és tekintélyt szereznie Magyarországon.“²⁹

A rendek pozsonyi gyülekezésének idején Hager báró egy újabb jelentése alapján már arról is tájékozva voltak Bécsben, hogy milyen különböző fölfogások fognak az országgyűlésen egymással szemben állani. A szegényebb kisnemesség, amelynek hiányzott a megfelelő műveltsége, tudatlanságában, állítólag, általában csak az ellenszegülést hirdette, és követelte, hogy a király adja vissza bankóit. A másik csoport, kétségtelenül a művelt, jómódú nemesség, azt a gondolatot vetette föl, hogy minden aranyat és ezüstöt verjenek pénzzé és a verési díj levonása után adják vissza tulajdonosainak. Ezt az intézkedést ki akarta egészíteni azzal a rendelkezéssel, hogy Magyarországon papírpénzt többé ne hozzanak forgalomba. Ennek fejében hajlandók voltak az államadósság egy részét átvenni, de a skálát lényegesen meg akarták változtatni. Az államadósság átvételében azonban ez a csoport két részre oszlott. Az egyik az O'Donnel-féle elgondoláshoz ragaszkodott és Wallisban a magyar alkotmányosság ellenségét látta, a másik az alkotmány alapjai fönntartásának és a magyar kereskedelem fölszabadításának föltételeihez kívánta azt kötni. A legszélsőbbnek a harmadik csoportot jellemezték, amely főképp „elvakult arisztokra-

²⁹ Kab. A. 1326/1811., *Iratok*, IV. 88. sz.

tákból“ állott.³⁰ Az ő törekvésük a jelentés szerint egészen közjogi jellegű volt, hogy megszorítsák a király jogát a béke és háború kérdésében, hogy a jövőre megszerezzék a rendek határozott befolyását a pénzügyek vezetésére és a pénzverésre, és végre, hogy keresztülvigyék a miniszterek felelősségrevonását és ezzel kapcsolatban mindenekelőtt Wallis ellen emeljenek vádat.³¹

A diéta összeállítása korántsem volt olyan szerencsés, mint az 1808-i országgyűlése. A nádor, akit nemcsak alkotmányjavaslatának és minden jóakaró indítványnak egyszerű semmibevevése sérthetett, el volt keseredve, hogy minden kísérlete, hogy legalább a legegésőbb bajokon segítsen, a legridegebb elutasításra talált. Különösen aggasztotta őt a Bécsből fújó új szél, az alkotmányos jogok és nemzeti kívánságok ellen megnyilvánuló uszítás. Ez alkalommal tehát nem akadályozta a régi vezérférfiak megválasztását. Szabolcs vármegye ismét elküldte Vay Józsefet, de talán még nagyobb jelentősége volt annak, hogy ugyanez a megye második követéül a fiatal gróf Dessewffy Józsefet választotta meg, Kazinczy barátját, a magyar irodalom és nemzeti törekvés nagyműveltségű lelkes hívét, akii Yajjal szemben csakhamar önálló útra tért és követársánál — akit sok harc és tapasztalat mérsékletre tanított — sokkal kötetlenebbül lépett föl és megalkuvás nélküli — sokszor szenvedélyes — szónoklataival nagy népszerűsége és tekintélyre tett szert. Kettejüknek szembe kellett kerülniük egymással, ami már magában véve sem használt a mérsékletnek. De kívülük ott voltak a diétán a régi vezérek közül Szentkirályi László pesti alispán és Péchy Imre volt bihari alispán, mindketten mint Pest megye kiküldöttei, Baloghy Lajos nógrádi, Balogh János volt komáromi alispán, ez alkalommal mint Bars megye követe, Máriássy István gömöri, Bezerédj Ignác veszprémi és Lukácsy Miklós másodalispán, trencsényi követ.

³⁰ Vezéreieül Kacsák Istvánt, Pozsony megye követét, jelöli meg az irat és a két Benjowskyt. Benyovszky azonban csak egy volt az országgyűlésen: János kanonok az esztergomi káptalan képviselőjében. A másik alatt talán Beniczky Lajos zólyomi követet érthette a *jelentestovő*.

³¹ „... in welcher Hinsicht gleieii jetzt das erste Beispiel gegében und hiernach ich im Namen des Reiches (der ungarischen Reichs) belangt werden müsse“, írta Wallis. Kab. A. 1166/1811., *Iratok*, IV. 117. sz.

Csak felsőbüki Nagy Pál maradt ki, akit Sopronban Esterházy herceg kibuktatott, hogy kegyvesztését megyéje közgyűlésének állásfoglalása miatt a devalvációval szemben ellensúlyozza.³² Elmaradt azonban az udvar két buzgó támogatója, Rhédey Lajos és Lónyay Gábor. Hogy a nádor nem iparkodott a választásokat befolyásolni, már abból is kitűnt, hogy Pest megye Szentkirályit és Péchy-t választotta meg. A nemességet ez alkalommal általában nehéz volt fékezni. Szabolcs pl. mindkét jelöltjét a főispán akarata ellen, az ő jelöltjeinek megbuktatásával választotta.³³ De ezek a választások nemcsak a megyei nemesség gondolkozásának feleltek meg. Schedius Lajos egyetemi tanár, az udvarnak kedvelt embere is úgy nyilatkozott, hogy „a legokosabb és a legmélyebb belátású, de egyben a legbátrabb és legszilárdabb“ férfiak küldettek a diétára.³⁴ Schedius példája is bizonyítja, hogy mily sötét gondokkal és elhatározással nézett a közönség a küszöbön álló országgyűlés elé. Ezek az aggodalmak az aulikus polgárt sem kerülték el, különben Schedius nem figyelmeztette volna Hager bárót már 1810 őszén, mily kevéssé tartja tanácsosnak, hogy épp akkor, amikor olyan nagy áldozatot követelnek az országtól, „még csak távolról is olyan szándékot sejtessenek, mintha az udvar az alkotmány megváltoztatására gondolna.“³⁵ Ez az atra, eura volt az a háttér, amely a Pozsonyban gyülekező követeket olyan éles politikai profilban emelte ki. Wallis azonban Schedius szavaiból is reményt merített; ha ez igaz — írta —, akkor kemény küzdelem fog kifejlődni, „amelynek kimenetele az állami igazgatásra így vagy amúgy — mint remélem — kedvező lesz“.³⁶

Az összecsapás tehát mindkét félnek eltökélt szándéka volt. Legkevésbé volt még elhatározva Ferenc császár, de annál határozottabb volt környezetének az akarata, Hageré és Wallisé, akik döntő pillanatokban Mctfornichre is számíthattak. Az előbbi

³² Kab. Arch. 1811: 970., 1064., 1067., 1580., 1763. és 1776., *írató*); IV. 99. sz.; Wertheimer: *Az 1811/12. országgyűlés.* 27—31. l.

³³ Wertheimer id. mű, 55. l.

³⁴ Wertheimer id. mű, 36. l.

³⁵ U. ott, 33. l.

³⁶ Kab. A. 1826/1811. „daim wird sieti cin schwrcer Kampf eutwickeln, dossen Ausgang auf oino odor die undoré Art für die Staatsvenvalf ung, wie ich hoffe, glücklich ausfallen wird.“

kettő olyan következetességgel fújta a császár fülébe napról-napra ugyanazt a harci riadót, hogy a gyenge Ferenc annak búvós köréből nem tudott kiszabadulni. A rendeknek talán nem volt ilyen egyöntetű kórusuk, de az alaphangot illetőleg nem választotta el őket komoly nézeteltérés, az alkotmányos formáért mindenre el voltak szánva. Érte az áldozatot is vállalták volna, de elvi föladás nélkül. Különösen Vayék jobb szerették volna a megoldásnak ezt a módját, de az ő nézetük is az volt, ha ez nem sikerül jogföladás nélkül, vállalni kell az elkövetkezendő szenvedéseket, az abszolutizmust. Vay és korosabb társai sajnálták a kemény küzdelemmel elért, eredmények kockáztatását, a fiatalok azonban Dessewffyvel — akik nem vettek részt a másfél évtizedes építő munkában — könnyebb fejjel szánták el magukat, hogy most majd ők kezdik újra a harcot.

Valamenyioéknél nehezebb helyzetbe került azonban a nádor. Két év előtt Tatán még élvezte a császár bizalmát és kegyét, némi befolyással is dicsekedhetett, s a jövőt illetőleg akkor sok kétsége közben is fölsillant benne a remény. Mindez egy csapásra szertefoszlott, amikor Ferenc Bécsbe visszatért. Tanácsai, előterjesztései azóta süket fülekre találtak, mindenre kedvezőtlen elintézés érkezett, akárcsak az 1805-i békekötés után. A bizalmat gyanú váltotta föl. Ebbe ütközött minden lépése, ezen hiúsult meg minden erőfeszítése. Ismer le bátyját, jól tudta, hogy mindez nem tőle származik, de éppen olyan jól tudta azt is, hogy a császárt megváltoztatni nem lehet, hogy jellemhibája miatt egyelőre semmi kilátás sincs a kölcsönös megértésre, — hogy sorsszerű hatalommal áll szemben. De meg volt győződve arról is, hogy azon az úton, amelyen a kormányzat halad, a monarchia vesztébe rohan. Ő jobban tudta, mint a bécsiek, hogy Magyarország milyen erőforrás Ausztria részére, de tudta azt is, hogy a fennálló tiltó gazdasági rendszer mellett ez az ország — amelyről mindig csak úgy beszéltek, mint kötelességéről megfeledezett önző tartományról — Ausztria érdekeinek kiszolgálásában milyen aránytalanul súlyosan és milyen felháborítóan igazságtalanul volt és van megterhelve, anyagi és szellemi téren elnyomorítva. A másfél évtizedes tapasztalat felnyitotta szemeit. Megértette, amit Bécsből nem lehetett meglátni, és mint nádor

kötelességének tartotta, hogy a közvetítő szerepét — bármint forduljon is a sors — becsülettel betöltse. Kötötte őt az engedelmesség az uralkodó iránt, de kötötte őt a nádorválasztás is. Ha a bizalmatlanság korábbi megnyilatkozásai alkalmával, sokkal egyszerűbb és könnyebb politikai helyzetben, föl is vetette a gondolatot, hogy állását rendelkezésre bocsájtja, az adott tragikusan sorsdöntő helyzetben erre vonatkozó nézete megváltozott. Már csak azt mondta, ha a király nem bíz benne, akkor tevékenységében visszavonul tisztének korlátai közé. Ez még mindig sok lehetőséget tartott fenn számára a további vagy új közvetítésre a felek között, és módot nyújthatott esetleg az ország és a monarchia megmentésére. Áldozatos szerep volt ez, amelyben egyik fél rokonszenvére sem számíthatott, amelyben magára hagyatva, ha helyén marad, el kellett viselnie mindkét részről az elhidegülést. Most került csak igazán a teljes erővel megindult két malomkö közé. Nem arról volt szó, mint 1807-ben, hogy „izzadni“ fog, hanem arról, hogy meg tud-e állani.

Hogy a nádor milyen komolyan ismerte föl a helyzetet, azt bizonyítja, hogy napló írásába kezdett. Ilyet csak az 1805-i és 1809-i hadjáratok alatt vezetett. 1805-ben erre a királytól nyert teljhatalma indította. A cél kimondottan az volt, hogy a napló alapján az uralkodónak ténykedéséről bármikor beszámolhasson és igazolhassa magát. Latinul a „*Diarium gestionis officiosae 1805.*“ címet adta neki, németül ez alá oda írta „*Genaues Tagebuch der hungarischen Insurreotion vom J. 1805. und der von mir zu jener Zeit geführten Verwaltung der Geschäfte in Hungarn.*“ A hadjárat befejezése után meg is kezdte stiláris földolgozását, de ez azután félbemaradt. Mindkét háborús időszak naplóját németül-vezette. Új naplójába a pénzügyi pátens kiadásának napján, 1811. március 15-én fogott bele és 1815 végéig folytatta. De ezt a naplót nem németül írta, tehát nem a király felé voltak vele szándékai. Ferenczel mindig németül leveleztek, a latin nyelvvel csak a rendi kormányzat keretében élt, amiből azt kell következtetnünk, hogy ennek a naplónak más célja volt, mint a megelőzőknek, nem a király, hanem a rendek felé kellett igazolásul szolgálnia. Vastag kötegei ma is az alsóúti levéltárban állnak, de a munka elején megcsönkült, csak 1813.

július elsőjével kezdődik és negyedévi csomókban van összeállítva (összesen 10 „trimester“-ben), az első két „trimestere“ tehát 1811. március 15-től — 1813. június végéig hiányzik. Utóbb a nádor az 1813. III. trimeszter elé német nyelven bevezetést kezdett írni „Einleitung“ címen. Ez azonban más elgondolásból indulhatott ki, mert a külpolitika fejlődésének áttekintését adja az 1809-i hadjárat befejezésétől 1813. június 14-ig, amely nappal, láthatólag befejezetlenül, megszakad. Az Einleitungnak a naplótól egészen különálló jellege nemcsak a német nyelv használatából és a külpolitikai témából tűnik ki, hanem abból is, hogy a nádor önmagáról harmadik személyben ír és Ferencet következetesen Kaiser von Oesterreich néven, aposztrofálja. Minthogy az 1813. június utáni idő nagyrészt csak mindennapi eseményeket tartalmaz, amikor már a nagy küzdelem hullámai elültek, az előző rész hiánya a magyar történetírásra nagy kár, mert sok intim részletnél adhatná kezünkbe a magyarázatot és fölvilágosítana arról is, hogy mennyire volt tudomása a nádornak az ellene az udvarban folyó intrikákról, és hogy szóbeli intervenciói a császárnál — ilyenekre az országgyűlés alatt ismételtlen volt alkalma — milyen módon történtek.

Augusztus 25-én ültek össze először a rendek. Szeptember 2-án volt az ünnepélyes megnyitás. A nádor a királyt üdvözlő beszédében kiemelte, hogy az uralkodó mennyire óhajtja az alkotmány fenntartását és hogy semmit sem fog tőlük kívánni, ami az ősi alkotmánnyal meg nem egyezik, ami nem volna az ország erejéhez mért és fölülhaladná az okvetlen szükségeset.” A király távozta után a rendekhez intézett beszédében pedig dicsérte a nemzet nyugalmát, hűségét és állhatatosságát, amelyet sem veszéyleik, sem csábítás nem tudtak megingatni. A közbajok orvoslását a közjó, a haza és az alkotmány szeretető, valamint a király iránti hűség érdekében sürgette. Annak a reményének adott kifejezést, hogy a várakozást még felül is fogják múlni. Ismételtlen rátért az alkotmányra, hogy a nemzet azt mennyire szereti, mennyi veszély közt tartotta fenn sértetlenül. Arra szólította föl a rendeket, mutassák meg, hogy ennek az alkotmánynak kö-

³⁷ *Diarium 1811*, 27—28. 1. Ezeket a szavait Wallis utóbb is szeméretette.

szönhető, hogy a legnehezebb időkben és viszonyok közt is a szükségből kimentette a közjót, s hogy nincs az a terhes áldozat, amit az alkotmány, a királyi szék és az egész birodalom védelmére meg ne hoznának.³⁸ Az előző országgyűlések ünneplés hangulatával szemben fakók ezek a kijelentések, egy rossz sejtés elhessegetésére kissé erőszakosan alkalmazottak, amikor a király az alkotmánynak legalább is megváltoztatására van elszánva, a rendek pedig alig várják, hogy a devalvációt alkotmánysértésnek bélyegezhessék. A helyzet visszássága a keresett szavakból is kiütközt.

Az ünnepi megnyitás után a kerületi üléseken mindjárt megindultak a tárgyalások, amelyek — eltérve az 1808-i gyakorlattól, amikor a kerületi ülések nagyon háttérbe szorultak — ismét a legjelentősebb tényezővé lettek. Itt tisztázódtak az eszmék, itt alakultak ki a határozatok és szabtak irányt a további tárgyalásoknak. Az alsó tábla plenáris ülésein Majláth György gróf perszonális és néhány lojalisabb követ, különösen a megyei szellemtől távolabb álló Torontál, Krassó és Arad megyék kiküldöttei iparkodtak ugyan a rendeket az udvarral szemben előzékenyebb állásfoglalásra bírni, de még a felső tábla is, ahol ez alkalommal feltűnő sok mágnás hiányzott — még Zichy Károly és Széchenyi Ferenc grófok is — inkább csak stiláris enyhítéseket ért el, mint lényegbelieket. Ezeken került szembe a két számottevő párt: Vayé és a fiatalabb intranzigensek. Dessewffy József gróf is úgy gondolkozott, hogy Ausztriával való kapcsolatunk következtében a befejezett tényeken nem lehet változtatni, és még mindig jobbnak tartotta gazdasági szempontból a devalvációt, mint az infláció további fenntartását,³⁹ — de nem erről volt szó. A bécsi kormánynak most nyakába szakadt az a felhalmo-

³⁸ *Diarium 1811.*, 30. és 32—33. l.

³⁹ 1811. ápr. 3-án írta Kazinczynak: „Én a végzést visszavonhatatlannak nézöm, mert össze vagyunk kötve a mostohatestvérség normáján a csolihel, galiciánussal s ausztriai némettel, kiknek nincs más törvények, mint a mi parancsoltatik. Ha ezeknél a 100 f bankó —20: miként lehetne nálunk 100 = 100? S ily rendkívül való veszélyben rendkívül való a segéd is, melyet nyújthatni. Képzeld, hogy ha földig ront is ez az electrica successio, én ezt mégis inkább szeretném, mint a bankók sokaságát.“ *Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Fercvcszel.* (Pest, 1860.) 207. l.

zódott elkeseredés, amelynek magvát 1790 óta folytonos ígéreteivel — amelyeket soha nem váltott be —, a nemzet jogos kívánságainak folytonos elutasításával, vagy legalább is elodázásával és azzal vetette el, hogy az alkotmányosság útját csak kierőszakolva tartotta be, de akkor is csak a legszűkebbre szabottan, úgyhogy a nemzet erőit a belső reformok terén, gazdasági és szellemi téren sem tudta érvényesíteni. Az alkotmány módosításáról Bécsből annyi kósza hír jött, illetékesek annyira kijátszottak ezt a kártyát — még egy új könyváradat is indult meg, amely unisono hirdette a magyar alkotmány elmaradt, és használhatatlan voltát és biztatta az uralkodót, hogy számoljon le vele —, hogy ez teljesen igazolta a fiatalok türelmetlenségét, a szakítás vágyát azzal az 1796 óta követett politikával, amely megelégedett a lépésről lépésre kivívott sovány eredményekkel. Ezek nagy horderejűeknek látszottak az előtt a nemzedék előtt, amely keserű tapasztalatok alapján jól tudta, hogy a csak néhány szálon függő alkotmányosság keretei közt ezeket is mily nehéz volt kiharcolni, de nem elégítette ki azokat, akik a kivívottak birtokában már nemcsak morzsára vágyakoztak. A két álláspont ellentéte olyan világos volt, hogy az első kerületi ülések után Leurs már nem írt négy pártról, csak a „Landpartei“-ről, amelynek továbbra is két ágát különböztette meg: az öregebb beavatottak szűkebb körét és a felburjánzó fiatalabbik ágát. A szeptember 7-i kerületi ülésen ezek közt már heves összeütközésre került a sor oly személyeskedések közt, amelyek ellenségeikben jó reményéseket keltettek. De maga Leurs jelentette, hogy ennek az egységes állásfoglalásra semmi kihatása nem volt: „mindenki még az este és 8-án azon fáradozott, hogy az egyetértést helyreállítsa“. Vay megmagyarázta a hevesvérű fiataloknak, hogy amit magánmegbeszélésekben maguk közt mondanak, konferenciákon és kerületi ülésekben előhoznak, nem valók még a diéta üléseire, írásokba és fölterjesztésekbe, hogy a bölcsesség formákhoz köt. Bevallotta azt is, hogy ezt a tapasztalatot csak nagy önuralommal és hosszabb gyakorlat után tudta elsajátítani, hogy az olyan föliratokkal, amelyekbe szigorúbb vizsgálat nélkül veszik föl ötleteiket, csak nevelésessékké teszik magukat. A lecke hatott is, és Leurs szomorúan állapította meg „Vay ist

wieder der Lichtturm, nach dessen Direction und Strahlen jeder Übelgesinnte steuert; die jüngeren und die Amanuensen sind wieder, wie vorhin, Instrumente und Satelliten (des Kerns der Parthey geworden“.¹⁰

A kerületi üléseken még tarka egyvelegben röpködtek a jel-szavak. Wallis volt az általános szidalom tárgya. Máriássy István váltig azt hajtotta, hogy Magyarország javát a pátensben nem vette figyelembe. Vitéz ezt a rendeletet törvénysértésnek nevezte. Dessewffy angol mintára a miniszterek felelősségét emlegette.⁴¹ Vitájuk után Szentkirályi László tollából került ki az első üzenet-terv a felső táblához, Wallis jellemzése szerint „száraz, szinte parancsoló hangon olyan szellemben, amely azt a notableok gyűlésének és a nemzeti konventnek irataival állítja párhuzamba“. A kamaraelnök már azt jósolta, hogy 1790 jeleneteit akarják fölújítani;⁴² A szeptember 9-i alsótáblai ülésen az elnöklő Majláth változtatásokat javasolt. Különösen az ellen az érvelése ellen zúdultak föl, hogy máskor is eszközölt a király értékváltoztatásokat, pl. amikor az arany értékét 18 kr-ról 30 kr-ra emelte. Erre maga Vay válaszolt. Akkor az indokolt volt — mondotta —, mert az arany értéke a szomszédoknál magasabb volt, mint idebent!, de szemére vetette a perszonalisnak, hogy különös elveket hirdet, ha azt állítja, hogy egyszeri tény megdönti az államtörvényt. Ez esetben, ha a király 12 évig nem hívna össze országgyűlést és időközben minden törvénnyel szemben, amely neki nem tetszik, ilyen egyetlen tényt engedne meg magának, semmi sem maradna meg az országnak. Hangsúlyozta tehát, hogy Magyarországon egy ellenkező eset. a törvényt hatályon kívül nem helyezi, ahhoz a törvény hatálytalanítása kell; s minthogy ez az érv a perszonalis szájából hangzott el, kijelentését az országgyűlés iratai közé kívánta fölvetetni.⁴³ Nem fogadták el Majláthnaik azt a javaslatát sem, hogy a február 20-i pátens ne „edictum“, hanem „rescriptum“ néven említhessék, mert ezzel is ki akarták hangsúlyozni a pátens törvénytelenységét.⁴⁴

⁴⁰ Kab. A. ad 1179/1811., *Iratok*, IV. 119. sz.

⁴¹ Wertheimer: *Az 1811/12. országgyűlés*. 67—69. l.

⁴² Kab. A. 1181/1811., *Iratok*, IV. 119. sz.

⁴³ Kab. A. ad 1179/1811., *Iratok*, IV. 119. sz.; *Diarium 1811.* 40—12. l.

⁴⁴ *Diarium 1811.*, 37—39. l.

Bécsben ez az első rendi üzenet⁴⁵ nagy megütközést keltett. Wallis Almásy Ignáccal és Mikossal tanácskozott és sürgősen megküldte azokat a tanácsokat a királynak, amelyekkel Almásy hozakodott elő, aki az országgyűléseken már annyi galibát, okozott.⁴⁶ A felső táblán azonban a nádor mindjárt megkezdte a munkát, a követek hevének mérséklésére. A felső tábla hozzájárult a tervezett üzenet megszerkesztéséhez, amely még a királyi prepozíciók tárgyalása előtt sajnálkozását akarta kifejezni a pénzügyi reform életbeléptetésének módja fölött, — hogy nem tárgyaltak róla a rendekkel, ami aggályaikat az alkotmány körül méltán fölkelte, — de nem volt hajlandó hozzájárulni ahhoz, hogy a pátens rendelkezéseinek fölfüggesztését kérjék, mert az ártana a hitelnek s ezzel az országnak is, és mert előreláthatólag a király ehhez úgy sem járulna hozzá. Megkezdődött tehát az üzenetváltás az előzetes tiltakozó fölirat megszerkesztése körül.⁴⁷ Minthogy a rendek álláspontjukat nem akarták föladni, szeptember 11-én Almásy Pál koronaőr fölkereste Vayt és rá akarta bírni az engedékenységre, ami azonban nem sikerült. Leurs azzal vádolta a nádort, hogy ezen a napon hibát követett el, amikor a főrendek az elhagyandó kívánságok dolgában rögtön elhatározást kívántak a rendektől s ő mégis hozzájárult, hogy a rendek az üzenetet lediktálják, a helyett, hogy az ülést bezárta volna. Ezt Wallis el is hitte és fölhasználta a nádor ellen, ámbár Leurs ilyet csak az ügymenet nem ismeretében mondhatott.⁴⁸ A főrendek üzenetének⁴⁹ megérkezése után a személyes hozzájárult a diktáláshoz⁵⁰ s így a nádornak, mint a felső tábla elnökének nem volt módjában azt megakadályozni. Sőt, úgy látszik, hogy ami Almásynak nem sikerült, azt a nádor mégis elérte.

Szeptember 14-re létrejött a megegyezés a két tábla közt a szövegre nézve is. A rendek elejtették azt a kívánságot, hogy az elrendelt intézkedések fölfüggesztessenek és nem tették szövé-

⁴⁵ *Acta 1811.*, 13—17. 1.

⁴⁶ *Kab. A. 1181/1811.*, *hatok*, IV. 119. sz.

⁴⁷ *Acta 1811.*, 17—18. 1.

⁴⁸ *Kab. A. ad 1179/1811.*, *Iratok*, IV. 119. sz.

⁴⁹ *Acta 1811.*, 19—20. 1.

⁵⁰ *Diarium 1811.*, 58—59. 1.

a kontribúció ötszörös névértékben fizetését sem, hanem megelégedtek azzal, hogy fölkérik a királyt, hogy az országgyűlés elhatározása alá tartozó tárgyaknak a pénzügyi munkát további végrehajtásával nem fognak elébe vágni. A felirat így elkerülte a megütközést keltő fordulatokat: a rendek megköszönték, hogy a király az országgyűlés összehívásával gondoskodott arról, hogy a törvényhozó halálomra tartozó tárgyak a király és a rendek tanácskozása alá vétessenek, sajnálatukat fejezték ki, hogy ez a február 20-i pátens kiadása előtt nem történt meg, aggodalmukat nyilvánították, hogy a felségjogok alapján történt e rendelkezések sem az állam céljával, sem sarkalatos törvényeinkkel össze nem egyeztethetők, kifejezték erős hitüket, hogy a király az alkotmányt fenn akarja tartani és nem akarja felségjogait annyira kiterjeszteni, hogy az a szerződésekre s a tulajdon öröklésére és biztonságára sérelmes lehelne. Minthogy a pátens óta nagyobb a zavar, mint azelőtt, a király kívánságának ugyan nem tudnak úgy — amint akarnák — eleget tenni, de készek arra, hogy a királyi prepozíciókat tárgyalás alá vegyék, kérik, hogy a hozandó törvénybe engedje bevenni, hogy a történelemből ne vonattathassanak le semmiféle új jogok vagy az élő törvényekbe ütköző következtetések és hogy a tanácskozás alá veendő törvényeknek a pénzügyi reform további intézkedéseivel elébe ne vágjanak.⁵¹ A rendek meg voltak elégedve az fölirattal, éppen a legszélsőségesebbek nagyon hangoztatták tetszésüket. Annál szélsőségesebb szidalmakkal halmozták el udvari körökben. Leurs „szavakban félig-meddig illedelmesnek, lényegében tökéletesen sértőnek“ nevezte. Csak a bécsi oroszok újjongtak, felkaptak és terjesztettek minden hírt, amely a király és rendek közötti szakításról beszélt. Akkor már Sándor cár és Napóleon közt igen kiélesedett a viszony s az oroszok abban reménykedtek, hogy Ausztria nem lesz képes francia szövetségese mellett kiállni.⁵²

Ferenc császár sok mindenféle nyomásnak volt kitéve, válasza mégis nem volt úgy fogalmazva, mint ahogy azt udvari környezetének hatása alatt vámi lehetett volna. Ez csak a nádor

⁵¹ *Acta 1811.*, 22—26. 1.

⁵² Wertheimer: *Az 1811112. országgyűlés*, 72—73. 1.

érdeme lehetett, ami mellett szól az is, hogy Wallis utóbb is szemére vetette a császárnak, hogy ő nem volt ilyen leirat mellett.⁵³ A feltűnő a leiratban különösen az alkotmányos eljárásra nyújtott határozott biztosítás: „Aminthogy ő legszentebb Felsege uralkodásának egész tartama alatt sohasem gondolt és szándékozott az alapvető törvényeket és az ősi alkotmányt valamiképen csorbítani, úgy ő is kívánja annak sértetlen megőrzését.“ Egyebekben pedig a leirat hivatkozott arra, hogy a királynak az a biztosítása, mely szerint a váltócédulák mennyiséget szaporítani nem fogja, teljes megnyugvást adhat. Ezen az alapon föl is szólította a rendeket — minthogy a pénzügyi reform meghiúsítása a monarchiát és Magyarországot is végveszéllyel fenyegetné —, hogy az új rendszert teljes erejükkel támogassák.⁵⁴ A leirat már nem keltett lelkesedést, a rendekben. Felolvasása után az ülést mindjárt berekesztették és Vay bizalmasaival tanácskozásra vonult vissza. Úgy látszik, nem tudtak dönteni a további eljárásról, de a szélsőségesek gyanúsításai miatt kénytelenek voltak belemenni tágabb konferenciák tartásába. Akkor már ők is a bécsi hírek hatása alatt a külpolitika kedvező hatásában reménykedtek és hajlandók voltak a húrt tovább feszíteni. Vay azt a jelszót adta ki, hogy a rendi ingerencia biztosítása érdekében szóvá kell tenni a pénzkibocsátás jogát.⁵⁵ Ez a kérdés sem volt már új. Róla olyan jelentések érkeztek Béosbe, amelyek azt állították, hogy a rendek egy része a közös pénzügyigazgatást tartotta annak az egyetlen kapocsnak, amely szorosabban összefűzi Magyarországot Ausztriával, s abban bizakodott, hogyha ezt sikerül megbontani ok, akkor a nemesség elérte célját: Magyarország elkülönült.⁵⁸ Ha azonban ez a gondolat korábban

⁵³ Szept. 20. „Dieser Rapport beschäftigt sich vorzüglich mit dem k. Dekrete auf die erste Verstellung, welches als zu schwach im Ausdruck und zu nachsichtsvoll in der Sache selbst getadelt ward. Eure Majestät geruhen zu wissen, dass diese stets meine Meinung war und dass ich vorhinein sagte, diese Nachgiebigkeit, werde die Oppositionsparthei nur kühner machen und neue Vorstellungen veranlassen.“ Kab. A. 1188/1811.

⁵⁴ *Acta 1811.*, 28—30. 1.

⁵⁵ Wertheimer: *Az 181112. országgyűlés*, 75—76. 1.

⁵⁸ Leura 14. jelentésében: „Die gemeinschaftliche Finanz-Verwaltung der ganzen Monarchie und die gemeinschaftliche Theilnahme an den Staatsschulden

nem is öltött ilyen fogalmazást, egyenesen folytatása volt azoknak a törekvéseknek, amelyek 1790-ben és 1802-ben a vámügy rendezésére, önálló magyar vámkezelésre és a viszonyosság elvének érvényesítésére indította a rendeket. Wallisnak az a megoldása, hogy az államadósság terhét aránytalanul arra az országra hárítja át, amely azt a magáénak soha el nem ismerte és annak földuzzadásában részes nem volt, irányította a figyelmet erre a pontra. A vita középpontjába tehát a pénzverés, illetve a pénzkibocsátás kérdése került. Szeptember 18-án a rendek egy konferenciát tartottak, amelynek célja az volt, hogy összeállítsák azokat a régebbi törvénycikkeket, amelyek megvilágíthatják a pénzverés jogi helyzetét. A szeptember 16-i legfelsőbb leirat alkotmányos biztosítása tehát már nem elégítette ki a rendeket. Dessewffy azt mondta, „én beérném a királyi biztosítással, ha ez az első volna”.⁵⁷ Vay körültekintőbb nyilatkozataiban még azt is elismerte, hogy a király, aki az alkotmányra megesküdött, nem fogja kétségbe vonni, hogy a rendeknek is van részük a pénzkibocsátás jogában, és a miniszterekre fordította az ódiumot, akik rossz tanácsokat adnak a királynak; mondják meg ők, milyen törvényekre alapítják, hogy ez a jog felségjog. Több napig folytak a konferenciák, míg Dessewffy fogalmazásában a főrendekhez indítandó üzenet, Szentkirályiében a felirat tervezete elkészült. Nem kevesebbet kértek a királytól, mint hogy törvénycikkben vállalja azt, hogy Magyarországon senki sem kötelezhető papírpénz elfogadására, hogy az országgyűlés hozzájárulása nélkül sem ilyet, sem váltópénzt nem fognak kibocsátani vagy devalválni. A propozíciók tárgyalásába csak a törvénycikk megalkotása után voltak hajlandók belemenni. 21-ére ezek elfogadására ülést hirdettek. Tervük híre hamarosan elterjedt, a konfidensek nagy lármát csaptak vele és a nádor is értesült a szándékról, amelyet formai szempontból élesen elítélt. Szeptember 21-én reggel a gyülekező rendek Nádasdy Mihály gróf főajtónállómesterbe ütköztek, aki a nádor nevében közölte

waren bisher noch das einzige festó Band, das Ungarn mit dm deutschen Staaten dor Monarchie knüpf, — wird dies gelöst — so hat dór Adél dawiel erreicht, Ungarn hat sich isoliert.“

⁵⁷ Wertheimer: *Az 1811/12. országgyűlés.* 78. 1.

velük, hogy az ülés másnapra halasztódik. Egyben a rendek és főrendek legelőkelőbbjeit meghívta a nádorhoz konferenciára. Ott a főherceg kifejtette, hogy ennek az ügynek nyilvános tárgyalása milyen káros volna és elkerülésére még arra is vállalkozott, hogy közvetíteni fog a rendek óhajtása szerinti törvénycikk érdekében.⁵⁸

Ezek után az alsó tábla 23-án gyűlt, össze s ott a nádor kívánságának megfelelően a perszonális javaslatára elhatározták, hogy kérésük tárgyában vitát ne indítsanak, hanem a nádort kérik meg, eszközölné ki a királynál az általuk szövegezett törvénycikk elfogadását. Merevség e javaslattal szemben csak annyiban mutatkozott, hogy a rendek nem voltak hajlandók a pénzügyi bizottság tagjait egyidejűleg megválasztani, és hogy Vitéz és Balogh követek, utasításaikra hivatkozva, bejelentéseket tettek. A felső táblától az ügy még egyszer visszakerült. A nádor kívánsága ugyanis az lett volna, hogy a tervezett törvénycikk szövegéből hagyják ki a váltópénz említését, amire azonban a rendék két nem lehetett rávenni.⁵⁹

Ezzel egyelőre el volt háritva a nyílt összeütközés az országgyűlés és a király közt. Az áldozat, amelyet a nádor ennek érdekében hozott, nem volt jelentéktelen. Az udvar urai föl voltak háborodva a rendek kívánságán, maga a nádor sem tartotta a kérdés ily nyers felvetését szeren esésnek; bizonyára tudta, hogy ilyen törvénycikket nem lesz képes kieszközölni. Ámbár a nádor Mária Ludovika császárnéval eléggé megértették egymást Ferenc politikájának megítélésében, a császárné is határozottan helytelenítette a nádornak ezt a lépését és arról mindenképp le is akarta beszélni. A nádor ugyanis a közvetítést még a 23-i ülés előtt, közvetlenül a 21-i konferencia után megkísérelte. Erről a napról kelt fölterjesztése, amelyet a királynak átadott, és Wallis azt már 22-én kézhez is kapta véleményadásra. E látogatása alkalmával történhetett, hogy az ügyről Mária Ludovikával beszélgettek. A császárné le akarta beszélni a nádort elhatározásáról és olyan formulára törekedett, amely a császár és a nádor tekintélyét is megóvta volna. Úgy gondolta,

⁵⁸ Wertheimer id. mű, 79. 1.

⁵⁹ *Diarium 1811.*, 82—95. 1. és *Acta 1811.*, 30—31. 1.

hogy a nádornak azt kellene a rendek előtt mondani, hogy az ügyet a császár előtt szóba hozta, de azt a választ kapta, hogy ilyen közvetítésre az uralkodó és alattvalói közt nincs szükség. Mária Ludovika úgy hitte, hogy az ilyen kijelentéssel a nádor visszakapja szabadságát a királyi jogok védelmében. A császárné szerint a nádor ezt a megoldást elfogadta és Ferencsel is ily értelemben állapodtak meg, de egy óra múlva visszatért a császárhoz és kijelentette, hogy a közvetítést mégis elfogadja.⁶⁰ A nádor naplója híján nem tisztázható a kérdés, hogyan történt ez a két. látogatás és mik voltak az ingadozás okai. Nem tartjuk azonban valószínűtlennek, hogy a nádor tudomást szerzett az ellenlépésekről, amelyeket a konfidensek jelentései⁶¹ elindítottak, és félt tőle, hogy visszavonulása a magyar ügyre és az országgyűlésre igen kedvezőtlen hatással lehetne, esetleg káros összeütközést válthatna ki. A császárné szerint a nádor visszatérésekor úgy nyilatkozott, hogy a középutat fogja választani. A még 23-án kelt császári rezolúció alapján véve megegyezik a szeptember 16-i leirat szellemével. Ragaszkodva a pénzügyi reformhoz, felszólítja a rendeket, hogy haladéktalanul lássanak hozzá a pénzügyi kérdés érdemleges tárgyalásához a részéről kijelölt szakemberekkel. Benne volt e kijelentésben, hogy az egyetlen papírpénz a váltócédula, és hogy gondoskodni kell ennek fedezéséről. A király tehát azt kívánta, hogy a rendek elégedjenek meg ezzel az újabb határozott nyilatkozattal (bestimmte Erklärung), amelyet az országgyűlés végén külön törvénycikkben iktathatnak be. A „középút“ tehát az lehetett, hogy a törvénycikkhez az uralkodó hozzájárul, de csak az országgyűlés végén, akkor is csak a papírpénz nagyobb mennyiségben való kibocsátásának és devalválásának kérdésében adva garanciát, de semmikép sem pénzkibocsátási jogának csorbításával.⁶² Valószínű, hogy ez a formula a nádortól származott, aki nem kívánta a február 20-i pátens rendelkezéseinek gyökeres fölbontását, mert az esetre még nagyobb bajoktól féltette az országot. Ennek érdekében javasolhatta a biztosító törvénycikk megalkotását az ország-

⁶⁰ Werbhcimer: *Az 1811/12. országgyűlés*, 81—84. 1.

⁶¹ Kab. A. 1811:1188., 1843., 1846., 1850.

⁶² *Iratok*. IV. 120. sz.; *Acta 1811.*, 33—34. 1.

gyűlés végére, ámbár már az 1807-i országgyűlésen — igaz, hogy eredménytelenül — a mellett az elv mellett tört lándzsát, hogy az egyes törvénycikkeket mindjárt meghozataluk után külön-külön szentesítsék és tegyék közzé. Hogy ez a közvetítő megoldás tényleg tőle származott, a mellett különösen az szól, hogy az előterjesztés Wallisnak volt véleményezésre kiadva, aki azonban a kérést a leghatározottabban elvetette, hivatkozva arra, hogy az csak a pénzügyi szanálásnak és a felségjognak volna kárára, a rendeknek pedig nagy hatalmat adna a kezükbe. Ezt — nagyobb nyomaték kedvéért — 13 ponton át variálta. Sőt a császár Wallis véleményére rávezette, hogy a nádornak meghagyta, hárítsa el magától a kért közvetítést és utasítsa a rendeket, hogy ügyeiket maguk terjesszék eléje.⁶³ Amikor a nádor beadványát 24-én rezolválva visszakapta, ahhoz egy külön irat is volt csatolva, amelyben, még 23-áról keltezve, a király kijelentette: „Nicht mehr als ich in dieser meiner Entschliessung gesagt habe, zu erklären bin Ich fest entschlossen“.⁶⁴ Közben Wallis tudomást szerzett róla, hogy a királyi választ a nádor csak szóval akarta a rendek tudtára adni, ami ellen azonnal, majd külön felterjesztésben is állást foglalt.⁶⁵ A nádor tehát 25-én még egy levelet kapott, amelyben a király lelkére kötötte, hogy legfelsőbb végzését a rendek előtt teljes terjedelmében be kell mutatnia és végig felolvastatnia, amit azért kíván pontosan betartatni, hogy téves következtetésekre ne adódjék alkalom, és sem a király, sem a nádor — minthogy közbenjárása nem lehet titok — ne kompromittáltassanak.⁶⁶ A nádor jóakarató föllépése tehát nemcsak hogy nem járt sikerrel, de a nádor pozícióját a királynál meg is gyengítette. Ferenc Wallis egyik ez ügyben tett előterjesztése kapcsán kijelentette a kamaraelnöknek, hogy az országgyűléssel szemben követendő eljárást illetőleg teljesen egyetért az ő elveivel.⁶⁷

⁶³ Kab. A. 1848/1811., *Iratok*, IV. 120. sz.

⁶⁴ *Iratok*, IV. 120. sz.

⁶⁵ Kab. A. 1190/1811., *Iratok*, IV. 120. sz.

⁶⁶ U. ott. V. ö. még *Gr. Desseieffy József bizodalmas levelezése*. 1. 232—233. l

⁶⁷ „... bin vollkommen mit ihren Ansichten in Ansehung des Meinerseits zu beobachtenden Ganges und Benehmens bey dem gegenwärtigen Landtag einverstanden.“ Kab. A. 1188/1811.

A rosszul sikerült közvetítés után a nádor még szeptember 25-én konferenciát, hívott össze magához, amelyben a rendeket a másnapi ülésre elő akarta készíteni. Beszámolója azonban nem keltett jó hatást. A rendek meg nem változtatható biztosítékot akartak, és egyesek azt az aggodalmukat is kifejezték, hogy a kancellária az országgyűlés végén a koncertációnál olyan változtatásokat fog eszközölni a hozandó törvénycikken, amellyel azt lényegéből kiforgatja. A főrendek, akik Vay mérsékeltebb irányát követték, sőt Vay harci kedvét is mérsékelték — ámbár lényegében és érzésben helyeselték célkitűzéseit —, mindent elkövettek, hogy a rendek izgalmát csillapítsák. A 26-i ülésen tehát nem volt hozzászólás a legfelsőbb kéziratához,⁶⁸ de azt hangos nemtetszéssel kísérték. 27-én ismét konferenciában vitatták meg a teendőket. A király állásfoglalása a pénzkibocsátás jogát illetően olyan félreérthetetlenül világos és határozott volt, hogy a rendek, akik bíztak benne, hogy ellenőrzésüket a pénzügyre ki fogják terjeszteni, semmikép sem akartak ebbe a fordulatba belenyugodni. Új fölíratot szerkesztettek tehát, amely Dessewffy József fogalmazásában igen kemény volt.⁶⁹ A 28-i és 30-i ülések folyamán kitűnt, hogy föltétlenül ragaszkodnak szándékukhoz, Vaynak mindössze kisebb jelentőségű változtatást sikerült elérnie. A felső tábla ugyan kétszer is visszaküldte a rendek üzenetét, de az alsó tábla ragaszkodott a kerületi ülésben megállapított kifejezésekhez és még a nádor változtatási indítványához sem járult hozzá.⁷⁰ így készült el a szeptember 30-i felirat, amely a felségjogok kérdését feszegette és azt az elvet hangoztatta, hogy alkotmányos országban a felségjogoknak törvényben kell gyökerezniük. Régi törvényekkel bizonyították, hogy a pénz kérdésébe a rendek tényleg befolytak. Erre alapították tiltakozásukat és ezzel indokolták, hogy a nádot közvetítésre fölkérték. A nyert válaszból azonban fájdalommal látják, hogy nem a pénzügyről, hanem csak a hozott pénzügyi intézkedés fenntartásáról és következményeiről akarnak velük tárgyalni. Engedelmségük és tiszteletük tehát — mert megvannak győződve, hogy a király csak abban a hitben járulhatott

⁶⁸ *Diar um 1811.*, 95—96. 1.

⁶⁹ Wertheimer: *Az 1811112. országgyűlés*, 86—87. 1.

⁷⁰ *Diarium 1811.*, 96—118. 1.; *Acta 1811.*, 37—40. 1.

hozzá az új pénzügyi rendszerhez, hogy az az alkotmánnyal nem ellenkezik — arra indítja őket, hogy azzal a fenntartással, hogy a sérelmek okainak és orvoslásuk módjának tárgyalására majd a kérdés lényegénél visszatérnek,⁷¹ — készségeseknek nyilatkoztak az érdemleges tárgyalás megindítására és megbízottaikat a pénzügyi országos bizottságba kiküldték.⁷²

A felségjogok fessegetése Bécsben nagy megütközést keltett. Újabb hírhullám indult meg az alkotmány felfüggesztéséről és az országgyűlés feloszlatajáról. Az egyik konfidens egyenesen azzal vádolta a rendeket, hogy ezt akarják kierőszakolni.⁷² Metternich emberei is azon a nézeten voltak, hogy kemény fellépésre van szükség és maga a kancellár is hirdette, hogy ilyenre el vannak szánva. Pedig éppen a szeptember 30-i fölrirat nevezetes fordulót jelentett. A rendek egyhónapi elvi harc után föladták azt az álláspontjukat, hogy amíg a devalváció életbeléptetésének törvénytenségét el nem ismertetik és nem tudják keresztülvinni befolyásukat a pénzkibocsátásra, addig a királyi prepozíciók tárgyalását nem kezdik meg. A történetírók közül Springer és utána Wertheimer ezért itt törést látnak az országgyűlés viselkedésében, az elvi álláspontból való letérést.⁷¹ De talán még sem lehet ezt. így felfogni. Bármennyire el is voltak szánva a rendek, hogy törésre juttatják a dolgot, ha az alkotmányos álláspontot nem érvényesíthetik, azt még sem kívánták, hogy az alkotmányos formák föntartása érdekében mindent meg ne kíséreljenek. 1790 óta állandóan hirdették, hogy utasításaik kötik őket. Utasításaikban azonban túlnyomó részben benne volt, hogy tárgyaljanak a papírpénz, a váltócédulák értékének biztosításáról. Ezt az érvet mindig érvényesíteni lehetett velük

⁷¹ „Fontes malomul horum ot média, quibus illi obstrui, priscaque felicitas rovohi posset, contingunt, ad ipsum meri tori am rei pertractationem reser-vantes..

⁷² *Acta 1811.*, 40—44. 1.

⁷³ Wallis beszámolója Leurs 29. sz. jelentéséről: „In dieser Relation kömmt der wichtige Umstand vor, dass die Stände zu glauben anfangen, man werde sie auseinander schicken und alles per mandata regia abthun, dass Vay aber hierauf erklärt habe, dass der Umstand nicht bedenklich sey, weil die Mägen von Wien von Ungarn abhängen.“ Kab. A. 1200/1811.

⁷⁴ Springer: *Uesch. Oesterreichs*, I. 187—188. 1. és Wertheimer id. mű, 89. és 96—98. 1.

szemben s a nádor érvényesítette is. A pénzügyi deputáció megválasztották, de összetétele korántsem felelt meg a bécsi várakozásnak. A császárváros udvari körei azt hitték, hogy a deputációba másodrendű embereket fognak kiküldeni, hogy a vezérszónokok a nyilvános ülésekre tartsák fenn érveiket és ékes-szólásuk eldöntő erejét. Meglepetésükre nagyrészt a vezető férfiakat választották meg. A felső tábla Ürményi országbíró, Almásy Pál koronaórt, Balogh Péter széptemvirt és zólyomi fő ispánt és Barkóczy Ferenc pestmegyei adminisztrátort küldte ki, valamennyien nagyműveltségű, kiváló és nagytekintélyű férfiak, az alkotmányos életnek meggyőződéses hívei, akik higgadt és tapintatos viselkedésükkel Bécsben is — talán az egy Barkóczy kivételével — rokonszenznek örvendtek. Az alsó tábláról bekerült a bizottságba Vay és Dessewffy József bátyja: Sámuel, Sáros vármegye alispánja, Szentkirályi László, a feliratok népszerű szövegezője, Bologhy Lajos és Ragályi István, sőt a szélsőségesek vezetői: Vitéz és Balogh János is.⁷⁵ A kiküldöttek személyisége is biztosította, hogy a rendi álláspont már a bizottsági tárgyaláson is kifejezésre jusson. Ha Podmaniczky József báró, aki talán legjobban ismerte a pénzügyi kérdést, nem is volt közöttük, éppen elegendőek voltak, akik fogas kérdéseikkel Wallis és a vele együtt informátorokként szereplő Mitis, Lederer és Mikos tanácsosokat ostromolták és a pénzügyi adminisztráció titkaiba mentői mélyebben iparkodtak betekinteni. A deputáció megnevezésével az országgyűlés csak magára vonta volna az ódiomot, hogy makacsságával ő tette lehetetlenné a tárgyalást; érvet szolgáltatott volna az udvarnak a diéta munkaképtelenségére, az alkotmány alkalmazhatatlan voltára és azonfelül könnyelműen elszalasztottá volna a lehetőséget sok mindenféle, az udvar felfogása szerint államtitoknak számító adat megismerésére. A választás így egyelőre elodázta a fölslzatást. Ez az állásfoglalás még elvi feladásnak sem igen mondható, hiszen a felirat kifejezetten fenntartotta az országgyűlés jogát, hogy a lényegi kérdések kapcsán elveire ismét visszatérjen, és azt is kimondta, hogy ez a bizottság csak informatív jellegű, amely

⁷⁵ *Diarium 1811.*, 115—117. l., *Acta 1811.*, 44—45. l.

semmi irányban nincs fölhatalmazva kötelezettségek vállalására.⁷⁶

Az elvi ellentét tehát nem tisztázódott, csak a tárgyalási eljárásban következett be fordulat azzal, hogy megkezdték — egy hónapi huzavona után — a királyi előterjesztések tárgyalását. Ezt a fordulatot az udvari körök különbözőképp ítélték meg. Metternich győzelemről beszólt. „Ma megvolt a bizottság választása; az első győzelem tehát a mienk“ — írta. Igaz, hogy ehhez hozzátette: „A második kérdés már most, hogy tudniillik dűlőre fogunk-e jutni, még megoldásra vár. Akik az országgyűlést ismerik, igent mondanak, mert immár köztudomású, hogy a követek közt a legnagyobb egyenletlenség uralkodik.“⁷⁷ Wallis nem volt ilyen optimista, nagy szenvedélyességgel tört ki a felirat hangja ellen. Elkövette az a hibát, hogy ő is közjogi tέρre térve, a felségjogok védelmében száraz és kemény válasziratot kívánt az uralkodótól, még mielőtt a bizottság összeült volna.⁷⁸ Úgy látszik, önézetét sértette, hogy a rendek kérdéseire felvilágosításokat adjon és kritikájukat meghallgassa. A császárnak is kifejtette, hogy a kamara tanácsosaival sem hajlandó vitába bocsátkozni.⁷⁹ Pflieger Antal államtanácsos és Lakics György egyetemi tanár — akit megbízott a király pénzkibocsátó jogára vonatkozó irat kidolgozásával — érveléseinek felhasználásával ismételtlen is megkísérelte, hogy dörgelemes leiratot eszközöljön ki a rendekhez. Ettől bizonyára azt várta, hogy az meg fogja őket félemlíteni és az ő tekintélyét alá fogja támasztani.⁸⁰ A király azonban megfedekezve néhány nap előtt hozzá intézett sorairól, hogy mindenben egyetért vele az országgyűléssel szemben követendő eljárásban, most cserbenhagyta Wallist. Október 2-án tehát megkezdődtek a pénzügyi bizottság tárgyalásai, sok keserűséget okozva nemcsak Wallisnak — akinek leplezetlenül kifejtettek érveiket, s a kritikában egyáltalán nem

⁷⁶ János főherceg is, aki a következő napokban szorgalmasan látogatta az üléseket, kiemelte naplójában: „Josef brachte es endlich dahin, dass sie von dinsom ganzen Gegenstände abgingen, salvo ihrer Rechte.“ Kronos: *Aus Oesterreichs stillen und bewegten Jahren*, 118. 1.

⁷⁷ Wortheimer: *Az 1811/12. országgyűlés*, 98. 1.

⁷⁸ Kab. A. 1194/1811., *Iratok*, IV. 121. sz.

⁷⁹ Werlhöimer id. mű, 100. 1.

⁸⁰ Kab. A. 1224/1811., *Iratok*, IV. 121. sz.

kímélték —, hanem a kirendelt tanácsosoknak is. Wallis nem is állta soká az ostromot s a bizottság informálását egészen a tanácsosokra bízta. Csakhamar visszatért Ilécsbe, ahol azon fáradzott, hogy a közjogi kérdésben vigye törésre a dolgot. A bizottsági tárgyalásokkal azonban a rendek sem voltaié megelégedve. Ők sokkal több betekintést reméltek a pénzügybe ezektől az ülésektől, mint amit tényleg kaptak. Kérdéseikre a feleletet, rendszeren azzal tagadták meg, hogy amire fölvilágosítást kérnek, az államtitok, amely nem közölhető. A bizottságban lefolyt vita sem vitte tehát előbbre a dolgot. A bizottság a szakértők meghallgatása után hozzálátott jelentésének kidolgozásához. Tulajdonképen azokat a kívánságokat kellett összegeznie, amelyeket Wallis a rendek részére készült elaborátumban foglalt össze.

János főherceg ott volt az október 14-i ülésen, amelyen a bizottság betérjesztette jelentését, és följegyezte, hogy senki-nek az arcán sem jelentek meg az előadvány hallatára a gond felhői, „die meisten lächelten als über eine unmögliche Sache“.⁸¹ Wallis nem hiába hajtogatta előterjesztéseiben unos-untiglan, hogy ami az országgyűlésen történik, a legrosszabb hatással van Ausztriára is és lerontja a szanalás hitelét. János főherceg is, aki a pátens kihirdetése után dicsérte Wallist, ehhez a helyhez utóbb azt a széljegyzetet fűzte: „Én becsületesnek hittem őt, de kemény önkényes gondolkozásának; rettenetesen sokat ártott“,⁸² máskor arról beszélt, hogy: „Wallis önkénye és kíméletlen erőszaka sok szerencsétlenséget hozott a monarchiára“.⁸³ Mint elfogulatlan szemlélő nem nézte ellenséges szemmel az országgyűlést. „Ez az országgyűlés — írta — a legnehezebbek közé tartozik, a szemlélőnek a legtanulságosabb. Erőszakos esz-közök nem ajánlatosak, keveset használnának, talán zavar támadna és azután Napoleon beavatkoznék“. „A rendek közt jó fejek vannak, jogaikhoz ragaszkodva okosan viselkedtek.“⁸⁴ Ezzel szemben a királyról följegyezte, hogy „minden követet középszerű fejnek tart, akik semmi okosat sem tudnak kihozni,

⁸¹ V. ö. János fhg. naplóját Krones: „*Ans Oesterreichs stillen und bewegten Jahren*, 118—121. 1.

⁸² U. ott. 88. 1.

⁸³ U. ott. 93. 1.

⁸⁴ U. ott. 120. 1.

alkotmányukat rossznak, és hozzá egyesek még izgatnak is“. Wattosról pedig a főherceg úgy vélekedett, hogy „vére túlságosan forró, szenvedélyes; mindent erőszakkal akar kikényszeríteni; pedig miire ez, ha jó módon is megy“. ⁸⁵ De nemcsak az ő hite ingott meg Wallisban. Gentz, aki korábban a papírpénz fenntartása mellett propagandisztikus iratot szerkesztett, azt írta Pálffy Ferdinándnak — aki korábban szintén alkotmányellenes hírokat pengetett: „Nem ez volt az útja, hogy Magyarországra a többi tartományokéval egyenlő teherviselést hárítsanak. Ennek más lett volna a módja, ehhez más beszéd, de mindenekfölött világos és érthető „rendszer“ kellett volna. „Államtitkokkal“ manapság már csak sarlatánok dolgoznak. A pénzügyi kormányzat ködbe burkolása már idejét múlta, ennek olyan szabad és törvényesen korlátolt monarchiában, amilyen Magyarország, amúgy sem volt helye. Hogy azonban a miniszter politikájára térjek vissza, képzelhető-e nagyobb örültség, mint a kormányt egyedül érdeklő fődolog kimondása előtt, azoknak kedélyét, akiket a nehéz lépésre rá akarnak venni, három egymásra következő, egészen haszontalan, részben ízléstelen, de minden tekintetben nyomorultul bevetett javaslattal elkészeríteni? Az országgyűlés kedvezőtlen kimenetele minden körülmények közt rendkívül szerencsétlenség volna az államra, de ha ez a csapás ér bennünket, úgy azért is in re és in modo, egyesegyedül Wallis a felelős.“ ⁸⁶ Gentz a hibát abban látta, hogy amikor áldozatot kívántak, a rendszert a lehető legtetszetősebb formában kellett volna bemutatni, e helyett azonban valósággal kikényszerítették az elutasító állásfoglalást megcáfolhatatlan alkotmányos érvekkel, azután előálltak azzal a kívánsággal, hogy a váltócédulák feléért vállalja az ország a kezességet, aminek semmi értelme, mert a kezes csak az állam lehet összes ingó és ingatlan vagyonával. És még törlesztési alapot is követeltek, amelyet egyszerűen megteremthettek volna azzal, ha hatodrészre devalváltak volna. ⁸⁷ A nyíltszemű, gondolkodó emberek tehát látták az erőszakos eljárás céltalanságát és veszedelmét, de a nádor ilyirányú figyelmeztel-

⁸⁵ U. ott, 121. 1.

⁸⁶ Wertheimer közlése a Pester Lloyd 1890. márc. 11-i számában és *Az 1811/1812. országgyűlés*, 109—110. 1.

⁸⁷ Wertheimer: *Az 1811/12. országgyűlés*, 105—110. 1.

tetései és tanácsai mégis elejétől végig hajótörést szenvedtek azok ellenállásán, akik folyton az erőszakot sürgették Ferenctől. „József — írta János főherceg — megteszi a magáét, szorgalmas, bölcs, előkészít, iparkodik a jót előmozdítani, de az uralkodó nincs elég bizalommal iránta, gyakran kompromittálja és ezzel fáradóságait meghíúsítja.”⁸⁸ Az új fölirat körül folyt vita folyamán azonban éppen ezek a törekvések erősödtek és kerekedtek fölül, időnként — nem a rendek hibájából — veszedelmes helyzeteket teremtve.

Ha az október 14-i ülésen a rendek a kormány követelésein csak mosolyogtak, annál hevesebben tört ki a fölháborodás az utána tartott kerületi ülésben. Nem volt nézeteltérés abban, hogy ezeket a kívánságokat: el kell utasítani. Nemcsak az államadóság átvételét tartották jogtalannak, hanem meg voltak győződve arról is, hogy az évi 12 milliós követelés nem a finansziális reformból fakad, hanem új állandó terhet akar bevezetni. Dessewffy a régi ellenzék nagy részével továbbra is kitartott a papírpénz haladéktalan bevonásának kívánsága mellett. Vay népszerűségén veszedelmes csorbát ütött, hogy ezt lehetetlennek tartotta, és hogy következményeitől féltette a gazdasági életet. A mérséklet híveinek ez elég sok gondot okozott.⁸⁹ Vay és Dessewffy tisztelgése a nádornál arra engedtek következtetni, hogy a főherceg is első pillanattól latba vetette tekintélyét.⁹⁰ Ez a látogatás azonban a két szabolcsi követ összecsapását nem tudta megakadályozni. Vay most is a higgadtabb nézet képviselője volt. Dessewffyt elragadta heve, s amikor mégis megtörtént kettejük közt a közeledés, neki kellett a nagyobb lépést megtennie. Vay csak annyiban engedett álláspontjából, hogy ha az államnak szüksége is van papírpénzre, ez még nem jelenti azt, hogy a váltócédulákat fönn kell tartani, Dessewffy azonban kénytelen volt elismerni, hogy csak a váltócédulákra értette azt, hogy mellettük ércpénz nem maradhat forgalomban. Mégis Dessewffy erejét

⁸⁸ János fhg. naplója Kronesnél id. mű, 120. 1.

⁸⁹ Kab. A. 1202/1811.; *Acta 1811.* No. 8. ós 12. ad pag. 58. A király akkor is azt írta jelentésere; „was sie ad V. bemerken, ist vollkommen richtig, sie werden daber in Hinkunft, sobald sie etwas zu bemerken finden, mir es sogleich eröffnen“.

⁹⁰ Kab. A. 1862/1811.

bizonyítja, hogy a királyi kívánságok megadásáról a rendek csak azzal a föltétellel voltak hajlandók tanácskozni, ha a kormányzást. felelős miniszterekre bízzák és a diéta betekintést nyer az államháztartás kiadásaiba.⁹¹ Az állami gazdálkodást kemény bírálóban részesítették, miközben egyes szónokaik lehetetlen kijelentéseket kockáztattak meg, különösen a magyar bányákból évente Bécsbe szállított nemesére nagyságáról.⁹² Azt a gondolatot vetették föl, hogyha Magyarország maga kezelné a korona-javakat, a kamarai és az alapítványi jószágokat, sokkal nagyobb hasznot tudna rajtuk elérni. Azt ajánlották tehát, hogy a rendek 32 évre vegyék bérbe e jövedelmeket s igazgatásukra külön nemzöldi szövet alkossanak. Ilyen módon remélték előteremteni azt az összeget, amelyet a király tőlük adóban követelt. Ennek a tervnek azonban akadtak ellenzői is: az árvái követ, az esztergomi káptalan kiküldöttje, sőt Lukácsy, a különben elég hangos trencsényi követ is. Erre a nem várt nézeteltérésre az alapítványi javak adtak okot, amelyeket szintén bérbe kívántak venni. Ez azonban azt az aggodalmat keltette, hogy rendeltetésüktől elvonnák őket. Így kerekedett felül még a kerületi ülésekben az a nézet, hogy a királyi jövedelmek bérbevétele a királyt sérthetné. Vay tehát azzal a közvetítő indítvánnyal állította helyre az egyetértést, kérjék a királyiét a közjavak célszerűbb igazgatását, a kiadások és bevételek, valamint a Magyarországot terhelő adósságok rendes kimutatását és a nemesére kivitelének eltiltását. A nagy felháborodás után, amellyel a bizottsági jelentést fogadták, pénzügyi szempontból meglepően kedvező fordulat volt, hogy hajlandóság mutatkozott egy 50 millió alap létesítésére, és hogy állami bankot akartak alapítani. Dessewffyék a nemzeti bank helyett egy közös bankot tartottak megfelelőbbnek, amely az egész monarchia pénzkibocsátását egységesen vette volna át.⁹³

Az ilyen önállósági kísérletek ellen azonban Hager báró a konfidensek jelentései kapcsán kemény harcot indított a császár-

⁹¹ Wertheimer: *Az 181112. országgyűlés*, 111—112. 1.

⁹² Máriássy mondta, hogy havonként 2 millió értéket visznek ki. Hager okt. 26. Wallis nov. 1. Kab. A. 1864/1811.

⁹³ Wertheimer id. mű, 112—114. 1.; *Diarium 1811.*, 119—252. 1.; *Acta 1811.*, 61—119. 1.

nál. Hol a magyar nyelv érdekében elhangzott beszédek,⁹⁴ hol Vay és Dessewffy látogatása a nádornál vagy a nádor rokon-szenve Vay iránt adták az alkalmat kitöréseire.⁹⁵ Fölháborodva referált a banktervről is, egyenesen a nádort vádolta meg, hogy ezt a gondolatot Vay sugallatára ő propagálta,⁹⁶ majd azzal a hírrel jött, hogy a magyar váltócédula rajzát is elkészítették és mutogatják.⁹⁷ A pénzügyi térről tehát a dolgok minduntalan át-siklottak közjogira, és felszították a gyűlölet lángját. Amikor az egyik jelentés alapján Wallis megtudta, hogy Vay Vitéznek ellene irányuló támadását azzal intette le, hogy a kamaraelnök indigena, szenvedélyesen fakadt ki a király előtt: „Ha tehát nem volnék indigena, ok nélkül rágalmazhatnának és gyalázhatnának; mint, indigena azonban, ha alávaló és gazfickó volnék is, számíthatnék rá, hogy semmit sem szólnának ellenem. Mily szánalmas, mily szörnyű gonoszság.”⁹⁸

Az országgyűlés kinőtt abból a keretből, amelyben a király és a rendek tanácskozása lett volna az ország ügyeiről. Hogy nem a pénzügyi kérdéssről tanácskoztak, az már akkor kitűnt, mikor a rendek a felségjogok kérdésére vitték át a vitát. Ez nem volt logikátlan, logikátlaná csak akkor lett, amikor Wallis is közjogi tere csúszott át, holott ő csak a pénzügyeket képviselte és csak azok megvitatására volt szerepe. Ez az átcsúszás azonban a bizottsági tárgyalások idején csak látszólagos, mert Wallis ezen az alapon állott már 1810. október 27-i fölterjesztésében, amellyel az uralkodó föltétien bizalmát megszerezte, ezen maradt saját tervezetének kidolgozásakor, amikor a terhet egyoldalúan Magyarországra hárította át, majd amikor a megoldás részleteiben olyan kívánságokkal lépett föl, amelyek tulajdonképpen feleslegesek voltak, főképpen azonban, amikor az országgyűlés elé viendő tárgyakról nyilatkozva, meghatározta az országgyűléssel szemben követendő eljárást és föllátította azt a követelést, mint legfontosabbat, hogy az országgyűlés föloszlatása előtt válasz-

⁹⁴ Kab. A. 1208/1811. Radichovich okt. 19., Wallis nov. 4.

⁹⁵ Kab. A. 1802/1811., különösen III. és IV. Ilager okt. 12. és 14. jelentései kapcsán.

⁹⁶ Kab. A. 1716/1811., *Iratok*, IV. 125. sz.

⁹⁷ Kab. A. 1864/1811. XII. Hager okt. 27.

⁹⁸ Kab. A. 1864/1811. X. Hager okt. 25. Wallis nov. 1.

ezen regnikoláris bizottságot, amelynek feladata legyen, hogy a legközelebbi országgyűlés idejéig a rendeket a királlyal szemben képviselje és az ország alkotmányosan intézendő ügyeit a királlyal jogszerűen nemcsak megvitathassa, hanem ezekben az országgyűléséhez hasonló határozati joggal is bírjon. Ez világosan azt célozta, hogy ez a bizottság az országgyűléseket feleslegessé téve, azokat majdan helyettesítse; folytatása lett volna tehát, a korábbi konkurzugoknak, azzal a különbséggel, hogy azok csak a már megszavazott adót szavazhatták meg további időre, de nem fölemelt összegben, míg az új regnikoláris deputáció, ha a király kívánságára összehívják, minden ügyben korlátlan fölhatalmazású lett volna.

Egyelőre nem erről folyt a vita. Hiszen a kidolgozott terv szerint ezzel a gondolattal csak az országgyűlés berekesztése előtt volt szabad előállani, s azt a nádor előtt is gondosan titkolták. A dolgok a pénzügyi reform, Wall is aggresszív politikája, a bécsi kollegiális kormányservek tradicionális szelleme és Ferenc egyéniségének légysága, — másrésről az új erőre kapott magyar nemzeti érzés és 'a rendeknek hagyománytisztelete következtében a két különböző államszervezet, világnézet és érdek összeütközésévé fejlődtek. Kevés jelentősége volt már annak, hogy a diétán a különböző csoportok milyen jelszavakat hangoztattak; nagy árnyalati eltérések mellett is mindig megtalálták a megegyezés alapját, az eredetileg nyers szövegezéstől ahhoz a simításhoz, amelyet rendszeren a felső tábla és a nádor kifinomult mérséklete diktáltak. A köztársasági szabadszájú Balogh János és Vitéz János és az óvatos föllépésű, nagyműveltségű, választékos modorú főrendek: Ürményi országbíró, Balogh Péter, Illésházy István gróf, Barkóczy Ferenc gróf vagy Podmaniczky József báró közt e tekintetben nem volt lényegi különbség. Ez utóbbiak éppoly gondosan vigyáztak, hogy az alkotmányos jogokat semmi sérelem ne érje, mint akár Vay, Dessewffy vagy Szentkirályi, ha az ezek által fogalmazott felirati terveken sok kivetni valót is találtak. A szellem itt éppen olyan egységes volt, mint a másik oldalon, ahol kevesebben szóltak bele a dolgok vitelébe, de lett légyen az Wallis vagy Metternich, Hager báró vagy Almásy Ignác, Gustermann vagy Lakics György, személyiségük

egyéni színezetén túl valamennyien ugyanannak a szellemnek voltak képviselői. A harc tehát nem a diétán folyt, hanem a diéta és az osztrák császárság, a Gesamtmonarchie abszolutisztikus reakciós kormányzata közt. A diétán a csoportok ellentétei már a konferenciákon és a kerületi ülésekben lecsiszolódtak és ha a plenáris táblai üléseken kifejezésre is jutottak, ez már nem volt jelentős. János főherceg tanúsága szerint ott többen nagyon emelt hangon beszóltok, Dessevffy is kiabált, de a vita már megszövegezett üzenet! és fölirati tervek körül folyt és tulajdonképpen hozzászólás volt a szöveghez. Még leginkább a két tábla közt beszélhetünk komolyabb eszmecseréről, minthogy a felső tábla a kifejezéseken túl a felvetett megoldási javالاتokat is fölülbírálta abból a szempontból, hogy szükséges-e vagy egyáltalán alkalmazható-e a rendek javasolta módozat.

Az országgyűlést Ferenc Wallis szemüvegén át látta, aki egy előterjesztésében azt így festette le:⁹⁸ „Az egyik párt szalásokból és veszett rossz emberekből áll, akik mindent össze akarnak zavarni és lerombolni, hogy a zavarosban halászhasanak. Ez nem félne sem a király elárulásától, a csatlakozástól Oroszországhoz, az ország eladásától, a seregek félrevezetésétől, a nép föllázításától és semmiféle mégoly nagy gyalázattól, ha azzal célját elérhetné. Ez a sansculotte párt, Magyarország jakobinusai; ez az összeesküvőknek 1790 óta fennálló, még ki nem irtott, titokban folyton terjeszkedő pártja. — A másikba azok tartoznak, akik a papírpénzt pusztán elméletből, vagy az elmélet teljes hiánya miatt (Balogh—Vitéz) egy csapásra el akarnák tüntetni és csali az aranyban és ezüstben látják a monarchia boldogságát. A harmadik párt — az úgynevezett mérsékeltek — a csökkentett papírpénz fokozatos bevonását kívánják, tehát legalább egyelőre annak fenntartását. A negyedik mágnásokból áll, akiknek túlnyomó nagy része erősen eladósodott, napról-napra él, becsületét pazarlásban és semmittevésben látja; ők semmit sem kívánnak inkább, mint a kurzus rosszabbodását, a legnagyobb szorultságot, hogy Felsőgedet a papírpénz elejtésére bírják és adósságaikat olcsóbban és könnyebben visel-

⁹⁸ 1811. nov. 8-án Kab. A. 1224/1811., *Iratok*, IV. 121. sz.

hessék. Tulajdonképeni királyi párt nincs, csak néhány egyes, Felségeddel szemben alázatos és jó gondolkozású férfiú van. De az ő nyilatkozataik, mint pl. az országbíróé, vagy Miajláth udvari tanácsosé (ez a perszonális!), elhangzanak minden hatás nélkül. A király hívei közül sokan nem elég bátrak, hogy megmutassák magukat, mert a nádor ő császári fenségének viselkedése miatt — aki ma ezt és holnap az ellenkező nézetet vallja, a rendeknek, tekintet nélkül szürnyúséges viselkedésükre, hízeleg és tőlük mintegy vezetteti magát, — nem tudnak kiokoskodni és visszaemlékező előző országgyűlésekre, amelyeken a felségjogokat mindig föladták és szájaskodókat tüntettek ki, félnek, hogy nem tudnak érvényesülni és feláldoztatnak. Különbö a Felségedhez teljesen és tisztán hű mágnásoknak, valamint főpapoknak száma igen kicsiny. Mellék tok in tetők, önzés és zsugoriság a főfügök a felső táblán is. A mágnások legnagyobb része (köztük különben is kevés az államférfi, a szónok és az okos ember) összeszűri a levelet a rendekkel, felkeresi őket, ilymódon játszani szeretne a trónnal a saját javára, Felségedet árnyékkirályá aljasítaná le és Ulászló idejét óhajtaná újra felidézni.“

Ebből a leírásból a gyűlölet árad, a megsértett Wallis féktelen szenvedélye. Hiába teszi hozzá: „Ebben a jellemzésben egy szót sem túloztam és fejemmel állok jót Felségednek, hogy jól láttam és nem raktam fel túlságosan élesen a színeket, aminthogy általában minden túlzásnak esküdt ellensége vagyok.“ Ez a megjegyzés sorait még kiszámítottabban irányzatnak tünteti föl. Abban az aktasorozatban, amellyel Wallis a maga céljait előkészítette, ez is csak egy láncszem. Amióta nem tudta kieszközölni a királytól a rendek szeptember 30-i föliratára a gyors és kemény, elutasító választ, szívós energiával készítette elő az uralkodónál a hangulatot, hogy újabb csapást mérhessen az országgyűlésre. Az országgyűlés sorsára már nem az volt döntő, hogy mit csinál, hanem, hogy Wallis mit referál róla és mit tanácsol. Már az október 14-i ülés után váddal lépett föl a nádor ellen, amiért nem mutatta be a királynak előzetesen a pénzügyi bizottságnak a diéta elé terjesztett jelentését, különösen azokat a mellékleteket, amelyek az insurrekció konkurrenciális pénztárának elszámolásait tartalmazták, és ebből vészes fejleménye-

ket jósolt.¹⁰⁰ Rákövetkező nap rendőri jelentést tett a császár elé a nádor szolgaszemélyzetéről, hogy a cukrásza és az ezüst-tisztogatója a devalvációs pátens ellen beszéltek.¹⁰¹

Sértődöttségének igazi oka mégis a szeptember 30-i leirat maradt, s a kellemetlen kérdések, amelyeket a pénzügyi bizottság' hozzá intézett. így támadt az a sajtóságos gondolata, hogy — megint csak a császártól várva segítséget — azt javasolta, hogy újabb kérdezősködéseikre tagadják meg a választ, s a rendekhez olyan fejedelmi parancs menjen, amelynek értelmében az uralkodó a bizottságnak külön kihallgatáson kész megadni a fölvilágosításokat az új pénzügyi rendszerről.¹⁰² Mária Ludovika császárnét, aki akkor a külpolitikai fölfogás alapján szembenálló ellentétek kiküszöbölésével egy harmadik irány kibontakozását óhajtotta volna, az ellentétek harcában ingadozó uralkodónak elmélyedésével és függetlenítésével környezetétől,¹⁰³ ez a terv fölötté megbotránkoztatta. Hiszen az éppen az ellenkezője volt annak, amire ő törekedett volna és a császárt a miniszterek eszközévé süllyesztette volna le. Bizonyos, hogy Wallisnak nem az volt a szándéka, hogy Ferencet vitába sodorja a bizottság tagjaival, ahogy az a császárné fantáziájában kiszíneződött,¹⁰⁴ de a személyes uralom elméletének olyan eltévelyedése, amely csak olyan önkényes és szenvedélyes miniszterben fogamzhatott meg, amilyen Wallis volt. Homlokegyenest ellenkezett mindenestre a miniszteri felelősség elvével, amelyet épp ezen az országgyűlésen hoztak szóba Dessewffy József és a körülötte csoportosulók. Az audienciából, amely inkább valami ad audiendum verbum citálás jellegét ölt-

¹⁰⁰ Kab. A. 1224/1811., *Iratok*, IV. 121. sz.; Diarium 1811., 123. 1.; *Acta 1811.*, 49-60. 1.

¹⁰¹ Kon. A. 1178/1811. akt. 15. „Aus diesem Berichte ergibt sich, dass der Zuckerbäcker Salzer und der Silberjunge Eckmayer gegen die höchsten Anordnungen und insbesondere gegen das Finanzpaitent frevelnd gesprochen und zu den Raisonners gehören sollen. Eure Majestät kennen die Gesinnungen selbst der höheren Umgebung Seiner k. Hocheit des Palatinus am besten, und wissen sehr gut, was man laut, bestimmt und allgemein davon spricht.“

¹⁰² Kab. A. 1198/1811., *Iratok*, IV. 127. sz.

¹⁰³ János fhg. naplója Kronesnél id. mű, 89. 1.

¹⁰⁴ E. Guglia: *Kaiserin Maria Ludovica*. 132. 1. „Der Kaiser soll sich selbst persönlich mit den Sophismen dieser geborenen Juristen herumschlagen, der noch dazu nur deutsch spricht“ — kiáltott föl.; WerUicimer: *Az 1811111. országgyűlés*, 101—102. 1.

hette volna magára, nem is lett semmi. A tervtől felesége föl-háborodásának hatása alatt bizonyára Ferenc is meghökkent. Ezekből a napokból származik az a tudósítás, hogy ő maga is úgy nyilatkozott: kíváncsi, hogy Wallis meddig bírja még a rendek rohamát.¹⁰⁵ Ferenc azonban nem tudta magát Wallis varázsa alól kiszabadítani, különösen amikor magyarok is, mint főképp Almásy Ignác és Lakics György ugyanilyen értelemben informálták.¹⁰⁶

Talán ennek a gondolatnak kapcsán merült föl a terv, hogy a király elkedvetlenedésének azzal adjon kifejezést, hogy elhagyja Pozsonyt. Erre lehet következtetni abból, hogy Wallis október 7-én még nagyon melegen ajánlta a császár figyelmébe az audiencia, gondolatát és másnap már tanácsokat adott, hogy Ferenc utazása Pozsonyból milyen külső megnyilatkozások közt történjék, hogy ne vegyék gyengeségnek, „hogy valahogy azt ne gondolják, hogy aggodalomból történt, hogy Felsőged megingott, hogy Felsőgedet a rendek esztelensége és arcátlansága űzte el Pozsonyból, mert bármennyire megdöbbenette a rendeket, főképp a lármásokat- a legfelsőbb elutazás, annyira iparkodtak a dolognak az ellenkező látszatot adni, és annyira kétségtelenül el fognak követni mindent, hogy ezt az ő diadaluknak tüntessék föl“. A javasolt intézkedések pedig a következők voltak. Rendeljen a király Pozsonyba még néhány vezérkari tisztet „von unerschütterlicher Anhänglichkeit, Weltkeimniss und Gewandtheit“, akiknek élére Maycr von Heldensfeld Antal vezérőrnagy volna állítandó, hogy a felső körökben is legyenek megfigyelők, és hogy egy erőszakos lépés szüksége esetén a lármázok elfogatása gyorsan és csendben legyen végrehajtható. Intézzon iratot a nádorhoz is, hogy állhatatosan cs eréllyel lépjen föl, a rendeknek ne kedvezzen és ne engedjen, hanem határozott föllépéssel mozdítsa elő az országnak a király ügyétől el nem választható javát. Hasonló iratot javasolt a perzsonálishoz, a királyi jogügyek igazgatójához pedig olyan utasítást, hogy ne tűrje a királyi jogok és az állami igazgatás ellen irányuló támadásokat, és végre, hogy cáfolja meg azt a hazug-

¹⁰⁵ Wertheimer: Az 1811/12. országgyűlés. 130. 1.

¹⁰⁶ *Iratok*, IV. 121. sz.

ságot, amely szerint a királynak nagy kincs állna rendelkezésére.¹⁰⁷ Ezt a fölterjesztést Ferenc azonnal Metternichhez juttatta, aki rögtön válaszolva, mindenben helyeselte Wallis javaslatait, csak az utolsó ponthoz jegyezte meg, hogy a királyi kincsről terjesztett híreket a nádor már egy elegyes konferencián megcáfolta, majd ezt a nyilatkozatát a felső táblán is megismételte, amely azt november 8-i üzenetében közölte az alsó táblával is. E pontban tehát fölöslegesnek tartotta az újabb iratot, de arra az esetre, ha a király ezt a kívánságot is teljesíteni akarná, egészen más szöveget ajánlott, gondosan kihagyva mindazokat a provokáló kifejezéseket, amelyek a rendeket sérthették volna.¹⁰⁸ Ezzel tehát megtörtént Wallis kezdeményezésére az első lépés az erőszakos megoldás, az oly régen tervezett államcsíny — amint Wallis ebben az iratában nevezte —, a „coup de main“ irányában. Mayer tábornok megbízása már az erre való fölkészülést jelentette. Mindez természetesen államtitok maradt; hogy Mayernek mi a feladata Pozsonyban, arról néhány beavatotton kívül senki sem tudott.

Ezek a fontos döntések november 8-án történtek és rákövetkező nap a rendeket már megint izgalomba hozta egy Bécsből jött hír: Hager báró rendőrségi alelnöknek egy átírata, amelyben Ferenc császárnak november 4-én hozzá intézett parancsát szóról-szóra közölte. Ez a parancs így hangzott: „Attól, amit birodalmam javára elhatározandónak tartok, semmi esetre sem fogok eltérni és a dacot, engedetlenséget és jogaim korlátozását Magyarországon éppen olyan kevésbé fogom megtűrni, mint bárhol másutt, de annak is útját fogom állani, hogy a rendek az én jóakaró, összes államaim javát egyaránt szolgáló atyai szándékomat meghiúsíthassák és ezzel a maguk és az örökös tartományok szerencséjét aláashassák. Megbízom önt, hogy ezt a szilárd és rendületlen elhatározásomat, minden rendelkezésére álló közvetlen és közvetett úton, köztudomásra hozza.“ A hír különböző forrásokból érkezett egyszerre több helyre s a szövegek megegyeztek, utóbb azonban a királyi parancsnak egy másik rövidebb szövege is akadt. Ez így szólt: „Az országgyűlést feloszla-

¹⁰⁷ Kab. A. 1224/1811., *Iratok*, IV. 121. sz.

¹⁰⁸ Hausarchiv Hungarica p., *Iratok*, IV. 121. sz.

tom. Visszatérek székvárosomba, ahonnan tisztjeim útján fogom parancsaimat az országgal tudatni, és ha ezek engedetlenségre találnak, akkor karddal a kezemben fogom igazamat keresni.¹⁰⁹ A rendek közt, nagy megütközést keltett az eset. A nyugalmat csak a nádornak egy a perszonálishoz intézett írása csillapította le, amelyben kijelentette, hogy a Hager-féle irat másolatainak elterjedése után, tudva, hogy az milyen káros hatással lehet az országgyűlésre, mindjárt Bécsbe ment, hogy az ügyben bizonyosságot szerezzen. Értesíti tehát a perszonálist, hogy a király neki kijelentette, hogy ilyen tartalmú iratot sem Hagerhez, sem Saurau gróf rendőrminiszterhez nem intézett, sőt föl is hatalmazta a nádort, hogy ezt a kijelentését a rendekkel tudassa és őket megnyugtassa. A nádor hasonlóképpen a perszonálist kérte ennek közlésére az alsó tábla tagjaival, hozzátéve egyben, hogy Bécsben egy másik szöveget is forgalomba hozott valami rossz-akaró, amelynek hamisított volta szembeszökő. Ez utóbbi szerzőjének fölfedezésére megindult a vizsgálat.¹¹⁰

Az ügy előzménye az volt, hogy Hager és Wallis tervszerű áskálódásaikkal tényleg célt értek. Hager október 23-án a magyar országgyűlési iratok közzététele tárgyában tett előterjesztést. Ámbár ez 1790 óta törvényesen előírt formákban történt és arra szolgált, hogy az országgyűlés tagjai közt szétosztassék, s ezek azt kiküldöikkel is közölhessék, Hager abból a szempontból támadta az akták kiadását, hogy a rendek üzeneteikben és fölirataikban olyan hangot ütnek meg, „amilyent még a francia nemzeti konvent sem használt és a belőlük kiáradó arisztokratikus-demokratikus forradalmi szellem, ha Felséged a rendi szabadságok leple alatt tovább is megtűri a közvéleménynek ilyen megdolgozását, még a német tartományokat is meg fogja mételezni, vagy legalább is elkedvetleníteni.”¹¹¹ Ugyanezekben a napokban Wallis és Hager mellett befolyásos tábormokok is állandóan a „Dreinschlagen“ jelszavát emlegették a császárnak. János főherceg különösen Duka Péter altábornagyot és Prohaska János báró altábornagyot emlegeti naplójában, mint ilye-

¹⁰⁹ Wortheimcr: *Az 1811/12. országgyűlés.* 118—120. 1.

¹¹⁰ U. ott, 120. 1., *Iratok*, IV. 123. sz.

¹¹¹ Wertheimer id. mű, 116—118. 1.

neket;¹¹² Dukával kemény összeszólalkozása is volt.¹¹³ A sok azonos hang végre levette Ferenc császárt a lábáról, kiadta a rezolúciót, amelyben azonban arról nem volt szó, hogy Hager a királyi kéziratot közölje, csak hogy elhatározását terjessze. Utólag november 15-én még vissza is kellett vonnia ezt az iratát és szemrehányásokban volt része, amiért a császári kéziratot közreadta.¹¹⁴ Az eset így visszafelé sült el, pedig Bécsben november 8-án már ujjongva beszéltek, hogy Wallis föllépett a magyar alkotmány ellen s a nádort elfogatják, egy más verzió szerint: hogy lemondott.¹¹⁵ Természetes, hogy ezek az urak nem bocsátották meg a nádornak közbelépését. Keserű panaszkodással vitték a nádor levelét a császárhoz, és hozták a híreket Pozsonyból, hogy a rendekre milyen fölbátorítólag hatott a kiadott rendelet visszavonása.¹¹⁶ Radichovich egyik jelentése alapján Wallis arról is beszámolt, hogy Dessewffy József gróf Magyarországon lázadást készít elő és Hadik András gróf altábornagy, Brunszvik gróf tárnokmester és Beckers gróf, a nádor szárnysegéde, azon fáradoznak, hogy abba a nádori is bevonják; intézkedéseket követelt tehát a császártól e terv megghiúsítására. Ez már a Hager-ügy lebonyolítása után történt, s hogy a császár akkor már nem volt olyan tökéletesen meggyőződve tanácsadói és Wallis elfogulatlanságáról, azt bizonyítja, hogy a kamaraelnök előadványára azt írta rá, hogy hozzájárul „mit einer kleinen Abänderung“, amely változtatás csak abból állott, hogy a trón ellen irányított terv említésénél hat szót szúrt közbe: „wenn es ja wirklich existiren sollte“, amit mindenesetre kiegyensúlyozott azzal a megjegyzéssel, „hat sich meines Erachtens mein Herr Bruder in der Art, wie das Schreiben im den Personal verfasst is, nicht gut benommen, so wie der Gebrauch,

¹¹² L. János főherceg naplóját Kronos id. mű, 121. 1.: „Viele Herren behandeln den Landtag viel zu leicht. Duka und Prohaska, zwei Männer die Einfluss haben, rüden von nichts als von Dreinschlagen. Bei Ersterom ist es Hass, weil er edn Raiae ist. Sie finden das so leicht und denken weder an die Mittel dazu, noch an die Folgen.“

¹¹³ U. ott, 126. 1.

¹¹⁴ Wertihcimcr id. mű, 126—127. 1.

¹¹⁵ U. ott, 121. 1.

¹¹⁶ Kab. A. 1811: 1872., 1873., 1226. *er-1227.*, *Iratok*, IV. 123 sz.

der von diesem Schreiben gemacht worden, nicht zweckmässig war“.¹¹⁷

A november 4-i legfelsőbb elhatározás és a november 5-i Hager-féle irat körül azonban nem szövegük az, ami a figyelmet magára vonja, hanem mindaz, amivel ezt a rezolúciót Ferentől kicsalták, s amit azután is elkövettek, hogy Ferenc császárt ebben az irányzatban megtartsák. November 5-én Wallis Radichovich konfidansnek egy néhány nap előtti jelentése kapcsán szintén terjedelmes irattal ment, a császárhoz, amelyben már említi az előző nap Hagerhoz intézett kiadványt. Radichovich szintén egy legfelsőbb elhatározást sürgetett, amelynek még 5-én kellett volna megtörténnie, hogy megelőzze a felső tábla választát a rendi üzenetre. Ezt a rezolúciót Wallis nem helyeselte, de kiemelte, hogy nem ennek az eszköznek a szokatlan volta ellen foglal állást. Sőt maga is nagy jelentőséget tulajdonított az ilyen rendkívüli eszközöknek és ő is hasonlót javasolt, és pedig, hogy a császár társaságban kellő komolysággal jelentse ki, hogy nem fogja tűrni, hogy rosszakaratú fősvénység és szofizmák uralkodói szándékait megghiúsítsák és a monarchiára vészt és pusztulást hozzanak. Ugyanakkor Erdödy kancellárhoz is kívánt egy a Hager báróhoz előző nap intézett kézírathoz hasonló szövegűt, egy másik utasítaná Bellegarde tábornagyot, a haditanács elnökét, hogy a csapatokat hangolja a kontribúció tárgyában szerkesztett fölirat ellen, egy harmadik pedig Hagert, hogy leplezze le a rendek szándékait. Az utolsó kívánsága — amelyre láthatólag a legnagyobb súlyt vetette — az volt, hogy komoly intelemmel bírja rá a nádort erélyes föllépésre a rendek ellen. Hívja össze őket és jelentse ki nekik, hogy nagy melegséggel karolta fel ügyüket és képviselte a királynál kéréseiket és kívánságaikat, de mély elszomorodással látja, hogy rajtuk úrrá lett a szédelgés, önzés, engedtlenség, hálátlanság és a civakodás szelleme, hogy oly módon viselkednek, amely a magyar alkotmányosságot lealázza, őket egész Európia szemében megbélyegzi és jóvátehetetlen szerencsétlenséget, hoz rájuk, a következő nemzedékekre, az országra és a monarchiára. Erre hivatkozva jelentse ki, hogy mint osztrák főherceg nem vállalhatja tovább a megtisztelést, hogy élükön

¹¹⁷ Kab. A. 1226/1811., *Iratok*, IV. 123. sz.

álljon, és a nádorságot visszateszi az uralkodó kezébe, mert som azokban a borzalmakban, amelyeket maguknak megengednek, sem az ország szégyenében neon akar részes, sőt még tanú sem lenni. Az Erdődyhez, Bellegardehoz és Hagerhez intézendő iratokat meg is szövegte. Az utóbbi valóságos parasztlázítás volt. A Hager-eset után ezek a javaslatok már nem kerültek végrehajtásra, az irat rezolvátlanul maradt az akták közt.¹¹⁸

Ezzel egyidejűleg még egy tervezet volt előkészítve, hogy hasonló célt szolgáljon. Hager báró terjesztette elő még november 1-én a magyar közjog hírhedt írójának, Gustermannnak egy javaslatát Magyarországon életbeléptetendő intézkedésekről, amelyek elsősorban a parasztságot és a polgárságot akarták kijátszani a nemesség ellen. A közben történtek után Wall is ugyan november 12-én ezt az aktát még előterjesztette, azzal a rezignált megjegyzéssel, „welche wenigstens vor der Hand nicht an der Zeit sind“.¹¹⁹

A nádor közbelépésének tehát még sikerült egyelőre a bécsi udvar alkotmányfosztó terveinek méregfogát kitörnie, illetve inkább csak a kataklizmát elodáznia. Nem jelentett ez az eredmény egyebet, mint hogy Bécsnek egyelőre várnia kellett a már elhatározott csapás végrehajtásával. A november 4-i elhatározás visszavonása csak még jobban elkésérítette a császár tanácsadóit. Hager báró, ha a császár szemrehányásait cd is viselte, aligha szívelhette el, hogy az összes hatóságokhoz értesítést kellett küldenie, hogy a közölt rendeletét a császár nem adta ki, s a magyarok előtt úgy kellett nyilatkoznia, hogy ilyen szöveget sohasem látott.¹²⁰ Ha Hagercknek egyelőre hangfogót is kellett tenniök hangszerükre, ez csak rövid átmeneti időre szólt, hangszerük azonban ugyanaz maradt s rövidesen ismét teljes erővel használatba vetitek.

Az incidens éppen az országgyűlés legfontosabb tárgyalásai idején történt. Éppen a mérséklet hulláma kerekedett fölül: el-ejtették a királyi jövedelmek bérbevételének gondolatát, sőt Dessewffy kedvenc eszméjét, a felelős kormány követelését is. 9-én

¹¹⁸ Hausareliiv Hungarica., *Iratok*, IV. 122. sz.

¹¹⁹ Kab. A. 1870/1811. II.; Wertheimer id. mű, 135. 1.

¹²⁰ Wertheimer id. mű, 125. 1.; Kab. A. 1226/1811.. *Iratok*, IV. 123. sz.

Dessewffyék még rohamra mentek a papírpénz ellen, hogy az a legrövidebb időn belül kivonassák a forgalomból, de a határozat mégis úgy szólt, hogy a királyt fölkérjék a papírpénzgazdálkodás elejtésére és arra, hogy bevonásának módozatait még a folyó országgyűlésen beszélje meg a rendekkel. A nádor már azt remélte, hogy a felső tábla segítségével további enyhítést is fog elérni, de — talán éppen a Hager-féle irat hatása alatt — a felső tábla megkötötte magát és nem akart további változtatásokkal akadályt gördíteni a fölirat elfogadása elé.¹²¹ November 11-én tehát fölterjesztették azt.¹²² Hosszú érveléssel bizonyították a reform törvénytelenségét és hogy papírpénzzel nincs remény a gazdasági helyzet orvoslására; hűségük hangoztatása mellett mégis kijelentették, hogy sem a 100 milliós fedezetet, sem az évi 12 milliós hozzájárulást nem vállalhatják magukra. A deficitet illetőleg éreztették azt, hogy az örökös tartományok hiányának fedezésére nem érzik magukat kötelezetteknek. Lényegében pedig arra az álláspontra helyezkedtek, hogy „a kincstár kilábolására a szomorú helyzetből nincs más mód, mint hogy a monarchia iparosodásának forrásai, még ha az átmenetileg a kincstár kárával járna is, mielőbb megnyittassanak és mindazokat az akadályokat elhárítsák, amelyek a nemzeti gazdálkodást hátráltatják“. Azzal a kéréssel zárták tehát a föliratot, hogy terjesztesse a király maga elé azokat a kéréseket, amelyeket régibb országgyűléseken az ország és a közjó érdekében előterjesztettek, és adjon rájuk az ország hasznának és a monarchia boldogságának megfelelő választ. Hogy pedig a királyi jövedelmek gyarapítását is tárgyalhassák, kérték a jövedelmek és kiadások közlését, beleértve a bányagazdálkodásra vonatkozókat is. Kifejezték azt a reményüket, hogy a magyar kamarát a törvényeknek megfelelően függetleníteni fogja, hogy a pénzverést a királyi kamara és a támokmesteri hivatal alá rendeli és a kereskedelmet az örökös tartományokkal régi állapotába visszaállítja, amivel izemben megígérték, hogy az ő buzgóságuk és hűségük a király iránt sem fog megfogyatkozni.¹²²

¹²¹ *Iratok*, IV. 122. sz.; *Diarium* 1811., 271—274. 1.

¹²² *Diarium* 1811., 274. 1., *Acta* 1811., 93—114. 1.

¹²³ *Acta* 1811., 107. és 113—114. 1.

Hogy a nádor legújabb tapasztalatai után milyen komoly-nak és veszedelmekkel terhesnek tánta a helyzetet, azt bizonyítja, hogy mindjárt a felirat elkészülte után maga is Bécsbe ment, hogy résen legyen és azokat az akadályokat, amelyek az országgyűlés további munkája elé hárulnának, tekintélyének teljes latbavctésével elháríthassa. Bizonyára nem gondolta, hogy ez a feladat hosszú heteken át fogja őt a császárvárosban lekötöni. Hogy legalább az országgyűlés felől felszabaduljon, hozzájárult, hogy a rendek időközben a sérelmek tárgyalásával foglalkozzanak. Befolyása a bécsi udvarban azonban már korántsem volt a régi. A múlt gyanúsításait új hangoztatóik erősen eltúlozták; ami Bécsben akkor folyt, az már rágalomhadjárat volt. Hager, Wallis és Metternich nem értették meg sem az alkotmányos gondolkodást, sem a nemzeti érzést és felbuzdulást. Ami nem egyezett a saját felfogásukkal, azt „dummdreist“-nek, a legjobb esetben „Sophisterei“-nek nevezték,¹²⁴ de ezen iülmcne mindenben gonoszsgot és árulást láttak, amelyért méltán vérpad és akasztófa járna ki,¹²⁵ és mint a legnagyobb szörnyűséget tárták az uralkodó elé, hogy mindez egy királyi herceg támogatásában részesül. A helyzet „gyalázatát“ emlegették és okát csak népszerűséghajhászásban, bűnös becsvágyban és hatalomratörésben vélték megállapíthatni.¹²⁶ Még diplomáciai levelezésben is úgy beszéltek a nádorról, mint a beavatottak előtt közismerten eltévelyedettről, és Metternich a november 11-i fölimltal kapcsos-

¹²⁴ Wallis okt. 30-án ezekkel a szavakkal jellemzi Vayt: „Trugschlüsse, Sophisterei und Rabulisterei“ (Kab. A. 1200/1811); „Der Widerspruchsgeist und die Sophistereien dieser Menschen“ (szept. 21. Kab. A. 1846/1811.) u. ott: „Vay der wenn nicht ein schlechter Mensch, doch ein arger Sophist“; nov. 1-ön ugyancsak Wallis: „sind des Desöffy, Mariassi und Vitéz Aeusserungen plump, unlogisch und in finanoieller u. et-aat «wissenschaftlicher Hinsicht wahrhaft erbärmlich“ (Kab. A. 1864/1811.).

¹²⁵ Pl. „Wenn die Absichten der sogenannten Hofgosinntn Vay, Pctdiy, Balloghi, Peter Ballogh, Bargotz.v wahr sind, so kann ich diese Menschen nicht anderst als die gefährlichsten und verworfensten Verbrecher ansehen.“ (Wallis nov. 14. Kab. A. 1872/1811.); „Ein Grayamen solcher Art wiirdo in den deutschen Staaten den Verfasser auf den Galgen und in jedem europäischen Staate auf das Blutgerüst wohlverdientermassen bringen.“ (Wallis nov. 23. Kab. A. 1878/1811.); „Wie böse und sträflich die Gesinnungen der Ungarn seyen.“ (Wallis okt. 4. Kal. A. 1858/1811.)

¹²⁶ „das Wohlwollen der Stände ängstlich suchende Benehmen... des Palatinus.“ Kab. A. 1864/1811. XIV.

latban legnagyobb megütközésének adott kifejezést, hogy azon a nádor aláírása szerepelhet.¹²⁷

Bécsben egyelőre semmi sem látszott mozdulni. A harcias pártot cselekvési szándékában erősen megbénította a császár határozatlansága. Ferenc, ha kényes helyzetbe jutott, szívesen menekült a halasztás eszközéhez. Ámbár a magyar kancellária két válasz tervezetet is fogalmazott, Ferenc ezeket egyelőre tanácsadóihoz, egyiktől a másikhoz küldözgette, hogy véleményüket meghallgassa. A konfidensek jelentései Hager fölterjesztésében azonban továbbra is bőséges alkalmat szolgáltatott Wallisnak Ferenc császár befolyásolására. Még a novemberi fölirat előtt meg is kezdte ezt az előkészítést. Vogl jelentése kapcsán Ferenc már október 19-én azt olvasta Wallis referátumában, hogy a rosszindulatúnk arra törekszenek, hogy az országgyűlésnek erőszakkal vége vettessék.¹²⁸ A hó végén már azt jelentették neki, hogy a rendek általánosan azt hiszik, hogy szét fogják őket kergetni,¹²⁹ de amikor a császár a föliratra nem válaszolt mindjárt, a jelszó már az lett, hogy a komoly föllépést az országgyűlés ellen nem lehet tovább halasztani.¹²⁹

Pozsonyban időközben a rendek a sérelmek összeállításával foglalkoztak. November 29-éig országos ülést nem is tartottak. Csak 30-án kezdte meg az alsó tábla a sérelmek megvitatását.¹³¹ Ezek korántsem voltak olyan kiélezett kérdések, nem keltettek annyi izgalmat, de mégis sok érintett közülük olyan tárgyat, amely az udvarban megütközést keltett, és amelyet alkotmányellenes tanácsodói örömmel használtak föl a király föl izgatására. A sort a rendek a Horvátországtól elcsatolt rész ügyével kezdték, s a jogfenntartás érdekében le akarták szögezni, ha ezek

¹²⁷ Hausarchiv Hungarica O. Metternich & Schwarzenburg levélváltásában és Metternich 1811. dec. 8-i velemenycbon. *Iratok*, TV. 128. sz. „... (lass ein Prinz des Allerhöchsten Hansen sie Unterzeichnete, füllt das Muss des Austösigen.“

¹²⁸ „Plan der Hochelgesinnten den Landtag gewaltsam anfhelben zu machen.“ Kab. A. 186-2/1811.

¹²⁹ Kab. A. 1200/1811.

¹³⁰ Kab. A. 1872/1811. „Darum scheint mir Leurs recht zu haben, dass die Dreufetigkeit der adelichen Demokratie min auf den höchst erreichbaren (irad gestigon sei und eine endliche Entscheidung nicht mehr verschoben werden kömie.“

¹³¹ *Diurnum 1811.* 277—290. 1.

a területek újra visszakerülnének a monarchiához, ismét Magyarországhoz csatolandók.¹³² Ennél nagyobb ellenhatást váltott ki Bécsben az a vihar, amely az országgyűlésen támadt néhány könyv nyomán, amely a magyar alkotmányról és az inszurrekció használhatatlanságáról szólt. Gustermann tanár és cenzor könyve a magyar alkotmány keletkezéséről,¹³³ egy névtelen irat „Vertheidigung des Brückenkopfes von Pressburg im Jahre 1809.“ és Piringer Mihály udvari titkár könyve „Ungarns Bänderien“ voltak ezek, amely utóbbinak egyelőre még csak első kötele jelent meg, de annak tenorja is az volt, hogy a rendek nem teljesítik azokat a katonai kötelezettségeket, amelyekkel tartoznak, s hogy ezeket a kor viszonyai szerint kell átalakítani.¹³⁴ A rendek az alkotmány ellen intézett támadást, ócsárlást láttak ezekben az iratokban s azt követelték, hogy az ilyen gyalázkodásokat Ausztriában is tiltsák el és a cenzúra révén akadályozzák meg hasonló sajtótermékek megjelenését. E könyvöket azonban az udvar a legnagyobb rokonszenvvel fogadta, tőlük a magyarok fölvilágosítását várta, a szerzőket tiszteletreméltó bölcs tudósoknak tekintette és csak visszásságot látott abban, hogy a rendek oly szenvedélyesen kelnek ki ellenök.¹³⁵ Túlságosan azonban ezt még nem lehetett a diéta ellen kiélelni. Az első olyan gravamen, amellyel a konfidensok lármát csaptak, az ad audiendum verbum regium történt Bécsbe idézések voltak.¹³⁶ Először a renitens Nyitra megye ellenzéki vezetőit, majd más megyék túlbuzgó vezéreit citálták Bécsbe, hogy a király nemtetszése tudtukra adassák. Némiképpen a nemtetszés nyilvánítása ellen emeltek szót, hanem a külföldre idézés ellen, amelyet a törvény jogügyekben tiltott. Erről Bécsben már a kerületi ülés tárgyalásai alapján értesültek; Hager már november 24-én jelentette azt a kabinetnek és Wallis 29-én mutatta be a jelentést a királynak, hangoztatva, hogy ennek a gravámennek csak az a

¹³² *Diarium 1811.*, 277—282. 1., *Acta 1811.*, 176—177. 1.

¹³³ *Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungern*. I. (Wien, 1811.)

¹³⁴ *Ungarns Bänderien und- desselben gesetzmassige Kriegsverfassung überhaupt*. (Wien, 1810.)

¹³⁵ *Diarium 1811.* 282—286. 1. *Acta 1811.*, 177—178. 1.

¹³⁶ *Diarium 1811.*, 286—289. 1., *Acta 1811.*, 179. 1.

célja, hogy a királyi tekintélyt végkép aláassa és följújtsa II. Ulászló korát.¹³⁷

Sokkal élesebb lett azonban az udvari körök állásfoglalása, amikor december elején a magyar nyelv kérdését vitatták.¹³⁸ Ez a kérdés sokkal szélesebb alapon és élesebben került szőnyegre, mint a megelőző gyűléseken, a miatt az elutasítás miatt, amiben 1807-ben részük volt. A vezérszónok ebben is Dessewffy volt, maga is író, Kazinczy lelki barátja, de mások is vetekedtek vele abban, hogy a nyelv érvényesítése milyen viszonylatokban volna szükséges. Az alaphang az volt, hogy amit II. József a német, nyelv érdekében elrendelt, mindazt követelni kellene a magyar érdekében.¹³⁸ A nem magyar vezető réteg ellen fordultak. Míg odafönn az udvarban — kívánságaiktól megijedve — mind azt búgták az uralkodó fülébe, hogy ilyen alapokon a nem magyar anyanyelvűek kiszorulnának a hivatalokból és vezetésből, a rendek határozottan azt kezdték hangoztatni, hogy Magyarországon no lehessen tisztviselő, katonatiszt, pap, aki nem tud magyarul. A hivatalok magyar ügyvitelét sürgették, ott, ahol lehet — különösen a megyéknél —, azonnal, ahol ez nem megy, fokozatosan, de mentől rövidebb idő alatt, s ezért az iskolára vetették a szemöket. Tanítsák mindenütt a magyar nyelvet, hogy a főnálló akadályok elháruljanak.¹⁴⁰ Ez bizonyos ellenliatást is váltott ki, különösen az északi megyékben. Lukácsi, Trónusén megye ellenzéki követe, légi népszerű szónok, túlzottan tartotta a kívánságokat, védelmébe vette a magyarul nem tudók ügyét, s utána Arva, Szepes és más megyék követei is bevallották, hogy hirtelenében nem tudnának átmenni a magyar ügyvitelre. Az egyház is felszólalt a latin érdekében és szónokai kifejtették, hogy a teológusoknak annyi stúdiumuk van, hogy nem lehet őket még a magyarral is megterhelni.¹⁴¹ A horvátok

¹³⁷ Kab. A. 1878/1811. II.

¹³⁸ *Diarium 1811.*, 334—344., 345—367., 309—371., 376—397. és 420—433. 1., *Acta 1811.* 127—129. és 154—158. 1.

¹³⁹ *Diarium 1811.*, 349. 1.

¹⁴⁰ *Diarium 1811.*, 339., 355—300.]; Szekfü: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez.* (Budapest, 1920.) 81—83. 1. s a hozzá csatkozó iratok.

¹⁴¹ *Diarium 1811.* 300—302. 1.

a saját területükön a latin nyelv mellett nyilatkoztak,¹⁴² a görög keletiek érdekében pedig hosszabb terminust szorgalmaztak, de felvilágosíttatván, hogy az óhitű egyházban a papi személyzet mennyire műveletlen, eszközt sem láttak, amivel egyelőre eredményre számíthatnának. A nyelv erőszakos terjesztése nem lépett előtérbe, mégis igen határozottan követelték, hogy a kamarai adminisztráció különböző ágaiban, valamint a kormányhatóságoknál ne alkalmazzanak magyarul nem tudót. Szemére vetették a kormánynak, hogy a dikasztériumoknál is szívesen neveznek ki különösen horvátokat, az adminisztráció alsó ágai pedig el vannak árasztva németekkel, horvátokkal és szerbekkel, az egyházi pályák tótokkal. Követelték, hogy a magyar ezredek-nél csak magyar tiszteket alkalmazzanak és különösen kiemelték, hogy a katonaság milyen ellenségesen viselkedik mindennel szemben, ami magyar. A papság érveire is volt válaszuk: ha a teológusokat külön magyarnyelvi tanulmánnyal nem lehet terhelni, akkor ne vegyenek föl teológusnak olyat, aki nem tud magyarul.¹⁴³ Különös melegséggel szóltak a nemzeti színügyről is és követelték, hogy a pesti színházban fölváltva magyar és német, színészek játszhassanak.¹⁴⁴ Mintha az a kedvezőtlen királyi leirat, amelyet ebben a kérdésben 1807-ben kaptak, a hamu alatt fölszította volna a tüzet, mintha a szertelen pénzügyi követelések friss levegőt vittek volna a szunnyadó parázsba, olyan elemi erővel tört ki ez a vita, rendszertelenül és összevissza vetve föl gondolatokat, amelyek a lelkekben régóta fölgyűltek. A perszonális mindent megkísérelt, hogy a szenvedélyek fellobogását korlátozza, de az általános kép mégis az, hogy e kívánságok jogosságát minden oldalon belátták; mérsékelni törekedtek csak, nem ellenszegülni.

Annál nagyobb volt azonban az ellenszegülés az udvar részéről. Baldacci már évek óta mindig azt hangoztatta a császár előtt, hogy a nyelvi törekvést vissza kell szorítani. Most sem látta be, hogy a lelkesedés lángja nem csapott volna olyan magasra, ha 1807-ben a rendek kérését nem utasították volna el olyan

¹⁴² *Diarium 1811.*, 488-495. l.

¹⁴³ *Diarium 1811.*, 362. l.

¹⁴⁴ *Diarium 1811.*, 342-344. és 384-388. l.

ridegen, Baldacci ugyan még mindig belső bizalmasa a császárnak, de mint referens, pompás tollát már nem állíhatta teljes mértékben ennek a célnak a szolgálatába. Elvégezték ezt helyette Hager és Wallis, akiknek a régi kipróbált konfidensek szolgáltatták a kiszínezett híryanagot. Előterjesztéseikben egyik sem dicsekedhetett Baldacci rábeszélő elokvenciájával, de brutálisabban. Radichovich jelentése kapcsán Wallis már december 4-én megütötte az alaphangot. 1790-re emlékeztetett s a megyék levelezése kapcsán arra, hogy akkor is ilyen levelezéssel kezdődött a támadás II. József rendszere ellen. Ebből levonta a következtetést: „Euer Majestät werden daher diesen Unfug gewiss nicht wieder neu aufleben lassen.“¹⁴⁵ 12-én három külön jelentés kapcsán kifejtette, hogy a magyar nyelvre vonatkozó kívánságok a legfelsőbb érdekekre igen veszedelmesek, tehát bizonyára vissza fognak utasíthatni, mert különben magától bekövetkezik Magyarország elszigetelődése és elszakadása,¹⁴⁶ és hogy Mária Terézia sohasem engedte volna meg a megyéknek a magyar ügyvezetést.¹⁴⁷ A december 6-i kerületi ülésről érkező hírre, hogy „a magyar demagógok az országgyűlésen is csak magyarul akarnak tárgyalni és üzeneteket szerkeszteni“, így adott kifejezést megbotránkozásának: „Ilyen különc javaslatokhoz Felsőged nem járulhat hozzá. A mérték már túlon túl betelt. Ha nem történik kemény lépés, akkor Magyarországon a királyi hatalom igen hamar semmivé lesz és az ebből származó bajon már nem lehet többé segíteni.“¹⁴⁸ A döntőnek szánt aknát azonban Wallis csak

¹⁴⁵ Kab. A. 1S7II/1811. 1.

¹⁴⁶ „... enthält die ausführlichen Debatten über die ungarische Sprache, welche von Euer Majestät als dem allerhöchsten Interesse sohr schädlich gewiss zurück weisen werden, weil ausserdem die Isolierung und Ahmssnng Ungarns von selbst, erfolgen würde.“ Kab. A. 1882/1811. III.

¹⁴⁷ „...solches auf die Isolierung ziele mal dass die Kaiserin Maria Theresia nie geduldet, hätte, dass die Komitate ihre Geschäfte in ungarischer Sprache verhandeln.“ Kab. A. 1882/1811. 1.

¹⁴⁸ „Man sollte es kaum für möglich hallen, dass daiü-r ob in Fese bloss lumgarisches Spektakel, oder abwechselnd deutsch und ungarisch seyn soll — in einem Momente, wo der Staat höchst,bedrängt, ist — Diskussionen von mehivrnw Stunden Statt finden können. YVas muss Europa denken, was wird die Nachwelt, sagen, dass dio Stände in einem Augenblicke, wo sie Garanzie. Subsidien und Hilfsquellen verweigern, über solche Alberheiten zanken und hieraus ein Gravamen praeferentiale machen. Die Zirkelsitzung vom 6-ten

december 19-én helyezte el. Megállapította, hogy a magyarok elszakadási rendszerüket soha nem folytatták olyan tervszerűen, mint ekkor és hogy ez az össz monarchiára a legnagyobb veszedelem: „Különösen nagy fontossága van a jelentés azon megjegyzésének, hogy a rendek ennek a tervnek keresztülvitelében biztosan számítanak a legfenségesebb család egyik tagjának támogatására. Ez a tag ugyan nem kapná meg a királyi címet, de megszerezné a magyar király összes jogait. A magyaroknak ez az elszakadási törekvése a monarchia egyik legfontosabb kérdése. A magyarok már nem is leplezik ezeket az eszméket, nyilván vallják őket és nagyon következetesen dolgoznak ebben az értelemben.“¹⁴⁹

Ugyanezen a napon indították el a rendek föliratukat a magyar nyelv ügyében. A felvetett gondolatokból sokat elejtettek, különösen Majláth perszonális közbenjárására. A felirat kérelemként említette föl, hogy újabban ismét szorgalmazzák a hatóságoknál a visszatérést a latin nyelvre, fölhánytorgatták, hogy Marczibányinak a magyar tanítás érdekében tett alapítványát elutasították, és hogy a pesti színházban a magyar színészeknek nóm adtak engedélyt a játszásra. Kívánságaikban az országgyűlést illető pontokat ugyan elejtették, de a helytartótanácsnál azt kívánták, hogy az a magyar beadványokra magyarul feleljen, 1815. január elejétől ügyeit is magyar nyelven vigye. Ugyanettől az időponttól kezdve a többi kormányhatóságnál és a bíróságoknál is magyar ügyvitelt kívántak, amelyet a törvényhatóságoknál mindjárt be akartak vezetni. Ennek érdekében 1812-től minden iskolában az elemitől kezdve és minden intézetben, amely ifjúság nevelésével foglalkozik — tehát a papi szemináriumokban és a szerzetesek rendházaiban is —, kötelezővé akarták tenni a magyar nyelv tanítását, amely nyolc esz-

Dezember übertrifft vollends alle Vorstellungen. Nach den Anträgen der ungarischen Demagogen soll in künftigen Landtagen nie mehr lateinisch, sondern nur ungarisch gesprochen werden, und die Nunzien an die Magnaten sollen gleich jetzt ungarisch ergehen. Solche excentrische Anträge können Euro Majestät nicht zugebon. Das Masa scheint nun schon mehr als voll zu seyn. Wird nicht mit Festigkeit gehandelt, dann ist die königliche Gewalt in Ungarn sehr bald ganz vernichtet, und dem daraus entspringenden Ttnheilo nicht leicht mehr abzuhelfen.“ Kab. A. 1882/1811. IV.

¹⁴⁸ Kab. A. 1883/1811., *Iratok*. IV. 128. sz.

tendő múlva tanítási nyelvvé lett volna. A papoktól megkívánták a magyar nyelv tudását, a kinevezendő főpapoktól is; csak a görög keletieknél tettek egyelőre kivételt. Végre kérték a király intézkedését, hogy a pesti színházban a némettel fölváltva magyar előadások is tartassanak. E kényes kérdésnek oly nagy jelentőséget tulajdonítottak, hogy kivették a sérelmek sorából és külön terjesztették föl.¹⁵⁰ Ilyen különösebb fontosságúnak csak a deperditák¹⁵¹ és a bányák ügyét¹⁵² tartották még, ezekre vonatkozó külön fölterjesztéseiket azonban csak a következő napokon készítették el.

Bécsben a fölirat elfogadása után ismét megindult Wallisék elkeseredett támadása. Az udvar határozottan arra törekedett, hogy a november 11-i fölirattal kapcsolatban törésre vigye az ügyet. Ezért Wallis, a kancellária által előterjesztett királyi válasz tervezeteit elvetve, dorgáló, esetleg az országgyűlés felosztatását elrendelő és az alkotmány fölfüggesztésére vezető leiratot szeretett volna kierőszakolni.¹⁵³ A nádor jelenléte azonban — úgy látszott — legalább még egyelőre fenntartotta az egyensúlyt. Megváltozott azonban ez a helyzet, amikor Wallis megnyerte a maga pártjának Mettemichet, így az ügy külügyi síkra tolodott át. Wallis a Horvátország visszacsatolására vonatkozó sérelem címén izgatta föl Mettemichet, aki akkor — előrelátva a francia-orosz háború kitörését, minden az ő külpolitikai terveit zavaró tényezőt le akart szerelni. December 3-án tehát a párizsi követhoz, Sehwarzenberg Károly herceghez intézett iratában megbízta a herceget, iparkodjék tájékozódni, mi lenne Napóleon véleménye a magyar alkotmány sutbadobásáról.¹⁸⁴ Közölte vele a horvát sérelmet, amellyel Napóleon érzékenységére kívánt hatni, és úgy nyilatkozott, hogy a rendek viselkedése „vitathatatlan bizonyítékokat szolgáltat, hogy szükségkép véget vessenek a törvényes anarchiának, amelyet magyar

¹⁵⁹ *Acta 1811.*, 154—158. 1.

¹⁶⁰ *Acta 1811.*, 159—162. 1.

¹⁶¹ *Acta 1811.*, 168—174. !.

¹⁶² Kab. A. 1194—1811., *Iratok* IV. 121. sz.

¹⁶³ Wertheimer: *Az 1811/12. országgyűlés*, 143—145. 1. „Il serait fort interessant de savoir comment l'empereur Napóleon juge la question du renversement de cotte constitution et V. A. vondra bien no pas négliger de sondre ládossus le torrain et de nous inférior des résultats du des observations.“

alkotmánynak neveznek“.¹⁵⁵ Az európai politika eseményeire és Ausztriának a hatalmakhoz való viszonyára appellált, a kapcsolatra Franciaországgal és a zavaró hatásra, amely az országgyűlés eseményeiből adódhatik. Ezzel kapcsolatban már vész-hírek terjedtek a nádor letételéről és hogy helyette egy másik főherceget bíznak meg az államcsíny végrehajtásával.¹⁵⁶ Épp abban az időben ismét Bécsben járt. János főherceg, aki előtt a nádor felfedte az egész helyzetet. Elmondta, hogy nem tud döntést elérni. A főherceg ehhez azt jegyezte meg, „részemre semmi örvendetes, már 14-én le voltam hangolva“. Az országgyűléssel kapcsolatban följegyezte, hogy a vezetők mind egymás ellen voltak, „ebből csak fél- és rossz rendszabályok eredhetnek; micsoda jövő! alig egy pár napja Bécsben és már torkig vagyok“. „Bécs-vágyam elhalt, olyan akarok maradni, amilyen vagyok és ha valamit elérhetnék, akkor csak innen el.“¹⁵⁷ „Emberekkel találkozom, akiket pontosan ismerek, akikről tudom, hogy a felelősség egy része rajtuk, hogy ezért a bukás felé haladunk. Itt minden csak gyűlöletes dolgokra emlékeztet, minden szó intrikára utal, rágalmakra stb. Alig lehet valamelyik régi ismerősnek hinni, minden szót. mérlegre kell tenni; nincs más hátra, mint bezárkózni, de az ember akkor sem akadályozhat ja meg, hogy sok mindent meg ne tudjon.“¹⁵⁸ 19-én a császárné is szóba hozta előtte a feszültséget a császár és a nádor közt. A nádor letételének híré-ről azt mondta, hogy az nem igaz, hogy a nádornak ki kell tartania, másrésről azonban említette, hogy Károly főherceget akarják katonai kormányzónak Magyarországra küldeni. „Ki használná föl magát — kiált föl János főherceg — egy ország ostorául? Ez rossz mesterség. Állítólag ő kereste volna. Ahol egy testvér van, aki érti a dolgát, az ő helyére vágyini? Ezért nem is hiszem el.“¹⁵⁹ El is ment még aznap este Károly főherceghez, akivel komolyan beszélt és azt a meggyőződést szerezte,

¹⁵⁵ „Elle fouruit une de preuves les plus incontestables de la nécessité de mettre un tenne á l’anarchie légale, pareé du nom de constitution hongroise.“

¹⁵⁶ Wertheimer id. mű, 145. 1.

¹⁵⁷ János fhg. naplója 181-1. dér. 14. Krones: *Aus Oesterreichs stillen und beregeten Jahren.* 127. 1.

¹⁵⁸ U. o. 128. 1.

¹⁵⁹ U. o. 129—130. 1.

hogy hatáskört kíván, de nem azt, amiről a császárné beszélt, — ámbár azt is följegyezte, hogyha Magyarországra terelte a szót, bátyja hallgatott, nem válaszolt.¹⁶⁰

Közben azonban értek a dolgok. Már december 10-én Metternich is kifejtette nézeteit a császárnak a magyar országgyűlésről. Erre az adta az alkalmat, hogy ő is megkapta véleményezésre a válaszirat tervét és Waliis róla írt véleményét. Ebben határozottan arra az álláspontra helyezkedett, hogy a pénzügyi reform a devalvációval önmagában megáll, a papírpénz fedezete és a beváltási alap vele semmi szerves összefüggésben nincsen. Arra a kérdésre, hogy a királyi proposíciókat az országgyűlésen el lehet-e fogadtatni, határozott nemmel válaszolt. Annak dacára azonban, hogy az első kérdéssel kapcsolatban már elismerte, hogy sem a 100 milliós fedezeti alap, sem az évi hozzájárulás a bankók bevonásához lényegileg nem függ össze a pénzügyi reform kérdésével, mégis bizonyos szenvedélyességgel ment bele annak a kérdésnek a taglalásába, hogy ilyen körülmények közt meg kell-e szüntetni a magyar alkotmányt és hogy mi volna erre a legalkalmasabb időpont. Kifejtette, hogy az új területveszteségek következtében Magyarország immár a monarchia $\frac{1}{3}$ -ából $\frac{5}{8}$ -ára emelkedett. A magyarok ugyan fejletlenebb kultúrájukra és iparukra hivatkoznak, ez azonban az ő nézete szerint nem csökkenti azt a bünt, amely ezt az alkotmányt azért terheli, hogy épp a legáldottabb égtáj nincs kellőleg kihasználva. Rámutatott azonkívül, hogy a francia forradalom az államhatalmat teljesen az uralkodó kezében összpontosította, hogy — ámbár azóta egy sereg ország új alkotmányt kapott — ezek csak a korlátlan hatalom leplezésére szolgálnak. Így a magyar nemzet már nem abban a viszonyban áll a monarchiához, mint azelőtt, hanem kedvezőtlenebben. Hogy tartsa fenn magát saját erejére utalva Ausztria — kérdi Metternich —, ha a monarchia nagyobbik fele nem akarja támogatni? Ne felejtse el az uralkodó, hogy II. József és II. László uralma a magyar viszonyt lényegesen megváltoztatta, és hogy most valóságos reakcióval áll szemben, amely a felségjogok korlátozására törekszik. Magyarországot régi alakjában lehetett alkotmányosan korma-

¹⁶⁰ U. ott. 130. l.

nyozni, megújult alakjában azonban ez már lehetetlen, mert a rendek vezetett forradalom volna az eredménye. Az állam fenntartását, tehát csak a magyar viszonyok tökéletes átalakításával lehet elérni. Ez kell, hogy az uralkodó első kormányzási alapelve legyen. Nem volt azonban Metternich a mellett, hogy az országgyűlés ülészése közben történjék az államcsíny, mert ez tiltakozást hívna ki, fölhívást a nemzethez, hogy álljon ellent, és mártírokat teremtené. Olyan módot óhajtott lehat, amely az államhittel veszélyeztetése nélkül készítené elő ezt a nagy vállalkozást. Komoly és méltóságteljes válaszleiratot javasolt — Wallisével nem értett mindenben egyet —, amelyben Ferenc kijelentse, hogy nem tér el az egész javát szolgáló kívánságaitól, amelyet csak ő maga állapíthat meg, továbbra is ragaszkodik 12 millió szubszídiumhoz az 1812. évre és lehetőleg további 12 millióhoz 1813-ra. Minthogy azonban időközben a pénzügyi rendszer megszilárdult, a papírpénz fedezetét és a törlesztési alapot nem tartotta sürgősnek és az országgyűlést mielőbb föl kívánta függeszteni, úgyhogy egyelőre csak a szubszídium fölosztását és a skála megállapítását kívánta tárgyalatni. A fennmaradó tárgyakra pedig húsvét után remélte a rendeket újra összehívni. „Az újra összehívás helyett azonban — így zárta Metternich előterjesztését. — Felsőged elrendeli egy új, végleges alkotmány összeállítását Magyarország részére, hogy a legnagyobb titokban mérlegelve, a megfelelő időpontban végrehajtott csapással a mai visszaélésnek véget vessen“, ezért a lépésért a felelősséget az utolsó országgyűlés tárgyalásaira hárítva.¹⁶¹

Időközben, karácsonyra megjött a futár is Párizsból és magával hozta Schwarzenberg herceg válaszát. Ez december 17-ről kelt. Schwarzenberg jelentette, hogy átadta Ferencnek Napóleonhoz intézett, levelét, oki másfél órán át beszélgetett vele és fölvilágosításokat kért a magyar országgyűlésről, majd megütközésének adott kifejezést a magyar rendek viselkedése fölött és tapsolva helyeselte Ferenc megmásíthatatlan szándékát a meg nem felelő rend megváltoztatására, mégis kifejezve azt a véleményét, hogy a végrehajtást későbbi időpontra lehetne halasztani. Schwarzenberg arról is beszámolt, hogy Marét bassanói

¹⁶¹ Hausearchiv Hungarica 0.

herceg külügyminiszterrel tárgyalva, ez megismételte előtte Napóleon nézetét, hogy örömmel fogadja az alkotmánynak a kor követelményeihez alkalmazását. Ugyanezt a véleményt osztotta maga a herceg is „a magyar alkotmány bűneit“ emlegetve.¹⁶² Így a döntő szót Napóleon mondta ki. Ámbár az lényegében megegyezett Metternich fenti vótumával, ezentúl a külügyminiszter reá is hivatkozhatott.

Ilyen körülmények közt kapta meg az év fordulóján a nádor a tervezett leirat fogalmazványát már abban a szellemben, ahogy azt Napóleon állásfoglalása eldöntötte. Hosszú fölterjesztéssel válaszolt, kifejtve a világpolitikai és a fináncpolitikai előzményeket, amelyekkel iparkodott a rendek érdekében némi megértést elérni.¹⁶² Különösen arra törekedett, hogy mindent elhagyjanak, ami megütközést kelthetne, fölösleges vitákra vagy félreértésre adna alkalmat, de ezzel nem sokra ment.¹⁶⁴ Csak Ferenc császár gyermekes önállósági törekvésének tudható be, hogy olyan kevésbé fontos pontban, mint a 100 millió összegszerű említésének elhagyása, eleget tett neki. Lényegében csak egy komoly eredménye volt megjegyzéseinek, a fenyegető záradékot elhagyták.¹⁶⁵ Az államcsíny hívei azonban nem bíztak a nádorban. Metternich külön fölhívta a császár figyelmét arra, hogy addig ne hagyja elutazni öccsét, míg a rezolúciót kézhez nem vette.¹⁶⁶

János főherceg az új év elején újra meglátogatta a nádort és felette levertnek találta. Följegyzéseiből látszik, hogy a nádor sokat sejtett, de biztos tájékozódása nem volt. öccse előtt annak az aggályának adott kifejezést, hogy keresve keresik az összeütközést, hogy alkalmuk legyen az alkotmány fölfüggesztésére, s hogy ebben Wallis vezet.¹⁶⁷ Azt is látta, hogy szeretnék őt a nádorságból kiemelni, de el volt határozva, hogy mindaddig nem megy, amíg nem menesztk. János főherceg arra kérte, hívja magához a rendek vezetőit, beszéljen határozottan és világosítsa föl őket a következményekről, beszélje rá őket a 12 millió meg-

¹⁶² Schwarzenberg jelentése Hausarchiv Hungarica 0.

¹⁶³ *Iratok*. IV. 128. sz.

¹⁶⁴ *Iratok*. IV. 128. sz.

¹⁶⁵ *Acta 1811.*, 196—198. 1.

¹⁶⁶ Wertheimer id. mű, 148. 1.

¹⁶⁷ János fhg. naplója, Kronos id. mű. 133 1.

szavazására, vegyen igénybe ennek érdekében minden érvet, cs ne engedje meg ellenségeinek azt az örömet, hogy a rendek adják meg az alkalmat a magyar viszonyok fölbontására. Figyelmeztette, hogy ezzel milyen szolgálatot tenne az államnak, meri elhárítaná azt a fordulatot, amely a bukást meggyorsíthatja.¹⁶⁸

A császár január 5-én kiadta a rezolúciót és a nádor 6-án a válaszirattal visszautazott. Utolsó találkozása János főherceggel drámai megbeszélés lehetett. A nádor most már minden irányban bizalmatlan volt és krízistől tartott. Iratait biztonságba helyezte, egy részüket János főhercegnek adta át megőrzésre. A főherceg azt írta naplójába: „Den Vmvescr hat er wahrlich gut gewahlt. Eber bekömmt mán inéin Lében als ein Stück davon, aber es zeigt, dass er fürchtet, mán möclite die liand darauf legen.“¹⁶⁹ Lehet, hogy ekkor deponálta valahol 1811. március 15-én kezdett naplóját, amely esetben azonban a továbbiakat 1913. június végéig negyedévi részletekben kellett volna ugyanott letennie.

Pozsonyban a leirat megdöbbenést keltett. Igen kellemetlen hatást váltott ki az a pontja, amely négy heti záros batáridőt tűzött ki a 12 millió megszavazására és a magánjogi viszonyok szabályozására (skála). Vegyes érzelmekkel fogadták azonkívül azt a királyi kívánságot, hogy a váltócédulák fedezési módjának megállapítására bizottságot küldjenek ki, amely újabb összeállításukkor fogja előterjeszteni részletes javaslatait. A nádor ez ellen a pont ellen is az érvek egész sorával hadakozott, s valószínűleg ez a pont volt az, amely aggodalmait fölkelte, és amely abban a hitében, hogy krízis küszöbén áll, megerősítette. Bizonyos, hogy ennek a deputációnak azt a szerepet szánták, amely Wallis elgondolása szerint az országgyűlés végén új prepozícióra megválasztandó bizottság föladata lett volna. Ha a külpolitika aggodalmaskodott és kerülni akarta az erőszakos fölcsúztatást, Wallis legalább gondoskodni akart róla, hogy az alkotmányosságának a látszatát csak egy ilyen bizottság megalkotásával leplezzék. Vereségét Metternichhel szemben nehezen viselte el, ha tehát az államcsínyt nem tudta keresztülerősza-

¹⁶⁸ U. ott, 131—135. 1.

¹⁶⁹ U. ott, 135. 1.

kolni, legalább ezzel akarta az abszolút kormányzást — szerinte alkotmányos mezben — megvalósítani. Hogy ez milyen következményekkel fog jární, azt Ferenc tanácsadói közül csak a nádor látta be, de az ő szavára már nem hallgattak.

Így jutott az országgyűlés abba az új stádiumba, amely a nádorra valóságos kálváriát jelentett. Azelőtt is nagy nehézségei voltak. Különböző kötelességei megoldhatatlan összeütközésekbe sodorták, de mégis sikerült mindkét oldalon az alkalmazott fegyvereket letompítania és ezzel a dolgok további folyását tűrhető mederben biztosítania. Ez a helyzet most a január 5-i királyi válasszal megszűnt. Azzal, hogy Ferenc megvonta bizalmát a nádortól, egyensúlyozó szerepe lehetetlenné vált. Az, hogy egyoldalúan csak a rendeket fékezze, képtelenség lett volna, hiszen senki sem volt annyira meggyőződve a rendek alkotmányos törekvéseinek jogosságáról, mint éppen ő; rajta kívül az udvariján senki sem látta, hogy Magyarország igaz támogatását csakis jogos igényeinek teljesítésével, mindenekelőtt gazdasági elnyomottságának megszüntetésével lehet elérni. Ő hirdette meghitt bizalmas körben, hogy ennek a szempontnak elhanyagolásán elbukhatik a monarchia, hogy Magyarországot erőfeszítésekre csakis ezen az úton lehet megnyerni. De uralkodója s az állam iránti hűsége, valamint a magyarság megbecsülése és szeretető mégis kötelességévé tették, hogy a rendek mindinkább fékétvesztő elkeseredését lefogja és a francia-orosz összecsapás előestéjén ne engedjen meg olyan meggondolatlanságot, amely akár a magyarságra, akár a monarchiára jóvátehetetlen sebekkel járna. Ebben a nyomott hangulatban tért vissza Pozsonyba, régi optimizmusa nélkül; hiszen a történetek után alig volt remélhető, hogy akár fönt, akár lent valamit még el tudjon érni.

A január 5-i leiratból a rendeknek látniok kellett, hogy hiába beszélnek a pénzügyi követelések és az új pénzügyi rendszer ellen, fejtegetéseikre választ sem kapnak. Az uralkodó is bezárkózik kimondott akarátának büvkörébe és elsáncolja magát a mögé az elv mögé, amely lassanként személyes uralmának mágikus erejűnek képzelt formulája lett, hogy egyedül csak ő tudja áttekinteni az államgépezet minden ágazatát, egyedül csak neki van tudomása mindarról, ami helyes elhatározásra vezethet,

a rendeknek tehát nem lehet egyéb föladatuk, mint hogy ezekhez az elhatározásokhoz alkalmazkodjanak, csak a kívántak megadási módjának joga tartozván reájuk.

De amilyen szentül meg volt győződve Ferenc ennek a tételnek az igazáról, éppoly szent volt a rendek meggyőződése is, nemcsak arról, hogy a felvetett kérdésben igazuk van, és hogy gazdasági szabadságuk megadása nélkül erejük minden kifejtésében is meg vannak bénítva, hanem arról is, hogy az ősi konstitúció az az egyedüli mentsvár, amelynek sáncaiból önállóságukat és függetlenségüket meg tudják védeni. Ez is éppen olyan egyoldalú és hamis elv volt, mint a királyé, de évszázadok küzdelmeinek keserves tapasztalatai támasztották alá, és épp ezért éppen olyan lehetetlen volt őket ettől eltántorítani, mint a királyt egyedülálló megítélési képességének gondolatától. A szatmári béke óta a szegénység, utóbb Mária Terézia óta a szellemi elzárkózás a külföldről, amely még leggazdagabb mágnásaink (dó is komoly akadályokat gördített, a megyék szűk látkörébe szorították a nemeseket. Hiába állottak ennek a nemességnek az élén művelt emberek, hiába voltak vezetőik nagy műveltségű szellemek, kevesen voltak ahhoz, hogy a nagy átlagot is magukhoz emeljék. A közjogi küzdelemben kifejlődött az elmeél, a jogászi következtetés és mérlegelés és ezzel kapcsolatban a merev ragaszkodás a formákhoz, amihez azonban hiányzott az összehasonlítás más viszonyokkal, a hatalmasan, fejlődő új világnak és új szépségeinek ismerete, az elmélyülő kultúra. Az a néhány kivételes férfi, aki tanulmányainak végeztével világnézetének kialakítására a külföldre tudott kijutni, mint egy Podmaniczky József báró, egy Berzeviczy Gergely, egy Fekete József gróf vagy egy Orczy Lőrinc báró, sajtó és közélet nélkül nem hathattak szélesebb környezetben. Közülük a költők saját gyönyörűségükön kívül csak néhány barát számára írtak, a szakferfiak — a cenzúra jóvoltából — nagyrészt csak íróasztaluk fiókjának. Hatni csak a megyék gyűlésein vagy kormányhatósági szolgálatban lehetett. Skerlecz Miklós báró nagy tudománya csak a regnikoláris deputációban végzett munkája révén került fölszínre, Podmaniczky József külföldi útjának gazdag tapasztalataival bekerült a helytartótanácsba, ahol egy életen át újra

BECKERS JÓZSEF GRÓF SZÁRNYSEGÉD.

1825.

LIEDER F. KŐRAJZA.

és újra mindig csak azt látta, hogy az egészséges gazdasági élet érdekében hozott minden erőfeszítés hiábavaló, mert nem tudja áttörni az idegen érdekek jól kiépített ércfalát. Nem volt más lehetőség, nekik is ki kellett kötniük a szorító közjogi gyűrű védőövén belül. Berzeviczy nem volt nacionalista, de ha kereskedelemről, vámrendszerről volt szó, belőle is ugyanaz a keserűség tört elő, mint a vármegyék szónokaiból. Átok volt ez, amelyből nem volt szabadulás, mert a nemzetiséget és az önrendelkezést földadni a megsemmisülést jelentette volna.

A kiküldendő regnikoláris bizottság megválasztása az uralkodói megítélés kizárólagos jogosultságának elismerésével volt egyértelmű. Ezért a iólhördülés a január 7-i ülésen, amikor a király leiratát fölolvassák. A követek morognak és Mayer vezérőrnagy, aki mostantól Metterniohnek küld jelentéseket, a nemtetszés nyilvánvaló jeleiről számol be. Az első impresszió után nem kétséges, hogy kenyértörésre kell kerülnie a dolognak. A belga Leurs fölismeri, hogy nagy hiba volt a rendek előtt az uralkodói megítélés egyedüli helyességének elvével előállni. A tronsom követ. Lukácsi, aki a nyelvkérdésben az udvar szellemében beszélt, kiadja a jelszót: „Ha most engedünk, örökre végünk van, de győzünk, ha alapelveinkhez ragaszkodunk.”¹⁷⁰ A hangulat olyan éles, hogy a főrendek mindjárt fölkérik a nádort a csillapításra. József főherceg már 9-én konferenciát hív össze, de a kerületi illés elnökei kijelentik, hogy csak a nádort kívánják meghallgatni, tanácskozásba nem bocsátkoznak.¹⁷¹ Az összeütközés tehát ezen az oldalon is megtörtént. A nádor látva a vele szemben megnyilvánuló szokatlan merevséget, fölismerte a pillanat sorsdöntő voltát és rábeszélését azzal végezte, igyekezzék az országgyűlés a király kívánságainak eleget tenni, mert különben a király kénytelen lenne akarátának „idegen eszközökkel“ érvényt szerezni. Ez súlyos szó volt és sokféle magyarázatra adott alkalmat. Pillanatnyilag a látszat az volt, hogy a nádor semmit

¹⁷⁰ Wertheimer id. mű, 157—159. 1.

¹⁷¹ Mayer jelentéseit id. művében Wertheimer dolgozta föl. Azok azóta a léicit igazságügyi palota égése alkalmával elpusztultak. Így c részben ennek a legilletékesebb forrásnak adatait csak Wertheimer munkája nyomán használhatom. II. ott, 161. 1.

sem ért el.¹⁷² Nemcsak a szélsőségesek és Dessewffy fordultak ellene, Podmaniczky is elhidegedett tőle.¹⁷³ Dessewffy kiadta a jelszót: „Várjuk be az alkotmány elvesztését.”¹⁷⁴ A kerületi üléseken igen heves jelenetek játszódtak le. Közben mintegy válaszul Gustermann és Piringer könyveire magyar röpiratok jelentek meg a kilencvenes évek röpiratirodalmának stílusában.¹⁷⁶ Ámbár a nádor főszárnysegéde, Beckers József gróf, sőt a Pozsonyba küldött igen jóindulatú Mayer tábornok is megtettek mindent a rendek csillapítására, a döntő lépés ismét Vay József részéről történt. Megvárva, míg a szenvedélyek kitombolták magukat, a külpolitikai viszonyokra hivatkozva, szót emelt a császár megsegítése mellett. Ő is arról beszélt, hogy különben az alkotmányt könnyen veszedelem érhetné. Ez a beállítást igen szerencsés volt, mert a szubszídium ellen a leghathatósabb érv éppen az volt, hogy csak háború esetére adható. Eltekintve a szavazástól tartózkodó megyéktől, Vay csoportja már az első fellépésnél az ellenzőkkel körülbelül egyenlő erősnek mutatkozott. Mayer ezután azt jelentette: „a jég meg van törve”, csak a deputáció kiküldésében kételkedett. „Darüber herrscht nur eine Stimme, — írta — dass auf keinen Fall eine Deputation angenommen werde, weil sie solohe als die Schlinge erklären, an der sie sicher gefangen werden.”¹⁷⁶ A január 11-i ülésen már bizottságot küldtek ki, amely négy nap múlva, ámbár az új finansiális rendszert elítélte és megállapította, hogy az alkotmány szerint nem volnának fizetésre kötelezhetőek, szubszídiumot hozott javaslatba a király megsegítésére.

A javaslat 17-én került az újra összeülő alsó tábla elé, ahol azonban csak másnap történt meg a döntés. Az ülés első szónoka Vay volt; a követek többnyire utasításukra hivatkoztak, a személyeskedő érvelés tehát nagyrészt elmaradt. Zmeskál árva-megyei követ a 12 millió megadását javasolta. Hosszú tanácskozás után Vay ismét fölállt és fölvetette a kérdést, ha az alkot-

¹⁷² U. ott., 161. 1.

¹⁷³ U. ott., 149. 1.

¹⁷⁴ U. ott., 162.].

¹⁷⁵ *Mivel tartozik a császár a magyaroknak és mivel tartoznak a magyarok a császárnak? és Mi a király, mik a rendek, mi a nemzet?*

mány megtartására törekvő jó királynak buzgó hűségéből segedelmet nem adnak, hanem azt megtagadják, nem adnak-e ezzel alkalmat ellenségeiknek, hogy a jó atya szívét elidegenítsék tőlük.¹⁷⁷ Ez a beszéd eldöntötte a szubszídium sorsát, a megyék egymásután csatlakoztak. Végre Dessewffy is meghajolt. Elismerve, hogy ha az egész szubszídiumot megadják, ezzel behódolnak a kamaraelnök elvének, hogy nem teherbíró képességük, hanem a terület arányában tartoznak megsegíteni a monarchiát, ha pedig csak egy részt adnak meg, azzal nem segítenek, — mégis hozzájárult a többség akaratahoz, abban az alakban, hogy az önkéntes ajánlás, amelyre csak hűségük a király iránt indítja őket!¹⁷⁸ Másnap tehát a nádor levélben jelentette Ferencnek — ez az első jelentése, mióta Bécsből eljött —, hogy ámbár a kedvezőtlen leirat után azt már nem remélte, a 18-i ülés mégis elhatározta a szubszídiumot, ha annak módja és nagysága még nincs is eldöntve. Közölte azonban azt is, hogy a kiküldendő deputáció megválasztására semmikép sem lehet a rendeket rávenni, de reméli, hogy az évi szubszídium megajánlását még eléri, és kiemelte, hogy a rendek kötelességük teljesítésében semmit sem kívánnak jobban, mint hogy mindent kerüljenek, ami a királyt sérthetné!¹⁷⁹

Wallis persze egészen másképp állította be az eseményeket. A nádor levelét jelentésében iparkodott kifigurázni. Érthetetlennek mondotta, hogy ezt a levelet egészen Vay és Péchy szellemében az uralkodóház egy hercege írhatta. Radichovich jelentéseire hivatkozva, amelyeket a király is olvasott, és a rendi üzenet szövegére, amelyet szintén eléje tettek, inkább azt a következtetést vonta le, hogy a legfelsőbb elhatározás kívánságait egészen meg fogják hiúsítani. A pénzügyi rendszerhez nem akarnak alkalmazkodni, a deputációt nem akarják kiküldeni, a megajánlás nem lesz kielégítő, csak könyöradomány, amelyet veszedelmes kikötésekkel akarnak megszorítani. Részben a sóár fölemelésével, részben terményekben akarják adni; az előbbi nem tartozik az országgyűlés hatáskörébe, a financiáknak pedig nem

¹⁷⁷ *Diurnum 1811.*, 639—691. 671. 1.

¹⁷⁸ U. ott, 680—682. 1.

¹⁷⁹ *Iratok*, IV. 130. sz.

terményre, hanem pénzre van szükségük. Azonkívül inszurrekció esetén a termények az inszurrekcióra volnának fordítandók s az egész megajánlás a sérelmek orvoslásától van függővé téve. Mindez tehát csak megtévesztés, amiért is — úgy javasolta — közölje a király a nádorral, hogy mindarról, ami Pozsonyban történik, jól tájékozva van, és hogy a leiratban foglaltaktól semmiben sem hajtandó eltérni, sem kisebb összeget, sem föltételeket nem fogad el és további ellenszegülés esetén az országgyűlés 'berekasztására királyi biztost fog kiküldeni. Még azt is ajánlotta, közölje, hogy ezzel Károly főherceget szándékszik megbízni, ami a nádorra is, a magyarokra is kellő hatással lenne. A levél ilyen értelemben el is ment, csak a Károly főhercegre vonatkozó rész s általában a királyi biztos kiküldése hiányzott belőle.¹⁸⁰

A király újabb állásfoglalása, ámbár az Ferenc korábban vallott nézeteivel összhangban volt, s így meglepői est nem keltethetett, a nádor helyzetét még nehezebbé tette. Hogy valami megajánlást egyáltalában elérjen, nem lehetett azt az egyetlen utat el torlaszolni, amelyen esetleg valami eredmény még lehetséges volt. Minthogy a végső megállapodásig a javaslatok mindig elég lényeges változáson mentek át, nem volt jogosulatlan a remény, hogy ez esetben még nem hangzott el a rendek utolsó szava. A helyzet azonban az udvar álláspontjának mindinkábbi megmerevedésével a rendek oldalán is hasonló folyamatot váltott ki. A mennyit és hogyan kérdése ismét fölborította azt a mérsekletet, amely a 18-i ülésen megnyilvánult. A szubszídiumot egymillió pozsonyi mérő búzában és másfélmillió mérő zabban határozták meg, az előbbit mérőnként 3 írt, az utóbbit 1 frt 30 krajcárjával számítva. Ez milliót hozott volna; a többit a só árának emelésével, háromévi időtartamra akarták elérni. 2 fitos emelést javasolva mázsánként.¹⁸¹ Ez az utóbbi intézkedés, ámbár az 1802. évi országgyűlésen inár hasonló értelemben határoztak, sértette az udvar felfogását, amely újabban következetesen azon az állásponton volt, hogy ia sóügy a király felségjogai közé tartozik, amelybe a rendeknek nincs beleszólásuk.

¹⁸⁰ Kab. A. 587/1842.

¹⁸¹ *Acta 1811.*, 266—207. 1.

A nádor nem is titkolta, hogy ezt a megoldást, ebben a formában nem tartja megvalósíthatónak, sőt a nemzetre szégyenletesnek tekinti. A mérséklést akkor a főrendek kísérelték meg különösen két érveléssel. Az egyik, minthogy újában olyan hírek terjedtek, hogy Ferenc Magyarország vagy Pannónia örökös császáranak fogja magát kikiáltatni.¹⁸² s az új császárság szervezetét és „alkotmányát“ ő határozza meg, az alkotmány veszedelme volt; a másik, hogy legyenek tekintettel a nádorra, az egyetlen tényezőre, akinek az alkotmány fennmaradását köszönhetik. Az eredmény azonban csak annyi volt, hogy az árszámítást változtatták meg, a búzát mérőnkint 4 frt-ban, a zabot 2 frt-ban állapítva meg. Ez azonban csak $1\frac{1}{4}$ milliónyi emelést, összesen tehát 7 milliót jelentett a terménymegajánlásban, de egyben az árszintet emelte, tehát az új papírpénz hitelét rontotta és annak a vádnak nyitott kaput, hogy a nagybirtokosok ezt a módot, öns érdekéből választották.¹⁸³

Megajánlásukat február 1-én terjedelmes fölirattal küldték föl, amely nemcsak ennek az országgyűlésnek, hanem az egész korszaknak egyik legjelentősebb politikai megnyilatkozása. Bármilyen heveskedők voltak a rendek különösen a kerületi ülésekben, ez az irat méltóságos, komoly és rezignáltan határozott formáival valóságos politikai mestermű. Indokolása annak, hogy miért határoztak így. Az abszolutista állásponttal szemben az alkotmányos és az ország függetlenségét bölcsen mértékletes szavakban hangoztató elveik kifejtése. Meglátszik rajta az izgalmas napok szomorú komorsága. Kérzik aggodalmuk az alkotmányért, amelynek felfüggesztését vagy felborítását már a malom alatt is emlegették. Abból indulnak ki, hogy kifejezik fájdalmaikat a január 5-i fölirat miatt. Reményük — mondják —, hogy a király meg fogja hallgatni azokat, akiknek veszedelmére történnek a dolgok, nem valósult meg; a leirat csak fokozta aggodalmukat az alkotmányért. A nemzöt rosszakarói az alkotmány megszorításán fáradnak, pedig amikor a nemzet önként az uralkodóház uralma alá állott, ezt azzal a kötéssel tette,

¹⁸² Leurs jelentése alapján Hager báró beszámolójában. Kab. A. 605/1812. és Wertheimer id. mű, 168. 1. (Mayer jelentése nyomán.)

¹⁸³ *Diarium 1811.* 769—835. 1.. Wertheimer id. mű. 167—170. 1.

hogy ne idegenek által kormányozzák őket, hanem saját módjuk szerint, a király és rendek közakaratóval. Ezt egyik félnek sem szabad megsértenie. Kifejtették tehát álláspontjukat. A deputáció kiküldését illetőleg mindenekelőtt felemelték szavukat az ellen az elv ellen, hogy a köz javát szolgáló viszonyokat csak a király ítélni meg. Ha az örökös tartományok abszolút kormányzásában így is volna, Magyarországra ez a tétel nem állhat meg. Nem tudnak tehát a király új felhívásának engedelmessékedni. Ítélni meg, hogy elfogadhatók-e e megoldási módok politikai létük veszélyeztetése nélkül. A pénzügyi rendszer a közjót elválasztotta a magánérdektől és megingatta a tulajdon biztonságát. A társadalmat az a forma tartja fenn, amely az alkotmányban van lefektetve. A baj épp abban van, hogy a törvények nem tartattak meg s a megtartásukra vonatkozó tanácsot nem hallgatják meg. Látják a veszedelmet, amelybe kerültek, de az annyira előrehaladt, hogy a jó pénz visszaállítása, és a nemzeti gazdálkodás fölvirágoztatása nélkül rajta már segíteni nem lehet. Ha az új pénzügyi rendet elejtik, még ezen az országgyűlésen gondoskodnak a jó pénzről. Az 1811/12. évre megajánlják az állam szükségleteit, s ugyanazt az összeget a következő évre is biztosítani akarják. Mindig szívesen hoztak áldozatot, de már máskor is kifejtették, hogy a kormányzás rendszere nem egyezik meg az ország függetlenségével. Csak pillanatnyi hasznót hajtó elvek szerint kormányoznak, amelyek sem a monarchiának, sem az országnak nincsenek javára. Már 1807-ben rámutattak a bajokra és kérték orvoslásukat az ország és a monarchia érdekében. Tőlük mindig csak segédelmet kérnek, de a közjó érdekében előterjesztett kéréseik teljesítése helyett ismét csak áldozatot kívánnak, hogy már az alkotmány megtartása miatt is aggódniuk kell. A mostani kívánság olyan, hogy az alkotmány szerint még csak nem is tanácskozhatnak róla. De nincsenek is meggyőződve arról, hogy olyan hiányok mutatkoznának, amelyek kellő gazdálkodással ne volnának elkerülhetők. Az örökös tartományok hiányairól azonban nem ők tartoznak gondoskodni. Minthogy az országnak nincs sem kereskedelme, sem ipara, a háborúk és inszurrekciók pedig, majd a devalváció elszegényítették a népet — amíg a gazdasági élet biztonságát vissza nem

állítják —, teherbírásukról számot sem vehetnek. A vámrendszer akadály a gazdasági életnek és gyarmati sorsban tartja az országot. Nem ők az okai, hogy a diéta ennyire elhúzódik; ők azt szeretnék, ha sérelmeik orvoslása után mielőbb végezhetnének. Ezért nem tudják megadni a kívánt szubszídiumot. s mellékelik megajánlásukat. Kijelentik azonban, hogy a pénzügyi kormányzat embereit, nem ismerik el Magyarország képviselőinek, és hogy a vált Óceániákon, feltüntetett magyar címer semmi kötelezettséget nem róhat az országra, és végül kéri a királyt, hogy ne hallgasson alkotmányellenes tanácsadókra.¹⁸⁴ Szinte úgy fest ez a fölrirat, mintha előzetes tiltakozás volna arra az esetre, ha a sok híresztelés után az országgyűlést tényleg erőszakosan föloszlatná és az alkotmányt felfüggesztenék.

Wallis magánkívül volt e tárgyalások alatt. A fölriratnak még csak első fogalmazása készült el, amikor jelentette Ferenc császárnak, hogy az megtorlandó és hogy a lázadást hirdeti.¹⁸⁵ Vay javaslatáról mindjárt úgy nyilatkozott, hogy az elfogadhatatlan. Különösen a sóár fölemelése ellen tüzelt, mert az felségjogot törekszik korlátozni.¹⁸⁶ Érvek helyett azonban heves szenvedélye őt inkább szidalmakra és nagyhangú ítéletekre ragadtatta. Pl. „Ez az üzenet a lázadás zászlaját bontja ki. Elbizakodottabb, féktelenebb, szemtelenebb szennyirat el sem képzelhető. A rendek ezzel szégyent halmoztak fejükre és épp oly mértékben nevetségesekké és megvetendőkké lettek“,¹⁸⁷ vagy „a megajánlás mellékelte tervezete Felsőgedre meggyalázó“.¹⁸⁸ Ismét az „assemblée constituante“-ot emlegette. Érthetetlennek tartotta, hogy amikor az országgyűlésen a király és a nemzet közti „kétoldalú“ szerződésről beszéltek, a királyi jogügyek igazgatója miért nem emelt vádat a királyi tábla előtt, utasítani is akarta őt tiszteinek pontosabb betöltésére. A nádornak is utasítást akart küldetni, hogy ezt az üzenetet ne engedje kinyomatni,

¹⁸⁴ *Acta 1811.*, 249—265. 1.

¹⁸⁵ Kab. A. 590/1812. „ist ahnungswürdig und predigt den Aufruhr;“

¹⁸⁶ Kab. A. 596/1812. 1. éa III., 600/1812., 602/1812.

¹⁸⁷ „Dieser Nuneius trägt die Fahne des Aufruhrs. Eine vermessenere, zügellosere, unverschämtere Schmähschrift ist nicht denkbar. Die Stände haben sich dadurch mit Schande bedeckt und sich in eben dem Grade lächerlich als verächtlich gemacht.“ Kal». A 596/1872. VI.

¹⁸⁸ „beschimpfend“ Kab. A. 596/1812. VII.

sőt azzal a javaslattal is előhozakodott, hogy az országgyűlési napló kinyomatását az országgyűlés utánig függesszék fel, amikor is a cenzúrával megjelenését úgyszólván megakadályozhatják.¹⁸⁹

Időközben az országgyűlés főtárgyává a magánjogi viszonyok rendezése, a magyar skála kidolgozása lett, amely újabb viharos hullámokat vetett. Magyarországon a sokkal primitívebb állapotok miatt csak évekkel később vált érezhetővé a papírpénz értékromlása, mint Ausztriában. A rendek tehát fölöslegesnek tartották a skálái az 1805. előtti időkre is kiterjeszteni, amikor a kurzus még csak 133-ig emelkedett, a főrendek viszont sok régi adóssággal terhelve — minthogy a skála az adós javát szolgálta —, a bécsi skálához simulva, szántón 1799-ig akartak visszamenni, amikor még csak 13% volt az árfolyamvesztés. Vay, aki ezt az ellentétet szerette volna kikapcsolni, azt vitatta, hogy nincs is olyan alap, amely szerint megfelelő skálát lehetne összeállítani, minthogy a konvencióé pénz egészen eltűnt, a papírpénznek pedig továbbra is olyan ingadozó az ára, hogy nem szolgáltathat alapot szabályozásra. Végre — meri: semmi-kép sem tudtak megegyezni — február 21-én a nádor elnöklete alatt regnikoláris bizottságot küldtek ki a kérdés elintézésére.¹⁹⁰

Március elején azután a nádor megkapta a február 1-i föliratra a választ, amelynek ügyében már meg sem kérdezték az ő véleményét. A választervezetet még február elején a magyar-kancellária dolgozta ki, ezt a tervet azonban a király Wallisnak és Metternichnek küldte el véleményezésre. Egyikük sem értett egyet a kancellária fogalmazványával és különösen Wallis igen élesen kívánt válaszolni a rendeknek.¹⁹¹ A két miniszter véleménye azonban ez alkalomból elvált egymástól. Míg Wallis arra vetette a fősúlyt, hogy pénzügyi rendszerének devalváció csak első lépése volt és ez önmagában összedül, ha a forgalomban maradó papírpénz fedezetet nem kap, és a további papírpénz lassú, fokozatos bevonásáról nem gondoskodnak, Metternich azt az álláspontot foglalta el, hogy a devalváció ön-

¹⁸⁹ Kab. A. 602/1812. V.

¹⁹⁰ Wertheimer id. mű, 170—174. 1.

¹⁹¹ Kab. A. 621/1812., *Iratok*, IV. 132. sz.

magában is megáll, a fedezet vele nincs szerves összefüggésben, amit az is mutat, hogy a kurzus fedezet nélkül is javul, s azért ebben a pontban nem tartotta szükségesnek a rendekkel szemben az erősebb hangot.¹⁹² Az ő tervezetét azonban Ferenc Wallisnak is megmutatta, aki február 23-án tette meg észrevételeit a Metternich-féle fogalmazványra, különösen a sóárra vonatkozó pontját kifogásolva. Nem vonta ugyan kétségbe Metternich érveinek alaposságát, mégis sértődötten állapította meg, hogy elejtette az ő javaslatának azt a részét, amely szerint a király kijelentené, hogy ha a rendek kívánságainak nem tennének eleget, az országgyűlés berekesztése után kénytelen volna más eszközhöz nyúlni. A tervezetet különben is igen határozatlannak tartotta és kifogásolta, hogy az országos deputáció kiküldésénél nem a január 5-i leirat szerint a törlesztési alapról való gondoskodást írja elő, hanem általában a finansziális terv kidolgozását.¹⁹³ Így készült el a két miniszter vitája alapján a március 2-i leirat. Ez minden pontban elutasító volt. A sóár fölemelésének beszámítását a szubszídiumba nem engedte meg, mert annak megállapítása felségjog; a terményszubszídiumot nem tartotta kielégítőnek, sem módját — mely megint az adózó népet terhelné — megfelelőnek, és hangoztatta, hogy a pénzügynek nem terményre, hanem pénzre van szüksége. Ragaszkodott a kívánt országos deputáció kiküldéséhez is és azt kívánta, hogy a magánjogi viszonyok szabályozását is fejezzék be március végéig, hogy akkor az országgyűlés — amely csak az adózó nép terheit szaporítja — befejezhető legyen. Végül kifejezte azt a reményét, hogy nem fogják az országgyűlés feloszlására kényszeríteni.¹⁹⁴

A nádor a leiratot ebban a formában nem akarta bemutatni. Azonnal Bécsbe utazott tehát, ahol megérkezése a rendőri jelentések szerint az egész várost lázba hozta. Vérmes magyarok érelyes föllépéséről beszéltek, egyesek már Wallis bukásáról is álmodoztak.¹⁹⁵ A király a nádor előterjesztett kifogásait azonnal Wellishoz küldte véleményezésre, hogy véleményével együtt azo-

¹⁹² Hausarchiv Hungarica O., *Iratok*, IV. 132. sz.

¹⁹³ Kab. A. 619/1812., *Iratok*, IV. 132. sz.

¹⁹⁴ A királyi rezolúció, *Iratok*, IV. 132. sz.

¹⁹⁵ Wertheimer id. mű, 176—177. l.

kat azután Metternichhez juttassa el. Wallist az eset szerfölött felizgatta. Minden változtatást a legkategorikusabban elutasított,¹⁵⁰ devotumának Metternichhez való továbbításával egyidejűleg beadvánnyal fordult a császárhoz is, amelyben keserűen kifakadt az ellen az elmélet ellen, hogy a váltócédulák fedezet nélkül is megállhatnak, és utalva a küszöbön álló háborúra és az ércpénz hiányára, fölmentését kérte.¹⁹⁷ Megismételte tehát az 1810 őszén oly nagy sikerrel járt húzást. Ez eredménnyel is járt; a császár ezt a kérést, azzal az indokolással, hogy a pénzügyeket senkire sem bízhatja annyi megnyugvással, mint reá, elutasította. Ez a siker azonban korántsem volt az 1810-éhez hasonlítható. Már magában véve az, hogy a császár az országgyűlési ügyekben újabban Wallis mellett mindig Metternichet is megkérdezte, azt bizonyította, hogy már nem Wallis a legfőbb személyiség a császár környezetében. Elvi vitájuk a fedezet körül pedig Metternich malmára látszott hajtani a vizet, akit Wallis okkor már szívből gyűlölt. Minden alkalmat megragadott, hogy a császár előtt Metternich finansiális tévedéseit feszegetse, s szinte komikus volt, amikor erre a kurzus újabb esését is felhasználta.¹⁹⁸ A nádornak mindenestre sikerült a császárt a záradék elhagyására, rábeszélnie. Kimaradt tehát az országgyűlés föloszlatásának említése és az a megjegyzés, hogy a diéta csak az adózó nép terheit növeli.¹⁹⁹ I'gy került azután a leirat a március 10-i ülésben felolvasásra, do Metternich és Mayer tábornok levelezéséből világos, hogy a rendek már a nádor bécsi útja alatt a teljes szövegről is értesültek.²⁰⁰

Amit a nádor Bécsben elért, mindenestre nagy eredmény volt különösen abból a szempontból, hogy az alkotmány ellenségei az esetből megérthették, hogy mégsem az egyedüli tényezők a magyar kérdések eldöntésében. A rendek azonban a leiratot így is nagy megütközéssel fogadták. A hangulat még udvari

¹⁸⁶ Hausarchiv Hungarica ö., *Iratok*, IV. 132. sz.

¹⁹⁷ Kab. A. 632/1812., *Iratok*, IV. 132. sz.

¹⁹⁸ Kab. A. 622/1812. IV.

¹⁹⁹ A márc. 2-i leirat kihirdetett szövegét 1. *Acta 1811.*, 299—301. l.

²⁰⁰ *Diurnum 1811.* 1091. L; Wertheimer id. mű, 177. l.; Kab. A. 703/1812. l. és IX., 704/1812. III.

ézelmű magyar mágnások körében is állandóan romlott. Wallis titkos jelentések alapján már a novemberi föllirat után azt jelentette a császárnak, hogy Erdődy gróf magyar kancellár és Pálffy Ferdinánd gróf becsmérő hangot engednek meg maguknak az uralkodóval szemben,²⁰¹ a februári föllirat után pedig, hogy Zichy gróf államminiszter úgy nyilatkozott előtte: ajánlani fogja a királynak, fogadja el a sóár országgyűlési fölemlését.²⁰² Néhány nappal utóbb is azt referálta, hogy a magyar kancellária tanácsosai egyetértének a február 1-i fölliratban foglaltakkal.²⁰³

Ez a lényegében egyöntetűen alakuló vélemény, hogy az ország nem szolgáltathatja ki magát az ősszállam érdekeinek s a közös terhek viselésében csak akkor hajlandó részt venni, ha saját érdekeit is méltányolják, és különösen, ha függetlenségét és alkotmányát tiszteletben tartják, indította a rendeket arra, hogy álláspontjukhoz továbbra is ragaszkodjanak és különösen az országgyűlés után működő regnikoláris bizottságot a leghatározottabban elvessék. Csak annyit engedtek, hogy az 1813. évi szubszídiumot is hajlandók voltak terményben még 1812-ben, már az aratás után, beszolgáltatni. Egyesek Mayer tábornok előtt ezt az álláspontjukat nyíltan kifejtették és nyugodtan bevallották, hogy ha alkotmányellenes cselekedetek következének is, legalább jogukat tiltakozásukkal fenntartották. Különösen az országos bizottság gondolatával szemben hangoztatták, hogy az országos ügyek eldöntése nem történhetik semmiféle bizottság útján, csak nyilvános plenáris ülésben.²⁰⁴

Az országgyűlés tehát tökéletesen holtpontra jutott. Ha a tárgyalások még tovább folytak, annak magyarázata csak a feleknek az a reménye volt, hogy a másikkal szemben valamit talán még elérhetnek. A rendek talán azt remélték, hogy a háború előestéjén a király nem fog erőszakhoz nyúlani s mégis inkább enged. S a királyt valószínűleg tényleg csak a háborús előkészület tartotta vissza a Wallis tanácsolta erőszaktól. Az országgyűlésnek azonban — minthogy a magánjogi szabályo-

²⁰¹ Kab. A. 1227/1811. nov. 19.

²⁰² Kab. A. 602/1812. jan. 18.

²⁰³ Kab. A. 596/1812. jan. 23.

²⁰⁴ Wertheimer id. mii, 178—179. 1.

zásra kiküldött országgyűlési bizottság is Vay javaslatára csak moratóriumra volt hajlandó²⁰⁵ — már semmi célja nem volt. Érdemleges tárgyalás már nem folyt. A felek várták a sors döntését. A rendek is úgy határoztak, hogy amíg el nem dől, vajjon Ferenc országai részt vesznek-e a kitörendő háborúban, a március 3-i leiratot nem fogják tárgyalni.²⁰⁶ Ámbár a nádor mindent megtett, hogy pénzt is adjanak és ajánlatukat fölemeljék, semmit sem tudott elérni. Minthogy tárgyalni mégis kellett, március 20-án újabb fölterjesztésben fejtették ki a rendek álláspontjukat, amelytől tágítani nem akartak.²⁰⁷ Az okok közt, amelyekkel a nádor közbelépésének sikertelenségét a királynak magyarázta, elsősorban arra az elkedvetlenedésre hivatkozott, amelyet az országgyűlés alatt történtek a rendekben keltek, de e mellett fölhozta az országban mindinkább növekvő pénzes terményhiányt is. Belátva, hogy a rendeket határozott állásfoglalásuktól úgysem lehet eltéríteni, s így a további viták csak a kölcsönös ingerültséget fokoznák, már akkor ajánlotta a tárgyalások mielőbbi befejezését.²⁰⁸ Bécsben azonban éppen a rendek ingerlésére törekedtek. Már március 16-án új leirat érkezett,²⁰⁹ amely azt kívánta, hogy a rendek annak a 83.000 firt kontribúciónak a fizetését is vállalják, amelyet eddig a bánsági megyékben a kamara fizetett. A rendek ez ellen is állást foglaltak,²¹⁰ ami Wallisnak újra módot nyújtott, hogy a király elé rémképeket fessen. Ismét azzal érvelt, hogy ez az országgyűlés egészen az 1789-i francia rendi gyűlés törekvéseit veszi át, hogy a magyar király helyzete válságosra fordulhat és az uralkodó árnyékfejedelemmé válhatik.²¹¹

Az országgyűlés húzódott, Wallis és Hager tehát kerülő úton iparkodtak célhoz jutni. A magyarok hűtlenségét akarták

²⁰⁵ U. ott, 181. l.

²⁰⁶ U. ott, 178. l. Leurs márc. 12. jelentőse alapján.

²⁰⁷ *Acta 1811.*, 329—334. l.

²⁰⁸ *ИРАТОК*, IV. 134. SZ.

²⁰⁹ *Acta 1811.*, 328. l.

²¹⁰ *Diarium 1811.*, 1169., 1180—1184. l.

²¹¹ „...der Landtag ganz den Gang und die Tendenz der Versammlung der Notablen in Frankreich im Jahre 1789 nahme... die Lage des Königs in Ungarn bedenklich werden kenne... Eure Majestät zum Schattenkönig zu umwalden.“ Kab. A. 707/1812. l.

bizonyítani, s amint a titkos rendőrség 1806-ban a franciákkal összejátszás vádját koholta, most orosz orientációt szimatoltak,²¹² ami annál kellemesebb volt rájuk, mert ezt a vádat a Sándor cárral főnálló sógorsági kapcsolat révén a nádorra is kiterjeszthették. Az orosz emisszáriusok réme már 1811-ben is foglalkoztatta a titkos rendőrséget. Ez év őszön már figyelemmel kísérték a délvidéken egy Stoikovics nevű charkovi tanárt, aki szlovén eredetű volt, majd Oroszországból került ide s itt a szerbeket igyekezett meggyőzni, hogy a cár milyen jóakarójuk. Bródiban Demetrie Gadello pénzváltó címére érkeztek állítólag az emisszáriusoknak szánt levelek. A címzettek azonban mind szerb papok, kereskedők és iskolaigazgatók voltak.²¹³ A császár 1811 decemberében el is rendelte, hogy figyeljék meg az állítólagos orosz aknamunkát Magyarországon.²¹⁴ Ilyennek nyomaira Bécsben és Grácban is akadtak. A magyarokhoz intézett orosz proklamációkról is érkeztek jelentések.²¹⁵ Az egyik konfidens szerint Vitéz vagy Inkey azt terjesztették Pozsonyban, hogy a bécsi orosz követ egy mágnásnak azt mondta volna, kezeit szorongatva: „az ön nemzetének uralkodóm annyit köszön, ami fölér két nyert csatával”.²¹⁶ Márciusra már azt is tudni vélték, hogy a pozsonyi magyarok Oroszországgal éreznek. Baikóczy grófit, közvetítőnek mondták az orosz követség és a rendek közt. Vitézt, Szentkirályit, Jezerniczkyt és Dessewffy Józsefet egyenesen orosz barátsággal vádolták.²¹⁷

Ez állott a március végén Pozsonyban kirobbant Sándorbotránynak háttérében is. Sándor Mihály erdélyi ügyvéd volt, aki összeköttetésben állt Dessewffy Józseffel. Őt Pozsonyból kiutasították, do Dossewffy, hogy megvédlicsse, rávette nagybátyját, Dessewffy István grófit, hogy tegye meg követének. Ebből támadtak az összetűzések, mert Sándort el akarták fogni.

²¹² Wertheimer: .13 1811/12. országgyűlés, 182—183. 1.

²¹³ Kab. A. 1673/1811.

²¹⁴ „Übrigens werden Sic dió llcobachtung iiber dón augeblirhennissiscben Einfluss in Hungarn sich besonders angolosén seyn lassen dabci aber die grösste Umsicht, Klugheit, Bescheidenheit und Ruhe eintreten lassen.“ Wertheimer id. mű, 182. 1.

²¹⁵ U. ott, 183. 1.

²¹⁶ Kab. A. 600/1812. III.

²¹⁷ Kab. A. 015/1812. V

Az országgyűlés mint követet tényleg pártfogásába is vette, s a kérdés rendezéséig Sándor távozott a városból, de csakhamar visszatért, amire március 29-én a hatóság emberei Dessewffy lakásában — ahol eltorlaszolta magát — rátörtek és végre a harmadik szobában elfogták. A föltevés az volt, hogy ő a terjesztője a koholt orosz fölhívásnak. A magánlaksértés egy követ lakásán azonban olyan otromba módon történt, hogy a rendeket majdnem olyan izgalomba hozta, mint 1807-ben Vay Miklós esete.²¹⁸ A nádor megítélése szerint a formában tényleg hiba történt, mert az alispán nem közölte a kancellár elfogató parancsát a perszonálissal és Dessewffyvel, mint házigazdával. A rendek ezért törvény elé idézték az alispánt és az eljáró személyeket, s a főherceg azt javasolta Ferenc királynak, hogy hagyja leperegni ezt az eljárást, amely az alispánt csak rendre fogja utasítani az elkövetett hiba miatt, Dessewffyt pedig, aki királyi rendelet végrehajtása elé gördített akadályokat, s ezért fiskális akciót érdemelne, kegyelemből részesítse dorgálásban.²¹⁹ A király április 4-én kiadott legfelsőbb elhatározásával hozzá is járult Dessewffy megdorgálásához, de utasította a nádort, hogy az ügyet ne engedje az országgyűlésen tárgyalni.²²⁰ A rendek azonban mindjárt az eset után a kerületi ülésekben és március 3-án az alsó táblán is már foglalkoztak az ügygel.²²¹ Így egyrészt a rendek egy része fújta fel az ügyet, mert Sándor követsége nem volt tisztázva, másrészt, Bécsiben az országgyűlés ellenségeinek nyílt bőséges alkalmuk az ügyet a gyűlölt Dessewffy, az egész országgyűlés és különösképen a nádor ellen kiélezni. Wallis a konfidensek jelentéseire támaszkodva váltig azzal izgatta a királyt, hogy tőle minden jogot megtagadnak, őt magát a legilletlenebb módon sértegetik, de haszontalan embereket a királlyal szemben védelmükbe vesznek és éppen azokat akarják büntetni, akik a bűnös ellen a király nevében hivatalosan eljárak.²²² A király ilyen körülmények közt utasította a perszonálist, hogy a bírói eljárást a közreműködött hatósági

²¹⁸ Wertheimer id. mű, 185—195. 1.

²¹⁹ *Iratok*. IV. 136. sz.

²²⁰ *Iratok*. IV. 137. sz.

²²¹ *Iratok*. IV. 137. fe 138. sz.; Kab. A. 657/1812. IV.

²²² Kab. A. 713/1812. 1. cs III.

személyek ellen szüntesse meg.²²³ A nádor a felek közt közvetítve, éppen egyezséget hozott létre, amely azonban az utolsó pillanatban, a király rendelkezésének beérkeztevel meghiúsult.²²⁴ A kétségtelenül tapintatlanul eljáró tisztviselők közül csak a szolgabíró kapott a nádor közbelépésére tapintatlanságáért rendretasítást,²²⁵ de Dessewffy is királyi dorgatóriumban részesült. Az egész ügy nem volt érdemes a nagy visszhangra, amelyet kellett; a mentelmi jog sérelme csak Dessewffy esetében volt kétségtelen, az ő viselkedése viszont nagyon kihívó volt, minthogy Sándort az elfogatás elől nem először kísérelte meg megmenteni. Még szerencsétlenebb volt, hogy április 23-án a királyt feliratban kérték tiltó rendeletének visszavonására.²²⁶ Kár volt egy semmiképen sem közügyet könnyelműen a közügy köntösébe öltöztetni különösen azért, mert az eset az országgyűléssel szemben Bécsben a hangulatot nagyon kiélezte és a nádor esélyeit is megrontotta az udvarban. Ott ezzel kapcsolatban beszéltek Dessewffy eltávolításáról is az országgyűlésről,²²⁷ őt hirdették az orosz proklamáció szerzőjének, Vécsey Zsigmondot terjesztőjének,²²⁸ sőt Lenre még azt a vádat is megkockáztatta, hogy a két Dessewffyról, Vécseyről és Jezerniczky Ferencről azt is elhiszi, hogy orosz pénzt fogadnának el.²²⁹

A bécsieket a március 2-i leirat megváltoztatása óta ügyis nagyon felbőszítette a magánjogi szabályozás kérdése, Wallist különösképen azért, mert a rendek ebben minden alkalmat fölhasználtak az ő rendszere hitelének megrontására s csupa olyan intézkedést hoztak, amely ezzel a rendszerrel homlokegyenest ellentétben volt. A munkálatról,²³⁰ amelyet Vay irányításával dolgoztak ki, egy osztrák történetíró nyilvánította azt a véleményt, hogy az már abban is kedvezőbb megítélés alá esik, mint a pénzügyi pátens, „hogy gondosan figyelemmel volt a konkrét

²²³ *Iratok*, IV. 137. 1.

²²⁴ *Iratok*, IV. 141. EZ.

²²⁵ Wertheimer id. mű, 195. 1.

²²⁶ *Actio 1811.*, 406—407., 434—440. tv 541. 1.

²²⁷ Kab. A. 709/1812. IV.

²²⁸ Kab. A. 727/1812. II.

²²⁹ Kab. A. 711/1812. 11.

²³⁰ *Acta 1811.*, 341—349. tv .351—362. 1.

esetek nagy tömegére, a sokféle kívánalmat eredete és természete szerint megvizsgálta és minden csoportnál szabatos jogi formában állapította meg az alapelveket, amelyek szerint kiegyenlítésük eldöntendő volt.²³¹ Wallis, Hager és konfidenseik szerint azonban a rendek minden ellenvetése csak a ravasz és rosszakaratú, a dolgok nem ismeréséből származó szófacsarás és logikai csűrös-csavarás volt. Pflieger kamarai tanácsossal tehát egy jelentést terjesztettek a császár elé, amelynek célja az volt, hogy a király akaratanak nyilvánításával az alsó tábla plenáris tárgyalásai elé vágjon. Így jött létre a Sándor-ügy tárgyalásainak legforróbb idejében az a legfelsőbb kézirat, amelyer Ferenc április 8-án intézett a nádorhoz. Ebben meghagyta neki, közölje a rendekkel, hogy semmikép sem fogja megengedni a konvenciós pénzben teljesítendő fizetést, hacsak az eredeti szerződés ezt kifejezetten ki nem kötötte; egyben érezte az is, hogy a moratórium gondolatát sem tartja megvalósíthatónak.²³¹ Pedig a rendeli nagy része éppen ezzel kereste a kiutat s a gondolattal maga a nádor is rokonszenvezett, sőt a királynál meg is tette a tájékozódó lépést, hogy nem fogadná-e el ezt a megoldást?²³³

Még ennek a legfelsőbb kéziratnak a beérkezése előtt kapta meg a nádor a két nappal korábban a sóár fölemelése ügyében hozzá intézett kéziratot. A sóár megállapítását az 1701: 20. tc. egyenesen országgyűlési tárgyalástól tette függővé. Utoljára az 1802. évi országgyűlés határozott el emelést, s a király 1807-ben is megígérte, hogy a diéta hozzájárulása nélkül a só árát nem fogja emelni. 1812 elején a szubszídium előteremtésére maguk a rendek ajánlották a fölemelést mázsánként 2 írttal, amit azonban a király elutasított. Ez Wallis tanácsára történt s a kamara akkor arra az álláspontra helyezkedett, hogy a só árának megállapítása a felségjogok körébe tartozik. A devalvációs pátens a só árát az 1802. évi színvonalra szállította le, ezzel szemben a nádorhoz intézett kézirat — amely egyszerűen az emelés elrendelésének közzétételét kívánta tőle — a kőso árát

²³¹ Anten Springer: *Gesch. Oesterreichs seit dem Wiener Frieden*. 194. l.

²³² Kab. A. 58/1812. és Extraser. Diet. 1811. 51. sz., *Iratok*, IV. 1

²³³ *Iratok*, IV. 133. sz.

Nagy Sámuel mezz. Rézmetszete

DESSEFFY JÓZSEF GRÓF.

1811.

NAGY SÁMUEL RÉZMETSZETE.

átlagban 4 frrtal emelte, ami körülbelül évi 5 millió új terhet jelentett volna, tehát a rendek javasolta emelkedésnek dupláját. Ez egyrészt olyan teher volt, amelyet a gazdasági élet alig bírt el, másrészt közjogi sérelemnek számított, mert 1791 óta vitathatatlan jogot vont el a rendektől, ámbar erre vonatkozólag a király újabb írásbeli ígéretét is bírták. Következetlenség is volt benne, mert a március 2-i leirat azon a címen utasította el az emelést, hogy nem engedi az adózók terheinek súlyosbítását. A nádor tehát, azonnal kifejtette aggályait.²³⁴ Még ugyanazon a napon levelet is intézett a királyhoz, megmagyarázva bátyjának, hogy őt ezzel milyen ferde helyzetbe hozza a rendekkel szemben, amit egyszerűen el lehet kerülni, ha a rendelkezést a kancellária útján küldi a hatóságokhoz.²³⁵ Tüzetesebben is kifejtette a kérésének indokait egy április 13-i levőiben. Kétségtelen, hogy az ügyet az országgyűlésen és a megyékben szóvá fogják tenni. Akkor tehát kénytelen lenne szó nélkül eltűrni az ollone irányuló támadásokat, vagy bevallani, hogy előterjesztései nem jártak eredménnyel. Bevallotta, hogy még soha rendelet kihirdetése nem esett neki annyira nehezére, mint ez. Megjegyezte azt is, ha az áremelés még az országgyűlés tárgyalásai folyamán történnék, a törvényesség kedvéért először a rendekhez kellene leiratot intézni, és a király tekintélye érdekében nem akarta azt a látszatot sem kelteni, mintha a király a közzététellel csak az ő eloszlásukra várt volna. „Buzgalmam Felsőged és az állam érdekében — írta — gondosságom, hogy önnek mindent fölfedjek, ami becsületére károsnak látszik, teszi kötelességemmé, hogy ezeket szokott őszinteséggel előterjesszem és hogy biztosítom — ha volnának olyanok, akik okkal az ellenkezőjét állíthatnák —, hogy azoknak vágy a szakismerteik hiányoznak, vagy az ön személye iránti odaadásuk.“ A kérdés megoldását egyáltalán nem tartotta lehetségesnek a nélkül, hogy röviddel az országgyűlés berekesztése előtt a király erről őket leiratban ne értesítse. „Nem félek a felelősségtől és csak azt kívánom, hogy minden szolgája olyan hú legyen, mint én, és annyira kész önért és az államért, ha kell, mindent fölál-

²³⁴ *Iratok*, IV. 139. sz.

²³⁵ *Iratok*, IV. 140. sz.

dozni; de olyan esetekben, amikor az nem szükséges, sőt az államra inkább kárral jár, engedje meg Felséged, hogy az ember a saját becsületének fönntartására is nézhessen.²³⁶

E leveleket a császár megküldte Wallisnak, aki sietett véleményét mielőbb közölni. „Mindenekelőtt meg kell jegyezmem — írta az április 9-i levélről —, hogy ez irat előttem érthet ellen, hihetetlen, hogy egy alattvaló és főképen a király egy öcsee ilyen hangot használhasson, de hogy ez a levél egyáltalán nem lepett meg, mert az egész országgyűlés alatt, és már előbb is, megszoktam, hogy elég az, hogy Felséged valamit kívánjon vagy parancsoljon, hogy a nádor éppen az ellenkezőjét csinálja, nyíltan vagy leplezve, és hogy a nádor törekvése arra irányul, hogy megkedvelhesse magát a rendekkel, hogy ennek kedvéért még olyan esetekben is — amikor ez illetlen —, nekik hízelegjen, a királyi jogokat mindinkább megszorítsa és aláassa s ezzel, mint nádor, hatáskörét és jelentőségét kiterjessze, az elválást a monarchia egyéb részeitől tényleg keresztülvigye és Felségedet; mindenkor és mindenkép kompromittálja.“ Ellene volt a kamaraelnök úgy a halasztásnak, mint a kancellária útján történő közzétételnek. Minthogy a király megkötötte a szövetséget Franciaországgal s a hadi előkészületekre a kincstárban alig volt 3 millió, nem ismerte el, hogy azt lehetne állítani, hogy a casus urgent is necessitatis nem állt be. A nádor — szerinte — csak a kompromittálástól fél. Helyeselte a devalvációt és a rézpénz szabályozását, utóbb mégis ellenük fordult, máskor rendeleteket nem akart közzétenni vagy vissza akart vonatni, doggal lehet tehát feltenni a kérdést: „ki a király Magyarországon, Felséged, vagy a főherceg nádor? Mint nádor csak kormányzónak tekinthető, oki nem utasíthat vissza zárt parancsokat és azok nem kompromittálhatják őt. De ha kompromittálják, mindenestre jobb, mint ha Felséged kompromittáltatnék. A most folyó országgyűlés alatt ő kompromittálta Felségedet a megnyitó beszédre adott válaszával, a királyi propozíciók átadása alkalmával adott válaszával, a november 4-i legfelsőbb elhatározás visszavonásával, a sérelmek napirendre tűzésével, a március 2-i dekrétum ki nem hirdetésével és viselkedésével a skála

²³⁶ *Iratok*. IV. 141. sz.

ügyében. Legfőbb ideje tehát, hogy Felséged a királyi hatalom és tekintély e kompromittálásának és befolyásolásának végre véget vessen“. Wallis ez okfejtés után azt követelte, nyilvánítsa a király a nádorral szemben rosszsallását és parancsolja meg a legsúlyosabb felelősség terhe alatt a kapott parancsok végrehajtását.²³⁷

Ugyanakkor Mednyánszky báró is fölvonult újra egy emlékirattal, amelyet, ez alkalommal is Baldacci referált nagy elismeréssel.²³⁷ Ennek a pontos összeműködésnek eredményeként a király nem teljesítette a nádor kérését, de rezolúciójában bőséges indokolással közölte, hogy a kihirdetést május 1. utánra nem halaszthatja el, s hogy az esetre, ha akkor az országgyűlés még együtt volna, a rondákhoz intézendő leiratot elkészíteti, „szigorú felelősség“ alatt meghagyja tehát a szükséges intézkedések megtételét.²³⁹ Minthogy azonban a király a nádor április 13-i levelét is Wallisnak adta ki referátumra, a kamaraelnök megismételte érveit és a nádor önértesebb kifejezéseivel iparkodott ellene hangulatot kelteni.²⁴⁰ Az új legfelsőbb kézirat tehát már szemrehányó és szigorúbb hangon volt tartva s legalább a Dessewffy-ügyben kifejezte rosszsallását a nádorral szemben.²⁴¹

Az az eredmény tehát, amelyet a nádor a március 2-i leirat megváltoztatásával elért, nem sokáig érezte a hatását, s a rendek március 20-i újabb fölirata, valamint a Sándor-ügy és a sóáremelés kérdésében a király és a nádor közt támadt, feszültség módot nyújtott az udvari köröknek, hogy saját akaratukat juttassák érvényre. Az országgyűlési tárgyak elintézésében divatba hozták a konferenciákat, amelyeken Zichy, Metternich, Wallis és esetleg Erdődy kancellár — akit azonban kényesebb kérdéseknél a magyar állásponthoz hajló nézetei miatt szerettek kihagyni — döntöttek, esetleg néhány kormányhatósági tanácsos, az udvari kamara részéről: Lederer, Pflieger, Mikos, vagy a magyar kancellária részéről a horvát Petko-

²³⁷ Kab. A. 668/1812., *Iratok*, IV. 140. sz.

²³⁸ Kab. A. 672/1812., *Iratok*, IV. 140. sz.

²³⁹ *Iratok*, IV. 140. sz.

²⁴⁰ Kab. A. 668/1812., *Iratok*, IV. 141. sz.

²⁴¹ *Iratok*, IV. 141. sz.

vics Lajos bevonásával. Az országgyűlési referátum ez utóbbinak a kezében, aki minden gátlás nélkül szolgálta ki az udvari köröket, különösen nagy csapás volt a magyar ügyre. A konferenciák írásban lefektetett határozatai és jegyzőkönyvei feszélyezték az uralkodót és megakadályozták, hogy a november 4-i, vagy a március 2-i esethez hasonló fordulhassanak elő.

A Sándor-ügy és a sóáremelés körül támadt ellentét megteremtette egyrészt az országgyűléssel, másrészt a nádorral szemben azt a kellemetlen hangulatot, amelyet Wallis akalmásnak talált a leszámolásra. Április 15-én konferencia elé vitték a március 20-i föliratot. A konferencia összehívása kifejezetten úgy történt, hogy ezzel kapcsolatban a diétának a hé végén történő befejezéséről is véleményt mondjon. A konferencia újszólva csak ezzel foglalkozott és a berekesztést háromheti határidővel javasolta.²⁴² A konferenciát követő napon Wallis két személyes előterjesztéssel is járult Ferenc elé. Az elsőben a rendi feliratról mondott véleményt és emlékeztette az uralkodót korábbi figyelmeztetésére, hogy engedékenysége a királyi tekintélyt kompromittálni fogja. Ez be is vált, a rendek nem változtattak határozatukon, föliratuk „szemtelenebbnek sikerült“, mint valaha, még dicsekszenek is vele, hogy „durvább, nyersebb és a felségjogokat megszorítóéi), mint bármely előző“. A feliratot ezekkel a szavakkal jellemezte: „csak Magyarország elszakadására, a király megalázására és a felségjogok aláadására törekvő forrófejű demagógok arcátlanságainak és szofizmáinak szövedéke“, bizonyosága annak a „vészhozó szellőmnek“, amely az 1789-i francia nemzetgyűléséhez hasonlóan „rövidlátó és rosszindulatú“. "Követelte tehát a szubszídium elutasítását és a „sdhamlos“ országgyűlés berekesztését.²⁴³ A másik előterjesztésben hivatkozott a király föltette kérdésre: „nun envarte ich ihr Gutachten, ob ich midit diesem skandalosen Landtag ein Ende machen und nádi Sciliessung dess'dben die in meinen deutschen Staaten vorgeschriebene Skala ohne weiters einführen solle“. Ebben is hivatkozott az 1789-i francia példára. Az országgyűlés törekvéseinek jellemzésében erős kifejezésekben

²⁴² St. Conf. 78/1812., *Iratok*, IV. 134. sz.

²⁴³ Kab. A. 678'1812., *Iratok*, IV. 134. sz.

még másik előadványát is fölülmúlta. Majd rikító színekkel ecsetelte a bajokat, amelyek a magánjogi viszonyok szabályozásának meg nem oldásából következnek, természetesen abban a beállításban, hogy éppen ezt akarják elérni. A sőügyet hozta fel érvül arra, hogy még május elseje előtt kellene a rendeket elbocsátani, hogy ezzel az üggyel újabb lármát ne csaphassanak. „Ha. egyszer az országgyűlés be van rekesztve — zárta sorait —, akkor Felségednek szabad a keze, a főispánokhoz intézett rendelettel könnyebben érhet célt, parancsokkal sokkal többet érhet el, mint kérésekkel, esetleg néhány királyi biztost küldhet ki és fokozatosan további rendelkezéseket készíthet elő. Magyarországon sokan várnak erre és ha hamar fordulnak ebbe az irányba és határozottan követik, akkor a sikerben aligha lehet kételkedni. Ez esetben azonban öfensége a főherceg nem maradhat meg nádornak és általában nem szabad inogni, egy lépést sem visszafelé tenni, mert különben jobb volna egyáltalán semmit sem tenni, az eddigi áldatlan állapotokat meghagyva, tétlenül nézni a fejleményeket, alávetni magát a bekövetkezendő sorsnak, mindent a véletlenre bízni, egyik felségjogot a másik után feladni, a magyar demagógok karjaiba vetni magát, makacsságukat eltűrni, amit semmikép sem ajánlhatnék, és meg vagyok győződve, hogy Felséged népeit sokkal jobban szereti, jogait jobban ismeri és tiszteli, semhogy ilyen állapotot megtűrne és valaha is megengedné egy ilyen minden becsületes szellemű ember és a monarchia javát érintő szörnyű és sorsdöntő katasztrófa bekövetkezését.”²⁴⁴

Ferenc tehát aláírta a konferenciai javaslatot és az országgyűlés berekesztésére május 12-ét tűzte ki. Wallis külön fölterjesztését azonban csak az országgyűlés föloslása után intézte el. Ezek után április 24-éről keltezve a kancellária több királyi leiratot küldött le. Ezek között volt a só árának emelésére kiadott rendelet és az a leirat, amelyben a király közölte,²⁴⁶ hogy az, ami eddig a magyar nyelv érdekében történt, elegendő, e téren tehát újabb kívánságaiknak nem ad helyet. Nem elégi-

²⁴⁴ Kab. A. 672/1812., *Iratok*, IV. 134. sz.

²⁴⁵ *Acta 1811.* 472—473. 1.

²⁴⁶ U. ott 4(9. 1.

tette ki a rendeket a deperditák dolgában tett fölrásaik elinté-
zése sem.²⁴⁷ Kéréseiknek ez a tömeges elutasítása és a mérték-
telen sóáremelés az ő megkérdésük nélkül, nagy keserűséggel
töltötte el őket. Május 5-én tehát a sóár ügyében új föliratot
szerkesztettek. Kifejtették a szertelen emelés gazdasági vesze-
delmeit. Aggodalmuk azonban főképp a körül forgott, hogy a
király a sóár emelését azzal indokolta, hogy a szubszidium nem
elégíti ki. így az ő ajánlatuk után a sóár felemelése — velük
folyt további tárgyalás mellőzésével — egyoldalú intézkedés
volt adózási ügyben. Nyíltan kimondták, hogy aggodalmaik
merülnek föl a törvény fönntartását illetőleg és kérték e rai-
delkezés visszavonását.²⁴⁸ Minthogy azonban a király egyéb
kívánságainak meghiúsultával legalább a magánjogi rendezést,
szerette volna el intéztem, az adósságok, kamatok stb. tekin-
tetében, a harc főképp e körül a pont körül folyt., amelyben ismét-
elten ment fölirat,²⁴⁹ de az álláspontokat összeegyeztetni nem
tudták. E tárgy tette szükségessé, hogy a május 12-re kitűzött
határidőt néhány nappal meghosszabbítsák. A nádor mégis sze-
rette volna, hogy a tárgyalások még 16-a előtt befejeződjenek,
mert azt óhajtotta, hogy a király a végső egyeztetéseknél sze-
mélyesen jelen legyen.²⁵⁰ A francia-orosz háború kitorőben volt.
Ferenc — engedve Napóleon nyomásának — vele már március
hóban szövetségre lépett és kötelezte magát egy segítő hadtest
kiállítására. Napóleon a hadműveletek megindítása előtt fényes
fejedelmi találkozóval akarta megmutatni a világnak egyetérté-
süket és a két császári család találkozása május közepén volt
esedékes. Ferenc császár családjával május 16-án tényleg el is
indult Drezdába, s így a nádor kívánsága nem teljesült. Ferenc
Antal főherceget, a német lovagrend nagymesterét küldte ki
megbízottjaként és melléje egy tanácsot állított, amelynek tagjai
Zichy, Metternich, Wallis, Haan, a legfelső bíróság elnöke,
valamint Pflieger és Bedekovics államtanácsosok voltak, akik-
nek Schlosshofot jelölte ki tanácskozási helyéül, ha vitás kér-

²⁴⁷ U. ott. 469—470. 1.

²⁴⁸ U. o. 485—191. 1.

²⁴⁹ Ápr. 24. *Acta 1811.*, 441—445. és máj. 17. 507—516. és 516—524. 1.
— A leirat, máj. 7-éről u. ott, 502—506. 1.

²⁵⁰ *Iratok.* IV. 145. 1.

déseket kellene eldönteniök. Ez már magában véve is igen kedvezőtlen fordulat volt, annál inkább, mert Erdődy és a kancellária ennek a konferenciának az utasításai szerint tartoztak cselekedni. Wallis azonban még ezt a halasztást is sokalta. 13-án, ugyanazon napon, amikor a király Antal főherceg kiküldéséről intézkedett, igen éles hangon és igen sötét képet festve a pénzügyi helyzetről, kérte a királyt, — minthogy a konferenciákon véleményének többséget szerezni nem tudott, — mentené fel állásától és váltaná fel olyan valakivel, aki még mindig bízik és módot tud találni nagy erőfeszítésekre és kiadásokra. Gúnyosan vetette oda, hogy ezzel a király a magyarokat is megnyerhetné, ami az ő távozását szerencsévé avatná.²⁵¹

Az országgyűlés vége a rendeket fokozottabb munkára ösztönözte, a szubszídiumra vonatkozó és még négy más törvény-cikket már a kancelláriával is letárgyaltak, azok tehát végleg meg voltak szövegezve. A nádornak még a magánjogi rendezés körül is sikerült jelentékeny engedményeket elérnie. A rendek végre egészen a bécsi skálához közeledtek és elfogadták a folyó pénzben (*currenti pecunia*) folyó kamatfizetés módját, ugyanezt a tőketörlesztésre is a következő országgyűlésig, ha a hitelező a kölcsönt fölmondaná, és egyben kimondták, hogy az adós a visszafizetést nem erőszakolhatja. Ez eredmények elérése után május 19-én délután 2 órakor érkezett meg az új leirat ebben a tárgyban. Ez a késelem — ámbár 20-án már a tárgyalást be akarták fejezni — a diéta tárgyalásainak egy nappal való meghosszabbítását tette szükségessé. A leirat két pontja körül azonban heves vita támadt, amely este 11 óráig húzódott el.²⁵² A leirat azt kívánta, hogy minden moratóriumot és kedvezményt zárjanak ki, holott a rendek legalább erről a mérséklésről nem akartak lemondani. A második ellentét a papírpénzadósság visszafizetésének módja körül támadt. A nádor nagy erőfeszítései után ez a cikk is koncentrációra került a kancelláriával, amely azonban a *currenti pecunia* kifejezést mindenütt *schaedis reluitionalibus-ra* (váltócédula) változtatta, ami a rendekben azt az aggodalmat keltette, hogy ez alapon azt fogják állítani,

²⁵¹ Kab. A. 734/1812., *Iratok* I. 145. sz.

²⁵² *Diarium 1811.* 1610—1639. 1.

hogy elismerték a váltócédulák törvényességét. Még nagyobb megütközést keltett azonban az a változtatás, hogy a hitelnek a jövő országgyűlésig lehetséges fölmondását, amit a rendok usque ad futura comitia szavakkal fejeztek ki, a kancellária „usque ad collidendam in futuris comitiis legem“-re változtatta. Attól tartottak, hogy a kérdést az ő hozzájárulásuk nélkül akarják megoldani s ezt az intézkedést törvénynek tekinteni. Ezek az aggodalmak nem voltak eloszlatatok. A nádor tehát a május 20-i ülésen, tudva, hogy a schlosshofi konferencia a rendek új feliratára sem fog változtatni a kancellária szövegén, fölvetette a kérdést, hogy ez esetre milyen törvénycikkeket vegyenek még be a törvénykönyvbe, de az elkeseredés olyan általános volt, hogy még a felső táblán is csak 5—6 főúr tartott vele. Kimondták tehát, hogy inkább nem hoznak töményt, minthogy ilyesmit elfogadjanak. Amikor a válasz visszaérkezett, hogy a kancellária nincs fölhatalmazva további kívánságok teljesítésére, a nádor mégegyszer fölvette a fenti kérdést, de a diéta kijelentette, hogy megmarad álláspontján. Így sem a magánjogi viszonyok rendezésére alkotott cikkből, sem a többi már előkészített cikkből nem lett törvény. A nádor a tárgyalási berekosztelt cs a megalkotott összesen 5 törvénycikket elküldte a király után szentesítésre.²⁵³ Így lett az 1812-i a magyar Corpus Juris legcsoványabb törvénykönyve. Csak egy érdemleges törvényt hozott, a szubszídiumról szólót. A 2. t.-c. csak a Ludovika akadémia céljaira beérkezett új adományokat tartalmazta, a 3-ik az úrbéri törvény további hatályáról szólót, a 4-ik a vitás országhatár-kérdések tárgyalására küldött ki újabb biztosokat, végre az 5-ik egy területcseréről szólót Heves és Borsod vármegyék között.

A nádor, amikor a törvényeket szentesítésre a király után küldte, mégegyszer megkísérelte Ferencet rábíni, hogy a rendek kívánságának tegyen eleget. „Gerulieten Euer Majestät aus den Ihnen für alle Ihre Unterthanen angebomen väterlichen Fürsorge meinen antrag . . . gut zu heissen, solche ich für den Erfolg und der Segen Ihrer Unterthanen wird Sie dafür lohnen“, de nem ért célj. A szentesített törvények visszaérkeztével május 30-án

²⁵³ *Diarium 1811.*, 1639—1661. 1., *Ada 1811.*. 565—569. 1.; *Iratok*, IV. 146. sz.

lefolyt a záróülés is. Antal főherceg mint királyi biztos lelkére kötötte a rendeknek, hogy „amidőn hazatérnek, tegyenek nyilvános tanúságot a legmagasabb királyi kegyről és magyarázzák meg, hogy a törvények, a szabadságok, a kiváltságok és a haza alkotmánya, valamint az egyének biztonsága csak akkor állhatnak meg, ha a legjobb királlyal cs atyával, aminek Ófelsége mindig bizonyult, egyek“.²⁵⁴ Vele szemben a nádor, az egri érsek és a perszonális egyöntetűen kiemelték hűségük mellett az ősi alkotmányhoz való ragaszkodásukat és utaltak arra, hogyha nőm tudtak a királynak olyan mértékben segítségére lenni, amint akartak volna, az csak alkotmányos aggodalmaik miatt történt.²⁵⁵

Így ért. szomorú véget az az országgyűlés, amelyet végeredményben Anton Springer így jellemezett: „A magyar országgyűlésnek sem lehet szemére vetni, hogy az ellenállást a végsőkig vitte és nem volt hajlandó önként meghajolni. Nem a fennálló, részben elavult vagy valamely észszerű alkotmány közt kellett választania, hanem a törvény uralma vagy a kabineti parancsok kormánya között. A magyarokat nem vonzhatta, hogy a többi tartományokhoz hasonlóan őket is akaratnélküli lényekként kezeljék. Inkább hosszú időre lemondtak az országgyűlés tevékenységéről, csakhogy megőrizték a jogot és tiltakozva várjanak addig, míg azt jobb időkben újra helyreállíthatják. Ezzel érdekeket szereztek maguknak a haza körül.“²⁵⁶

²⁵⁴ *Diarium Ibi.*, 1074. 1.

²⁵⁵ *Diarium 1811.*, 1675—1687.

²⁵⁶ Springer: *Gexch. Oesterreichs.* 1. 198. 1.

AZ ABSZOLUTIZMUS.

A katalizma bekövetkezett. Az országgyűlés föl volt oszlatva, a király a rendeknek a skála-ügyben jelentéktelen engedményeket, sem volt hajlandó tenni. Amikor a drezdai találkozóról boldogan hazatért, Wallis egy előterjesztésére, amely még országgyűlési titkos jelentéseket referált, büszkén írta rá a rezolúcióban „und habe ich den Landtag bereits ohne nachzugeben beendigt“.¹ Diadalérzetében elítélte azt az egy napi halasztást, amelyet az országgyűlési iratoknak a kancelláriához történt késedelmes eljuttatása okozott,² s a szegény írnot, aki elmulasztotta, hogy az érkezett csomagot a kancellárnak azonnal átadja, ezért meg is büntettek.²

Vájjon tényleg a császár volt-e a győztes ebben a küzdelemben, a diadalt. Ő vívta-e ki? Ez alig állítható. A tökéletes uralkodói tájékozottságnak az a kizárólagossága, amely írásos megnyilatkozásaiban annyiszor visszatér, a cselekvő uralkodóban nem volt meg. A konferenciai rendszer kényelmes eszköz volt a felelősség áthárítására, de a királynak sem ítélőképességét, sem elhatározását nem fokozta, inkább csak még jobban elaltatta. A tanácsadóknak volt ez alkalmas eszköz arra, hogy a folytonos halasztásokat és kétkedéseket kiküszöböljék. Az országgyűlés folyamán történt, amikor a nádor egy határozattal szemben ismét módosítást kívánt, hogy Ferenc azt írta Metternichnek: „Eine neue Unannehmlichkeiten hat sich ereignet. Mein Bruder der Palatinus ist hier eingetroffen und statt das Dekret zu publiciren, macht er Vorstellungen dagegen und mehrere Bedenklichkeiten... Da ich wünsche, dass Sie diese Anstände

¹ Kab. A. 741/1812.

² St. Conf. 281/1812.

³ St. Ccmf. 284/1812.

selbst von ihm hören, um mir dann in der Sache raten zu können, so werden Sie Sich morgen zu ihm verflügen, mit ihm darüber sprechen und mir dann das Resultat dieser Besprechung berichten.“⁴ Drezdából visszatérve önbizalma kétségtelenül jelentékenyen megerősödött. Napóleoninak sikerült őt tökéletesen megnyernie. Bizalmatlansága a nagy hódítóval szemben eltűnt. Megértéssel volt vele szemben és még ő vigasztalta, ha valami baj érné, nyugodt lehet, hogy ő, a nagyapa, meg fogja védeni gyermekét. Ez is elárulja, hogy mennyire nem volt képes mások gondolkodását fölfogni. Ilyen ítélőképességgel és ilyen lány szívvvel nem lehet nagy elvi harcokat megvívni! Ez a tudat keserítette szerencsétlen feleségét, Mária Ludovikát, akinek törékeny, beteg testében férfias lélek és világos intellektus egyesültek.

A győztest a király helyett inkább Wallisban lehetne fölsismerni. Amióta József nádor alkotmányjavaslatával szemben sikerült lekötnie a gyenge császárt a magyar alkotmányváltoztatás — az ő elgondolása szerint az erőszakos államcsíny és Magyarország beolvasztása tervének — ő volt az, aki a császár minden ingadozása ellenére következetesen és fáradhatatlanul, furfangosan és brutálisan, nem finom eszközökkel, sem higgadt érveléssel, de annál nagyobb szenvedéllyel minden alkalmat megragadó!!, hogy a császárt a saját elgondolásának köréből ki ne engedje. Kabineti referátumainak bosszú sora a tanúsága annak, mennyi jobb célra érdemes erőt kellett erre fordítania. Napról-napra, részben szubintelligens konfidensek számításból is irányzatosan kiélezett jelentéseit kellett átolvasnia, hogy kivehessék azokból azokat a gondolatokat vagy sokszor csak tartalom nélküli fordulatokat., amelyekkel, mint alkalmas jelszavakkal a császárban fenn lóhetett tartani az illúziót, hogy vétkes törekvésekkel áll szemben, amelyeket könyörtelenül el kell fojtani, ha nem akarja, hogy saját, hatalma, birodalmának és népének java kárt szenvedjen, az illúziót, hogy Magyarországon is a nagy többség elítéli ez „üzelmeket“ és hön óhajtja a leszámolást a gonoszok ármánykodásával s a gyűlölt konstitúcióval. A konfidonsok mellett ebben magyar fegyvertársai is voltak, az öreg egyház jogász: Lakács György, aki Izdency megrendelésére és

⁴ Hansarchiv Hungarica. O.

szájaíze szerint, minden történelmi érzék nélkül megírta az udvarnak tetsző különös magyar közjogát és a közjogi érveket szolgáltatva a harcokhoz, az ugyancsak öreg Mednyánszky János báró, a temperamentumból kifolyóan hivatásos följelentő, akinek a kilencvenes évekből származó piszkolódásait Ferenc császár kincsként őrizte Privatbibliotekjában, vagy a Martinovics-összeesküvés után kegyelemben részesült Rhédey Lajos, aki azóta kitüntetések gyűjtött és most Hager bárónak írogatta a Vay-ellenes förmedvényeket és hirdette, hogy ezt az ellenzéki vezérférfiút mennyire gyűlölik. Nem olyan fegyvertársak, akiknek az országban bármi súlyuk is lett volna! Wallis mentalitása azonban teljesen képtelen volt minden alkotmányos forma megértésére. Ő csak a hatalmat értékelte, a korlátlan önkényt, amely nem ismer semmi akadályt. Ez volt a baja finánciális reformjának is, amelynél a részletek nem voltak kellőleg átgondolva, különösen abban a tekintetben, hogy a terheket a nagyon korlátolt teherbírási, nagyrészt terménygazdasági formák közt élő Magyarországra akarta áthárítani. Az ő erőszakos hajlamait hazánkkal szemben a pénzreform sorsa fokozta föl. Ezen a téren, a pénzügyi kérdésben határozottan az ő diadaláról beszélhetünk. De ez pyrrhusi diadal volt. Diadalmaskodott alkotmányellenes terveivel, de ugyanakkor elbukott a pénzügyekkel. Május 13-i lemondása alkalmával már világosan fölvázolta a pénzügyi helyzet tarthatatlanságát. Akkor már megmondta, hogy még a wagrami csata után sem volt az ország olyan fenyegető veszedelemben. Üres pénztárak mellett a háború olyan követelésekkel lépett föl, amelyeknek nem lehet eleget tenni, különösen mikor a rendes kiadások terén is minden oldalról előlegeket kénytelenek igénybe venni. Most már ő is meglátta, hogy az igazgatásban a legteltesebb fejtelenség uralkodik, hogy nincsenek elfogadott-irányelvek, sem semmi összhang, hogy különködés, fennálló formák lerombolása, másrésről fölületesség, félelem a hasznos újításoktól, hallatlan lassúság, az odaadás és hűség hiánya viszik romlásba az államot. Az osztrák tartományok ki vannak merülve és most Magyarország részéről is meghiúsul a várt segítség.⁵ Ebben volt Wallis tragikumja. Hogy ő is oktalanul rombolt le

⁵ *Iratok*. IV. 145. sz

Magyarországon hasznos formákat, azt észre sem vette. Hozzá látott, hogy Magyarországot a saját képére formálja át, amihez azonban nem volt ideje. Ha megtalálta volna a módját, hogy Magyarországot ne legye ellenségévé, ha nem lépett volna föl szertelen pénzügyi igényekkel ezzel az országgal szemben, amelyet az osztrák tiltó vámrendszer sodort elnyomott helyzetébe, és ha nem lett volna ambíciója, hogy a magyar alkotmányt elsöpri és II. József idejét hozza vissza, jelentékeny segítséget kaphatott volna. Pénzügyi rendszerét a háború bizonyára akkor is elsodorta volna, de valószínűleg nem olyan hamar. Akkor talán nem kellett volna, olyan gyorsan újra a bankóprészhez folyamodni. Ez ellen tiltakozott ugyan, de akkor már nem a pénzügyről volt szó. Ferencnek meg kellett szegnie ígéretét, hogy a papírpénzt nem szaporítja és Wallisnak távoznia kellett, mert nem fogadta el azt a formulát, hogy az új Anticipations-schein nem ugyanaz, mintha az Einlösungsscheineket szaporították volna. A győztes Wallisnak nem maradt ideje, hogy győzelmét kihasználva, Magyarország alkotmányát átalakítsa.

Wallis győzelméből tehát Metternich győzelme kerekedett ki. A pénzügyek kénytelenek voltak a külügyi szempontoknak deferálni. Metternich is gyűlölte a magyar alkotmányt, „a tatár, nomád és hűbéri hagyományoknak ezt a keverékét“, amely semmiképp sem volt összhangba hozható az akkori osztrák „alkotmány“-nyal,⁶ értve alatta azt a látszatalkotmányt, amely csak a korlátlan fejedelmi önkény leplezésére szolgált. Határozott világnézete ellenére is — amely uralmi szempontból abszolutista volt, társadalmilag azonban a hűbéri formákat tartotta fenn — ő igazi államférfi volt, aki mindig realitásokkal dolgozott. Ezt elárulta akkor, amikor a magyar alkotmány fölborítása gondolatának felmerülésekor az uralkodó előtt kifejtette, hogy ez egyike a legfontosabb megoldandó föladatoknak, de az adott viszonyok közt szóba sem hozható, mert csak kárt okozna. A Wallis kijelölte útra ő csak akkor lépett rá, amikor sok nehézség közt, a császár ellenszenvé, a császárné határozott ellen-

⁶ „Wio inkompatibel das mit den Namen einer Konstitution geschmückte Gemisch einer teils auf tartarische Nomaden teils auf veraltete Feudalbegriffe gestützten Gesetzgebung mit, der fernem Existenz des österreichischen Staates sei, ergeht aus der oberflächlichen Erwägung eben dieser Konstitution.“¹

állása s a közvélemény elítélő állásfoglalása dacára is kiépítette a baráti kapcsolatokat azzal a forradalmi és világalomra törő Franciaországgal, melynek úgy forradalmi szellemét, mint világalmai terveit is meg akarta hiúsítani. Ez a realitás tartotta vissza attól is, hogy Wallis elméletét a papírpénz fedezetéről támogassa, ami kettejük viszonyát erősen megrontotta. Ez vitte arra, hogy a döntő lépés előtt Napóleon hozzájárulását is megszerezze, és ez tartotta vissza igen bölcsen minden nyílt erőszaktól. Érmek köszönhetné, hogy 13 év múlva átevezhetett arra az álláspontra, hogy Ferenc iparkodjék az alkotmányos formákat betartani. Neki egyelőre pénzre és mindenkifelett nyugalomra és engedelmességre volt szüksége, mint igazi győztes tehát egyáltalán nem lépett föl a triumfátor palástjában.

Az államcsíny⁷ tehát, amelyet ilyen módon sok szóbeszéd, beharangozás és katonai óvintézkedés közben végrehajtottak, a külső jelenségeket tekintve még mindig fönntartotta az alkotmányosság lehetőségét és bizonyos korlátok közt látszatát is. Ez az „államcsíny“ azonban nemcsak Ferenc, Wallis vagy Metternich műve volt. Az ő egyéni cselekedeteiken fordult meg a kérdés megoldásának mikéntje, de itt nemcsak a kor kiváló vezető egyéniségei állottak egymással szemben. Mélyebben rejlő hatalmas erők vívták harcukat. Az egyik oldalról ősi osztrák hagyományok, Bécs keleti kereskedelmi uralmának más formákban továbbélő emléke, az osztrák császárság fölállítással érvényesüléshez jutott. Gesamtstaat eszméje, a fejlődés modern irányában haladó osztrák kollegiális kormányzás s a belőle kivirágzó centralista kormányzati szellem szálltak síkra a pénzügyi, majd a birodalom külügyi problémáinak kapcsán azzal a magyar szellemmel, amely nemzeti gyökerekből szívta erőit az alkotmányért vívott harchoz. Ez az alkotmány lehetett avult, de az idegen országgal való kapcsolatban, külföldön élő fejedelmével szemben nem volt meg a lehetőség, hogy a nemzeti önállóság fenntartásának biztosításával átalakítható legyen. Avult berendezéseivel azonban keményen ellenállott a Gesamtstaat beolvasztó törekvéseinek, az individuális szabadság elnyomásának. Nagy áldozat volt ez a török uralom elszegényedése s a XVIII. század gazda-

⁷ Így nevezi Anton Springer is, id. mű, I. 107. 1.

sági elnyomása és művelődési elszigetelése után, de az egyetlen mód a pusztá alapok fönntartására.

Mentől általánosabb lett az a nézet, hogy az udvar le akar számolni a magyar alkotmánnyal, mentői világosabban bizonyították ezt a terjengő rémhírek, amelyeket a legilletékesebb, még jóakaró hivatalos személyek rábeszélései is megerősítettek, s amelyekkel a királyi leiratok egy-egy fordulata is feltűnő módon összecsengett, annál szélesebb körök vallották, hogy alkotmány-reformra kaphatók, de alkotmányos jogaik csorbitásához a rendek önként, hozzájárulni nem fognak. Az egyik konfidens már 1812. március 12-én beszámolt Podmaniczky József báró helytartótanácsosnak, a felső tábla egyik vezető tagjának s a gazdasági kérdések legjobb ismerőjének beszélgetéseiről, amelyekben már akkor azt vallotta, hogy a rendek állásfoglalása „az egyedüli igaz és áldásos“ gondolkodás, mert ha az udvar fölforgatná az alkotmányt, ezzel sokkal többet veszítene, mint amit nyerne. Az újjászervezés évekig elhúzódna. Nyugat-Galícia példájára utalt, amely elveszett, mielőtt újjászervezését befejezheték volna.⁸

A hangulat annak megítélésében, hogy mi fog az országgyűlés feloszlata után következni — amint az ilyenkor már lenni szokott —, a pillanat hatása alatt s a temperamentum szerint hullámzott. Volt idő. áprilisban, amikor francia beavatkozástól, francia katonaság megszállásától várták a döntő fordulatot,⁹ amit azonban utóbb kiszorított az a meggyőződés, hogy maga az udvar fogja félretolni az alkotmányos formákat.¹⁰

A fölосzlatás után a terv kovácsai tobzódtak a diadal mámorában. Wallis már május 23-án így harsonázott a diadalról: „Felséged elérte célját és a nemzetet elért meghasonlásával meghódította, ha határozottsággal lép föl, parányi engedékenységei sem mutat, az országgyűlést semmi esetre meg nem hosszabbítja és IV. Henrik király példája szerint cselekszik, pátensekkel érvényesíti legfelsőbb akaratát és semmiféle bármilyen fölterjesztéssel sem hagyja magát eltéríteni. Nem tudok erre kedvezőbb alkal-

⁸ Kab. A. 063/1812.

⁹ Kab. A. 657/1812.

¹⁰ Kab. A. 693. és 739/1812.

mat elképzelni, mint ez a mostani. De ha ez kihasználatlanul elvesz, akkor minden elveszett, s a baj nagyobb, mint valaha is volt. A mostani katasztrófát az asperni csatával hasonlítanám össze. A diadalt kihasználni, szünet nélkül kiaknázni és egy második csatát, mint a wagrami, elkerülni, ez az egész bölcsesség és művészet.¹¹

Ebből a nyilatkozatból legföljebb az az egy aggodalom csendült ki, hogy talán a császár nem lesz elég erélyes a szükséges rendelkezések keresztülvitelére. A diadalt kihasználni, ez volt Wallis gróf minden gondja. Nemzeti körökben azonban épp abban bíztak, hogy a világpolitika forgatagában majd lesz még szükség az ország erőire, s akkor az alkotmány újra érvényesülni fog, mert rá lesznek utalva, amint az már annyi őseiben történt. Hogy ez a fordulat mikor fog bekövetkezni, hogy esetleg 13 esztendeig kell várniok, kevésbé nyugtalanította a rendeket.

Hogy mi az alkotmánynak az a bekövetkezendő fölborítása, arról mindkét részen elég egyöntetűen gondolkoztak. Wallis a királyi akaratnak pátensek, nyílt rendeletek alakjában történő érvényesítését dicsőítette. Ez volt az, amit a rendek nem ismertek el törvényesnek, amiért a devalvációt, sem ismerték el. Jelentette tehát a hatalomnak az osztrák örökös tartományok mintájára történő gyakorlását, az ott érvényben lévő rend átültetését, elsősorban a pénzügyi, azután a katonai téren, tehát a skálát, az Ausztriában életbeléptetett sokféle új adót és illetéket, katonai téren a rendes sorozást, a kapitulációs szolgálatot, az insurrekció Landwehr-szerű fölhasználását, a titkos rendőrség szervezését stb. stb.

A magyar alkotmányosság e fölszámolásához elvi megalapozásra is szükség volt. Ebben a tekintetben királyikig szentesített új törvények, „könnyelműen“ adott uralkodói ígéretek és koronázási eskük ellenére, az 1790: 10. t.-c. után is az a néhány ember, aki a monarchia szellemének letéteményese volt, következetesen ragaszkodott Izdenczy felfogásához. 1811 óta embe-
reik — az egy Grossing kivételével, aki akkor börtönben veze-

¹¹ Kab. A. 741/1812.

kelte le bűneinek hosszú sorát¹² — már újra csatasorban is állottak: az élete utolsó napjait élő öreg kákics, és ifjabb buzgó hívei: Gustermann és Piringer, a bécsi abszolutisták új reménysegei. Az ifjúság felvilágosításáról és neveléséről akartak gondoskodni. Ebben a kérdésben ugyan még a rendek tanácskozásának utolsó heteiben Metternich kancellár olyan véleményt adott, amely hivatva lett volna ezt a kérdést legalább egyelőre eltemetni. Ünnepelesen kijelentette, hogy minden kiadványt a magyar közjogról ellenez. Meggyőződése szerint: „Dicséret a rendek eljárását és az avult alkotmányt semmikép sem illeti meg, bírálat röpirat alakjában inkább a kormányzat gyengeségét bizonyítja, semmint erejét. Ha a kormánynak oka van panasza, akkor szóljon. Ehhez nincs szüksége díszes tolira; ha van ereje hozzá és elérkezett az időpont, cselekedjék. Bíráloi röpiratban béna kormányzat jele.“ Elítélte Gustermann iratát, amely az alkotmány bírálatán kívül alkotmány tervet is közölt, „welches ganz ausser de.n Wirkungskreise eines Scihriftstellers hegen sollte“. Gustermannat annál inkább kárhoztatta, mert ezt a hibát cenzor létére követte el.¹³ Wallis azonban nem osztotta ezt a nézetet és késznek nyilatkozott Gustermannért a harcot a császár elnöklete alatt tartott konferenciában és a nádorral szemben is fölvenni.¹⁴ Így egyelőre a döntés, hogy tanítsák-c Bécsben a saját fölfogásuk szerinti magyar közjogot, hogy ez hol történjék: az egyetemen-e vagy a Terezianumban, hogy a megfelelő tankönyvet kivel írassák meg, és hogy Lakics újra átdolgozott kéziratával mi történjék, eldöntetlen maradt.¹⁵ Wallis, mint az Izdenczy irányzat hű harcosa egyelőre kénytelen volt megelégedni Lakics kéziratának gondos megőrzésével és tanulmányozásával¹⁶

Erre Wallisnak, mini a magyar alkotmány ellen indított harc tulajdonképeni vezérének, különös jogcíme is volt. Hogy ennek a kérdésnek ő a hivatott gondozója, nemcsak a császár ismerte el, aki minden ezzel kapcsolatos ügyben kikérte az ő

¹² Kab. A. 1631/1811.

¹³ Hausarchiv Hungarica O. 1812. május 3.

¹⁴ 1812. május 4. Kab. A. 683/1812.

¹⁵ Kab. A. 110/1813. és 218/1813.

¹⁶ Kab. A. 177/1813.

véleményét, hanem módszerben és temperamentumban nagy ellenfele, Metternich is, aki az országgyűlés fölösztatása után, 1812 szeptemberében neki küldte át azt az iratcsomót, amely még a II. József és II. Lipót korabeli hasonló harcokkal kapcsolatban Izdenczy után fönmaradt s az ő közjogi elképzeléséről adott tájékoztatást.¹⁷ Ennek volt természetes következménye, hogy amikor 1813. április 15-én egy konferencia újabb fedezetlen papírpénz kibocsátását határozta el, s Wallis ezért a felelősséget nem vállalta, csak a kamara elnökség alól mentették föl, de a császár néhány héttel később, május 30-án a magyarországi rend tervének- kidolgozásával bízta meg.¹⁸ Így jutottak hozzá azok a tervezetek is, amelyeket az 'udvar túlbuzgó hívei talán nem is abban a reményben, hogy éppen őket fogják meghallgatni, liánom pusztán csak hogy hűségükkel tüntessenek, nyújtottak be. Futott be ilyen „alkotmányterv“ az egyik konfidenetől is,¹⁹ de Rhédey Lajos is nyújtott be egyet a megyei igazgatás megreformálásáról.²⁰

Átfogó terv az átalakítás módjáról nem állott fön. Két jelszó: az Ausztriához való hasonítás és a pátensekkel kormányzás volt a keret, amelyben minden önkényt a legkevesebb megkötöttséggel lehetett keresztülvinni. Eleinte a bosszú szó- lalt meg és a távozó országgyűlési követek ellen fordultak, akiknek megfigyelését ajánlották. Hosszú listát állítottak össze azokról, akiket főleg szemmel kellene kísérni, s Ferenc császár ezt kiegészítette még azzal, hogy a Bécsben járó magyarokat is figyeljék meg.²¹ Már júniusban arról is tárgyaltak, hogy Magyarországon titkos rendőrséget fognak fölállítani, amit különösen a nádor előtt akartak titokban tartani. Wallist akkor fölötte megbotránkoztatta, hogy amikor 4000 számfölötti tisztje volt. a hadseregnek, ezek közül 30—40 megfigyelésre alkalmas egyént nem tudtak rendelkezésre bocsátani.²²

¹⁷ Kab. A. 163/1812.

¹⁸ Kab. A. 792/1813.

¹⁹ Kab. A. 865/1812.

²⁰ Kab. A. 541/1813.

²¹ Kab. A. 741. és 742/1812.

²² Kab. A. 748/1812. és 746/1812.

Az Ausztriához hasonlítást különösen pénzügyi téren veték föl nagy mohósággal. Ferenc császár még az országgyűlés tanácskozásainak folyamán, már március első napjaiban megbízta Zichy Károly grófot a szeszadó és közvetett adók bevezetésének előkészítésével, Wallist a vagyonadó átültetésével.²³ Június elején a császár Wallis javaslatára határozott rendeletét bocsátott ki Zichyihez, hogy pénzügyi téren Magyarországon mindazokat a rendelkezéseket életbe kell léptetni, amelyek Ausztriában már fennállanak,²⁴ s nyomban utána kiadták a parancsokat, amelyek a sorozást és az önkéntes lómegajánlást rendelték el.²⁵ Ferenc császár tehát még haza sem tért a drezdai találkozóról — akkor Prágában tartózkodott —, s a rendeleti úton történő kormányzás, valamint a magyar alkotmánynak az osztrákhöz idomítása már nagy léptekkel haladt előre. Bártfafürdön a nyár folyamán már az alkotmány végéről rebesgettek.²⁶

Tovább tartott, míg a két fontos aktuális kérdésben az intézkedéseket kiadhatták. Az első csapás akart lenni a nemzet kulturális törekvéseire. A rendek a magyar nyelvre vonatkozó kéréseik elutasítása után azért agitáltak, hogy a megyék saját hatáskörükben térjenek át a magyar ügyvitelre, és amit hivatalosan nem tudtak elérni, készítsék elő társadalmi úton. Ezt kívánia Wall is megakadályozni azzal, hogy olyan rendeletet eszközölt ki a megyékhez, amelyben az ottani népi nyelvet és a latint vette védelmébe és kötelezte a hatóságokat az ezeken szerkesztett beadványok elfogadására és különösen urbáriális ügyekben a magyarral szemben a népi nyelv alkalmazására.²⁷ A másik a magánjogi viszonylatok rendezése volt. Erre Zichy azt az utasítást kapta, hogy a bécsi skálát, kell érvényesítenie.²⁸ Az erre vonatkozó rendelet augusztus 1-én jelent meg.²⁹ Novemberben már félmillió forintnyi adót határoztak el a kereskedőkre is, amelynek fölosztását a városok közt a nádortól várták,³⁰ majd a

²³ St. Címf. -16. és 52/1812.; Köb. A. 665/1812. március 8., 9. és 10-ről.

²⁴ Kab. A. 745/1812.

²⁵ St. Conf. 112/1812.

²⁶ Kab. A. 780/1812.

²⁷ St. R. 2760/1812.

²⁸ Kab. A. 745/1812.; St. It. 2063/1812.

²⁹ Kab. A. 769/1812.; St. K. 3277/1812.

³⁰ Kab. A. 3660/1812.

városokra vetőitek 30, illetve 60% -os pótlékot a hadiköltségek fedezésének céljára.³¹ A régi államtanács e munkálatokban már alig játszott szerepet. Kollegiális megvitatást igénylő kérdésekben, vagy részletmunkánál is inkább az álfemkonferenciához fordultak. A lényeges döntések azonban a kabinetben történtek Wallies, Hager és néha Metternich irányításával. Ferenc legszemélyesebb kormányzásának ez a mód felelt meg leginkább.

Az új rendelkezések közül kétségtelenül a magyar nyelvre vonatkozó¹ keltette a legnagyobb megütközést, de ezt megtámadni nem lehetett, mert nem ütközött törvénybe. A pesti piaristák ellen vizsgálatot is indítottak, amiért állítólag csak magyarul tanítottak, s a császár ezt a vizsgálatot kiterjesztette az összes gimnáziumokra, amit azonban a nádornak sikerült elsimítania.³² Az új rendszert csak olyan ponton lehetett támadni, ahol törvénytől volt szó. Az első ilyen megmozdulás Pest megye ülésén történt, amely tiltakozott az önkéntes lóállítás ellen, különösen Szily és Laczkovics ülnökök vezetésével.³³ A skála-rendelet ellen azonban már sorra föl szólaltak a megyék és föl iratáradatuk sok munkát adott különösen november hó folyamán az állam-konferenciának, amely iparkodott megtorlásokkal ennek a tiltakozásnak véget vetni.³⁴ A vámemelések ellen a kancellár³⁵ és a helytartótanács³⁶ írt föl. Az alkotmány ellenségeinek az a jóslata tehát, hogy az abszolút rendszert Magyarországon örömmel fogják fogadni, nem vált be. Bécsben természetesen ezért is a nádort okolták. Azt állították róla, hogy biztatja a nemességet, kérjen országgyűlést,³⁷ vagy hogy a szubszídium megtagadásával erőszakolják ezt ki,³⁸ sőt azzal is megvádolták, hogy Péchy Imre volt bihari alispánt kinevezte alnádorrá.³⁹ Két mutatványos kötél-táncos nyitrai fecsegése

³¹ Kub. A. 829/1812.; St. 11. 178/1812.

³² Kab. A. 279/1818.; St. K. 2201/1812.

³³ Kab. A. 808/1812.

³⁴ Kab. A. 814/1812.; St. Genf. 191., 219., 221., 242. és 254/1812.

³⁵ St. R. 619/1812.

³⁶ St. R. 178/1812.

³⁷ Kab. A. 815/1812.

³⁸ Kab. A. 605/1812.

³⁹ Kab. A. 580/1813.

alapján megint olyanokkal rémítették a császárt, hogy elveszi Sándor cár nővérét és a cár segítségével ő lesz magyar király.⁴⁰

Wallis nem tudta elképzelni, hogy egy hatalmas birodalom korlátlan uralkodóját kormányzásában saját józan ítéletén és elhatározásán kívül más is befolyásolhatná. Ilyen szemlélet mellett nem is gondolhatott arra, hogy császáranak teljes hozzájárulása után, s amikor a magyar átalakítás munkája az ő kezébe van letéve, a keresztülvitel elé még akadályok is gördülhetnek. A nemzeti érzést annyira nem ismerte, hogy amikor e hadjárattal kapcsolatban a magyarok franciaellenes és oroszbarát beállításáról kapott jelentést, így kiáltott föl. „Nach meiner Überzeugung sollte man woder französisch, noch russisch, sondern österreichisch gesinnt sein.“⁴¹ Pedig a váratlan történeti fordulatok éppen erről az oldalról lepték meg.

Sándor cár, engedve népe óhajának, komoly ütközet nélkül, jelentéktelen utóvédharcokat víva, visszavonult Napóleon nagy armádiája elől. S a francia császár, aki nem szándékozott Szmolenszknál mélyebbre előnyomulni s azt remélte, hogy döntő diadal után legkésőbb onnan fogja a békét diktálni, győzelem híján mégsem tudott ellentállani annak a gondolatnak, hogy a cárt meg kell vernie. Akkoráig a világ még nem látott egy tömegben előnyomuló félmilliós sereget, és Napokon mégis megkockáztatta azt, amiben maga sem bízott. A kiűrtett Moszkvába szeptember közepén már csak 100.000 francia vonult be. Békeajánlat helyett rájuk gyűjtötták a várost és a büszke hadvezér egyhónapi várakozás után kénytelen volt megkezdeni a visszavonulást. Nyomában a szinte érintetlen orosz hadsereggel, a téli hideg borzalmi közt megtépázott seregének roncsa átkelés közben a Berezinán megsemmisült. Párizsból is vész hírek érkeztek. A császár, hogy uralmát megmentse, elhagyta seregét. Erőltetett menetben érte el fővárosát, ahol bejelentette, hogy a sereg ugyan tönkrement, de a császár jól érzi magát, és halhatlan eréllyel megkezdte új katonai alakulatok fölállítását. A további már csak az ő személyes ügye volt, nem Franciaországé, és nem azé a népé, amely annyi vért és pénzt áldozott

⁴¹ Kab. A. 625/1813

⁴¹ Kab. A. 558/1813. márc. 13.

érte, amelyet azonban semmibe sem vett. Mesés hadvezéri híre, a szerencséjébe vetett hit még egyszer föllobogtatták dicsőségét, de a személyes uralomnak; ez az addig nem látott nagy ereje akkor belsőleg már összeomlott. Rendszerében csak a kitűnő szervezel tartotta még egy ideig az életerőt. S a személyes unalomnak a bajai akkor már a másik oldalon is nyilvánvalóvá lettek. Yonck porosz tábornok a habozó III. Frigyes Vilmos megkérdezése nélkül már 1812. december 30-án semleges, ségi uralomnak a bajai akkor már a másik oldalon is nyilvánvalóvá lettek. Yorck porosz tábornok a habozó III. Frigyes Vilmos is fölszabadító harcba szólította népét és február végére megkötötte a szövetséget Oroszországgal.

Az 1813. esztendő tehát vérmes reményeket ébresztett Magyarországon. Az orosz diadalok lelkesedéssel töltötték el az egész országot, s ettől a fordulattól az alkotmányos életben is kedvező változást vártak. Január végén, még inkább azonban februárban sokat beszéltek az országgyűlés összehívásáról.⁴² Ausztria akkor nyíltan még nem döntött, de a Lajtán innen az volt a vélemény, hogy a hadbalépés esetén Oroszország oldalán Magyarország mindent meg fog adni, ha azonban fennmaradna a francia szövetség, azt az ország semmivel sem fogja támogatni.⁴³ Wallis rémülten fordult az uralkodóhoz, kifejtve az esetleges országgyűlés veszélyeit, mert ha a magyar jövedelmeket elejtik, „dann würde der Staatsbankrott auf der Stelle eintreten“.⁴⁴

Magyarországban azonban a rossz tapasztalatok után sokan kételkedtek abban is, hogy ellenségei végeredményben le tudják-e győzni a francia hadsereget? Metternich is nagyon óvatos volt. Semmikép sem akart Napóleonnal időnek előtte szakítani. Amikor márciusban az oroszok és a poroszok megindították hadműveleteiket, Napóleon sürgette a színvallást. Metternich, hogy Időt nyerjen, békéközvetítésre vállalkozott, de amikor az elég szerény békefeltételeket Napóleon elutasította, augusztus 12-én Ferenc császár is megüzente a háborút. Akkor

⁴² Kab. A. 1813: 536., 540., 546. és 553.

⁴³ Kab. A. 546/1813.

⁴⁴ Kab. A. 536/1813.

már jó félesztendeje folyt az előkészület Magyarországon. Ferenc február 18-án szólította föl az országot a fokozott erőfeszítésre, különösen szubszídium adására. Az új helyzet tehát az alkotmányosság kérdését is újra fölvetette. A leglényegebb változás az volt, hogy a nádor, akit az országgyűlés feloszlatása óta az igazgatásban igyekeztek megkerülni, ismét hatalmi tényezővé lett.

Az udvari párt őt az országgyűlés föloszlatása után igyekezett félretolni. Wallis már korábbi előterjesztéseiben is célozgatott arra, hogy ilyen fordulat esetén a nádor nem maradhat meg a helyén. Ferenc császár azonban nem szerette tanácsadói rideg úton eltávolítani. Ez nála csak háborús kudarcokkal kapcsolatban történt. A nádorság nem is volt olyan megbízás, amely a föladat teljesítésével önmagától megszűnt volna. Sőt közjogi méltóság lévén, amelyet az országgyűlés töltött be, az elmozdítás igen kényes lett volna. Abban viszont a nádor ellenségei hiába bizakodtak, hogy ő önként le fog mondani. Korábban voltak a nádornak ilyen gondolatai, ezek azonban éppen az utolsó országgyűlés alatt megváltoztak, s a főherceg szilárdan elhatározta, hogy méltóságáról csak akkor távozik, ha menesztik őt. Erre még nőm lehetett rávenni Ferenc császárt. A nádor pedig türelemmel várta az időpontot, amikor újra reá szorulnak, mert szilárd meggyőződése volt, hogy nemcsak magyar szempontból, de a monarchia egészének érdekében sem szabad méltóságát, letennie. Ez lehetett az oka annak, hogy az udvari körök nem éppen illő eszközöket játszottak ki ellene.

Az országgyűlés föloszlatása után a nádor keserű kifakadásokkal panaszkodott Mária Ludovika császárnénak Ferenc törvényellenes intézkedései miatt. Igaz, hogy 1809-ben a császárné és a nádor közt mutatkoztak bizonyos véleményeltérések, amelyeket azonban csakhamar áthidalta az a kedvetlenség, amellyel mindketten a császár önállótlanágát és határozatlanágát nézték, főképp azonban azt, hogy egészen egyes hozzá nem méltó tanácsosok vezetése alá jutott. Mária Ludovika akkor a toplici fürdőben keresett gyógyulást. Oda írta neki a nádor 1812. július 15-én kelt kesergő sorait, amelyeket azonban elfogattak. A levelet Metternich mutatta be a császárnak, köve-

telve, hogy tiltsa le a császárné és a nádor levelezését. Ez ízlés-telen lépés okát nem kereshetjük másban, mint hogy Ferenc tanácsosai a nádort ki akarták zárni a hatalomból, vagy legalább is megbénítani nádori kötelességének végzésében.⁴⁵

A császár február 18-i elhatározása után azonban már nem lehetett ezt az álláspontot fönntartani. A császár felhívását különben is nemcsak a kancellária útján küldte le, hanem egyidejűleg a nádorhoz is intézett egy legfelső kéziratot, amelyben „kipróbált hűségére“ hivatkozott.⁴⁶ A kívánság nem volt jelentéktelen; 14.000 újoncra, 15.000 vágómarhára, 3500 lovassági háta-slórol, 2500 teherhordólórol, 1200 ígáslórol, 100.000 mérő búzáról, 600.000 mérő rozsról és 900.000 mérő zabról szólt.¹⁷ Ezt a nádor támogatása, az ő nagy népszerűségének latba- vetése nélkül alig lehetett elérni. A nádor azonnal válaszolt. Kiemelte az eltérést a törvényes úttól, a „minder gesetzlicher“ út választását, de tekintettel a körülményekre, mindent ígért, hangoztatva mindazonáltal a magyarországi ipar lehanyatlásai, a kereskedelemnek úgyszólván teljes elakadását és a nagy pénzhiány miatt megfogyatkozott erőket.⁴⁸ Ezek nem voltak üres kifogások. A kabineti előterjesztések is sokat foglalkoztak velük, mert a megyék sorra fölpanaszolták a nagy pénzhiányt. E miatt nem volt vevő és estek a terményárak. A másik baj a termeléshez szükséges iparcikkek magas ára volt, amelyet a termelő alig tudott megfizetni. Főispánok és adminisztrátorok is ezen keseregtek és biztos zálog ellenében hitelezőlegetek kértek, hogy a pénzügyi megterhelést vállalhassák.⁴⁹ Ámbár utóbb a király különösen önkéntesek és könnyű lovasok toborzását sürgette⁵⁰ — eltekintve néhány kellemetlen megyegyűlési fel-szólalástól⁵¹ —, az eredmény mégis nagyon örvendetes volt.

⁴⁵ Bibl., Viktor: *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe.* (Wien—Berlin—Leipzig—München, 1922.) 215—217. 1.

⁴⁶ N. t-itk. lt., Praesid. 1813. 3. bz.

⁴⁷ U. ott, Praesid 1813. 4. ez.

⁴⁸ II. olt, Praesid. 1813. 5. és 6. sz.

⁴⁹ Kab. A. 1813: 759., 791., 798., 811., 836. és 1161.

⁵⁰ Praesid. 1813. 26., 30., 31. és 33. ez.

⁵¹ Kab. A. 1184/1813. (Nagy Pálé és Bezerédj Ignácé Sopron megyében). 1813: 843., 844. és 845. (Dessewffy Sámuelé és Orczy Lőrincé), 359/1813. (Vitéz Abaújban), 1094/1813. (Pálffy Lipóté Pozsonyban).

Napóleonnal szemben olyan nagy volt az ellenszenv,⁵² hogy az udvar emberei is meg voltak elégedve a lelkes megajánlásokkal, s olyan is akadt közöttük, aki azt állította, hogy „a király csak most nyerte meg minden magyarok őszinte bizalmát és meleg szeretetét“.⁵³

A rendek számítása tehát jó volt. Háborúban belső háborúskodást is folytatni nem lehetett. Az Anticipationsscheinek nyomásával megszűnt az a zsugori szempont, amely Wallis idejében még a bajbajutott kontribuensnek sem nyújtott semmi könnyítést. Most megindultak a hitelfolyósítások és szép eredménnyel is jártak, bizonyítva, hogy az a gazdasági virágzás, amelyről Wallis Magyarországgal kapcsolatban beszélt, potemkiniáda volt. Wallis távozása a pénzügy éléről új veszedelmet jelenthetett volna, de a kormányzat most megtalálta az utat, hogy ezt is ellensúlyozza. Abban a május 30-i legfelsőbb kéziratban, amelyben a császár a kamaraelnöki székéből távozó Wallistól javaslatok kidolgozását kérte, a túlbuzgó férfiú kezét négy ponttal kötötte meg: 1. hogy kerülni kell az erőszakos rendszabályokat, 2. hogy a lehetőségig fenn kell tartani a korábbi formákat és elnevezéseket, 3. és 4. a monarchia másik részében alkalmazott alapelvek életbeléptetésénél meg kell fontolni. vájjon a reformok országgyűlés útján, vagy anélkül lépjenek-e életbe?⁵⁴ Keserű megbízás lehetett ez a volt kamara-

⁵² Kab. A. 997/1813.

⁵³ Kab. A. 997/1813.

⁵⁴ Kab. A. 792/1813. „Ich habe Mich demnach entschlossen Ihnen, wie Ich es hiermit thue, den Auftrag zu crtheilon, Mir Ihre Ansicht über dio thunlichsten Verbesserungen der ungarischen Verwaltung zu unterlegen. Sie haben bei Ihrem Vorschläge hauptsächlich von dem Gesichtspunkte auszugehen, dass: 1-tens Jede Reform der inneren Verhältnisse Ungarns auf die möglichste Vermeidung gewaltsamer Massregeln berechnet werde. — 2-tens dass bei dem Plano Rücksicht oaif dio sovielmög'liche Beibehaltung *anwendbarer* bisherigen *Formen* und *Benennungen* genommen werde. — 3-tens dass demnach die möglichste Gleichheit mit den Hauptnormen, nach welchen der übrige Xheil Meiner Monarchie verwaltet wird, bezielet werde. — 4-tens haben Sie in Erwägung zu ziehen, ob eine ähnliche Reform durch oder ausser einem Landtag zu geschehen hätte. — Die so nöthige Verbesserung des Justitz-Wesens haben Sie in Ihrer Vorarbeit vor der Hand nicht aufzunehmen, da Ich die Bearbeitung dieses Gegenstandes bereits eingeleitet habe. — Die in Meinem Kabineté erliegenden verschiedenen Pläne und früheren Bearbeitungen im Sinn einer-ungarischen] Reform werde (Tel) Ihnen zur Einsicht und Benutzung verabfolgen lassen“.

elnöknek, hogy még a magyar igazgatás átalakításában is a saját meggyőződésével ellentétes elveket írtak elő.

A legfeltűnőbb a kéziratnak az országgyűlésre vonatkozó helye. Az a készség, amellyel a háború szerencsés befejezése érdekében a nádor 1813 februárjától megint a király rendelkezésére állt, korántsem volt behódolás az abszolutisztikus kormányzás előtt. A nádor már a február 20-i felterjesztésben hangsúlyozta a nem törvényes módot, ahogy az új terheket kívánják, nagyon jól tudta azonban, hogy megindult az a folyamat, amelynek során higgadt mérséklettel az alkotmányosság újra helyreállítható. A horvát ügyekkel kapcsolatban azután pártolta a horvát országos kongregáció összehívását. Ezt a császár július 27-én el is rendelte.⁵⁵ Akkor a nádor viszonya a császárral már annyira helyreállt, hogy Ferenc egy július 13-ról kelt legfelsőbb kéziratban köszönetét fejezte ki neki s a jóakaratról beszélt, amely minden akadályt legyőz.⁵⁶ Amikor augusztus 6-án a király újabb újoncokat kért,⁵⁷ a nádor már előhozta a tett intézkedések törvényes szankcióját is. „Hogy az államnak új és nagy áldozatok hozassanak, hogy az akadályokat, amelyek meghozatalukat gátolják — a leírhatatlan pénzhíányt, az ország egyes részeiben egészen rosszul kiütött aratási eredményt —, megfelelő segítségi módozattal elháríthassák és az egész ügynek törvényes szankcióval nagyobb átütő erőt adjanak, az országos hatóságok a legrövidebb időn belül összehívandó országgyűlést kérnek, amint egyesek magukat kifejezik, legalább egy konkurzust.“ Ezt az országgyűlést — úgy, mint 1796-ban a nádorválasztót is — csak erre az egy célra kívánta összehívni. A konkurzust is az akkori példa szerint vette be fölterjesztésébe, abban a biztos tudatban, hogy a konkurzus ügyi országgyűlést kéme, s a királyt a főurakkal folytatott megbeszélés esetleg akkor is meggyőzhetné, ha egyedül az ő

⁵⁵ Praesid. 1813. 18. sz.

⁵⁶ „Nehmen Sie meinen herzlichen Dank dal Őr an und lassen Sie durch nichts hindern, auf diesen Zweck hinzuarbeiten, und gehen Sie mit Mir von der gleichen Uiberzoungung aus, dass alles von dem guten Willen abhängt und dieser jede Hinderniss unter Ihrer zweckmässigen Leitung überwinden wird.“ Praesid. 1813. 12. sz.

⁵⁷ Praesid. 1813. 20. sz.

szava erre nem volna elegendő. De volt még egy más érve is: ha a horvát országos kongregációt ki lehetett írni, az országgyűlés összehívásának még kevésbé lehet akadály. A gyors és kielégítő eredményért kezességet vállalt.⁵⁸ Ez, úgy látszik, még korai lépés volt; a király az országgyűlés összehívása tárgyában fenntartotta magának az elhatározást, de az önkéntes adományokkal kapcsolatban azt az ígéretet tette, hogy ezeket esetleges későbbi törvényes intézkedésnél be fogják számítani.⁵⁹ Az országgyűlés tehát — legalább elvben — már nem volt kizárt lehetőség, mint egy évvel előbb. A megértés útja — egyelőre még keskeny és bizonytalan gyalogösvény — megnyílt. A helyzetet úgy kezelték, mint országgyűlések közötti háborús égető szükség állapotát. A nagy garral hirdetett államcsíny tehát rövid időn belül szerény önkénnyé zsugorodott össze, amelyből bármikor vissza lehetett térni az alkotmányos útra.

Hogy ez nem így történt, annak nem a magyarországi viszonyok voltak az okai. A diadal Napóleon fölött túlságosan sikerült. Az „önkény“ meg volt törve s a szerencsés győztesek, akik többet, érték el, mint amit vártak, a győzelmet kizárólag saját bölcsességüknek tulajdonították. Metternich feudális abszolutista világfölfogását hatalmi szempontból alátámasztotta Sándor cár ködös idealizmusa, sajátos elgondolása a régi rend helyreállításáról: a szent szövetség. Ez elsősorban forradalomellenesnek mondható, de a forradalom jó vívmányainak is hadat üzent. Az uralkodók abszolút hatalmát hirdette és ellensége volt minden alkotmányosságnak. A hosszú háborúban a népek sokkal inkább kifáradtak, semhogy a saját jogaik érvényesítését is kivíthatták volna. A bűn, amelyet a népekkel szemben ez alkalommal elkövettek, csak 1820-tól kezdte hatását éreztetni. Ez volt az oka, hogy Magyarországnak nem sikerült 1813-ban visszatérnie az alkotmányosságra, hanem még 12 évig kellett erre a fordulatra várnia. Ez a visszatérés azonban aránylag könnyű művelet volt, mert a magyar formáknak azt az átalakítását, amelyet Wallis és kollégái terveztek, az 1813-i belső események nemcsak elodázták, de el is vágták.

⁵⁸ Praesid. 1813. 26. ös 33. sz.

⁵⁹ Praesid. 1813. 31. sz.

A nemzeti fejlődésben így is keserves cezúra volt az abszolutizmusnak ez a 13 esztendeje, amely egy 22 éves föllendülési és nagyszabású tervek és elgondolások alapján dolgozó korszak további építő munkáját szakította meg. Igazságtalanság azonban a kor embereivel és törekvéseivel szemben, ha ezt az időszakot nem számítjuk a nagy magyar reformhoz. Ha 13 év múlva új emberek a régiekkel s az akkori küzdelmekkel nem is érezték a közvetlen kapcsolatot, nem feledkezhetünk meg arról, hogy Felsőbüki Nagy Pál és Dessewffy József gróf még akkor szerezték első, keserves tapasztalataikat.

A bécsi kongresszuson József nádor is tudatára ébredt, hogy — nem volna talán helyes azt mondani, hogy a koreszme, hanem — az uralkodó állam- és kormányzati forma mellett egyelőre nincs kilátás gyökeres változásra. Az élet folyt mindennapi medrében, az emberek örültek a békének; semmi nevezetes nem történt. így 1811. március 15-én megkezdett latinnyelvű naplója! 1815 végével ő l.s. lezárta. Napi apróságok följegyzése miatt nem volt érdemes folytatnia. A nagy eseményeket, amelyek megítélése szerint a félbemaradt kérdést megoldhatták volna, annak idején bölcs tapintattal és teljes orélllyel megragadta. Hogy az események túlhaladtak az ő elgondolásán s a szükséges ponton, amely a magyar alkotmány visszaállítását meghozhatta volna, — sorscsapás volt. Várta tehát régi őrhelyén a sors kerekének újabb fordulását, várt a nemzettel együtt.

1812 utolsó kemény és elkeseredett, küzdelmeiben a mágások az ellenzék szélsőséges vezéreit azzal akarták mérsékletre bírni, hogy legyenek tekintettel a nádorra, az egyetlenre, akinek az alkotmány fönnállását köszönhetik. Ez talán túlzásnak látszik. De aki átlapozza a kor államiratait és bepillantott az akkori kabineti ügyintézés rendszerébe, minden eredménynél, minden megghiúsult ármány megakadályozásánál, minden nemzeti gondolat és érdek fölkarolásánál a nádor nevébe ütközik.

Származására nem volt magyar, a nyelvel soha folyékonyan nem beszélt. Nem nőtt magyar légkörben. Szemléletének és meggyőződésének jellegzetes vonásai magyarországi tapasztalatainak hatása alatt, de udvari nevelésé-

nek szilárd alapjain természetesen fejlődtek ki. Bécsben mégis azt vetették szemére, hogy Magyarországot el akarja szakítani a monarchiától és ő akar a trónra ülni, hogy királyi koronára vágyik. Hiába bizonygatta a császárnak, hogy mindebből egy szó sem igaz, ellenfelei mindenféle feljelentéseket, és kósza híreket olyformán tudtak a császár elé tálni, hogy amúgy is bizalmatlan lénye a nádortól mindinkább elhidegedett. Egyes vádakát testvérei közül Károly főherceg is komolyan vett. E mögött a katonai kérdésben elfoglalt különböző álláspontjuk húzódott meg. Igazán csak János őherceg és Estei Károly Ambrus főherceg-prímás értették meg, mellettük még Mária Ludovika császárné és Rainer főherceg. „Isolationsgeist“-je hagyományossá vált nemcsak az udvarban, hanem az osztrák közvéleményben is. Pedig a Habsburg-monarchiának hűséges szolgája volt. Nem abban az értelemben, amint azt az akkori bécsi kormánykörök a Gesamtstaat érdekében kívánták volna, amely mindenütt azonos intézményeket, azonos terheket, azonos szellemet és nyelvet óhajtott volna. A nádor a nagy államszervezetnek különböző fejlődésit, népileg is sokféle tartományait magasabb államközösségnek tartotta, amelyek minden jének megvan sajátos színezete és különleges érdeke is a közösségen tjeül. E különbségeket nem elmosni akarta, hanem az egész annál nagyobb erő kifejtésére fenntartani és érvényesíteni. Nem volt barátja a magyar rendiség kinövéseinek, de nem is akart ellene irtó háborút indítani, hanem fokozatosan a hibákat kiküszöbölni. Ami Magyarországon meg ragadta, éppen az alkotmányos forma volt, a szőnyegre kerülő kérdések megvitatása különböző nézőpontokból, és a következetes ragaszkodás a nemzeti hagyományokhoz. Ezeket különböző fölterjesztéseiben ismételtlen kiemelte, nagy értéknek nevezte, ³ ebben a tekintetben Magyarországnak bizonyos elsőbbséget adott az osztrák örökös tartományok fölött. Kölháborította őt az a mód, ahogy a magyar érdekeket az osztrák örökös tartományoknak egyoldalúan és hamis beállítással kiszolgáltatták. Már a század első éveiben érthetetlennek mondotta, hogy egy ország jogos kívánságait ne teljesítsék, ha azok az egésznek nem ártanak, mert valamely más tartomány mesterségesen fenntartott előnyeire

károsan hathatna vissza, értelmetlennek, hogy az ország életbevágó kívánságait csak abban az esetben teljesítsék nagynehezen, mintegy cllenszolgáltatásképen, ha az a kormányzat kívánságainak eleget tett.

Az ő elképzelése is az volt, hogy a monarchia erőforrásainak nagyobb része Magyarországra esik. Az erőforrásoké — és nem a pénzügyi teherbírásé, amely csak abban az esetben emelkedhetnék, ha az ország gazdasági erőforrásai fölszabadulnának, ha terményeit értékesíthetné, iparát fejleszthetné, kereskedelmét kifejthetné, pénzforgalmát is meggyorsíthatná. Elítélte tehát azt a méltánytalan eljárást, amely a kivített tilalmakkal korlátozta, a mezőgazdaság intenzívebb íízését lehetetlenné tette, egyoldalú vámintézkedéseivel pedig az ipart elfojtotta s a kereskedelmet az osztrák tartományok polgárainak szolgáltatta ki. Ezzel szemben maga is elismerte és panaszkodott, hogy Magyarország az osztrák tartományok mögött a teherviselésben messze elmarad és — a pusztta természeti kincsek nagy mennyiségére és a föld kiváló termékenységére utalva — az ország hallatlan gazdagságát emlegette. Mit ért azonban ez, ha a ti 11 ó rendszer a termelés intenzív megszervezését, sőt az extanzív gazdálkodás termékeinek értékesítését is lehetetlenné tette? Ezért akarta ennek a mindent elgáncsoló akadálnak a kiküszöbölését, ha nem is egyszerre, legalább fokozatosan, nem országgyűlési küzdelmekkel, hanem a legfőbb gazdasági sérelmeknek rendeleti úton, még az országgyűlés megnyitása előtti teljesítését, hogy a rendek, ezzel megnyerve, higgadtan láthatasanak hozzá katonai és pénzügyi, fokép azonban mélyebbrehalé igazgatási és igazságszolgáltatási reformokhoz. Ezeket a terveit a császár közvetlen környezete — az 1808-it kivéve — minden országgyűlés előtt meg tudta hiúsítani. Ebből származtak politikai küzdelmeinek nagy dilemmái. Az udvar hűtlenséget, elszakadási törekvéseket vetett szemére, mert a nemzeti kívánságok érvényesítését előmozdította; a rendek pedig rossz néven vették, ha ezek helyett a monarchia harcképessége érdekében a királyi prepozíciók katonai és financiaális követeléseinek útját egyengette. Így őrlődött föl ereje másfélévtizedes harcban mindig csak a katonaaállítás és adómegajánlás kérdéseiben, a helyett,

hogy korszerű újításokra és komoly nemzeti eredményekre is sor kerülhetett volna.

A rendi ellenzék ebben a meddő küzdelemben legalább azokat a nemzeti kulturális kérdéseket iparkodott elővenni, amelyek nagyrészt társadalmi úton is megvalósíthatók voltak, a hivatalos nyelv ügye mellett a Nemzeti Múzeumot és a magyar tisztképző akadémiát, a Ludoviceumot, A nádor ugyan szívesen segítette őket ebben a munkában is, politikájának sarkpontja mégis az alkotmányosság volt: ez a reakciós udvar szempontjából annyira korszerűtlen idea, amelyet igazán csak János és Rainer főhercegek méltányoltak, minthogy ők is alkotmányos érzületűek voltak. János főherceg ezt különösen kimutatta, amikor a legkritikusabb időben, 1812 elején a nádor írásainak megőrzését vállalta. Rainer főherceg pedig még korábban, 1809 legvégén használta föl a nádor alkotmányos elgondolását egy akkor benyújtott részletes alkotmánytervezet kidolgozásával kapcsolatban, amelynek életbeléptetését a nádor elgondolása után kissé naivan képzelte el. Rainer főherceg a monarchia minden részében egyöntetűen szerette volna alkotmánytervét megvalósítani s a könnyebb keresztülvitel érdekében azt először Magyarországon kívánta elfogadtatni. Ott kipróbálva került volna megvalósításra az osztrák tartományokban, hogy a magyar rendek ne emelhessék azt a kifogást, hogy országuk nem kormányozható az örökös tartományok mintájára.⁶⁰

Egyébként ez az alkotmányos érzület és meggyőződés volt az az alap, amelyen a nádor ellen Bécsben a gyűlölet, Magyarországon a népszerűség kifejlődött. Nem alkotmányos ország-

⁶⁰ „Es ist eine Frage, ob es nicht zweckmässig wäre, das Modell der neuen Verfassung nach den neuen Grundsätzen, jedooh nach der Form Ungarns, zuerst in diesem Lande aufzustellen, dieses als Hauptkörper zu betrachten und dann die anderen Provinzen darnach zu modeln; dadurch wird sie in Ungarn leicht Eingang finden, sobald das Verhasste Ummodeln nach den deutschen Provinzen nicht mehr erwähnt wird und der Ungar wird dann in dem Wahn erhalten, dass die Verfassung aller Provinzen nach seinem Lande abgeändert wird, welches ihm für alles empfänglich machen wird und zugleich den edlen Nationalcharakter desselben aufrecht erhält, wodurch endlich der Zweck, den sich die Staatsverwaltung vorsetzt, doch erreicht wird.“ E. Wertheimer: *Zwei Denkschriften Erzherzogs Rainers ans den Jahren, 1808. und 1800.* (Archiv für österr. Geschichtsquellen, 78. 1802.) 309. 1.

ban, mint az akkori Ausztriában, ahol minden önálló vélemény-megnyilatkozást eleve elfojtottak, az irányadó körök érzelmei áterjedtek a lakosságra is, amelyet az udvar részéről állandóan izgattak is az elégtelen teherviselés propagandisztikus jelszavával, majd utóbb, a magyarnyelvi kívánságok miatt az elszakadási törekvések meséjével. A népszerűség, amely a nádort benn az országban övezte, tevékenységének így bizonyos fokig még akadályává is lett. Álmához, hogy gazdasági engedményeik után a rendszeres munkálatok is elővehetők legyenek, és sok avult visszásság kiküszöbölhető legyen, életének ebben a szakában nem jutott el. Igazságtalanság volna, ha ezt kizárólag a külpolitikának, a forradalomnak és a napóleoni császárságnak terhére rónék.

Áldatlan helyzet volt az, amelyben a nemzet akkor vergődött, és áldatlan volt az a közvetítő szerep is, amelyet a nádornak be kellett töltenie. Emberi kvalitásai kiválóságának köszönhette, hogy ezt a harcot úgy megállotta. Említsük ezek közi. elsősorban nyílt őszinteségét, amely Pál cárnál is olyan nagy sikereket aratott, s amely sok kritikus helyzetből segítette ki a bizalmatlan Ferenc császárral szemben. Öt nyílt fellépései valósággal meg tudták indítani. De Baldacci, majd Wallis, az előbbi Stadion, az utóbbi Metternich segítségével kieszelték a módszereket, amelyekkel a nádor nyíltságának hatása ellen védekezhessenek, vagy a külügyminiszter véleménye mögé bújva, vagy azzal, hogy bizonyos rezolúciókkal előre megkötötték az uralkodó kezét a várható fordulattal szemben. Ilyen eszközök ellen a nádor csak eréllyel léphetett föl, ami azonban a császárságban mindig igen kellemetlen érzést váltott ki, különösen ha intézkedését vissza kellett vonnia. Mégis ez az őszinte, nyílt viselkedés s az igazság föltárása, ha az még oly kellemetlen volt is, tartották vissza Ferencet a döntő pillanatban azoktól a lépésektől, amelyeket tőle a nádor ellen ki akartak erőszakolni. A legnagyobb összetűzések után s az 1812 júliusi levélügy után is a nádor az maradt, ami volt; urának ugyanaz a hűséges szolgálója, ha az elrendelt intézkedések szükségéről meg volt győződve, mint 1813 elején a háborúra tett előkészületek közben.

Ezeket az erényeket is fölülmúlta az az erős fegyelmezett-ség, amellyel személyes sérelmeit el tudta fojtani, ha fontos közügyről volt szó. Szapáry János gróf főudvarmester már egy-két hónappal azután, hogy új ura mellett a szolgálatot átvette, erős meggyőződéssel nyilatkozott ismereteinek tág köréről, komoly olvasmányairól és jó ítéletéről. Pétervári tartózkodása fegyelmezett-ségét, megfontolt mérsékletét és önuralmát nem kis mértékben fejlesztette tovább, s amikor utóbb országgyűlési tárgyalások viharában kellett megállania, ez a még csak alig harmincegynéhány éves férfiúban olyan mély bölcsességgé és oly nyugodtsággá alakult, amely öregeket is megszegyeníthetett volna. Károly főherceg könnyű sértődéseivel és heves reakcióival, János főherceg impulzív föllobbanásaival szemben ez kissé hideg természetre látszanék vallani, ha József főherceg érzéseinek benső melegsége, és a szükség eseteiben engedékenysége meggyőződése ellenére is, nem mondanának nyíltan ellene minden ridegségnek. Csakis mély meggyőződés, komoly elmélyedés alakíthattak ki olyan — nem kemény állásfoglalást —, hanem sziklaszilárd viselkedési, amilyennel a nádor működésében találkozzunk. Ezeken alapult nyugodt higgadtsága és bölcsesége.

Nem volt a szó vagy a toll mestere. Elaborátumainak kidolgozásában sohasem törekedett formai szépségre, inkább bizonyos száraz logikai felsorolással iparkodott a dolgok összefüggéseit a király előtt megvilágítani, de ha azokhoz a pontokhoz érkezett, amelyek meggyőződésének pillérei voltak, ez az egyszerű előadásmód különös melegséggel nagy lendületre volt képes. Ez is csak azt bizonyítja, hogy nem üres formák, hanem a lényeg érdekelte és mozgatta cselekedeteit. Amikor 1813 után az országgyűlés tárgyában döntés nem történt és a bécsi kongresszus után ilyen már nem is volt várható, mégis a formához kellett folyamodnia, az elvi fenntartáshoz, a nádori hatáskör átmentéséhez, a lényeg: az alkotmány megmentése érdekében, óvatosan és bölcsen, hogy a lehető semmi el ne rontsa. Ebben van működésének jelentősége a következő időszakban.

TARTALOMJEGYZÉK

A bizalmatlanság újabb felszítása..... 1

A külpolitikai helyzet megnehezülése 1. — Közigazgatási reform terve 4. — Személyi változások 6. — A nádor véleménye a közigazgatási reformról 8. — Baldacci vezető szerepe 10. — Vádaskodás a nádor ellen 11. — Markovich konfidens nyomozása francia emisszói iusok után 14. — Matthias pozsonyi jelentőse 17. — Újabb megfigyelők kiküldése 18. — Locatelli Napóleon világoralmi terveiről 19. — Fournier elfogatásinak terve 20. — Braulik hangulatjelentési 22. — A jelentések a magyar gondolkodásról 26. — Bizalmatlanság Markovichsal és Carlovitzsal szemben 31. — Markovich hitelének megingása 33. — Döntés az országgyűlés összehívása mellett 37. — A király közlése a francia emisszáriusokról 38. — Kikre terjedt ki a gyanú? 40. — Gént« a monarchia újjászervezéséről 41. — A nádor fölterjesztéseinek elgáncsolása 43. — Almásy Ignác eseté 45. — A nádor és a király levélváltása az Almásy-ügyben 46. — A nádor 1806. évi hangulatjelentése 50. — A nádor pénzügyi fölterjesztése 52. — A francia megrohanás veszélye 54. — Előkészületek az országgyűlésre 56.

Az 1807. évi országgyűlés 57

A nádor fölterjesztése az országgyűlés tárgyairól 57. — Kísérletezés a pénzügyi baj elhárítására 58. — Tárgyalások a szanalás módjáról 60. — A magyar álláspont a papírpénz kérdésében 62. — A nádor álláspontja az országgyűlés tárgyairól 63. — Zichy Károly gróf és az államtanács Magyarország bevonásáról a szanalásba 65. — A katonai kérdések 69. — Károly főherceg két emlékirata 73. — Magyar vélemények 76. — A nádor a sérelmek orvoslását óhajtja 78. — Az országgyűlés kedvezőtlen előfeltételei 80. — Megfigyelők kiküldése 82.

Leurs a rendek hangulatáról 83. — Az országgyűlés megnyitása 84. — A rendek fölirati tervezete 85. — A tárgyalások menete 88. — A két tábla megegyezése 90. — A fölirat 92. — A királyi leirat 94. — Baldacci az országgyűlés ellen 95. — A magyar kereskedelem kérdése 97. — A nádor a kereskedelemről 99. — A kereskedelem ügy az államtanács előtt 102. — A király döntése 105.

Az országgyűlés fölháborodása 106. — Ferenc király elutazása 108. — A vihar kitérése 109. — A nádor állítólagos rendőrsége 110. — A szubszidium ügye 112. — A nádor az ellentétek áthidalására.

törekszik. 114. — Erélyes föllépése 116. — Vay Miklós báró beszéde 118.

A követi utasítások bekérése 120. — Vay Miklós degradálnia 121. — A nádor Vay rehabilitálásáért 122. — A szólásszabadság megsértése 124. — A szeptemberi királyi leiratok 126. — A nádor közvetítésének nehézségei 128. — A Vay-ttgy elintézése 180.

A regnikoláris deputációk munkálatai 133. — A megajánlás külön szentesítésének gondolata 134. — Az országgyűlés folytatásának kérdése 135. — A nádor az országgyűlés folytatása mellett 137. — A rendi felirat sorsa 138. — A sóár felemelése 140. — A nádor erőfeszítései a nov. 13-i leirat után 142. — Az országgyűlés berekesztése 147. — Az országgyűlés mérlege 148.

Az 1808. évi országgyűlés 150

Önkényes katonai rendelkezések 150. — Péchv Imre helytartóanacsod jelölése 153. — Baldacci újabb vádjai 154. — A primás küldetést' a nádorhoz 155. — Stadion külpolitikája 157. — Az 1807. évi hadjárat kísértései 160. — A helyzet. Tilsit után 162. — Ferenc császár 163. — A francia háborúk elvi bajai 165. — Az elfordulás Napóleontól 168.

A monarchia honvédelmének átszervezése 170. — A nádor honvédelmi reformterve 172. — A tartalék 174. — Az inszurrekció 175. — Új országgyűlés terve 178. — Baldacci ellenzése 179. — A nádor irata, a rendek megnyerésére 180. — Nem kerül terjesztésre 188. — Az alkotmány elkobzásának terve 190.

Az országgyűlés megfigyelői 192. — A rendek mérséklete 194. — A megnyitás 196. — Napoleon ingerültsége 197. — A felirat tárgyalása 199. — A válaszleirat 200. — Az inszurrekció megajánlása 201. — Az okt. 4-i ülés 203. — A részletkérdések vitája 204. — A Ludoviceum 210. — Baldacci vádaskodásai 211. — Az eredmény 213.

Az 1809. évi hadjárat..... 215

A fejedelmi abszolútizmus ellenlábás képviselői 215. — A háborús párt fölülkerekedése Bécsben 218. — Károly főherceg a háború ellen 220. — A nádor és a fölszerelés kérdése 222. — Aggályai a háborúval szemben 224. — Előkészületek a háborúra 226. — A nádor és a primás az inszurrekció szolgálatában 227. — A fölszerelés hiányai 230. — A hiányos felkészültség 232. — A regensburgi csata 234. — A vereség hatása 235. — Aspern 237. — Az inszurrekció fölhasználásának módja 239. — Kiképzetlensége 241. — János főherceg visszavonulása 243. — Dunántúli harcok 246. — János főherceg Magyarországon 247. — A két sereg egyesülése 250. — Az inszurrekció János főherceg alá rendelése 251. — Egyenlenség a vezetésben 254. — Az ellenfelek föllállása 255. — A győri csata 258. — A visszavonulás 260. — Az inszurrekció parancsnokságának kérdése 262. — A nádor az inszurrekció becsületéért 264. — Győr felmentésének terve 267. — Győr föladása 269. — Inszurgens

csapatok elvonása 270. — Wagram 271. — Ferenc császár Komáromba érkezése 275. — Károly főherceg megítélése 276. — A fegyverszünet 278. — Súrlódások az inszurrekció körül 280. — Kísérlet a nádor elgá Tusalására 283. — A békekötés kérdése 284. — Ellen-
tettek a béketárgyalások körül 287. — A nádor a békekötés mellett 288. — A Icketárgyalás 289. — A császár és a nádor vitája a békekötésről 292. — A nádor TOSSZ tapasztalatai a vezetésről 294. — Liechtenstein herceg küldetése 296. — A bécsi béke 298. — Az inszurrekció leszerelésének Ugye 300. — Javaslat az inszurrekció állandó keretéről 303. — A pénzügyi válság 304. — Az inszurrekció és a nádor rossz megítélése 305.

Alkotmányreform és pénzügyi válság 308

Metternich békés politikája 308. — A belső igazgatás bajai 311. — János főherceg ítélete 314. — A nádor alkotmányos tervei 315. — tiadacci és Kutschera befolyása a császárra 317. — A nádor 1810. júl. 21. -i emlékirata 318. — Alkotmányosság és reformok 321. — Ausztria liungarizálása 323. — A magyar önállóság 325. — Részletrefoimok 326. — Metternich lelki alkata 328. — Általános támadás a magyar alkotmány ellen 330. — A megegyezés Napóleonnal kedvezőtlen az alkotmányra 331. — A császár elhatározása a nádor emlékiratára 334. — Gyanúsítások a császár testvérei ellen 336. — A nádor munkatársai a reform körül 337. — A pénzügyi válság nehézségei 338. — Elvi megoszlás 340. — Tanácskozáskozások és O'Donnel terve 342. — O'Donnel tervének bukása 344. — Zichy, Baldacci és Wallis tervei 345. Magyarország jogainak érvényesítése 347. — Wallis gróf szept. 27-iki fölterjesztése 351. — Wallis ferde beállítás 353. — Baldacci örökébe lép 354. — A rácvárosi tüzvész 357. — A nádor okt. 1-i fölterjesztése 358. — A király döntése az országgyűlésről 361. — A király és a nádor karácsonyt iratváltása. 362. — A pénzügyi krízis kirobbanása 364. — Wallis devalvációs terve 365. — A megelőző gazdasági politika hiányai 366. — A megoldás nehézségei 368. — Az 1811. febr. 20-i pátens árnyoldalai 370. — Magyarország és a pátens 373. — A nádor és a pátens 377. — A skála kérdése 378. — A pátens kihirdetése 381. — A pátens gazdasági hatása 384.

Az 1811—12. évi országgyűlés 385

Az országgyűlés illetékessége a devalváció ügyében 385. — A provizórium 386. — A nádor máj. 24-i fölterjesztése az országgyűlésről 389. — A szólásszabadság 390. — A megyei feliratok ügye 392. — A nádor a pátens hibáiról 394. — Wallis elutasító véleményezése 396. — A nádor jún. 17-i javaslata 398. — Wallis a nádor javaslata ellen 400. — A júl. 3-i és 20-i konferencia 402. — Wallis kívánságai Magyarországgal szemben 403. — A jún. 29. és júl. 11.-i konferenciák 405. — Az aug. 14. konferencia és a nádor fölterjesztése 407. — Wallis akarataának érvényesítése 410. — Az ország hangulata 412. — Az országgyűlés csoportjai 414. —

A nádor nehéz helyzete 417. — A nádor naplója 418. — Az első kerületi ülések 421. — Az első rendi üzenet 422. — A felirat és a királyi válasz 423. — A pénzkibocsátási jog kérdése 425. — A nádor meghívsult közvetítése 427. — A pénzügyi bizottság kiküldése 430. — A pénzügyi bizottság jelentése 434. — Gentz véleménye 435. — Az ércpénz és a bank kérdése 436. — Az országgyűlést helyettesítő bizottság terve 438. — Wallis jellemzése az országgyűlésről 441. — A király távozása Pozsonyból 443. — Hager átírat- a hatóságokhoz 444. Az átírat keletkezése 447. — A nov. 11-i főírat 449. — A vihar előtti csend 450. — A sérelmek 451. — A magyar nyelv 453. — Napóleon véleményének kikérése 457. — Metternich magyarellenes állásfoglalás 459. — Napóleon válasza 461. — A király jan. 5-i leirata 462. — A nádor elkeseredése és visszás helyzete 462. — A leirat hatása a rendekre 464. — Vay mérséklő fellépése 446. — A febr. 1-i főírat 469. — A skála és a sóárfőemeléls 472. — A nádor újabb közbelépése 174. — Holtponon 475. — Az orosz kapcsolat vádja 477. — A Sándor-ügy 478. — A skála 479. — A sóáremelés 480. — Wallis és Mednyánszky a nádor ellen 482. — Az alkotmányellenes irányzat felülemelkedése 481. — Az országgyűlés utolsó napjai 486. — A főszoztatás 488.

Az abszoluzizmus 490

A győztesek: a császár 490. — Wallis 491. — Metternich 493. — A rendek álláspontja 495. — A rendszerváltozás 496. — Az Ausztriához hasonulás 498. — Az ellenhatás 500. — Az oroszországi hadjárat 501. — A főszoabadító hadjárat 502. — Magyarország részvétele a hadjáratban 504. — Wallis utasítása a magyar átala-kításra 505. — Az országgyűlés kérdése 506. — A nádor 008. — Alkotmányos meggyőződése 510. — Egyénisége 512.

Képek jegyzéke.

József nádor	IV.
Baldacci Antal báró	8
Zichy Károly gróf	64
Vay József	128
József nádor levele a királyhoz 1808. febr. 18.....	154
Károly Ambrus főherceg primás	232
János főherceg	256
Mária Ludovika császárné	288
Metternich	328
Beckers József gróf	464
Dcssewffy József gróf	480